

16706

THE PUFFUSMANI - ASTRI
RESEARCH INSTITUTE,
MYLA PETH MADRAS-4

16706 *K. Ranga*

THE KUPPUSWAMY SASTRI
RESEARCH INSTITUTE,
MYLAPORE, MADRAS-4

मार्कण्डेयपुराणम् ।

महर्षि वेदव्यास प्रणीतम् ।

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागर भट्टाचार्येण

संस्कृतं प्रकाशितञ्च ।

कालिकातानगरे

सरस्वतीयन्त्रे

मुद्रितम् ।

इ' १८७६

मार्कण्डेयपुराणम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

यद्योगिभिर्भवभयार्त्तिविनाशगोग्य-

मासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः ।

तद्वः पुनातु हरिपादसरोजयुग्म-

भाविर्भवतक्रमविलङ्घितभूर्भुवःस्वः ॥ १ ॥

पायात् स वः सकलकल्मषभेद्दत्तः

क्षीरोद्भृत्किष्किभोगनिधिष्टमूर्त्तिः ।

श्वासावधूतसलिलोत्काणिकोकरालः

सिन्धुः प्रवृत्त्यमिष यस्य करोति सङ्गात् ॥ १ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयसुदीरयेत् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं मार्कण्डेयं महामुनिम् ।

व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्यपृच्छत ॥ १ ॥

भगवन् ! भारताख्यानं व्यासेनोक्तं महात्मना ।

वर्णमस्तमलैः शुभ्रैर्नानाशास्त्रसमुच्चयैः ॥ २ ॥

जातिशुद्धिममायुक्तं साधुगच्छः पराभितम् ।
पूर्वपक्षांतिनिदान्तपरिनिष्ठास्तमन्वितम् ॥ ३ ॥
त्रिदशानां यथा विष्णुर्हिपदां ब्राह्मणो यथा ।
भूषणात्तच्च सर्वेषां यथा दृष्टामाणैर्वरः ॥ ४ ॥
यथा युधानां बुद्धिगमिन्द्रवाणां यथा जन ।
तथैह सर्वगाम्नाणां महाभारतमुत्तमम् ॥ ५ ॥
अद्रार्थैश्चैव धर्मैश्च कामो मोक्षश्च वर्त्यते ।
परस्परानुबन्धाय साद्वन्धाय ते पृथक् ॥ ६ ॥
धर्मशास्त्रमिदं अथमर्थगारुडमिदं परम् ।
कामशास्त्रमिदं चाग्रं नीलगात्रं तथोत्तमम् ॥ ७ ॥
अत्रायमधर्माणामाचारश्चित्तिमाधनम् ।
प्रोक्तमित्यत्रहाभाग । वेदव्यासेन धीमता ॥ ८ ॥
तथा तात । कृतं ह्येतद्व्यासेनोदारकर्मणा ।
यथा व्यास महागात्रं विभीर्त्सिर्नामिभूयते ॥ ९ ॥
व्यासशक्यजनौ येन कृतकृतकृद्धारिणा ।
वेदशैलावतीर्णन नीलजस्का मन्त्री कृता ॥ १० ॥
कलशब्दमहाहंसं महाख्यानपरास्वजम् ।
कथाविस्तीर्णमल्लिलं काशीं वेदमहाङ्गदम् ॥ ११ ॥
तदिदं भारताख्यानवह्वर्थं श्रुतिविस्तरम् ।
तत्त्वतो ज्ञातुकामीऽहं भगवस्वामुपस्थितः ॥ १२ ॥
कस्मात्प्रानुपतां प्राप्ता निर्भुङ्गोऽपि जनार्दनः ।
वासुदेवो जगत्सूतिस्थितिसंयमकारणम् ॥ १३ ॥
कन्नाच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
पञ्चानां महिषो कृष्णा ह्यत्र नः संगवो महान् ॥ १४ ॥

भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाव्रतः ।
 तीर्थयात्राप्रमद्वेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ १५ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽक्तदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मना बधमापुरनाव्रत ॥ १६ ॥
 एतत् सर्वं विस्तरगो समाख्यातुमिहार्हस ।
 भवन्तो मूढबुद्धीनामवबोधकरा सदा ॥ १७ ॥
 इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महासुनिः ।
 द्रुमाष्टदोपरहितो वक्तुं समपचक्रमे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

क्रियाकालोऽयमथा कं संप्राप्ती रुतिमत्तम ! ।
 विस्तरे चापि वक्तव्ये नैष कालः प्रगस्यते ॥ १९ ॥
 ये तु वक्ष्यन्ति वक्ष्येऽद्य तानहं जैमिनि तव ।
 तथा च नष्टमन्देहं त्वां कल्पिष्यन्ति पत्निणः ॥ २० ॥
 पिङ्गात्रय विबोधय सुपुत्रः सुमुखस्तथा ।
 द्रोणपुत्रः खगश्रेष्ठास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रचिन्तकाः ॥ २१ ॥
 वेद्गाम्स्तार्थविज्ञाने येषामशान्ता मतिः ।
 विन्ध्यकन्दरमध्यस्थास्तान्पास्य च पृच्छ च ॥ २२ ॥
 एवमुक्तस्तदा तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।
 प्रत्युवाचार्यशार्दूलो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २३ ॥
 जैमिनिरुवाच ।

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् ! खगवागिव मानुषी ।
 यत् पत्निणस्ते विज्ञानमापुरत्यन्तदुर्लभम् ॥ २४ ॥
 तिर्यग्योन्वां यदि भवस्तीषां ज्ञान कुतोऽभवत् ।
 कथञ्च द्रोणतनयाः प्रोच्यन्ते ते पतत्रिणः ॥ २५ ॥

कञ्च द्रीणः प्रविश्याती यस्य पुत्रचतुष्टयम् ।
जातं गुणवतान्तेषां धर्मज्ञानं महात्मनाम् ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मृणुष्यावहितो भूत्वा यदुत्तं नन्दने पुरा ।
शक्रस्याप्सरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे ॥ २७ ॥
नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चलोगणमध्यगम् ।
शक्रं सुराधिराजानं तन्मुखामक्तलोचनम् ॥ २८ ॥
स तेनार्षिर्वरिष्ठेन दृष्टमात्रः शचीपतिः ।
समुत्तस्थौ स्वकञ्चास्त्रै ददावामनमादरात् ॥ २९ ॥
तं दृष्ट्वा ब्रह्मत्रयमस्थितं त्रिदयाङ्गनाः ।
प्रणेमुस्ताद्य देवर्षिं विनयावनताः स्थिताः ॥ ३० ॥
ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ उपविष्टे शतक्रतौ ।
यथाहं कृतसम्भाषः कथायुक्ते मनोरमाः ॥ ३१ ॥
ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिम् ।

शक्र उवाच ।

दिङ्मात्रां नृत्यतामासां तव गाभिमतेति वै ॥ ३२ ॥
रश्मा वा कर्कशा वाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
घृताची मेनका वापि यत्र वा भवतो रुचिः ॥ ३३ ॥
एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठां वाचं शकस्य नारदः ।
विचिन्त्याप्सरसः प्राह विनयावनताः स्थिताः ॥ ३४ ॥
युष्माकमिह सर्वासां रूपीदार्यगुणाधिकम् ।
आत्मनं मन्यते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः ॥ ३५ ॥
गुणरूपविहीनायाः सिद्धिर्नाट्यस्य नास्ति वै ।
चार्वाधिष्ठानवन्द्यं नृत्यमन्यदिङ्म्वनम् ॥ ३६ ॥ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तदाक्यसमकालञ्च एकैकास्ता नतोस्ततः ।
 अहं गुणाधिका न त्वं न त्वं चान्यात्रवीदिदम् ॥३७॥
 तासां सन्मृत्मानोक्य भगवान् पाकशासनः ।
 पृच्छातां मुनिरिच्छाह वक्ता यां वो गुणाधिकाम् ॥३८॥
 यक्रच्छन्दानयाताभिः पृष्टस्ताभिः स नारदः ।
 प्रोवाच यत्तदा वाक्यं जैमिने तन्निबोध मे ॥ ३९ ॥
 तपस्यन्तन्नगेन्द्रस्थं या वः चीभयते बजात् ।
 दुर्वाससं मुनिश्रेष्ठं तां वो मन्ये गुणाधिकाम् ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वेपितकन्धराः ।
 अगक्यमेतदस्माकमिति ताश्चक्रिरे कथाः ॥ ४१ ॥
 मत्राप्सा वपुर्नाम मुनिन्नोभणगर्व्विता ।
 प्रत्यवाचानुयास्यामि यत्राऽभौ संस्थितो मुनिः ॥ ४२ ॥
 अद्य तं देहयन्तारं प्रयुक्तोन्द्रियवाजिनम् ।
 क्षरयस्त्रगलद्रश्मं करिष्यामि कुमारग्रथम् ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मा जनाईनां वापि यदि वा नो जलोहितः ।
 तमप्यद्य करिष्यामि कामवाणजतान्तरम् ॥ ४४ ॥
 इत्युक्त्वा प्रजगामाथ प्रालेयाद्रिं वपुस्तदा ।
 मुनेस्तपःप्रभावेण प्रयान्तश्चापदाश्रमम् ॥ ४५ ॥
 सा पुंस्कीकिलमाधुर्यं यत्रास्ते स मत्तमुनिः ।
 क्रोगमात्रं स्थिता तस्मादगायत वराप्सराः ॥ ४६ ॥
 तद्वीतध्वनिमाकण्ठं मुनिर्विस्मितमानसः ।
 क्षणम तत्र दत्त्वास्ते सा बाला वृद्धिरानना ॥ ४७ ॥

तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं मुनिः संस्तभ्य मानसम् ।
 धीभणायागतां ज्ञात्वा कोपामर्षसमन्वितः ॥ ४८ ॥
 उवाचेदन्ततो वाक्यं महर्षिस्तां महातपाः ॥ ४९ ॥
 यस्माद्दुःखार्जितस्येह तपसो विघ्नकारणात् ।
 आगतासि मदीक्षते ! मम दुःखाय खेचरि ! ॥ ५० ॥
 तस्मात् सुपर्शुगोत्रे त्व मत्क्रोधकलुषीकृता ।
 जन्म प्राप्स्यसि दुष्प्रज्ञे ! यावद्वर्षाणि षोडश ॥ ५१ ॥
 निजरूपं परित्यज्य पत्निणीरूपधारिणी ।
 चत्वारस्ती च तनया जनिष्यन्ते ऽधमाप्सरः ॥ ५२ ॥
 अग्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्रपूता पुनर्दिवि ।
 वासमाप्सरसि वक्तव्यन्नोत्तरन्ति कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 इति वचनमसद्यं कोपसंरक्तदृष्टि-

यत्नकलवत्तयान्तां मानिनीं श्रावयित्वा ।

तरन्तरतरङ्गां गां पतित्यज्य विप्रः

प्रथितगुणरणीषां संप्रजातः खगङ्गाम् ॥ ५४ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वपुशापः प्रथमः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अरिष्टनेमिपुत्रोऽभूद्गुडो नाम पत्निराट् ।

नरुडस्याभवत् पुत्रः सम्पातिरिति विन्धुतः ॥ १ ॥

तस्याप्यासीत् सुतः शूरः सुपार्श्वी वायुविक्रमः ।
सुपार्श्वतनयः कुन्तिः कुन्तिपुत्रः प्रलीलुपः ॥ २ ॥
तस्यापि तनयावास्तां कङ्कः कन्धर एव च ॥ ३ ॥
कङ्कः कैलासगिखरे विद्युद्रूपेति विश्रुतम् ।
दृग्ग्याब्जयत्रात्रं राक्षसं धनदानुगम् ॥ ४ ॥
षापानासक्तममलस्रग्दामास्वरधारिणम् ।
भार्यामहायमासीनं शिलापट्टेऽमले शुभे ॥ ५ ॥
तद्दृष्टमात्रं कङ्केन रत्नः क्रोधसमन्वितम् ।
प्रोवाच कस्मादायातस्त्वमितां घृण्डजाधम ! ॥ ६ ॥
स्त्रीसत्रिकर्षं तिष्ठन्तं कस्मान्नामुपसर्पसि ।
नैव धर्मः सुबुद्धीनां भ्रियोनिष्ठाश्वस्तुषु ॥ ७ ॥

कङ्क उवाच ।

साधारणोऽयं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम ।
अन्येषाञ्चैव जन्तूनां ममता भवतीऽत्र का ॥ ८ ॥
मार्कण्डेय उवाच ।

शुभाणमित्यं खड्गे न कङ्कं चिच्छेद् राक्षसः ।
क्षरत्क्षतजबीभत्सं विस्फुरन्तमचेतनम् ॥ ९ ॥
कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरः क्रोधमूर्च्छितः ।
विद्युद्रूपत्रधायाशु मनश्चक्रेऽखण्डजेश्वरः ॥ १० ॥
स गत्वा शैलगिखरं कङ्को यत्र हतः स्थितः ।
तस्य सङ्कलनञ्चक्रे भ्रातुर्व्येठस्य खेचरः ।
कीपामर्षविषुडाक्षी नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ११ ॥
जगामाथ स यत्रास्ती भ्रातृहा तस्य राक्षसः ।
पक्षपातेन महता चालयन् भूधरान् वरान् ॥ १२ ॥

वेमात् पयोदजालानि विचिपन् हतजेषणः ।
 अथात् अयितयजुः स पक्षाभ्यां क्रान्तभूधरः ॥ १३ ॥
 पानासक्तमतिं तत्र तं ददर्श निशाचरम् ।
 प्राताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितम् ॥ १४ ॥
 स्रग्दामापूरितशिखं हृदिचन्दनभूषितम् ।
 केतकीपत्रगर्भाभैर्दन्तैर्घोरतराननम् ॥ १५ ॥
 वामोरुमाश्रितां चास्य दृग्शीतलोचनाम् ।
 पत्नीं मदनिर्का नाम पुंस्कोकिलकनस्वनाम् ॥ १६ ॥
 ततो रोषपरीतात्मा कश्चरः कन्दरस्थितम् ।
 तमुवाच सुदुष्टाजनेहि युध्यस्व वै मया ॥ १७ ॥
 यन्माज्जोष्ठो मम स्राता विश्वश्चो घातितस्त्वया ।
 तन्मात्त्वां मदसंमक्तं नयिष्ये यमसादनम् ॥ १८ ॥
 विश्वस्तघातिनां लोका ये च स्तोवानघातिनाम् ।
 यास्यसे निरयान् सर्वांस्तांस्त्वमद्य मया हतः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं पतगन्द्रेण प्रोक्तं स्त्रीसन्निधौ तदा ।
 रक्षः क्रोधममापिष्टं प्रत्यभाषत पतिणम् ॥ २० ॥
 यदि ते निडतो भ्राता पौरुषं तद्वि दर्शितम् ।
 त्वामप्यद्य हनिष्येऽहं खड्गेनानेन खेचर ! ॥ २१ ॥
 तिष्ठ क्षणं नात्र जीवन् पतगाधम ! यास्यसि ।
 इत्युक्त्वाञ्जनपुष्पाभं विमलं खड्गमाददे ॥ २२ ॥
 ततः पतगराजस्य यन्नाधिपभटस्य च ।
 बभूव युद्धमतुलं यथा गरुडयज्ञयोः ॥ २३ ॥
 ततः स राक्षसः क्रोधात् खड्गमाविध्य वेगवत् ।

चित्तेप पतगेन्द्राय निर्वाणाङ्गारवर्षसम् ॥ २४ ॥
 पतगेन्द्रश्च तं खड्गं किञ्चिदुत्प्लव्य भूतलात् ।
 वक्त्रेण जग्राह तदा गरुडः पन्नगं यथा ॥ २५ ॥
 वक्त्रपादतलैर्भङ्क्त्वा चक्रे क्षोभमथाण्डजः ।
 तस्मिन् भग्ने ततः खड्गे बाहुयुडमवर्त्तत ॥ २६ ॥
 ततः पतगराजेन वज्रस्याक्रम्य रान्तसः ।
 हस्तपादकरैराशु गिरमा च वियोजितः ॥ २७ ॥
 तस्मिन्निहिते सा स्त्री खगं शरणमभ्यगात् ।
 किञ्चित् सञ्जातसन्दासा प्राह भार्या भवामि ते ॥ २८ ॥
 तामादाय खगश्चेष्टः स्वकं गृहमगात् पुनः ।
 गत्वा स निष्कृतिं भ्रातुर्विद्युद्रूपनिपातनात् ॥ २९ ॥
 कन्धरस्य च सा वेश्म प्राप्येच्छारूपधारिणी ।
 मिनकातनया सुभ्रूः सौपर्णं रूपमाददे ॥ ३० ॥
 तस्यां स जनयामास तार्क्षीन्नाम सुतान्तदा ।
 सुनियापाग्निविष्णुश्यां वपुमप्सरसां वराम् ।
 तस्या नाम तदा चक्रे तार्क्षीमिति विहङ्गमः ॥ ३१ ॥
 मन्दपालसुताद्यासंश्लारोऽमितबुद्धयः ।
 जरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 तेषां जघन्यो धर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ।
 छपयेमे स तान्तार्क्षीं कन्धरानुमते शुभाम् ॥ ३३ ॥
 कस्यचित्त्वश्र कानस्य तार्क्षीं गर्भमवाप ह ।
 सप्तपञ्चाहिते गर्भे कुरुक्षेत्रं जगाम सा ॥ ३४ ॥
 कुरुपाण्डवदोर्नुडे वर्त्तमाने सुदारुणे ।
 भावित्वाच्चैव कार्यस्य रणमध्यं विवेश सा ॥ ३५ ॥

तत्रापश्यत् तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनोः ।
 निरन्तर शरैराभीदाकाशं शलभैरिव ॥ ३६ ॥
 पार्थकोदण्डनिर्भूक्तमासन्नमतिविगवत् ।
 तस्या भक्तमहिष्यानं त्वचं चिच्छेद जाठरीम् ॥ ३७ ॥
 भिन्ने कोष्ठे शशाङ्कभ्रं भूमावण्डचतुष्टयम् ।
 आयुषः सादशेषत्वात् तून्तरागापिवापतत् ॥ ३८ ॥
 तत्प्रातसमकालञ्च सुप्रतीकाहनीतनात् ।
 पपात महती घण्टा वाणसञ्छिन्नान्वया ॥ ३९ ॥
 समं समन्तात् प्राप्ता तु निर्निद्रावरीतला ।
 छाद्यन्तो खगाण्डानि स्थितानि पिणितोपरि ॥ ४० ॥
 हते च तस्मिन्नृपती भगदत्ते नरेखरे ।
 बह्वन्यहान्यभूद्गुहं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ४१ ॥
 वृत्ते युक्ते धर्मपुत्रे गते शान्तनवान्तिकम् ।
 भीमस्य गदताऽग्निषान् आतुं धर्मासहात्मनः ॥ ४२ ॥
 घण्टागतानि तिष्ठन्ति यत्राण्डानि द्विजोत्तम ! ।
 आजगाम तमुद्दिशं शमीको नाम संयमी ॥ ४३ ॥
 स तत्र शब्दमशृणोविचोक्चोनि दागताम् ।
 वाचादस्फुटवाक्यानां विज्ञानिऽपि परे सति ॥ ४४ ॥
 अश्रुपिः शिष्यसहितो घण्टामुत्पाटय वस्मितः ।
 अमातपितृपत्न्याण्ण्णिशुकानि ददशं च ॥ ४५ ॥
 तानि तत्र तथा भूमौ शमीको भगवान्मुनिः ।
 दृष्ट्वा स विन्नायावष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान् ॥ ४६ ॥
 सम्यगुक्त द्विजाग्रयेण शुकैर्गोशनसा स्वयम् ।
 पलायनपर दृष्ट्वा दत्त्यसैन्यं सुरार्दितम् ॥ ४७ ॥

MADRAS-4.

न गन्तव्यं निवृत्तं कक्षादुव्रजत कातराः ।
 उत्सृज्य शौचप्रयत्नी क गता न मधिष्य ॥ ४८ ॥
 नश्वता युजाता वापि तावद्भवति जीवितम् ।
 यावदातासृजन् पूर्वं न यावन्नसिंसिाम् ॥ ४९ ॥
 एके स्मिन्ते स्वगृहे पलायन्ऽपि जनः ।
 भुञ्जन्तऽन्नं तथैवपि पितृन् निधनं गताः ॥ ५० ॥
 विलासितस्तथैवान्ते कामयाना निरामयाः ।
 अ व्रजताङ्गाः गन्तुश्च प्रेतनाश्वगङ्गताः ॥ ५१ ॥
 अन्ये तस्यनिरता नीताः प्रेयन्वृषानुभैः ।
 योगाभ्यासे रतायाद्ये नैव प्रापरमृत्युताम् ॥ ५२ ॥
 गन्धर्वाः पुरा निमं वज्रं कुम्भिगपाणिना ।
 हृदयेऽभिहतस्ते न तथापि न मृतीऽसुरः ॥ ५३ ॥
 तेनैव खलु वज्रेण तेनैवेन्द्रेण दानवः ।
 प्राप्ते काने हता देव्यास्तत्रणात्रिभूत गताः ॥ ५४ ॥
 विदित्वेवं न मन्दासः कत्तञ्चो विविवर्तत ।
 ततो निवृत्ता-ते दैत्यास्त्यक्त्वा सरणज भयम् ॥ ५५ ॥
 इति शुक्रवचः सत्यं कृतमिमिः खगोत्तमैः ।
 ये युद्धेऽपि न संप्राप्तः पञ्चत्वम तमातुषे ॥ ५६ ॥
 क्षाण्डानां पतन विधाः क्व घण्टाः पतनं समम् ।
 क्व च सांभवसारक्तेर्भूमरास्तरणक्रियाः ॥ ५७ ॥
 केऽपि ते सर्वथा विप्रा नैव सामान्यवृत्तिणः ।
 दैवान्कू-गता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनी ॥ ५८ ॥
 एवमुक्त्वा स तान् वीक्ष्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
 निवृत्तं तावमं यात गृहोत्वा पत्रिबातकान् ॥ ५९ ॥

मार्जाराखुभयं यत्र नैषामण्डजजम्भनाम् ।

स्येनतो नकुलाद्वापि स्थाप्यन्तां तत्र पक्षिणः ॥ ६० ॥

द्विजाः किं वातियद्वे न मार्यन्ते कर्मभिः स्वकैः ।

रक्षन्ते चाखिला जीवा यथैते पक्षिवा नका ॥ ६१ ॥

तथापि यत्रः कर्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु ।

कुर्वन् पुरुषकारन्तु वाच्यतां याति नो मताम् ॥ ६२ ॥

इति मुनिवरचोदितास्ततस्ते

मुनितनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान् ।

तर्कविटपसमाश्रितान्सिद्धं

ययुश्च तापसरम्यमाश्रमं स्वम ॥ ६३ ॥

स चापि वन्द्यं मनसानिकाभितं

प्रगृह्य मूलं कुसुम फल कशान् ।

चकार चक्रायुधरुद्रवेधसां

सुरेन्द्रवैवस्वतजातवेदसाम् ॥ ६४ ॥

अपाम्पतर्गीष्यतिवित्तरजिणोः

समीरणस्यापि तथा द्विजोत्तमः ।

धालुर्विधातुस्त्वथ वैश्वदेविकाः

श्रुतिप्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ॥ ६५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चटकोत्पत्तिर्द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

भाकरुडेय उवाच ।

अद्वयहनि विप्रेन्द्र ! स तेषां मुनिसत्तमः ।
नकाराहारपयसा तथा गुह्या च पोषणम् ॥ १ ॥
याममात्रेण जग्म,स्ते भानोः स्यन्दनवर्त्मनि ।
कौतूहलविभोलाञ्छेर्दृष्ट्वा मुनिकुमारकैः ॥ २ ॥
दृष्ट्वा मर्द्दां सनगरां साम्भोनिधिसरिद्वराम् ।
यश्चक्रयमाणां ते पुनरायममागताः ॥ ३ ॥
यमक्तात्तात्तरात्मानो महात्मानो त्रियोनिजाः ।
ज्ञानञ्च प्रकटीभूतं तत्र तेषां प्रभावतः ॥ ४ ॥
ऋषेः शिषयानुत्सर्गं वदती धर्मनियमम् ।
कृत्वा प्रदक्षिणां सर्वं चरणावभ्यवाद्यन् ॥ ५ ॥
अन्य मरणाहोरात्रोत्थिताः स्मस्त्वया मुने ! ।
शावासभक्ष्यपयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ॥ ६ ॥
गर्भस्थानां सृता माता पित्वा नैवापि पालिताः
त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः ॥ ७ ॥
क्षिताचन्नततेजास्त्वं कृष्णीणामिव शुष्यताम् ।
गजघण्टां समुत्प्लुट्य कृतवान् दुःखरेचनम् ॥ ८ ॥
कथं वर्द्धियुर्बलाः खस्थान् द्रव्याम्यहं कदा ।
कदा भूमेर्दुर्मं प्राप्तान् द्रव्ये वृक्षान्तरं गतान् ॥ ९ ॥

कदा मे सहजा कान्तिः पांशुना नाशमेषप्रति ।
 एषां पक्षानिलोत्थेन मत्समीपविचारिणाम् ॥ १० ॥
 इति चिन्तयता तात ! भवता प्रतिपालिताः ।
 ते साम्प्रतं प्रवृद्धाः स्नाः प्रवृद्धाः करवाम किम् ॥ ११ ॥
 इत्यृषिर्वचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फुटम् ।
 शिष्यैः परिवृतः सर्वैः सह पुत्रेण शृङ्गिणा ॥ १२ ॥
 कतूहलपरो भूत्वा रोमाञ्चपटसंवृतः ।
 उवाच तत्त्वतो ब्रूत प्रवृत्तेः कारणं गिरः ॥ १३ ॥
 कस्य शापादियं प्राप्ता भवद्भिर्विक्रिया परा ।
 रूपस्य वचसश्चैव तन्मे वक्तुमिहार्हय ॥ १४ ॥

पक्षिण जचुः ।

त्रिपुलस्वानिति ख्यातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः ।
 तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे सुकृषसुख्य, कस्ताथा ॥ १५ ॥
 सुकृषस्य वयं पुत्राश्चत्वारः संयतात्मनः ।
 तस्यर्षेर्विनयाचारभक्तिनम्राः सदैव हि ॥ १६ ॥
 तपश्चरणशक्तस्य शास्यमानेन्द्रियस्य च ।
 यथाभिमतमस्माभिस्तदा तस्योपपादितम् ॥ १७ ॥
 समित्पुष्पादिकं सर्वं यच्चैवाभ्यवहारिकम् ।
 एवं तत्राय वसतां तस्यास्माकञ्च कानने ॥ १८ ॥
 आजगाम मन्नावर्षा भग्नपत्नी जरावितः ।
 आताम्रनेत्रः स्रस्तात्मा पत्नी भूत्वा सुरेश्वरः ॥ १९ ॥
 सत्यशौचनमाचारमतीवीदारमानसम् ।
 जिज्ञासुस्तमृषिश्चेष्टमस्माच्छापभवाय च ॥ २० ॥

पद्भ्युवाच ।

द्विजन्द्र ! मां क्षुधाविष्टं परिव्रातुमिहार्हसि ।
 कृत्तणार्थी महाभाग ! गतिर्भव ममातुला ॥ २१ ॥
 विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पत्रिपत्रेरितेन वै ।
 पतितोऽस्मि महाभाग ! श्वसनेनरतिदंइसत ॥ २२ ॥
 सोऽहं मोहसमाविष्टो भूमौ सप्ताहमस्मृतिः ।
 स्थितस्तत्राष्टमेनाङ्गा चेतनां प्राप्तवानहम् ॥ २३ ॥
 प्राणचेताः क्षुधाविष्टो भवन्तं शरणां गतः ।
 भक्ष्यार्थी विगतानन्दो दूयमानेन चेतसा ॥ २४ ॥
 तत् कुरुष्वामलमते ! मत्प्राणायामलां मतिम् ।
 प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे ! प्राणयात्राक्षमं मम ॥ २५ ॥
 स एवमुक्तः प्रांवाच तमिन्द्रं पक्षिरूपिणम् ।
 प्राणसन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं तवेप्सितम् ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा पुनरप्ये नमष्टुच्छत् स द्विजोत्तमः ।
 आहारः कस्तुवार्थाय उपकल्प्यो भवेन्नया ।
 स चाह नरमांसेन तस्मिर्भवति मे परा ॥ २७ ॥

ऋषिरुवाच ।

कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवनञ्च ते ।
 वयसः परिणामस्ती वर्त्तते नूनमण्डज ! ॥ २८ ॥
 यस्मिन्नराणां सर्वेषामशेषेच्छा निवर्त्तते ।
 स कस्माद्दृढभावेऽपि सुमृशंसात्मको भवान् ॥ २९ ॥
 क्व मानुषस्य पिशितं क्व वयस्यरमं तव ।
 सर्वथा दुष्टभावानां प्रथमो नोपपद्यते ॥ ३० ॥
 अथवा किं मयैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनम् ।

प्रतिश्रुत्य सदा देयमिति नो भावितं मनः ॥ ३१ ॥
 इत्युक्त्वा तं स विप्रेन्द्रस्त्वयति कृतनिश्चयः ।
 शीघ्रमस्मान् समाह्वय गुणतोऽनुप्रशस्य च ॥ ३२ ॥
 उवाच क्षुब्धहृदयो मुनिर्वाक्यं सुनिष्ठुरम् ।
 विनयावनतान् सर्वान् भक्तियुक्तान् कृताञ्जलान् ॥ ३३ ॥
 कृतात्मानो द्विजश्रेष्ठा ऋणैर्गुक्ता मया सह ।
 जातं श्रेष्ठमपत्यं वो यूगं मम यथा द्विजाः ॥ ३४ ॥
 गुरुः पूज्यो यदि मतो भवतां परमः पिता ।
 ततः कुरुत मे वाक्यं निर्व्यलीकेन चेतसा ॥ ३५ ॥
 तद्वाक्यसमकालञ्च प्रोक्तमस्माभिरादृतैः
 यद्वच्यति भवांस्तद्वै कृतमेवावधार्यताम् ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ।

मामिष शरणं प्राप्नो विहगः क्षुत्तृषान्वितः ।
 युष्मन्नांसेन येनास्य जणं तस्मिन्निवेत वै ॥ ३७ ॥
 तृष्णात्रयश्च रक्तेन तथा शीघ्रं विधीयताम् ।
 ततो वयं प्रव्यथिताः प्रकम्पोद्भूतसाध्वसा ।
 कष्टं कष्टमिति प्रोच्य नैतत् कर्मात् चाब्रुवन् ॥ ३८ ॥
 कथं परगरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुधः ।
 विनागयेद्वातयेद्वा यथा ह्यात्मा तथा सुतः ॥ ३९ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां यान्युक्तानि ऋणानि वै ।
 तान्यपाकुरुते पुत्रो न गरीरप्रदः सुतः ॥ ४० ॥
 तस्माच्चैतत् करिष्यामो नां चीर्णं यत् पुरातनैः ।
 जीवन् भद्राण्यवाप्नोति जीवन् पण्यं कपोति च ॥ ४१ ॥
 मृतस्य देहनाशय धर्माद्यपरिस्मृया ।

आत्मानं सर्वतो रक्ष्यमाहुर्धर्मविदो जनाः ॥ ४२ ॥

इत्थं श्रुत्वा वचोऽस्माकं मुनिः क्रोधादिव ज्वलन् ।

प्रोवाच पुनरप्यन्मान् निर्दहन्निव लोचनैः ॥ ४३ ॥

प्रतिज्ञातं वचो मह्यं यस्मान्नैतत् करिष्यथ ।

तस्मान्नाच्छापनिर्दग्धास्तिर्यग्योनी प्रयास्यथ ॥ ४४ ॥

एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तं विहङ्गममब्रवीत् ।

अन्त्येष्टिमात्मानं कृत्वा शास्त्रतश्चौर्ध्वं देहिकम् ॥ ४५ ॥

अचयस्व सुविश्रब्धा मामव द्विजसत्तम ! ।

आहारीकृतमेतत्ते मया देहमिहात्मनः ॥ ४६ ॥

एतावदेव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्षते ।

यावत् पतगजात्यग्रं स्वसत्यपरिपालनम् । ४७ ॥

न यच्चैर्दनिणावाङ्मस्तत्पुण्यं प्राप्यते महत् ।

कर्मणान्येन वा विप्रैर्यत् सत्यं तिमिरान्तरे ॥ ४८ ॥

इत्यृषिचनं श्रुत्वा सोऽन्तर्विष्मयदिर्दरः ।

प्रत्युवाच मुनिं शक्रः पविरूपधरसादा ॥ ४९ ॥

योगमास्थाय विप्रेन्द्र ! त्वजिदं शकं कलिभरम्

जीवञ्जन्तुं हि विप्रेन्द्र ! न भवामि कदाचन ॥ ५० ॥

तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ।

तं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा प्रक्रीड्याह स्वदेहशतम् ॥ ५१ ॥

भो भो विप्रेन्द्र ! वृष्यस्व बुद्ध्या बोध्यं युगात्मकम् ।

जिज्ञासार्थं मयाऽयं ते अपराधः कृतोऽनघ ! ॥ ५२ ॥

तत् क्षमस्वामलमते का चेच्छा क्रियतां तव ।

पालनात् सत्यवाक्यस्य प्रोदिर्मै परमा त्वयि ॥ ५३ ॥

अथ प्रभृतिं ते ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति ।

तपस्यश्च तथा धर्मं न ते विघ्नो भविष्यति ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते शक्रे पिता कोपसमन्वितः ।
 प्रणम्य गिरसास्त्राभिरिदमुक्त्वा महामुनिः ॥ ५५ ॥
 बिभ्यतां मरणात्तात ! त्वमस्माकं महामते । ।
 बन्तुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता हि नः । ५६ ॥
 त्वगस्थिमांससङ्घाते पूयशाणितपूरिते ।
 कर्त्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्मा मियं रतिः ॥ ५७ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग ! यथा लोको विबुध्यति ।
 कामक्रोधादिभिर्दीर्घैरवशः प्रवक्षारिभिः ॥ ५८ ॥
 प्रज्ञाप्रकारसंयुक्तमस्थिस्यूषां पुरं महत् ।
 चर्मभित्तिमहारोधं मांसशीणितलेपनम् ॥ ५९ ॥
 नवद्वारं महाशामं सर्वतः स्नायुर्विश्रितम् ।
 नृपश्च पुरुपरुत्र चेतनावानवस्थितः ॥ ६० ॥
 मन्त्रिणो तस्य बुद्धिय मनश्चैव विरोचिनौ ।
 यत्ते वैरनाशाय तावुमावितरिष्यमः । ६१ ॥
 नृपस्य तस्य चत्वारो नाशमिच्छन्ति विद्विषः
 कामः क्रोधस्तथा लोभो मांहश्चान्यस्तथा रिपुः ॥ ६२ ॥
 यदा तु स नृपजानं हाराण्याहृत्य तिष्ठति ।
 तदा सुम्यत्रलक्षैव निरातङ्गय जायते ॥ ६३ ॥
 जातानुरागो भवति शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ६४ ॥
 यदा तु सर्वद्वाराणि विहृतानि स मुञ्चति ।
 रागो नाम तदा शत्रुर्नेत्रादिहारसृच्छति ॥ ६५ ॥
 सर्वव्यापी महाशामः पञ्चद्वारप्रवेशनः ।
 तस्मानुमार्गं विशति तद्दे घोरं त्रिपुत्रयम् ॥ ६६ ॥

प्रविश्याथ स वै तत्र द्वारैरिन्द्रियसञ्चकः ।

रागः संश्लेषमायाति मनसा च सहितरैः ॥ ६७ ॥

इन्द्रियाणि मनश्चैव वशे कृत्वा दुरासदः ।

द्वाराणि च वशे कृत्वा प्राकारं नाशयत्यथ ॥ ६८ ॥

मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् ।

अमात्यरहितस्तत्र पौरवर्गीज्जितस्तथा ॥ ६९ ॥

रिपुभिर्लघ्यद्विवरः स नृपो नाशसृच्छति ।

एव रागस्तथा सोहो लोभः क्षोभस्तथैव च ॥ ७० ॥

प्रवृत्तं न्ते दुरात्मानो मनुष्यस्फुटितशकाः ।

रागात् क्रोधः प्रभवति क्रोधाक्षोभाऽभिजायते ॥ ७१ ॥

क्षोभाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् सृतिविभ्रमः ।

सृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशान् प्रणश्यति ॥ ७२ ॥

एवं प्रणष्टबुद्धोनां रागलोभापुवर्त्तिनाम् ।

जीविते च सलीजानां प्रसादं कुरु कृत्तम ! ॥ ७३ ॥

योऽयं शापो भगवता दत्तः स न भवेत् तथा ।

न तामसीं गतिं कष्टां ब्रूहि न मुनिगणम ! ॥ ७४ ॥

त्रुःरुवाच ।

यन्मयीक्तं न तन्नित्या म्निप्राति कदाचन ।

न मे वागवृत्तं प्राज्ञ वावच्येति पुत्रकाः ॥ ७५ ॥

दैवमत्र परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकम् ।

अकार्यं कारिणी येन व नादहमचिन्तितम् ॥ ७६ ॥

यस्माच्च युष्माभिर्गहं प्रणिपत्य प्रार्थितः ।

तस्मात्तिथ्यङ्गमापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ ७७ ॥

ज्ञानदर्शितमार्गाद्य निहूतक्लेशकल्पसाः ।

मत्प्रसादात्सन्दिग्धाः परां सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ७८ ॥

एवं शप्ताः स भगवन् ! पित्रा दैववशात् पुरा ।

ततः कालेन महता योन्यन्तरमुपागताः ॥ ७९ ॥

जाताश्च रणमध्ये वै भवता परिपालिताः ।

वयमित्यं द्विजश्रेष्ठ ! खर्गत्वं समुपागताः ।

नास्त्यसाविह संसारे यो न दृष्टे न वा श्यते ॥ ८० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा शमीको भगवान् मुनिः ।

प्रत्युवाच महाभागः समीपस्थायिनो द्विजान् ॥ ८१ ॥

पूर्वमेव मया प्रोक्तं भवतां सन्निधाविदम् ।

सामान्यपक्षिणो नैते केष्येते द्विजमत्तमाः ।

ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्च वसन्तिमातृषु ॥ ८२ ॥

ततः प्रीतिमता तेन तेऽनुज्ञाता महा मना ।

जग्मुः शिखरिणां श्रेष्ठं विभ्यं द्रुमलतायुतम् ॥ ८३ ॥

यावद्दय स्थितास्तस्मिन्नचने धर्मपक्षिणः ।

तपःस्वाध्यायनिरतः जलाधौ कृतनिश्चयाः ॥ ८४ ॥

इति मुनिवरलक्ष्यसत्क्रियास्ते

मुनितनया त्रिय हत्वमभ्युपेताः ।

शिरिवरगहनेऽतिपुण्ययोगे

यत्नमनसो निवर्तन्ति विस्मयपुष्टे ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे विन्ध्यपारिः ॥ १ ॥

चतुर्थाऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमेव द्रोणतनयाः पक्षिणी ज्ञानिनीऽभवन् ।
वसन्ति ह्यचले विन्ध्ये तानुपास्व च पृच्छ च ॥ १ ॥
इत्यृषर्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ।
जगाम विन्ध्यगिखरं यत्र ते धर्मपक्षिणः ॥ २ ॥
तन्नगामन्नभूतश्च शुश्राव पठतां ध्वनिम् ।
श्रुत्वा च विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास जैमिनिः ॥ ३ ॥
स्थानसौष्ठवसम्पन्नं जितश्वासमविश्रमम् ।
विस्मयमपदीषच्च पठते द्विजसत्तमैः ॥ ४ ॥
विशोनिमपि संप्रागनिवान्भुनिकुमारकान् ।
चित्तमेतदहं मन्यं न जह्वाति सरस्वती ॥ ५ ॥
बभूवुर्गस्तथा मित्तं यच्चैष्टमपर गृहे ।
त्यक्त्वा गच्छति तत् सर्वत्र जह्वाति सरस्वती ॥ ६ ॥
इति सच्चिन्तयन्नेव विवेश गिरिकन्दरम् ।
प्रविश्य च ददर्गासी गित्तापट्टगतान् द्विजान् ॥ ७ ॥
पठतस्तान् समालोक्य मुखदोषविवर्जितान् ।
सोऽथ शोकेन हर्षेण सर्वानिवाभ्यभाषत ॥ ८ ॥
स्वस्त्यस्तु धो द्विजश्रेष्ठा ! जैमिनिं मां निवाधत ।
व्यासगिथ्यमनुप्राप्तं भवतां दर्शनीत्सुकम् ॥ ९ ॥
मन्युने खलु कर्त्तव्यो यत् पित्रातीवमन्युना ।
शपाः खगत्वमापन्नाः सर्वथा दिष्टमिव तत् ॥ १० ॥

स्फोटद्रव्ये कुले केचिज्जाताः किल मनस्विनः ।
 द्रव्यनाशे द्विजेन्द्रास्ते शबरेण सुसाम्बिताः ॥ ११ ॥
 दत्त्वा याचन्ति पुरुषा हत्वा बध्यन्ति चापरे ।
 पातयित्वा च पात्यन्ते त एव तपसः क्षयात् ॥ १२ ॥
 एतद्दृष्टं सुबहुयो विपरीतं तथा मया ।
 भावाभावसमुच्छेदैरजस्रं व्याकुलं जगत् ॥ १३ ॥
 इति संचिन्त्य मनसा न शोकं कर्तुमर्हथ ।
 ज्ञानस्य फलमेतावच्छीकहर्षैरष्टयथा ॥ १४ ॥
 ततस्ते जैमिनिं सर्वे पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयन् ।
 अनामयञ्च पप्रच्छुः प्रणिपत्य महामुनिम् ॥ १५ ॥
 अधोचुः खगमाः सर्वे व्यासशिष्यं तपोनिधिम् ।
 सुखोपविष्टं विश्रान्तं पचानिलहतक्लमम् ॥ १६ ॥

पत्निष ऊचुः ।

अथ नः सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ।
 यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाम्बुजद्वयम् ॥ १७ ॥
 पितृकोपाग्निरुद्धतो यो नो देहेषु वर्त्तते ।
 सोऽथ श्रान्तिं गतो विप्र ! युष्मद्दर्शनवारिणा ॥ १८ ॥
 कच्चित्ते कुशलं ब्रह्मन्नाश्रमे मृगपक्षिषु ।
 वृक्षेष्वथ लतागुल्मत्वक्सारवृणजातिषु ॥ १९ ॥
 अथवा नैतदुक्तं हि सम्यगस्माभिरादृतैः ।
 भवता सङ्गमो येषां तेषामकुशलं कुतः ॥ २० ॥
 प्रसादञ्च कुरुष्वान् ब्रूह्मागमनकारणम् ।
 देवानामिव संसर्गी भवतोऽभ्युदयो महान् ।
 केनास्मद्भाग्यगुरुणा आनीतो दृष्टिगोचरम् ॥ २१ ॥

जैमिनिरुवाच ।

श्रूयतां द्विजगार्दूलाः ! कारणं येन कन्दरम् ।
 विन्ध्यस्येहागतौ रम्यं रेवावारिकणोत्थितम् ।
 सन्देहान् भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गतवानहम् ॥ २२ ॥
 मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्वं श्रुगुक्कुलोद्भवम् ।
 तमहं पृष्ठवान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति ॥ २३ ॥
 स च पृष्टी मया प्राह सन्ति विन्ध्ये महाचले ।
 द्रोणपुत्रा महात्मानस्ते वक्ष्यन्त्यर्थदिस्तरम् ॥ २४ ॥
 तदाक्यचीद्वितश्चैममागतोऽहं महागिरिम् ।
 तत् शृणुध्वमशेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ २५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

विषये सति वक्ष्यामी निर्विशङ्क श्रुणुष्व तत् ।
 कथं तन्न वद्विष्यामी यदस्मद्वृद्धिगोचरम् ॥ २६ ॥
 चतुर्विपि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ।
 समस्तेषु तथाङ्गेषु यच्चान्यद्देदसम्मितम् ॥ २७ ॥
 एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्ब्राह्मणसत्तम ।।
 प्रतिज्ञान्तु समाबोद्धं तथापि न हि शक्नुमः ॥ २८ ॥ ;
 तस्माद्दस्व विश्रब्धं सन्दिग्धं यद्दि भारते ।
 वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ ! न चेन्मोहो भविष्यति ॥ २९ ॥

जैमिनिरुवाच ।

सन्दिग्धानोह वस्तूनि भारतं प्रति यानि मे ।
 शृणुध्वममलास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ ३० ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्ती निर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवोऽखिलाधारः सर्वकारणकारणम् ॥ ३१ ॥

कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामिका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कृष्णा सुमहानत्र संशयः ॥ ३२ ॥
 भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ ३३ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्ते ऽक्ततदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाशवत् ॥ ३४ ॥
 एतत् सर्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति ।
 कृतार्थोऽहं सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमम् ॥ ३५ ॥

पविण जचुः ।

नमस्कृत्य सुरेगाय विणवे प्रभविणवे ।
 पुरुषाद्याप्रमेयाय शाश्वतायाव्ययाय च ॥ ३६ ॥
 चतुर्थ्याहात्मने तस्मै त्रिगुणायागुणाय च ।
 गरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेण्यायामृताय च ॥ ३७ ॥
 यस्माद्गुणतरनास्ति यस्मान्नास्ति बृहत्तरम् ।
 येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ॥ ३८ ॥
 अविर्भावतिरोभावदृशादृष्टविलक्षणम् ।
 वरन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहृतम् ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ।
 ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्तैर्यैः पुनाति जगत्त्रयम् ॥ ४० ॥
 प्रणिपत्य तथेशानमेकवाणविनिर्जितैः ।
 यस्यासुरगणैर्यज्ञा विलुप्यन्ते न यज्विनाम् ॥ ४१ ॥
 प्रवक्ष्यामो मतं कृत्स्नं व्यासस्याङ्गुतकर्मणः ।
 येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः ॥ ४२ ॥
 आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।

अथनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ४३ ॥
 स देवो भगवान् सर्वं व्याप्य नारायणी विभुः ।
 चतुर्धा संस्थितो ब्रह्मन् ! सगुणो निर्गुणस्तथा ॥ ४४ ॥
 एका मूर्तिरनिर्देश्या शुक्तां पश्यन्ति तां बुधाः ।
 ज्वालामालोपरुद्वाङ्गी निष्ठा सा योगिनां परा ॥ ४५ ॥
 दूरस्था चान्तिकस्था च विज्ञेया सा गुणातिगा ।
 वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्ममत्वेन दृश्यते ॥ ४६ ॥
 रूपवर्णाद्यस्तस्या न भावाः कल्पनामयाः ।
 अस्यैव सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठै करुपिणी ॥ ४७ ॥
 द्वितीया पृथिवीं भूर्धा शेषाख्या धारयत्यधः ।
 तामसौ सा समाख्याता तिर्यक्त्वं समुपाश्रिता ॥ ४८ ॥
 तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालनतत्परा ।
 सत्वोद्रिक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥ ४९ ॥
 चतुर्थी जलमध्यस्था श्रुते पन्नगतत्यगा ।
 रजस्तस्या गुणः सर्गं सा करोति सदैव हि ॥ ५० ॥
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ।
 सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति नियतं भुवि ॥ ५१ ॥
 प्रोद्धूतानसुरान् हन्ति धर्मविच्छित्तिकारिणः ।
 पाति देवान् सतश्चान्यान् धर्मरक्षापरायणान् ॥ ५२ ॥
 यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति जैमिने ! ।
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ॥ ५३ ॥
 भूत्वा पुरा वराहेण तुण्डेनापी निरस्य च ।
 एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलिनीव वसुधरा ॥ ५४ ॥
 कस्या नृसिंहरूपञ्च हिरण्यकशिपुर्हतः ।

मार्कण्डेय पुराणम् ।

विप्रचित्तिमुखाथान्ये दानवा विनिपातिताः ॥ ५
वामनादींस्तथैवान्यान् संख्यातुमिहीक्षहे ।
अवतारांश्च तस्येह माथुरः साम्प्रतं त्वयम् ॥ ५६ ॥
इति सा सात्त्विकी मूर्त्तिरवतारान् करोति वै ।
प्रद्युम्नेति च सा ख्याता रक्षाकर्मण्यवस्थिता ॥ ५७
देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यग्योनौ च संस्थिता ।
गृह्णाति तत्स्वभावञ्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ५८
इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योऽपि यत्प्रभुः ।
मानुषत्वं गतो विष्णुः शृणुष्वस्वीत्तरं पुनः ॥ ५९
इति मार्कण्डेयपुराणे चतुर्व्यंहावतारः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

पञ्चिणा ऊचुः ।

त्वष्टृपुत्रे हते पूर्वं ब्रह्मन्निन्द्रस्य तेजसः ।
ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत ॥ १ ॥
तद्धर्मं प्रविवेशाथ शाकतेजोऽपचारतः ।
निम्ने जात्याभवच्छक्री धर्मे तेजसि निर्गते ॥ २ ॥
ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ।
अवलुञ्च्य जटामिकासिद्धं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं तयो लोकाः सदेवताः ।
स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥

स्वकर्माभिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ।
 इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव ताम् ॥ ५ ॥
 ततो ब्रह्मः समुत्तस्थौ ज्वालामाली महासुरः ।
 महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाङ्गनचयप्रभः ॥ ६ ॥
 इन्द्रगत्रमेयात्मा त्वष्टृतेजोऽपह्वंहितः ।
 अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलः ॥ ७ ॥
 बधाय चात्मनो दृष्ट्वा ब्रह्मं शक्रो महासुरम् ।
 प्रेषयामास सप्तर्षीन् सन्धिभिच्छन् भयातुरः ॥ ८ ॥
 सख्यञ्चक्रुस्ततस्तस्य ब्रह्मेण समयांस्तथा ।
 ऋषयः प्रीतमनसः सर्वभूतहिते रताः ॥ ९ ॥
 समयस्थितिमुक्त्वा यदा शक्रेण घातितः ।
 ब्रह्मो हत्याभिभूतस्य तदा बलमशीर्यत ॥ १० ॥
 तच्छक्रदेहविभ्रष्टं बलं मारुतमाविशत् ।
 सर्वव्यापिनमव्यक्तं बलस्यैवाधिदैवतम् ॥ ११ ॥
 अहत्याञ्च यदा शक्रो गीतमं रूपमास्थितः ।
 धर्षयामास देवेन्द्रस्तदा रूपमहीयत ॥ १२ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गलावण्यं यदतीव मनोरमम् ।
 विहाय दुष्टं देवेन्द्रं नासत्यावगमत्ततः ॥ १३ ॥
 धर्मेण तेजसा त्यक्तं बलहीनमरूपिणम् ।
 ज्ञात्वा सुरेशं दैतेयास्तज्जये चक्रुरुद्यमम् ॥ १४ ॥
 राज्ञामुद्रिक्तवीर्याणां देवेन्द्रं विजिगीषवः ।
 कुलेष्वतिबला दैत्या अजायन्त महामुने ! ॥ १५ ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य धरणी भारपीडिता ।
 जगाम मेरुशिखरं सदी यत्र दिवोकसाम् ॥ १६ ॥

तेषां सा कथयामास भूरिभारावपीडिता ।
 दनुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मनः ॥ १७ ॥
 एते भवद्भिरसुरा निहताः पृथुलौजसः ।
 ते सर्वे मानुषे लोके जाता गेहेषु भूभृताम् ॥ १८ ॥
 अक्षौहिण्यो हि बहुलास्तद्गारार्था व्रजाम्यधः ।
 तथा कुरुध्वं त्रिदशा यथा शान्तिर्भवेन्नमः ॥ १९ ॥

पक्षिण जचुः ।

तेजोभागैस्ततो देवा अवतेर्हादेवो महीम् ।
 प्रजानामुपकारार्थं भूभारहरणाय च ॥ २० ॥
 यदिन्द्रदेहजं तेजस्तन्मुमीच स्वयं वृषः ।
 कुन्त्यां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ २१ ॥
 बलं मुमीच पवनस्ततो भीमो व्यजायत ।
 शक्रवीर्यार्द्धितश्चैव जज्ञे पार्थो धनञ्जयः ॥ २२ ॥
 उत्पन्नौ यमजौ माद्र्यां शक्ररूपौ महाद्युतौ ।
 पञ्चधा भगवानित्यमवतीर्णः शतक्रतुः ॥ २३ ॥
 तस्यात्पद्मा महाभागा पत्नी कृष्णा हुताशनात् ॥ २४ ॥
 शक्रस्यैकस्य सा पत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् ।
 योगीश्वराः शरीराणि कुर्वन्ति बहुलान्यपि ॥ २५ ॥
 पञ्चानामेकपत्नीत्वमित्येतत् कथितं तव ।
 श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीम् ॥ २६ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे इन्द्रविक्रिया ।

THE KUPPUSWAMI SASTRI
RESEARCH INSTITUTE,
MYLAPORE MADRAS-4

षष्ठोऽध्यायः ।

पक्षिण ऊचुः ।

रामः पार्थं परां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लाङ्गली ।

चिन्तयामास बहुधा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥

कृणोत हि विना नाहं यास्ये दुर्योधनान्तिकम् ।

पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्योधनं नृपम् ॥ २ ॥

जामातरं तथा शिष्यं घातशिष्ये नरेश्वरम् ।

तस्मान्न पार्थं वाख्यामि नापि दुर्योधनं नृपम् ॥ ३ ॥

तीर्थेष्वप्लावयिष्यामि तावदात्मानमात्मना ।

कुरूणां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ॥ ४ ॥

इत्यामन्त्र्य हृषीकेशं पार्थं दुर्योधनावपि ।

जगाम द्वारकां शौरिः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ५ ॥

गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।

श्वो गन्तव्येषु तीर्थेषु पपी पानं हलायुधः ॥ ६ ॥

पीतपानो जगामाद्य रैवतोद्यानमृद्धिमत् ।

हृष्टो गृहीत्वा समदां रिवतीमप्सरोपमाम् ॥ ७ ॥

स्त्रीकदम्बकमध्यस्थो ययौ मत्तः पदा स्खलन् ।

ददर्श च वनं वीरो रमणीयमनुत्तमम् ॥ ८ ॥

• सर्वत्तु फलपुष्पाढ्यं शाखासृगगणाकुलम् ।

पुण्यं पद्मवनीपितं सपल्लवमहावनम् ॥ ९ ॥

स शृण्वन् प्रीतिजननान् बह्वन्मदकलान् शुभान् ।

श्रीन्नरम्यान् सुमधुरान् शब्दान् खगमुखेरितान् ॥ १८ ॥
 सर्वर्तुफलभाराव्यान् सर्वर्तुकुसुमोक्त्वलान् ।
 अपश्यत् पादपांस्तत्र विहगैरनुनादितान् ॥ १९ ॥
 आम्नानाम्नातकण्ठान् भव्यान् नारिकेलान् सतिन्दका
 आविल्वकांस्तथा जीरान् दाडिमान् बीजपूरकान् ॥ २० ॥
 पनसान् लकुचान् मीचान् नीपांश्चातिमनोहरान् ।
 पारावतांश्च कङ्कीलान् नलिनाञ्जलवितसान् ॥ २१ ॥
 भल्लातकानामलकांस्तिन्दकांश्च महाफलान् ।
 इङ्गुदान् करमर्दांश्च हरीतकविभीतकान् ॥ २२ ॥
 एतानन्यांश्च स तरुन् ददगे यदुनन्दनः ।
 तथैवाशोकपुन्नागकेतकीवकुलानथ ॥ २३ ॥
 चम्पकान् समपर्णांश्च कर्णिकारान् समालतीन् ।
 पारिजातान् कीविदारान् सन्दारान् बदरांस्तथा ॥ २४ ॥
 पाटलान् पुष्पितान् रम्यान् देवदारुद्रुमांस्तथा ।
 सालांस्तालांस्तमालांश्च किंशुकान् वज्जुनान् वरान् ॥ २५ ॥
 चकोरैः शातपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुक्रैः ।
 कोकिलैः कलविङ्कैश्च हरीतकीविजीवकैः ॥ २६ ॥
 प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
 श्रोतरम्यं सुमधुरं कूर्जङ्गिष्वाप्यधिष्ठितम् ॥ २७ ॥
 सरांसि च मनाञ्जानि प्रसन्नमन्त्रिलानि च ।
 कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नोलाञ्जलैः शुभैः ॥ २८ ॥
 कङ्कारैः कमलैश्चापि आचितानि समन्ततः ।
 कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव जलकुक्कुटैः ॥ २९ ॥
 कार्मुकैः प्रवेङ्गैः कूर्ममद्गुणैश्च च ।

एभिश्चान्येषु कीर्त्तानि समन्ताञ्जलचारिभिः ॥ २२ ॥
 क्रमेणैष्यं घनं शौरिर्वीजमाणो मनोरमम् ।
 जगामानुगतः स्त्रीभिर्लतागृहमनुत्तमम् ॥ २३ ॥
 स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदाङ्गपारगान् ।
 कौशिकान् भार्गवांश्चैव भारद्वाजान् सगौतमान् ॥ २४ ॥
 विविधेषु च सन्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् ।
 कथाश्रवणवदोक्तानुपविष्टास्मद्वज्रु च ॥ २५ ॥
 हाष्णाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च हृषीषु च ।
 सूतञ्च तेषां मध्यस्थं कथयान कथाः शुभाः ॥ २६ ॥
 पौराणिकीः सुरर्षीणामाद्यानां परिताश्रयाः ।
 दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्वे मधुपानारुणेक्षणम् ॥ २७ ॥
 सत्तोऽयमिति मन्वानाः यस्मत्स्युस्सुरान्विताः ।
 पूजयन्ती हलधरच्छत्रं तं श्रुतं प्रजम् ॥ २८ ॥
 ततः क्रोधसमाविष्टो ऋत्वी स्रुतं महाबलः ।
 निजघान विवृत्ताक्षः क्षीणितार्शेषदानवः ॥ २९ ॥
 अध्यास्यति पदं ब्राह्मणं तस्मिन् स्रुतं निपातिते ।
 निष्क्रान्तास्ते द्विजाः सर्वे वनात् क्षणाजिनाम्बराः ॥ ३० ॥
 अवधूतं तथात्मानं मन्वमानी हलायुधः ।
 चिन्तयामास सुजहन्मया पापमिदं कृतम् ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मणं स्थानं गतो घोरं यत् स्रुतो विनिपातितः ।
 तथा हो मे द्विजाः सर्वे नामवेक्ष्य विनिर्गताः ॥ ३२ ॥
 शरीरस्य च मे गर्भो लोहस्थेवासुखावहः ।
 आत्मानञ्चावगच्छामि ब्रह्मघ्नमिव कुत्सितम् ॥ ३३ ॥
 दिग्दर्शं तथा मद्यमनिना मानीकृतम् ॥

यैराविष्टेन सुसहस्रया पापमिदं कृतम् ॥ ३४ ॥
 तत्क्षयार्थं चरिष्यामि व्रतं द्वादशवार्षिकम् ।
 स्वकर्मस्थ्यापनं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ॥ ३५ ॥
 अथ येयं समारब्धा तीर्थयात्रा मयाधुना ।
 एतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीम् ॥ ३६ ॥
 अतो जगाम रामोऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीम् ।
 नतः परं शृणुष्वेमं पाण्डवेयकथाश्रयम् ॥ ३७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे बलदेवसहस्रनाम् ।

सप्तमोऽध्यायः

धर्मपत्निषु जनुः ।

हृदिशस्त्रेति राजर्षिरासीत् त्रेतायुगे पुरा ।
 धर्मात्मा पृथिवीपालः प्रोक्तसत्कीर्त्तिरुत्तमः ॥ १ ॥
 न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं नृणाम् ।
 नाधर्मरुचयः पीरास्तन्निन् शासति पार्थिवे ॥ २ ॥
 बभूवुर्न तयोन्मत्ता धनवीर्यतपोमदैः ।
 नाजायन्त स्त्रियश्चैव क्वाश्चिद्प्रांसयोवनाः ॥ ३ ॥
 स कदाचिन्महाबाहुररण्येऽनुसरन् मृगम् ।
 शृण्वाव शब्दमसक्तत् त्रायस्वेति च योषिताम् ॥ ४ ॥
 स विहाय मृगं राजा माभैषीरित्यभाषत ।
 अयि शासति दुर्मूढाः कोऽयमन्यायवृत्तिमान् ॥ ५ ॥

तत्क्रन्दितानुसारी च सर्वारम्भविघातकृत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्नराट् समचिन्तयत् ॥ ६ ॥
 विश्वामित्रोऽयमतुलं तप आस्थाय वीर्यवान् ।
 प्रागसिद्धाभवादीनां विद्याः साधयति व्रतौ ॥ ७ ॥
 साध्यमानाः क्षमामौनचित्तसंयमिनाऽमुना ।
 ता वै भयार्ताः क्रन्दन्ति कथं कार्यमिदं मया ॥ ८ ॥
 तेजस्वी कौशिकश्चेष्टो वयमस्य सुदुर्वलाः ।
 क्रोशन्त्येतास्तथा भीता दुष्यारं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥
 अथवायं नृपः प्राप्तो माभैरिति वदन् सुहृः ।
 इममेव प्रविश्याशु साधयिष्ये यथेप्सितम् ॥ १० ॥
 इति संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः ।
 तंनाविष्टो नृपः कीपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
 कोऽयं बभ्राति वस्त्रान्ते पावकं पापकन्दरः ।
 बलीष्णतेजसा दीप्ते मायि पत्यावुपस्थिते ॥ १२ ॥
 सोऽय मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितद्दिगन्तरैः ।
 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ १३ ॥
 विश्वामित्रस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वचः ।
 क्रुद्धे चर्षिर्वरे तस्मिन्नेशुर्वद्याः क्षणेन ताः ॥ १४ ॥
 स चापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामित्रं तपोनिधिम ।
 भीतः प्रावेपतात्यर्थं सहसाश्वत्यपर्शवत् ॥ १५ ॥
 स दुरात्मन्निति यदा मुनिस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 ततः स राजा विनयात् प्रणिपत्याभ्यभाषत ॥ १६ ॥
 भगवन्नेष धर्म्मी मे नापराधो मम प्रभो ! ।
 न क्रोदुमर्हसि मुने निजधर्मरतस्य मे ॥ १७ ॥

भाकण्डयपुराणम् ।

दातव्यं रक्षितव्यञ्च धर्मज्ञेन महीक्षिता ।

षापञ्चोद्यम्य यो हव्यं धर्मयास्तानुसारतः ॥ १८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

दातव्यं कस्य के रक्ष्याः कैर्योद्भव्यञ्च ते नृप ! ।

क्षिप्रमृतत् समावक्ष्य यद्यधर्मभयं तव ॥ १९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

दातव्यं विप्रमुख्येभ्यो ये चान्ये कथञ्चतयः ।

रक्ष्या भीताः सदा युहं कर्त्तव्यं परिपन्थिभिः ॥ २० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजा भवान् सम्यग्राजधर्ममवेक्षते ।

निर्वेष्टुकामो विप्रोऽहं दीयतामिष्टदक्षिणा ॥ २१ ॥

पद्मिण ऊचुः ।

एतद्राजा वचः श्रुत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

पुनर्जातमिवात्मानं मेने प्राह च कौशिकम् ॥ २२ ॥

उच्यतां भगवन् ! यत्ते दातव्यमविशङ्कितम् ।

दत्तमित्येव तद्भिदि यद्यपि स्यात् सुदुर्लभम् ॥ २३ ॥

हिरण्यं वा सुवर्षं वा पुत्रः पत्नी कलेश्वरम् ।

प्राणा राज्यं पुरं लक्ष्मीर्यदभिप्रेतमात्मनः ॥ २४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

राजन् ! प्रतिगृहीतोऽयं यस्ते दत्तः प्रतिग्रहः ।

प्रयच्छ प्रथमं तावद्दक्षिणां राजसूयिकीम् ॥ २५ ॥

राजोवाच ।

ब्रह्मंस्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो ह्यहम् ।

त्रियतां द्विजगार्दूल ! यस्तवेष्टः प्रतिग्रहः ॥ २६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

ससागरां धरामेतां सभूभृद्ग्रामपत्तनाम् ।
 राज्यञ्च सकलं वीर ! रथाश्वगजसंकुलम् ॥ २७ ॥
 कोटागारञ्च कीषञ्च यच्चान्यद्विद्यते तव ।
 विना भार्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ ! ॥ २८ ॥
 धर्मञ्च सर्वधर्मञ्च ! यो यान्तमनुगच्छति ।
 बहूना वा किमुक्ते न सर्वमेतत् प्रदीयताम् ॥ २९ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

प्रहृष्टे नैव मनसा सोऽविकारमुखी नृपः ।
 तस्यर्षेर्वचनं श्रुत्वा तथेयाह कृताञ्जलिः ॥ ३० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

सर्वस्वं यदि मे दत्तं राज्यमुर्व्वी बलं धनम् ।
 प्रभुत्वं कस्य राजर्षे ! राज्यस्थे तापसे मयि ॥ ३१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

यस्मिन्नपि मया काले ब्रह्मन्दत्ता वसुधरा ।
 तस्मिन्नपि भवान् स्वामी किमुताय महीपतिः ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्वा वसुधरा ।
 यत्र मे विषये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
 श्रीषीसूत्रादिसकलं मुक्त्वा भूषणसंग्रहम् ।
 तरुवल्कलमावध्य मह पद्मया सुतेन च ॥ ३४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तथेति चोक्त्वा कृत्या च राजा गन्तुं प्रचक्रमे ।
 स्वपद्मया शैव्यया सार्धं बालकेनात्मजेन च ॥ ३५ ॥

मार्कण्डेय पुराणम्

प्रजतः स ततो रुद्धा पत्न्यां प्राह वं नृपम् ।

क्व यास्यसीत्यदत्त्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीम् ॥ ३६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् ! राज्यमेतत्ते दत्तं निहतकण्ठकम् ।

अवशिष्टमिदं ब्रह्मन्नद्य देहत्रयं मम ॥ ३७ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

तथापि खलु दातव्या त्वया मे यज्ञदक्षिणा ।

विशेषतो ब्राह्मणानां हृत्यदत्तं प्रतिश्रुतम् ॥ ३८ ॥

यावत्तोषी राजसूये ब्राह्मणानां भवेन्नृप । ।

तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयिकी ॥ ३९ ॥

प्रतिश्रुत्य च दातव्यं योऽप्यं चाततायिभिः ।

रक्षितव्यास्तथा चार्त्तास्त्वयैव प्राक् प्रतिश्रुतम् ॥ ४० ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् ! साम्प्रतं नास्ति दास्ये कालक्रमेण ते ।

प्रसादं कुरु विप्रर्षे सद्भावमनुचिन्त्य च ॥ ४१ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

किंप्रमाणो मया कालः प्रतीक्ष्यस्ते जनाधिप । ।

शोभ्रमाचक्ष्व श्रापान्निरन्यथा त्वां प्रधक्ष्यति ॥ ४२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

मासेन तव विप्रर्षे ! प्रदास्ये दक्षिणाधनम् ।

साम्प्रतं नास्ति मे वित्तमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ ४३ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

गच्छ गच्छ नृपश्रेष्ठ ! स्वधर्ममनुपालय ।

भिवश्य तेऽध्वा भवतु मां सन्तु परिपन्थिनः ॥ ४४ ॥

पाविण ऊचुः ।

अनुज्ञातः स गच्छेति जगाम वसुधाधिपः ।

प्रह्वयामनुचिता गन्तुमन्वगच्छत तं प्रिया ॥ ४५ ॥

तं सभार्यं नृपश्रेष्ठं निर्यान्तं ससृतं पुरात् ।

दृष्ट्वा प्रचक्रुःशुः पौरा राज्ञश्चैवानुयायिनः ॥ ४६ ॥

हा नाथ ! किं जहास्यस्मान् नित्यात्तिं परिपीडितान् !

त्वं धर्मतत्परो राजन् ! पौरानुग्रहकत्तया ॥ ४७ ॥

नयास्मानपि राजर्षे ! यदि धर्ममवेक्षसे ।

सुहृत्तं तिष्ठ राजेन्द्र ! भवतो मुखपङ्कजम् ॥ ४८ ॥

पिबामो नेतस्त्रमरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुनः ।

यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवाः ४९ ॥

तस्यानुयाति भार्य्यं गृहीत्वा बालकं सुतम् ।

यस्य भृत्याः प्रयातस्य यान्त्यग्रे कुञ्जरस्थिताः ॥ ५० ॥

स एष पद्भ्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽद्य गच्छति ।

हा राजन् ! सुकुमारं ते सुम्नु सुत्वचमुन्नसम् ॥ ५१ ॥

पथि पांशुपरिक्लिष्टं मुखं कीदृग्भविष्यति ।

तिष्ठ तिष्ठ नृपश्रेष्ठ ! स्वधर्ममनुपालय ॥ ५२ ॥

आनृशंस्यं परो धर्मः क्षत्रियाणां विशेषतः ।

किं दारैः किं सुतैर्नाथ धनैर्धान्यैरथापि वा ॥ ५३ ॥

सर्वमेतत् परित्यज्य क्लृयाभूता वयं तव ।

हा नाथ ! हा महाराज ! हा स्वामिन् ! किं जहासि नः ॥ ५४ ॥

यत्र त्वं तत्र हि वयं तत् सुखं यत्र वै भवान् ।

नगरन्तद्भवान् यत्र स स्वर्गो यत्र नो नृपः ॥ ५५ ॥

इति पौरवचः श्रुत्वा राजा शीघ्रपरिभ्रुतः ।

अतिष्ठत् स तदा भागीं तेषामिवानुकम्पया ॥ ५६ ॥
 विश्वामित्रोऽपि तं दृष्ट्वा पौरवाक्याकुलीकृतम् ।
 रोषामर्षविवृत्तान्नः समागम्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 धिक् त्वां दुष्टसमाचारमनृतं जिह्मभाषिणम् ।
 मम राज्यञ्च दत्त्वा यः पुनः प्राक्कष्टुमिच्छसि ॥ ५८ ॥
 इत्युक्तः परुषन्ते न गच्छामोति सवेपथुः ।
 ब्रुवन्नेवं यथौ शीघ्रमाकर्षन्दयितां करे ॥ ५९ ॥
 कर्षतन्तां ततो भार्यां सुकुमारीं श्रमातुरास् ।
 सहसा दण्डकाष्ठेन ताडयामास कौशिकः ॥ ६० ॥
 तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरियन्द्रो महीपतिः ।
 गच्छामोत्याह दुःखात्तो नान्यत् किञ्चिदुदाहरत् ॥ ६१ ॥
 अथ विश्वे तदा देवाः पञ्च प्राहुः कृपालवः ।
 विश्वामित्रः सुपापीऽयं लोकान् कान् समवाप्स्यति ॥ ६२ ॥
 येनायं यज्वनां योः स्वराज्यादवरोपितः ।
 कस्य वा अहया पृत सुत मामं महाध्वरे ।
 पीत्वा वयं प्रयास्यामी मृतं मन्त्रपुरःसरम् ॥ ६३ ॥

पश्चिण ऊचुः ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोऽतिरुपान्वितः ।
 शशाप तान् मनुष्यत्वं सर्वे यूगमवाप्स्यथ ॥ ६४ ॥
 प्रसादितय तैः प्राह पुनरेव महामुनिः ।
 मामुषत्वेऽपि भवतां भवित्री नैव सन्ततिः ॥ ६५ ॥
 न दारसंग्रहश्चैव भविता न च मत्सरः ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भविष्यथ सुराः पुनः ॥ ६६ ॥
 ततोऽबनेरुद्वैः स्वैर्देवास्ते कुरुवश्मनि ।

द्रौपदीगर्भसम्भूताः पञ्च वै पाण्डुनन्दनाः ॥ ६० ॥

एतस्मात् कारणात् पञ्च पाण्डुवेद्या महारथाः ।

न दारसंघहं प्राप्ताः शपात्तस्य महामुनेः ॥ ६८ ॥

एतत्ते सर्वमाख्यातं पाण्डुवेद्यकथाश्रयम् ।

प्रश्नं चतुष्टयं गीतं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे द्रौपदेद्योत्पत्तिः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

जेमिनिरुवाच ।

भवद्विरिदमाख्यातं यथाप्रश्नमनुक्रमात् ।

महत् कौतूहलं मेऽस्ति हरिसुन्दकथां प्रति ॥ १ ॥

अहं महात्मना तेन प्राप्तं कच्छमनुत्तमम् ।

कश्चित् सुखमनुप्राप्तं तादृगिव द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥

पक्षिण जन्तुः ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रथमो जनैः ।

शैश्वयानुगतो दुःखी भार्यया बालपुत्रया ॥ ३ ॥

स गत्वा वसुधापालीं दिव्यां वाराणसीं पुरीम् ।

तैषा मनुष्यभोग्येति शूलपाणेः परिग्रहः ॥ ४ ॥

जगाम पद्भ्यां दुःखार्तः सह पद्भ्यानुकूलया ।

पुत्रीप्रवेशे दृष्ट्वा विश्वामित्रमुपस्थितम् ॥ ५ ॥

THE KUPPIJSWAMI SASTRI

RESEARCHER IN THE

तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं विनयावनतोऽभवत् ।
 प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्री महामुनिम् ॥ ६ ॥
 इमे प्राणाः सुतश्चायमियं पत्नी मुने ! मम ।
 येन ते कृत्यमस्त्याशु तदृष्ट्वाणार्घ्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 यदान्यत् कार्यमस्माभिस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

पूष्णः स मासी राजर्षे ! दीयतां मम दक्षिणा ।
 राजसूयनिमित्तं हि स्मर्यस्मि स्ववचो यदि ॥ ९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

ब्रह्मत्रयैव संपूर्णो मासीऽस्नानतपोधन ! ।
 तिष्ठत्येतद्दिनादेवं यत्तत् प्रतीक्षस्व मा विरम् ॥ १० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

एवमस्तु महाराज । आगमिष्याम्यहं पुनः ।
 शापं तव प्रदास्यामि नचेदद्य प्रत्नस्यसि ॥ ११ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा ।
 कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्रतिश्रुता ॥ १२ ॥
 कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतोऽर्थः साम्प्रतं मम ।
 प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे नाहं याद्यामधः कथम ॥ १३ ॥
 किमु प्राणान् विमुञ्चामि कां दिशं याम्यकिञ्चनः ।
 यदि नागं गमिष्यामि अप्रदाय प्रतिश्रुतम् ॥ १४ ॥
 ब्रह्मस्वहृत् कृमिः पापो भविष्याम्यधमाधमः ।
 अथवा प्रेष्यतां यास्ये वरमेवात्मविक्रियः ॥ १५ ॥

पक्षिण ज्ञवुः ।

राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखम् ।
 प्रत्युवाच तदा पत्नी बाष्पगद्गदया गिरा ॥ १६ ॥
 त्यज चिन्तां महाराज ! स्वसत्यमनुपालय ।
 श्रमगानवद्वर्जनीयो नरः सत्यबहिष्कृतः ॥ १७ ॥
 नातः परतरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य तु ।
 यादृशं परुषव्याघ्र ! स्वसत्यपरिपालनम् ॥ १८ ॥
 प्रनिहीतमधोतं वा दानाद्याद्याखिलाः क्रियाः ।
 भजन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणम् ॥ १९ ॥
 सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मशास्त्रेषु धीमताम् ।
 तारणागानृतं तद्वत् पातनायाकृतात्मनाम् ॥ २० ॥
 समाश्रयेधानाहत्य राजभूयश्च पार्थिवः ।
 तत्तिर्नाम च्युतः स्वर्गाद् सत्यवचनात् सकृत् ॥ २१ ॥
 राजन् ! जातभपत्यं मे इत्युक्त्वा परतीद ह ।
 बाष्पाञ्च, प्लुतनेत्रान्तामुवाचेहं महीपति ॥ २२ ॥

क्षरिण्ड उवाच ।

विमुञ्च भगि ! सन्तापमयं तिष्ठति बालकः ।
 उच्यतां वक्रकामा, स गता त्वं गजगाभिनि ॥ २३ ॥

पत्न्युवाच ।

राजन् ! जातभपत्यं मे सतां एव क्रुद्धः, स्थिरः ।
 म मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणम् ॥ २४ ॥

पक्षिण ज्ञवुः ।

एतद्वाक्यमुपश्रुत्य यथौ मोहं जहीपतिः ।
 पतिलभ्य च संज्ञां स विसृज्यापातिदुःखितः ॥ २५ ॥

महद्दुःखमिदं भद्रे ! यत्त्वमेव ब्रवीषि माम् ।
 किन्तव स्मितसंलापा मम पापस्य विस्मृताः ॥ २६ ॥
 हा हा ! कथं त्वया शक्यं वक्तुमेतत् शुचिस्मिते ! ॥
 दुर्व्याच्यमेतद्वचनं कर्तुं शक्नोम्यहं कथम् ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा स नरश्रेष्ठो धिग्धिगत्य सकृद्ब्रुवन् ।
 निपपात महीपृष्ठे मूर्च्छ्याभिपरिप्लुतः ॥ २८ ॥
 अयत्नं भुवि तं दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रं महीपतिम् ।
 उवाचेदं सकरण राजपत्नी सुदुःखिता ॥ २९ ॥

पत्न्युवाच ।

हा महाराज ! कस्येदमपध्यानमुपस्थितम् ।
 यत्त्वं निपाततो भूमौ राङ्गवास्तरणोचितः ॥ ३० ॥
 येन कोटग्रगोवित्तं विप्राणामपवर्जितम् ।
 स एष पृथिवीनाथो भूमौ स्वपति मी पतिः ॥ ३१ ॥
 हा कष्ट किं तवानेन कृतं देव ! महोविता ।
 यदिन्द्रोपिन्द्रतुल्यास्यं नीतः प्रस्तापनीं दशाय ॥ ३२ ॥
 इत्युक्त्वा सापि सुश्रीणी मूर्च्छिता निपपात च ।
 भर्तृदुःखमहाभारिणासन्धेन निपीडिता ॥ ३३ ॥
 तौ तथा पतितौ भूमावनार्थी पितरौ शिशुः ।
 दृष्ट्वात्यन्तं चुध्राविष्टः प्राह वाक्यं सुदुःखितः ॥ ३४ ॥
 तात तात ! ददस्वाद्यमभ्यास्य ! भोजनं दद ।
 चुम्बे बलशती जाता जिह्वाग्रं शुपरते तथा ॥ ३५ ॥

पक्षिणा ऊचुः ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते विश्वाप्तौ महातपाः ।
 दृष्ट्वा तु तं हरिश्चन्द्रं पतितं भुवि मूर्च्छितम् ॥ ३६ ॥

स वारिणा समभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् ।

वृत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र ! तां ददस्वैष्टदक्षिणाम् ॥ ३७ ॥

ऋणं धारयती दुःस्वमहन्वहनि वर्द्धते ।

आप्यायप्रमानः स तदा हिमशीतेन वारिणा ॥ ३८ ॥

अवाप्य चेतनां राजा विखामित्रमवेक्ष्य च ।

पुनर्मीहं समापेदे स च कोषं ययौ मुनिः ३९ ॥

स समाश्वास्य राजानं वाक्यमाह द्विजोत्तमः ।

दौघतां दक्षिणा सा मे यदि धर्ममवेक्षसे ॥ ४० ॥

सत्यं नार्कः प्रतपति सत्यं तिष्ठति सेदिनी ।

सत्यञ्चोक्तं परो धर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४१ ॥

प्रज्वमेवसहस्रञ्च सत्यञ्च तत्रया वृतम् ।

प्रज्वमेवसहस्राद्वि सत्येयं त्रिगिरप्रते ॥ ४२ ॥

अथवाः किं ममैतान् माकां प्रोक्तीं न कारणम् ।

प्रनादीं पापमङ्गल्ये क्रूरं चानृतवादिनि ॥ ४३ ॥

त्वयि रात्रिं प्रभवति मङ्गाः श्रूयतामयम् ।

यद्य मे दक्षिणां राजन्न दास्यन्ति भवान् यदि ॥ ४४ ॥

अस्ताचलं प्रयातिऽर्कं शश्यामि त्वां ततो ध्रुवम् ।

इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो राजा पार्श्वीइयातुरः ॥ ४५ ॥

कान्दिग्भूतोऽपमो निःस्वी नृणां सधनिनार्णितः ।

आयर्ष्याय भूयः प्राहिदं क्षियतां वचनं मम ॥ ४६ ॥

मा ग्रापानलनिदेधः पञ्चत्वमुपायास्यसि ।

स तथा चीदयमानस्तु राजा पत्न्या एनः पुनः ॥ ४७ ॥

प्राह भद्रे ! करोम्येष विक्रमं तत्र निष्टेणः ।

नृयं मेरपि यत् कर्तुं न शक्यां तत् करोम्यहम् ॥ ४८ ॥

यदि मे शक्यते वाणी वक्तुमीदृक् सुदुर्वचः ।
 एवमुक्त्वा ततो भार्यां गत्वा नगरमासुरः ।
 बाष्पापिहितकण्ठाचस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ ४६ ॥

राजोवाच ।

भो भो नागरिकाः सर्वे शृणुष्वं वचनं मम ।
 किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंभोऽहममानुषः ॥ ४७ ॥
 राज्ञो वातिकठिनस्ततः पापनरोऽपि वा ।
 विक्रीतुं दयितां प्राप्नो यो न प्राशांस्यजामग्रहम् ॥ ४८ ॥
 यदि वः कस्यचित् कार्यं दास्या प्राणैश्च मम ।
 स ब्रवीतु त्वरागुक्तो यावत् सन्वारयाम्यहम् ॥ ४९ ॥

पत्रिण उतुः ।

अथ वृद्धं द्विजः कश्चिदागत्याह नराविपद् ।
 ससर्पदस्य मे दासीमहं क्रीता धनप्रदः ॥ ५० ॥
 अस्ति मे वित्तमराकं सुकृन्तारो च मे प्रिया ।
 गृहकर्म न शक्नोति कर्तुमस्मात् पयच्छ मे ॥ ५१ ॥
 कर्मण्युतावयोरूपशीलानां तव योषितः ।
 अनुरूपमिदं वित्तं गृहाणार्पय मेऽवताम् ॥ ५२ ॥
 एवमुक्तस्य विप्रिण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 अदीर्यत सता दःखान्न चैनं किञ्चिदब्रवीत् ॥ ५३ ॥
 ततः स विप्रो नृपतेर्यत्कालान्ते दृढं धनम् ।
 यद्वा केशेश्वरादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ॥ ५४ ॥
 कुण्ड रक्षितास्योऽपि दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरम ।
 दृष्टे न वस्तमाऽर्पय काकपक्षधरः शिशुः ॥ ५५ ॥

राजपत्न्युवाच ।

मुञ्चार्थ ! मुञ्च तावन्मां वावत् पश्याम्यहं शिशुम् ।
दुर्लभं दर्शनं तात ! पुनरस्य भविष्यति ॥ ५८ ॥
पश्येहि वत्स ! मामिवं मातरं दास्यतां गताम् ।
मां मास्मार्त्तैराजपुत्र ! असृश्याहं तवाधुना ॥ ६० ॥
ततः स बालः सहसा दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरम् ।
समभ्यधावदस्विति रुदन् सास्त्राविलिचणः ॥ ६१ ॥
तमागतं द्विजः क्रीता बालमभ्याहनत् पदा ।
वदंस्तथापि सोऽस्विति नैवामुञ्चत मातरम् ॥ ६२ ॥

राजपत्न्युवाच ।

प्रसादं कुरु मे नाथ ! क्रीणीष्विमञ्च बालकम् ।
क्रीतापि नाहं भवतो विनेनं कार्यसाधिका ॥ ६५ ॥
इत्थं ममाल्पभाग्यायाः प्रसादसुमुखी भव ।
मां संयोजय बालेन वत्सनेनैव पयस्विनोम् ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गृह्यतां वित्तमेतत्तैर् द्रीयतां बालको मम ।
स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रज्ञैः कृतमेव हि वित्तमम् ।
गतं सहस्रं लक्षं च कोटिमूल्यं तथा परैः ॥ ६५ ॥

पत्निर्न जसुः ।

तथैव तस्य तद्वित्तं ऋद्धीत्तरपटे ततः ।
प्रगृह्य बालकं माता सहैकस्यममभयत् ॥ ६६ ॥
नोयमानो तु तौ दृष्ट्वा भार्यापुत्रौ स पार्थिवः ।
विललाप सुदुःखार्त्तो निःश्वस्योष्णं पुनः पुनः ॥ ६७ ॥
यां न वायुर्न चादित्योनेन्दुर्न च पृथग्जनः ।

दृष्टवन्तः पुरा पत्नीं सेयं दासीत्वमागता ॥ ६८ ॥

सुहृद्यं वंशप्रसूतीऽयं सुकुमारकराङ्गुलिः ।

संप्राप्तो विक्रयं बालो धिक्मामस्तु सुदुर्मतिम् ॥ ६९ ॥

हा प्रिये ! हा शिशो ! वक्त ! ममानार्थस्य दुर्नयैः ।

देवाधीनां दशां प्राप्नो न मृतोऽस्मि तथापि धिक् ॥ ७० ॥

पश्चिण ऊचुः ।

एवं विलपतो राज्ञः स विप्रोऽन्तरधीयत ।

वृक्षगिहादिभिस्तुङ्गे स्तावादाय त्वरान्वितः ॥ ७१ ॥

विश्वामित्रस्ततः प्राप्तो नृपं वित्तमयाचत ।

तस्मै समर्पयामास हरिश्चन्द्रोऽपि तद्वनम् ॥ ७२ ॥

तद्वित्तं स्त्रीकमालोक्त्वा दारविक्रयसम्भ्रमम् ।

श्रीकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिकोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥

चत्रवन्धो ! ममेमां त्वं सदृशीं यज्ञदक्षिणाम् ।

अन्यस्ये यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे बलं परम् ॥ ७४ ॥

तपसोऽत्र सुतप्तस्य ब्राह्मणस्यामलस्य च ।

अप्रभावस्य चोग्रस्य शूद्रस्याध्ययनस्य च ॥ ७५ ॥

अन्यां दास्यामि भगवन् ! कालः कथित् प्रतीक्ष्यताम् ।

सम्पत्तं नास्ति विक्रीता पत्नी पुत्रश्च बालकः ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

चतुर्भागः स्थितो योऽयं दिवसस्य नराधिप ! ।

एष एव प्रतीक्ष्यो मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया ॥ ७७ ॥

पश्चिण ऊचुः ।

तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं निष्ठुरं निष्ठुरं वचः ।

तदाद्रय धनं तूष्णं कुपितः कौशिको ययौ ॥ ७८ ॥

विश्वामित्रे गते राजा भयगोकाश्विमध्यगः ।
 सर्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७६ ॥
 वित्तक्रीतेन यो ह्यर्थी मया प्रेष्ये ण मानवः ।
 स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः ॥ ८० ॥
 अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चण्डालरूपधृक् ।
 दर्गन्धो विकृतो रूक्षः श्लथुक्तो दन्तुरो घृणो ॥ ८१ ॥
 कृष्णो लम्बोदरः पिङ्गरुक्षान्तः परुषाक्षरः ।
 गृहीतपक्षिपुञ्जश्च शवमाल्यै रलङ्कृतः ॥ ८२ ॥
 कपालहस्तो दीर्घास्यो भैरवोऽतिवदन् मुहुः ।
 अगणाभिहतो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः ॥ ८३ ॥

चण्डाल उवाच ।

अद्भुतार्थी त्वया गौघ्नं कथयस्वात्मवेतनम् ।
 श्लोकेन बहुना वापि येन वै लभ्यते भवान् ॥ ८४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तं तादृगभयालक्ष्यं क्रूरदृष्टिं सुनिष्ठुरम् ।
 वदन्तमतिदुःशीलं कस्त्वमित्याह पार्श्विणः ॥ ८५ ॥

चण्डाल उवाच ।

चण्डालोऽहमिहाख्यातः प्रवीरेति पुरोत्तमे ।
 विश्यातो बध्यबध्को मृतकम्बलहारकः ॥ ८६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

नाहं चण्डालदासत्वमिच्छेयं सुविगर्हितम् ।
 परं प्रापाग्निना दग्धो न चण्डालवशं गतः ॥ ८७ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तस्यै वं वदतः प्राप्तो विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।

कोपामर्षविवृत्ताक्षः प्राहृ चेदं नराधिपम् ॥ ८८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

चण्डालोऽयमनल्पं ते दातुं वित्तमुपस्थितः ।

कस्मान्न दीयते मद्यमशेषा यन्नदक्षिणा ॥ ८९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् ! सूर्यप्रवंशीत्यमात्मानं वेद्मि कौशिक । ।

कथं चण्डालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामुकः ॥ ९० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि चण्डालवित्तं त्वमात्मविक्रयजं मम ।

न प्रदास्यसि कालेन शप्सामि त्वामसंशयम् ॥ ९१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

हरिश्चन्द्रस्ततो राजा चिन्तावस्थितजीवितः ।

प्रसीदेति वदन् पादावृषेर्जग्राह विह्वलः ॥ ९२ ॥

दासोऽस्त्रप्रार्थोऽस्मि भीतोऽस्मि त्वद्भक्तश्च विशेषतः ।

कुरु प्रसादं विप्रर्षे ! कष्टश्चण्डालमङ्करः ॥ ९३ ॥

भवेयं वित्तशेषेण सर्वकर्मकरो वगः ।

तवैव मुनिशार्दूल ! प्रेषप्रश्चित्तानुवर्त्तकः ॥ ९४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि प्रेषो मम भवान् चण्डालाय ततो मया ।

दासभावमनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्जुदेन वै ॥ ९५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एवमुक्ते तदा तेन श्रुपाको हृष्टमानसः ।

विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्त्वा बह्वा नरेश्वरम् ॥ ९६ ॥

दण्डप्रहारसंभ्रान्तमतीव व्याकुलेन्द्रियम् ।

इष्टबन्धुवियोगार्तमनयन्निजपत्तनम् ॥ ९७ ॥
 हरिश्चन्द्रस्ततो राजा वसंयण्डालपत्तने ।
 प्रातर्मध्याह्नसमये सायञ्चैतदगायत ॥ ९८ ॥
 बाला दीनमुखी दृष्ट्वा बालं दीनमुखं पुरः ।
 मां स्मरत्यसुखाविष्टा मोचयिष्यति नौ नृपः ॥ ९९ ॥
 उपात्तवित्तो विप्राय दत्त्वा वित्तमतोऽधिकम् ।
 न सा मां मृगशावाक्षी वेत्ति पापतरं कृतम् ॥ १०० ॥
 राज्यनागः सुहृत्त्यागो भार्यातनयविक्रयः ।
 प्राप्ता चण्डालता चैयमहो दुःखपरम्परा ॥ १०१ ॥
 एवं स निवसन्नित्यं सस्मार दयितं सुतम् ।
 भार्याञ्चात्मसमाविष्टां हृतसर्वस्व आतुरः ॥ १०२ ॥
 कस्य चित्त्वथ कालस्य मृतचेलापहारकः ।
 हरिश्चन्द्रोऽभवद्राजा श्मशाने तद्गगानुगः ॥ १०३ ॥
 चण्डालेनानुशिष्टश्च मृतचेलापहारिणा ।
 शवागमनमन्विच्छन्निह तिष्ठ दिवानिशम् ॥ १०४ ॥
 इदं राज्ञेऽपि देयञ्च षड्भागन्तु शवं प्रति ।
 त्रयस्तु मम भागाः स्युर्हो भागौ तव वेतनम् ॥ १०५ ॥
 इति प्रतिसमादिष्टो जगाम शवमन्दिरम् ।
 दिशं तु दक्षिणां यत्र वाराणस्यां स्थितं तदा ॥ १०६ ॥
 श्मशानं घोरसंनादं शिवाशतसमाकुलम् ।
 शवमौलिसमाकीर्णं दुर्गन्धं बहुधूमकम् ॥ १०७ ॥
 पिशाचभूतवेतालडाकिनीयज्ञसंकुलम् ।
 गृध्रगोमायुसङ्कीर्णं श्ववृन्दपरिवारितम् ॥ १०८ ॥

अस्थिसङ्घातसङ्कीर्णं महादुर्गन्धसंकुलम् ।

नानामृतसुहृन्नादरौद्रकोलाहलायुतम् ॥ १०६ ॥

हा पुत्र ! मित्र ! हा बन्धो ! भ्रातर्वत्स ! प्रियाद्य मे ।

हा पते ! भगिनि ! मातर्हा मातुल ! पितामह ! ॥ ११० ॥

मातामह ! पितः । पौत्र ! क्व गतोऽस्येहि बान्धव ।

इत्येवं वदतां यत्र ध्वनिः संश्रूयते महान् ॥ १११ ॥

ज्वलन्नांसवसामेदच्छमच्छमितसंकुलम् ॥ ११२ ॥

अर्द्धदग्धाः शवाः श्यामा विक्रमहन्तपंक्तयः ।

हसन्तीवाग्निमध्यस्थाः कायस्येवं दग्धा त्विति ॥ ११३ ॥

अग्नेयटचटाशब्दो वयसामस्थिपंक्तिषु ।

बान्धवाक्रन्दशब्दश्च पुक्कमेषु प्रहर्षजः ॥ ११४ ॥

गायतां भूतवेतालपिशाचगणरजसाम् ।

श्रूयते सुमहान् घोरः कन्यात् इव नि स्वनः ॥ ११५ ॥

महामन्त्रिषुकारोषगोशक्रुदाग्निमसंकुलम् ।

तदुल्लभसकूटैश्च वृतं मास्थिमिक्रान्तैः ॥ ११६ ॥

नानापहारस्त्रग्दीपकाकविन्नेषकालिकम् ।

अनेकशब्दबहुलं श्मशानं नरकायते ॥ ११७ ॥

सवक्त्रिगर्भैरशिवैः शिवाकृतैर्निनादितं भीषणरावणद्वरम् ॥

भयं भयस्याप्युपसञ्जनैर्भृगं श्मशानमाक्रन्दविरावदारुणम् ।

स राजा तत्र संश्रामो दुःखितः शीवनोद्यतः ॥ ११८ ॥

हा भृत्या मन्त्रिणी विप्राः क्व तद्रान्यं विधि ! गतम् ॥ ११९ ॥

हा श्रेष्ठे ! पुत्र ! हा बाल ! मां त्यक्त्वा मन्दभाग्यकम् ।

विश्वामित्रस्य दीपेण गताः कुत्रापि ते मम ॥ १२० ॥

इत्येवं श्रेष्ठेति श्रेष्ठे चण्डालोक्तं पुनः पुनः ।

मलिनो रूक्षसर्वाङ्गः केगवान् गन्धवान् ध्वजी ॥१२१॥
 लकटौ कालकल्पश्च धावंश्चापि ततस्ततः ।
 अस्मिन् गव इदं मूत्रं प्राप्तं प्राप्त्यामि चाप्युत ॥१२२॥
 इदं मम इदं राज्ञे मुख्यचण्डालके विदम् ।
 इति धावन् दिगो राजा जीवन् योन्यन्तरं गतः ॥१२३॥
 जीर्णकर्पटसुग्रन्यिकृतकन्यापरिश्रहः ।
 चिताभम्भारजोनिम्नमुखवाह्मदराङ्घ्रिकः ॥ १२४ ॥
 नानामिदोवसामज्जलिप्तपाण्यङ्गुलिः श्वसन् ।
 नाताशवोदनकृताहारदृष्टिपरायणः ॥ १२५ ॥
 तदीयमात्र्यसंश्लेषकृतमस्तकमण्डनः ।
 न रात्रौ न दिवा गते हा हेति प्रवदन् मुहुः ॥१२६॥
 एवं द्वादशमासास्तु नीताः गतसमीपमाः ।
 स कदाचिन्नृपश्रेष्ठः श्रान्तो बन्धुवियोगवान् ॥ १२७ ॥
 निद्रामिभूतो रूक्षाङ्गो निश्चिष्टः सुप्त एव च ।
 तत्रापि शयनीये स दृष्टवानद्भुतं महत् ॥ १२८ ॥
 श्मशानाभ्यामयोगेन दैवस्य बलवत्तया ।
 अन्यदेहेन दत्त्वा तु गुरवे गुरुदक्षिणाम् ॥ १२९ ॥
 तदा द्वादश वर्षाणि दुःखदानान्तु निष्कृतिः ।
 आत्मानं स ददर्गाय पुकसौगर्भसम्भवम् ॥ १३० ॥
 तत्रस्थश्चाप्यसौ राजा सोऽचिन्तयद्विदं तदा ।
 इतो निष्क्रान्तमात्रो हि दानधर्मं करोम्यहम् ॥१३१॥
 अनन्तरं स जातस्तु तदा पुकसवालकः ।
 श्मशानमृतमंस्कारकरणेषु सदीयतः ॥ १३२ ॥
 प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे श्मशानेऽथ मृती द्विजः ।

आनीतो बन्धुभिर्दृष्टस्तेन तत्राधनो गुणौ ॥ १३३ ॥
 मूल्यार्थिना तु तेनापि परिभूतास्तु ब्राह्मणाः ।
 कचुस्ते ब्राह्मणास्तत्र विश्वामित्रस्य चेष्टितम् १३४ ॥
 पापिष्ठमशुभं कर्म कुरु त्वं पापकारक ! ।
 हरिश्चन्द्रः पुरा राजा विश्वामित्रेण पुक्कसः ॥ १३५ ॥
 कृतः पुण्यविनाशेन ब्राह्मणस्वापनाशनात् ।
 यदा न क्षमते तेषां तैः स शर्मा रुषा तदा ॥ १३६ ॥
 गच्छ त्वं नरकं घोरमधुनैव नराधम ! ।
 इत्युक्तमात्रे वचने स्वप्नस्थः स नृपस्तदा ॥ १३७ ॥
 अपश्यद्यमदूतान् वै पाशहस्तान् भयावहान् ।
 तैः संगृहीतमात्मानं नीयमानं तदा बन्नात् ॥ १३८ ॥
 पश्यति स भृशं खिन्नो हा मातः ! पितरद्य मे ।
 एवंवादी स नरके तैलद्रोण्यां निपातितः ॥ १३९ ॥
 क्रकचैः पाक्यमानस्तु क्षुरधाराभिरप्यथः ।
 अन्धे तमसि दुःखात्तैः पूयशीणितभोजनः ॥ १४० ॥
 सप्तवर्षं मृतात्मानं पुक्कसत्वे ददर्श ह ।
 दिनं दिनं तु नरके दह्यते पच्यतेऽन्यतः ॥ १४१ ॥
 खिद्यते क्षीभ्यतेऽन्यत्र मार्यते पाक्यतेऽन्यतः ।
 क्षार्यते दीप्यतेऽन्यत्र शीतवानाहतोऽन्यतः ॥ १४२ ॥
 एकं दिनं वर्षशतप्रमाणं नरकेऽभवत् ।
 तथा वर्षशतं तत्र आवितं नरके भटैः ॥ १४३ ॥
 ततो निपातितो भूमौ विष्ठागो श्वा व्यजायत ।
 वान्ताशी शीतदग्धश्च मासमात्रे मृतोऽपि सः ॥ १४४ ॥
 अथापश्यत् खरं देहं हस्तिनं वानरं पशुम् ।

कागं विहातं कङ्कं च गामविं पत्त्रिणं कृमिम् ॥१४५॥

मत्स्यं कूर्मं बराहञ्च श्वाविधं कुक्कुटं शुकम् ।

शारिकां स्थावरांश्चैव सर्पमन्यांश्च देहिनः ॥ १४६ ॥

दिवसे दिवसे जन्म प्राणिनः प्राणिनस्तदा ।

अपश्यद्, स्वसन्तप्तो दिनं वर्षगतं तथा ॥ १४७ ॥

एवं वर्षगतं पूर्णं गतं तत्र कुयोनिषु ।

अपश्यच्च कदाचित् स राजा तत् स्वकुलोद्भवम् ॥१४८॥

तत्र स्थितस्य तस्यापि राज्यं द्यूतेन हारितम् ।

भार्या हता च पुत्रश्च स चैकाकी वनं गतः ॥ १४९ ॥

तत्रापश्यत् स सिंहं वै व्यादितास्यं भयावहम् ।

विभक्षयिषुसायातं शरभेण समन्वितम् ॥ १५० ॥

पुत्रश्च भक्षितः सोऽपि भार्यां शोचितुमुद्यतः ।

हा शैथ्ये ! क्व गतास्यद्य मामिहापास्य दुःखितम् ॥१५१॥

अपश्यत् पुनरेवापि भार्यां स्वां सहपुत्रकाम् ।

वायस्व त्वं हरिश्चन्द्र ! किं द्यूतेन तव प्रभो ! ॥ १५२ ॥

पुत्रन्ते शोच्यतां प्राप्नो भार्य्या शैथ्यया सह ।

स नापश्यत् पुनरपि धावमानः पुनः दुःखः ॥ १५३ ॥

अथापश्यत् पुनरपि स्वर्गस्थः स नराधिपः ।

नीयते मुक्तकेशी सा दीना त्रिवसना बलात् ॥१५४॥

हाहावाक्यं प्रमुञ्चन्ती वायस्वेत्यसक्तत्स्वना ।

अथापश्यत् पुनस्तत्र धर्मराजस्य शासनात् ॥१५५॥

आक्रन्दन्त्यन्तरिक्षस्था आगच्छेह नराधिप ! ।

विश्वामित्रेण विज्ञप्नो यमो राजंस्तुवार्थतः ॥ १५६ ॥

इत्युक्त्वा सर्पपाशेषु नीयते बलवद्विभुः ।

आद्देवेन कथितं विश्वामित्रस्य चेष्टितम् ॥ १५७ ॥
 तत्रापि तस्य विकृतिर्नाधर्मीत्या व्यवर्द्धत ।
 एताः सर्वा दगास्तस्य याः स्वप्ने सम्प्रदर्शिताः ॥ १५८ ॥
 सर्वास्तास्ते न सम्भुक्ता यावद्वर्षाणि द्वादश ।
 अतीते द्वादशे वर्षे नोयमानो भटैर्बलात् ॥ १५९ ॥
 यमं सोऽपश्यदाकाराद्वाच च नराधिपम् ।
 विश्वामित्रस्य कोपोऽयं दुर्निवार्यो महात्मनः ॥ १६० ॥
 पुत्रस्य ते मृत्युमपि प्रदास्यति स कीशिकः ।
 गच्छ त्वं मानुषं लोकं दुःखशेषं च भुञ्क्ष्व वै ।
 गतस्य तत्र राजेन्द्र ! श्रेयस्तव भविष्यति ॥ १६१ ॥
 व्यतीते द्वादशे वर्षे दुःखस्यान्ते नराधिपः ।
 अन्तरिक्षाच्च पतितो यमदूतैः प्रणोदितः ॥ १६२ ॥
 पतितो यमलोकाच्च विबुद्धो भयसंभ्रमात् ।
 अहो कष्टमिति ध्यात्वा क्षते क्षारावसेवनम् ॥ १६३ ॥
 स्वप्ने दुःखं महद्दृष्टं यस्यान्तो नोपलभ्यते ।
 स्वप्ने दृष्टं मया यत् तु किन्तु मे द्वादशाः समाः ॥ १६४ ॥
 गतेत्यपृच्छत्तत्रस्थान् पुकसांस्तु स संभ्रमात् ।
 नेत्युचुः केचित्तत्रस्था एवमेवापरेऽब्रुवन् ॥ १६५ ॥
 श्रुत्वा दुःखी तदा राजा देवान् शरणमीयिवान् ।
 स्वस्ति कुर्वन्तु मे देवाः शैव्याया बालकस्य च ॥ १६६ ॥
 नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय विधसे ।
 परावराय शुभाय पुराणायैव्यथाय च ॥ १६७ ॥
 नमो बृहस्पते ! तुभ्यं नमस्ते वासवाय च ।
 एवमुक्त्वा स राजा तु युक्तः पुकसकर्मणि ॥ १६८ ॥

शवानां मूच्यकरणे पुनर्नष्टस्मृतिर्यथा ।

मलिनी जटिलः कृष्णो लकुटी विह्वलो नृपः ॥ १६८ ॥

नैव पुत्री न भार्या तु तस्य वै स्मृतिगोचरे ।

नष्टोत्साहो राज्यनाशात् श्मशाने निवसंस्तदा ॥ १७० ॥

अथाजगाम स्वसुतं नृतमादाय लापिनी ।

भार्या तस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं हि वा तकम् ॥ १७१ ॥

हा वत्स ! हा पुत्र ! शिशो ! इत्येवं वदती मुहुः ।

कृशा विवर्णा विमनाः पांशुध्वस्तशिरोरुहा ॥ १७२ ॥

राजपत्न्युवाच ।

हा राजन्नाय बालं त्वं पश्य सोमं महीतले ।

रममाणं पुरा दृष्टं दृष्टं पुष्टाहिना नृतम् ॥ १७३ ॥

तस्या विलापशब्दन्तमाकर्ण्य स नराधिपः ।

जगाम त्वरितोऽवेति भविता नृतकम्बलः ॥ १७४ ॥

स तां रोरुदतीं भार्यां नाभ्यजानात्तु पार्थिवः ।

चिरप्रवाससन्तप्तां पुनर्जातामिवाब्रुवाम् ॥ १७५ ॥

सापि तं चारुकेशान्तं पुरा दृष्ट्वा जटालकम् ।

नाभ्यजानानृपसुता शुष्कहृत्पीपमं नृपम् ॥ १७६ ॥

सोऽपि कृष्णपटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितम् ।

नरेन्द्रचक्षुषोपेतं चिन्तामाप नरेश्वरः ॥ १७७ ॥

अहो कष्टं नरेन्द्रस्य कस्याप्येष कुले शिशुः ।

जातो नीतः कृतान्तेन कामप्याशां दुरात्मना ॥ १७८ ॥

एवं दृष्ट्वा हि मे बालं मातुरुत्कङ्कशायिनम् ।

स्मृतिमभ्यागतो बालो रोहितास्योऽञ्ज तोचनः ॥ १७९ ॥

सोऽप्येतामेव मे वत्सो बयोऽवस्थामुपागतः ।

नीतो यदि न घोरिण कृतान्तेनात्मनो वगम् ॥ १८० ॥

राजपत्न्युवाच ।

हा वत्स ! कस्य पापस्य अपध्यानादिदं महत् ।

दुःखमापतितं घोरं यस्यान्तो नोपलभ्यते ॥ १८१ ॥

हा नाश्र ! राजन् ! भवता मामनाशास्य दुःखिताम् ।

क्वापि सन्तिष्ठता स्थानि विश्रब्धं स्थीयते कथम् ॥ १८२ ॥

राज्यनाशः सुहृत्त्यागो भार्यातनयविक्रयः ।

हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेः ! किं विधे ! न कृतं त्वया ॥ १८३ ॥

इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्वस्थानतश्चागतः ।

प्रत्यभिज्ञाय दयितां पुत्रञ्च निधनं गतम् ॥ १८४ ॥

कष्टं शैब्येयमेषा हि स बालोऽवमितीरयन् ।

करोद् दुःखसन्तप्तो मूर्च्छामभिजगाम च ॥ १८५ ॥

सा च तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्थामुपागतम् ।

मूर्च्छिता निपपातात्तां निश्चिष्टा धरणीतले ॥ १८६ ॥

चेतः संप्राप्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समम् ।

विन्नेपतुः सुसन्तप्तौ शोकभानावपीडितौ ॥ १८७ ॥

राजीवाच ।

हा वत्स ! सुकृमारं ते स्वचिम्बूनासिकालकम् ।

पश्यतां मे मुखं दीनं हृदयं किं न दीर्यते ॥ १८८ ॥

तात ! तातेति मधुरं ब्रुवाणं स्वयमागतम् ।

उपगुह्य वदित्ये कं वत्स ! वत्सेति सौहृदात् ॥ १८९ ॥

कस्य जानुप्रणीतेन पिङ्गेन क्षितिरेणुना ।

समोत्तरीयमुत्सङ्गं तथाङ्गं मलमेथति ॥ १९० ॥

अङ्गप्रत्यङ्गमभूतो मनोहृदयनन्दनः ।

मया कुपित्वा हा वत्स ! विक्रीतो येन वस्तुवत् ॥१८१॥

हत्वा राज्यमग्रेषं मे ससाधनधनं महत् ।

दैवाहिना नृशंसेन दष्टो मे तनयस्ततः ॥ १८२ ॥

अहं दैवाहिदष्टस्य पुत्रस्याननपङ्कजम् ।

निरीचन्नपि घोरिण विषेणान्धीकृतोऽधुना ॥ १८३ ॥

एवमुक्त्वा तमादाय वालकं बाष्पगद्गदः ।

परिष्वज्य च निश्चेष्टो मूर्च्छया निपपात च ॥ १८४ ॥

राजपत्न्युवाच ।

अयं स पुरुषव्याघ्रः स्वरेणैवोपलक्ष्यते ।

विद्वज्जनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संग्रहः ॥ १८५ ॥

तथास्य नासिका तुङ्गा अग्रतोऽधोमुखं गता ।

दन्ताश्च मुकुलप्रख्याः ख्यातकीर्त्तर्महात्मनः ॥१८६॥

शमशानमामतः कस्मादद्वेष स नरेश्वरः ।

अपहाय पुत्रशोक सापश्यत् पतितं पतिम् ॥ १८७ ॥

प्रकृष्टा विस्मिता दीना भर्तृपुत्राधिपीडिता ।

वीवन्ती सा ततोऽपश्यत् भर्तृदण्डं जुगुप्सितम् ॥१८८॥

श्वपाकार्हमतो मोहं जगामाश्रितलोचना ।

प्राप्य चेतश्च शनकैः सगद्गदमभाषत ॥ १८९ ॥

धिक् त्वां दैवातिकरुणं निर्मर्यादं जुगुप्सितम् ।

येनाशममरप्रस्थो नीतो राजा श्वपाकताम् ॥ २०० ॥

राजप्रनाशं सुहृत्त्यागं भार्यातनयविक्रयम् ।

प्रापयित्वापि नो मुक्तश्चण्डालोऽयं कृतो नृपः ॥ २०१ ॥

हा राजन् ! जातसन्तापामित्यं मां धरणीतलात् ।

उत्थाप्य नाद्य पर्यङ्गमारोहेति किमुच्यते ॥ २०२ ॥

नाद्य पश्यामि ते छत्रं भङ्गारमथवा पुनः ।
 चामरं व्यजनञ्चापि कोऽयं विधिविपर्ययः ॥ २०३ ॥
 यस्याग्रे व्रजतः पूर्वं राजानो भृत्यतां गताः ।
 स्त्रीत्तरीयैरकुर्वन्त नीरजस्कं महीतलम् ॥ २०४ ॥
 सोऽयं कपालसंलग्नघटीघटनिरन्तरे ।
 मृतनिर्मात्यसूत्रान्तर्गूढकेग्रे सुदारुणे ॥ २०५ ॥
 वसानिन्यन्दसशुष्कमहीपुटकमण्डिते ।
 भस्माङ्गारार्धदग्धास्थिमज्जसङ्घट्टभीषणे ॥ २०६ ॥
 सृध्रगोमायुनादार्त्तं नष्टक्षुद्रविहङ्गजे ।
 चिताधूमाततिरुचा नीलीकृतदिगन्तरे ॥ २०७ ॥
 कुणपास्वादनमुदा संप्रहृष्टनिशाचरे ।
 चरत्यसिन्धे राजेन्द्रः श्मशाने दुःखपीडितः ॥ २०८ ॥
 गवमुक्त्वा समाश्लिष्य कण्ठं राज्ञी नृपात्मजा ।
 कष्टशोकशताधातु विललायःर्त्तया गिरा ॥ २०९ ॥

राजपत्न्युवाच ।

राजन् । स्वप्नाऽथ तथ्यं वा यदेतन्नन्यतं भवान् ।
 तत् कथ्यतां महाभाग ! मनी वै मुह्यते मम ॥ २१० ॥
 यद्येतदेवं धर्मज्ञ ! नास्ति धर्मे सहायता ।
 तथैव विप्रदेवादिपृजने पालने भुवः ॥ २११ ॥
 नास्ति धर्मः कुतः सत्यमार्जवं चानृशंसता ।
 यत्र त्वं धर्मपरमः स्वराज्यादवरोपितः ॥ २१२ ॥
 इति तस्या वचः श्रुत्वा निःश्वस्योष्णं सगद्गदम् ।
 कथयामास तन्वङ्गा यथा प्राप्ता श्वपाकता ॥ २१३ ॥
 रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णञ्च दुःखिता

स्वपुत्रमरणं भीरुयथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ २१४ ॥

राज्ञोवाच ।

प्रिये । न रोचये दीर्घं कालं क्लेशमुपासितुम् ।

नात्मावतश्च तन्वद्भिः । पश्य मे मन्दभाग्यताम् ॥ २१५ ॥

चण्डालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि ।

चण्डालदासतां यास्ये पुनरप्यन्यजन्मनि ॥ २१६ ॥

नरकं च पतिष्यामि कोटकः कृमिभोजनः ।

वैतरण्यां महापूयवमासृक्स्त्राशुपिच्छिले ॥ २१७ ॥

अनिपत्रवने प्राप्य च्छेदं प्राप्स्यामि दारुणम् ।

तापं प्राप्स्यामि वा प्राप्य महारौरवरौरधौ ॥ २१८ ॥

मग्नस्य दःखजलधौ पारः प्राणवियोजनम् ।

एकोऽपि बालको योऽयमासीदङ्गकरः सुतः ॥ २१९ ॥

मम देवास्त्रुविगेन मग्नः सोऽपि बलीयसा ।

कथं प्राणान् विमुञ्चामि परायत्तोऽस्मि दुर्गतः ॥ २२० ॥

अथवा नातिना क्लिप्तो नरः पापमवेवते ।

तिर्यङ्क्षी नास्ति तद्दुःखं नासिपत्रवने तथा ॥ २२१ ॥

वैतरण्यां कृतस्तादृग् यादृश पुत्रविप्लवे ।

सोऽहं सुतशरीरेण दीप्यमाने हुताग्ने ॥ २२२ ॥

निपतिष्यामि तन्वद्भिः ! चन्तव्यं कुकृतं मम ।

अगुञ्जाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्म शुचिन्मिते । ॥ २२३ ॥

मम वाक्यञ्च तन्वद्भिः ! निबोधादृतमानसा ।

यदि दत्त्वं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः ॥ २२४ ॥

परत्र सङ्गमो भूयात् पुत्रेण सह च त्वया ।

इह लोके कृतस्त्वे तद्गविश्रुति ममेङ्गितम् ॥ २२५ ॥

मार्कण्डेय पुराणम् ।

त्वया सह मम त्रैयी गमनं पुत्रमार्गणे ।

यन्मया हसता किञ्चिद्रहस्ये वा शुविन्मिते ! ॥ २२६ ॥

अश्लीलमुक्तं तत् सर्वं क्षन्तव्यं मम याचतः ।

राजपत्नीति गर्वेण नावज्ञेयः स ते द्विजः ।

सर्वयत्नेन ते तोषयः स्वामिदैवतवञ्छुभे ! ॥ २२७ ॥

राजपत्न्युवाच ।

अहमप्यत्र राजर्षे ! दीप्यमाने हुताग्नि ।

दुःखभारासहाद्यैव सह यास्यामि वै त्वया ॥ २२८ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

ततः कृत्वा वित्तां राजा आरोप्य तनयं स्वकम् ।

भार्यया सहितश्चासौ ब्रह्माञ्जलिपुटस्तदा ॥ २२९ ॥

चिन्तयन् परमात्मानमोशं नारायणं हरिम् ।

हृत्कोटरगुहासीनं व.सुदेवं सुरेश्वरम् ।

अनादिनिधनं ब्रह्म कृष्णं पीताम्बरं शुभम् ॥ २३० ॥

तस्य चिन्तयमानस्य सर्वं देवाः सवासवाः ।

धर्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजग्मुस्त्वरान्विताः ॥ २३१ ॥

आगत्य सर्वे प्रोचुस्ते भो भो राजन् ! शृणु प्रभो ! ।

अयं पितामहः साक्षाद्भयं भगवान् स्वयम् ॥ २३२ ॥

साध्याश्च विखे मरुतो लोकपालाः सवाहनाः ।

नागाः सिद्धाः सगन्धर्वा रुद्राश्चैव तथाश्विनौ ॥ २३३ ॥

एते चान्ये च बहवो विश्वामित्रस्तथैव च ।

विश्वत्रयेण यो मित्रं कर्तुं न शक्तिः पुरा ॥ २३४ ॥

विश्वामित्रस्तु ते भेद्रीमिष्टञ्चाहर्तुमिच्छति ।

आह्वराह ततः प्राप्नो धर्मः शक्नोऽथ गाधिजः ॥ २३५ ॥

धर्म उवाच ।

मा राजन् ! साहसं कार्षीर्धर्मोऽहं त्वामुपागतः ।
तितिष्ठादमसत्यायैः स्वगुणैः परितोषितः ॥ २३६ ॥

इन्द्र उवाच ।

हरिश्चन्द्र महाभाग ! प्राप्तः शक्रोऽस्मि तेऽन्तिकम् ।
त्वया सभार्य्यपुत्रेण जिता लोकाः सनातनाः ॥ २३७ ॥
आरोह विदिव राजन् ! भार्य्यापुत्रसमन्वितः ।
सुदुष्प्रापं नरेरन्यैर्जितमात्मीयकर्मभिः ॥ २३८ ॥

पचिष ऊचुः ।

ततोऽमृतमयं वर्षमपसृत्यविनाशनम् ।
इन्द्रः प्रासृजदाकाशाच्चितास्थानगतः प्रभुः ॥ २३९ ॥
पुष्यवर्षं च सुमहद्देवदुन्दुभिनिस्वनम् ।
ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले ॥ २४० ॥
समुत्तस्थौ ततः पुत्रो राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
सुकुमारतनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रियमानसः ॥ २४१ ॥
ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वन्य सुतं क्षणात् ।
सभार्य्यः सश्रियर युक्तो दिव्यमान्यास्वरान्वितः ॥ २४२ ॥
सुस्थः सम्पुर्णहृदयो मुदा परमया युतः ।
बभूव तत्क्षणादिन्द्रो भूयश्चै नमभाषत ॥ २४३ ॥
सभार्य्यस्त्वं सपुत्रश्च प्राप्स्यसे सद्गतिं पराम् ।
समारोह महाभाग ! निजार्जा कर्मणां फलेः ॥ २४४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराजाननुष्नातः स्वामिना श्वपचेन वै ।
अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोक्ष्येऽहं सुरालयम् ॥ २४५ ॥

धर्म उवाच ।

तवैनं भाविनं क्लेशमवगम्यात्ममायया ।

आत्मा श्वपाकतां नीतो दर्शितं तच्च चापलम् ॥२४६॥

इन्द्र उवाच ।

प्रार्थ्यते यत् परं स्थानं समस्तीर्मनुजैर्भुवि ।

तदारोह हरिश्चन्द्र ! स्थानं पुण्यकृतां नृणाम् ॥ २४७ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराज ! नमस्तुभ्यं वाक्यञ्चैतन्निबोध मे ।

प्रसादसुमुखं यत्त्वां ब्रवीमि प्रशयान्वितः ॥ २४८ ॥

मच्छोकमन्दमनसः कोशलानगरे जनाः ।

तिष्ठन्ति तानपोह्याद्य कथं यास्याम्यहं दिवम् ॥२४९॥

ब्रह्महत्या गुरोर्घाता गोबधः स्त्रीवधस्तथा ।

तुल्यमेभिर्महापापं भक्तत्यार्गऽप्युदाहृतम् ॥ २५० ॥

भजन्तं भक्तमत्याजप्रमदुष्टं त्यजतः सुखम् ।

नेह नासुत्र पश्यामि तस्माच्छक्र ! दिवं ब्रज ॥ २५१ ॥

यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ! ।

ततोऽहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह ॥२५२॥

इन्द्र उवाच ।

बहूनि पुण्यपापानि तेषां भिन्नानि वै पृथक् ।

कथं रुद्धातभोग्यं त्वं भूयः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २५३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

गक्र ! भुङ्क्ते नृपो राजप्रं प्रभावेण कुटुम्बिनाम् ।

यजते च महायज्ञैः कर्म पीत्तं करोति च ॥ २५४ ॥

तच्च तेषां प्रभावेण मया सर्वमनुष्ठितम् ।

उपकर्तृन् न सत्यव्ये तानहं स्वर्गलिप्सया ॥ २५५ ॥

तस्माद्यन्म देवेश ! किञ्चिदस्ति सुचेष्टितम् ।

दत्तमिष्टमथो जप्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ॥ २५६ ॥

बहुकालोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्मणः ।

तदस्तु दिनमप्येकं तैः मम त्वत्प्रसादतः ॥ २५७ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्तिभुवनेश्वरः ।

प्रमन्नचेता धर्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः ॥ २५८ ॥

विमानकोटिसम्बद्धं स्वर्गलोकान्महीतलम् ।

गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमारुह्यतामिति ॥ २५९ ॥

तदिन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतिः ।

आनीय रोहितास्यञ्च विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६० ॥

अयोध्याख्ये पुरे रम्ये सोऽभ्यसिञ्चन्नृपात्मजम् ।

देवैश्च मुनिभिः सिद्धैरभिषिच्य नराधिपम् ॥ २६१ ॥

राज्ञा सह तदा सर्वे हृष्टपुष्टसुहृज्जनाः ।

सपुत्रभृत्यदारास्ते दिवमारुहुर्जनाः ॥ २६२ ॥

पदे पदे विमानात्ते विमानमगमन्नराः ।

तदा संभूतहर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ॥ २६३ ॥

सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः स महीपतिः ।

आसाञ्चक्रे पुराकारे वप्रप्राकारसंवृते ॥ २६४ ॥

ततस्तस्यर्द्धिमालोक्य श्लोकं तत्रोशना जगौ ।

दैत्याचार्यी महाभागः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २६५ ॥

शुक्र उवाच ।

हरिश्चन्द्रसमो राजा न भूतो न भविष्यति ।

यः शृणोति स्वदुःखार्त्तः स सुखं महदाप्नुयात् ॥२६६॥
 स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ।
 भाख्यार्थी प्राप्नुयाद्भायर्गं राजार्थी राज्रमाप्नुयात् ॥२६७॥
 अहो तितिचामाहात्मप्रमहो दानफल महत् ।
 यदागती हरिश्चन्द्रः पुरीच्छेन्द्रत्वमाप्तवान् ॥ २६८ ॥
 पत्निषा ऊचुः ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविचेष्टितम् ।
 अतःपरं कथाशेषः श्रूयतां मुनिसत्तम ! ॥ २६९ ॥
 विपाको राजसूयस्य पृथिवीक्षयकारणम् ।
 तद्विपाकनिमित्तञ्च युद्धमाडिवकं महत् ॥ २७० ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् ।

नवमोऽध्यायः ।

पत्निषा ऊचुः ।

राजप्रच्युते हरिश्चन्द्रे गते च त्विदशालयम् ।
 निश्चक्राम महातेजा जलवासात् पुरोहितः ॥ १ ॥
 वशिष्ठो दादशाब्दान्ते गङ्गापङ्क्तिं मुनिः ।
 शूश्राव च ममस्तन्तु विश्वामित्रविचेष्टितम् ॥ २ ॥
 हरिश्चन्द्रस्य नागञ्च राज्ञ्योदारकर्मणः ।
 चण्डालसंप्रयोगञ्च भायर्पितनयविक्रयम् ॥ ३ ॥
 स श्रुत्वा सुमहाभागः प्रीतिमानवनीपती ।
 चकार कोपं तेजस्वी विश्वामित्रमृषिम्रति ॥ ४ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

मम पुत्रशते तेन विश्वामित्रेण घातितम् ।
 तत्रापि नाभवत् क्रीधस्तादृशो यादृशोऽद्य मे ॥ ५ ॥
 श्रुत्वा नराधिपमिमं स्वराजप्रादवरोपितम् ।
 महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकम् ॥ ६ ॥
 यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शत्रावपि विमत्सरः ।
 अनागायैव धर्मात्मा अप्रमत्तो मदाशयः ॥ ७ ॥
 मपन्नोभृत्यपुत्रस्तु प्रापितोऽन्त्यां दशां नृपः ।
 स राजप्राञ्चरावितोऽनेन बहुगय खिलीकृतः ॥ ८ ॥
 तस्माद्दुरात्मा ब्रह्महिट् प्राज्ञानामवरोपितः ।
 मच्छापोपहतो मूढः स वक्तव्यमवाप्स्यति ॥ ९ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

श्रुत्वा शापं महातेजा विश्वामित्रोऽपि कौशिकः ।
 त्वमप्याडिर्भवस्वेति प्रतिशापमयच्छत ॥ १० ॥
 अन्योन्यशापात्तौ प्राप्तौ तिर्यग्रक्तं परमद्युतौ ।
 वशिष्ठः स महातेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः ॥ ११ ॥
 अन्यजातिसमायोगं गतावप्यमितीजसौ ।
 युयुधातेऽतिसंरब्धौ महाबलपराक्रमौ ॥ १२ ॥
 यांजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणेनाडिरुच्छ्रितः ।
 यन्नवत्यधिकं ब्रह्मन्! सहस्रत्रितयं वकः ॥ १३ ॥
 तौ तु पक्षप्रहाराभ्यामन्योन्यस्योरुविक्रमौ ।
 प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानाञ्चक्रतुस्तदा ॥ १४ ॥
 विधूय पक्षाणि वकी रक्तीदुष्टताच्चिराहनत् ।
 आडिं सोऽप्युन्नतश्रीवो वकं पङ्गामताङ्गयत् ॥ १५ ॥

तयोः पद्मानिलापास्ताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि ।
 गिरिप्रपाताभिहता चकम्पे च वसुधरा ॥ १६ ॥
 क्ष्मा कम्पमाना जलधीनुदुहताम्बूँश्चकार च ।
 मनाम चैकपाश्वेन पातालगमनीन्मुखी ॥ १७ ॥
 केचिद्गिरिनिपातेन केचिदम्भोधिवारिणा ।
 केचिन्महीसञ्चलनात् प्रययुः प्राणिनः त्रयम् ॥ १८ ॥
 इति सर्वं परिव्रस्तं हाहाभूतमचेतनम् ।
 जगदासीत् सुसंभ्रान्तं पर्यम्तृच्चितिसण्डलम् ॥ १९ ॥
 हा वत्स ! हा कान्त ! शिशो ! प्रयाह्येषोऽस्मि संस्थितः
 हा प्रिये ! कान्त ! गैर्लोऽयं पतत्याशु पलायताम् ॥ २० ॥
 इत्याकुलीकृतं लोके सन्नासविमुखे तदा ।
 सुरैः परिव्रतः सर्वैराजगाम पितामहः ॥ २१ ॥
 प्रत्युवाच च विश्वेशस्तावुर्भावात्कोपितौ ।
 युद्धं वां विरमत्वितल्लोकाः स्वास्थ्यं ब्रजन्तु च ॥ २२ ॥
 शृण्वन्तावपि तौ वाक्यं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 कोपामर्षसमाविष्टौ युयुधाते न तस्थतुः ॥ २३ ॥
 ततः पितामहो देवस्तं दृष्ट्वा लोकसंक्षयम् ।
 तयोश्च हितमन्विच्छन् तिर्यग्भावमपानुदत् ॥ २४ ॥
 ततस्तौ पूर्वदेहस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः ।
 व्युदस्ते तामसे भावे वशिष्ठकीशिकर्षभौ ॥ २५ ॥
 जहि वत्स वशिष्ठ ! त्वं त्वञ्च कौशिक सत्तम ।
 तामसं भावमाश्रित्य ईदृग्युद्धं चिकीर्षितम् ॥ २६ ॥
 राजसूयविपाकोऽयं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 युवयोर्विग्रहघायं पृथिवीक्षयकारकः ॥ २७ ॥

नचापि कौशिकश्चेष्टस्तस्य राज्ञोऽपराध्यते ।
 स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मद्रुपकारपदे स्थितः ॥ २८ ॥
 तपोविघ्नस्य कर्त्तारौ कामक्रोधवशं गतौ ।
 परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलम् ॥ २९ ॥
 एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ तावुभावपि ।
 क्षमयामासतुः प्रीत्या परिष्वजत परस्परम् ॥ ३० ॥
 ततः सुरैर्वन्द्यमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ ।
 दग्निष्ठोऽप्यात्मनः स्थानं कौशिकोऽपि स्वमाश्रयम् ३१ ॥
 एतदाडिवकं युद्धं हरिश्चन्द्रकथान्तथा ।
 ऋययिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्यक् श्रोष्यन्ति चैव ये ॥ ३२ ॥
 तेषां पापापनोदन्तु श्रुतं ह्येव कारिष्यति ।
 नवैव विघ्नकायर्षाणि भविष्यन्ति कदाचन ॥ ३३ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे आडिवकयुद्धम् ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः ।

जैमिनिरुवाच ।

संशयं द्विजशार्दूलाः ! प्रब्रूत मम पृच्छतः ।
 • आविर्भावतिरोभावी भूतानां यत्र संस्थितौ ॥ १ ॥
 कथं सञ्जायते जन्तुः कथं वा स विवर्द्धते ।
 कथं वोदरमध्यस्थस्तिष्ठत्यङ्गनिपीडितः ॥ २ ॥

निष्क्रान्तिमुदरात् प्राप्य कथं वा वृद्धिमृच्छति ।
 उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन वियुज्यते ॥ ३ ॥
 कृत्स्नी मृतस्तथाश्नाति उभे सुकृतदुष्कृते ।
 कथन्ते च तथा तस्य फलं सम्पादयन्त्युत ॥ ४ ॥
 कथं न जीर्यते तत्र पिण्डीकृत इवाशये ।
 स्त्रीकोष्ठे यत्र जीर्यन्ते भुक्तानि सुगुरुण्यपि ॥
 भक्ष्याणि तत्र नो जन्तुर्जीर्यते कथमल्पकः ॥ ५ ॥
 एतन्मे ब्रूत सकनं सन्देहोक्तिविवर्जितम् ।
 तदेतत् परमं गुह्यं यत्र मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ६ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

प्रश्नभारोऽयमतुलस्त्वयाम्नासु निवेशितः ।
 दुर्भाव्यः सर्वभूतानां भावाभावसमाश्रितः ॥ ७ ॥
 तं शृणुष्व महाभाग ! यथा प्राह पितुः पुरा ।
 पुत्रः परमधर्मात्मा सुमतिर्नाम नामतः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणो भार्गवः कश्चित् सुतमाह महामतिः ।
 कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जडरूपिणम् ॥ ९ ॥
 वेदानधोम्व सुमते ! यथानुक्रममाद्रितः ।
 गुरुशुश्रूषणे व्ययो भैक्षान्नकृतभोजनः ॥ १० ॥
 ततो गार्हस्थ्यमास्थाय चेष्टा यज्ञाननुत्तमान् ।
 इष्टमुत्पादयापत्यमाश्रयेथा वनन्ततः ॥ ११ ॥
 वनस्थश्च ततो वत्स । परिव्राट् निष्परिग्रहः ।
 एवमाप्स्यसि तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचसि ॥ १२ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

इत्येवमुक्तो ब्रह्मणो जडत्वान्नाह किञ्चन । ;

पितापि तं सुबहुशः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 इति पित्रा सुतस्त्रेहात् प्रलोभि मधुराक्षरम् ।
 स चोद्यमानो बहुशः प्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥
 तातैतत् बहुशोऽभ्यस्तं यत्त्वयाद्योपदिश्यते ।
 तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पानि विविधानि च ॥१५॥
 जन्मनामयुतं साद्यं मम स्मृतिपथं गतम् ।
 निर्वेदाः परितोषाश्च चयबुद्धुप्रदये रताः ॥ १६ ॥
 शत्रुमित्तकलत्राणां वियोगाः सङ्गमास्तथा ।
 मातरो विविधा दृष्टाः पितरो विविधास्तथा ॥ १७ ॥
 अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः ।
 बान्धवा बहवः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः ॥१८॥
 विण्मूत्रपिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोपितम् ।
 पोडाश्च सुभृशं प्राप्ता रोगाणाञ्च सहस्रशः ॥ १९ ॥
 गर्भदुःखान्यनेकानि बालत्वे यौवने तथा ।
 वृद्धतायां तथाप्तानि तानि सर्वाणि संस्मरे ॥ २० ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चापि योनिषु ।
 पुनश्च पशुकौटानां नृगाणामथ पक्षिणाम् ॥ २१ ॥
 तथैव राजभृत्यानां राज्ञाञ्चाहवशालिनाम् ।
 समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव वैश्वमनि ॥ २२ ॥
 भृत्यतां दासताञ्चैव गतोऽस्मि बहुशो नृणाम् ।
 स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च दरिद्रत्वं तथा गतः ॥ २३ ॥
 हतं मया हतघान्यैर्हतं मे घातितं तथा ।
 दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकशः ॥ २४ ॥
 पितृमातृसुहृदभ्रातृकलत्रादिकृतेन च ।

तुष्टोऽसक्ततया दैन्यमश्रुधीताननो गतः ॥ २५ ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात ! सङ्घटे ।
 ज्ञानमेतन्नया प्राप्तं मोक्षसम्प्राप्तिकारकम् ॥ २६ ॥
 विज्ञाते यत्र सर्व्वोऽयमृग्यजुःसामसंज्ञितः ।
 क्रियाकलापो विगुणो न सम्यक् प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
 तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रयोजनम् ।
 गुरुविज्ञानदत्तस्य निरीहस्य सदात्मनः ॥ २८ ॥
 षट्प्रकारक्रियादुःखसुखहर्षरसैश्च यत् ।
 गुणैश्च वर्जितं ब्रह्म तत् प्राप्स्यामि परं पदम् ॥ २९ ॥
 रसहर्षभयोद्वेगक्रोधामर्षजरातुराम् ।
 विज्ञातां स्वमृगग्राहिसङ्घपाशशताकुलाम् ॥ ३० ॥
 तस्मात् यास्याम्यहं तात त्यक्त्वा मां दुःखसन्ततिम् ।
 त्रयोधर्ममधर्माद्यं किं पापफलसन्निभम् ॥ ३१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविस्मयगद्गदम् ।
 पिता प्राह महाभागः स्वसुतं हृष्टमानसः ॥ ३२ ॥

पितोवाच ।

किमेतद्वदसे वत्स ! कुतस्ते ज्ञानसम्भवः ।
 केन ते जडता पूर्वमिदानीञ्च प्रबुद्धता ॥ ३३ ॥
 किन्तु शापविकारोऽयं मुनिदेवकृतस्तव ।
 यत्ते ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भावमुपागतम् ॥ ३४ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात ! यथा वृत्तं ममेदं सुखदुःखदम् ।
 यथाहमासमन्यस्मिन् जन्मन्यस्मत्परन्तु यत् ॥ ३५ ॥

अहमासं पुरा विप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि ।
 आत्मविद्याविचारेषु परां निष्ठामुपागतः ॥ ३६ ॥
 सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससङ्गमात् ।
 सत्संयोगात् स्वस्वभावाद् विचारविधिशीघ्रनात् ॥ ३७ ॥
 तस्मिन्नेव परा प्रीतिर्ममासीत् युञ्जतः सदा ।
 आचार्यताञ्च संप्राप्तः शिष्यसन्देहहृत्तमः ॥ ३८ ॥
 ततः कालेन महता ऐकान्तिकमुपागतः ।
 अज्ञानाकृष्टसङ्गावो विपन्नश्च प्रमादतः ॥ ३९ ॥
 उत्क्रान्तिकालादारभ्य स्मृतिलोपो न मेऽभवत् ।
 यावदब्दङ्गतञ्चैव जन्मनां स्मृतिमागतम् ॥ ४० ॥
 पृर्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तात ! जितेन्द्रियः ।
 यतिष्यामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ॥ ४१ ॥
 ज्ञानदानफलं ह्येतद्यज्जातिस्मरणं मम ।
 न ह्येतत् प्राप्यते तात ! त्रयोधर्माश्रितैर्नरैः ॥ ४२ ॥
 सोऽहं पूर्वाश्रमादेव निष्ठाधर्ममुपाश्रितः ।
 एकान्तित्वमुपागम्य यतिष्यामप्रात्ममोक्षणे ॥ ४३ ॥
 तद्ब्रूहि त्वं महाभाग ! यत्ते सांशयिकं हृदि ।
 एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यानृण्यमाप्नुयाम् ॥ ४४ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

पिता प्राह ततः पुत्रं श्रद्धत्तस्य तद्वचः ।
 भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग्रहणाश्रयम् ॥ ४५ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात ! यथा तत्त्वमनुभूतं मयाऽसकृत् ।

संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ४६ ॥

सोऽहं वदामि ते सर्वं तवैवानुन्नया पितः । ।
 उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो वदिष्यति ॥४७॥
 उष्ण प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमौरितः ।
 भिनत्ति मर्मस्थानानि दौष्यमानो भिरिन्धनः ॥ ४८ ॥
 उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्त्तते ।
 भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधीयतिनिरोधकृत् ॥ ५९ ॥
 ततो येनाम्बुदानानि कृताव्यन्नरमास्तथा ।
 दत्ताः स तस्य आह्लादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 अन्नानि येन दत्तानि श्रद्धापूतेन चेतसा ।
 सोऽपि वृषिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा ॥ ५१ ॥
 येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च ।
 आस्तिकः श्रद्धागमश्च न स मृत्युमृच्छति ॥ ५२ ॥
 देवब्राह्मणपूजायां ये रता नानुसूयवः ।
 शुक्ला वदान्याः क्रोमन्तान्ते नराः सुखमृत्यवः ॥ ५३ ॥
 यो न कामान्न रक्षाम्य हेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ।
 यथोक्तकारी मीमंश्व स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५४ ॥
 अवारिदायिनी दाहं तृधाश्चान्नदायिनः ।
 प्राप्रुवन्ति नराः काले तन्निन् मृत्यावुपस्थिते ॥ ५५ ॥
 शीतं जयन्तीन्धनदाः क्षापं पन्दनदायिनः ।
 प्राणघ्नीं वेदनां कष्टां ये वानुद्दिगकारिणः ॥ ५६ ॥
 मोहाज्ञानप्रदातारः प्राप्रुवन्ति महद्भयम् ।
 वेदनाभिरुदग्राभिः पर्णदन्तेऽधमा नराः ॥ ५७ ॥
 कूटसाची मृषावादी यथाः सदनशक्ति वै ।
 ते मोहमृत्यवः सर्वे तत्रा वेदविनिन्दकाः ॥ ५८ ॥

विभोषणाः पूतिगन्धाः कूटमुद्गरपाणयः ।
 आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ५८ ॥
 प्राप्तेषु दृक्पथं तेषु जायते तस्य वेपथुः ।
 क्रन्दत्यविरतं सोऽथ भ्रातृमातृसुतानथ ॥ ६० ॥
 सास्य वागस्फुटा तात ! एकवर्णा विभाव्यते ।
 दृष्टिश्च भ्राम्यते त्रासाच्छासाच्छुष्यत्यथाननम् ॥ ६१ ॥
 ऊर्ध्वं श्वासान्वितः सोऽथ दृष्टिभङ्गसमन्वितः ।
 ततः स वेदनाविष्टस्तच्छरीरं विमुञ्चति ॥ ६२ ॥
 वाययसारी तद्रूपं देहमन्यत् प्रपद्यते ।
 तत्कर्मजं यातनार्थं न मातृपितृसम्भवम् ॥
 तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राग्भवं यथा ॥ ६३ ॥
 ततो दूतो यमस्याशु पाशैर्बध्नाति दारुणैः ।
 दण्डप्रहारसंभ्रान्तं कर्षते दक्षिणां दिशम् ॥ ६४ ॥
 कुशकण्टकवल्मीकगङ्गुपाषाणकर्कशे ।
 तथा प्रदोमज्वलने क्वचिच्छम्भगतोत्कटे ॥ ६५ ॥
 प्रदोमादित्यतमे च दह्यमाने तदंशुभिः ।
 कथ्यते यमदूतैश्चाग्निसन्नादभोषणैः ॥ ६६ ॥
 विक्रयमाणस्त्रीर्षीरैर्भक्ष्यमाणः शिवाशतैः ।
 प्रयाति दारुणे मार्गे पापकर्मा यमक्षयम् ॥ ६७ ॥
 कृत्वापानत्प्रदातारी ये च वस्त्रप्रदा नराः ।
 ते यान्ति मनुजा मार्गं तं सुखेन तथान्नदाः ॥ ६८ ॥
 एवं क्लेशाननुभवन्नवशः पापपीडितः ।
 नीयते द्वादशाहेन धर्म्मराजपुरं नरः ॥ ६९ ॥
 कलेवरे दह्यमानि महान्तं दाहसृच्छति ।

माकण्डेय पुराणम् ।

ताड्यमाने तथैवात्ति' क्लियमाने च दारुणाम् ॥ ७० ॥
 क्लियमाने चिरतरं जन्तुर्दुःखमवाप्नुते ।
 स्वेन कर्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपि सन् ॥ ७१ ॥
 तत्र यद्बान्धवास्तोयं प्रयच्छन्ति तिलैः सह ।
 श्वच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति नोयमानस्तदश्रुते ॥ ७२ ॥
 तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनञ्च यत् ।
 तेन चाप्याय्यते जन्तुर्यच्चाश्रन्ति स बान्धवाः ॥ ७३ ॥
 भूमौ स्वपद्भिर्नात्यन्तं क्लेशमाप्नोति बान्धवैः ।
 दानं ददद्भिश्च तथा जन्तुराप्याय्यते मृतः ॥ ७४ ॥
 नोयमानः स्वकं गृहं द्वादशाहं स पश्यति ।
 उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ॥ ७५ ॥
 द्वादशाहात्परं घोरमायसं भौषणाकृतिम् ।
 याम्यं पश्यत्यथो जन्तुः क्लृप्यमाणः पुरं ततः ॥ ७६ ॥
 गतमात्रोऽतिरक्ताक्षं भिन्नाङ्गनचग्रभम् ।
 मृत्युकं ज्ञान्तकादीनां मध्ये पश्यति वै यमम् ॥ ७७ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं मूकुटीदारुणाकृतिम् ।
 विरूपैर्भीषणैर्वक्रैर्द्वितं व्याधिगतैः प्रभुम् ॥ ७८ ॥
 दण्डान्तं महाबाहुं पाशहस्तं सुभैरवम् ।
 तन्निर्दिष्टां ततो याति गतिं जन्तुः शुभाशुभाम् ॥ ७९ ॥
 रौरवे वूटसाक्षी तु याति यश्चानृती नरः ।
 तस्य स्वरूपं गदती रौरवस्य निशामय ॥ ८० ॥
 योजमानां सहस्री द्वे रौरवो हि प्रमाणतः ।
 जानुमात्रप्रमाणश्च ततः श्वस्रः सुदुस्तरः ॥ ८१ ॥
 तत्राङ्गारचयोपेतं कृतञ्च धरणीसमम् ।

जाञ्ज्वल्यमानस्त्रीत्रेण तापिताङ्गारभूमिना ॥ ८२ ॥
 तन्मध्ये पापकर्माणं विमुञ्चन्ति यमानुगाः ।
 स दह्यमाणस्त्रीत्रेण वह्निना तत्र धावति ॥ ८३ ॥
 पदे पदे च पादोऽस्य शीर्यते जीर्यते पुनः ।
 अहीरान्नेणोद्धरणं पादन्यासं च गच्छति ॥ ८४ ॥
 एवं सहस्रमुत्तीर्णी योजनानां विमुच्यते ।
 ततोऽन्यं पापशुद्धयर्थं तादृङ्निरयमृच्छति ॥ ८५ ॥
 ततः सर्वेषु निस्तीर्णः पापी तिव्यक्त्वमश्रुते ।
 कृमिकोटपतङ्गेषु खापदे मशकादिषु ॥ ८६ ॥
 गत्वा गजद्रुमाद्येषु गोष्वश्वेषु तथैव च ।
 अन्यासु चैव पापासु दुःखदासु च योनिषु ॥ ८७ ॥
 मानुषं प्राप्य कुञ्जो वा कुक्षितो वामनोऽपि वा ।
 चण्डालपुक्कषाद्यासु नरो योनिषु जायते ॥ ८८ ॥
 अवगिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः ।
 ततश्चारीहणीं जातिं शूद्रवैश्यनृपादिकाम् ॥ ८९ ॥
 विप्रदेवेन्द्रताञ्चापि कदाचिदवरोहणीम् ।
 एवन्तु पापकर्माणी नरकेषु पतन्त्यधः ॥ ९० ॥
 यथा पुण्यकृतो यान्ति तन्मै निगदतः शृणु ।
 ते यमेन विनिर्दिष्टां यान्ति पुण्यां गतिं नराः ॥ ९१ ॥
 प्रगौतगन्धर्वगणाः प्रनृत्ताप्सरसां गणाः ।
 हारनूपुरमाधुर्यशीभितान्युत्तमानि च ॥ ९२ ॥
 प्रयान्त्यास्तु विमानानि नानादिव्यस्त्रगुञ्जलाः ।
 तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनाम् ॥ ९३ ॥
 जायन्ते च कुले तत्र सद्वृत्तपरिपालकाः ।

भोगान् सम्प्राप्तुं वन्धुप्रांस्ततो यान्धुर्दुर्मन्यथा ॥८४॥

अवरोहणीञ्च सम्प्राप्य पूर्ववद्यान्ति मानवाः ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा जन्तुर्विपद्यते ॥

अतः शृणुष्व विप्रर्षे ! यथा गर्भं प्रपद्यते ॥८५॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

निषेकं मानवं स्त्रीणां वीजं प्रीक्तं रजस्यथ ।

विमुक्तमात्रो नरकात् स्वर्गाहापि प्रपद्यते ॥ १ ॥

तेनाभिभूतं तत् स्थैर्यं याति वीजद्वयं पितः ।।

कलनत्वं बुद्बुदत्वं ततः पेपित्वमेव च ॥ २ ॥

पेषां यथाणुवीजं स्याद्दङ्कुरस्तद्वदुच्यते ।

अज्ञानाञ्च तथोत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः ॥ ३ ॥

उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्रनासास्यश्रवणानि च ।

प्ररोहं यान्ति चाङ्गिभ्यस्तद्वत्तभ्या नखादिकम् ॥ ४ ॥

त्वचि रोमाणि जायन्ते केशाश्चैव ततः परम् ।

समं समृद्धिमायाति तेनैवोद्भवकोषकम् ॥ ५ ॥

नारिकेलफलं यद्वत् सकोषं वृद्धिमृच्छति ।

तद्वत् प्रयात्यसौ वृद्धिं स कोषोऽधीमुखः स्थितः ॥६॥

तसे तु जानुपाश्र्वाभ्यां करौ न्यस्य स वर्द्धते ।

अङ्गुष्ठो चोपरि न्यस्तो जाम्बिरग्रे तथाङ्गुली ॥ ७ ॥
 जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च मासिका ।
 स्फिचौ पाष्णिद्वयस्य च बाहुजङ्घे वह्निःस्थिते ॥ ८ ॥
 एवं वृद्धिं क्रमाद्याति जन्तुः स्त्रीगर्भसंस्थितः ।
 अन्यसत्वोदरे जन्तीर्यथा रूपं तथा स्थितिः ॥ ९ ॥
 काठिन्यमग्निना याति भुक्तपोतेन जीवति ।
 पुण्या पुण्याश्रयमयी स्थितिर्जन्तोस्तथोदरे ॥ १० ॥
 नाडी चाप्यायनी नाम नाभ्यां तस्य निबध्यते ।
 स्त्रीणां तथान्त्रशुषिरे मा निबद्धोपजायते ॥ ११ ॥
 क्रामन्ति भुक्तपोतानि स्त्रीणां गर्भोदरे यथा ।
 तेराप्यायितद्देहोऽसौ जन्तुर्वृद्धिमुपैति वै ॥ १२ ॥
 सृत्वोस्तस्य प्रयान्यस्य बह्व्यः संसारभूमयः ।
 ततो निर्वेदमायाति पीड्यमान इतस्ततः ॥ १३ ॥
 पुनर्नैवं करिष्यामि मुक्तमात्र इहोदरात् ।
 तथा तथा यतिष्यामि गर्भं नाप्स्याम्यहं यथा ॥ १४ ॥
 इति चिन्तयते सृत्वा जन्मदुःखगतानि वै ।
 यानि पूर्वानुभूतानि दैवभूतानि यानि वै ॥ १५ ॥
 ततः कालक्रमाज्जन्तुः परिवर्त्तत्यधोमुखः ।
 नवमे दशमे वापि मासि सञ्जायते यतः ॥ १६ ॥
 निष्क्राम्यमाणो वातेन प्राजापत्येन पीड्यते ।
 निष्क्राम्यते च विलपन् हृदि दुःखनिपीडितः ॥ १७ ॥
 निष्क्रान्तश्चोदरान्मूर्च्छामसहस्रां प्रतिपद्यते ।
 प्राप्नोति चेतनां चासौ वायुस्पर्शसमन्वितः ॥ १८ ॥
 ततस्तं वैष्णवी माया समास्कन्दति मोहिनी ।

तथा विमोहितात्मासौ ज्ञानभ्रंशमवाप्नुते ॥ १६ ॥
 भ्रष्टज्ञानी बालभावं ततो जन्तुः प्रपद्यते ।
 ततः कौमारकावस्थां यौवनं वृद्धतामपि ॥ २० ॥
 पुनश्च मरणं तद्वज्जन्म चाप्नोति मानवः ।
 ततः संसारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्त्ववत् ॥ २१ ॥
 कदाचित् स्वर्गमाप्नोति कदाचिन्निरयं नरः ।
 नरकञ्चैव स्वर्गञ्च कदाचिच्च मृतोऽश्रुते ॥ २२ ॥
 कदाचिदत्रैव पुनर्जातः स्वं कर्म सोऽश्रुते ।
 कदाचिद्भुक्तकर्मा च मृतः स्वल्पेन गच्छति ॥ २३ ॥
 कदाचिदल्पैश्च ततो जायतेऽत्र शुभाशुभैः ।
 स्वर्लोके नरके चैव भुक्तप्रायो द्विजोत्तम ! ॥ २४ ॥
 नरकेषु महद्दुःखमेतद्यत् स्वर्गवासिनः ।
 दृश्यन्ते तात ! मोहन्ति पाल्यमानाश्च नारकाः ॥ २५ ॥
 स्वर्गेऽपि दुःखमतुलं यदारीहणकालतः ।
 प्रभृत्यहं पतिप्राप्तौत्ये तन्मनसि वर्त्तते ॥ २६ ॥
 नारकाद्यैव संप्रेक्ष्य महद्दुःखमवाप्यते ।
 एतां गतिमहं गन्त्येहर्निशमनिर्वृतः ॥ २७ ॥
 गर्भवासे महद्दुःखं जायमानस्य योनितः ।
 जातस्य बालभावे च वृद्धत्वे दुःखमेव च ॥ २८ ॥
 कामेषर्प्राक्क्रोधसम्बन्धं यौवने चातिदुःसहम् ।
 दुःखप्राया वृद्धता च मरणे दुःखमुत्तमम् ॥ २९ ॥
 कृषप्रमाणस्य यामैप्रथ नरकेषु च पाल्यतः ।
 पुनश्च गर्भो जन्माथ मरणं नरकस्तथा ॥ ३० ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् जन्तवो घटियन्त्ववत् ।

आम्रन्ते प्राक्तैर्वन्धैर्बद्धा बध्यन्ति चासक्तत् ॥ ३१ ॥

नास्ति तात ! सुखं किञ्चिदत्र दुःखशताकुले ।

तस्मान्मोक्षाय यतता कथं सेव्या मया त्वयी ॥ ३२ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

पितोवाच ।

साधु वत्स ! त्वयाख्यातं संसारगहनं परम् ।

ज्ञानप्रदानसंभूतं समाश्रित्य महाफलम् ॥ १ ॥

तत्र ते नरकाः सर्वे यथा वै रौरवस्तथा ।

वर्षितास्तान् समाचक्ष्व विस्तरेण महामते ! ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ।

रौरवस्ते समाख्यातः प्रथमं नरको मया ।

महारौरवसज्जन्तु शृणुष्व नरकं पितः ! ॥ ३ ॥

योजनानां सहस्राणि सप्त पञ्च समन्ततः ।

तत्र ताम्रमयी भूमिरधस्तस्य हुताशनः ॥ ४ ॥

तत्तापतप्ता सर्वाशा प्रीद्यदिन्दुसमप्रभा ।

विभात्यतिमहारौद्रा दर्शनस्पर्शनादिषु ॥ ५ ॥

तस्यां बह्वः कराभ्याञ्च पद्भ्याञ्चैव यमानुगैः ।

मुच्यते पापकन्धे लुठमानः स गच्छति ॥ ६ ॥

काकेर्वकेर्षुकोलूकेर्षुशिकैर्मशकैस्तथा ।
 भक्ष्यमाणस्तथा गृध्रैर्द्रुतं मार्गं विकथ्यते ॥ ७ ॥
 दह्यमानः पितर्मातर्मातस्तातेति चाकुलः ।
 वदत्यसक्तदुहिम्नो न शान्तिमधिगच्छति ॥ ८ ॥
 एवं तस्मान्नरैर्मौची ह्यतिक्रान्तेरवाप्यते ।
 वर्षायुतायुतैः पापं यैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः ॥ ९ ॥
 तथान्यसु तमी नाम सोऽतिशीतः स्वभावतः ।
 महारौरववद्दीर्घस्तथा स तमसा हतः ॥ १० ॥
 शीतार्त्तास्तत्र धावन्तो नरास्तमसि दारुणे ।
 परस्परं समासाद्य परिरभ्याश्रयन्ति च ॥ ११ ॥
 दन्तास्तेषाञ्च भजन्ते शीतार्त्तपरिकम्पिताः ।
 क्षुत्क्ष्णाप्रबलास्तत्र तथैवान्येऽप्युपद्रवाः ॥ १२ ॥
 हिमखण्डवहो वायुर्भिनत्यस्थीनि दारुणः ।
 सल्लासृग्गलितन्तस्मादश्रुवन्ति क्षुधान्विताः ॥ १३ ॥
 क्लिष्टह्यमाना भ्राम्यन्ते परस्परसमागमे ।
 एवं तत्रापि सुमहान् क्लेशस्तमसि मानवैः ॥ १४ ॥
 प्राप्यते ब्राह्मणश्रेष्ठ ! यावद्दुष्कृतसंचयः ।
 निकृन्तनं इति ख्यातस्ततोऽन्यो नरकोत्तमः ॥ १५ ॥
 तस्मिन् कुलालचक्राणि भ्राम्यन्त्यविरतं पितः ।
 तेष्वारोप्य निकृन्वन्ते कालसूत्रेण मानवाः ॥ १६ ॥
 यमानुगाहुलिखेन आपादतलमस्तकम् ।
 नचैषां जीवितम्भ्रंशो जायते द्विजसत्तम ! ॥ १७ ॥
 छिन्नानि तेषां शतशः खण्डान्यैक्यं व्रजन्ति च ।
 एवं वर्षसहस्राणि छिद्यन्ते पापकर्मिणः ॥ १८ ॥

तावद्यावदशेषं वै तत्पापं हि क्षयं गतम् ।
 अप्रतिष्ठञ्च नरकं शृणुष्व गदतो मम ॥ १८ ॥
 यत्रस्थैर्नारकैर्दुःखमसह्यमनुभूयते ।
 तान्येव तत्र चक्राणि घटीयन्त्राणि चान्यतः ॥ २० ॥
 दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्मज्जतां नृणाम् ।
 चक्रेष्वारोपिताः केचिद्भ्राम्यन्ते तत्र मानवाः ॥ २१ ॥
 यावद्वर्षसहस्राणि न तेषां स्थितिरन्तरा ।
 घटीयन्त्रेषु चैवान्यो बद्धस्तीये यथा घटी ॥ २२ ॥
 भ्राम्यन्ते मानवा रक्तमुद्गिरन्तः पुनः पुनः ।
 अस्त्रैर्मुखविनिष्क्रान्तैर्वैरसुविलम्बिभिः ॥ २३ ॥
 दुःखानि ते प्राप्नुवन्ति यान्यसह्यानि जन्तुभिः ।
 असिपत्रवनं नाम नरकं शृणु चापरम् ॥ २४ ॥
 योजनानां सहस्रं यो ज्वलदग्न्यास्तृतावनिः ।
 तप्ताः सूर्यकरैश्चण्डैर्यत्रातीव सुदारुणैः ॥ २५ ॥
 प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः ।
 तन्मध्ये च वनं रम्यं सिम्धपत्रं विभाव्यते ॥ २६ ॥
 पत्राणि तत्र खड्गानां फलानि द्विजसत्तम ! ।
 श्वानश्च तत्र सबलाः स्वनन्ययुतशोभिताः ॥ २७ ॥
 महावक्रा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव भयानकाः ।
 ततस्तदनमालोक्य शिशिरच्छायमग्रतः ॥ २८ ॥
 प्रयान्ति प्राणिनस्तत्र तीव्रदृष्टपरिपीडिताः ।
 हृष्टमातर्हा तात ! इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः ॥ २९ ॥
 दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्थेन वङ्किना ।
 तेषां गतानां तत्रासिपत्रपाती समीरणः ॥ ३० ॥

श्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खड्गान्यथोपरि ।
 ततः पतन्ति ते भूमौ ज्वलत्पावकसञ्चये ॥ ३१ ॥
 लेलिहयमाने चान्यत्र व्याप्ताग्नेषमहीतले ।
 सारमेयास्ततः शीघ्रं यातयन्ति शरीरतः ॥ ३२ ॥
 तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः ।
 असिपत्रवनं तात ! मयैतत् कीर्त्तितं तव ॥ ३३ ॥
 अतः परं भीमतरं तप्तकुम्भं निषीध मे ।
 समन्ततस्तप्तकुम्भा वह्निज्वालासमावृताः ॥ ३४ ॥
 ज्वलद्ग्नियथोद्वृत्ततैलायश्चूर्सूपूरिताः ।
 तेषु दुष्कृतकर्माणो यामग्नः क्षिप्ता ह्यधोमुखाः ॥ ३५ ॥
 काथ्यन्ते विस्फुटद्वात्रगलन्मज्जजलाविलाः ।
 स्फुटत्कपालनेत्रास्त्रिक्लियमाना विभीषणैः ३६ ॥
 गृध्रैरुत्पाट्य मुच्यन्ते पुनस्तेष्वेव वेगितैः ।
 पुनःसिमसिमायन्ते तैलेनैक्यं व्रजन्ति च ॥ ३७ ॥
 द्रवीभूतैः शिरीगात्रस्रायुमांसत्वगस्थिभिः ।
 ततो यामैर्नरैराशु द्रव्या घट्टनघट्टिताः ॥ ३८ ॥
 कृतावर्त्तं महातैले मथ्यन्ते पापकर्मिणः ।
 एष ते विस्तरेणाक्तस्तप्तकुम्भो मया पितः ! ॥ ३९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे

सहारौरवादिनरकाख्यानम् ॥१२॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

अहं वैश्यकुले जातो जन्मन्यस्मात्तु सप्तमे ।
सप्तमीति गवां रोधं निपाने कृतवान् पुरा ॥ १ ॥
त्रिपाकात् कर्मणस्तस्य नरकं भृशदारुणम् ।
संप्राप्तोऽग्निशिखाघोरमयीमुखखगाकुलम् ॥ २ ॥
यत्नपीडनगात्रासृक्प्रवाहोद्भूतकर्दमम् ।
विगम्यमानदुष्कर्मितन्निगतं तत्र वाकुलम् ॥ ३ ॥
पात्यमानस्य मे तत्र सायं वर्षशतं गतम् ।
महातापार्त्तितस्य तृणादाहान्वितस्य च ॥ ४ ॥
तत्राह्लादकरः सद्यः पवनः सुखशीतलः ।
करभ्रवालुकाकुम्भमध्यस्थो मे समागतः ॥ ५ ॥
तत्सम्पर्कादशेषाणां नाभवत्यातना नृणाम् ।
मम चापि यथा यर्गे स्वगिर्णां निर्वृतिः परा ॥ ६ ॥
किमेतदिति चाह्लादविस्तारस्तिमितेक्षणैः ।
दृष्टमस्माभिरासन्नं नरत्नमनुत्तमम् ॥ ७ ॥
यामग्र्य पुरुषो घोरो दृण्डहस्तोऽग्निप्रभः ।
पुरतो दर्शयन्मार्गमित एहीति वागथ ॥ ८ ॥
पुरुषः स तदा दृष्ट्वा यातनाशतसङ्कुलम् ।
नरकं प्राह तं यामग्रं किञ्चरं कृपयान्वितः ॥ ९ ॥

पुरुष उवाच ।

भो यामग्र पुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतम् ।

येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परम् ॥ १० ॥
 विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले ।
 जातो विदेहविषये समग्रङ्मनुजपालकः ॥ ११ ॥
 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता मही ।
 नोत्सृष्टश्चैव संग्रामो नातिथिर्विमुखो गतः ॥ १२ ॥
 पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया ।
 कृता स्पृहा च न मया परस्त्रीविभवादिषु ॥ १३ ॥
 पर्वकालेषु पितरस्त्रिथिकालेषु देवताः ।
 पुरुषं स्वयमायान्ति निपानमिव धेनवः ॥ १४ ॥
 वनस्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः ।
 तस्मादिष्टश्च पूतश्च धर्मो हावपि नश्यतः ॥ १५ ॥
 पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्माजितं शुभम् ।
 त्रिलम्बप्रभवं दैवं निश्वासो हृत्यसंग्रयम् ॥ १६ ॥
 तस्माद्दैवे च पित्रे च नित्यमेव हितोऽभवम् ।
 सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणम् ॥ १७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

इति पृष्टस्तदा तेन शृण्वतां नो महात्मना ।

उवाच पुरुषो धामगो घोरोऽपि प्रसृतं वचः ॥ १ ॥

यमकिङ्कर उवाच ।

महाराज ! यथात्वं तथैतन्नात्र संशयः ।
 किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवता स्मारयामि तत् ॥ २ ॥
 वैदर्भी तव या पत्नी पीवरी नाम नामतः ।
 ऋतुमत्या ऋतुर्वन्ध्यस्त्वया तस्याः कृतः पुरा ॥ ३ ॥
 सुशीभनायां कैकेय्यामासक्तेन ततो भवान् ।
 ऋतुव्यतिक्रमात् प्राप्नो नरकं घोरमीदृशम् ॥ ४ ॥
 होमकाले यथा वज्जिराजप्रपापमवेक्षते ।
 ऋतौ प्रजापतिस्तद्वद्वीजपातमवेक्षते ॥ ५ ॥
 यस्तनुल्लङ्घ्य धर्मात्मा कामिप्चासक्तिमान् भवेत् ।
 स तु शिवप्रादृशात् पापमवाप्य नरकं पतेत् ॥ ६ ॥
 एतावदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन विद्यते ।
 तद्देहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ! ॥ ७ ॥

राजोवाच ।

यास्यामि देवानुचर ! यत्र त्वं मां नयिष्यसि ।
 किञ्चित् पृच्छामि तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
 वज्रतुण्डास्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ।
 पुनः पुनश्च नेत्राणि तद्वदेषां भवन्ति हि ॥ ९ ॥
 किं कर्म कृतवन्तश्च कथमेतज्जुगुप्सितम् ।
 हरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमानां पुनर्नवाम् ॥ १० ॥
 करपत्रेण पाठयन्ते कस्मादेतेऽतिदुःखिताः ।
 करम्भवालुकास्विते पचन्ते तैलगोचराः ॥ ११ ॥
 श्रयोमुखैः खगैश्चैते कथ्यन्ते किंविधा वद ।
 विस्मिष्टदेहबन्धार्त्ति महारावविराविणः ॥ १२ ॥

अथश्चुनिपातेन सर्वाङ्गत्तदुःखिताः ।

किमेतेऽनिष्टकर्त्तारस्तुयन्ते ऽहर्निशं नराः ॥ १३ ॥

एताश्चान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्मिणाम् ।

येन कर्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद् ॥ १४ ॥

यमकिङ्कर उवाच ।

यन्मां पृच्छसि भूपाल ! पापकर्मफलोदयम् ।

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि संचेपेण यथातथम् ॥ १५ ॥

पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पर्यायेण समश्नुते ।

भुञ्जतश्च क्षयं याति पापं पुण्यमथापि वा ॥ १६ ॥

नतु भोगादृते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म मानवम् ।

पापकं वा पुनात्याशु क्षयो भोगात् प्रजायते ॥ १७ ॥

परित्यजति भोगाच्च पुण्यापुण्ये निबोध मे ।

दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात् क्लेशं भयाद्भवम् ॥ १८ ॥

मृत्युभ्यः प्रमृता यान्ति दरिद्राः पापकर्मिणः ।

गतिं नानाविधां यान्ति जन्तवः कर्मबन्धनात् ॥ १९ ॥

उन्मवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखम् ।

अदधानाञ्च शान्ताय धनदाः शुभकारिणः ॥ २० ॥

व्यालकुञ्जरदुर्गाणि सर्पचौरभवानि तु ।

हताः पापेन गच्छन्ति पापिनः किमतःपरम् ॥ २१ ॥

सुगन्धिमाज्यसदस्यमाधुयानासनाशनाः ।

स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि ॥ २२ ॥

अनेकगतसाहस्रजन्मसञ्चयसञ्चितम् ।

पुण्यापुण्यं नृणां तद्वत् सुखदुःखादुरीभवम् ॥ २३ ॥

यथा वीजं हि भूपाल ! पयांसि समवेक्षते ।

पुण्यापुण्ये तथा कालदेशान्यकर्मकारकम् ॥ २४ ॥
 स्वल्पं पापं कृतं पुंसां देशकालोपपादितम् ।
 पादन्यासकृतं दुःखं कण्ठकोट्यं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
 तत् प्रभूततरं स्थूलं शूलकीलकसम्भवम् ।
 दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहम् ॥ २६ ॥
 अपथाशनशीतोष्णश्रमतापादिकारकम् ।
 तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे ॥ २७ ॥
 एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादिविक्रियाम् ।
 तद्वच्छस्त्राग्निकच्छार्त्तिबन्धनादिफलाय वै ॥ २८ ॥
 स्वल्पं पुण्यं शुभं गन्धं हेलया सम्ययच्छति ।
 स्पर्शं वाप्यथवा शब्दं रसं रूपमद्यापि वा ॥ २९ ॥
 चिराद्गुरुतरं तद्वन्महान्तमपि कालजम् ।
 एवञ्च सुखदुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै ॥ ३० ॥
 भुञ्जानोऽनेकसंसारसम्भवानौह तिष्ठति ।
 जातिदेशावरुद्धानि ज्ञानाज्ञानफलानि च ॥ ३१ ॥
 तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिङ्गमात्रेण चात्मनि ।
 वपुषा मनसा वाचा न कदावित् क्वचिन्नरः ॥ ३२ ॥
 अकुर्वन् पापकं कर्म पुण्यं वाप्यवतिष्ठते ।
 यद्यत् प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा ॥ ३३ ॥
 प्रभूतमथवा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः ।
 तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चैतरत् ॥ ३४ ॥
 उपभोगात् क्षयं याति भुज्यमानमिवाशनम् ।
 एवमेते महापापं यातनाभिरहर्निशम् ॥ ३५ ॥
 क्षपयन्ति नरा घोरं नरकान्तवैवर्त्तिनः ।

तथैव राजन् ! पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह ॥ ३६ ॥

गन्धर्वसिद्धाप्सरसां गीताद्यैरुपभुञ्जते ।

देवत्वे मानुषत्वे च तिर्यक्त्वे च शुभाशुभम् ॥ ३७ ॥

पुण्यपापीद्वयं भुङ्क्ते सुखदुःखोपलक्षणम् ।

यत्त्वं पृच्छसि मां राजन् ! यातनाः पापकर्मिणाम् ॥

केन केनेति पापेन तत् ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३८ ॥

दुष्टेन चक्षुषा दृष्टाः परदारानराधमैः ।

मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यञ्च सस्पृहैः ॥ ३९ ॥

वज्रतुण्डाः खगास्तीषां हरन्त्येते विलोचने ।

पुनःपुनश्च संभूतिरक्षीरेषां भवत्यथ ॥ ४० ॥

यावतोऽक्षिनिमेषांस्तु पापमेभिर्नृभिः कृतम् ।

तावद्वर्षसहस्राणि नेत्रात्ति' प्राप्नुवन्त्युत ॥ ४१ ॥

असच्छास्त्रोपदेशास्तु यैर्दत्ता यैश्च मन्त्रिताः ।

सम्यग्दृष्टेर्विनाशाय रिपूणामपि मानवैः ॥ ४२ ॥

यैः शास्त्रमन्यथा प्रोक्तं यैरसद्वागुदाहृता ।

वेददेवद्विजातीनां गुरोर्निन्दा च यैः कृता ॥ ४३ ॥

हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमानाः पुनः पुनः ।

तावतो वत्सरान्ते वज्रतुण्डाः सुदारुणाः ॥ ४४ ॥

मित्तभेदन्तथा पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च ।

याज्योपाध्याययोर्माता सुतस्य सहचारिणः ॥ ४५ ॥

भार्यापत्योश्च ये केचिद्भेदं चक्रुर्नराधमाः ।

त इमे पश्य पाटयन्ते करपत्रेण पार्थिव ! ॥ ४६ ॥

परोपतापका ये च ये चाह्वादनियेधकाः ।

तालवृन्तानिलस्थानचन्दनोशीरहारिणः ॥ ४७ ॥

प्राणान्तिकं ददुस्तापमदुष्टानाञ्च येऽधमाः ।
 करम्भवालुकासंस्थास्त इमे पापभागिनः ॥ ४८ ॥
 भुङ्क्ते श्राद्धं तु योऽन्यस्य नरोऽन्येन निमन्त्रितः ।
 दैवे वाप्यथवा पितॄन्ने स द्विधा कथ्यते खगैः ॥ ४९ ॥
 मर्माणि यस्तु साधूनामसद्वाग्भिर्निकृन्तति ।
 तमिमे तुदमानास्तु खगास्त्रिष्टन्यवारिताः ॥ ५० ॥
 यः करोति च पेशन्यमन्यवागन्यथामतिः ।
 पाटयते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्यं निश्चितैः क्षुरैः ॥ ५१ ॥
 सातापितॄर्गुरुणाञ्च येऽवज्ञां चक्रुः कृदताः ।
 त इमे पूयविशमूत्रगर्तं मज्जन्यधोसुखाः ॥ ५२ ॥
 देवतातिद्विभूर्त्सु भृत्येष्वभ्यांगतेषु च ।
 अभुक्तवत्सु येऽश्रान्ति तद्वत् पितृग्निपक्षिषु ॥ ५३ ॥
 दुष्टास्ते पूयनिर्वासभुजः सूचीसुखास्तु ते ।
 जायन्ते गिरिवर्षाणः पश्यते यादृशा नराः ॥ ५४ ॥
 एकपङ्क्त्या नृ ये विप्रभववितरवर्णजम् ।
 विप्रमं भोजयन्तीह विष्ट्भुजस्त इमे यथा ॥ ५५ ॥
 एकसार्थप्रदातं ये निस्रमवार्थिनं नरम् ।
 अपास्य स्वात्मश्रान्ति त इमे श्लेषभोजिनः ॥ ५६ ॥
 गोब्राह्मणान्नयः स्पृष्टा यैरुच्छिष्टैर्नरेश्वर ! ।
 तेषामितेऽग्निकुक्षेपु लेलिहान्याहिताः कराः ॥ ५७ ॥
 सूर्येन्दुतारका दृष्टा यैरुच्छिष्टैस्तु कामतः ।
 तेषां याम्यैर्नरेर्नरे न्यस्तो वह्निः समेध्यते ॥ ५८ ॥
 गावोऽग्निर्जननी विप्रो ज्येष्ठभ्राता पिता स्वमा ।
 यामयो गुरवो वृद्धा यैः स्पृष्टास्तु पदा नृभिः ॥ ५९ ॥

बद्धाङ्गुयस्ते निगडैर्लौहेरग्निप्रतापितैः ।
 अङ्गारराशिमध्यस्थास्त्रिष्ठल्याजानुदाहिनः ॥ ६० ॥
 पायसं कशरं छागो देवान्नानि च यानि वै ।
 भुक्तानि यैरसंस्तृत्य तेषां नेत्राणि पापिनाम् ॥ ६१ ॥
 निपातितानां भ्रूषुष्टे उद्वृत्ताक्षि निरीक्षताम् ।
 सन्दंशैः पश्य कृष्यन्ते नरैर्याम्यैर्मुखात्ततः ॥ ६३ ॥
 गुरुदेवद्विजातीनां वेदानाञ्च नराधमैः ।
 निन्दा निशामिता यैश्च पापानामभिनन्दताम् ॥ ६३ ॥
 तेषामयोमयान् कीलानग्निवर्णान् पुनः पुनः ।
 कर्णेषु प्रेरयन्त्येते यामग्रा विलपतामपि ॥ ६४ ॥
 वैः प्रपादेवविप्रीकोद्वालयमभाः शुभाः ।
 भङ्गहा विध्वंसमानोताः क्रोधलोभानुवर्त्तभिः ॥ ६५ ॥
 तेषामितैः शितैः शस्त्रैर्मुहुर्विलपतां त्वचः ।
 पृथक् कुर्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदारुणाः ॥ ६६ ॥
 गोब्राह्मणार्कमार्गांस्तु येऽवमेहन्ति मानवाः ।
 तेषामितानि कृष्यन्ते गृदेनान्त्राणि वायसैः ॥ ६७ ॥
 दत्त्वा कन्यां यत्र कश्चै द्वितीयाय प्रयच्छति ।
 स त्वेवं नैकधा क्षिन्नः क्षारजद्यां प्रवाह्यते ॥ ६८ ॥
 स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानवः ।
 पुत्रभृत्यकलत्त्रादिवभ्युवर्गमकिञ्चनम् ॥ ६९ ॥
 दुर्भिक्षे संभ्रमे वापि सोऽप्येवं यमकिङ्करैः ।
 उत्कृत्य दत्तानि सुखे स्वमांसान्यग्रते क्षुधा ॥ ७० ॥
 शरणागतान् यस्त्वजति लोभादुवृत्त्युपजीविनः ।
 सोऽप्येवं यन्त्रपौडाभिः पीड्यते यमकिङ्करैः ॥ ७१ ॥

सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्म कृतं नराः ।
 ते पिष्यन्ते शिलापेषैर्यथैते पापकर्मिणः ॥ ७२ ॥
 न्यासापहारिणो बद्धाः सर्वगान्त्रेषु बन्धनैः ।
 कृमिवृश्चिककाकीलैर्भुज्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ ७३ ॥
 क्षुत्क्षामास्तृपतज्जिह्वातालवो वेदनातुराः ।
 दिवामैथुनिनः पापाः परदारभुजश्च ये ॥ ७४ ॥
 तथैव कण्टकैर्दीर्घैरायसैः पश्य शाल्मलिम् ।
 आरोपिता विभिन्नाङ्गाः प्रभूतासृक्स्त्रवाविलाः ॥ ७५ ॥
 सूषायामपि पश्यैतान् नाश्यमानान् यमानुगैः ।
 पुरुषैः पुरुषथाघ्न ! परदारावमधिणः ॥ ७६ ॥
 उपाध्यायमधःकृत्वा स्तब्धो योऽध्ययनं नरः ।
 गृह्णाति शिल्पमथवा सोऽप्येवं गिरसा शिलाम् ॥ ७७ ॥
 द्विभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गोऽतिपीडितः ।
 क्षुत्क्षामोऽहर्निशं भारपीडाव्यथितमस्तकः ॥ ७८ ॥
 मूलक्षेष्पपुरीषाणि यैरुत्सृष्टानि वारिणि ।
 त इमे श्लेष्मविण्मूलदुर्गन्धं नरकं गताः ॥ ७९ ॥
 परस्परञ्च मांसानि भक्षयान्त् क्षुधान्विताः ।
 मुक्तं नातिव्यविधिना पूर्वमेभिः परस्परम् ॥ ८० ॥
 अपविद्वास्तु यैर्वेदा वङ्गयश्चाहिताग्निभिः ।
 त इमे शैलशृङ्गायात् पालयन्तेऽनः पुनः पुनः ॥ ८१ ॥
 पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः ।
 इमे कृमित्वमापन्ना भक्ष्यन्तेऽत्र पिपीलिकैः ॥ ८२ ॥
 पतितप्रतिग्रहादानादाजनान्नित्यसेवनात् ।
 पापाणामध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ॥ ८३ ॥

पश्यतो भृत्यवर्गस्य मित्राणामतिथेस्तथा ।
 एको मिष्टान्नभुग्मुङ्क्ते ज्वलदङ्गारसञ्चयम् ॥ ८४ ॥
 वृकैर्भयङ्करैः पृष्ठन्नित्यमस्थोपभुज्यते ।
 पृष्ठमांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भक्षितम् ॥ ८५ ॥
 अन्धोऽथ बधिरो मूको भ्रामरतेऽयं क्षुधातुरः ।
 अकृतज्ञोऽधमः पुंसामुपकारेषु वर्त्तताम् ॥ ८६ ॥
 अयं कृतघ्नो मित्राणामपकारी सुदुर्मतिः ।
 तप्तकुम्भे निपतति ततो यास्यति पेषणम् ॥ ८७ ॥
 करम्भबालुकां तस्मात्ततो यन्त्वावपीडनम् ।
 असिपत्रवनं तस्मात् करपत्रेण पाटनम् ॥ ८८ ॥
 कालसूत्रे तथा च्छेदमनेजाश्चैव यातनाः ।
 प्राप्य निष्कृतिमेतस्मान्न वेद्मि कथमेप्रति ॥ ८९ ॥
 याद्वसङ्गतिनो विप्राः समुत्पत्य परस्परम् ।
 दुष्टा हि निःसृतं फेनं सर्वाङ्गिभ्यः पिवन्ति वै ॥ ९० ॥
 सुवर्णस्तेयो विप्रघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
 अधश्चोर्द्ध्वं च दीप्तान्मो दहप्रमानाः समन्ततः । ९१ ॥
 तिष्ठन्त्यद्महस्त्राणि सुबह्वनि ततः पुनः ।
 जायन्ते मानवाः कृष्टजयरोगादिचिह्निताः ॥ ९२ ॥
 मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाताश्च तादृशम् ।
 व्याधिमृच्छन्ति कल्पान्तपरिमाणं नराधिप ॥ ९३ ॥
 गोघ्नो न्यूनतरं याति नरकेऽथ त्रिजन्मनि ।
 तथोपपातकानाञ्च सर्वपाप्मिति निश्चयः ॥ ९४ ॥
 नरकप्रच्युता यानि वैर्यैर्विहितपातकैः ।
 प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ९५ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने यमकिङ्करसंवादे ॥ ४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

यमकिङ्कर उवाच ।

पतितात्प्रतिगृह्यार्थं खरयोनिं ब्रजेद्विजः ।
नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः ॥ १ ॥
उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विजः ।
तज्जायां मनसा वाञ्छन् तद्द्रव्यं चाप्यसंशयम् ॥ २ ॥
गर्दभी जायते जन्तुः पितृश्चाप्यवमानकः ।
मातार्पितरावाक्रुश्य शारिका सम्प्रजायते ॥ ३ ॥
स्नातुः पत्नप्रवमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते ।
तामेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते ॥ ४ ॥
भर्तृपिण्डमुपाश्रन् यस्तद्दिष्टं न निषेवते ।
सोऽपि मोहसमापन्नो जायते वानरो मृतः ॥ ५ ॥
न्यासापहर्ता नरकादिमुक्तो जायते कृमिः ।
असूयकश्च नरकान्मुक्तो भवति राक्षसः ॥ ६ ॥
विश्वासहन्ता च नरो मौनयोनी प्रजायते ।
धान्यं यवांस्तिलान्माषान् कुलत्थान् सर्षपांश्चणान् ॥ ७ ॥
कलायान् कलमान्मुद्गान् गोधूमानतसीस्तथा ।
शस्यान्यन्यानि वा हृत्वा मोहाज्जन्तुरचेतनः ॥ ८ ॥
सञ्जायते महावक्त्रो मूषिकी बभ्रुसन्निभः ।
परदारामिमर्षात्तु हृको घोरोऽभिजायते ॥ ९ ॥

श्वा शृगालो वको गृध्रो व्याडः कङ्कस्तथा क्रमात् ।
 भ्रातृभार्याञ्च दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति पापकृत् ॥ १० ॥
 पुंस्कोकिलत्वमाप्नोति स चापि नरकाच्चरतः ।
 सखिभार्यां गुरोभार्यां राजभार्याञ्च पापकृत् ॥ ११ ॥
 प्रधर्षयित्वा कामात्मा शूकरो जायते नरः ।
 यन्नदानविवाहानां विघ्नकर्त्ता भवेत् कृमिः ॥ १२ ॥
 पुनर्दाता जाच कन्यायाः कृमिरेवोपायते ।
 देवतापितृविप्राणामदत्त्वा योऽन्नमश्नुते ॥ १३ ॥
 प्रमुक्तो नरकात् सोऽपि वायसः सम्प्रजायते ।
 ज्येष्ठं पितृसमं वापि भ्रातरं योऽवमन्यते ॥ १४ ॥
 नरकात् सोऽपि विभ्रष्टः क्रौञ्चयोनी प्रजायते ।
 शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा कृमिर्योनी प्रजायते ॥ १५ ॥
 तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तःकीटको भवेत् ।
 शूकरः कृमिको मदगुश्चण्डालश्च प्रजायते ॥ १६ ॥
 अकृतज्ञोऽधमः पुंसां विमुक्तो नरकान्नरः ।
 कृतघ्नः कृमिकः कीटः पतङ्गो वृश्चिकस्तथा ॥ १७ ॥
 मत्स्यस्तु वायसः कूर्मः पुकृशो जायते ततः ।
 अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः सञ्जायते खरः ॥ १८ ॥
 कृमिः स्त्रीवधकर्त्ता च बालहन्ता च जायते ।
 भोजनं चोरयित्वा तु मल्लिका जायते नरः ॥ १९ ॥
 तत्राप्यस्ति विशेषो वै भोजनस्य शृणुष्व तत् ।
 हृत्वान्नन्तु स मार्जारो जायते नरकाच्चरतः ॥ २० ॥
 तिलपिण्याकसंमिश्रमन्नं हृत्वा तु मूषिकः ।
 घृतं हृत्वा च नकुलः काको मदगुरजामिपम् ॥ २१ ॥

मत्स्यमांसापहृत् काकः श्येनो मार्गामिषापहृत् ।
 वीचीकाकस्त्वपहृते लवणे दधनि कृमिः ॥ २२ ॥
 चोरयित्वा पयश्चापि बलाका सम्प्रजायते ।
 यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी स जायते ॥ २३ ॥
 मधु हत्वा नरो दंशः पूषं हत्वा पिपीलिकः ।
 चोरयित्वा तु निष्पावान् जायते गृहगोलकः ॥ २४ ॥
 आसवच्चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुयात् ।
 अयो हत्वा तु पापात्मा वायसः सम्प्रजायते ॥ २५ ॥
 हृतं कांस्ये च हारीतः कपोतो रूष्यभाजने ।
 हत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोनी प्रजायते ॥ २६ ॥
 पत्रोर्षं चोरयित्वा तु क्रकरत्वञ्च गच्छति ।
 कौषकारश्च कौषेये हृते वस्त्रे ऽभिजायते ॥ २७ ॥
 दुकूले शार्ङ्गिके पापो हृते चैवांशुके शुकः ।
 तथैवाजाविकं हत्वा वस्त्रं चौमञ्च जायते ॥ २८ ॥
 कार्पासिके हृते क्रीञ्चोः वाल्कहर्ता वकस्तथा ।
 मयूरो वर्सकान् हत्वा शाकपत्रञ्च जायते ॥ २९ ॥
 जीवञ्जीवकतां याति रक्तवस्त्रापहृन्नरः ।
 कृकन्दरिः शुभान् गन्धान् वासो हत्वा शशी भवेत् ॥ ३० ॥
 शण्डः फलापहरणात् काष्ठस्य घुणकीटकः ।
 पुष्पापहृद्हरिद्रश्च पङ्कुर्यानापहृन्नरः ॥ ३१ ॥
 शाकहर्ता च हारीतस्तोयहर्ता च चातकः ।
 भूहर्ता नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान् ॥ ३२ ॥
 दणगुल्मलतावृक्षित्वक्सारतरुतां क्रमात् ।
 प्राप्य क्षीणाल्पपापस्तु नरो भवति वै ततः ॥ ३३ ॥

कृमिः कीटः पतङ्गोऽथ पक्षी तोयचरो मृगः ।
 गोलं प्राप्य च चण्डालपुङ्गवादि जुगुप्सितम् ॥ ३४ ॥
 पङ्गवन्धो बधिरः कुष्ठी यक्ष्मणा च प्रपीडितः ।
 मुखरोगाक्षिरोगैश्च गुदरोगैश्च बाध्यते ॥ ३५ ॥
 अपस्मारी च भवति शूद्रत्वं च स गच्छति ।
 एष एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्णापहारिणाम् ॥ ३६ ॥
 विद्यापहारिणश्चोया निष्कृयमंसिनो गुरोः ।
 जायामन्यस्य पुरुषः पारक्यां प्रतिपादयन् ॥ ३७ ॥
 प्राप्नोति शरदतां मूढो यातनाभ्यः परिच्युतः ।
 यः करोति नरो होममसमिद्धे विभावसौ ॥ ३८ ॥
 सोऽजीर्णव्याधिदुःखात्तो मन्दाग्निः संप्रजायते ।
 परनिन्दा कृतघ्नत्वं परमर्मावघटनम् ॥ ३९ ॥
 नैष्ठ्यं निष्ठं णत्वञ्च परदारोपसेवनम् ।
 परस्वहरणाशौचं देवतानाञ्च कुत्सनम् ॥ ४० ॥
 निकृत्या वञ्चनं नृणां कार्पण्यञ्च नृणां बधः ।
 यानि च प्रतिपिद्धानि तत्प्रवृत्तित्थ सन्तता ॥ ४१ ॥
 उपलक्ष्याणि जानीयान्मुक्तानां नरकादनु ।
 दया भूतेषु संवादः परलोकप्रतिक्रिया ॥ ४२ ॥
 सत्यं भूतहितार्थोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनम् ।
 गुरुदेवर्षिसिद्धिर्षिपूजनं साधुसङ्गमः ॥ ४३ ॥
 सत्क्रियाभ्यसनं मैत्रीमिति बुद्धयेत पण्डितः ।
 अन्यानि चैव सद्बर्माक्रियाभूतानि यानि च ॥ ४४ ॥
 स्वर्गच्युतानां लिङ्गानि पुरुषाणामपापिनाम् ।
 एतदुद्देशतो राजन् ! भवतः कथितं मया ॥ ४५ ॥

स्वकर्मफलभोक्तृणां पुण्याणां पापिनान्तथा ।
तदेहान्यत्र गच्छामो दृष्टं सर्वं त्वयाधुना ।
त्वया दृष्टो हि नरकस्तदेहान्यत्र गम्यताम् ॥ ४६ ॥

पुत्र उवाच ।

ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गन्तुमुद्यतः ।
ततश्च सर्वैरुत्क्रुष्टं यातनास्थाविभिर्नृभिः ॥ ४७ ॥
प्रसादं कुरु भूपति तिष्ठ तावन्मुहूर्त्तकम् ।
त्वद्दह्मङ्गी पवनो मनो ह्लादयते हि नः ॥ ४८ ॥
परितापञ्च गात्रेभ्यः पीडावाधाश्च कृतस्त्रयः ।
अपहन्ति नरव्याघ्र ! दयां कुरु महीपते । ॥ ४९ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचस्त्रेषां तं यामप्रपुरुषं नृपः ।
पप्रच्छ कथमेतंपामाह्लादी मयि तिष्ठति ॥ ५० ॥
किं मया कर्म तत् पुण्यं मर्त्यलोके महत् कृतम् ।
आह्लाददायिनी वृष्टिर्येनेयं तदुदीरय ॥ ५१ ॥

यमपुरुष उवाच ।

दितृद्देवातिथिप्रैष्यगिष्टे नान्नेन ते तनुः ।
पुष्टिरुभ्यायता यस्मात्तद्गतञ्च मनो यतः ॥ ५२ ॥
ततस्त्वद्गात्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः ।
पापकर्मकृतो राजन् ! यातना न प्रबाधते ॥ ५३ ॥
अश्वमेधादयो यज्ञास्त्वयेष्टा विधिवद्यतः ।
ततस्त्वद्दर्शनाद्याम्या यन्त्रशस्त्रान्निवायसाः ॥ ५४ ॥
पीडनच्छेददाहादिमहादुःखस्य हेतवः ।
मृदुत्वमागता राजन् ! तेजसापहतास्तव ॥ ५५ ॥

राजीवाच ।

न स्वर्गे ब्रह्मलीके वा तत् सुखं प्राप्यते नरैः ।
 यदात्तं जन्तुनिर्वाणदानोत्थमिति मे मतिः ॥ ५६ ॥
 यदि मत्सन्निधावेतान् दातव्या न प्रवाधते ।
 ततो भद्रमुखावाहं स्थायि स्थाणुरिवाचल ॥ ५७ ॥

यमपुरुष उवाच ।

एहि राजन् ! प्रगच्छामो निजपुण्यसमर्जितान् ।
 मुञ्च भोगानपास्येह यावताः पापकर्मणाम् ॥ ५८ ॥

राजीवाच ।

तस्मान्न तावद्यास्यामि यावदेतं सुदुःखिताः ।
 मत्सन्निधानात् सुखिनी भवन्ति नरकौकसः ॥ ५९ ॥
 धिक् तस्य जीवनं पुंसः शरणाग्निं नमातुरम् ।
 यो नार्त्तमनुत्सृष्ट्वाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् ॥ ६० ॥
 यज्ञदानतपांसीह परत्र च न भृतये ।
 भवन्ति तस्य गम्यार्त्तपरित्राणि न मानसम् ॥ ६१ ॥
 नरस्य यस्य कठिनं मनो बालातुरादिषु ।
 ब्रह्मेषु च न तं मन्ये मानघं राक्षसी हि सः ॥ ६२ ॥
 एतेषां सन्निकर्षात् तु यद्यन्निर्पारितापजम् ।
 तथोग्रगन्धजं वापि दुःखं नरकमग्नवम् ॥ ६३ ॥
 क्षत्पिषामाभयं दुःखं यच्च मूर्च्छाप्रदं जहत् ।
 एतेषां त्राणदानन्तु मन्ये स्वर्गसुखात् परम् ॥ ६४ ॥
 प्राप्स्यन्त्याती यदि सुखं बहवो दुःखिते मयि ।
 किन्तु प्राप्तं मया न स्यात्तस्मात्त्वं व्रज मा चिरम् ॥ ६५ ॥

यमपुरुष उवाच ।

एष धर्मस्य शक्त्य त्वां नेतुं समुपागतौ ।

अवश्यमन्नाहन्त्यं तस्मात् पार्थिव ! गम्यताम् ॥६६॥

धर्म उवाच ।

नयामि त्वामहं स्वर्गं त्यया सम्यगुपासितः ।

विमानमेतदारुह्य मा त्रिलोक्यस्य गमयताम् ॥ ६७ ॥

राजोवाच ।

नरके मानवा धर्म ! पीड्यन्तिऽत्र महस्त्रयः ।

ताहीति चार्त्ताः क्रन्दन्ति तामतां न व्रजामग्रहम् ॥६८॥

इन्द्र उवाच ।

कर्मणा नरकप्राप्तिरेतेषां पापकर्मिणाम् ।

स्वर्मस्त्वयापि गन्तव्यो नृप । पुण्येन कर्मणा ॥ ६९ ॥

राजोवाच ।

यदि जानासि धर्म ! त्वं त्वं वा शक्त ! शचीपते । ।

सम यावत्प्रमाणन्तु शुभं तद्भक्तमर्हथः ॥ ७० ॥

धर्म उवाच ।

इव् विन्दवी यथा मीघौ तथा वा दिवि तारकाः ।

तथा वा वर्षती धारा गङ्गायां सिकता तथा ॥ ७१ ॥

असंख्यया महाराज ! यथा विन्दादयो ह्यपाम् ।

तथा तवापि पुण्यस्य संख्या नैवोपपद्यते ॥ ७२ ॥

अनुकम्पामिमामद्य नारकेष्विह कुर्वतः ।

तदेव शतशो हस्तं संख्यामुपगतं तव ॥ ७३ ॥

तद्गच्छ त्वं नृपश्चेठ । तन्नीकृतममरान्तयम् ।

एतेऽपि पापन्नरके ज्ञापयन्तु स्वकर्मजम् ॥ ७४ ॥

कथं स्पृहां करिष्यन्ति मत्सम्पर्केषु मानवाः ।
 यदि मत्सन्निधावेषामुत्कर्षो नोपजायते ॥ ७५ ॥
 तस्मात् यत् सुकृतं किञ्चिन्ममास्ति त्रिदशाधिप ! ।
 तेन मुच्यन्तु नरकात् पापिनो यातनां गताः ॥ ७६ ॥

इन्द्र उवाच ।

एवमूर्ध्वतरं स्थानं त्वयावाप्तं महीपते ! ।
 एतांश्च नरकात् पश्य विमुक्तान् पापकारिणः ॥ ७७ ॥

पुत्र उवाच ।

ततोऽपतत् पुष्पवृष्टिस्तस्थीपरि महीपतेः ।
 विमानञ्चाधिरोष्यैनं स्वर्लोकमनयद्वरिः ॥ ७८ ॥
 अहञ्चान्ये च ये तत्र यातनाभ्यः परिच्युताः ।
 स्वकर्मफलनिर्दिष्टं ततो जात्यन्तरं गताः ॥ ७९ ॥
 एवमेते समाख्याता नरका द्विजसत्तम ! ।
 येन येन च पापेन यां यां योनिमुपैति वै ॥ ८० ॥
 तत्तत् सर्वं समाख्यातं यथा दृष्टं मया पुरा ।
 पुरानुभवजं ज्ञानमवाप्यावितथं तव ॥
 अतः परं महाभाग ! किमन्यत् कथयामि ते ॥ ८१ ॥

इति श्री मार्कण्डेयपुराणे पितृपुत्रसंवादे ॥ १५ ॥

पितावाच ।

कथितं मे त्वया वत्स ! संसारस्य व्यवस्थितम् ।

स्वरूपमतिर्हयस्य घटीयन्त्रवदव्ययम् ॥ १ ॥

तदेवमेतदखिलं मयावगतमीदृशम् ।

किं मया वद कस्यैश्चमेवमस्मिन् व्यवस्थिते ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ।

यदि महचक्रं तात ! अद्वधास्यविगद्भितः ।

तत्परित्यज्य गर्हस्यं वा न प्रस्यपरो भव ॥ ३ ॥

तमनहाय विधिवद् विज्ञायाग्निपरिग्रहम् ।

आलव्यात्मानमाधाय निर्हन्दी निष्परिग्रहः ॥ ४ ॥

एकान्तरागो वय्यात्मा भव भिन्नरतन्द्रितः ।

तत्र योगपरो भूत्वा बाह्यस्पर्शविवर्जितः ॥ ५ ॥

ततः प्राप्स्यसि तं योगं दुःखसंयोगमिषजम् ।

मुक्तिहेतुमनौपमप्रमनास्थेयमसङ्गिनम् ॥

यत्संयोगान्न ते योगो भूयां श्रुतैर्भविष्यति ॥ ६ ॥

पितावाच ।

वत्स ! योगं ममाचक्ष्व मुक्तिहेतुरातःपरम् ।

• येन भूतैः पुनर्भूतां जट्टगुदुःखमवाप्नुयाम् ॥ ७ ॥

यदासक्तिपरस्यात्मा मम संसारबन्धनैः ।

नति योगमयोगोऽपि तं योगमधुना वद ॥ ८ ॥

संसारदित्यतापार्त्तिविपुषप्रहे ह्यमानसम् ।
 ब्रह्मज्ञानाम्बुशीतेन सिञ्च मां वाक्यवारिणा ॥ ९ ॥
 अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितम् ।
 स्ववाक्यामृतपानेन मां जीवय पुनर्मुतम् ॥ १० ॥
 पुत्रदारगृहक्षेत्रममत्वनिगडाद्विहितम् ।
 मां जांचयेष्टसद्भावविज्ञानांघ्राटनैस्वरत्न ॥ ११ ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात ! यथा योगी दत्तात्रेयेण धीमता ।
 अनर्काय पुरा प्रोक्तः सम्यक् पृष्टेन विस्तरात् ॥ १२ ॥
 पितो वाच ।

दत्तात्रेयः सुतः कस्य कथं वा योगमुक्तवान् ।
 कथानर्की महाभागो यो योगं परिपृष्टवान् ॥ १३ ॥
 पुत्र उवाच ।

कौशिको ब्राह्मणः कथित् प्रतिष्ठानेऽभवत् पुरं ।
 मांऽन्यजन्मकृतैः पापैः कुष्ठरीयात्तरोऽभवत् ॥ १४ ॥
 नं तथा व्याधितं भार्या पतिं देवमिवास्मिन्वत् ।
 पादाभ्यङ्गाङ्गसंवाहस्नानाच्छादनभोजनैः ॥ १५ ॥
 श्रीषमूत्रपुरीषासृक्प्रवाहकालनेन च ।
 रूहक्षैवोपचारणं प्रियसम्भाषणं च ॥ १६ ॥
 स तथा पूज्यमानोऽपि सदातीव विनीतया ।
 अतीवतीव्रकोपत्वान्निर्भत्सयति निष्ठुरः ॥ १७ ॥
 तथापि प्रणता भार्या तममन्यत देवतम् ।
 तं तथाप्यतिबोभत्सं सर्वथेष्टममन्यत ॥ १८ ॥
 अचक्रमणशीतोऽपि स कदापि नृद्विजोत्तमः ।

प्राह भार्या नयस्विति त्वं मां तस्मिन्निविशस्व ॥ १८ ॥

या सा वैश्या मया दृष्टा राजमार्गे गृहोपिता ।

तां मां प्रापय धर्मज्ञे ! सैव मे हृदि वर्तते ॥ २० ॥

दृष्ट्वा सूर्योदये बाला रात्रिश्वेवमुपागता ।

दर्शनानन्तरं सा मे हृदयान्नापसपेति ॥ २१ ॥

अदि सा चारुसर्वाङ्गी पीनश्लिषयोधरा ।

नोपगूहति तन्वङ्गी ! तन्मां दृच्यसि वै मृतम् ॥ २२ ॥

वामः कासी मनुष्याणां बहुभिः प्रार्थ्यते च सा ।

समायक्तिश्च गमने संकुलं प्रतिभाति मे ॥ २३ ॥

ततदा वचनं श्रुत्वा भर्तुः कामातुरस्य सा ।

तत्पत्नी सतकुलोत्पन्ना महाभागा पतिव्रता ॥ २४ ॥

साहं परिशर वद्धा शुल्कनादाय चाधिकम् ।

स्कन्धे भर्तारनादाय जगाम रुदुपामिनी ॥ २५ ॥

निगि मेधास्तृत व्योम्नि चलद्विद्युत्प्रदर्शिते ।

राजमार्गे प्रियं भर्तुश्चिकीर्षन्ती द्विजाङ्गना ॥ २६ ॥

पथि शूले तथा प्रोतमचीरं चीरमङ्कया ।

माण्डव्यमतिदुःखार्त्तमन्धकारेऽथ स द्विजः ॥ २७ ॥

पत्नीस्कन्धे समारूढ्या त्रयामास कौशिकः ।

पादावमर्षणात् क्रुद्धी माण्डव्यस्तमुवाच ह ॥ २८ ॥

येनाहमेवमत्यर्थं दुःखितश्चालितः पदा ।

दशां कथामनुप्राप्तः स पापात्मा नराधमः ॥ २९ ॥

सूर्योदयेऽवशः प्राणैर्विमोच्यति न संशयः ।

भास्करालोकनादेव स विनाशमवाप्सति ॥ ३० ॥

तस्य भार्या ततः श्रुत्वा तं शापमतिदारुणम् ।

प्रोवाच व्यधिता सूर्यो नैवोदयमुपैष्यति ॥ ३१ ॥

ततः सूर्योदयाभावादभवत् सन्तता निशा ।

बह्वन्यहःप्रमाणानि ततो देवा भयं ययुः ॥ ३२ ॥

निःस्वाध्यायवषट्कारस्त्रधास्वाहाविवर्जितम् ।

कथं नु खल्विदं सर्वं न गच्छेत् संचयं जगत् ॥ ३३ ॥

अहोरात्रव्यवस्थाया विना मासर्तुसंचयः ।

तत्संचयान्नत्वयने ज्ञायेते दक्षिणोत्तरे ॥ ३४ ॥

विना चायनविज्ञानात् कालः संवत्सरः कृतः ।

संवत्सरं विना नान्यत् कालज्ञानं प्रवर्तते ॥ ३५ ॥

पतिव्रताया वचसा गीहच्छति दिवाकरः ।

सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ ३६ ॥

नाग्नेर्विहरणञ्चैव द्रव्यभावश्च लक्ष्यते ।

नैवाप्या नमस्काकं विना ह्येतेन जायते ॥ ३७ ॥

वयमाप्यापिता मर्त्यैर्धन्यैर्जगैर्ग्रथोचितैः ।

वृष्ट्या ताननुत्प्लहीसः मर्त्यान् शस्यादिर्मिदये ॥ ३८ ॥

निष्पादितास्वीपथीषु मर्त्या यज्ञेयैजन्ति नः ।

तेषां वयं प्रयच्छामः कामान् यज्ञादिपूजिताः ॥ ३९ ॥

अर्घा हि वर्षासु वयं सत्योद्योर्ह्यर्घ्यार्पणः ।

तायवपणं हि वयं हविर्वर्षणं मानवाः ॥ ४० ॥

ये नाग्नाकं प्रयच्छन्ति नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ।

क्रतुभागं दुराजानः स्वयं चाग्रन्ति लोलुपाः ॥ ४१ ॥

विनागाय वयं तेषां तायभूर्ध्वाग्निमाकृतान् ।

क्षितिञ्च सन्दूषयान्ः पापानामपकारिणाम् ॥ ४२ ॥

दुष्टतीयादिभोगीन् तेषां दुष्कृतदर्भिणाम् ।

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते मरणाय सुदारुणाः ॥ ४३ ॥
 ये त्वस्मान् प्रीणयित्वा तु भुञ्जते शेषमात्मना ।
 तेषां पुण्यान् वयं लोकान् विदधाम महात्मनाम् ॥४४॥
 तन्नास्ति सर्वमेवैतद् विनैषां व्यष्टिसंस्थितिम् ।
 कथन्तु दिनसर्गः स्यादन्यान्यमवदन् सुराः ॥ ४५ ॥
 तेषामेव समेतानां यज्ञव्युच्छित्तिशङ्किनाम् ।
 देवानां वचनं श्रुत्वा प्राह देवः प्रजापतिः ॥ ४६ ॥
 तेजः परं तेजसैव तपसा च तपस्तथा ।
 प्रशाम्यतेऽमरास्तस्माच्छृणुध्वं वचनं मम ॥ ४७ ॥
 पतिव्रताया माहात्म्यान्नोद्वेष्टति दिवाकरः ।
 तस्य चानुदयाद्दानिर्मर्त्यानां भवतां तथा ॥ ४८ ॥
 तस्मात् पतिव्रतामत्रैरनसूयां तपस्त्रिणीम् ।
 प्रसादयत वै पत्नीं भानीरुदयकाश्रया ॥ ४९ ॥

पुत्र उवाच ।

तैः सा प्रसादिता गत्वा प्राहेष्टं त्रियतामिति ।
 अथाचन्त दिनं देवा भवत्विति यथा पुरा ॥ ५० ॥

अनसूयोवाच ।

पतिव्रताया माहात्म्यं न हीयेत कथन्त्विति ॥
 मन्मान्य तस्मात्तां साध्वीमहः सन्न्यामग्रहं सुराः ॥५१॥
 यथा पुनरहीरात्रसंस्थानमुपजायते ।
 यथा च तस्याः स्वपतिर्न साध्व्या नाशमेष्यति ॥ ५२ ॥

पुत्र उवाच ।

एवमुक्त्वा सुरांस्तस्या गत्वा सा मन्दिरं शुभा ।
 उवाच कुशलं पृष्ट्वा धर्मं भर्तुंस्तथात्मनः ॥ ५३ ॥

अनसूयोवाच ।

कच्चिन्नन्दसि कल्याणि ! स्वभर्तुर्मुखदर्शनात् ।

कच्चिच्चाखिलदेविभ्यो मन्दसेऽभ्याधिकं पतिम् ॥ ५४ ॥

भर्तृशुश्रूषणादेव मया प्राप्तं महत् फलम् ।

सर्वकामफलावाप्स्या प्रत्यूहाः परिवर्तिताः ॥ ५५ ॥

पञ्चर्षानि मनुष्येण साध्वि ! दद्यानि सर्वदा ।

तथाभवर्णधर्मण कर्तव्यो धनसञ्चयः ॥ ५६ ॥

प्राप्तद्वार्थस्तुतः पात्रे विनियोज्यो विधानतः ।

मत्याज्वतपोदानैर्दयायुक्तो भवेत् सदा ॥ ५७ ॥

क्रियाश्च शास्त्रनिर्दिष्टा रागद्वेषविवर्जिताः ।

कर्तव्या अन्वहं यद्वापुरस्कारेण शक्तितः ॥ ५८ ॥

स्वजातिविहितानिव लोकानाप्नोति मानवः ।

क्लेशेन महता साध्वि ! प्राजापत्यादिकान् क्रमात् ॥ ५९ ॥

स्त्रियस्त्वेवं समस्तस्य नरैर्दुःखार्जितस्य वै ।

पुण्यस्यार्द्धापहारिण्यः पतिशुश्रूषणैव हि ॥ ६० ॥

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न श्राद्धं नाप्युपोषितम् ।

भर्तृशुश्रूषणैवैतान् लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥ ६१ ॥

तस्मात् साध्वि ! महाभागे ! पतिशुश्रूषणं प्रति ।

त्वया मतिः सदा कार्या यतो भर्ता परा गतिः ॥ ६२ ॥

यद्देविभ्यो यत्र पितृगतभ्यः कुर्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्क्रियातः

तस्याप्यर्द्धं केवलानन्यचित्ता नारी भुङ्क्ते भर्तृशुश्रूषणैव ॥

पुत्र उवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रतिपूज्य तथादरात् ।

प्रत्युवाचात्रिपत्नी तामनसूयामिदं वाचः ॥ ६४ ॥

धन्यास्मन्नगृहीतान्नि देवैश्याप्यवलोकिता ।

यन्मे प्रकृतिकल्याणि ! अङ्गां वद्वयसे पुनः ॥ ६५ ॥
जानामिप्रतन्न नारीणां काञ्चित् पतिसमागतिः ।
तत्प्रीतिञ्चोपकाराय इह लोके परत्र च ॥ ६६ ॥
पतिप्रसादादिह च प्रीत्य चैव यशस्विनि ! ।
नारी सुखमवाप्नोति नार्थ्या भर्ता हि देवता ॥ ६७ ॥
मा त्वं ब्रूहि महाभारि ! प्राप्ताया मम मन्दिरम् ।
प्राप्तया यन्मया कार्यन्तश्चार्य्येणापि वा शुभे ॥ ६८ ॥

अनसूयीवाच ।

एते देवाः सहेन्द्रेण मामुपागमन् दुःखिताः ।
त्वद्वाक्यापास्तसत्कर्मदहनक्तं निरूपणाः ॥ ६९ ॥
याचन्तेऽहर्निशः संस्थां यथावद्विखण्डिताम् ।
अह तद्व्यमायाता शृणु चैतद्वचो मम ॥ ७० ॥
दिनाभावान् समस्तानामभावां यामर्म्मणान् ।
तद्भावान् मृगाः पृष्टिं ज्ञापयन्ति तपस्विनि ! ॥ ७१ ॥
अङ्गयैव समुच्छेदादुच्छेदः सर्वकर्मणाम् ।
तदुच्छेदादनावृथ्या जगदुच्छेदमेषति ॥ ७२ ॥
तत्त्वनिच्छन्ति चेदेतत् जगदुद्धर्त्तमापदः ।
प्रक्षीद साध्वि ! लोभानां पूर्ववद्धर्त्तां रविः ॥ ७३ ॥

वाङ्मथ्यवाच ।

माण्ड्येन महाभारि ! शप्ता भर्ता ममेश्वरः ।
सूर्योदये विनाशं त्वं प्राप्स्यसीत्यतिमन्युना ॥ ७४ ॥

अनसूयीवाच ।

यदि वा रोचते भर्ते ! ततस्त्वहचनादहम् ।
करोमि पूर्ववद्देहं भर्ता च नवं तव ॥ ७५ ॥

मया हि सर्वथा स्त्रीणां महात्म्यं वरवर्षिनि ! ।
पतिव्रतानामाराध्यमिति सम्मानयामि ते ॥ ७६ ॥

पुत्र उवाच ।

तथेत्युक्ते तया सूर्यमानुहाव तपस्विनी ।
अनसूयार्घ्यमुद्यम्य दशराते तदा निशि ॥ ७७ ॥
ततो विवस्वान् भगवाद् फलपद्मारुणाकृतिः ।
शैलराजानमुद्यमारुरोहोरुमण्डलः ॥ ७८ ॥
समनन्तरमेवास्या भर्ता प्राणैर्व्ययुज्यत ।
पपात च महीपृष्ठे पतन्तं जगृहे च सा ॥ ७९ ॥

अनसूयीवाच ।

न विषादस्त्वया भद्रे ! कर्त्तव्यः पश्य मे बलम् ।
पतिशुश्रूषयावाप्तं तपसः किञ्चिरेण ते ॥ ८० ॥
यथा भर्तृसमं नान्यमपश्यं पुरुषं क्वचित् ।
रूपतः शीलतो बृद्ध्या वाङ्माधुर्यादिभूषणैः ॥ ८१ ॥
तेन सत्येन विप्रोऽयं व्याधिमुक्तः पुनर्युवा ।
प्राप्नोतु जीवित भार्यामहायः शरदां शतम् ॥ ८२ ॥
यथा भर्तृसमं नान्यमहं पश्यामि दैवतम् ।
तेन सत्येन विप्रोऽयं पुनर्जीवितनामयः ॥ ८३ ॥
कर्मणा मनसा वाचा भर्तुराराधनं प्रति ।
यथा ममोद्यमां नित्यं तथायं जीवतां द्विजः ॥ ८४ ॥

पुत्र उवाच ।

ततो विप्रः समुत्तस्थो व्याधिमुक्तः पुनर्युवा ।
स्वभाभिर्भामयन् वैश्व वृन्दारक इवाजरः । ८५ ॥
ततोऽपतत् पुष्पवृष्टिदैववाद्यादिनिस्वनः ।

लेभिरे च मुदं देवा अनसूयामथाब्रुवन् ॥ ८६ ॥

देवा ऊचुः ।

वरं वृणीष्व कल्याणि ! देवकार्यं महत् कृतम् ।

त्वया यस्मात्ततो देवा वरदास्ते तपस्विनि ! ॥ ८७ ॥

अनसूयोवाच ।

यदि देवाः प्रसन्ना मे पितामहपुरोगमाः ।

वरदा वरयोग्या च यद्यहं भवतां मता ॥ ८८ ॥

तद्यान्तु मम पुत्रत्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

योगञ्च प्राप्नुयां भर्तृसहिता क्लेशमुक्तये ॥ ८९ ॥

एवमस्त्विति तां देवा ब्रह्मविष्णुशिवाद्यः ।

प्रोक्ता जग्मुर्यथान्यायमनुमान्य तपस्विनीम् ॥ ९० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे अनसूयावरप्राप्तिः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

पुत्र उवाच ।

ततः काले बहुतिथे द्वितीयो ब्रह्मणः सुतः ।

स्वभार्यां भगवानत्रिरनसूयामपश्यत ॥ १ ॥

कृतुस्नातां सुचारुङ्गीं लोभनीयोत्तमाकृतिम् ।

सकामो मनसा भेजे स मुनिस्तामनिन्दिताम् ।

तस्याभिधायतस्तान्तु विकारो योऽन्वजायत ।

तमेवोवाह पवनस्तिरश्वोर्द्ध्वं च वेगवान् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मरूपञ्च शुक्लाभं पतमानं समन्ततः ।
 सोमरूपं रजोपेतं दिशस्तं जगद्दुर्दृशं ॥ ४ ॥
 स सोमो मानसो जज्ञे तस्यामत्रेः प्रजापतेः ।
 पुत्रः समस्तसत्त्वानामायुराधार एव च ॥ ५ ॥
 लुटेन विष्णुना यज्ञे दत्तात्रेयो महात्मना ।
 स्वशरीरात् सन्त्याद्य सत्वीडित्तो द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥
 दत्तात्रेय इति ख्यातः सोऽनुसूयास्तनं पपी ।
 विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ द्वितीयोऽत्रेः सुतोऽभवत् ॥ ७ ॥
 मसाहात् प्रच्युतो मानुरुद्रात् क्रुपितो यतः ।
 हैहयेन्द्रमुपावृत्तमपराध्यन्तनुव्रतम् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वात्तौ क्रुपितः सद्यो दग्धुकामः स हैचयम् ।
 गर्भवासमहागामदः स्वामर्षसमन्वितः ॥ ९ ॥
 दुर्वासाम्तमसोद्विक्तो रुद्राणां ममजायत ।
 इति पुत्रव्रतं तस्या जज्ञे ब्रह्मेश्वैष्णवम् ॥ १० ॥
 सोमो ब्रह्माभवद्विषादत्तात्रेयां व्यजायत ।
 दुर्वासाः शङ्करो यज्ञे वरदानाद्विद्वीकत्ताम् ॥ ११ ॥
 सोमः स्वरश्शिभिः गीतैर्वीरुधोपधिमानवान् ।
 आप्याययन् मदा स्वर्गे दत्तं स प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 दत्तात्रेयः प्रजां प्राप्तिं दुष्टदैत्यनिबर्हणात् ।
 शिष्टानुग्रहश्चेति त्रैयशंशः स वैष्णवः ॥ १३ ॥
 निर्दिष्टं स्वमन्त्रानां दुर्वासा सगवानजम् ।
 तस्मात्तस्मात्तस्मात्तस्मात्तस्मात्तस्मात् ॥ १४ ॥

दत्तात्रेयोऽपि विषयान् योगस्यो बुभुजे हरिः ॥ १५ ॥

दुर्धर्माः पितरं हित्वा मातरं चोत्तमं व्रतम् ।

उत्तमाख्यं समाश्रित्य परिव्रजाम मेदिनीम् ॥ १६ ॥

मुनिपुत्रव्रतो योगी दत्तात्रेयोऽप्यसङ्गिताम् ।

अभीष्टप्रदानः सरसि निममज्ज चिरं प्रभुः ॥ १७ ॥

तथापि तं महात्मानमतौव प्रियदर्शनम् ।

तत्पुत्रं कुमारास्ते सरसस्तीरमाश्रिताः ॥ १८ ॥

दिव्ये वर्षशते पूर्णे यदा ते न त्यजन्ति तम् ।

तत्प्रोत्था सरसस्तीरं सर्वे मुनिकुमारकाः ॥ १९ ॥

ततो दिव्याम्बरधरां चारुपीननितम्बिनीम् ।

नारीमादाय कल्याणीमुत्तार जलान्मुनिः ॥ २० ॥

स्त्रीसन्निकर्षाद्यद्येते परित्यज्यन्ति मामिति ।

मुनिपुत्रास्ततोऽसङ्गी स्थास्यामीति विचिन्तयन् ॥ २१ ॥

तथापि तं मुनिसुता न त्यजन्ति यदा मुनिम् ।

ततः सह तथा नार्थ्या मद्यपानमथापिवत् ॥ २२ ॥

सुरापानरतं ते न सभार्यं तत्पुत्रस्ततः ।

गौतवाद्यादिवनिताभोगसंसर्गदूषितम् ॥ २३ ॥

मन्यमाना महात्मानं तथा सह वहिष्क्रियम् ।

नावाप दोषं योगीशो वारुणीं स पिवन्नपि ॥ २४ ॥

अन्तावसायिवेश्मान्तर्मातरिष्वा वसन्निव ।

सुरां पिवन् सपत्नीकस्तपस्तेपे स योगवित् ॥

योगीश्वरयित्यमानो योगिभिर्मुक्तिकाङ्क्षिभिः ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दत्तात्रेयोत्पत्तिः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

कस्यचित्त्वथ कालस्य कृतवीर्यात्मजोऽर्जुनः ।
कृतवीर्ये दिवं याते मन्त्रिभिः सपुरोहितैः ॥ १ ॥
पौरैश्चात्माभिषेकार्थं समाहृतोऽब्रवीद्विदम् ।
नाहं राज्यं करिष्यामि मन्त्रिणो नरकोत्तरम् ॥ २ ॥
यदर्थं गृह्यते शुल्कं तदनिष्पादयन् वृथा ।
पण्डानां द्वादशं भागं भूपालाय वणिग्जनः ॥ ३ ॥
दत्वार्यरक्षिभिर्मार्गं रक्षितो याति दस्युतः ।
गोपाश्च घृततक्रादिः षड्भागञ्च कृषीवलाः ॥ ४ ॥
दत्त्वान्यद्भुजे दद्युर्यदि भागं ततोऽधिकम् ।
पण्यादीनामशेषाणां वणिजो गृह्णतस्ततः ॥ ५ ॥
इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राज्यैरधमिणः ।
यद्यन्यैः पान्त्यते लोकस्तद्वृत्त्यन्तरसंश्रितः ॥ ६ ॥
गृह्णतो बलिषड्भागं नृपतेर्नरको ध्रुवम् ।
निरूपितमिदं राज्ञः पूर्वरक्षणवेतनम् ॥ ७ ॥
अरक्ष्यैरतश्चौर्यन्तदेनां नृपतेर्भवत् ।
तस्माद्यदि तपस्तप्त्वा प्राप्नो योगित्वमीप्सितम् ॥ ८ ॥
भुवः पालनसामर्थ्ययुक्त एको महीपतिः ।
पृथिव्यां शस्त्रधृष्टमान्यस्त्वहमेवर्द्विसंयुतः ॥
ततो भविष्ये नाम्नां करिष्ये पापभागिनम् ॥ ९ ॥

पुत्र उवाच ।

तस्य तन्निश्चयं ज्ञात्वा मन्त्रिमध्ये स्थितोऽब्रवीत् ।
गर्गी नाम महाबुद्धिर्मुनिश्रेष्ठो वयोऽतिगः ॥ १० ॥
यद्येवं कर्तुं कामस्त्वं राजरं सम्यक् प्रशासितुम् ।
ततो शृणुष्व मे वाक्यं कुरुष्व च नृपात्मज ! ॥ ११ ॥
दत्तात्रेयं महाभागं सकृद्दूरीणीकृताश्रयम् ।
तमाराधय भूपाल ! पाति यो भुवनत्रयम् ॥ १२ ॥
योगयुक्तं सत्ताभरगं सर्वत्र समदर्शिनम् ।
विष्णोरंशं जगद्भ्रातुरवतीर्णं महीतले ॥ १३ ॥
यमाराध्य सहस्राक्षः प्राप्तवान् पदमात्मनः ।
हृतं दुरात्मभिर्देवैर्जवान् च दितिः सुतान् ॥ १४ ॥

अर्जुन उवाच

कथमाराधितो देवैर्देवतात्रेयः प्रतापवान् ।
कथञ्चापहतं दैत्यैरिन्द्रत्वं प्राप वासवः ॥ १५ ॥

गर्ग उवाच ।

देवानां दानवानाञ्च युद्धमामात् सुद्वारणम् ।
दैत्यानामीश्वरो जम्भो देवानाञ्च शचीपतिः ॥ १६ ॥
तेषाञ्च युध्यमानानान्दिव्यः संवत्सरो गतः ।
ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् ॥ १७ ॥
विप्रचित्तिमुखैर्देवा दानवैस्ते पराजिताः ।
यलायनकृतीत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ १८ ॥
• ब्रह्मपतिमुपागम्य दैत्यसैन्यप्रधेसवः ।
अमन्त्रयन्त सहिता बालिखिल्यैस्तथर्षिभिः ॥ १९ ॥

वृहस्पतिरुवाच ।

दत्तात्रेयं महात्मानमत्रेः पुत्रं तपोधनम् ।
विक्रताचरणं भक्त्या सन्तोषयितुमर्हथ ॥ २० ॥
स वो दैत्यविनाशाय वरदो दास्यते वरम् ।
ततो हनिष्यथ सुरा सहिता दैत्यदानवान् ॥ २१ ॥

गर्ग उवाच ।

इत्युक्तास्ते तदा जग्मुर्दत्तात्रेयाश्चमं सुराः ।
ददृशुश्च महात्मानं तं ते लक्ष्मणा समन्वितम् ॥ २२ ॥
उह्योयमानं गन्धर्वैः सुरापानरतं मुनिम् ।
ते तस्य गत्वा प्रणतिमवदन् साध्यसाधनम् ॥ २३ ॥
चक्रः स्तवं चोपजङ्गुर्भक्ष्यभोज्यस्त्रगादिकम् ।
तिष्ठन्तमनुतिष्ठन्ति यान्तं यान्ति द्विवीकसः ॥ २४ ॥
आराधयामासुरधः स्थितास्तिष्ठन्तमासने ।
स प्राह प्रणतान्देवान्दत्तात्रेयः किमिष्यते ॥
मत्तो भवद्विर्वेनियं शयुषा क्रियते मम ॥ २५ ॥

देवा ऊचुः ।

दानवैर्मुनिशार्दूल । जम्भायैर्भूर्भुवादिकम् ।
हृतं त्वैलोक्यमाक्रम्य क्रतुभागाश्च क्षत्सवः ॥ २६ ॥
तद्वधे कुरु बुद्धिं त्वं परित्राणाय नाऽनघ ॥
त्वत्प्रसादाद्भीष्मामः पुनः प्राप्तं त्रिपिष्टपम् ॥ २७ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

मद्यासक्तोऽहमुच्छिष्टो नचैवाहं जितेन्द्रियः ।
कथमिच्छथ मत्तोऽपि देवाः शत्रुपराभनम् ॥ २८ ॥

देवा ऊचुः ।

अनघस्त्वं जगन्नाथ ! न लेपस्तवं विद्यते ।

विद्याचालनशुद्धान्तर्निविष्टज्ञानदीधिति ! ॥ २९ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

सत्यमेतत् सुरा विद्या ममास्ति समदर्शिनः ।

अस्यास्तु योपितः सङ्गादहमुच्छिष्टतां गतः ॥ ३० ॥

स्त्रीसम्भोगो हि दीषाय सातत्येनोपसेवितः ।

एवमुक्त्वास्ततो देवाः पुनर्वचनमब्रुवन् ॥ ३१ ॥

देवा ऊचुः ।

अनघेयं द्विजयेष्ठ ! जगन्माता न दुपप्रते ।

नथांशुमाला सूर्यस्य द्विजचण्डालमङ्गिनी ॥ ३२ ॥

गर्ग उवाच ।

एवमुक्तस्ततो देवैर्दत्तात्रेयोऽब्रवीदिदम् ।

प्रहस्य त्रिदशान् सर्वान् यद्येतद्भवतां मतम् ॥ ३३ ॥

तदाह्वयासुरान् सर्वान् युवाय सुरसत्त्वमाः ।

इहानयत मददृष्टिर्गोचरं मा विलम्बत ॥ ३४ ॥

मददृष्टिपातहुतभुक्प्रतीणबलतेजसः ।

येन नाशमशेषास्ते प्रयान्ति मम दर्शनात् ॥ ३५ ॥

गर्ग उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवैर्देव्या महाबलाः ।

आहवाय समाहृता जग्मुर्देवगणान् रुषा ॥ ३६ ॥

ते हन्यमाना दैतयैर्देवाः शीघ्रं भयातुराः ।

दत्तात्रेयाश्रमं जग्मुः समेताः शरणार्थिनः ॥ ३७ ॥

तमेव विविशुर्देव्याः कालयन्ती दिवोकसाः ।

दृष्टुश्च महात्मानं दत्तात्रेयं महाबलम् ॥ ३८ ॥
 वामपार्श्वस्थितामिष्टामशेषजगतां शुभाम् ।
 भार्याञ्चास्य सुचार्वङ्गीं लक्ष्मीमिन्दुनिभाननाम् ॥ ३९ ॥
 नीलोत्पलाभनयनां पीनश्रीणिपयोधराम् ।
 गदन्तीं मधुरां भाषां सर्वैर्योषिद्गुणैर्युताम् ॥ ४० ॥
 ते तां दृष्ट्वायतो दैत्याः सागिलाषा मनोभवम् ।
 न श्रेकुरुहतं धैर्यान्मनसा वोढुमातुराः ॥ ४१ ॥
 त्यक्त्वा देवान् स्त्रियं तान्तु चर्तुकामा हतौजसः ।
 तेन पापेन मुञ्चन्तः संसक्तास्ते ततोऽब्रुवन् ॥ ४२ ॥
 स्त्रीरत्नमेतत् त्रैलोक्ये नारं नो यदि वै भवेत् ।
 कृतकृत्यास्ततः सर्वे इति नो भावितं मनः ॥ ४३ ॥
 तस्मात् सर्वे समुत्पिष्य शिविकायां सुरार्तिनाः ।
 प्रारोप्य स्वमविष्टानं नशाम इति निश्चिताः ॥ ४४ ॥

शरीर उवाच ।

सानुरागास्ततस्ते नृणां क्लेशैर्लभ्यं परस्परम् ।
 तस्य तां योषितं माध्वीं समुत्पिष्य स्मरार्तिनाः ॥ ४५ ॥
 शिविकायां समारोप्य महिना दैत्यदानवाः ।
 शिरसु शिविकां कृत्वा स्वस्थानाभिमुख ययुः ॥ ४६ ॥
 दत्तात्रेयस्ततो देवान् निहस्येदमथाब्रवीत् ।
 दिष्ट्या वङ्गिथ दैत्यानामेवा लक्ष्मीः शिरीगता ॥
 सप्त स्थानान्यतिक्रान्ता नवमन्यमुपैष्यति ॥ ४७ ॥

श्रीगता ऋतुः ।

कथयस्व जगन्नाथ । केषु स्थानेष्ववस्थिता ।
 पुरुषस्य फलं किंवा प्रयच्छत्यथ नश्यति ॥ ४८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

नृणां पदे स्थिता लक्ष्मीर्निलयं संप्रयच्छति ।
 सकथ्योश्च संस्थिता वस्त्रं तथा नानाविधं वसु ॥ ४८ ॥
 कलत्रञ्च गुह्यसंस्था क्रोडस्थापत्यदायिनौ ।
 मनोरथान् पूरयति पुरुषाणां हृदि स्थिता ॥ ५० ॥
 लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतां श्रेष्ठा कण्ठस्था कण्ठभूषणम् ।
 अभोष्टबन्धुदारैश्च तथाश्लेषं प्रवासिभिः ॥ ५१ ॥
 सृष्टानुवाक्यलावण्यमाज्ञामवितथां तथा ।
 मुखसंस्था कवित्वञ्च यच्छत्युदधिसम्भवा ॥ ५२ ॥
 गिरीगता सन्त्यजति ततोऽन्यं याति चाश्रयम् ।
 मेयं गिरीगता चैतान् परित्यज्यति साम्प्रतम् ॥ ५३ ॥
 प्रगृह्यास्त्राणि बध्यन्तां तस्मादेतं सुरारयः ।
 न भेतव्यं भृशं चैते मया निस्तेजसः कृताः ॥
 परदारारवमर्षाञ्च दग्धपुण्ड्रा हृतीजसः ॥ ५४ ॥
 ततस्ते विविधैरस्त्रैर्बध्यमानाः सुरारयः ।
 मूर्ध्नि लक्ष्म्या समाक्रान्ता विनेशुरिति नः श्रुतम् ॥ ५५ ॥
 लक्ष्मोश्चोत्पत्य संप्राप्ता दत्तात्रेयं महामुनिम् ।
 स्तूयमाना सुरैः सर्वैर्देव्यनागान्मुदान्वितैः ॥ ५६ ॥
 प्राणिपत्य ततो देवा दत्तात्रेयं मनोषिणम् ।
 नाकपृष्ठमनुप्राप्ता यथापूर्वं गतज्वराः ॥ ५७ ॥
 तथा त्वमपि राजेन्द्र ! यदीच्छसि यथेप्सितम् ।
 प्राप्तुमैश्वर्यमतुलं तूर्णमारोधयस्व तम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे गर्भवाक्यम् ॥ १८ ॥

ऊनविंशोऽध्यायः ।

पुष्प उवाच ।

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा कार्तवीर्यी नरेश्वरः ।
दत्तात्रेयाश्रमं गत्वा तं भक्त्या समपूजयत् ॥ १ ॥
पादसंवाहनाद्येन मध्याद्याहरणेन च ।
स्रक्चन्दनादिगन्धास्त्रुफलाद्यानयनेन च ॥ २ ॥
तथात्रसाधनैस्तस्य उच्छिष्टापोहनेन च ।
परितुष्टो मुनिभूर्पं तमुवाच तथैव सः ॥ ३ ॥
यथैवोक्ताः पुरा देवा मद्यभोगादिकुत्सनम् ।
श्वो चेयं मम पार्श्वस्थे त्येतद्भोगाच्च कृतमितम ॥ ४ ॥
सदैवाहं न मामेवमुपरोहुं त्वमर्हसि ।
अशक्तमुपकाराय शक्तमाराधयस्व भोः ॥ ५ ॥

जड उवाच ।

तेनैवमुक्त्वा मुनिना स्मृत्वा गर्गवचस्य तत् ।
प्रत्युवाच प्रणम्येनं कार्तवीर्यार्जुनस्तदा ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच ।

किं मां मोहनसे देव ! स्वां आयां समुपाश्रितः ।
अनघस्त्वं तथैवेयं देवो सर्वेश्वारणिः ॥ ७ ॥
इत्युक्तः प्रीतिमान् देवस्तातस्तं प्रमुवाच ह ।
कार्तवीर्यं महाभागं वशीकृतमहीतलम् ॥ ८ ॥
वरं वृणोष्व गुह्यं से यत त्वया समुदीरितम् ।
तेन तष्टिः परा जाता त्वय्यद्य मम पार्थिव ! ॥ ९ ॥

ये च मां पूजयिष्यन्ति गन्धमाल्यादिभिर्नराः ।

मांसमद्योपहारैश्च मिष्टान्नैश्चाल्यसंयुतैः ॥ १० ॥

लक्ष्मीसमेतं गीतैश्च ब्राह्मणानान्तथाच्चनैः ।

वाद्यैर्मनोरमैर्वीणावेणुशङ्खादिभिस्तथा ॥ ११ ॥

तं वामहं परां तुष्टिं पुत्रदारधनादिकम् ।

प्रदास्यास्यवघातञ्च हनिष्यास्यव मन्यताम् ॥ १२ ॥

स त्वं वरय भद्रं ते वरं यन्नतसेप्सितम् ।

प्रसादसुमुखस्तेऽहं गुह्यनामप्रकीर्तनात् ॥ १३ ॥

कार्त्तवीर्यं उवाच ।

यदि देव । प्रसन्नस्त्वं तत्प्रच्छद्विमुच्यताम् ।

यथा प्रजाः पालयेऽहं नचाधर्ममवाप्नुयाम् ॥ १४ ॥

परानुसरणे ज्ञानमप्रतिद्वन्द्वतां रणे ।

सहस्रमाप्तमिच्छामि बाहूनां लघुतागुणम् ॥ १५ ॥

असङ्गा गतयः सन्तु शैलाकाशाब्जभूमिषु ।

पातालेषु च सर्वेषु बध्नाप्यङ्किकान्नरात् ॥ १६ ॥

तथोन्मार्गप्रवृत्तस्य चास्तु सन्मार्गदेवकः ।

सन्तु मेऽतिथयः श्लाघ्या वित्तदाने तथाक्षये ॥ १७ ॥

अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे मजानुत्तरणेन च ।

त्वयि भक्तिर्ममैवास्तु नित्यमव्यभिचारिणी ॥ १८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

यत्र ते कीर्त्तिराः सर्वे तात् वसन्तु समवाप्स्यसि ।

मत्प्रसादाच्च भविता चक्रपर्त्तं त्वनीश्वरः ॥ १९ ॥

जङ्ग उवाच ।

माकेण्डेय पुराणम् ।

॥नाथ्य प्रकृतीः सम्यगभिषेकमगृह्णत ॥ २० ॥
 गधोषयामास तदा स्थितो राज्ये स हैहयः ।
 दत्तात्रेयात् परामृद्धिमवाप्यातिबलान्वितः ॥ २१ ॥
 प्रद्य प्रभृति यः शास्त्रं मामृतेऽन्यो ग्रहौष्यति ।
 हन्तव्यः स मया दस्युः परहिंसारतोऽपि वा ॥ २२ ॥
 इत्याज्ञप्ते न तद्राष्ट्रे कश्चिदायुधधृङ्ग्नरः ।
 तमृते पुरुषव्याघ्रं बभूवोरुपराक्रमम् ॥ २३ ॥
 स एव ग्रामपालोऽभूत् पशुपालः स एव च ।
 क्षेत्रपालः स एवासीदृद्धिजातीनाञ्च रक्षिता ॥ २४ ॥
 तपस्विनां पालयिता सार्शपालस्तु सोऽभवत् ।
 दस्युव्यालाग्निशस्त्रादिभयेष्वथो निमज्जताम् ॥ २५ ॥
 अन्यासु चैव सग्नानामापतसु परवौरहा ।
 स एव संस्मृतः सद्यः सम हर्त्ताभवन्नृणाम् ॥ २६ ॥
 अनट्टद्वयतः चासीत्तच्छिन् याप्रति पार्थिवे ।
 तेनष्टं बहुभियेजेः समाप्तवग्दक्षिणः ॥ २७ ॥
 तेनैव च तपस्वतं संग्रामिष्वनिचोष्टतम् ।
 तस्यर्द्धिमतिमानञ्च दृष्ट्वा प्राहाङ्गिरा मुनिः ॥ २८ ॥
 न नूनं कार्त्त वार्थ्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ।
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा संग्रामे चातिचेष्टितैः ॥ २९ ॥
 दत्तात्रेयादिने यस्मिन् स प्रादर्द्धिं नरेश्वरः ।
 तस्मिंस्तस्मिन् दिने यागं दत्तात्रेयस्य सोऽकरोत् ॥ ३० ॥
 तत्रैव च प्रजाः सर्वास्तस्मिन्नहनि भूपतेः ।
 तस्यर्द्धिं परमां दृष्ट्वा यागञ्चक्रुः समाधिना ॥ ३१ ॥
 इत्ये तत्तस्य माहात्म्यं दत्तात्रेयस्य धीमतः ।

विष्णोश्चराचरगुरोरनन्तस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

प्रादुर्भावाः पुराणेषु कथ्यन्ते शार्ङ्गधन्विनः ।

अनन्तस्याप्रमेयस्य शङ्खचक्रगदाभृतः ॥ ३३ ॥

एतस्य परमं रूपं यश्चिन्तयति मानवः ।

स सुखी स च संसारात् समुत्तीर्णोऽचिराद्भवेत् ॥ ३४ ॥

सदैव वैष्णवानाञ्च भक्त्याहं सुलभोऽस्मि भोः ।

इत्येवं यस्य वै वाचस्तं कथं नाश्रयेज्जनः ॥ ३५ ॥

अधर्मस्य विनाशाय धर्माचारार्थमेव च ।

अनादिनिधनो देवः करोति स्थितिपालनम् ॥ ३६ ॥

तथैव जन्म चाख्यातमनर्कं कथयामि ते ।

तथा च योगः कथितो दत्तात्रेयेण तस्य वै ।

पितृभक्तस्य राजर्षिरनर्कस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दत्तात्रेयीयं समाप्तम् ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

प्राग्बभूव महावीर्यः शत्रु जिन्नाम पार्थिवः ।

ततोप यस्य यज्ञेषु सोमावास्या पुरन्दरः ॥ १ ॥

तस्यात्मजो महावीर्यो बभूवारिविदारणः ।

बुद्धिविक्रमलावण्यैर्गुरुशक्राश्विभिः समः ॥ २ ॥

स समानवयोबुद्धिसत्त्वविक्रमचेष्टितैः ।

नृपपुत्रो नृपसुतेर्नित्यमास्ति ममाहृतः ॥ ३ ॥

कदाचिच्छास्त्रसम्भारविवेककृतनिश्चयः ।

कदाचित् काव्यमंलापगीतनाटकमश्रुवैः ॥ ४ ॥

तथैवाक्षविनोदैश्च शस्त्रास्त्रविनयेषु च ।

५. द्योग्यानि युद्धनागाश्वस्यन्तनाभ्यासतत्परः ॥ ५ ॥

रेमे नरेन्द्रपुत्रोऽसौ नरेन्द्रतनयैः सह ।

यथैव हि दिवा तद्वद्रातावपि मुदा युतः ॥ ६ ॥

तेषान्तु क्रीडतां तत्र द्विजभूपविशां सुताः ।

रमानवयसः प्रीत्या रन्तुमायाव्यर्नकयः ॥ ७ ॥

कस्यचित्त्वथ काशस्य नागलोकाग्नहोतृत्वम् ।

क्षुमारावागती नागौ पुत्रावश्वतरस्य तु ॥ ८ ॥

ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नौ तरुणौ प्रियदर्शनौ ।

तौ तेनृपसुतैः सार्धं तथैवान्यैर्द्विजस्यभिः ॥ ९ ॥

विनोदैर्विविधैस्तत्र तस्थतुः प्रीतिसंगृही ।

सर्वे च ते नृपसुतास्ते च ब्रह्मविशां सुता ॥ १० ॥

नागराजात्मजौ ती च स्नानसंवाहनादिकम् ।

दक्षगन्धानुसंयुक्तांश्चक्रुर्भागभुजिर्क्रियाम् ॥ ११ ॥

अहन्यहन्यनुप्राप्ते तौ च नागकुमारकौ ।

आजस्रतुर्मुदा युक्तौ प्रीत्या सूनीर्महीपतः ॥ १२ ॥

स च ताभ्यां नृपसुतः परं निर्वाणमाप्तवान् ।

विनोदैर्विविधैर्हास्यमंलापादिभिरेव च ॥ १३ ॥

विना ताभ्यां न बुभुजे न मस्रौ न पपो मधु ।

न रराम न जग्राह ग्रास्त्राण्यात्मगुणद्वये ॥ १४ ॥

इसातले च तौ राविं विना तेन महात्मना ।

निश्वासपरमौ नीत्वा जन्मतुस्तं दिने दिने ॥१५॥

मर्त्यलोके परा प्रीतिर्भवतोः केन पुत्रकी ।

सहेति पप्रच्छ पिता तावुभौ नागदारकौ ॥ १६ ॥

दृष्टयोरद्व पाताले बह्वनि दिवसानि मे ।

दिवा रजन्यामिवोभौ पश्यामि प्रियदर्शनौ ॥ १७ ॥

जड उवाच ।

इति पित्रा स्वयं पृष्टौ प्रणिपत्य कृताञ्जली ।

प्रत्यूचतुर्महाभागावरगाधिपतेः सुतौ ॥ १८ ॥

पुत्रावूचतुः ।

पुत्रः शत्रुजितस्तात । नाम्ना ख्यात ऋतध्वजः ।

रूपवानार्जवोपेतः शूरो मानी प्रियंवदः ॥ १९ ॥

अनापृष्टकथो वारमो विद्वान् मैत्री गुणाकरः ।

मान्यमानयिता धीमान् ज्ञीमान् विनयभूषणः ॥ २० ॥

तस्योपचारसंप्रीतिसम्भोगापहृतं मनः ।

नागलोके भुवी लोके न रतिं विन्दते पितः ॥ २१ ॥

तद्वियोगेन नस्तात ! न पातालञ्च शीतलम् ।

परितापाय तत्सद्भादाद्भादाय रविर्दिवा ॥ २२ ॥

पितोवाच ।

पुत्रः पुण्यवतो धन्यः स यस्यैवं भवद्विधैः ।

परां वस्यापि गुणिभिः क्रियते गुणकीर्तनम् ॥२३॥

सन्ति शास्त्रविदोऽशीलाः सन्ति मूर्खाः सुशीलिनः ।

• शास्त्रशीलसमं मन्ये पुत्रौ धन्यतरं तु तम् ॥ २४ ॥

यस्य मित्रगुणान् मित्राण्यमित्राण्य पराक्रमम् ।

कथयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तेन वै पिता ॥ २५ ॥

तस्योपकारिणः कच्चिद्भ्रमामभिवाञ्छितम् ।
 किञ्चिन्निष्पादितं वत्सो ! परितोषाय चेतसः ॥ २६ ॥
 स धन्यो जीवितं तस्य तस्य जन्म सुजन्मनः ।
 यस्यार्थिनो न विमुखा मित्रार्थो न च दुर्बलः ॥ २७ ॥
 मद्गृहे यत् सुवर्णादि रत्नं वाहनमासनम् ।
 यच्चान्यत् प्रीतये तस्य तद्देयमविशङ्कया ॥ २८ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसो मित्राणामुपकारिणाम् ।
 प्रतिरूपमकुर्वन् यो जीवामीत्यवगच्छति ॥ २९ ॥
 उपकारं सुहृद्गो योऽपकारञ्च शत्रुषु ।
 नृमेषो वर्धति प्राज्ञस्तस्येच्छन्ति सदीन्रतिम् ॥ ३० ॥

पुत्रावूचतुः ।

किं तस्य कृतकृत्यस्य कर्तुं शक्येत केनचित् ।
 यस्य सर्वार्थिनो गृहे सर्वकामैः सदार्चिताः ॥ ३१ ॥
 यानि रत्नानि तद्गृहे पातालं तानि नः कुतः ।
 वाहनासनयानानि भूषणान्यम्बराणि च ॥ ३२ ॥
 विज्ञानं तत्र यच्चास्ति तदन्यत्र न विद्यते ।
 प्राञ्जानामप्यसौ तात ! सर्वसन्दिहृद्ब्रह्मणः ॥ ३३ ॥
 एकं तस्यान्ति कर्तव्यमसाध्यं तच्च नो मतम् ।
 हिरण्यगर्भगोविन्दगर्वादीनीश्वरादृते ॥ ३४ ॥

पितोवाच ।

तथापि श्रोतुमिच्छामि तस्य यत्कार्यमुत्तमम् ।
 असाध्यमथवा साध्यं किं वासाध्यं विपश्चिताम् ॥ ३५ ॥
 दिवत्वममरेशत्वं तत्पूज्यत्वञ्च मानवाः ।
 प्रयात्ति तच्छ्रितं वान्यद्दृढं ये व्यवसायिनः ॥ ३६ ॥

नाविज्ञातं नचागम्यं नाप्राप्यं दिवि चेह वा ।
 उद्यतानां मनुष्याणां यतचित्तेन्द्रियात्मनाम् ॥ ३७ ॥
 योजनानां सहस्राणि ब्रजन् याति पिपीलिकः ।
 अगच्छन् वैनतेयोऽपि पादमेकं न गच्छति ॥ ३८ ॥
 क्व भूतलं क्व च ध्रौवं स्थानं यत् प्राप्तवान् ध्रुवः ।
 उत्तानपादनृपतेः पुतः सन् भूमिगोचरः ॥ ३९ ॥
 तत्कथ्यतां महाभाग ! कार्यवान् येन पुत्रकौ ।
 स भूपालसुतः साधुर्वैनादृष्ट्वं भवेत वाम् ॥४०॥

पुत्रावूचतुः ।

तेनाख्यातमिदं तात ! पूर्ववृत्तं महात्मना ।
 कीमारके यथा तस्य वृत्तं सद्वृत्तगालिनः ॥ ४१ ॥
 तन्तु शत्रुजितं तात ! पूर्वं कश्चिद्द्विजोत्तमः ।
 गालवीऽभ्यागमद्वीमान् गृहीत्वा तुरगोत्तमम् ॥ ४२ ॥
 प्रत्युवाच च राजानं समुत्पित्याश्रमं मम ।
 कोऽपि द्वैत्याधमो राजन् । विध्वंसयति पापकृत् ॥४३॥
 तत्तद्रूपं समास्थाय सिंहेभवनचारिणाम् ।
 अन्येप्राञ्चात्यकायानामहर्निशमकारणात् ॥ ४४ ॥
 समाधिध्यानयुक्तस्य मौनव्रतरतस्य च ।
 तथा करोति विघ्नानि यथा चलति मे मनः ॥ ४५ ॥
 दग्धुं कीपाग्निना सद्यः समर्थस्त्वं वयं न तु ।
 दुःखार्जितस्य तपसो व्यगमिच्छामि पाथिव ! ॥४६॥
 • एकदा तु मया राजन्नतिनिर्विण्णचेतसा ।
 तत्क्लेशितेन निश्वासी निरीच्यासुरमुज्झितः ॥ ४७ ॥
 ततोऽम्बरतलात् सद्यः पतितोऽयं तुरङ्गमः ।

वाक् चाशरीरिणी प्राह नरनाथ ! शृणुष्व ताम् ॥४८॥

अग्रान्तः सकलं भूमिर्बलयं तुरगोत्तमः ।

समर्थः क्रान्तुमर्केण तवायं प्रतिपादितः ॥ ४९ ॥

पातालाखरतोयेषु न चास्य विहता गतिः ।

समस्तदिक्षु व्रजती न भङ्गः पर्वतेष्वपि ॥ ५० ॥

यती भूवल्लयं सर्वमग्रान्तोऽयं चरिष्यति ।

अतः कुवल्लयी नाम्ना ख्यातिं लोके प्रयास्यति ॥ ५१ ॥

क्लिश्यत्यहनिभं पापी यद्य त्वां दानवाधमः ।

तमप्येनं समाकृष्य द्विजयेष्ठ । हनिष्यति ॥ ५२ ॥

शत्रुजिन्नाम भूपालस्तस्य पुत्र ऋतध्वजः ।

प्राप्यैतदश्वरत्नञ्च ख्यातिमेतत्तं याम्यति ॥ ५३ ॥

सोऽहं त्वां समनुप्राप्तस्तपसो विघ्नकारिणम् ।

तं निवारय भूवान् । भागभाङ्गवृत्पतियतः ॥ ५४ ॥

तद्वैतदश्वरत्नं ते मया भूप । निवेदितम् ।

पुत्रमाज्ञापय तथा यथा धर्मा न लुप्यत ॥ ५५ ॥

स तस्य वचनाद्राजा तं वै पुत्रमृतध्वजम् ।

तमश्वरत्नमारोप्य क्षतकौतुकमङ्गलम् ॥ ५६ ॥

अप्रेषयत्त धर्मात्मा गा त्वेन ममं तदा ।

स्वसायमपदं सोऽपि तमादाय ययौ मुनिः ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुवनवार्थीये ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

पितोवाच ।

गालनेन समं गत्वा नृपपुत्रेण तेन यत् ।

कृतं तत्कथ्यतां पुत्रौ । विचित्रा युवयोः कथा ॥ १ ॥

पुत्रावूचतुः ।

म गालवायमे रम्ये तिष्ठन् भूपालनन्दनः ।

सर्वविघ्नोपगमनञ्चकार ब्रह्मवादिनाम् ॥ २ ॥

धोरं कुवलयश्वं तं वसन्तं गालवायमे ।

सदावलिपोपहतो नाजानाहानवाधमः ॥ ३ ॥

ततस्तं गालवं विप्रं सन्ध्यापासनतत्परम् ।

शौकरं रूपमाख्याय प्रधर्षयितुमागतम् ॥ ४ ॥

सुनिश्चिथैरर्थात्क्रुष्टे शोघमारुह्य तं हयम् ।

अन्वधावद्वराहं तं नृपपुत्रः शरासनी ॥ ५ ॥

आजघान च बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्चसा ।

आकृष्य बलवच्चापञ्चारुचिब्रीपशोभितम् ॥ ६ ॥

नाराचाभिहतः शीघ्रमात्मत्राणपरो नृगः ।

गिरिपादपसम्बाधां सोऽन्वक्रान्महाटवीम् ॥ ७ ॥

तमन्वधावद्वेगेन तुरगोऽसौ मनोजवः ।

चोदितो राजपुत्रेण पितुरादेशकारिणा ॥ ८ ॥

अतिकम्याथ वेगेन धीजनानि सहस्रशः ।

धरण्यां विवृते गर्त्ते निपपात लघुक्रमः ॥ ९ ॥

तस्यानन्तरमेवाशु सोऽप्यश्वी नृपतेः सुतः ।
 निपपात महागते तिमिराघसमाहृते ॥ १० ॥
 ततो नादृश्यत मृगः स तस्मिन् राजसूनुना ।
 प्रकाशञ्च स पातालमपश्यत्तत्र नापि तम् ॥ ११ ॥
 ततोऽपश्यत् स सौवर्षप्रासादगतसंकुलम् ।
 पुरन्दरपुरप्रस्थं पुरं प्राकारशीभितम् ॥ १२ ॥
 तत् प्रविश्य स नापश्यत्तत्र कञ्चिन्नरं पुरे ।
 भ्रमता च ततो दृष्टा तत्र योषित्वरान्विता ॥ १३ ॥
 सा पृष्टा तेन तन्वङ्गो प्रस्थिता केन कस्य वा ।
 नोवाच किञ्चित् प्रासादमारुरोह च भाविनी ॥ १४ ॥
 सोऽप्यश्वमेकतो बद्धा तामेवानुसभार वै ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनो निःशङ्को नृपतेः सुतः ॥ १५ ॥
 ततोऽपश्यत् सुविस्तोर्णी पर्यङ्गे सर्वकाञ्चने ।
 निपखां कन्यकामिकां कामयुक्तां रतौमिव ॥ १६ ॥
 विस्मष्टेन्दुमुखीं सुभ्रूं पीनश्रीणिपयोधराम् ।
 विस्वाधरोष्ठीं तन्वङ्गीं नीलीत्पलविनोचनाम् ॥ १७ ॥
 रक्ततुङ्गनखीं श्यामां मृहीं तान्त्रकराङ्घ्रिकाम् ।
 करभोरुं सुदशनां नीलसूक्ष्मस्थिरालकाम् ॥ १८ ॥
 तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गोमनङ्गाङ्गनतामिव ।
 सोऽमन्यत्पार्थिवसुतस्तां रसातलदेवताम् ॥ १९ ॥
 सा च दृष्ट्वैव तं बाला नीलकुञ्चितमूर्द्धजम् ।
 पीनोदस्कन्धबाहुं तममंस्त मदनं शुभा ॥ २० ॥
 उत्तस्थी च महाभागा वित्तनीभमवाप्य सा ।
 लज्जाविस्मयदेन्यानां सद्यस्तन्वी वशं गता ॥ २१ ॥

कीऽयं देवी नु यच्चो वा गन्धर्वी वोरगोऽपिवा ।
 विद्याधरो वा संप्राप्तः कृतपुण्यरतिर्नरः ॥ २२ ॥
 एवं विचिन्त्य बहुधा निश्चस्य च महीतले ।
 उपविश्य ततो भेजे सा मूर्च्छां मदिरक्षणा ॥ २३ ॥
 सोऽपि कामशराघातमवाप्य नृपतेः सुतः ।
 तां समाश्वासयामास न भेतञ्चमिति ब्रुवन् ॥ २४ ॥
 सा च स्त्री या तदा दृष्टा पूर्वं तेन महात्मना ।
 तालवृन्तमुपादाय पर्यवीजयदाकुला ॥ २५ ॥
 समाश्वास्य तदा पृष्टा तेन सम्मोहकारणम् ।
 किञ्चिल्लज्जान्विता बाला तस्याः सख्युर्न्यवेदयत् ॥ २६ ॥
 सा चास्मै कथयामास नृपपुत्राय विस्तरात् ।
 मोहस्य कारणं सर्वं तद्दर्शनसमुद्भवम् ॥
 यथा तथा ससाख्यातं तद्वृत्तान्तञ्च भाविनी ॥ २७ ॥

. स्तुत्रवाच ।

विश्वावसुरिति ख्यातो दिवि गन्धर्वराट् प्रभो ! ।
 तस्येयमात्मजा सुभूर्नान्ना ख्याता मदालसा ॥ २८ ॥
 वज्रक्रेतोः सुतश्चोयां दानवोऽरिविदारणः ।
 पातालकेतुर्विख्यातः पातालान्तरसंश्रयः ॥ २९ ॥
 तेनयमुद्यानगता कृत्वा मायां तमोमयीम् ।
 अपहृत्य मया हीना बालानीता दुरात्मना ॥३०॥
 आगामिन्यां त्रयोदश्यामुद्वहत्याति किलासुरः ।
 स तु नार्हति चार्वङ्गीं शूद्रीं वेदश्रुतीमिव ॥ ३१ ॥
 अतीते च दिने बालामात्मव्यापादनोद्यताम् ।
 सुरभिः प्राह नायं त्वां प्राप्स्यते दानवाधमः ॥ ३२ ॥

मर्त्यलोकमनुप्राप्तं य एनं छेत्स्यते शरैः ।
 स ते भर्ता महाभागे ! अचिरेण भविष्यति ॥ ३३ ॥
 अहश्चास्याः सखी नाम्ना कुण्डलेति मनस्विनी ।
 सुता विन्ध्यवतः पत्नी वीर ! पुष्करमालिनः ॥ ३४ ॥
 हते भर्तारि शुभ्रेण तीर्थान्तीर्थमनुव्रता ।
 चरामि दिव्यया गत्या परलोकार्थमुद्यता ॥ ३५ ॥
 पातालकेतुर्दुष्टात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।
 केनापि विद्धो बाणैः मुनीनां त्राणकारणात् ॥ ३६ ॥
 तश्चाहं तत्त्वतांऽन्विष्य त्वरिता समुपागता ।
 सत्यमेव स केनापि ताडितो दानवाधमः ॥ ३७ ॥
 इयञ्च मूर्च्छामगमत् कारणं यत् शृणुष्व तत् ।
 त्वयि प्रीतिमती बाला दर्शनादेव मानद ! ॥ ३८ ॥
 देवपुत्रोपमे चारुवाक्यादिगुणशालिनि ! ।
 भार्या चान्यस्य विहिता येन त्रिह्वः स दानवः ॥ ३९ ॥
 एतस्मात् कारणाद्गोहं महान्तमियमागता ।
 यावज्जीवञ्च तन्वद्गी दुःखमवीपभोच्यते ॥ ४० ॥
 त्वय्यस्या हृदयं रागि भर्ता चान्यो भविष्यति ।
 यावज्जीवमतो दुःखं सुरभ्या नान्यथा वचः ॥ ४१ ॥
 अहं त्वस्याः प्रभा ! प्रीत्या दुःस्वितात् समागता ।
 यतो विशेषा नैवास्ति स्वसखोनिजदेहयोः ॥ ४२ ॥
 यद्येषाभिमतं वोरं पतिमाप्नोति शीभना ।
 ततस्तपस्त्वहं कुर्यां निर्वृत्तलोकेन चेतसा ॥ ४३ ॥
 त्वन्तु की वा किमर्थं वा संप्राप्तोऽत्र महामते ! ।
 देवो दैत्यो नु गन्धर्वः पन्नगः क्विवरोऽपि वा ॥ ४४ ॥

न ह्यव मानुषगतिर्न चेदृङ्मानुषं वपुः ।

तत्त्वमाख्याहि कथितं यथेवावितथं मया ॥ ४५ ॥

कुबलयाश्च उवाच ।

यस्यां पृच्छसि धर्मज्ञे ! कस्त्वं किं वा ममागतः ।

तत् शृणुष्वामलप्रज्ञे ! कथयाम्यादितस्तव ॥ ४६ ॥

राज्ञः शत्रुजितः पुत्रः पित्रा संप्रेषितः शुभे ।

मुनिरक्षणमुद्दिश्य गालवाश्रममागतः ॥ ४७ ॥

कुर्वतां मम रक्षाञ्च मुनीनां धर्मचारिणाम् ।

विघ्नार्थमागतः कोऽपि शौकरं रूपमास्थितः ॥ ४८ ॥

भया स विद्वो वाणेन चन्द्रादीकारवर्चसा ।

अपक्रान्तोऽतिवेगेन तमस्मप्रनुगती हयो ॥ ४९ ॥

पपात महसा गर्तो सक्रीडोऽश्वश्च मामकः ।

सोऽहमश्वं समारुढस्तमस्येकः परिभ्रमन् ॥ ५० ॥

प्रकागमामादितवान् दृष्ट्वा च भवतो मया ।

पृष्ट्या च न मे किञ्चिद्भवत्या दत्तमुत्तरम् ॥ ५१ ॥

त्वा ह्यैवानुप्रविष्टोऽहमिमं प्राप्तादमुत्तमम् ।

इत्थे तत कथितं सत्यं न दिवोऽङ्गं न दानवः ॥ ५२ ॥

न पद्मगो न गन्धर्वः किन्नरो वा शुविस्मिते ! ।

समस्ताः पूज्यपत्ता वै देवाद्या मम कुण्डले ।

मनुष्योऽस्मि विशद्वा ते न दत्तं व्यात्र कर्हिचित् ॥ ५३ ॥

पुत्रावूवतुः ।

ततः प्रहृष्टा सा कन्या सखीवदनमुत्तमम् ।

लब्धाजडं वीक्षमाणा किञ्चिन्नीवाव भाविनी ॥ ५४ ॥

सा सखी पुनरप्येनं प्रहृष्टा प्रत्युवाच ह ।

यथावत् कथितं तेन सुरभ्या वचनानुगे ॥ ५५ ॥

कुण्डलोवाच ।

वीर ! सत्यमसन्दिग्धं भवताभिहितं वचः ।

नान्यत्र हृदयं त्वस्या दृष्ट्वा स्थैर्यं प्रयास्यति ॥ ५६ ॥

चन्द्रमेवाधिका कान्तिः समुपैति रविं प्रभा ।

भूतिर्धन्यं धृतिर्धीरं क्षान्तिरभ्येति चोत्तमम् ॥ ५७ ॥

त्वयैव विद्वोऽसन्दिग्धं स पापो दानवाधमः ।

सुरभिः सा गवां माता कथं मिथ्या वदिष्यति ॥ ५८ ॥

तद्वन्धेयं सभाग्या च त्वत्सम्बन्धं समेत्य वै ।

कुरुष्व वीर ! यत्कार्यं विधिनैव समाहितम् ॥ ५९ ॥

पुत्रावूचतुः ।

परवानहमित्याह राजपुत्रः स तां पितः ।।

सा च तं चिन्तयामास तुम्बुरूं तत्कुले गुरुम् ॥ ६० ॥

स चापि तत्क्षणात्प्राप्तः प्रष्टुं हीतसमित्कुशः ।

मदालमायाः संप्रीत्या कुण्डलागौरवेण च ॥ ६१ ॥

प्रज्वाल्य पावकं हुत्वा मन्त्रवित् कृतमङ्गलाम् ।

वैवाहिकविधिं कन्यां प्रतिपाद्य यदागतम् ॥ ६२ ॥

जगाम तपसे धीमान् स्वमाश्रमपदं तदा ।

सा चाह तां सखीं ब्रालां कृतार्थाग्निं वरानने ! ॥ ६३ ॥

संयुक्ताममुना दृष्ट्वा त्वामहं रूपशालिनीम् ।

तपस्तपस्येऽहमतुलं निव्येनीकेन चेतसा ॥ ६४ ॥

तीर्थाम्बुधूतपापा च भवित्ती नेदृशी यथा ।

तं चाह राजपुत्रं सा प्रश्रयावनता तदा ॥

गन्तुकामा निजमस्त्रीस्नेहविक्रवभाषिणी ॥ ६५ ॥

कुण्डलोवाच ।

पुंभिरप्यमितप्रज्ञ ! नोपदेशो भवद्विधे ।
 दातव्यः किमुत स्त्रीभिरतो नोपदिशामि ते ॥ ६६ ॥
 किं त्वस्यास्तनुमध्यायाः स्नेहाकृष्टेन चेतसा ।
 त्वया विश्रम्भिता चास्मि स्मारयामपरिसूदन ! ॥ ६७ ॥
 भर्तृव्या रक्षितव्या च भार्या हि पतिना सदा ।
 धर्मार्थकामक्षंसिद्धैर् भायर्ता भर्तृसहायिनी ॥ ६८ ॥
 यदा भायर्ता च भर्ता च परस्परवशःशुगौ ।
 तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि सङ्गतम् ॥ ६९ ॥
 कथं भायर्तासृते धर्ममर्त्यं वा पुरुषः प्रभो ! ।
 प्राप्नोति काममद्यवा तस्यां चितयनाहितम् ॥ ७० ॥
 तथैव भर्तारसृते भायर्ता धर्मादिसाधने ।
 न समर्था त्रिवर्गोऽयं दाम्पत्यं समुपाश्रितः ॥ ७१ ॥
 देवतापितृभृत्यानामतिथीताञ्च पूजनम् ।
 न पुंभिः शक्यते कर्तुं सृते भार्यां नृपालज ! ॥ ७२ ॥
 प्राप्नोऽपि चार्थो मनुजैः नोतीऽपि निजं गृहम् ।
 जयमेति विना भार्यां कुभायर्तासंश्रयेऽपि वा ॥ ७३ ॥
 कामस्तु तस्य वैवास्मि त्वद्वेणीपलक्ष्यते ।
 दम्पत्योः सहधर्मो ऽ तथी र्ममनाप्रुयात् ॥ ७४ ॥
 पितृन् पुत्रैस्तथैवाद्भमा नैरतिथीन्नरः ।
 पूजाभिरमरांस्तद्वत् साध्वीं भार्यां नरोऽवति ॥ ७५ ॥
 स्त्रियाश्चापि विना भर्ता धर्मकामार्थसन्ततिः ।
 नैव तस्मान्निवर्गोऽयं दाम्पत्यमधिगच्छति ॥ ७६ ॥

एतन्मयोक्तं युवयोर्गच्छामि च यथेप्सितम् ।
वद्मं त्वमनया साह्वं धनपुत्रसुखायुषा ॥ ७० ॥

पुत्रावूचतुः ।

इत्युक्त्वा सा परिष्वज्य स्वसखीं तं नमस्य च ।
जगाम दिव्यया गत्या यथाभिप्रेतमात्मनः ॥ ७८ ॥
सोऽपि शत्रुजितः पुत्रस्तामारोप्य तुरङ्गमम् ।
निर्गन्तुकामः पातालाविजातो दनुसम्भवेः ॥ ७९ ॥
ततस्तैः सहस्रीत्क्रुष्टं क्रियते क्रियतेऽति वै ।
कन्दारत्वं यदातीतं दिवः पातालकेतुना ॥ ८० ॥
ततः परिष्वनिस्त्रिंशद्गदाशूलशरायुधम् ।
दानवानां वल्लं प्राप्तं सह पातालकेतुजा ॥ ८१ ॥
तिष्ठ तिष्ठेति जल्पन्तस्ते तदा दानवीत्तमाः ।
शरद्वेपेस्ताथा शून्तेर्वीर्यर्षुर्नृपतन्दनसः ॥ ८२ ॥
स च शत्रुजितः पुत्रस्तदस्वात्थतिथीश्रवान् ।
चिच्छेद शरजालेन प्रहसन्निव लीलयया ॥ ८३ ॥
कर्णेन पातालतनूमिहत्पुष्टिशायकैः ।
क्रिन्वैः संच्छेदसभवद्वृत्तध्वजशरीकरैः ॥ ८४ ॥
ततोऽस्यं त्वाद्गदादाय चिन्नेप प्रति दानवान् ।
तेन ते दानवाः सर्वे सह पातालकेतुना ॥ ८५ ॥
ज्जालामालातितीव्रेण स्फुटद्विष्टिचयाः कृताः ।
निर्दग्धाः कापिलं तेजः समापादिव सागराः ॥ ८६ ॥
ततः स राजपुत्रोऽग्नीं निहत्यासुरसत्तमान् ।
स्वीरत्नेन समं तेन समागच्छत् पितुः पुरम् ॥ ८७ ॥
प्रणिपत्य च तत् सर्वं स तु पित्रे न्यवेदयत् ।

पातालगमनञ्चैव कुण्डलायाश्च दर्शनम् ॥ ८८ ॥
 तद्वन्मदालसाप्राप्तिं दानवैश्चापि सङ्गरम् ।
 यद्यच्च तेषामस्त्रेण पुनरागमनं तथा ॥ ८९ ॥
 इति श्रुत्वा पिता तस्य चरितं चारुचेतसः ।
 प्रीतिमानभवच्चैदं परिष्वज्याह चात्मजम् ॥ ९० ॥
 नत्पात्रेण त्वया पुत्र । तारितोऽहं महात्मना ।
 भयेभ्यो मुनयस्त्राता येन सद्धर्मचारिणः ॥ ९१ ॥
 मत्पूर्वैः ख्यातमानीतं मया विस्तारितं पुनः ।
 पद्मक्रमवता वीर ! त्वया तद्वबहुलीकृतम् ॥ ९२ ॥
 ददुपात्तं यशः पित्रा धनं वीर्यमथापि वा ।
 तन्न हापयते यस्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ॥ ९३ ॥
 तद्दोष्यादधिकं यस्तु पुनरन्यत् स्वशक्तितः ।
 निष्पादयति तं प्राज्ञाः प्रवदन्ति नरोत्तमम् ॥ ९४ ॥
 यः पित्रा समुपात्तानि धनवीर्ययशांसि वै ।
 न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तस्माद्दुः पुरुषाधमम् ॥ ९५ ॥
 तन्मया ब्राह्मणत्राणं कृतमासीद्यथा त्वया ।
 पातालगमनं यच्च यच्चासुरविनाशनम् ॥ ९६ ॥
 एतदप्यधिकं वत्स ! तेन त्वं पुरुषोत्तमः ।
 तद्वन्द्योऽस्यैव बाल ! त्वमहमेव गुणाधिकम् ॥ ९७ ॥
 त्वां पुत्रमोदयं प्राप्य ज्ञाघाः पुण्यवतामपि ।
 न स पुत्रकृतां प्रीतिं मन्ये प्राप्नोति मानवः ॥ ९८ ॥
 पुत्रेण नातिशयितो यः प्रज्ञादानविक्रमैः ।
 धिग्जन्म तस्य यः पित्रा लोके विज्ञायते नरः ॥ ९९ ॥
 यः पुत्रात् ख्यातिमभ्येति तस्य जन्म सुजन्मनः ।

आत्मना ज्ञायते धन्यो मध्यः पितृपितामहैः ॥ १०० ॥

मातृपक्षेण मात्रा च ख्यातिमेति नराधमः ।

तत् पुत्र ! धनवीर्यैस्त्वं विवर्द्धस्व सुखेन च ॥ १०१ ॥

गन्धर्वतनया चेरं मा त्वया वै वियुज्यताम् !

इति पित्रा बहुविधं प्रियमुक्तः पुनः पुनः ॥ १०२ ॥

परिष्वज्य स्वमावासं सभार्यः स विसर्जितः ।

स तथा भार्यया सार्द्धं रेमे तत्र पितुः पुरे ॥ १०३ ॥

अन्वेषु च तर्थाद्यानवनपर्वतसानुषु ।

श्वश्रूश्वशुरयोः पादौ प्रणिपत्य च सा शुभा ॥

प्रातः प्रातस्ततस्ते न सह रेमे सुमध्यमा ॥ १०४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे कुबलयात्रीये मदालसापरिणयनम् ॥ २२ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

पुत्रावचतुः ।

ततः काले बहुतिथे गते राजा पुनः सुतम ।

प्राह गच्छाशु विप्राणां त्राणाय चर मेदिनीम् ॥ १ ॥

अश्वमेनं समारुह्य प्रातः प्रातर्दिने दिने ।

अबाधा द्विजमुख्यानामन्वेष्टव्या सदैव हि ॥ २ ॥

दुर्वृत्ताः सन्ति शतशो दानवाः पापयो नयः ।

तर्भ्या न स्याद्यथा बाधा मुनीनां त्वं तथा कुरु ॥ ३ ॥

स यथोक्तस्ततः पित्रा तथा चक्रे नृपालजः ।

परिक्रम्य महीं सर्वां ववन्दे चरणी पितुः ॥ ४ ॥

अहन्यहन्यनुप्राप्ते पूर्वाह्णे नृपनन्दनः ।

ततश्च शेषं दिवसं तथा रमे सुमध्यया ॥ ५ ॥

एकदा तु चरन् सोऽथ ददर्श यमुनातटे ।

पातालकेतोरनुजं तालकेतुं कृताश्रमम् ॥ ६ ॥

मायावो दानवः सोऽथ सुनिरूपं समास्थितः ।

स प्राह राजपुत्रं तं पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ७ ॥

राजपुत्र ! ब्रवीमि त्वां तत् कुरुष्व यदीच्छसि ।

न च ते प्रार्थनाभङ्गः कार्यप्रः सत्यप्रतिश्रव ॥ ८ ॥

यच्चे यज्ञेन धर्माय कर्तव्याश्च तथेष्टयः ।

चित्तयस्तत्र कर्तव्या नान्तरिजगता यतः ॥ ९ ॥

अतः प्रयच्छ मे वीर ! हिरण्यार्थं स्वभूषणम् ।

यद्वेतत् कण्ठलग्नं ते रक्तं चैवं ममाश्रमम् ॥ १० ॥

यावदन्तर्जले देवं वरुणं यादसां पतिम् ।

वेदिकैर्वारुणैर्नन्त्रैः प्रजानां पुष्टिहेतुकैः ॥ ११ ॥

अभिष्ट्य त्वरायुक्तः समभ्येमीति वादिनम् ।

त प्रणम्य ततःप्राज्ञात् स तस्मै कण्ठभूषणम् ॥ १२ ॥

प्राह चैनं भवान् यातु निर्व्यलौकेन चेतसा ।

स्थास्यामि तावदतैव तवाश्रमसमीपतः ॥ १३ ॥

तवादेगान्महाभाग ! यावदागमनं तव ।

न तेऽत्र कश्चिद्वाधां करिष्यति अयि स्थिते ॥

• विश्रम्भयात्वरन् ब्रह्मन् ! कुरुष्व त्वं मनीगतम् ॥ १४ ॥

पुत्रावृत्तुः ।

एवमुक्तस्ततस्तेन स ममज्ज नदीजले ।
 ररक्ष सोऽपि तस्यैव मायाविहितमाश्रमम् ॥ १५ ॥
 गत्वा जलाशयात्तस्मात्तालकेतुश्च तत्परम् ।
 मदालसायाः प्रत्यक्षमन्येषाञ्चैतदुक्तवान् ॥ १६ ॥

तालकेतुर्वाच ।

वीरः कुबलयाश्वोऽसौ ममाश्रमसमीपतः ।
 केनापि दुष्टदैत्येन कुर्वन्नुक्षां तपस्विनाम् ॥ १७ ॥
 युध्यमानो यथाशक्ति निघ्नन् ब्रह्मद्विषां युधि ।
 माश्रमाश्रित्य पापेन भिन्नः शूलेन वक्षसि ॥ १८ ॥
 म्रियमाणेन तेनेदं दत्तं मे कण्ठभूषणम् ।
 प्रापितश्चाग्निमंथोगं स वने शूद्रतापसैः ॥ १९ ॥
 कृतार्तक्रेपाशब्दो वै तस्तः साश्रुविक्षीचनः ।
 नोतः सोऽश्वश्च तेनैव दानेन दरात्मना ॥ २० ॥
 एतन्मया नृशंसन दृष्टं दुष्कृतकारिणा ।
 यदत्रानन्तरं कृत्यं क्रियतां तदकालिकम् ॥ २१ ॥
 हृदयाश्वासनञ्चैतदुष्टहृतां कण्ठभूषणम् ।
 नास्माकं हि सुवर्णेन कृत्यमस्ति तपस्विनाम् ॥ २२ ॥

पुत्रावृत्तुः ।

इत्युक्त्वात्सृज्य तद्गुप्तां स जगाम यथागतम् ।
 निपपात जनः सोऽथ शोकार्त्तो मूर्च्छयातुरः ॥ २३ ॥
 तत्क्षणात् चेतनां प्राप्य सर्वास्ता नृपथोपितः ।
 राजपत्न्यश्च राजा च विलेपुरतिदुःखिताः ॥ २४ ॥
 मदालसा तु तद्दृष्ट्वा तदीयं कण्ठभूषणम् ।

तत्याजाशु प्रियान् प्राणान् श्रुत्वा च निहतं पतिम् ॥२५॥

ततस्तथा महाक्रन्दः पौराणां भवनेष्वभूत् ।

यथैव तस्य नृपतेः स्वर्गहे समवर्तत ॥ २६ ॥

राजा च तां मृतां दृष्ट्वा विना भर्ता मदालसाम् ।

प्रत्युवाच जनं सर्वं विभृष्य सुस्यमानसः ॥ २७ ॥

न रोदितव्यं पश्यामि भवतामात्मनस्तथा ।

सर्वेषामिव संचिन्त्य सञ्चन्यानामनिलताम् ॥ २८ ॥

किन्नु शोचामि तनयं किन्नु शोचाम्यहं सुषाम् ।

विमृष्य कृतकृत्यत्वान्मन्येऽशोच्यावुभावपि ॥ २९ ॥

मच्छूष्मद्विदनादुद्विजरक्षणतत्परः ।

प्राप्नो मे यः सुतो मृत्युं कथं शोच्यः स धीमताम् ॥३०॥

अवश्यं याति यद्देहं तदुद्विजायां कृते यदि ।

मम पुत्रेण संत्यक्तं नन्द यद्यकारि तत् ॥ ३१ ॥

इयञ्च सत्कुलात्पत्न्या भर्तार्यैः प्रवमनुव्रता ।

कथन्नु शोच्या नारीणां भर्तुरन्यत्र देवतम् ॥ ३२ ॥

अस्माकं बान्धवानाञ्च तथात्येधं दयावताम् ।

शोच्या ह्येषा भवेदेवं यदि भर्ता वियोगिनी ॥ ३३ ॥

या तु भर्तुर्वधं श्रुत्वा तत्क्षणादेव भाविनी ।

भर्तारमनुयातेऽ न शोच्याती विपश्चिताम् ॥ ३४ ॥

ताः शोच्या या वियोगिनी न शोच्या या मृताः सह ।

भर्ता वियोगस्त्वनया नानुभूतः कृतज्ञया ॥ ३५ ॥

दातारं सर्वसौख्यानामिह चामुत्र चोभयोः ।

• लोकयोः का हि भर्तारं नारी मन्येत मानुषम् ॥३६॥

नासौ शोचो नचैवेयं नाहं तज्जननी न च ।

त्यजता ब्राह्मणार्थाय प्राणान् सर्वे स्म तारिताः ॥३७॥

विप्राणां मम धर्मस्य गतः स हि महामतिः ।

आनृण्यमर्द्धभुक्तस्य त्यागाद्देहस्य मे सुतः ॥ ३८ ॥

मातुः सतीत्वं मद्वंशवैमल्यं शीर्य्यमात्मनः ।

संग्रामे संत्यजन् प्राणान् नात्यजद्द्विजरक्षणे ॥ ३९ ॥

पुत्रावृचतुः ।

ततः कुबलयाम्बस्य माता भुङ्क्तेऽनन्तरम् ।

श्रुत्वा पुत्रवधं तादृक् प्राह दृष्ट्वा तु तं पतिम् ॥ ४० ॥

मातावाच ।

न मे माता न मे स्वस्ता प्राप्ता प्रीतिर्नृपेदृगो ।

श्रुत्वा मुनिपरित्राणे हतं पुत्रं यथा मया ॥ ४१ ॥

शोचतां ब्राह्मवानां ये निःस्वस्वतोऽतिदुःखिताः ।

स्त्रियन्ते व्याधिना क्लिष्टास्तेषां जाता वृथाप्रजा ॥४२॥

संग्रामे युध्यमाना येऽभोता गोद्विजरक्षणे ।

कुम्भाः शस्तैर्विपद्यन्ते त एव भुवि मानवाः ॥ ४३ ॥

अर्थिनां मित्तवर्गस्य त्रिद्विपाञ्च पगाड्मुखः ।

यो न याति पिता तेन पुत्री माता च वीरस्रः ॥४४॥

गभेक्लिशः स्त्रियो मन्त्रे साकल्यं भजते तदा ।

इदारिविजयो वार्यान् संग्रामे वा हतः सुतः ॥४५॥

पुत्रावृचतुः ।

ततः स राजा संस्कारं पुत्रपत्न्यामलम्भवत् ।

निर्गम्य च वह्निः स्नाता दृशे पुत्राय चोदकम् ॥४६॥

तान्तकंतुय निर्गम्य तथैव यमुनाजलात् ।

राजपुत्रमवाचिद् प्रणवान्मधुरं वचः ॥ ४७ ॥

गच्छ भूपालपुत्र ! त्वं कृतार्थोऽहं कृतस्त्वया ।
कार्यं चिराभिलषितं त्वयत्रत्वाविचले स्थिते ॥ ४८ ॥
वारुणं यज्ञकार्यञ्च जलेशस्य महात्मनः ।
तन्मया साधितं सर्वं यन्ममासीद्भौषितम् ॥ ४९ ॥
प्रणिपत्य स तं प्रायाद्राजपुत्रः पुरं पितुः ।
समारूढ्य तमेवाश्वं सुपर्शानिलविक्रमम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुबलयाज्ञीये मद्दालसावियोगः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

पुत्रावूचतुः ।

स राजपुत्रः संप्राप्य वेगादात्मपुरं ततः ।
पित्रोर्विवन्दिषुः पादौ दिदृक्षुश्च मद्दालसाम् ॥ १ ॥
ददृशं जनभुङ्गिमप्रहृष्टमुखं पुरः ।
पुनश्च विस्मिताकारं प्रहृष्टवदनं ततः ॥ २ ॥
अन्यमुत्फुल्लनयनं दिष्ट्या दिष्ट्येति वादिनम् ।
परिष्वजन्तमन्योन्यमतिकौतूहलान्वितम् ॥ ३ ॥
चिर जीवीरुकल्याण ! हतास्ते परिपत्यिनः ।
पित्रोः प्रह्लादय मनस्तथान्नाकमकण्टकम् ॥ ४ ॥

पुत्रावूचतुः ।

इत्येवं वादिभिः पौरैः पुरः पृष्ठे च संवृतः ।

तत्क्षणप्रभवानन्दः प्रविवेश पितुर्गृहम् ॥ ५ ॥
 पिता च तं परिष्वज्य माता चान्ये च बान्धवाः ।
 चिरं जीवति कल्याणोर्ददुस्तस्मै तदाशिषः ॥ ६ ॥
 प्रणिपत्य ततः सोऽथ किमेतदिति विस्मितः ।
 पप्रच्छ पितरं तात ! सोऽस्मै समग्रं तदुक्तवान् ॥ ७ ॥
 स भाव्यां तां सृतां श्रुत्वा हृदयेष्टां मदालमाम् ।
 पितरौ च पुरो दृष्ट्वा लज्जाशोकाश्विमध्यगः ॥ ८ ॥
 चिन्तयामास सा बाला मां श्रुत्वा निधनं गतम् ।
 तव्याज जीवितं साध्वो धिङ्मां निष्ठुरमानसम् ॥ ९ ॥
 नृशंसोऽहमनायोऽहं विना तां सृगलोचनाम् ।
 अतः कृतं निधनं प्राप्तं यज्जीवामप्रतिनिष्ठुणः ॥ १० ॥
 पुनः स चिन्तयामास परिसंस्तभ्य मानसम् ।
 सोऽहोऽहममपाभ्याशु निःश्वस्योच्छस्य चातुरः ॥ ११ ॥
 सृतीति सा मन्निमित्तं त्यजामि यदि जीवितम् ।
 किं मयापकृतं तस्याः श्लाघ्यमेतत्त, योऽपिताम ॥ १२ ॥
 यदि रोदिमि वा दीनां हा प्रियेति । वदन्मुहुः ।
 तथाप्यश्लाघ्यमेतन्नां वयं हि पुरुषाः किल ॥ १३ ॥
 अथ शोकजडो दीनां स्रजा होनां मलान्वितः ।
 विपन्नस्य भविष्यामि ततः परिभवास्पदम् ॥ १४ ॥
 मयारिशातनं कार्यं राज्ञः श्रुत्युपगं पितुः ।
 जीवितं तस्य चायत्तं सन्त्यज्यं तत्कथं मया ॥ १५ ॥
 किन्त्वत्र मन्ये कर्तव्यस्यागो भोगस्य योऽपितः ।
 स चापि नोपकाराय तन्वङ्ग्राः किन्तु सर्वथा ॥ १६ ॥
 मयान्नस्यं कर्तव्यं नोपकार्यं पकारि च ।

या मदर्थेऽत्यजत् प्राणांस्तदर्थेऽत्यमिदं मम ॥ १७ ॥

पुत्रावृचतुः ।

इति कृत्वा मतिं सोऽथ निष्पाद्योदकदानिकम् ।

क्रियाश्चानन्तरं कृत्वा प्रत्युवाच ऋतध्वजः ॥ १८ ॥

ऋतध्वज उवाच ।

यदि सा मम तन्वह्नी न स्याद्धार्या मदालमा ।

अस्मिन् जन्माने नान्या मे भवित्री सहचारिणी ॥ १९ ॥

तान्मृतं मृगशावाचीं गन्धर्वतनयामहम् ।

न भोच्ये योषितं काञ्चिदिति सत्यं मयोदितम् ॥ २० ॥

सद्वर्तुचारिणीं पत्नीं तां मुक्त्वा गजगामिनीम् ।

काञ्चिन्नाह्नीकरिष्यामीत्ये तत् सत्यं मयोदितम् ॥ २१ ॥

पुत्रावृचतुः ।

परित्यज्य च स्त्रीभोगान् तात । कर्वांस्तथा विना ।

काङ्क्षन्मते ससं कृत्यैर्विद्यस्यैः शीलसम्पदा ॥ २२ ॥

एतत्तस्य परं कार्यं तात । तत् तेन शक्यते ।

कर्तुमत्ययदुष्प्राग्प्रभौश्वरैः किमुतेतरैः ॥ २३ ॥

जड उवाच ।

इति वाक्यं तयोः श्रुत्वा विमर्षमगमत्पिता ।

विस्मय्य चाह तौ पत्नीं नागराट् प्रहसन्निव ॥ २४ ॥

नागराटश्चतर उवाच ।

यद्यशक्यमिति ज्ञात्वा न कश्चिन्नित्मानवाः ।

कर्मण्युद्यममुद्योगहान्या हानिस्ततः परम् ॥ २५ ॥

आरभेत नरः कर्म स्वपौरुषमहापयन् ।

निष्पत्तिः कर्मणो दैवे पौरुषे ष्व व्यवस्थिता ॥ २६ ॥

तस्माद्दहं तथा यत्रं करिष्ये पुत्रकावितः ।
तपश्चर्यां समास्थाय यथैतत् साध्यते चिरात् ॥ २७ ॥

जह उवाच ।

एवमुक्त्वा स नागेन्द्रः प्लक्ष्मावतरणं गिरिः ।
तीर्थं हिमवतो गत्वा तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ २८ ॥
तुष्टाव गीर्भिश्च ततस्तत्र देवीं सरस्वतीम् ।
तन्मना नियताङ्गारो भूत्वा त्रिसवनाद्भुतः ॥ २९ ॥

अश्वतर उवाच ।

जगद्वातीरहं देवीवारिराधविषुः शुभाम् ।
स्तीर्थे प्रणस्य त्रिरमा ब्रह्मयोनिं सरस्वतीम् ॥ ३० ॥
सदमद्देवि ! यत्किञ्चिद्विद्मोचवन्नार्थवत्पदम् ।
तत्सर्वं त्वयसंयोगं योगवद्देवि ! संस्थितम् ॥ ३१ ॥
त्वमक्षरं परं देवि ! यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
अक्षरं परमं देवि ! संस्थितं परमाणुवत् ॥ ३२ ॥
अक्षरं परमं ब्रह्म विज्यन्तेतत् क्षरात्मकम् ।
दास्यस्यवास्यातो वडिर्भीयाश्च परमाणवः ॥ ३३ ॥
तथा त्वयि स्थितं ब्रह्म जगच्चेदमशेषतः ।
श्रीं कारान्नरमणानां त्वं देवि ! स्थिरास्थिरम् ॥ ३४ ॥
तत्र मातात्रयं सर्वमस्ति यद्देवि नास्ति च ।
त्रयो लोकास्त्रयो वेदास्त्रियं पावकत्रयम् ॥ ३५ ॥
त्रोणि ज्योतीषि त्स्त्रीषु त्रयो धर्मागमस्तथा ।
त्रयो गुणास्त्रयः शब्दास्त्रयो वेदास्तथाश्रमाः ॥ ३६ ॥
त्रयः कालास्त्रयावस्थाः पितरोऽहर्निशादयः ।
एतन्मात्रात्रयं देवि ! तत्र रूपं सरस्वति ! ॥ ३७ ॥

विभिन्नदर्शनामाद्या ब्रह्मणो हि समातनाः ।

सोमसंस्था हविःसंस्थाः पाकसंस्थाश्च सप्त याः ॥ ३८ ॥

तास्त्वदुच्चारणाद्देवि ! क्रियन्ते ब्रह्मवादिभिः ।

अनिर्द्देश्यं तथा चान्यदद्वैमात्रान्वितं परम् ॥ ३९ ॥

अविकार्यं त्रयं दिव्यं परिणामविवर्जितम् ।

तवैतत्परमं रूपं यन्न शक्यं मयोदितुम् ॥ ४० ॥

न चास्येन च तज्जिह्वा ताम्रोष्ठादिभिरुच्यते ।

इन्द्रोऽपि वसवो ब्रह्मा चन्द्रार्कौ ज्योतिरेव च ॥ ४१ ॥

विश्वावासं विश्वरूपं विश्वेशं परमेश्वरम् ।

सांख्यवेदान्तवादीक्तं बहुग्राखास्थिरीकृतम् ॥ ४२ ॥

अनादिमध्यनिधनं सदसन्न सदेव यत् ।

एकत्वेनेकं नाप्येकं भवभेदसमाश्रितम् ॥ ४३ ॥

अनाख्यं षड्गुणाख्यञ्च वर्माख्यं त्रिगुणाश्रयम् ।

नानाशक्तिमतामेकं शक्तिवैभक्तिकं परम् ॥ ४४ ॥

सुखासुखं महामौख्यरूपं त्वयि विभाव्यते ।

एवं देवि ! त्वया व्याप्तं सकलं निष्कलञ्च यत् ॥

अहैतावस्थितं ब्रह्म यच्च हैते व्यवस्थितम् ॥ ४५ ॥

येऽर्था नित्वा ये विनश्यन्ति चान्ये

ये वा स्थूला ये च सूक्ष्मातिसूक्ष्माः ।

ये वा भूमौ येऽन्तरीक्षेऽन्यतो वा

तेषां तेषां त्वत्त एवोपलब्धिः ॥ ४६ ॥

यच्चामूर्त्तं यच्च मूर्त्तं समस्तं

यद्वा भूतेष्वेकमेकञ्च किञ्चित् ।

यद्दिव्यस्ति क्ष्मातले खेऽन्यतो वा

त्वत्सम्बन्धं त्वत्स्वरैर्व्यञ्जनैश्च ॥ ४७ ॥

जड उवाच ।

एवं श्रुता तदा देवी विष्णोर्जिह्वा सरस्वती ।

प्रत्युवाच महात्मानं नागमश्वतरं ततः ॥ ४८ ॥

सरस्वत्युवाच ।

वरं ते कम्बलभ्रातः प्रयच्छाम्युरगाधिप ! ।

तदुच्यतां प्रहास्यमि यत्ते मगसि वर्त्तते ॥ ४९ ॥

अश्वतर उवाच ।

सहायं देहि देवि ! त्वं पूर्वं कम्बलमेव मे ।

मनस्तस्मिन्स्वरैर्गुणैः संप्रयच्छ च ॥ ५० ॥

सरस्वत्युवाच ।

मत् स्मरा ग्रामरागाः सप्त पन्नगमत्तम ।

गोतकानि च शौक तावतीदापि मुच्छिनाः ॥ ५१ ॥

ताकाधैर्ज्ञानपद्मामत्रया आनतयत्र यत् ।

एतत्सर्वं भवान् गावा कल्पत्रयं तथानघ ॥ ५२ ॥

जास्यसे मत्प्रसादात् भृङ्गगन्धात् इ तथा ।

चतुर्विधं पदं तालं त्रिप्रकारं जयत्रयम् ॥ ५३ ॥

वन्निव्यं तथा तोटं मया दत्तं चतुर्विधम् ।

एतद्भवान् मत्प्रसादात् पन्नगगन्धापरञ्च यत् ॥ ५४ ॥

अग्न्यान्तगतमायत्तं स्वरव्यञ्जनमस्मितम् ।

तद्गोपं मया दत्तं भवतः कम्बलस्य च ॥ ५५ ॥

तथा नान्यस्य भूर्लोकं पातालं चापि पन्नग ।

प्रणेतारौ भवन्ती च सर्वस्यास्य भविष्यतः ।

पाताले देवलोके च भूर्लोके चैव पन्नगौ ॥ ५६ ॥

जड उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवी सर्वजिह्वा सरस्वती ।
 जगामादर्शनं सद्यो नागस्य कमलेक्षणा ॥ ५७ ॥
 तयोश्च तद्यथा वृत्तं भ्रात्रीः सर्वमजायत ।
 विज्ञानमुभयोरग्रं पदतालखरादिकम् ॥ ५८ ॥
 ततः कैलासगैलेन्द्रशिखरस्थितमीश्वरम् ।
 गीतकेः सप्तभिर्नागी तन्त्रीलयसमन्विती ॥ ५९ ॥
 आरिराधधिषू देवमनङ्गाङ्गहरं हरम् ।
 प्रचक्रतुः परं यत्नमगौ संहतवाक्कली ॥ ६० ॥
 प्रातर्निशायां मध्याह्ने सम्ययोद्यापि तत्परौ ।
 नयोः कालेन महता स्तूयमानो वृषध्वजः ॥ ६१ ॥
 तुतोप गीतकेस्तौ च प्राहेगी गृह्यतां वरः ।
 ततः प्रणम्याश्चतरः कस्वलेन समं तदा ॥ ६२ ॥
 अज्ञापयन्महादिवं शितिकण्ठमुमापतिम् ।
 यदि नौ भगवान् प्रीती देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ६३ ॥
 ततो यथाभिलषितं वरमेनं प्रयच्छ नौ ।
 नता कुव नयाश्वस्य पत्नी देव । मदालसा ॥ ६४ ॥
 तेनैव वयसा सद्यो दुहित्वं प्रयातु मे ।
 जातिस्मरा यथा पूर्वं तद्वत्कान्तिसमन्विता ॥
 योगिनी योगमाता च मदुगीहे जायतां भव । ॥ ६५ ॥

महादेव उवाच ।

यथोक्तं पन्नगश्रेष्ठ ! सर्वमेतद्भविष्यति ।
 मत्प्रमादादसन्दिग्धं शृणु चेद् भुजङ्गम ! ॥ ६६ ॥
 याद्वै तु समनप्राप्ते मध्यमं पिण्डमात्मना ।

भक्षयेथाः फणिश्रेष्ठ ! शुचिः प्रयतमानसः ॥ ६७ ॥
 भक्षिते तु ततस्तस्मिन् भवती मध्यमात् फणात् ।
 समुत्पत्स्यति कल्पाणी तथारूपा यथा मृता ॥ ६८ ॥
 कामञ्चैममभिधाय कुरु त्वं पितृतर्पणम् ।
 तत्क्षणादेव सा सुम्नूः श्वसती मध्यमात् फणात् ॥ ६९ ॥
 समुत्पत्स्यति कल्पराणी तथारूपा यथा मृता ।
 एतच्छ्रुत्वा ततस्ती तु प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ ७० ॥
 रसातलं पुनः प्राप्ती परितोषसमन्वितौ ।
 तथाच कृतवान् श्राद्धं स नागः कम्बलानुजः ॥ ७१ ॥
 पिण्डञ्च मध्यमं तद्दद्याथावदुपमुक्तवान् ।
 तच्चापि ध्यायतः कामं ततः सा तनुमध्यमा ॥ ७२ ॥
 यज्ञे निश्वसतः सद्यस्तद्रूपा मध्यमात् फणात् ।
 न चापि कथयामास कस्यचित् स भुजङ्गमः ॥ ७३ ॥
 अन्तर्गृहे तां सुदतीं स्त्रीभिर्गुप्तामधारयत् ।
 तौ चानुद्दिनमागम्य पुत्रौ नागपतेः सुखम् ॥ ७४ ॥
 ऋतध्वजेन सहितौ चिक्रीडातेऽमराविव ।
 एकदा तु सुती प्राह नागराजो मुदान्वितः ॥ ७५ ॥
 यन्मया पूर्वमुक्तन्तु क्रियते किं न तत्तथा ।
 स राजपुत्री युवयोरुपकारी ममान्तिकम् ॥ ७६ ॥
 कम्पान्मानीयते वत्सावुपकाराय मानदः ।
 एवमुक्त्वा ततस्तेन पित्रा स्नेहवता तु तौ ॥ ७७ ॥
 गत्वा तस्य पुरं सख्यु रैमाते तेन धीमता ।
 ततः कुबलयश्वं तौ कृत्वा किञ्चित्कथान्तरम् ॥ ७८ ॥
 पद्भूतां प्रणयोपेतं स्वर्गोद्गमनं प्रति ।

तावाह नृपपुत्रोऽसौ नन्विदं भवतोऽहम् ॥ ७९ ॥

धनवाहनवस्त्रादि यन्मदीयं तदेव वाम् ।

यत्तु वां वाञ्छितं दातुं धनं रत्नमथापि वा ॥ ८० ॥

तदीयतां द्विजसुती यदि वां प्रणयो मयि ।

एतावताहं देवेन वञ्चितोऽस्मि दुरात्मना ॥ ८१ ॥

यद्भवद्भ्यां ममत्वं नी मदीये क्रियते गृहे ।

यदि वां मत्प्रियं कार्यमनुग्राह्योऽस्मि वां यदि ॥ ८२ ॥

तदने मम गृहे च मनस्वननुकल्पप्रताम् ।

युवयोर्यन्मदीयं तन्नामकं युवयोः स्वकम् ॥ ८३ ॥

एतत् सत्यं विजानीतं युवां प्राणा वहिश्चराः ।

पुनर्नैवं विभिन्नायं वक्तव्यं द्विजसत्तमी ! ॥ ८४ ॥

मत्प्रसादपरी प्रीत्या शापितौ हृदयेन मे ।

ततः स्नेहाद्रवदनो तावुभौ नागनन्दनौ ॥ ८५ ॥

ज्वतुर्नृपतः पुत्रं किञ्चित् प्रणयकोपितौ ।

ऋतध्वज ! न सन्देहो यथैवाह भवानिदम् ॥ ८६ ॥

तथैव चाम्मन्मनसि नात्र चिन्त्यमतोऽन्यथा ।

किन्त्वावयोः स्वयं पित्रा प्रोक्तमेतन्महात्मना ॥ ८७ ॥

द्रष्टुं कुबलयाश्वं तनिच्छामीति पुनः पुनः ।

ततः कुबलयाश्वोऽसौ समुत्पाद्य वरासनात् ॥

यथाह तातेति वदन् प्रणाममकरोद्भुवि ॥ ८८ ॥

कुबलयाश्व उवाच ।

धून्योऽहमतिपुण्योऽहं काऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।

यच्चातो मामभिद्रष्टुं करोति प्रवणं मनः ॥ ८९ ॥

तदुत्तिष्ठत गच्छामस्तामाज्ञां क्षणमप्यहम् ।

नातिक्रान्तुमिहेच्छामि पदुभ्यां तस्य शपास्यहम् ॥८०॥

जड उवाच ।

एवमुक्त्वा ययौ सोऽय सह ताभ्यां नृपात्मजः ।

प्राप्तश्च गोमतीं पृथ्वां निर्गम्य नगराद्वहिः ॥ ८१ ॥

तन्मध्येन ययुस्ते वै नागीन्द्रनृपनन्दनाः ।

मेने च राजपुत्रीऽसौ पारि तस्यास्तुगोर्गृहम् ॥ ८२ ॥

ततश्चाज्ञय पातालं ताभ्यां नीता नृपात्मजः ।

पाताले दृष्ट्वा चोभौ स पन्नगकुमारकौ ॥ ८३ ॥

कृष्णमणिकुतीद्योती व्यक्तखस्तिकलक्षणा ।

विनोद्वती सुरूपार्ङ्गी विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ८४ ॥

त्रिहस्त्यं चन्द्रद्वैत प्रेम्णया साधु भो द्विजसत्तमौ ।

कथयामासतुभ्यौ च पितरं पन्नगेश्वरम् ॥ ८५ ॥

शाल्यसम्भव नाम माननीय द्विद्वीकसाम् ।

रमणीयं ततोऽप्यतत् पातालं स नृपात्मजः ॥ ८६ ॥

कुमारस्तदुणेऽवृद्धिरुगेरुपगोभितम् ।

तत्रैव नागकन्याभिः क्रीडन्तोभिरितस्ततः ॥ ८७ ॥

चारुतुण्डलद्वाराभिस्ताराभिर्गगनं यथा ।

सीतशङ्खैर्मयान्दत्र वीणाविणुस्वनानुगैः ॥ ८८ ॥

सृष्टङ्गप्रणवाद्यैश्चारिवेश्मयताकुलम् ।

वीक्षमाणः स पातालं ययौ शत्रुजितः सुतः ॥ ८९ ॥

सह ताभ्यामभीष्टाभ्यां पन्नगाख्यामग्निन्दमः ।

ततः प्रविश्य ते सर्वे नागराजनिवेशनम् ॥ ९० ॥

दृष्टशुक्ते महात्मानमुरगाधिपतिं स्थितम् ।

दिव्यमालयास्वरधरं मणिकुण्डलभूषणम् ॥ ९१ ॥

स्वच्छमुक्ताफललताहारिहागेपशाभितम्
 केयूरिणं महाभागमासने सर्वकाञ्चने ॥ १०२ ॥
 मणिविद्रुमवैदूर्यजालान्तरितरूपके ।
 स ताभ्यां दर्शितस्तस्य ततोऽस्त्राकमसाविति ॥ १०३ ॥
 वीरः कुबलयाख्योऽयं पित्रे चासी निवेदितः ।
 ततो ननाम चरणी नारिन्द्रस्य ऋतध्वजः ॥ १०४ ॥
 नमुत्याप्य बलाद्गुणं नारिन्द्रः परिष्वजे ।
 मुष्णिं चैनमुपाघ्राय तिरं जिवेद्वाच सः ॥ १०५ ॥
 निहतामितवर्गश्च पित्रोः सुश्रूषणं करु ।
 वत्स । धन्यस्य कथ्यन्ते परोत्रस्यापि ते गुणाः ॥ १०६ ॥
 भवतो मम पुत्राभ्याममाजान्या निवेदिताः ।
 त्वमेवानेन वर्द्धथा मनीषाकावर्चदृष्टैः ॥ १०७ ॥
 ज्ञोषितं गृणिनः श्लाघ्यं ज्ञोषन्नेव ऋतोऽगुरुः ।
 गुणवान्निर्द्वैतिं पितीः शत्रूणां हृदयञ्चरम् ॥ १०८ ॥
 करोत्यात्महितं कुर्वन् विज्ञानञ्च महाजन ।
 देवताः पितरो विप्रा मित्रार्थिविकलादयः ॥ १०९ ॥
 बाम्यवाथ तथेच्छन्ति ज्ञोषितं गुणिनद्विरम् ।
 परिवाद्निवृत्तानां दुर्गतिषु दयावताम् ॥
 गृणिनां सफलं जन्म संश्रितानां विपद्गतैः ॥ ११० ॥

जड उवाच ।

एवमुक्त्वा स तं वीरं पुत्राविदमथाब्रवीत् ।
 पूजां कुबलयाख्यस्य कर्तुकामो भुजङ्गमः ॥ १११ ॥
 स्नानादिकक्रमं कृत्वा सर्वमेव यथाक्रमम् ।
 मधुपानादिसन्भोगमाहारञ्च यथेक्षितम् ॥ ११२ ॥

ततः कुबलयाश्चेन हृदयोत्सवभूतया ।

कथया स्वल्पकं कालं स्थास्यामी हृष्टचेतसः ॥ ११२ ॥

अनुमेने च तन्मौनी वचः शत्रुजितः सुतः ।

तथा चकार नृपतिः पन्नगानामुदारधीः ॥ ११४ ॥

समेत्य तैरात्मजभूपनन्दजै-

र्महीरगाणामधिपः स सत्यवाक् ।

मुदान्वितोऽन्नानि मधूनि चात्मवान्

यथोपयोगं वभुजे स भोगभुक् । ११५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदानुसोपाख्याने कुबलयाश्चपातालगमनम् ॥ ११५ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

कृताहारं महात्मानमधिपं पवनाग्निनाम ।

उपासाञ्चक्रिरे पुत्रो भूपालतनयास्तथा ॥ १ ॥

कथाभिरनुरूपाभिः स उद्धात्मा मुत्तह्वमः ।

प्रीतिं मञ्जनयामास पुत्रमग्युक्त्वा च ॥ २ ॥

तव भद्र ! सुखं बृद्धिं गेहमभ्यागतस्य यत् ।

कर्त्तव्यमत्सृजगद्धां पितरौव सुतो मयि ॥ ३ ॥

रजतं वा सुवर्णं वा वस्त्रं वाहनमासनम् ।

यद्वाभिमतमत्यर्घं दुर्लभं तदृशुष्व माम् ॥ ४ ॥

कुबलयाश्च उवाच ।

तव प्रसादाद्भवन् ! सुवर्णादि गृहे मम ।
 पितुरस्ति मसाद्यापि न किञ्चित् कार्यमीदृशम् ॥ ५ ॥
 ताते वर्षमहस्त्राणि शासतीमां वसुन्धराम् ।
 तथैव त्वयि पातालं न मे याञ्जीन्मुखं मनः ॥ ६ ॥
 ते स्वर्गाश्च सुपुण्याश्च वेषां पितरि जीवति ।
 तृणकोटिसमं वित्तं तारुण्याद्वित्तकोटिषु ॥ ७ ॥
 मित्राणि तुल्यशिष्टानि तद्वद्देहमनामयम् ।
 जनिता ध्रियते वित्तं यौवनं किञ्च नास्ति मे ॥ ८ ॥
 असत्यर्थे नृणां याञ्जा प्रवणं जायते मनः ।
 सत्यशेषे कथं याञ्जां मम जिह्वा करिष्यति ॥ ९ ॥
 येन चित्त्यं धनं किञ्चिन्मम गृहेऽस्ति नास्ति वा ।
 पितृबाहुरुच्छायां संश्रिताः सुखिनो हि ते ॥ १० ॥
 ये तु बाल्यात् प्रभृत्येव विना पिता कुटुम्बिनः ।
 ते सुखास्वादविभ्रंसान्मन्ये धात्रैव वञ्चिताः ॥ ११ ॥
 तद्वयं त्वत्प्रसादेन धनरत्नादिसञ्चयान् ।
 पितृमुक्तान् प्रयच्छामः कामतो नित्यमर्थिनाम् ॥ १२ ॥
 तत्सर्वमिह संप्राप्तं यदङ्घ्रियुगलं तव ।
 मङ्गलमणिना स्पृष्टं यच्चाङ्गस्पर्शमाप्तवान् ॥ १३ ॥

जड उवाच ।

इत्येवं प्रसृतं वाक्यमुक्तः पद्मगसत्तमः ।
 प्राङ् राजसुतं प्रीत्या पुत्रयोरुपकारिणम् ॥ १४ ॥

नाग उवाच ।

यदि रत्नसुवर्णादि मत्तोऽवाप्तं त ते मङ्गलमणिना स्पृष्टं यच्चाङ्गस्पर्शमाप्तवान् ॥ १५ ॥

यदन्यन्ननसः प्रीत्यै तद्ब्रूहि त्वं ददाम्यहम् ॥१५॥

कुबलयाश्व उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्रार्थितस्य गृहे मम ।

सर्वमस्ति विशेषेण संप्राप्तं तव दर्शनात् ॥ १६ ॥

कृतकृत्योऽस्मि चैतेन सफलं जीवितञ्च मे ।

यद्दङ्गसंश्लेषमितस्तव देवस्य मानुषः ॥ १७ ॥

ममोत्तमाङ्गे त्वत्पादप्रजसा यदिहास्यदम् ।

कृत तेनैव न प्राप्तं किं मया पन्नगेश्वरः ॥ १८ ॥

यदि त्ववश्यं दातव्यो वरो मम यद्यस्मितः ।

तत्पुण्यकर्मसंस्कारो हृदयान्मा व्यपेतु मे ॥ १९ ॥

सुवर्णमणिरत्नादि वाहनं गृहमासनम् ।

स्त्रियोऽन्नपानं पुत्राश्च चारुमाभ्यानुलेपनम् ॥ २० ॥

एते च विविधाः कामा गीतवाद्यादिकञ्च यत् ।

सर्वमेतन्मम मतं फलं पुण्यवनस्पतः ॥ २१ ॥

तस्मान्नरेण तन्मूलः कार्यो यत्नः कृतात्मना ।

कर्त्तव्यः पुण्यमक्तानां न किञ्चिद्भुवि दुर्लभम् ॥ २२ ॥

अश्वतर उवाच ।

एवं भविष्यति प्राज्ञ । तव धर्माश्रिता मतिः ।

मत्यञ्जेतत् फलं सर्वं धर्मस्योक्तं यथा त्वया ॥२३॥

तथाप्यवश्यं मद्गृहमागतेन त्वयाधुना ।

ग्रान्धं यन्मानुषे लोके दुष्प्रापं भवती मतम् ॥ २४ ॥

जड उवाच ।

तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स तदा नृपनन्दनः ।

मुखावलांकनञ्चक्रे पन्नगेश्वरपुत्रयोः ॥ २५ ॥

ततस्तौ प्रणिपत्योभौ राजपुत्रस्य यन्मतम् ।

ततः पितुः सकलं वीरौ कथयामासतुः स्फुटम् ॥ २६ ॥

पुत्रावूचतुः ।

मतोऽस्य पत्नी दयिता श्रुत्विमं विनिपातितम् ।

अत्यजदयितान् प्राणान् विप्रलब्धा दुरात्मना ॥ २७ ॥

केनापि कृतवैरेण दानवैः कुबुद्धिना ।

मन्ववैराजस्य सुता नास्मां स्वाता मदालसा ॥ २८ ॥

कृतज्ञोऽयं ततस्तात ! प्रतिज्ञां कृतवानिसाम् ।

नान्या भार्या भविषीति वञ्चयित्वा मदालसाम् ॥ २९ ॥

दृष्टं तां चारुसर्वाज्ञोजयं वीर ! ऋतध्वजः ।

तात ! वाञ्छति यद्येवमस्ति तत् कृतं भवितुम् ॥ ३० ॥

अत्रतर उवाच ।

भनैर्वियोगिनी योगस्तादृशैरेव तादृशः ।

कथं सतादृशना स्वप्नं भायां वा मन्ववैदिताम् ॥ ३१ ॥

जड उवाच ।

प्रणिपत्य भुजङ्गेशं पुत्र ! अनुजितमन्तः ।

प्रत्युवाच महात्मानं प्रेक्ष्य सज्जासमन्वितः ॥ ३२ ॥

मायासथोमप्यधुना मम तात ! मदालसाम् ।

यदि दर्शयति मन्ये परं कृतमनुग्रहम् ॥ ३३ ॥

अत्रतर उवाच ।

तस्मात् पश्येह वत्स ! त्वं मायाञ्चेद्द्रष्टुमिच्छसि ।

अनुग्राह्यो भवान् गेहं द. लोऽप्यभ्यागतो गुरुः ॥ ३४ ॥

जड उवाच ।

आनयामास नागेन्द्रो गृहगुप्तां मदालसाम् ।

तेषां सम्मोहनार्थाय जजल्प च ततः स्फुटम् ॥ ३५ ॥
 दग्धयामास च तदा राजपुत्राय तां शुभाम् ।
 श्रेयं न वेति ते भार्या राजपुत्र मदानुज्ञा ॥ ३६ ॥

जड उवाच ।

स दृष्ट्वा तां तदा तन्वीं तत्क्षणात् विगतव्रपः ।
 प्रियेति तामभिसुखं ययौ वाचमुदीरयन् ॥
 निवारयामास च तं नागः सोऽश्वतरस्वरन् ॥ ३७ ॥

अश्वतर उवाच ।

मायेयं पुत्र ! मास्माचीः प्रागेव कथितं तव ।
 अन्तर्धानमुपैत्याशु माया संस्पर्शनादिभिः ॥ ३८ ॥
 ततः पपात मेदिन्यां स तु मूर्च्छीपरिप्लुतः ।
 हा प्रियेति वदन् सोऽथ चिन्तयानास भाविनीम् ॥ ३९ ॥
 अहो स्त्री होऽस्य नृपतेर्ममीपर्येचलं मनः ।
 येनायं पातनोऽरीणां विना शस्त्रेण पार्तितः ॥ ४० ॥
 मायेति दग्धिता तेन मिथ्या मायेति यत् स्फुटम् ।
 वायुस्त्वुत्तेजसां भूमराकागस्य च चेष्टया ॥ ४१ ॥
 ततः कुबलयश्वं तं समाश्वाम्य भुजङ्गमः ।
 कथयामास तत् सर्वं सृतसञ्जीवनादिकम् ॥ ४२ ॥

तयः प्रहृष्टः प्रतिलभ्य कान्तां

प्रणम्य नागं निजगाम सोऽथ ।

सुगोभमानः स्वपुरं तमश्व-

मारुह्य संचिन्तितमभ्युपेतम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदानुज्ञाप्राप्तिः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

आगम्य स्वपुरं सोऽथ पित्रोः सर्वमशेषतः ।
कथयामास तन्वङ्गी यथा प्राप्ता पुनर्मृता ॥ १ ॥
न नाम सा च चरणी श्वश्रूश्वशुरयोः शुभा ।
स्त्रजनञ्च यथापूर्वं वन्दनाश्लेषणादिभिः ॥ २ ॥
पूजयामास तन्वङ्गी यथान्यायं यथावद्यः ।
ततो महोत्सवो जज्ञे पौराणां तत्र वै पुरे ॥ ३ ॥
ऋतध्वजश्च सुचिरं तथा रमे सुमध्यया ।
निर्भरैषु च शैलानां निम्नगापत्त्रिनेषु च ॥ ४ ॥
काननेषु च रमेषु तथैवोपवनेषु च ।
षण्यक्षयं वाञ्छमाना सापि कामीपभोगतः ॥ ५ ॥
सह तेनातिकान्तेन रमे रम्यासु भूमिषु ।
ततः कालेन महता शत्रुजित् स नराधिपः ॥ ६ ॥
सम्यक् प्रयास्य वसुधां कालधर्ममुपेयिवान् ।
ततः पौरा महात्मानं पुत्रं तस्य ऋतध्वजम् ॥ ७ ॥
अभ्यविञ्चन्त राजानमुदागचारचेष्टितम् ।
सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवीरसान् ॥ ८ ॥
मदालसायाः सञ्ज्ञे पुत्रः प्रथमजस्ततः ।
तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः ॥ ९ ॥

तुतुषुस्तेन वै भृत्या जहास च मदालसा ।
 सा वै मदालसा पुत्रं बालमुत्तानशायिनम् ।
 उल्लापनच्छलेनाह रुद्मानमविस्वरम् ॥ १० ॥

शुद्धोऽसि रे तात ! न तेऽस्ति नाम
 कृतं हि ते कल्पनयाधुनैव ।
 पञ्चात्मकं देहनिदं तवैत-
 न्नैवास्य त्वं रोदिषि कस्य हेतोः ॥ ११ ॥

म वा भवान्रोदिति वै स्वजन्म
 शब्दोऽयमासाद्य महोऽसूनुम् ।
 विकल्पप्रमाता विविधा गुणास्ते-
 ऽगुणाश्च भीताः सकलेन्द्रियेषु ॥ १२ ॥
 भूतानि भृतैः परिदुर्वलानि
 वृद्धिं समायान्ति यथैह पंसः ।
 अन्नास्य, दानादिभिरेव कस्य
 न तेऽस्ति वृद्धिर्न च तेऽस्ति हानिः ॥ १३ ॥

त्वं कञ्चुके शीघ्रमाणे निज्जिऽस्मि-
 स्तस्मिंश्च देहे सूड्ढतां मा व्रजेथाः ।
 श्मशानैः कर्माभिर्देहमेत-
 न्मदादिमृदैः कञ्चुकस्मोऽपि नद्वः ॥ १४ ॥
 तातति किञ्चिन्नयेति किञ्चि-
 दस्येति किञ्चिद्वयितेति किञ्चित् ।
 ममेति किञ्चिन्न ममेति किञ्चित्
 त्वं भूतमङ्गं बहु मानयेथाः ॥ १५ ॥
 दुःखानि दुःखोपगमाय भोगान्

सुखाय जानाति विमूढचेताः ।
 तान्येव दुःखानि पुनः सुखानि
 जानात्यविद्वान् सुविमूढचेताः ॥ १६ ॥
 हामोऽस्थिसन्दर्शनमक्षियुग्म-
 मत्युज्ज्वलं तर्जनमङ्गनायाः ।
 कुचादि पीनं पिशितं घनं तत्
 स्थानं रतेः किं नरकं न योषित् ॥ १७ ॥
 यानं त्रितौ यानगतञ्च देहं
 देहेऽपि चान्यः पुरुषो निविष्टः ।
 ममत्वबुद्धिर्न तथा यथा स्वे
 देहेऽतिमात्रं वत मूढतैषा ॥ १८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्याने ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

वर्द्धमानं सुतं सा तु राजपत्नी दिने दिने ।
 तमृत्पादिना बोधमनयन्निर्ममात्मकम् ॥ १ ॥
 यथायथं बलं लेभे यथा लेभे मतिं पितुः ।
 तथा तथात्मबोधञ्च सोऽवाप मातृभाषितैः ॥ २ ॥
 इत्थं तथा स तनयो जन्मप्रभृति बोधितः ।
 चकार न मतिं प्राप्नो गार्हस्थ्यं प्रति निर्ममः ॥ ३ ॥

द्वितीयोऽस्याः सुतो जज्ञे तस्य नामाकरोत्पिता ।
 सुबाहुरयमित्युक्ते सा जहास मदालसा ॥ ४ ॥
 तमप्येवं यथापूर्वं बालमुल्लापनादिना ।
 प्राह बाल्यात् स च प्राप तथा बोधं महामतिः ॥ ५ ॥
 तृतीयं तनयं जातं स राजा शत्रुमर्दनम् ।
 यदाह तेन सा सुभूर्जहासातिचिरं पुनः ॥ ६ ॥
 तथैव सोऽपि तन्वङ्ग्रा बालत्वादवबोधितः ।
 क्रियाश्चकार निष्कामो न निञ्चिदुपकारकम् ॥ ७ ॥
 चतुर्थस्य सुतस्याथ चिकीर्षुर्नाम भूमिपः ।
 ददर्श तां शुभाचाराभीषहासां मदालसाम् ॥
 तामाह राजा हसतीं किञ्चित् कौतूहलान्वितः ॥ ८ ॥

राजावाच ।

क्रियमाणे सकृन्नान्नि कथ्यतां हास्यकारणम् ।
 विक्रान्तस्य सुबाहुस्य तथान्यः शत्रुमर्दनः ॥ ९ ॥
 शोभनानीति नामानि मया मन्ये कृतानि वै ।
 योग्यानि क्षत्रवन्धूनां शौर्याटोपयुतानि च ॥ १० ॥
 असन्त्येतानि चेद्भद्रे ! यदि ते मनसि स्थितम् ।
 तदस्य क्रियतां नाम चतुर्थस्य सुतस्य मे ॥ ११ ॥

मदालसावाच ।

मयाज्ञा भवतः कार्य्या महाराज ! यथात्य माम् ।
 तथा नाम करिष्यामि चतुर्थस्य सुतस्य ते ॥ १२ ॥
 अलर्क इति धर्मज्ञः ख्यातिं लोके प्रयास्यति ।
 कनीयानेष ते पुत्रो मतिमांश्च भविष्यति ॥ १३ ॥
 तच्छ्रुत्वा नाम पुत्रस्य कृतं मात्रा महीपतिः ।

अलर्क इत्यसम्बद्धं प्रहस्येदमयाव्रवीत् ॥ १४ ॥

राजोवाच ।

भवत्या यदिदं नाम मत्पुत्रस्य कृतं शुभे ! ।

किमीदृशमसम्बद्धमर्थः कोऽस्य मदालसे ! ॥ १५ ॥

मदालसोवाच ।

कल्पनेयं महाराज ! कृता सा व्यवहारिकी ।

तत्कृतानां तथा नाम्नां शृणु भूप ! निरर्थताम् ॥ १६ ॥

वदन्ति पुरुषाः प्राज्ञा व्यापिनं पुरुषं यतः ।

क्रान्तिश्च गतिरुद्दिष्टा दिग्वादिशान्तरन्तु या ॥ १७ ॥

सर्वगो न प्रयातीति व्यापी देहिश्वरो यतः ।

ततो विक्रान्तमञ्जयेयं मता मम निरर्थका ॥ १८ ॥

सुवाहुगिति या संज्ञा कृतान्यस्य सुतस्य ते ।

निरर्था साप्यमूर्त्तत्वात् पुत्रस्य महीपते ! ॥ १९ ॥

पुत्रस्य यत् कृतं नाम तृतीयस्यारिमर्दनः ।

मन्ये तदप्यसम्बद्धं शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ २० ॥

एक एव शरीरेषु मूर्त्तेषु पुरुषो यदा ।

तदास्य राजन् ! क शत्रुः को वा मित्रमिहेष्यते ॥ २१ ॥

भूतैर्भूतानि मृद्यन्ति अमूर्त्ती मृद्यते कथम् ।

क्रोधादीनां पृथग्भावात् कल्पनेयं निरर्थका ॥ २२ ॥

यदि संव्यवहारार्थमसन्नाम प्रकल्प्यते ।

नाम्नि कस्मादलर्काख्ये निरर्थं भवतो मतम् ॥ २३ ॥

जड उवाच ।

एवमुक्तस्तथा साधु महिष्या स महीपतिः ।

तथेत्याह महाबुद्धिर्दयितां तथ्यवादिनीम् ॥ २४ ॥
 तच्चापि सा सुतं मुञ्चूर्यथापूर्वमुतांस्तथा ।
 प्रोवाच बोधजननं तामुवाच स पार्थिवः ॥ २५ ॥
 करोषि किमिदं मूढे ! मम भावय सन्ततेः ।
 दुष्टावबोधदानेन यथापूर्वं सुतेषु मे ॥ २६ ॥
 यद्दि ते मत्प्रियं कार्यं यदि ग्राह्यं वचो मम ।
 तद्देनं तनयं मार्गं प्रवृत्तेः सन्नियोजय ॥ २७ ॥
 कर्ममार्गः समुच्छेदं नैवं देवि ! गमिष्यति ।
 पितृपिण्डनिवृत्तिश्च नैवं साध्वि ! भविष्यति ॥ २८ ॥
 पितरो देवलोकस्यांस्तथा तिर्यक्त्वमागताः ।
 तद्वन्मनुष्यतां याता भूतवर्गे च संस्थिताः ॥ २९ ॥
 मपुण्यान्मपुण्यांश्च चतुर्नामान् तृप्प्रिप्तुतान् ।
 पिण्डोटकप्रदानेन नरः कर्मण्यवस्थितः ॥ ३० ॥
 सदाप्याययते मुञ्चुः । तद्देवातिथौर्नाप ।
 देवैर्मनुष्यैः पितृभिः प्रेतैर्भूतैः मगुहप्रकैः ॥ ३१ ॥
 वयोभिः कृमिकीटैश्च नर एवोपजीव्यते ।
 तस्मात्तन्वाह ! पुत्रं मे यत्कार्यं चतुर्गणैः ॥ ३२ ॥
 ऐहिकामुष्णिकफलं तत्कर्म्यक् प्रतिपादय ।
 तेनैवमुक्ता सा भर्वा वरुणासी मदानुमा ॥ ३३ ॥
 अलर्कं नाम तनयमुवाचोत्तापवादिनी ।
 पुत्र ! वड्स्व मद्गर्तुर्मनो नन्दय कर्मभिः ॥
 मित्राणामुपकाराय दुर्हृदां नाशनाय च ॥ ३४ ॥

धन्द्रोऽसि रे वा वरुणा

रे कश्चिरे पाल्नायः

।

तत्कालनादस्तु सुखीपभोगी
 धर्मात् फलं प्राप्स्यसि चामरत्वम् ॥ ३५ ॥
 धरामरान् पर्वसु तर्पयेथाः
 समीहितं यन्मुषु पूरयेथाः ।
 हितं परस्मै हृदि चिन्तयेथाः
 मनः परस्तीपु निवर्त्तयेथाः ॥ ३६ ॥
 यज्ञैरनेकैर्विबधानजस्र-
 मर्थैर्द्विजान् प्रीणय संश्रितांश्च ।
 स्वियय कामैरतुलैश्चिराय
 युञ्जेथारींस्तोषयितासि वीर ! ॥ ३७ ॥
 बाली सनी नन्दय बान्धवानां
 गुरोस्तथाज्ञाकरणैः कुमारः ।
 स्तीर्णां युवा सत्कुलभूषणानां
 वृद्धो वने वत्स ! वनेवराणाम् ॥ ३८ ॥
 राज्यं कुर्वन् सुहृदो नन्दयेथाः
 माधृन्मत्स्यतात । यज्ञैर्यजेथाः ।
 दुष्टान्निघ्नन् वैरिणश्चाजिमध्यै
 गोविप्रार्थं वत्स ! मृत्युं व्रजेथाः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुत्रानुशासनम् ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

एवमुक्त्वाप्यमानसु स तु मात्रा दिने दिने ।
ववृधे वयसा बालो वृद्धा चालर्कमंजितः ॥ १ ॥
स कीमारकमासाद्य ऋतध्वजसुतस्ततः ।
कृतोपनयनः प्राज्ञः प्रणिपत्याह मातरम् ॥ २ ॥
मया यदत्र कर्त्तव्यमेहिकामृषिकाय वै ।
सुखाय वद तत् सर्वं प्रश्रयावनतस्य मे ॥ ३ ॥

मदालसोवाच ।

वत्स । राज्येऽभिपिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः ।
कर्त्तव्यमविरोधेन स्वधर्मस्य महीभृता ॥ ४ ॥
व्यसनानि परित्यज्य सम मूलहराणि वै ।
आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो वह्निर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ ५ ॥
अष्टधा नागमाप्नोति मुचक्रात् स्यन्दनाद्यथा ।
तथा राजाप्यमन्दिग्धं वह्निर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥ ६ ॥
दृष्टादृष्टांश्च जानीयादमात्यानरिदोषतः ।
चरैयरास्तथा शत्रोरन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः ॥ ७ ॥
विश्वामो न तु कर्तव्यो राज्ञा मित्राप्तबन्धुषु ।
कार्ययोगाद्मित्रेऽपि विश्वसीत नराधिपः ॥ ८ ॥
स्थानवृद्धिचयज्ञेन पाङ्गुण्यगुणिनात्मना ।
भषितव्यं नरेन्द्रेण न कामवगर्वातना ॥ ९ ॥

प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव ततो भृत्या महीभृता ।
 जियाद्यानन्तरं पौरा विरुध्येत ततोऽरिभिः ॥ १० ॥
 यस्त्वैतानविजित्यैव वैरिणो विजिगौषते ।
 सोऽजितात्मा जितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ ११ ॥
 तस्मात् कामादयः पूर्वं जियाः पुत्र ! महीभुजा ।
 तज्जये हि जयोऽवश्यं राजा नश्यति तैर्जितः ॥ १२ ॥
 कामः क्रीधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च ।
 हर्षश्च शत्रवो ह्येते विनाशाय महीभृताम् ॥ १३ ॥
 कामप्रसक्तमात्मानं सृत्वा पाण्डुं निपातितम् ।
 निवर्तयेत्तथा क्रोधादनुज्ञादं हतात्मजम् ॥ १४ ॥
 हतमैलं तथा लोभान्मदादेनं द्विजैर्हतम् ।
 मानादनायुषा पुत्रं बलिं हर्षात् पुरञ्जयम् ॥ १५ ॥
 एभिर्जितैर्जितं सर्वं मरुत्तेन महात्मना ।
 मृत्वा विवर्जयेदेतान् दोषान् स्वीयान्महोपतिः ॥ १६ ॥
 काकक्रोकिलभृङ्गाणां मृगव्यालशिखण्डिनाम् ।
 हंसकुक्कुटलोहानां शिञ्जेत चरितं नृपः ॥ १७ ॥
 कीटकस्य क्रियां कुर्यात् विपक्षे मनुजेश्वरः ।
 चेषां पिपीलिकानाञ्च काले भूपः प्रदर्शयेत् ॥ १८ ॥
 ज्ञेयाग्निविस्फुलिङ्गानां बीजचेष्टा च शाल्मलिः ।
 चन्द्रसूर्यस्वरूपेण नीत्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ १९ ॥
 बन्धकीपद्मशरभशूलिकागुर्विणोस्तनात् ।
 प्रज्ञा नृपेण चादेया तथा गोपालयोषितः ॥ २० ॥
 शक्रार्कयमसोमानां तद्विद्वानोर्महोपतिः ।
 रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि ॥ २१ ॥

यथेन्द्रश्चतुरो मासान् तोयोत्सर्गेण भूगतम् ।
 आप्याययेत्तथा लोकं परिहारैर्महीपतिः ॥ २२ ॥
 मासानष्टौ यथा सूर्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
 सूक्ष्मैवाभ्युपायेन तथा शुक्लादिकं नृपः ॥ २३ ॥
 यथा यमः प्रियद्वेषे प्राप्तकाले नियच्छति ।
 तथा प्रियाप्रिये राजा दुष्टादुष्टे समो भवेत् ॥ २४ ॥
 पूर्षेन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमान् जायते नरः ।
 एवं यत्र प्रजाः सर्वा निर्दत्तास्तच्छशिव्रतम् ॥ २५ ॥
 मारुतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा ।
 एवं नृपश्चरेच्चारैः पौरामाल्यादिबन्धुषु ॥ २६ ॥
 न लोभाद्वा न कामाद्वा नार्थाद्वा यस्य मानसम् ।
 यथान्यैः क्लृप्यते वत्स ! स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ २७ ॥
 उत्पद्यग्राहिणो मूढान् स्वधर्माच्चलतो नरान् ।
 यः करोति निजे धर्मं स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ २८ ॥
 वर्णधर्मा न सीदन्ति यस्य राज्ये तथाग्रमाः ।
 वत्स ! तस्य सुखं प्रेत्य परचेह च शाश्वतम् ॥ २९ ॥
 एतद्राज्ञः परं कृत्यं तथैतत् सिद्धिकारकम् ।
 स्वधर्मस्यापनं नृणां चान्यत यत् कुत्रुद्भिः ॥ ३० ॥
 पालमेनैव भूतानां कृतकृत्या महापतिः ।
 सम्यक् पालयिता भागं धर्मस्याप्नोति यत्नतः ॥ ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुत्रानुशासनम् ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

तन्मातृवैचनं श्रुत्वा सोऽलर्की मातरं पुनः ।
पप्रच्छ वर्णधर्मांश्च धर्मा ये चाश्रमेषु च ॥ १ ॥

अनर्क उवाच ।

कश्चितोऽयं महाभागे । राज्यतन्वाश्रितस्त्वया ।
धर्मं तमहमिच्छामि श्रोतुं वर्णाश्रमात्मकम् ॥ २ ॥

सदालसावाच ।

दानमध्ययनं यज्ञो ब्राह्मणस्य त्रिधा मतः ।
नान्यश्चतुर्थो धर्मोऽस्ति धर्मस्तस्य पदं विना ॥ ३ ॥
राजनाध्यापने शुक्रे तथा पृतप्रतिग्रहः ।
एषा सम्यक् समाख्याता त्रिविधा चास्य जीविका । ४ ॥
दानमध्ययनं यज्ञः क्षत्रियस्याप्ययं त्रिधा ।
धर्मः प्रोक्तः क्षत्रियस्यैवैव जीविका ॥ ५ ॥
दानमध्ययनं यज्ञो वैश्यस्यापि त्रिधैव मः ।
बाणिज्यं पाशुपान्त्रञ्च कृषिश्चैवास्य जीविका ॥ ६ ॥
दानं यज्ञोऽथ शूद्रा द्विजातीनां त्रिधा मया ।
व्याख्यातः शूद्रधर्मोऽपि जीविका कारकम् च ॥ ७ ॥
तद्द्विजातिशूद्रा पोषणं क्रयविक्रयो ।
वर्णधर्मास्त्वमे प्रोक्ताः शूनन्तां चाश्रमाश्रयाः ॥ ८ ॥
स्ववर्णधर्मात् संसिद्धिं नरः प्राप्नोति न च्युतः ।

प्रयाति नरकं प्रेत्य प्रतिषिद्धनिषेवणात् ॥ ८ ॥
 यावत्तु नोपनयनं क्रियते वै द्विजत्ननः ।
 कामचेष्टोक्तिभक्ष्यञ्च तावद्भवति पुत्रक ! ॥ १० ॥
 कृतोपनयनः सम्यक् ब्रह्मचारी गुरोर्गृहे ।
 वसेत्तत्र च धर्मोऽस्य कथ्यते तं निबोध मे ॥ ११ ॥
 स्वाध्यायोऽद्याग्निशुश्रूषा स्नानं भिक्षाटनं तथा ।
 गुरोर्निवेद्य तच्चात्रमनुज्ञातेन सर्वदा ॥ १२ ॥
 गुरोः कर्मणि क्षीरयोगः सम्यक् प्रीत्युपपादनम् ।
 तेनाहृतः पठेच्चैव तत्परो नान्यमानसः ॥ १३ ॥
 एकं द्वौ सकृच्चान् वापि वेदान् प्राप्य गुरोर्मुखात् ।
 अनुज्ञातोऽथ तन्दित्वा दक्षिणां गुरवे ततः ॥ १४ ॥
 गार्हस्थ्यायमजामसु गृहस्थायममावसेत् ।
 वानप्रस्थायमं च पि चतुर्थं चेच्छयात्मनः ॥ १५ ॥
 तत्रैव वा गुरोर्गृहे हित्रां निष्ठानवाप्रयात् ।
 गुरोरभावे तत्पुत्रे तच्छिष्ये ततस्तुतं विना ॥ १६ ॥
 शत्रुर्निर्भोजानो ब्रह्मचर्यायसं वसेत् ।
 उपावृत्तस्तस्मात्प्रात गृहस्थायमकाम्यया ॥ १७ ॥
 ततोऽपस्नानपिकुलां तुल्यां भार्यामगणिणीम् ।
 उद्वेष्ट्यायताऽश्रद्धां गृहस्थायमकारणात् ॥ १८ ॥
 स्वकर्मणा धनं लब्ध्वा पितृदेवातिथींस्तथा ।
 सम्यक् सम्प्रोणयन् भक्त्या पोषयेच्चाश्रितांस्तथा ॥ १९ ॥
 भृत्यात्मजान् जाभयोऽथ दीनान्यपतितानपि ।
 यथायत्नान्नदानेन धर्यांसि पश्यवस्तथा ॥ २० ॥
 एष धर्मो गृहस्थस्य कृतावभिगमस्तथा ।

पञ्चयज्ञविधानन्तु यथाशक्त्या न हापयेत् ॥ २१ ॥
 पिष्टदेवातिथिज्ञातिभुक्तशेषं स्वयं नरः ।
 भुञ्जीत च समं भृत्यैर्यथाविभवमादृतः ॥ २२ ॥
 एष तूद्देशतः प्रोक्तो गृहस्थस्याश्रमो मया ।
 वानप्रस्थस्य धर्मन्ते कथयाम्यवधार्यताम् ॥ २३ ॥
 अपत्यसन्ततिं दृष्ट्वा प्राज्ञो देहस्य चानतिम् ।
 वानप्रस्थाश्रमं गच्छेदात्मनः शुद्धिकारणात् ॥ २४ ॥
 तत्रारण्योपभागश्च तपोभिद्यानुकर्षणम् ।
 भूमौ शय्या ब्रह्मचर्यं पिष्टदेवातिथिक्रिया ॥ २५ ॥
 होमस्त्रिषवणस्नानं जटावल्कलधारणम् ।
 योगाभ्यासः सदा चैव वन्यस्त्रेहनिषेवणम् ॥ २६ ॥
 इत्येष पापशुद्धयर्थमात्मनश्चोपकारकः ।
 वानप्रस्थाश्रमस्तस्माद्भिच्छीस्तु चरमोऽपरः ॥ २७ ॥
 चतुर्थस्य स्वरूपन्तु श्रूयतामाश्रमस्य मे ।
 यः स्वधर्मोऽस्य धर्मज्ञैः प्रोक्तस्तात ! महात्मभिः ॥ २८ ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागी ब्रह्मचर्यमकीपिता ।
 यतन्द्रियत्वमावासे नैकस्मिन् वसतिश्चिरम् ॥ २९ ॥
 अनारम्भस्तथाहारी भैक्षान्नैककालिना ।
 आत्मज्ञानावबोधिच्छा तथा चात्मावलोकनम् ॥ ३० ॥
 चतुर्थं त्वाश्रमे धर्मो मयायं ते निवेदितः ।
 सामान्यमन्यवर्षानामाश्रमाणाञ्च मे शृणु ॥ ३१ ॥
 सत्यं शौचमहिंसा च अनसूया तथा क्षमा ।
 आमृत्यंस्यमकार्पण्यं सन्तोषथाष्टमो गुणः ॥ ३२ ॥
 एते सङ्घेपतः प्रोक्ता धर्मा वर्षाश्रमेषु ते ।

एतेषु च स्वधर्मेषु खेषु तिष्ठेत् समन्ततः ॥ ३२ ॥
 यश्चोलङ्घ्य स्वकं धर्मं स्ववर्साश्रमसंज्ञितम् ।
 नरोऽन्यथा प्रवर्त्तेत स दण्डग्री भूभृतो भवेत् ॥ ३४ ॥
 ये च स्वधर्मसन्त्यागात् पापं कुर्वन्ति मानवाः ।
 उपेक्षतस्तान्मृपतेरिष्टापूर्त्तं प्रणश्यति ॥ ३५ ॥
 तस्माद्वाजा प्रयत्नेन सव वस्थाः स्वधर्मतः ।
 प्रवर्त्तन्तोऽन्यथा दण्डग्राः स्याप्यथैव स्वकर्मसु ॥ ३६ ॥
 इति श्रीमाकण्डेयपुराणे पुत्रानुशामने मन्त्रालसावाक्यम् ॥२८॥

जनविंशोऽध्यायः ।

अनन्त उवाच ।

यत् कार्यं पुरुषाणाञ्च गार्हस्थ्यमनुवर्त्तताम् ।
 बन्धय स्यादकरणं क्रियाया यस्य चाच्छ्रितः ॥ १ ॥
 उपकाराय यन्नृणा यच्च बन्धुं गृहे सता ।
 यथा च क्रियते तन्मे यथावत् पृच्छती वद ॥ २ ॥

मन्त्रालसावाच ।

वत्स । गार्हस्थ्यमादाय नरः सर्वमिदं जगत् ।
 पुण्यातिर्तेन लोकांश्च स जयत्यभिवाञ्छितान् ॥ ३ ॥
 पितरो मुनयो देवा भूतानि मनुजास्तथा ।
 कृमिकीटपतङ्गाश्च वयांसि पशवोऽसुराः ॥ ४ ॥

ष्टहैस्यमुपजीवन्ति ततस्तृप्तिं प्रयान्ति च ।
 मुखं चास्य निरीक्षन्ते अषि नो दास्यतीति वै ॥ ५ ॥
 सर्वस्याधारभूतयं वत्स ! धेनुस्त्रयीमयी ।
 यस्यां प्रतिष्ठितं विश्वं विश्वहेतुश्च या मता ॥ ६ ॥
 ऋक्पृष्ठामौ यजुर्मध्या सामवक्त्रशिरोधरा ।
 द्रष्टापूर्य विषाणा च साधुसूक्ततनूरुहा ॥ ७ ॥
 गान्तिपुष्टिशक्नुत्वा वर्ष्मपादप्रतिष्ठिता ।
 अजीव्यमाना जगतां साक्षया नापचीयते ॥ ८ ॥
 स्वाहाकारस्वधाकारौ वषट्कारश्च पुत्रक ! ।
 हन्तकारस्तथा चान्यस्तस्यास्तनचतुष्टयम् ॥ ९ ॥
 स्वाहाकारं स्तनं देवाः पितरश्च स्वधामयम् ।
 मनुयश्च वषट्कारं देवभूतसुरेतराः ॥ १० ॥
 हन्तकारं मनुष्याश्च पिवन्ति सततं स्तनम् ।
 एवमाप्यायत्येषा वत्स ! धेनुस्त्रयीमयी ॥ ११ ॥
 तेषामुच्छेदकर्ता च यो नरोऽत्यन्तपापकृत् ।
 स तमस्यन्वतामिस्रे तामिस्रे च निमज्जति ॥ १२ ॥
 यश्चे मां मानवी धेतुं स्वैर्वत्सैरमरादिभिः ।
 पाययत्युचिते काले स स्वर्गायोपपद्यते ॥ १३ ॥
 तस्मात् पुत्र ! मनुष्येण देवर्षिपितृमानवाः ।
 भूतानि चानुदिवसं पोष्याणि स्वतनुयथा ॥ १४ ॥
 तस्मात् स्नातः शुचिभूत्वा देवर्षिपितृतर्पणम् ।
 गृजापतेस्तथैवाङ्घ्रिः काले कुर्यात् समाहितः ॥ १५ ॥
 सुमनोगन्धपुष्पैश्च देशानभ्यर्च्य मानवाः ।
 ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्याद्देशाश्च बलयस्तथा ॥ १६ ॥

ब्रह्मणे गृहमध्ये तु विश्वेदेवेभ्य एव च ।
 धन्वन्तरिं समुद्दिश्य प्रागुदीच्यां बलिं लिपेत् ॥ १७ ॥
 प्राच्यां शक्राय याम्यायां यमाय बलिमाहरेत् ।
 प्रतीच्यां वरुणायथ सीमायोत्तरतो बलिम् ॥ १८ ॥
 दद्याद्वात्रे विधात्रे च बलिं हारे गृहस्य तु ।
 अर्थम्णेऽथ वहिर्दद्याद्गृहेभ्यश्च समन्ततः ॥ १९ ॥
 नक्तञ्चरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् ।
 पितृणां निर्वपेच्चैव दक्षिणाभिमुखस्थितः ॥ २० ॥
 गृहस्थस्तत्परो भूत्वा सुसमाहितमानसः ।
 ततस्तोयमुपादाय तेष्वेवाचमनाय वै ॥ २१ ॥
 स्थानेषु निक्षिपेत् प्राञ्जस्तास्ता उद्दिश्य देवताः ।
 एवं गृहबलिं कृत्वा गृहे गृहपतिः शुचिः ॥ २२ ॥
 आप्यायनाय भूतानां कुर्यादुत्सर्गमादरात् ।
 श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ २३ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् सायं प्रातरुदाहृतम् ।
 आचम्य च ततः कुर्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् ॥ २४ ॥
 मूहूर्त्तं स्याष्टमं भागमुदीक्ष्योऽप्यतिथिर्भवेत् ।
 अतिथिं तत्र सम्प्राप्तमन्नाद्येनोदकेन च ॥ २५ ॥
 सम्पूजयेद्यथाशक्ति गन्धपुष्पादिभिस्तथा ।
 न मित्रमतिथिं कुर्याच्चैकग्रामनिवासिनम् ॥ २६ ॥
 अज्ञातकुलनामानं तत्कालसमुपस्थितम् ।
 दुमुक्तमागतं शान्तं याचमानमकिञ्चनम् ॥ २७ ॥
 ब्राह्मणं प्राहुरतिथिं स पूज्यः शक्तितो बुधैः ।
 न पृच्छेद्दोत्रचरणं स्वाध्यायश्चापि पण्डितः ॥ २८ ॥

शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिम् ।

अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ २९ ॥

तस्मिंस्तृप्ते नृयज्ञात्याट्टणान्मुचेद् गृहाश्रमी ।

तस्मा अदत्त्वा यो भुङ्क्ते स्वयं किंस्त्रिषभुङ्करः ॥ ३० ॥

स पापं केवलं भुङ्क्ते पुरीषञ्चान्यजन्मनि ।

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ॥ ३१ ॥

न दत्त्वा दृक्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।

अप्यस्वशाकदानेन यदाप्यश्नाति स स्वयम् ॥ ३२ ॥

पुत्रयेत्, नरः शक्त्या तेनैवातिथिमाददात् ।

कुर्याच्चान्नरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन च ॥ ३३ ॥

पितृनुद्दिश्य विप्राय भोजयेद्विप्रमेव वा ।

अन्नम्यागं तदुद्धृत्य ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ३४ ॥

भिक्षाञ्च याचतां दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणाम् ।

शासप्रमाणा भिक्षा स्यादग्रं शासचतुष्टयम् ॥ ३५ ॥

अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तवारं द्विजोत्तमाः ।

भोजनं हन्तकारं वा अग्रं भिक्षामथापि वा ॥ ३६ ॥

अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः ।

पूजयित्वातिथीनिष्ठान् ज्ञातीन् बन्धुंस्तयार्थिनः ॥ ३७ ॥

विकलान् बालवृद्धाञ्च भोजयेत्चातुरांस्तथा ।

वाञ्छते क्षुत्परीताब्दा यच्चान्योऽन्नमकिञ्चनः ॥ ३८ ॥

कुटुम्बिना भोजनीयः समर्थो विभवे सति ।

श्रीमन्तं ज्ञातिमामाद्य यो ज्ञातिरवसीदति ॥ ३९ ॥

सीदता यत कृतं तेन तत् पापं स समश्नुते ।

सायं चैव विधिः कार्यः सूर्योदं तत्र चातिथिन् ॥४०॥

पूजयित् यथाशक्ति शयनासनभोजनैः ।
 एवमुद्वहत्स्तात ! गार्हस्थ्यं भारमाहितम् ॥ ४१ ॥
 स्कन्धे विधाता देवाश्च पितरश्च महर्षयः ।
 श्रेयोऽभिवर्षिणः सर्वे तथैवातिथिवाग्धवाः ॥ ४२ ॥
 पशुपत्त्रिगणास्तृप्ता ये चान्ये सूक्ष्मकीटकाः ।
 गाथाश्राव महाभाग ! स्वयमंतरगायत ॥ ४३ ॥
 ताः शृणुष्व महाभाग ! गृहस्थायसंस्थिताः ।
 देवान् पितृंश्चातिथींश्च तद्वत् सम्पूज्य बान्धवान् ॥ ४४ ॥
 जामयश्च गुरूञ्चैव गृहस्थो विभवे मति ।
 स्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ ४५ ॥
 वैश्वदेवं हि नाक्षैतत् कुर्यात् सायं तथा दिने ।
 मांसमन्नं तथा शाकं गृहे यज्ञोपसाधितम् ॥
 न च तत् स्वयमश्रीयाद्विधिवद्यन्न निर्वपेत् ॥ ४६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्सुतेऽध्यायः ॥ ७६ ॥

विंशोऽध्यायः

मदानमीवाच ।

नित्यं नैमित्तिकञ्चैव नित्यनैमित्तिकं तथा ।
 गृहस्थस्य तु यत् कर्म तन्निगमय पुत्रक ॥ १ ॥
 पञ्चयज्ञाश्रितं नित्यं यद्वनत काथितं तव ।
 नैमित्तिकं तथैवान्यत पुत्रत्रयक्रियादिकम् ॥ २ ॥

नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पर्वथाद्वादि पण्डितैः ।
 तत्र नैमित्तिकं वक्ष्ये आह्वमभ्युदयं तव ॥ ३ ॥
 पुत्रजन्मनि यत्कार्यं जातकर्म समं नरैः ।
 विवाहादौ च कर्तव्यं सर्वं समप्रक् क्रमोदितम् ॥ ४ ॥
 पितरश्चात्र सम्पूज्याः ख्याता नान्दीमुखास्तु ये ।
 पिण्डांश्च दधिसंमिश्रान्दद्याद्यवसमन्वितान् ॥ ५ ॥
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समाहितः ।
 वैश्वदेवविहीनन्तत् केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥ ६ ॥
 युष्माश्चात्र द्विजाः कायर्षास्ते च पूज्याः प्रदक्षिणम् ।
 एतन्नैमित्तिकं ब्रह्मै तथान्यन्नैर्द्वैदेहिकम् ॥ ७ ॥
 सृताहनि च कर्तव्यमकोद्दिष्टं शृणुष्व तत् ।
 देवहीनं तथा कायर्षं तथैवेकपवित्रकम् ॥ ८ ॥
 आवाहनं न कर्तव्यमग्नी करणवर्जितम् ।
 प्रेतस्य पिण्डमेकञ्च दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ९ ॥
 तिलोदकं चापसव्यं तन्नामस्मरणान्वितम् ।
 अक्षयप्रममुकस्येति स्थाने विप्रविसर्जने ॥ १० ॥
 अभिरमप्रतामिति ब्रूयाद्ब्रूयस्तेऽभिरताः स्म ह ।
 प्रतिमासं भवेदेतत् कायर्षं भावत्सरं नरैः ॥ ११ ॥
 अथ संवत्सरे पूर्णं यदा वा क्रियते नरैः ।
 सपिण्डीकरणं कायर्षं तस्यापि विधिरुच्यते ॥ १२ ॥
 तच्चापि दैवरहितमैकाघकपवित्रकम् ।
 नैवाग्नी करणं तत्र तच्चावाहनवर्जितम् ॥ १३ ॥
 अपसव्यञ्च तत्रापि भोजयेद्युजो द्विजान् ।
 विशेषस्तत्र चान्योऽस्ति प्रतिमासं क्रियाधिकः ॥ १४ ॥

तं कथ्यमानमेकाग्रो वदन्त्या मे निशामय ।
 स्तिलगन्धोदकैर्कुत्तं तत्र पात्रचतुष्टयम् ॥ १५ ॥
 कुर्यात् पितृणां दितयमेकं प्रेतस्य पुत्रक ! ।
 पात्रत्रये प्रेतपात्रमर्घ्यञ्चैव प्रमेचयेत् ॥ १६ ॥
 ये समाना इति जपन् पूर्ववच्छेषमाचरेत् ।
 स्त्रीणामप्येवमेवैतदेकोद्दिष्टमुदाहृतम् ॥ १७ ॥
 सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावे न विद्यते ।
 प्रतिसंवत्सरं कार्यमेकाद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः ॥ १८ ॥
 मृताहनि यथान्यायं नृणां यद्विद्विहोदितम् ।
 पुत्राभावे सपिण्डान् तदभावे सहोदकाः ॥ १९ ॥
 मातुः सपिण्डा ये च स्युर्ये च मातुः सहोदकाः ।
 कुर्युरेनं विधिं समग्रपुत्रस्य सुतासुतः ॥ २० ॥
 कुर्युर्भातामहायैवं पुत्रिकास्तनयास्तथा ।
 ह्यसुप्यायणसंज्ञान् मातामहपितामहान् ॥ २१ ॥
 पूजयेयुर्गयान्यागं याद्वेनेमिक्तिकैर्नाप ।
 सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः स्वभर्तृणाममन्त्रकम् ॥ २२ ॥
 तद्भावं च नृपतिः कारयेत् स्वकृतृस्विना ।
 तज्जातीयैर्नरैः सम्यक् दाहाद्याः सकलाः क्रियाः ॥ २३ ॥
 सर्वेषामिव वर्णानां शान्धर्वो नृपतियेतः ।
 एतास्ते कथिता वत्स । नित्यनेमिक्तिकास्तथा ॥ २४ ॥
 क्रियां यादाययामन्यां नित्यनेमिक्तिकीं शृणु ।
 दर्शस्तत्र निमित्तं वै कालयन्त्रजयात्मकः ॥
 नित्यतां नियतः कालस्तस्याः संप्रचयत्यथ ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ऽनर्कानुशासने नैर्भाक्तिकादिश्राद्धकल्पः ॥ २० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

—

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ।
स तु लेपभुजो याति प्रलुप्तः पितृपिण्डतः ॥ १ ॥
तेषामन्यश्चतुर्थो यः पुत्रलेपभुजात्रभुक् ।
सोऽपि सम्बन्धतो ह्येनमुपभोगं प्रपद्यते ॥ २ ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
पिण्डसम्बन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ॥ ३ ॥
लेपसम्बन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ।
प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ॥ ४ ॥
इत्येव मुनिभिः प्रीतः सम्बन्धः साप्तपौरुषः ।
यजमानात् प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेपभुजस्तथा ॥ ५ ॥
ततोऽन्ये पूर्वजाः सर्व्वे ये चान्ये नरकौकसः ।
ये च तिर्य्यक्तमापन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः ॥ ६ ॥
तान् सर्व्वान् यजमानो वै श्राद्धं कुर्वन् यथाविधि ।
समाप्याययते वत्स ! येन येन शृणुष्व तत् ॥ ७ ॥
अन्नप्रकिरणं यत् तु मनुष्यैः क्रियते भुवि ।
तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिशाचत्वमागताः ॥ ८ ॥
यदम्बु, स्नानवस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुत्रक ! ।
तेन ते तरुतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते ॥ ९ ॥
यास्तु गात्राम्बु, कणिकाः पतन्ति धरणीतले ।
ताभिरप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गताः ॥ १० ॥

भोजयेत् प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।
 यथैव शुक्लपक्षाद्द्वै पितृणामसितः प्रियः ॥ ३५ ॥
 तथापराह्वः पूर्वाह्णात् पितृणामतिरिच्यते ।
 संपूज्य स्वागतेनैतानभ्युपेतान् गृहे द्विजान् ॥ ३६ ॥
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ।
 पितृणामयुजः कामं युग्मान् देवैर्द्विजोत्तमान् ॥ ३७ ॥
 एकैकं वा पितृणाञ्च देवानाञ्च स्वशक्तितः ।
 तथा मातामहानाञ्च तुल्यं वा वैश्वदेविकम् ॥ ३८ ॥
 पृथक् तयोस्तथा चान्ये केचिदिच्छन्ति मानवाः ।
 प्राङ्मुखान्देवसङ्ख्यान् पैत्रान् कुर्यादुदङ्मुखान् ॥ ३९ ॥
 तथैव मातामहानां विभिरुक्तो मनोषिभिः ।
 विष्टरार्थं कुशान् दत्त्वा पूज्य चार्घ्यादिना बुधः ॥ ४० ॥
 पवित्रकादि वै दत्त्वा तेष्योऽनुज्ञामवाप्य च ।
 कुर्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां मन्त्रतो द्विजः ॥ ४१ ॥
 यवान्माभिस्तथा चार्घ्यं दत्त्वा वै वैश्वदेविकम् ।
 गन्धमालाग्राम्भूपञ्च दत्त्वा समग्रं भद्रोपकम् ॥ ४२ ॥
 अपसव्यं पितृणाञ्च सर्वमिवापकल्पयेत् ।
 दर्भाञ्च द्विगुणान् दत्त्वा तेष्योऽनुज्ञामवाप्य च ॥ ४३ ॥
 मन्त्रपूर्वं पितृणाञ्च कुर्यादावाहनं बुधः ।
 अपसव्यं तथा चार्घ्यं यवार्थञ्च तथा तिलैः ॥ ४४ ॥
 निष्पादयेन्महाभाग ! पितृणां प्रीणने रतः ।
 अग्नी कार्यमनुज्ञातः कुरुष्वेति ततो द्विजैः ॥ ४५ ॥
 जुहुयाद्वस्त्रनचारवर्जमन्नं यथाविधि ।
 अग्नये कथ्यवाहाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः ॥ ४६ ॥

सोमाय वै पितृमते स्वाहेत्यन्या तथा भवेत् ।
 यमाय प्रे तपतये स्वाहेति त्रितयाहुतिः ॥ ४७ ॥
 हुतावशिष्टं दद्याच्च भाजनेषु द्विजन्मनाम् ।
 भाजनालम्भनं कृत्वा दद्याच्चान्नं यथाविधि ॥ ४८ ॥
 यथा सुखं जुषध्वं भो इतिवाच्यमनिष्ठुरम् ।
 भुञ्जोरंश्च ततस्तेऽपि तच्चित्ता मौनिनः सुखम् ॥ ४९ ॥
 यद्यद्विष्टमं तेषां तत्तदन्नमसत्वरम् ।
 अक्रुध्यंश्च नरो दद्यात् सन्भवेन प्रलोभयन् ॥ ५० ॥
 रक्षाघ्नांश्च जपेन्मन्त्रांस्तिलैश्च विकिरेन्महीम् ।
 सिद्धार्थकैश्च रक्षार्थं आर्द्धं हि प्रचुरच्छलम् ॥ ५१ ॥
 पुष्टैस्तृप्तैश्च तृप्ताः स्थ तृप्ताः स्म इति वादिभिः ।
 अनुज्ञातो नरस्त्वन्नं प्रकिरेत् भुवि सर्वतः ॥ ५२ ॥
 तद्वदाचमनार्थाय दद्यादापः सकृत् सकृत् ।
 अनुज्ञाञ्च ततः प्राप्य यतवाक्कायमानसः ॥ ५३ ॥
 सतिलेन ततोऽन्नेन पिण्डान् सव्येन पुत्रक ! ।
 पितृनुद्दिश्य दर्भेषु दद्याद्दुच्छृष्टसन्निधौ ॥ ५४ ॥
 पितृतीर्थेन तीर्थे च दद्यात्तेभ्यः समाहितः ।
 पितृनुद्दिश्य यद्भक्तरा यजमानो नृपालज ! ॥ ५५ ॥
 तदन्नातामहानाञ्च दत्त्वा पिण्डान् यथाविधि ।
 गन्धमालादिसंयुक्तं दद्यादाचमनं ततः ॥ ५६ ॥
 दत्त्वा च दक्षिणां शक्तरा सुखधास्त्विति तान् वदेत् ।
 तैश्च तुष्टैस्तथेत्युक्त्वा वा वयेद्वैखदेविकान् ॥ ५७ ॥
 प्रीयन्तामिति भद्रं वो विश्वेदेवा इतीरयेन् ।
 तथेति चोक्ते तैर्विप्रैः प्रार्थनीयास्तदाग्निषः ॥ ५८ ॥

विसर्जयेत् प्रियाण्युक्त्वा प्रणिपत्य च भक्तिः ।
 आहारमनुगच्छेच्च गच्छेच्चानुप्रमादितः ॥ ५८ ॥
 ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयेच्च तथातिथौ न ।
 नित्यक्रिया पितृणाञ्च केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ॥ ६० ॥
 न पितृणान्तथैवान्ये शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 पृथक् पाकेन नित्ये कंचित् पूर्वञ्च पूर्ववत् ॥ ६१ ॥
 ततस्तदन्नं भुञ्जीत सह भृत्यादिभिर्नरः ।
 एव कुर्वीत धर्मज्ञः आह पितॄन् समाहितः ॥ ६२ ॥
 यथा वा द्विजमुख्यानां परितोषोऽभिजायते ।
 तं णि आह पवित्राणि दोहितं कुतर्पास्तलाः ॥ ६३ ॥
 वज्रानि चाहुर्विप्रेन्द्र । कोपोऽध्वगमनं त्वरा ।
 राजतञ्च तथा वचं रम्भं आदिषु पुत्रक ! ॥ ६४ ॥
 रजतस्य तथा कार्यं दग्धं दानमेव वा ।
 राजते हि स्वधा दग्धा पितृनिः शृयते मही ॥
 तस्मात् पितृणां रजतसमीष्टं प्रार्तिवर्द्धनम् ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमाकण्डेयपुराणे लक्ष्मिणासने पवित्राणाहकल्पः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

मदालावाच ।

अतः परं शृणुष्विमं पुत्र । भक्त्या यदाहृतम् ।
 पितॄणां प्रीतये यदा वज्रं वा प्रीतिकारकम् ॥ १ ॥

मांसं पितृणां तृप्तिश्च हविष्यान्नेन जायते ।
 भामद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः ॥ २ ॥
 त्रीन्वामान् हारिणं मांसं विज्ञेयं पितृहृत्तये ।
 चतुर्मासांस्तु पुण्याति शशस्य पिशितं पितृन् ॥ ३ ॥
 शाकुनं पञ्च वै मामान् घग्ग्माषान् शूकरामिषम् ।
 क्वागलं सप्त वै मामानैनेयञ्चाष्टमामिकीम् ॥ ४ ॥
 करोति तृप्तिं नव वै रुग्ग्मांसं न मंशयः ।
 गवयस्यामिषं तृप्तिं करोति दशमामिकीम् ॥ ५ ॥
 तथैकादशमामांस्तु ऊग्ग्म् पितृहृत्तिदम् ।
 भंवत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव वा ॥ ६ ॥
 वाघ्रीणमामिषं लीहं कालशाकलथा मधु ।
 दीहित्वामिषमन्यत्र यच्चान्यत् स्वकुलोद्भवैः ॥ ७ ॥
 अनन्तां वै प्रयच्छन्ति तृप्तिं गौरी सुतस्तथा ।
 पितृणां नःत्र सन्देहो गयाश्राद्धञ्च पुत्रक ! ॥ ८ ॥
 श्यामाकराजश्यामाकौ तद्वच्चैव प्रमातिकाः ।
 नीवाराः पौष्कलाश्चैव धान्यानां पितृहृत्तये ॥ ९ ॥
 गव्वीहिसगोधूमतिला नुद्गाः सप्तर्षपाः ।
 प्रियङ्गवः कीविदारा निष्पावाद्यातिशोभनाः ॥ १० ॥
 वर्त्या मर्कटकाः श्राद्धे राजमाषास्तथाणवः ।
 विप्राषिका मसूराश्च श्राद्धकर्मणि गहिताः ॥ ११ ॥
 लशुनं गृच्छन्ञ्चैव पलाण्डं पिण्डमूलकम् ।
 करम्भं यानि चान्यानि हौनानि रसवर्षतः ॥ १२ ॥
 गान्धारिकामलाबूनि लवणान्युषराणि च ।
 श्रारक्ता ये च निर्गसाः प्रत्यञ्जलवणानि च ॥ १३ ॥

वर्ज्यान्वितानि वै श्राद्धे यच्च वाचा न गस्यते ।
 यज्ञोक्तीचादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितम् ॥ १४ ॥
 अन्यायकन्याशुक्लीयं द्रव्यञ्चात्र विगर्हितम् ।
 दुर्गन्धि फेनिलञ्चाम्बु तथैवाल्पतरोदकम् ॥ १५ ॥
 न लभेद्यत्र गौस्तृप्तिं नक्तं यच्चाप्युपाहृतम् ।
 यत्र सर्वापचोत्सृष्टं यच्चाभोज्यं निपानजम् ॥ १६ ॥
 तद्वर्ज्यं मलिलं तात । सदैव पितृकर्मणि ।
 मार्गमाविक्रमौष्टञ्च सर्वमैकशफञ्च यत् ॥ १७ ॥
 माहिषञ्चामरञ्चैव धेन्वा गोद्याप्यनिर्दशम् ।
 पितृर्थं मे प्रयच्छस्वित्यक्ता यच्चाप्युपाहृतम् ॥ १८ ॥
 वर्जनीयं सदा सद्भिस्तत्पयः श्राद्धकर्मणि ।
 वज्रां जन्तुमती रुक्ता त्रितिः प्लुष्टा तथाग्निना ॥ १९ ॥
 अनिष्टदुष्टशब्दोद्गुण्वा चात्र कर्मणि ।
 कुलापमानकाः श्राद्धे व्यायुज्यन्तु कुलहिंसकाः ॥ २० ॥
 नग्नाः पातकिनश्चैव हन्युर्दृष्ट्या पितृक्रियाम् ।
 अपमानपविड्यथ कुक्कुटी ग्रामशूकरः ॥ २१ ॥
 श्वा चैव हन्ति श्राद्धानि यानुधानाश्च दर्शनात् ।
 तस्मात् सुमंहुतो दद्यात्तिलैश्चावकिरन्महीम् ॥ २२ ॥
 एवं रक्षा भवेच्छ्राद्धे कृता तातोभयोरपि ।
 श्रावसूतकसंस्पृष्टं दीर्घरोगिभिरेव च ॥ २३ ॥
 पतितैर्मलिनैश्चैव न पुण्याति पितामहान् ।
 वर्जनीयं तथा श्राद्धे तथोदक्याश्च दर्शनम् ॥ २४ ॥
 मुण्डगौण्डममाभ्यासो यजमानेन चाद्रात् ।
 केशकीटावपन्नश्च तथाश्वभिरवेक्षितम् ॥ २५ ॥

पृति पर्युषितश्चैव वार्त्ताक्यभिषवांस्तथा ।
 बर्जनोयानि वै याद्वै यच्च वस्त्रानिलाहतम् ॥ २६ ॥
 अद्वया परया दत्तं पितृणां नामगोत्रतः ।
 यदाहारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमिति तत् ॥ २७ ॥
 तस्मात् अद्वावता पात्रे यच्छस्तं पितृकर्मणि ।
 यथावच्चैव दातव्यं पितृणां तृप्तिमिच्छता ॥ २८ ॥
 योगिनश्च मदा याद्वै भोजनीया विपश्चिता ।
 योगाधारा हि पितरस्तस्मात्तान् पूजयेत् मदा ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणानां मन्त्रेभ्यो योगी त्वग्रायनी यदि ।
 यजमानश्च भोक्तृं य नीरिवास्मि तारयेत् ॥ ३० ॥
 पितृमाशास्तथैवात्र गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 या गीताः पितृभिः पूर्वमैलस्याभीमहीपतेः ॥ ३१ ॥
 कटा नः मखतावग्रः कस्यचिद्भविता सुतः ।
 यो योगिभुक्तशेषान्नी भुवि पिण्डं प्रदास्यति ॥ ३२ ॥
 गयायामथवा पिण्डं खड्गमांसं महाहविः ।
 कालशकं निरुद्धं वा वृसरं मामटतये ॥ ३३ ॥
 वैश्वदेवश्च सोम्यश्च खड्गमांसं परं हविः ।
 विषाणवर्जं खड्गात्या चासूर्यं ज्ञाश्रुवामहे ॥ ३४ ॥
 दद्यात् यादं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि ।
 मधुसर्पिःसमायुक्तं पापमं दक्षिणायने ॥ ३५ ॥
 तस्मात् सम्पूजयेत् भक्त्या स्वपितृन् पुत्र ! मानवः ।
 कामानभोषन् सकलान् पापाह्वात्सविमोचनम् ॥ ३६ ॥
 वसन् रुद्रांस्तथादित्यान्नक्षत्रग्रहतरकाः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितरः याद्वतर्पिताः ॥ ३७ ॥

आयुः प्रज्ञां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्ञं पितरः आद्वतर्पिताः ॥ ३८ ॥
 एतत् ते पुत्रं ! कथितं आहकर्म यथोदितम् ।
 काम्यानां श्रूयतां वत्स । आह्वानां तिथिकीर्तनम् ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे आहकल्पः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

सदावसोवाच ।

' प्रतिपदनन्ताभ्यां द्वितीया द्विपदप्रता ।
 त्रयाधिनी तृतीया तु चतुर्षी यतुर्नामिने ॥ १ ॥
 त्रियं प्राप्नोति पञ्चमयां पटशं पुत्रशो भवेन्नरः ।
 गणाधिपत्यं सप्तमयानटनया वृद्धिमुत्तमाम् ॥ २ ॥
 त्रिंशो नवमयां प्राप्नोति दशमया धृष्टीकामताम् ।
 वेदांस्तथापूयात् सर्वानि वादृश्यां क्रियापरः ॥ ३ ॥
 द्वादश्यां जयलाभश्च प्राप्नोति त्रिदशुजकः ।
 प्रजां मेधां पशुं वृद्धिं गणवन्त्रयं पुष्टिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥
 द्वादशमायुरश्वथ्यं कृष्णाम् त्रयोदशाम् ।
 अवाप्नोति न मन्दैः श्राद्धं यदापरो नरः ॥ ५ ॥
 यथा मन्वावितानेन यादसम्यत्समन्वितः ।
 युवानः पितरो ययुः सृताः शस्त्रेण वा हताः ॥ ६ ॥
 तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां प्रीतिमभाषता ।

आइं कुर्वन्नमावस्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ॥ ७ ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गज्ञानन्तमश्नुते ।
 कृत्तिकासु पितृनर्च्य स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ ८ ॥
 अपत्यकामो रोहिण्यां सोमिषं दौत्रस्वितां लभेत् ।
 दौर्घ्यमार्द्रासु चाप्नोति श्रेयादि च पुनर्दमौ ॥ ९ ॥
 पुष्टिं पुष्ये सदाभ्यर्च्य अग्निपासु वरान् सुतान् ।
 मघासु स्वजनश्रेष्ठं नौमास्यं फल्गुनीषु च ॥ १० ॥
 प्रदानशीलो भवति मापत्यश्रेष्ठतस्तु च ।
 प्रयाति श्रेष्ठतां सत्यं हस्ते आइप्रदो नरः ॥ ११ ॥
 रूपयुक्तश्च चित्रासु तथापत्यान्वाहयात् ।
 वाणिज्यलाभदा स्नातिर्विशालां चक्रकामदा ॥ १२ ॥
 कुर्वन्तद्यानुगाधामु लभन्ते चक्रावर्तताम् ।
 आधिपत्यञ्च जेष्ठसु भूजे चारीग्यमुत्तमम् ॥ १३ ॥
 आधादासु यशःप्राप्तिरुत्तरारु विभोक्ता ।
 अश्वि च शुभान् लोकान् धनिहासु धनं महत् ॥ १४ ॥
 वेद्वित्त्वमभिजिति भिषक्शुश्रुन्तु वारुणे ।
 अजाविकं प्रोष्ठपदे विन्देज्ञानंस्तथोत्तरे ॥ १५ ॥
 रवतोषु तथा कुप्यमग्निनीषु तुरङ्गमान् ।
 आइं कुर्वंस्तथाप्नोति भरणीश्याशुरुत्तमम् ॥
 तस्मात् कामानि कुर्वीत जज्ञेष्वेतेषु तत्त्वजित् ॥ १६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे काम्यश्चाइप्रदफलकथनम् ॥२३॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

मदालसीवाच ।

एवं पुत्र ! गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा ।
संपूज्या हव्यकव्याभ्यामन्नेनातिथिवान्धवाः ॥ १ ॥
भूतानि भृत्याः सकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः ।
भिक्षवो याचमानाश्च ये चान्ये वसता गृहे ॥ २ ॥
सदाचारवता तात ! साधुना गृहमेधिना ।
पापं भुङ्क्ते समुल्लङ्घ्य निरत्यैमित्तिकोः क्रियाः ॥ ३ ॥

अशक उवाच ।

कथितं मे त्वया मातर्नित्यं नेमित्तिकञ्च यत् ।
नित्यनेमित्तिकञ्चैव त्रिविधं कर्म पौरुषम् ॥ ४ ॥
सदाचारमहं श्रोतुमिच्छामि कुचनान्दिनि ।
यत् कुर्वन् सुखमाप्नोति परत्रैह च मानवः ॥ ५ ॥

मदानसीवाच ।

गृहस्थेन सदा कार्यमाचारपरिपालनम् ।
न ह्याचारविहीनस्य सुखमत्र परत्र वा ॥ ६ ॥
यज्ञदानतपांसाह पुरुषान्य न भूतये ।
भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते ॥ ७ ॥
दुराचारो हि पुरुषो न ह्यप्रविन्दते महतः ।
कार्यो यत्रः सदाचारे अचारो ह्यन्यतक्षणम् ॥ ८ ॥
तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य पुत्रक ॥

तन्ममैकमनाः श्रुत्वा तथैव परिपालय ॥ ८ ॥
 त्रिवर्गसाधने यत्नः कर्त्तव्यो गृहमेधिना ।
 तत्सं सिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ॥ १० ॥
 पादेनार्थस्य पारत्रयं कुर्यात् सञ्चयमात्मवान् ।
 अर्द्धेन चात्मभरणन्नित्यनैमित्तिकान्वितम् ॥ ११ ॥
 पादञ्चात्मार्यमायस्य मूत्रभूतं विवर्द्धयेत् ।
 एवमाचरतः पुत्र ! अर्थः साफल्यमर्हति ॥ १२ ॥
 तद्वत् पापनिषेधार्थं धर्मः कार्यो विपश्चिता ।
 परत्रार्थं तथैवान्यः काम्योऽत्रैव फलप्रदः ॥ १३ ॥
 प्रत्यवायभयात् काम्यस्तथान्यश्चाविरोधवान् ।
 द्विधा कामोऽपि गदितस्त्रिवर्गस्याविरोधतः ॥ १४ ॥
 परम्परानुबन्धांश्च सर्वानेतान् विचिन्तयेत् ।
 विपरीतानुबन्धांश्च धर्मादींस्तान् शृणुष्व मे ॥ १५ ॥
 धर्मो धर्मानुबन्धार्थो धर्मो नात्मार्यबाधकः ।
 उभाभ्याञ्च द्विधा कामस्तेन तौ च द्विधा पुनः ॥ १६ ॥
 ब्राह्मे मुहूर्त्ने बुध्येत धर्मार्थो चापि चिन्तयेत् ।
 समुत्थाय तथाचम्य प्राङ्मुखो नियतः शुचिः ॥ १७ ॥
 पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकराम् ।
 उपासीत यथान्यायं नैनां जज्ञादनापदि ॥ १८ ॥
 असत्प्रलापमनृतं वाक्पारुष्यञ्च वर्जयेत् ।
 असञ्छास्त्रमसहादमसत्सेवाश्च पुत्रक ! ॥ १९ ॥
 सायं प्रातस्तथा होमं कुर्वीत नियतात्मवान् ।
 नोदयास्तमने विम्बमुदीक्षेत विवस्वतः ॥ २० ॥
 केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दन्तधावनम् ।

पूर्वाह्न एव कार्याणि देवतानाञ्च तर्पणम् ॥ २१ ॥
 ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणाञ्चैव वर्त्मनि ।
 विष्णुं नानुतिष्ठेत न कृष्टे न च गोव्रजे ॥ २२ ॥
 नग्नां परस्त्रियं नेक्षेत्र पश्ये दात्मनः शकृत् ।
 उदक्या दर्शनं स्वर्गो वर्ज्यं सम्भाषणस्तथा ॥ २३ ॥
 नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ।
 नाधितिष्ठेच्छकन्मूत्रकेशभस्मकपालिकाः ॥ २४ ॥
 तुषाङ्गारास्त्रिशीर्सानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ।
 नाधितिष्ठेत्तथा प्राज्ञः पथि चैवन्तथा भुवि ॥ २५ ॥
 पितृदेषमनुष्याणां मृतानाञ्च तथार्चनम् ।
 कृत्वा विभवतः पञ्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ २६ ॥
 प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापि स्नाचान्तो वाग्यतः शुचिः ।
 भुञ्जीतान्नञ्च तच्चित्तो ह्यान्तर्जानुः सदा नरः ॥ २७ ॥
 उपघातादृते द्राघं नान्यस्यादीरयेद्वधः ।
 प्रत्यञ्जलवर्णं वर्ज्यं मन्त्रमत्युषाभिव च ॥ २८ ॥
 न गच्छन्न च तिष्ठन् वै विष्णुं वीक्ष्यगमात्मवान् ।
 कुर्वीत नैव चाचामन् यत विद्विदपि भक्तयेत् ॥ २९ ॥
 उच्छिष्टो नालपेत् किञ्चित् स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् ।
 गां ब्राह्मणं तथा चार्ग्वं स्मृत्तानञ्च न स्पृशेत् ॥ ३० ॥
 न च पश्ये द्रविं नेन्दुं न मन्त्रदाणि कामतः ।
 भिन्नामनं तथा गयत्रां भाजनञ्च विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 गुरुणामामन देयमभ्युत्थानादिसत्कृतम् ।
 अनुकूलं तथालापमभिवादनपूर्वकम् ॥ ३२ ॥
 तथानुगमनं कुर्यात् प्रतिफलं न सञ्जयेत् ।

नैकवस्त्रश्च भुञ्जीत न कुयर्पाद्देवतार्चनम् ॥ ३३ ॥
 न वाहयेद्द्विजान्नाम्नो मेहं कुर्वीत बुद्धिमान् ।
 स्नायीत न नरो नग्नी न शयीत कदाचन ॥ ३४ ॥
 न पाणिभ्यामुभाभ्याञ्च कण्डूयेत गिरस्तथा ।
 न चाभौक्ष्यं गिरःस्नानं कायर्पां निष्कारणं नरैः ॥ ३५ ॥
 गिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ।
 अनर्थायिषु सर्वेषु स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 ब्राह्मणानिलगोसूर्यार्पणं मेहेत कदाचन ।
 उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुखः ॥ ३७ ॥
 आत्राधापु यथाकामं कुयर्पान्मूत्रपुरीषयोः ।
 दुष्कृतं न गुराब्रूयात् क्रुद्धं चेनं प्रसादयेत् ॥ ३८ ॥
 परिवादं न शृणुयादन्येषामपि कुर्वताम् ।
 पत्या देयो ब्राह्मणानां राज्ञो दुःखातुरस्य च ॥ ३९ ॥
 विद्याधिकस्य गुर्विण्णा भारार्त्तस्य यवौयसः ।
 मूकान्यवधिराणाञ्च मत्तस्यान्मत्तकस्य च ॥ ४० ॥
 पुंश्रुत्याः कृतवैवस्य बालस्य पतितस्य च ।
 देवालय चेत्यतरुं तथैव च चतुष्पथम् ॥ ४१ ॥
 विद्याधिकं गुरुं देवं बुधः कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
 उपानहस्तमाल्यादि धृतमन्त्रैर्न धारयेत् ॥ ४२ ॥
 उपवीतमलङ्कारं करकञ्चैव वजयेत् ।
 चतुर्दशान्तथाष्टमयां पञ्चदश्याञ्च पः
 तैलाम्यङ्गं तथा भोगं योऽपितश्च विवर्जयेत् ।
 न क्षिप्तपादजङ्घश्च प्राञ्जस्तिष्ठेत् कदाचन ॥ ४४ ॥
 न चापि विञ्चिपेत् पादौ पादं पादेन नाक्रमेत् ।

मर्माभिघातमाक्रोशं पेशुन्यश्च विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥
 दग्धाभिमानतीक्ष्णानि न कुर्वीत विचक्षणः ।
 मूर्खोऽन्नत्तव्यसनिनो विरूपाक्षायिनस्तथा ॥ ४६ ॥
 न्यूनाङ्गांश्चाधिकाङ्गांश्च नोपहासैर्विदूषयेत् ।
 परस्य दण्डं नोद्यच्छेच्छिचार्थं पुत्रशिष्ययोः ॥ ४७ ॥
 तदन्नोपविशेत् प्राञ्चः पादेनाक्रम्य चासनम् ।
 सयावं कृश्वरं मांसं नाम्नार्थमुपसाधयेत् ॥ ४८ ॥
 सायं प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथिपूजनम् ।
 प्राङ्मुखोद्दङ्मुखो वापि वाग्यतो दन्तधावनम् ॥ ४९ ॥
 कुर्वीत सततं वत्स ! वर्जयेद्द्वयं वीरुधः ।
 नोदकगिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यकगिरा नरः ॥ ५० ॥
 गिरस्यगस्त्वमास्थाय शयीताथ पुरन्दरम् ।
 न तु गन्धवतीषुषु स्नायीत न तथा निगि ॥ ५१ ॥
 उपरार्ग परं स्नानमृते दिनमुदाहृतम् ।
 अपमृज्यान्न चास्नाती गात्राण्यम्बरपाणिभिः ॥ ५२ ॥
 न चापि धूनयेत् केगान् वाससो न च धूनयेत् ।
 नानलेपनमाद्यादस्नातः कर्हिचिद्बुधः ॥ ५३ ॥
 न चापि रक्तवासाः स्यान्निवासितधरोऽपि वा ।
 न च कुर्याद्द्विपर्यासं वाससोर्नापि भूषणे ॥ ५४ ॥
 वर्ज्यश्च विदग्धं तस्मैत्यन्तोपहतश्च यत् ।
 केशकीटावपन्नश्च क्षुण्णं श्वभिरविक्षितम् ॥ ५५ ॥
 अवलोटावपन्नश्च सारोहरणदूषितम् ।
 पृष्ठमांसं वृथामांसं वर्ज्यमांसश्च पुत्रक ! ॥ ५६ ॥
 न भक्षयेत् सततं प्रत्यक्षसवणानि च ।

वज्रं चिरोपितं पुत्र ! भक्तं पर्युषितञ्च यत् ॥ ५७ ॥

पिष्टशक्रेक्षुपयसां विकारान्नृपनन्दन ! ।

तथा मांसविकारांश्च ते च वज्रंश्चिरोषिताः ॥ ५८ ॥

उदयास्तमने भानोः शयनञ्च विवर्जयेत् ।

नास्नातो नैव संविष्टो न चैवान्यमना नरः ॥ ५९ ॥

न चैव शयने नोर्व्यासुपविष्टो न शब्दवत् ।

न चैकवस्त्रो न वदन् प्रेक्षतामप्रदाय च ॥ ६० ॥

मुञ्चीत पुरुषः स्नातः सायं प्रातर्यथाविधि ।

परदारा न गन्तव्याः पुरुषेण विपश्चिता ॥ ६१ ॥

इष्टापूर्त्तायुषां हन्वी परदारगतिर्दृणाम् ।

न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ ६२ ॥

यादृशं पुरुषस्येह परदाराभिमर्षणम् ।

देवार्चनाग्निकायर्षाणि तथा गुर्वभिवादनम् ॥ ६३ ॥

कुर्वीत समप्रगाचमप्र तद्वदन्नभुजिक्रियाम् ।

अफेनाभिरगन्वाभिरद्भिरच्छाभिरादरात् ॥ ६४ ॥

आचामेत् पुत्र ! पुण्याभिः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।

अन्तर्जलादावसथावल्मीकान्मूषिकस्थलात् ॥ ६५ ॥

कृतगौचावगिष्टाश्च वर्जयेत् पञ्च वै मृदः ।

प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः ॥ ६६ ॥

अन्तर्जानुस्तथा चामेत्त्रिञ्चतुर्वा पिवेदपः ।

परिमृज्य द्विरास्यान्तं खानि मूर्धानमेव च ॥ ६७ ॥

ममप्रगाचमप्र तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः ।

देवतानामृषीणाञ्च पितृणाञ्चैव यत्नतः ॥ ६८ ॥

समाहितमना भूत्वा कुर्वीत सततं नरः ।

क्षुत्वा निष्ठोच्य वासश्च परिधायाचमेद्वयुः ॥ ६८ ॥
 क्षुतेऽवलिङ्गे वान्ते च तथा निष्ठोवनादिषु ।
 क्षुर्यादाचमनं स्रग्धं गोपृष्ठस्याकीर्णनम् ॥ ७० ॥
 कुर्वीतालम्बनं चापि दक्षिणशृणुष्य वै ।
 यथा विभवतो ह्येतत् पूर्वाभावे ततः परम् ॥ ७१ ॥
 अविद्यमाने पूर्वोक्ते उत्तरप्राशिरिष्यते ।
 न क्षुर्याद्दन्तसङ्घर्षं नाकनो देहताडनम् ॥ ७२ ॥
 स्वप्राध्ययनभोज्यानि सन्ध्यशेषे विवर्जयेत् ।
 सन्ध्यायां मैथुनञ्चापि तथा प्रस्थानार्थव च ॥ ७३ ॥
 पूर्वोक्ते तात ! देवानां मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।
 भक्त्या तथापराङ्गे च कुर्यात् पितृपूजनम् ॥ ७४ ॥
 गिरःस्नातश्च कुर्वीत देवं त्वानथापि वा ।
 प्राङ्मुखोद्दङ्मुखो वापि श्मश्रुकर्म च कारयेत् ॥ ७५ ॥
 व्यङ्गिनीं वज्रेण कन्यां कलनामपि रोगिणीम् ।
 विक्रतां पिङ्गलाञ्चैव वःचाटां सर्वदृषिताम् ॥ ७६ ॥
 अव्यङ्गीं श्रीमयनामाञ्च सर्वं जगत्प्रिताम् ।
 तादृशीमुदहेत कन्यां श्रेयःकाशी नरः सदा ॥ ७७ ॥
 उदहेत पितृमन्त्रोय सप्तमीं पञ्चमीन्तथा ।
 वज्रेदारान् त्यजेत्तीर्थं दिवा च स्वप्नमैथुने ॥ ७८ ॥
 परापतापकं कर्म उन्तुषीडाञ्च वर्जयेत् ।
 उदक्या सर्ववर्षानां वज्र्यां रात्रिषु तृणम् ॥ ७९ ॥
 स्त्रीजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीमपि वर्जयेत् ।
 ततः षष्ठ्यां व्रजेद्वावरां श्रेष्ठां युग्मासु पुत्रक ! ॥ ८० ॥
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽप्यसु रात्रिषु ।

तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेत् सदा नरः ॥ ८१ ॥

विधर्मिणोऽङ्घ्रिपूर्वास्थे सन्ध्रकाले च पण्ड्रकाः ।

सुरकर्मणि वान्ते च स्त्रीसम्भोगे च पुत्रक ! ॥ ८२ ॥

स्रायीत चेलवान् प्राज्ञः कटभूमिसुपेत्य च ।

द्वेषवेदद्विजातीनां साधुसत्यमहात्मनाम् ॥ ८३ ॥

गुरोः पतिव्रतानाञ्च तथा यज्वितपस्विनाम् ।

परिवादं न कुर्वीत परिहासञ्च पुत्रक ! ॥ ८४ ॥

कुर्वतामविनीतानां न श्रोतव्यं कथञ्चन ।

नोत्कृष्टशय्यासनयोर्नापकृष्टस्य चारुहेत् ॥ ८५ ॥

न चामङ्गल्यवेगः स्यान्न चामङ्गल्यवाग्भवेत् ।

धवलास्वरसंवीतः सितपुष्पविभूषितः ॥ ८६ ॥

नोद्धूतोन्मत्तमूढैश्च नाविनीतैश्च पण्डितः ।

गच्छेन्मैत्रीं न चाग्रीलेर्न च चौयर्गादिदूषितैः ॥ ८७ ॥

न चातिव्ययग्रीलेश्च न लुब्धैर्नापि वैरिभिः ।

न बन्धकोभिर्न न्यूनैर्बन्धकीपतिभिस्तथा ॥ ८८ ॥

सार्द्धं न बलिभिः कुर्यान्न च न्यूनैर्न निन्दितैः ।

न सर्वशङ्किभिर्नित्यं न च दैवपरैर्नरैः ॥ ८९ ॥

कुर्वीत साधुभिर्मैत्रीं सदाचारावलम्बिभिः ।

प्राञ्जैरपिशुनैः शक्तैः कर्मण्युद्योगभागिभिः ॥ ९० ॥

सुहृद्दीक्षितभूपालस्रातकश्वशुरैः सह ।

ऋत्विगादीन् षडर्घाहानर्चयेच्च गृहागतान् ॥ ९१ ॥

यथा विभवतः पुत्र ! द्विजान् संवत्सरोषितान् ।

अर्चयेन्मधुपर्केण यथाकालमतन्वितः ॥ ९२ ॥

तिष्ठेच्च शासने तेषां श्रेयस्कामो द्विजोत्तमः ।

न च तान् विवदेहीमानाक्रुष्टश्चापि तैः सदा ॥ ८३ ॥

सम्यग्गृहार्चनं कृत्वा यथास्थानमनुक्रमात् ।

संपूजयेत्ततो वङ्गं दद्याच्चैवाहुतोः क्रमात् ॥ ८४ ॥

प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात् प्रजानां पतये ततः ।

तृतीयाञ्चैव गुह्येभ्यः कश्यपाय तथापराम् ॥ ८५ ॥

ततोऽनुमतये दत्त्वा दद्याद्गृहबलिनतः ।

पूर्वाख्यातं मया यत्ते नित्यकर्मक्रियाविधौ ॥ ८६ ॥

वैश्वदेवन्ततः कुर्यात्तत्र मत्तत्र मे शृणु ।

यथास्थानविभागन्तु देवानुद्दिश्य वै पृथक् ॥ ८७ ॥

पर्जन्याय धरित्रीणां दद्याच्च माणके तयम् ।

वागवे च प्रतिदिशं दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात् ॥ ८८ ॥

ब्रह्मणे चान्तरीक्षाय सूर्याय च यथाक्रमम् ।

विश्वेभ्यश्चैव देवभ्यो विश्वभूतभ्य एव च ॥ ८९ ॥

उपसे भूतपतये दद्याच्चोत्तरतस्ततः ।

स्वधा नम इतीत्युक्त्वा पितृभ्यश्चापि दक्षिणे ॥ ९० ॥

कृत्वापसव्यं वायव्यां यक्ष्मैतर्त्तिति भाजनात् ।

अन्नावशेषमिच्छन् वै तीर्थं दद्यादथार्वाविध ॥ ९१ ॥

ततोऽन्नायं समुद्धृत्य हन्तकारापकल्पनम् ।

यथाविधि यथान्यायं ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ९२ ॥

कुर्यात् कर्माणि तीर्थेन स्विन स्विन यथाविधि ।

देवादीनान्तथा कुर्याद्ब्राह्मणे णाचमनक्रियाम् ॥ ९३ ॥

अद्भुष्टोत्तरतो रेखा पाणेषां दक्षिणस्य तु ।

एतद्ब्राह्मणमिति ख्यातं तीर्थमाचमनाय वै ॥ ९४ ॥

तर्जन्यद्भुष्टयोरन्तः पैत्र्यं तीर्थमुदाहृतम् ।

पितृणां तेन तोगादि दद्यान्नान्दीमुखादृते ॥ १०५ ॥

अहुत्स्ये तथा दैवं तेन दिव्यक्रियाविधिः ।

तीर्थं कनिष्ठिकामूले कायं तेन प्रजापतेः ॥ १०६ ॥

एवमेभिः सदा तीर्थैर्देवानां पितृभिः सह ।

सदा कार्याणि कुर्वीत नान्यतीर्थेन कर्हिचित् ॥ १०७ ॥

ब्राह्मेप्रणाचमनं शस्तं पितॄन् पितॄणां सर्वदा ।

देवतीर्थेन देवानां प्राजापत्यं निजेन च ॥ १०८ ॥

नान्दीमुखानां कुर्वीत प्रादः पिण्डीदकक्रियाम् ।

प्राजापत्येन तीर्थेन यत्र किञ्चिन् प्रजापतेः ॥ १०९ ॥

गुग्गुलुमन्त्रिण्यत्र विष्टुशक्तं त्रिवचनम् ।

गुरुदेवान् प्रति तथा न च पादौ प्रसारयेत् ॥ ११० ॥

नाचपीत धनस्त्रीं गां जलं नाञ्जलिना पिबेत् ।

शौचकालेषु रजिषु गुणवन्तीषु वा पुनः ॥ १११ ॥

न वितस्वित शौचार्थं न स्नेहादलं धमेत् ।

तत्र पुत्र । न वस्तयं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ॥ ११२ ॥

ऋणप्रदाता वेद्यश्च योत्रियाः सज्जना नदी ।

जिताग्निर्वो दृषी यत्र वनवान् धर्मपथरः ॥ ११३ ॥

तत्र नित्यं वसेत् प्रातः कुतः शशुपती सुखम् ।

यत्रापृथ्वी नृपतिर्यत्र शशुपती यती ॥ ११४ ॥

पौराः सुसंयता यत्र सततं न्यासवर्तिनः ।

यत्रामन्त्रिणी लोकात्मनो वापः सुखीदयः ॥ ११५ ॥

कस्मिन् क्षुपोदला राष्ट्रे पायशो नातिभोगिनः ।

यत्रौषधान्यगेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ॥ ११६ ॥

तत्र पुत्र ! न वस्तयं यत्र

जिगीषुः पूर्ववैरश्च जनश्च सततीत्मवः ॥ ११७ ॥

वसेन्नित्यं सुशौलेषु सहवामिषु पण्डितः ।

इत्येतत् कथितं पुत्र ! मया ते हितकाम्यया ॥ ११८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अन्नकर्तुषासने सदाचाराध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सदालसोऽपि ।

अतःपरं शृणुष्व त्वं वज्रप्रावर्जप्रतिक्रियाम् ।

भोजप्रमत्तं पर्युषितं स्नेहाक्तं चिरसंभृतम् ॥ १ ॥

अस्नेहाद्यापि गोधूमयवगौरमविक्रियाः ।

शशकः कच्छपो गोधा ज्वावित खड्गोऽथ पृथक् ॥ २ ॥

भक्ष्या ह्येतं तथैव वज्रप्रीं ग्रामशुकरककुटीं ।

पितृदेवादिशेषश्च याद्वे ब्राह्मणकाम्यया ॥ ३ ॥

प्रीन्नित्तद्धीपधार्थञ्च खादन्नांसं न दृश्यति ।

गङ्गाश्रमस्वर्णरूप्याणां रज्जुनामथ वामसाम् ॥ ४ ॥

शाकभूलफलानाञ्च तथा विदलचर्मणाम् ।

मणिवज्रप्रवालानान्तथा मुक्ताफलस्य च ॥ ५ ॥

गात्राणाञ्च मनुष्याणामस्य ना शीचमिष्यते ।

यथायसानां तोयेन ग्रावणाः सङ्घर्षणेन च ॥ ६ ॥

सस्नेहानाञ्च भाण्डानां शुद्धिरुष्णेन वारिणा ।

सूर्यधान्याजिनानाञ्च सुप्रणीतृखलस्य च ॥ ७ ॥

ससर्जं शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणम् ।
 आकाशं शब्दमात्रन्तु भूतादिष्वहृणोत्ततः ॥ ४० ॥
 स्पर्शतन्मात्रमेवेह जायते नात्र संशयः ।
 बलवान् जायते वायुस्तस्य स्पर्शगुणो मतः ॥ ४१ ॥
 वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्जं ह ।
 ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ४२ ॥
 स्पर्शमात्रस्तु वै वायूरूपमात्रं समाहृणोत् ।
 ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्जं ह ॥ ४३ ॥
 सम्भवन्ति ततो ह्यापश्चासन् वै ता रसात्मिकाः ।
 रसमात्रन्तु ताह्यापो रूपमात्रं समाहृणोत् ॥ ४४ ॥
 आपश्चापि विकुर्वत्यो रसमात्रं ससर्जिरे ।
 सङ्घातो जायते तस्मात्तस्य रस्यो गुणो मतः ॥ ४५ ॥
 तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता ।
 अविशेषवाचकत्वाद्विशेषास्ततश्च ते ॥ ४६ ॥
 न शान्ता नापि घोरान्स्ते न मूढाश्चाविशेषतः ।
 भूततन्मात्रसर्गोऽयमहङ्कारात्, तामसात् ॥ ४७ ॥
 वैकारिकादहङ्कारात् सत्त्वोद्विक्तात्, सत्त्विकात् ।
 वैकारिकः स सर्गात् युगपत् सम्प्रवर्त्तते ॥ ४८ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवा वैकारिका दश ॥ ४९ ॥
 एकादशं मनस्तत्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ।
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषो जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ॥ ५० ॥
 शब्दादीनामवाप्यर्थं बुद्धियुक्तानि वक्ष्यते ।
 पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाक् पञ्चमी भवेत् ॥ ५१ ॥

तथा मांसञ्च चण्डालकव्यादादिनिपातितम् ।
 रथ्यागतञ्च चेत्तद्वि तात ! वातात् शुचि स्मृतम् ॥२०॥
 रजोऽग्निरश्वी गौश्लथाया रश्मयः पवनो मही ।
 विप्रुषो मज्जिकाद्याश्च दुष्टमंज्जाददीषिणः ॥ २१ ॥
 अजाश्वी मुखतो मेध्वी न गोर्वत्सस्य चाननम् ।
 मातुः प्रस्रवण मध्यं प्रकृतिः फलपातने ॥ २२ ॥
 आसनं शयनं दानं नावः पाद्यं तृणानि च ।
 सोमसूर्य्यांशुपवनैः शक्यन्ते तानि पण्यवत् ॥ २३ ॥
 रथ्यावमर्षणस्नानत्रयानभ्यासजपैश्च ।
 आचामित यथान्यासं तानी विमर्श्यात् च ॥ २४ ॥
 स्पृशानामप्यमंसर्गैर्विरथाकृत्स्नान्याम् ।
 पङ्केष्टवचिनानाञ्च मेष्या वादुर्महामात् ॥ २५ ॥
 प्रभृतापहतादन्नादणुपुत्रश्च मन्त्रव्रत ।
 शेषस्य प्राञ्जणं च शीतान्तरिक्षेण सदा ॥ २६ ॥
 उपवासस्निगात्तन्नुदृष्टवन्तश्चिरी सर्वे ।
 अत्राति ज्ञानपूत्रेणु तदीषिण्युक्तेन च ॥ २७ ॥
 उदक्याम्बुशुभलाद्यैश्च काल्याण्यसायिनः ।
 स्पृश्यान्नायात प्राञ्जणं तदीषु स्तुत्यादिभिः ॥ २८ ॥
 नारं स्पृश्याद्यि मन्त्रैश्च शय्याः शुभ्रानि मानवः ।
 आचमैव तु नि स्नेहं तापानश्याकर्मोच्य वा ॥ २९ ॥
 न लङ्घयेत्तद्यैव तृकशान्तोपनिर्नाति च ।
 नाद्यानादौ त्रिकान्यु प्राञ्जणैश्च कदाचन ॥ ३० ॥
 न चालपेज्जनद्विष्टा वोदृश्यान्नालया स्त्रियम् ।
 गृह्णादुच्छिष्टविण्णसूत्रपाद्भ्यांश्च त्रिपर्वाहः ॥ ३१ ॥

पञ्च पिण्डाननुष्ठृत्य न स्नायात् परवारिणि ।
 स्नाथौत देवखार्तषु गङ्गाङ्गदसरित्सु च ॥ ३२ ॥
 देवतापितृसञ्छास्त्रयज्ञमन्त्रादिनिन्दकैः ।
 कृत्वा तु स्पर्शनालापं शुद्धेप्रतार्कावलोकनात् ॥ ३३ ॥
 अवलोक्य तथोदक्यामन्यजं पतितं शवम् ।
 विधर्मिसूतिकाषण्डविवस्त्रान्यावसायिनः ॥ ३४ ॥
 सूतनिर्यातकाद्यैव परदाररताश्च ये ।
 एतदेव हि कर्तव्यं प्राज्ञैः शोधनमात्मनः ॥ ३५ ॥
 अभोजनं सूतिकाषण्डमार्जाराखुशुकुटान् ।
 पतिताविद्वचण्डानमृतहारांश्च धर्मवित् ॥ ३६ ॥
 संस्पृश्य शुध्यते स्नानाद्दुदक्याग्रामशूकरौ ।
 तद्वच्च सूतिकाग्रीचदूषितौ पुरुषावपि ॥ ३७ ॥
 यस्य चानुदिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्मणः ।
 यश्च ब्राह्मणसन्त्यक्तः किल्बिषो स नराधमः ॥ ३८ ॥
 नित्यस्य कर्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन ।
 तस्य त्वकरणे बन्धः केवलं मृतजन्मसु ॥ ३९ ॥
 दशाहं ब्राह्मणस्तिष्ठेद्दानहीमादिवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहञ्च वैश्या मासाईभेव च ॥ ४० ॥
 शूद्रस्तु मासमासीत निजकर्मविवर्जितः ।
 ततः परं निजं कर्म कुर्युः सर्वे यथोदितम् ॥ ४१ ॥
 प्रेताय सलिलं देयं वह्निर्दग्ध्वा तु गोत्रिकैः ।
 प्रथमेऽङ्गि चतुर्थे च सप्तमे नवमे तथा ॥ ४२ ॥
 भस्मास्थिचयनं कार्यं चतुर्थे गोत्रिकैर्दिने ।
 ऊर्ध्वं सञ्चयनात्तेषामङ्गस्यर्षो विधीयते ॥ ४३ ॥

सोदकैस्तु क्रियाः सर्वाः कार्याः सञ्चयनात्परम् ।
 स्वर्ग एव सपिण्डानां मृताहनि तद्योभयोः ॥ ४४ ॥
 अन्वे कश्चमागस्ततोयोदुबन्धनवङ्गिषु ।
 विषप्रपातादिमृते प्रायो नागकयोरपि ॥ ४५ ॥
 बाले देशान्तरस्थे च तथा प्रव्रजिते मृते ।
 सद्यः शीघ्रमथान्यैश्च तत्रहमुक्तमशौचकम् ॥ ४६ ॥
 सपिण्डानां सपिण्डस्तु मृतेऽन्यस्मिन्मृता यदि ।
 पूर्वाशौचसमाख्यातैः कार्यास्त्वत्र दिनैः क्रियाः ॥ ४७ ॥
 एष एव विधिर्दृष्टो जन्मन्यपिहि सूतके ।
 सपिण्डानां सपिण्डेषु यथावत्सोदकेषु च ॥ ४८ ॥
 जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचेद् विधीयते ।
 तत्रापि यदि चान्यस्मिन् जाते जायेत चापरः ॥ ४९ ॥
 तत्रापि शुद्धिरुद्दिष्टा पूर्वजन्मतो दिनैः ।
 दशहादशमासाईमाससंख्यैर्दिनैर्गतैः ॥ ५० ॥
 स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्यात् सर्वे वर्णा यथाविधि ।
 प्रेतमुद्दिश्य कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं ततः परम् ॥ ५१ ॥
 दानानि चैव देयानि ब्राह्मणेभ्यो मनोपिभिः ।
 यद्यद्दिष्टतमं लोके यत्रापि दयितं गृहं ॥ ५२ ॥
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ।
 पूज्यैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सनिलं वाहनायुधम् ॥ ५३ ॥
 प्रतोददण्डौ च तथा सम्यग्वर्णाः कृतक्रियाः ।
 स्ववर्णधर्मादिर्दिष्टमुपादानं तथा क्रियाः ॥ ५४ ॥
 कुर्यात् समस्ताः शुचिनः परत्रेह च भूतिदाः ।
 अर्घ्यतव्या त्रयो नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ ५५ ॥

धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यञ्चापि यत्नतः ।

यञ्चापि कुर्वतो नात्मा जुगुप्सामिति पुत्रक ! ॥ ५६ ॥

तत्कत्तव्यमगङ्गेन यन्न गोप्यं महाजने ।

एवमाचरतो वत्स ! पुरुषस्य गृहे मतः ॥

धर्मार्थकामसंप्राप्त्या परत्रेह च भीभनम् ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ऽसुरकांनूशासने वल्कीयर्ष्याध्यायः ॥ १५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

जड उवाच ।

म एवमनुशिष्टः सन् माता संप्राप्य यौवनम् ।

ऋतध्वजसुतयुक्ते सम्यग्दारपरिग्रहम् ॥ १ ॥

पत्न्यांश्चोत्पाद्यामास यत्नैश्चाप्ययजद्विभुः ।

पितृश्च सर्वकालेषु चकाराज्ञानपालनम् ॥ २ ॥

ततः कालेन महता संप्राप्य चरमं वयः ।

चक्रे ऽभिषेकं पुत्रस्य तस्य राजप्रे ऋतध्वजः ॥ ३ ॥

भार्यया सह धर्मात्मा यियासुप्तपक्षे वनम् ।

अवतीर्क्षीं जहारचो सहाभागो महीपतिः ॥ ४ ॥

मदालसा च तनयं प्राहेऽं पश्चिमं वनः ।

काशीपभोगसंसर्गप्रहाणाय सुतस्य वै ॥ ५ ॥

मदालसीवाच ।

यदा दुःखमसङ्घं ते प्रियबन्धु विधोगजम् ।

शत्रुबाधोद्भवं वापि वित्तनाशात्मसम्भवम् ॥ ६ ॥
 भवेत्तत् कुर्वतो राजत्रं गृहधर्मावलम्बिनः ।
 दुःखायतनभूतो हि ममत्वान्त्वन्नो गृही ॥ ७ ॥
 तदास्मात् पुत्र ! निष्कृष्य महत्तादङ्गुलीयकात् ।
 वाचन्ती शासनं पट्टे मूर्त्त्याचरनिवेशितम् ॥ ८ ॥

जड उवाच ।

द्रव्युक्ता प्रददौ तस्मै सौवर्णं साङ्गुलीयकम् ।
 आग्निषश्चापि या योग्याः पुरुषस्य गृहे सतः ॥ ९ ॥
 ततः कुबलयार्त्त्राऽर्त्ता सा च देवी मदालसा ।
 पुत्राय दत्त्वा तद्राजां तपसे काननं गतः ॥ १० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्यानम् ॥ ३६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

जड उवाच ।

सोऽप्यनर्की यथान्याय पुत्रवन्मद्विताः प्रजाः ।
 पालयामास धर्मात्मा स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ १ ॥
 दुष्टेषु दण्डं शिष्टेषु सम्यक् च परिपालनम् ।
 कुर्वन् परां मुदं लिभे इयाज च महामखेः ॥ २ ॥
 अजायन्त सुतायास्य महाबलपराक्रमाः ।
 धर्मात्मानो महात्मानो विमार्गपरिपन्थिनः ॥ ३ ॥
 चकार सोऽर्थं धर्मेण धर्ममर्थेन वा पुनः ।

तयोश्चैवाविरोधेन बुभुजे विषयानपि ॥ ४ ॥
 एवं बहूणि वर्षाणि तस्य पालयती महीम् ।
 धर्मार्थकामसक्तस्य जग्मुरेकमहर्षया ॥ ५ ॥
 वैराग्यं नास्य सञ्ज्ञे भुञ्जतो विषयान् प्रियान् ।
 न चाप्यलमभूत्तस्य धर्मार्थोपार्जनं प्रति ॥ ६ ॥
 तं तथा भोगसंसर्गप्रसक्तमजितेन्द्रियम् ।
 सुबाहुर्नाम गुश्याव भ्राता तस्य वनेचरः ॥ ७ ॥
 तं बुबोऽधिषुः सोऽथ चिरं ध्यात्वा महीपतिः ।
 तद्वैरिसंशयं तस्य श्रेयोऽमन्यत भूपतेः ॥ ८ ॥
 ततः स काशिभूपालमुदीर्यबलवाहनम् ।
 स्वराज्यं प्राप्तुमागच्छदुबहुयः शरणं कृती ॥ ९ ॥
 सोऽपि चक्रे बलोद्योगमलकं प्रति पार्थिवः ।
 दूतञ्च प्रेषयामास राजामस्यै प्रदीयताम् ॥ १० ॥
 सोऽपि नैच्छत्तदा दातुमाज्ञापूर्वं स्वधर्मवित् ।
 प्रत्युवाच च तं दूतमलकः काशिभूतः ॥ ११ ॥
 मामेवाभ्येत्य हार्देन याचतां राजप्रमथजः ।
 नाक्रान्त्या संप्रदास्यामि भयेनात्पामपि क्षितिम् ॥ १२ ॥
 सुबाहुरपि नी याञ्जाज्ञकार मतिमांस्तदा ।
 न धर्मः क्षत्रियस्येति याञ्जा वीर्यधनी हि सः ॥ १३ ॥
 ततः समस्तसैन्येन काशीशः परिवारितः ।
 आक्रान्तुमभ्यगाद्राष्ट्रमलकस्य महीपतेः ॥ १४ ॥
 अतन्तरैश्च संश्लेषमभ्येत्य तदनन्तरम् ।
 तेषामन्यतमैर्भृत्यैः समाक्रमयानयद्वयम् ॥ १५ ॥
 अपौडयंश्च सामन्तांस्तस्य राष्ट्रोपरोधनैः ।

तथा दुर्गानुपालांश्च चक्रे चाटविकान् वशे ॥ १६ ॥
 कांश्चिच्चोपप्रदानेन कांश्चिद्भेदेन पार्श्विवान् ।
 सान्निवान्यान् वशं निन्ये निभृतास्तस्य येऽभवन् ॥ १७ ॥
 ततः सोऽल्पबलो राजा परचक्रावपीडितः ।
 कोषक्षयमवापोच्चैः पुरञ्चारुध्यतारिणा ॥ १८ ॥
 इत्थं सम्पीड्यमानस्तु क्षीणकोषो दिने दिने ।
 विषादमागात्परमं व्याकुलत्वञ्च चेतसः ॥ १९ ॥
 अत्तिं स परमां प्राप्य तत्संस्माराङ्गरीयकम् ।
 यददृश्य पुरा प्राह माता तस्य मदालसा ॥ २० ॥
 ततः स्नातः शुचिभूर्त्वा वाचयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 निष्कृष्य शासनं तस्माद्दृष्ट्वा प्रम्फुटाक्षरम् ॥ २१ ॥
 तत्रैव लिखितमात्रा वाचयामास पार्श्विवः ।
 प्रकाशपुलकाङ्गोऽसौ प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः ॥ २२ ॥
 सङ्गः सर्वात्मना त्याजाः स चैत्यक्तं न शक्यते ।
 स सद्भिः सह कर्त्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजम् ॥ २३ ॥
 कामः सर्वात्मना हेद्यो ज्ञातुञ्चेच्छक्यते न म ।
 मुमुक्षां प्रति तत्कायर्षं मैव तस्यापि भेषजम् ॥ २४ ॥
 वाचयित्वा तु बहुशां नृणां श्रेयः कथं त्विति ।
 मुमुक्षयेति नियित्य सा च ततमद्भतां वतः ॥ २५ ॥
 ततः स साधुसम्पर्के चिन्तयन् पृथिवीपतिः ।
 दत्तात्रेयं महाभागमगच्छत् परमात्तिमान् ॥ २६ ॥
 त समेत्य महात्मानमकल्पपममङ्गिनम् ।
 णिपत्यानिमस्मूजा यथान्यायमभाषत ॥ २७ ॥
 ह्यन् ! कुरु प्रसादं मे शरणं शरणार्थिनाम् ।

सिद्धद्योर्जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः ॥ ५ ॥
 उत्ससर्ज ततस्तान् तमीमात्रात्मिकां तनुम् ।
 सापविद्धा तनुस्त्रे न सद्यो रात्रिरजायत ॥ ६ ॥
 अन्यां तनुमुपादाय सिद्धक्षुः प्रीतिमाप सः ।
 सत्त्वाद्देकास्ततो देवा सुखतस्तस्य जज्ञिरे ॥ ७ ॥
 उत्ससर्ज च भूतेशस्तनुं तामप्यसौ विभुः ।
 सा चापविद्धा द्विवसं सत्त्वप्रायमजायत ॥ ८ ॥
 सत्त्वमात्रात्मिकां च ततोऽन्यां च सृष्टे तनुम् ।
 पितृवन्नन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ॥ ९ ॥
 सृष्ट्वा पितृदत्तमसर्ज तानुं ताजपि स प्रभुः ।
 सा चोत्सृष्टाभवत् सन्ध्या त्रिननकान्तरस्थिता ॥ १० ॥
 रजोमात्रात्मिकासञ्ज, तनु रेजोऽय स प्रभुः ।
 ततो भगुप्याः सन्ध्या रजोमात्रासमुद्भवा ॥ ११ ॥
 सृष्ट्वा सनुयान् स विशुक्त्ससर्ज तनु ततः ।
 जप्रोत्सृष्टा समभवत् सा च नक्तानोऽहर्मुखे च या ॥ १२ ॥
 इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
 स्याता रात्रप्रहनी चैव सन्ध्या जप्रोत्सृष्टा च वै द्विज ॥ १३ ॥
 जप्रोत्सृष्टा सन्ध्या तयैवाह सत्त्वमात्रात्मकं तनुम् ।
 तमीमात्रात्मिका रात्रिः सा वै तस्मात् त्रियामिका ॥ १४ ॥
 तस्माद्देवा दिवा रात्रात्सृष्टानु बलान्विताः ।
 जप्रोत्सृष्टानमे च सन्ध्याः सन्ध्यायां पितरस्तथा ॥ १५ ॥
 भवन्ति बालोऽसृष्ट्या विपक्षाणां न सशयः ।
 तद्विपर्ययमासाद्य प्रगन्ति च विपर्ययम् ॥ १६ ॥
 जप्रोत्सृष्टा रात्रप्रहनी सन्ध्या चत्वार्यप्रतानि वै प्रभोः ।

राज्यस्य वाञ्छां कुरुतेऽग्रजोऽस्य
 देहस्य चेत् पञ्चमयः स राशिः ।
 गुणप्रवृत्त्या मम किञ्चु तत्र
 तत्स्थः स चाहञ्च शरीरतोऽन्यः ॥ ३९ ॥
 न यस्य हस्तादिकमप्यशेषं
 मांसं न चास्थीनि शिराविभागः ।
 कस्तस्य नागाश्वरथादिकोषैः
 स्वल्पोऽपि सम्बन्ध इहास्ति पुंसः ॥ ४० ॥
 तस्मान्न मेऽरिर्न च मेऽस्ति दुःखं
 न मे सुखं नापि पुरं न कीपम ।
 न चाश्वनागादि बलं न तस्य
 नान्यस्य वा कस्य चिदा ममास्ति ॥ ४१ ॥
 यथा घटोक्थकमण्डलस्य-
 माकागमेकं बहुधा हि दृष्टम् ।
 तथा सुबाहुः स च काशियोऽहं
 मन्ये च देहेषु शरीरभेदैः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे व्यात्मविवेकोऽध्यायः ॥ १० ॥

अष्टविंशोऽध्यायः ।

अड उवाच ।

दत्तात्रेयं ततो विप्रं प्रणिपत्य स पार्श्विवः ।
 प्रत्युवाच महात्मानं प्रश्रयावनतो वचः ॥ १ ॥

सम्यक् प्रपश्यतो ब्रह्मन् ! मम दुःखं न किञ्चन ।

असम्यग्दर्शिनो मग्नाः सर्वदैवासुखार्थं वि ॥ २ ॥

यस्मिन् यस्मिन्ममानक्ता बर्द्धः पुंसः प्रजायते ।

ततस्ततः समादाय दुःखान्येव प्रयच्छति ॥ ३ ॥

मार्जारभक्षिते दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे ।

न तादृशमताशून्ये कलविद्धेऽयं सूषिके ॥ ४ ॥

सोऽहं न दुःखी न सुखी यतोऽहं प्रकृतेः परः ।

यो भृताभिभवो भूतैः सुखदुःखात्मको हि सः ॥ ५ ॥

दत्तात्रिय उवाच ।

गवमितन्नरव्याघ्र ! यद्यैतद्व्याहृतं त्वया ।

ममेति मृतं दुःखस्य न मनेति च निर्द्वैतः ॥ ६ ॥

मत्प्रयादेव ते ज्ञानमत्यन्नमिदमुत्तमम् ।

मनेति प्रत्ययो येन क्षितः शाल्वक्षितूलवत् ॥ ७ ॥

अहमित्यङ्गरीत्पद्मी मनेति रक्तविवान् महान् ।

गृहक्षेत्रीचशास्त्राय पुत्रदारादिपत्नवः ॥ ८ ॥

धनधान्यमहापत्नी नेत्रपालप्रवाङ्मृतः ।

पुण्यापुण्याग्रपुष्पय दुःखदुःखमहाफलः ॥ ९ ॥

तत्र मुक्तिपथव्यापी मूढसम्यक्सेवनः ।

विधित्साभृङ्गमालाढ्यी कृत्यज्ञानमहातरुः ॥ १० ॥

संमाराध्वपरिश्रान्ता ये तच्छ्रेयसां समाश्रिताः ।

स्नान्तिज्ञानसुखाधोनास्तिषासात्यन्तिकं कुतः ॥ ११ ॥

यस्मिन् सत्सङ्गपापाण्यितेन समतातरुः ।

क्षिप्रो विद्याकुठारेण ते गतास्ते न वर्त्मना ॥ १२ ॥

प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्तमकण्ठकम् ।

प्राप्नुवन्ति परां प्राज्ञा निर्वृतिं वृत्तिवर्जिताः ॥ १३ ॥

भूतेन्द्रियमयं स्थूलं न त्वं राजन्न चाप्यहम् ।

न तन्मात्रं मया वाच्यं नैवान्तःकरणात्मकौ ॥ १४ ॥

कं वा पश्यामि राजेन्द्र ! प्रधानमिदमावयोः ।

यतः परो हि क्षेत्रज्ञः सङ्घातो हि गुणात्मकः ॥ १५ ॥

मगकोडुस्वरेषीकामुञ्जमत्याम्भसां यथा ।

एकत्वेऽपि पृथग्भावस्तथा क्षेत्रात्मनोर्नृप ! ॥ १६ ॥

अलक उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन ममाविर्भूतमुत्तमम् ।

ज्ञानं प्रधानचिच्छक्तिविवेककरमीदृशम् ॥ १७ ॥

किन्त्वत्र विषयाकान्ति स्थैर्यवत्त्वं न चेतसि ।

न चापि वेद्मि मुच्येयं कथं प्रकृतिवन्धनात् ॥ १८ ॥

कथं न भृशं भूयश्च कथं निर्गुणतामिशाम् ।

कथञ्च ब्रह्मणैकत्वं ब्रजेयं शाश्वतेन वै ॥ १९ ॥

तन्मै योगन्तथा ब्रह्मन् । प्रणतायाभियाचते ।

मस्यग्ब्रूहि महाप्राज्ञ ! मत्सङ्गी ह्युपकृष्टाणाम् ॥ २० ॥

इति श्रीमाकण्डेयपुराणे पिताम्बवादे प्रश्नाध्यायः ॥ २० ॥

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

ज्ञानपूर्वी विद्योगो योऽज्ञानेन सह योगिनः ।

सा मुक्तिर्ब्रह्मणा चैक्यमनैक्यं प्राकृतेर्गुणैः ॥ १ ॥

मुक्तिर्योगात्तथा योगः सम्यग् ज्ञानान्महीपते ! ।
 ज्ञानं दुःखोद्भवं दुःखं समत्वासक्तचेतसाम् ॥ २ ॥
 तस्मात् सङ्गं प्रयत्नेन मुमुक्षुः सत्यजेन्नरः ।
 सङ्गाभावे समेत्यस्याः ख्यातेर्हानिः प्रजायते ॥ ३ ॥
 निर्ममत्वं सुखायैव वैराग्यदोषदर्शनम् ।
 ज्ञानादेव च वैराग्यं ज्ञानं वैराग्यपूर्वकम् ॥ ४ ॥
 तद्गृहं यत्र वसतिस्तुशीघ्रं येन जीवति ।
 यन्मुक्तये तदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा ॥ ५ ॥
 उपभोगिन पुण्यानामपुण्यानाञ्च पाथिव ! ।
 कर्त्तव्यानञ्च जित्यानामकामकरणात्तथा ॥ ६ ॥
 अगच्छदादृष्टव्यं क्रयात् पूर्वाजितस्य च ।
 कर्मणो बन्धमाप्नोति शारीरं न पुनः पुनः ॥ ७ ॥
 एतत्ते कथितं राजन् । योगं चेमं निबोध मे ।
 गं प्राप्य ब्रह्मणो योगी जायतान्नान्यतां व्रजेत् ॥ ८ ॥
 प्रागेवात्कालना जियो योगिनां स हि दुर्जयः ।
 कुर्वीत तज्जये यत्न तस्योपायं शृणुष्व मे ॥ ९ ॥
 प्राणायामैर्दृष्टिदोषान् धारणाभियुक्त्वा क्लिषम् ।
 प्रत्याहारिण विषयान् ध्याननानोश्चरान् गुणान् ॥१०॥
 यथा पर्यतधातूनां दोषा दहन्ति धाम्यताम् ।
 तथेन्द्रियकृता दोषा दहन्ते प्राणनिग्रहात् ॥ ११ ॥
 प्रथमं साधनं कुर्यात् प्राणायामस्य योगवित् ।
 प्राणायामनिरोधस्तु प्राणायाम उदाहृतः ॥ १२ ॥
 लघुमध्योत्तरीयास्थ्यः प्राणायामस्त्रिधोदितः ।
 तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि तदन्तर्क ! शृणुष्व मे ॥ १३ ॥

लघुर्द्वादशमात्रसु द्विगुणः स तु मध्यमः ।
 त्रिगुणाभिस्तु मात्राभिरुत्तमः परिकीर्तितः ॥ १४ ॥
 निमेषोन्मेषणे मात्राकालो लघुन्नरस्तथा ।
 प्राणायामस्य सङ्गार्थं स्मृतो द्वादशमात्रिकः ॥ १५ ॥
 प्रथमेन जयेत् सिद्धं मध्यमेन च विषयम् ।
 विषादं हि तृतीयेन जयेद्योपाननुक्रमात् ॥ १६ ॥
 नृदुत्वं मेच्यमानास्तु सिंहशादू लक्ष्मणराः ।
 यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति योगिनः ॥ १७ ॥
 वश्यं मत्तं यद्यच्छातो नागं जयति हस्तिपः ।
 तथैव योगी सच्छब्दः प्राणं सर्वान् साधितम् ॥ १८ ॥
 यथा हि साधितः सिंहो मृगान् हान्ति न मानवान् ।
 तद्वन्निपिडपवनः किल्विषं न नृणां तनुम् ॥ १९ ॥
 तस्माद्युक्तः सदा योगी प्राणायामपरो भवेत् ।
 श्रुतां मुक्तिफलदं तस्माद्यथास्तुष्टयम् ॥ २० ॥
 ध्वस्तिः प्राप्तिस्तथा सवित प्रजापत्य महीपते ।
 स्वरूपं शृणु चैतेषां कथ्यमानसनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 कर्मणाभिष्टुष्टानां जायते फलसंज्ञयः ।
 चेतसाऽपकण्ठेन यत्र सा ध्यासा रुच्यते ॥ २२ ॥
 ऐहिकानुषिकान् कामान् लोभसाहायमान् स्वयम् ।
 निरुध्याप्ते सदा योगी प्राप्तिः सा सार्वकालिका ॥ २३ ॥
 अतोतानागतानर्थान् विप्रकृष्टतिरोहितान् ।
 विजानातान्दुसूर्यत्रेयहाणां ज्ञानसम्पदा ॥ २४ ॥
 तुल्यप्रभावस्तु यदा योगी प्राप्नोति सम्पदम् ।
 तदा संविदिति ख्याता प्राणायामस्य संस्थितिः ॥ २५ ॥

यान्ति प्रसीदं यनेस्व मनः पञ्च च वीथवः ।

प्रन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स प्रसाद इति स्मृतः ॥ २६ ॥

शृणुष्व च महोपाल ! प्राणायामस्य लक्षणम् ।

युञ्जतश्च सदा योगं यादृग्विहितमासनम् ॥ २७ ॥

पद्ममर्दासनञ्चापि तथा स्वस्तिकमासनम् ।

प्रास्थाय योगं युञ्जीत कृत्वा च प्रणवं हृदि ॥ २८ ॥

समः समासनी भूत्वा संहृत्य चरणाबुधौ ।

संवृतास्यस्तथैवीरू सम्यग्बिंदुभ्य चाग्रतः ॥ २९ ॥

पाणिभ्यां लिङ्गवृषणात्रसृग्ं प्रयतः स्थितः ।

किञ्चिदुन्नामितशिरा दन्तैर्दन्तात्र संसृग्ं ॥ ३० ॥

संपश्यन्नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ।

रजसा तमसो वृत्तिं सत्त्वेन रजसस्तथा ॥ ३१ ॥

सञ्छाद्य निम्बले सत्त्वे स्थितो युञ्जीत योगवित् ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थभ्यः प्राणादीन्मन एव च ॥ ३२ ॥

निगृह्य समवायेन प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।

यन्मु प्रत्याहरेत्कामान् सर्व्वाङ्गानीव कच्छपः ॥ ३३ ॥

सदात्मरतिरेकस्थः पश्यत्यात्मानमात्मनि ।

स बाह्याभ्यन्तरं शीघ्रं निष्पाद्याकण्ठनाभितः ॥ ३४ ॥

पूरयित्वा बुधो देहं प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।

प्राणायामा दृश द्वौ च धारणा साभिधीयते ॥ ३५ ॥

द्वे धारणे स्मृते योगी योगिभिस्तत्त्वदृष्टिभिः ।

तथा वै योगयुक्तस्य योगिनो नियतात्मनः ॥ ३६ ॥

सर्वे दोषाः प्रपश्यन्ति स्वस्थथैवोपजायते ।

वीक्षते च परं ब्रह्म प्राकृतांश्च गुणान् पृथक् ॥ ३७ ॥

व्योमादिपरमाणुंश्च तथात्मानमकल्पयम् ।
 इत्थं योगी यथाहारः प्राणायामपरायणः ॥ ३८ ॥
 जितां जितां शनैर्भूमिमारीहेत यथा गृहम् ।
 दोषान् व्याधींस्तथा मोहमाक्रान्ता भूरनिर्जिता ॥ ३९ ॥
 विवर्द्धयति नारीहेत्तस्माद्भूमिमनिर्जिताम् ।
 प्राणानामुपसंरोधात् प्राणायाम इति स्मृतः ॥ ४० ॥
 धारणेत्युच्यते चैयं धार्यते यन्मनो यथा ।
 शब्दादिभ्यः प्रवृत्तानि यद्क्षाणि यथात्मभिः ॥ ४१ ॥
 प्रत्याङ्गियन्ते योगिन प्रत्याहारस्ततः स्मृतः ।
 उपायश्चात्र कथितो योगिभिः परमर्षिभिः ॥ ४२ ॥
 येन व्याध्यादयो दोषा न जायन्ते हि योगिनः ।
 यथा तोयार्थिनस्तोयं यन्त्रनालादिभिः शनैः ॥ ४३ ॥
 आपिवेद्युस्तथा वायुं पिवेद्योगी जितश्रमः ।
 प्राङ्नाभ्यां हृदये चात्र तृतीये च तथोरसि ॥ ४४ ॥
 कण्ठे मुखे नासिकाये नेत्रम्रूमध्यमूर्धसु ।
 किञ्च तस्मात्परस्मिंश्च धारणा परमा स्मृता ॥ ४५ ॥
 दग्धैता धारणाः प्राप्य प्राप्नोत्यक्षरमाम्यताम् ।
 नाध्यातः क्षुधितः श्रान्तः न च व्याकुलचेतनः ॥ ४६ ॥
 युञ्जीत योगं राजेन्द्र ! योगी मिद्वयर्थमादृतः ।
 नातिगीते न चोष्ये वे न द्वन्द्वेनानिलात्मके ॥ ४७ ॥
 कालेष्वे तेषु युञ्जीत न योगं ध्यानतत्परः ।
 सगच्छाग्निजलाभ्यामे जीर्णगीष्ठे चतुष्पथे ॥ ४८ ॥
 शुष्कपर्णचये नद्यां श्मशाने समरौष्ठये ।
 सभये कूपतीरे वा चैत्यवल्मीकसञ्चये ॥ ४९ ॥

देशेष्वेतेषु तत्त्वज्ञी योगाभ्यासं विवर्जयेत् ।
 सत्त्वस्थानुपपत्ती च देशकालं विवर्जयेत् ॥ ५० ॥
 नासती दर्शनं योगे तस्मान्नत्परिवर्जयेत् ।
 देशानेताननादृत्य मूढत्वाद्यो युनक्ति वै ॥ ५१ ॥
 विघ्नाय तस्य वै दोषा जायन्ते तन्निबोध मे ।
 बाधिर्यं जडता लोपः स्मृतेर्मूलत्वमन्धता ॥ ५२ ॥
 ज्वरश्च जायते सद्यस्तत्तदज्ञानयोगिनः ।
 प्रमादाद्योगिनां दोषा यद्येत स्युश्चिकित्सितम् ॥ ५३ ॥
 तेषां नाशाय कत्तव्यं योगिनां तन्निबोध मे ।
 स्निग्धां यवागूमत्युष्णां भुक्त्वा तत्रैव धारयेत् ॥ ५४ ॥
 वातगुल्मप्रशान्त्यर्थमुदावर्त्ते तयोदरे ।
 यवागूं वापि पवनं वायुशय्यिं प्रतिक्षिपेत् ॥ ५५ ॥
 तद्वत्कल्पे महाशैलं स्थिर मनसि धारयेत् ।
 विघ्नांत वचसो वाचं बाधिर्ये श्वणोन्द्रियम् ॥ ५६ ॥
 यथैवास्त्रफलं ध्यायेत तृणात्तीं रसनेन्द्रिये ।
 यस्मिन् यस्मिन् रुजा देहे तस्मिंस्तदूपकारिणीम् ॥ ५७ ॥
 धारयेद्धारणामुष्णे शीतां शीते च दाहिनीम् ।
 कीलं शिरसि संस्थाप्य काष्ठं काष्ठेन ताडयेत् ॥ ५८ ॥
 लुप्तस्मृतेः स्मृतिः सद्यो योगिनस्तेन जायते ।
 द्यावापृथिव्यौ वायुग्नी व्यापिनावपि धारयेत् ॥ ५९ ॥
 अमानुषात् सत्त्वजाहा बाधास्वेताश्चिकित्साः ।
 अमानुषं सत्त्वमन्तर्योगिनं प्रविशेद्यदि ॥ ६० ॥
 वायुग्निधारणेनैतं देहसंस्थं विनिर्दहेत् ।
 एवं सर्वात्मना रक्षा कार्या योगविदा नृप ! ॥ ६१ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं बतः ।
 प्रवृत्तिलक्षणाख्यानाद्योगिनो विज्ञयात्तथा ॥
 विज्ञानं विलयं याति तस्माद्गोप्याः प्रवृत्तयः ॥ ६२ ॥
 आलील्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं
 गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् ।
 कान्तिः प्रसादः स्वरसोम्यता च
 योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥ ६३ ॥
 अनुरागो जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनम् ।
 न विभ्यति च सत्त्वानि सिद्धिलक्षणमुत्तमम् ॥ ६४ ॥
 शौतीष्णादिभिरत्युग्रैर्धस्य बाधा न विद्यते ।
 न भीतिर्भाति चान्येभ्यस्तस्य सिद्धिरुपस्थिता ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने योगाध्यायः ॥ ३८ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते दृष्टे ह्यात्मनि योगिनः ।
 ये तांस्ते संवप्रच्यामि समाम्नेन निर्बोध मे ॥ १ ॥
 काम्याः क्रियास्तथा कामान् मानुषानभिवाञ्छति ।
 म्निव्यो दानफलं विद्यां मायां कृष्यं धनं दिवम् ॥ २ ॥
 देवत्वममरेगत्वं रसायनचयः क्रियाः ।
 मरुत्प्रपतनं यज्ञं जलाम्घापेशनस्तथा ॥ ३ ॥

आहानां सर्वदानानां फलानि नियमांस्तथा ।
 तथोपवासात् पूर्त्ताच्च देवताभ्यर्चनादपि ॥ ४ ॥
 तेभ्यस्तेभ्यश्च कर्मभ्य उपसृष्टोऽभिवाञ्छति ।
 चित्तमित्थं वर्तमानं यन्नाद्योगी निवर्तयेत् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मसङ्गि मनः कुर्वन्नुपसर्गात् प्रमुच्यते ।
 उपसर्गेर्जितैरेभिरुपसर्गास्ततः पुनः ॥ ६ ॥
 योगिनः संप्रवर्तन्ते सात्त्वराजसतामसाः ।
 प्रातिभः आवणो दैवो भ्रमावर्त्तो तथापरौ ॥ ७ ॥
 पञ्चैते योगिनां योगविघ्नाय कटुकीदयाः ।
 वेदार्थाः काव्यशास्त्रार्थाः विद्याशिल्पान्यशेषतः ॥ ८ ॥
 प्रातिभान्ति यदस्येति प्रातिभः स तु योगिनः ।
 शब्दार्थानखिलान् वेत्ति शब्दं गृह्णाति चैव यत् ॥ ९ ॥
 योजनानां सहस्रेभ्यः आवणः सोऽभिधीयते ।
 समन्ताद्दीक्षते चाष्टौ स यदा देवतोपमः ॥ १० ॥
 उपसर्गन्तमप्याहुर्देवमुत्तवद्बुधाः ।
 भ्राम्यते यन्निरालम्बं मनो दोषेण योगिनः ॥ ११ ॥
 समस्ताचारविभ्रयादुभ्रमः स परिकीर्तितः ।
 आवर्त इव तोयस्य ज्ञानावर्त्तो यदाकुलः ॥ १२ ॥
 नाशयेच्चित्तमावते उपसर्गः स उच्यते ।
 एतैर्नामितयोगास्तु सकला देवयोनयः ॥ १३ ॥
 उपसर्गेमेहाधोरैरावर्त्तन्ते पुनःपुनः ।
 प्राहृत्य कम्बलं शुक्तं योगी तस्मान्मनोमयम् ॥ १४ ॥
 चिन्तयेत् परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवर्णं मनः ।
 योगयुक्तः सदा योगी लघाहारो जितेन्द्रियः

सूक्ष्मास्तु धारणाः सप्त भूराद्या मुग्धिं धारयेत् ।
 धरित्रीं धारयेद्योगी तत् सौख्यं प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥
 आत्मानं मन्यते चोर्वीं तद्बन्धञ्च जह्वाति सः ।
 तथैवाप्सु रसं सूक्ष्मं तद्दद्रूपञ्च तेजसि ॥ १७ ॥
 स्पर्शं वायौ तथा तद्विभ्रतस्तस्य धारणाम् ।
 व्योम्नः सूक्ष्मां प्रवृत्तिञ्च गच्छं तद्वज्रहाति सः ॥ १८ ॥
 मनसा सर्वभूतानां मनस्याविगते यदा ।
 मानसीं धारणां विभ्रन्मनः सूक्ष्मञ्च जायते ॥ १९ ॥
 तद्दद्रुवुद्धिमशेषाणां रत्नानासिव्य योगवित् ।
 परित्यजति सम्प्राप्य बुद्धिसौक्ष्मननुत्तमम् ॥ २० ॥
 परित्यजति सूक्ष्माणि सप्त त्वितानि योगवित् ।
 सम्यग्ब्रह्माय योऽलर्कं तस्यावृत्तिर्न विद्यते ॥ २१ ॥
 एतासां धारणानान्तु मत्तानां मौक्त्यमात्मवान् ।
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा ततः सिद्धिं त्यक्त्वा त्यक्त्वा परां व्रजेत् ॥ २२ ॥
 यस्मिन् यस्मिन् च कुरुते भूते राग मन्त्रीपते ।
 तस्मिंस्तस्मिन् समासक्तिं संप्राप्य स विनश्यति ॥ २३ ॥
 तस्माद्विदित्वा सूक्ष्माणि संभक्तानि परस्परम् ।
 परित्यजति यो देहा स परं प्राप्नुवान पटम् ॥ २४ ॥
 एतान्येव तु सन्धाय सप्त सूक्ष्माणि पार्थिव ।
 भूतादीनां विरागोऽत्र सद्भावज्ञस्य मुक्तये ॥ २५ ॥
 गन्धादिषु समासक्तिं सम्प्राप्य स विनश्यति ।
 पुनरावर्त्तते भूप । स ब्रह्मापरमानुषम् ॥ २६ ॥
 सप्तैता धारणा योगी समतीत्य यदिच्छति ।
 तस्मिंस्तस्मिंस्त्रयं सूक्ष्मे भूते याति मरेण्वर ! ॥ २७ ॥

देवानामसुराणां वा गन्धर्वीरगरक्षसाम् ।
 देहेषु लयमायाति सङ्गं नाप्नोति च क्वचित् ॥ २८ ॥
 अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च ।
 प्राकाम्यञ्च तथैगित्वं वगित्वञ्च तथापरम् ॥ २९ ॥
 यत्र कामावशाद्यित्वं गुणानेतांस्तथैश्वरान् ।
 प्राप्नोत्यष्टौ नरयात्र । परं निर्वाणसूचकान् ॥ ३० ॥
 सूक्ष्मत् सूक्ष्मतमोऽणोयान् शीघ्रत्वं लघिमा गुणः ।
 महिमागेषपूज्यत्वात् प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत् ॥ ३१ ॥
 प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादेगित्वञ्चैश्वरी यतः ।
 वगित्वाद्दृशिमा नाम योगिनः सप्तमो गुणः ॥ ३२ ॥
 यत्रेच्छास्थानमप्युक्तं यत्र कामावशादिता ।
 ऐश्वर्यकारणैरेभिर्योगिनः प्रोक्तमष्टधा ॥ ३३ ॥
 मुक्तिंसंसूचकं भूप ! परं निर्वाणमात्मनः ।
 ततो न जायते नैव वर्द्धते न विनश्यति ॥ ३४ ॥
 नापि जयमवाप्नोति परिणामं न गच्छति ।
 क्लृप्तं क्लृप्तं तथा दाहं शोषं भूरादितो नच ॥ ३५ ॥
 भूतवर्गाद्वाप्नोति शब्दाद्यैः क्रियते नच ।
 नचास्य सन्ति शब्दाद्यास्तद्वोक्ता तैर्न युज्यते ॥ ३६ ॥
 यथाद्दि कनकं खण्डमपद्रव्यवदग्निना ।
 दग्धदीपं द्वितीयेन खण्डे नैक्यं व्रजनृप ॥ ३७ ॥
 न विशेषमवाप्नोति तदयोगाग्निना यतिः ।
 • निर्दग्धदीपस्ते नैक्यं प्रयाति ब्रह्मणा सह ॥ ३८ ॥
 यथाग्निरग्नी संजिप्तः समानत्वमनुव्रजेत् ।
 तदास्यन्तन्मयो भूतो न गृह्येत विशेषतः ॥ ३९ ॥

परेण ब्रह्मणा तद्वत् प्राप्यैक्यं दग्धकिल्बिषः ।
 योगी याति पृथग्भावं न कदाचिन्महीपते ! ॥ ४० ॥
 यथा जलं जलेनैक्यं निक्षिप्तमुपगच्छति ।
 तथात्मा सामग्रमभ्येति योगिनः परमात्मनि ॥ ४१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगिसिद्धिर्नामाध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अलर्क उवाच ।

भगवन् ! योगिनश्चर्यां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 ब्रह्मवर्त्मन्यनुसरन् यथा योगी न सोदति ॥ १ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

मानापमानौ यावेतौ प्रलुट्वेगकरौ नृणाम् ।
 तावेव विपरीतार्थौ योगिनः सिद्धिकारकौ ॥ २ ॥
 मानापमानौ यावेतौ तावेवाहुर्विषामृतं ।
 अपमानोऽमृतं तत्र मानम् विषमं विषम् ॥ ३ ॥
 चक्षुःपृतं न्यसेत्पादं वस्त्रपृतं जलं पिबेत् ।
 मत्पूतां वद्दहाणीं बुद्धिपूतञ्च चिन्तयेत् ॥ ४ ॥
 आतिथ्ययाहयज्ञेषु देवयात्रोत्सवेषु च ।
 महाजनञ्च सिद्धार्थं न गच्छेद्योगावित् क्वचित् ॥ ५ ॥
 व्यस्ते विधूमे व्यङ्गारे सर्वास्मिन् भुक्तवज्जने ।
 अटेत योगविद्बैद्यं नतु त्रिष्वेव नित्यगः ॥ ६ ॥

यथैवमवमन्यन्ते जनाः परिभवन्ति च ।
 तथा युक्तश्चरेद्योगी सतां वर्त्म न दूषयन् ॥ ७ ॥
 भैक्ष्यञ्चरेद्गृहस्थेषु यावरगृहेषु च ।
 श्रद्धा तु प्रथमा चेति वृत्तिरस्योपदिश्यते ॥ ८ ॥
 अथ नित्यं गृहस्थेषु गान्धीनिषु चरेद्द्विविधः ।
 अदधानिषु दान्तेषु त्रीनियेषु महात्मसु ॥ ९ ॥
 अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि अदुःशापतितेषु च ।
 भैक्ष्यचर्या विवर्सेषु जघन्या वृत्तिरिष्यते ॥ १० ॥
 भैक्ष्यं यवागूं तक्रं वा पयोयावकमेव वा ।
 फलं मूलं प्रियङ्गुं वा कणपिण्याकगक्तवः ॥ ११ ॥
 इत्येतं च शुभाहारा योगिनः सिद्धिकारकाः ।
 तत् प्रयुञ्ज्यान्मुनिभक्त्या परमेण समाधिना ॥ १२ ॥
 अप. पृष्ठं सकृत् प्राश्य तूष्णीं भूत्वा समाहितः ।
 प्राणायामे ततस्तस्य प्रथमा ह्यप्राहुतिः स्मृता ॥ १३ ॥
 अपानाय द्वितीया तु सनानायैति चापरा ।
 उदानाय चतुर्थी स्यादपानायैति च पञ्चमी ॥ १४ ॥
 प्राणायामैः पृथक् कृत्वा शेषं भुञ्जीत कामतः ।
 अपः पुनः सकृत् प्राश्य आचम्य हृदयं स्पृशेत् ॥ १५ ॥
 अस्तेयं ब्रह्मचर्यञ्च त्यागीऽलीभस्तथैव च ।
 व्रतानि पञ्च भिक्षूणामहिंसापरमाणि वै ॥ १६ ॥
 अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवम् ।
 नित्यस्वाध्याय इत्येते नियमाः पञ्च कीर्त्तिताः ॥ १७ ॥
 सारभूतमुपासीत ज्ञानं यत्कार्यं साधकम् ।
 ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरा हि सा ॥ १८ ॥

इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति वस्तुषितश्चरेत् ।

अपि कल्पसहस्रेषु नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् ॥ १८ ॥

त्यक्तसङ्गो जितक्रोधो लघ्नाहारो जितेन्द्रियः ।

विधाय बुद्ध्या हाराणि मनो ध्याने निवेशयेत् ॥ २० ॥

शून्येष्वेवावकाशेषु गुहासु च वर्नेषु च ।

नित्ययुक्तः सदा योगी ध्यानं समग्रमुपक्रमेत् ॥ २१ ॥

वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मनोदण्डश्च ते त्रयः ।

यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी महायतिः ॥ २२ ॥

सर्वमात्मयय यस्य सत्सज्जगदीदृशम् ।

गुणागुणमयन्तस्य कः प्रियः को नृपाप्रियः ॥ २३ ॥

विशुद्धवृद्धिः समलोड्रकाञ्चनः

समस्तभूतेषु च ततः समाहितः ।

स्थान परं प्राप्यतमश्च यत्र

परं हि सत्त्वा न पुनः प्रजायते ॥ २४ ॥

वेदाः यथा सर्वयज्ञक्रियाय

यज्ञाज्जप्यं ज्ञानमग्रेय जप्यात् ।

ज्ञानादप्राप्तं सद्गुणव्यपेत

तस्मिन् प्राप्ते प्राकृतस्योपलब्धिः ॥ २५ ॥

समाहितो ब्रह्मपराङ्मनादो

शुचिरथैकचित्तो योऽन्द्रियः ।

समाप्रयुक्तोऽपि सहाय्या

विरुक्तिजः प्रकृतः स्वयोगतः ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ऋषिर्ष्याध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

एवं यो वर्त्तते योगी समग्रयोग्यवस्थितः ।
न स व्यावर्त्तितुं शक्यो जन्मान्तरगतैरपि ॥ १ ॥
दृष्ट्वा च परमात्मानं प्रत्यक्षं विश्वरूपिणम् ।
विश्वपादशिरोशीवं विश्वेशं विश्वभावनम् ॥ २ ॥
तत्राप्तये महत्पुण्यमोमित्येकाक्षरं जपेत् ।
तदेवाध्ययनं तस्य स्वरूपं शृण्वतः परम् ॥ ३ ॥
अकारश्च तथोकारो मकारश्चाक्षरत्रयम् ।
एताएव त्रयो भावाः सात्त्वराजमतामसाः ॥ ४ ॥
निर्गुणा योगिगम्यान्वा चाईमात्रोईसंस्थिता ।
गान्धारीति च विज्ञेया गान्धारस्वरसंश्रया ॥ ५ ॥
पिपीलिकागतिरुर्गा प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते ।
यथा प्रयुक्त श्रोङ्गारः प्रतिनिर्याति मूर्धनि ॥ ६ ॥
तथोङ्गारमयो योगी त्वक्षरे त्वक्षरो भवेत् ।
प्राणी धनुः शरीर्यात्वा ब्रह्म वेध्यमनुत्तमम् ॥ ७ ॥
अप्रमत्तेन वेदत्रयं शरवत्तन्मयो भवेत् ।
श्रीमित्येतत्त्रयो वेदास्तथो लोकास्त्रयोऽग्नयः ॥ ८ ॥
द्विंशुर्ब्रह्मा हरश्चैव ऋक्सामानि यजुषि च ।
मात्राः सादीश तिस्रश्च विज्ञेयाः परमार्थतः ॥ ९ ॥
तत्र युक्तम् यो योगी स तल्लयमवाप्नुयात् ।

अकारस्त्वथ भूर्लीक उकारश्चोच्यते भुवः ॥ १० ॥
 सव्यञ्जनो मकारश्च स्वर्लीकः परिकल्प्यते ।
 व्यक्ता तु प्रथमा मात्रा द्वितीयाव्यक्तसंज्ञिता ॥ ११ ॥
 मात्रा तृतीया चिच्छक्तिरईमात्रा परं पदम् ।
 अर्ननैव क्रमेणैता विज्ञेया योगभूमयः ॥ १२ ॥
 श्रीमित्युच्चारणात् सर्वं गृहीतं सदसद्भवेत् ।
 ऋस्वा तु प्रथमा मात्रा द्वितीया दैर्घ्यसंयुता ॥ १३ ॥
 तृतीया च प्लुताद्वाख्या वचसः सा न गोचरा ।
 इत्येतदक्षरं ब्रह्म परमाङ्कारसंज्ञितम् ॥ १४ ॥
 यस्तु वेद नरः सम्यक् तथा ध्यायति वा पुनः ।
 संसारचक्रभृत्सृज्य त्यक्तात्रिविधबन्धनः ॥ १५ ॥
 प्राप्नोति ब्रह्मणि लयं परमे परमात्मनि ।
 अज्ञीणकर्मबन्धश्च ज्ञात्वा मृत्युमरिष्टतः ॥ १६ ॥
 उत्क्रान्तिकाले संमृत्युं युनर्योगित्वमृच्छति ।
 तस्मात्सिद्धयोगेन सिद्धयोगेन वा पुनः ॥
 ज्ञेयान्यरिष्टानि सदा येनोत्क्रान्तौ न सोदति ॥ १७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगवर्मे श्रीद्वाराध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दत्तात्रेय उवाच ।

अरिष्टानि महाराज ! शृणु वक्ष्यामि तानि ते ।
 येषामालोकनान्मृत्युं निजं जानाति योगवित् ॥१॥

देवमार्गं ध्रुवं शुक्रं सोमच्छायामरुन्धतीम् ।
 यो न पश्येन्न जीवेत् स नरः संवत्सरात्परम् ॥ २ ॥
 अरश्मिं विम्बं सूर्यस्य वक्त्रिं चैर्वाशुमालिनम् ।
 दृष्ट्वैकादशमासात् तु नरो नोद्ध्वं तु जीवति ॥ ३ ॥
 वान्ते मूत्रपूरीषे च यः स्वर्षं रजतं तथा ।
 प्रत्यक्षं कुरुते स्वप्ने जीवेत् स दशमासिकम् ॥ ४ ॥
 दृष्ट्वा प्रेतपिशाचादीन् गन्धर्वनगराणि च ।
 सुवर्षवर्षान् वृक्षांश्च नव मासान् स जीवति ॥ ५ ॥
 स्थूलः कृशः कृशः स्थूली योऽकस्मादेव जायते ।
 प्रकृतेश्च निवर्तते तस्यायुश्चाष्टमासिकम् ॥ ६ ॥
 खण्डं यस्य पदं पाण्णर्पां पादस्याग्रे च वा भवेत् ।
 पांशुकर्दमयोर्मध्ये सप्त मासान् स जीवति ॥ ७ ॥
 गृध्रः कपोतः काकालो वायसो वापि मूर्ध्वनि ।
 क्रव्यादो वा खगो नीलः परमासायुःप्रदर्शकः ॥ ८ ॥
 हन्यते काकपङ्क्तीभिः पांशुवर्षेण वा नरः ।
 स्वां च्छायामन्यथा दृष्ट्वा चतुः पञ्च स जीवति ॥ ९ ॥
 अनभ्रे विद्युतं दृष्ट्वा दक्षिणां दिग्माश्रिताम् ।
 रात्राविन्द्रधनुष्यापि जीवितं द्विंशत्मासिकम् ॥ १० ॥
 घृते तैले तथादर्शं तोये वा नात्मनस्तनुम् ।
 यः पश्येदशिरस्कां वा मासादूर्ध्वं न जीवति ॥ ११ ॥
 यस्य वस्तसमो गन्धो गात्रे शवसमोऽपिवा ।
 तस्माद्द्विमासिकं ज्ञेयं योगिनो नृप ! जीवितम् ॥ १२ ॥
 यस्य वै स्नातमात्रस्य हृत्पादमत्रशुष्यते ।
 पित्रतश्च जलं शोषो दगाहं सोऽपि जीवति ॥ १३ ॥

सन्निव्री मारुतो यस्य मर्मस्थानानि क्लृप्ति ।
 हृष्यते नाग्वसंस्पर्शात् तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ १४ ॥
 ऋक्षवानरयानस्थो गायन् यो दक्षिणां दिशम् ।
 स्वप्ने प्रयाति तस्यापि न मृत्युः कालमिच्छति ॥ १५ ॥
 रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्ती हसती च यम् ।
 दक्षिणाशान्नयेन्नारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति ॥ १६ ॥
 नग्नं चपणकं स्वप्ने हसमानं महाबलम् ।
 एकं संवीक्ष्य बलान्तं विद्यान्मृत्युमुपस्थितम् ॥ १७ ॥
 आमस्तकतलाद्यस्तु निमग्नं पङ्कसागरे ।
 स्वप्ने पश्यत्यथात्मानं स सद्यो म्रियते नरः ॥ १८ ॥
 केशाङ्गारांस्तथा भस्म भुजङ्गान्निर्जलां नदीम् ।
 दृष्ट्वा स्वप्ने दग्धाहात्त, मृत्युरेकादशे दिने ॥ १९ ॥
 करालैर्विकटैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ।
 पाषाणैस्त्राडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं लभेन्नरः ॥ २० ॥
 सूर्योदये यस्य शिवा क्रोगन्तो यति सन्मुखम् ।
 विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृत्युमृच्छति ॥ २१ ॥
 यस्य वै भुक्तमात्रस्य हृदयं बाधते क्षुधा ।
 जायते दन्तघर्षय स गतायुने संग्रयम् ॥ २२ ॥
 दीपगन्धं न यो वेत्ति तस्यत्वङ्घ्नि तथा निशि ।
 नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते न स जीवति ॥ २३ ॥
 शक्रायुधं चाङ्गिरात्रे दिवा ग्रहगणन्तथा ।
 दृष्ट्वा मन्येत संक्षीणमात्मजीवितमात्मवित् ॥ २४ ॥
 नासिका वक्रतामिति कर्षयानेमनीन्नती ।
 जैत्रच्च वामं स्रवति यस्य तस्यायुरुद्धतम् ॥ २५ ॥

आरक्ततामिति मुखं जिह्वा वा श्यामतां यदा ।
 तदा प्राज्ञो विजानीयान्मृत्युमासन्नमात्मनः ॥ २६ ॥
 उद्गरासभयानेन यः स्वप्ने दक्षिणां दिशम् ।
 प्रयाति तच्च जानीयात् सद्यो मृत्युं न संशयः ॥ २७ ॥
 पिपाय कर्षीं निर्घोषं न शृणोत्यात्मसम्भवम् ।
 मश्यते चक्षुषीर्ज्जीविषश्च सोऽपि न जीवति ॥ २८ ॥
 पततो यस्य वै गर्भं कृते चारं पिपीथते ।
 मर्चात्तिष्ठति यः स्वप्ने रक्तं तस्य जीवितम् ॥ २९ ॥
 ऊर्ध्वा च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा
 रक्ता पुनः संपरिवर्तमाना ।
 मुखस्य चोष्णं शुद्धिरच्च नाभेः
 शंसन्ति पुंसामपरं शरीरम् ॥ ३० ॥
 स्वप्ने ऽग्निं प्रविशेद्यस्तु न च निष्क्रमते पुनः ।
 जलप्रवेगादपि वा तदन्तं तस्य जीवितम् ॥ ३१ ॥
 यथाभिहन्यते दुष्टैर्भूतैरत्रावधो दिवा ।
 स मृत्युं सप्तरात्रप्रत्ते नरः प्राप्नोत्यसंग्रहम् ॥ ३२ ॥
 स्ववस्त्रममलं शुक्लं रक्तं पश्यत्यथासितम् ।
 यः पुमान् मृत्युमासन्नं तस्यापि हि विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥
 स्वभाववैपरीत्यन्तु प्रकृत्यै विपर्ययः ।
 कथयन्ति मनुष्याणां सदासन्नी यमात्मकौ ॥ ३४ ॥
 येषां विनीतः सतत येऽस्य पूज्यतमा मताः ।
 तानेव चावजानाति तानेव च विनिन्दति ॥ ३५ ॥
 देवान्मार्चयते ब्रह्मान् गुरुन् विप्रांसु निन्दति ।
 मातापितृर्न सत्कारं जामातृणां करोति च ॥ ३६ ॥

योगिनां ज्ञानविदुषामन्येषाञ्च महात्मनाम् ।
 प्राप्ते तु काले पुरुषस्तद्विज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ३७ ॥
 योगिनां सततं यत्नादरिष्टान्यवनोपते ! ।
 संवत्सरान्ते तज्ज्ञेयं फलदानि दिवानिशम् ॥ ३८ ॥
 विलोक्या विशदा चैषां फलपंक्तिः सुभीषणा ।
 विज्ञाय कार्यी मनसि स च कालो नरिष्वर ! ॥ ३९ ॥
 ज्ञात्वा कालञ्च तं सम्यग्भयस्थानमाश्रितः ।
 युञ्जीत योगी कालोऽसौ यथा नास्याफलो भवेत् ॥ ४० ॥
 दृष्टारिष्टं तथा योगी त्यक्त्वा मरणजं भयम् ।
 तत्स्वभावं तदालोक्य काले यावत्युपागतम् ॥ ४१ ॥
 तस्य भागे तथैवाङ्गो योगं युञ्जीत योगवित् ।
 पूर्वाह्णे चापराह्णे च मध्याह्णे चापि तद्दिने ॥ ४२ ॥
 यत्र वा रजनीभागे तदरिष्टं निरोक्षितम् ।
 तत्रैव तावद्युञ्जीत यावत् प्राप्तं हि तद्दिनम् ॥ ४३ ॥
 ततस्त्यक्त्वा भयं सर्वं जित्वा तं कालमात्मवान् ।
 तत्रैवावसथि स्थित्वा यत्र वा स्थैर्यमात्मनः ॥ ४४ ॥
 युञ्जीत योगं निर्जित्य त्रीन् गुणान् परमात्मनि ।
 तन्मयश्चात्मना भूत्वा चिदुत्तिमपि सन्त्यजित् ॥ ४५ ॥
 ततः परमनिर्वाणमतीन्द्रियमगोचरम् ।
 यद्ब्रुवैर्यत्र चाख्यातुं शक्यते तत् समश्नुते ॥ ४६ ॥
 एतत् सर्वं समाख्यातं तवालर्क ! यथार्थवत् ।
 प्राप्तप्रमे येन तद्ब्रह्म संक्षेपात्तन्निबोध मे ॥ ४७ ॥
 शशाङ्गरश्मिसंयोगाच्चन्द्रकान्तमणिः पयः ।
 अमुत्सृजति नायुक्तः सोपमा योगिनः स्मृता ॥ ४८ ॥

यथाकरश्मिसंयोगादकंकान्तो हुताशनम् ।
 आविष्करोति नैकः सन्नपमा सापि योगिनः ॥४८॥
 पिपीलिकाखुनकुलगृहगोधाकपिञ्जलाः ।
 वसन्ति स्वामिवद्गोहे ध्वस्ते यान्ति ततोऽन्यतः ॥ ५० ॥
 दुःखन्तु स्वामिनी ध्वंसे तस्य तेषां न किञ्चन ।
 वैश्वानो यत्र राजेन्द्र ! सोपमा योगसिद्धये ॥ ५१ ॥
 ऋद्देहिकाल्यदेहापि सुखःश्रेयाप्यणीयसा ।
 करोति ऋद्धारचयमुपदेशः स योगिनः ॥ ५२ ॥
 पशुपक्षिमदुष्याद्यैः पत्रपुष्पफलान्वितम् ।
 वृक्षं विलुप्यमानन्तु दृष्ट्वा सिध्यन्ति योगिनः ॥ ५३ ॥
 कुरुशावविषाणायमालत्त्य तिलकाक्षतिम् ।
 सह तेन विवर्द्धन्तं योगी भिडिमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
 द्रवपूर्णमुपादाय पात्रमारोहती भुवः ।
 तुङ्गमङ्गं विलोक्यीचेर्विज्ञातं किं न योगिना ॥५५॥
 सर्वस्वे जीवनायालं निखाति पुरुषस्य या ।
 चेष्टा तां तत्त्वतो ज्ञात्वा योगिनः कृतकृत्यता ॥ ५६ ॥
 तद्गृहं यत्र वसति तद्भोज्यं येन जीवति ।
 येन सम्पद्यते चार्थस्तत्सुखं ममतात्र का ॥ ५७ ॥
 अभ्यर्थितोऽपि तैः कार्यं करोति कारणैर्यथा ।
 तथा बुध्यादिभिर्वीगी पारक्यैः साधयेत्परम् ॥ ५८ ॥

जड उवाच ।

ततः प्रणम्यात्रिपुत्रप्रलकः स महीपतिः ।
 प्रश्रयावनतो वाक्यमुवाचातिमुदान्वितः ॥ ५९ ॥

अलर्क उवाच ।

दिश्या दैवैरिदं ब्रह्मन् ! पराभिभवसम्भवम् ।
 उपपादितमत्युग्रं प्राणसन्देहदम्भयम् ॥ ६० ॥
 दिश्या काश्रिपतेर्भूरिवलसम्भत्पराक्रमः ।
 यदुच्छेदादिहायातः स युष्मत्सङ्गदो मम ॥ ६१ ॥
 दिश्या मन्दबलश्राहं दिश्या भृत्याश्च भे हताः ।
 दिश्या कोपः चयं यातो दिश्याहं भीतिमागतः ॥ ६२ ॥
 दिश्या त्वतादयुगलं मम स्मृतिपथं गतम् ।
 दिश्या त्वदुक्तयः सर्वा मम चेतसि संसिताः ॥ ६३ ॥
 दिश्या ज्ञानं ममोत्पन्नं भवतय समागमात् ।
 भवता चैव कारुण्यं दिश्या ब्रह्मन् ! कृतं मम ॥ ६४ ॥
 अनर्घोऽप्यर्थतां याति पुत्रपस्य शुभोदये ।
 यथेदमुपकाराय व्यसनं सङ्गमात्तव ॥ ६५ ॥
 सुवाहुरुपकारी ते स च काश्रिपतिः प्रभो ! ।
 यथोः कृतेऽहं संप्राप्तो योगीश ! भवतोऽन्तिकम् ॥ ६६ ॥
 सोऽहन्त्व प्रसादाग्निनिर्दग्धं ज्ञानकिस्त्रियः ।
 तथा यतिथे तेनेदृङ्ग भूयां दुःखभाजनम् ॥ ६७ ॥
 परित्यजिथे गार्हस्थ्यमार्तिपादपकामजम् ।
 त्वतोऽनुज्ञां समासाद्य ज्ञानदातुर्महात्मनः ॥ ६८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

गच्छ राजेन्द्र ! भद्रं ते यथा ते कथितं मया ।
 निर्ममो निरहङ्कारस्तथा चर विमुक्तये ॥ ६९ ॥

जड उवाच ।

एवमुक्तः प्रणम्यैनमाजगाम त्वरान्वितः ।

अत्र काश्रिपतिर्न्नाता सुबाहुयास्य सोऽग्रजः ॥ ७० ॥

समुत्पत्य महाबाहुं सोऽलर्कः काश्रिभूपतिम् ।

सुबाहोरग्रतो वीरमुवाच प्रहसन्निव ॥ ७१ ॥

राज्यकामुक काशीश ! भुज्यतां राजप्रमूर्जितम् ।

तथा च रोचते तद्वत् सुबाहोः संप्रयच्छ वा ॥ ७२ ॥

काश्रिराज उवाच ।

किमलर्क ! परित्यक्तं राजप्रन्ते संयुगं विना ।

क्षत्रियस्य न धर्मोऽयं भवांश्च क्षत्रधर्मवित् ॥ ७३ ॥

निर्जितामाल्यवर्गस्तु त्यक्त्वा मरणजं भयम् ।

सन्दधीत शरं राज्ञा लक्ष्यमुद्दिश्य वैरिणम् ॥ ७४ ॥

तं जित्वा नृपतिर्भोगान् यथाभिलषितान् वरान् ।

भुञ्जीत परमं सिद्धैर्यजेत च महामखैः ॥ ७५ ॥

अलर्क उवाच ।

एवमीदृशकं वीर ! ममाप्यासीन्ननः पुरा ।

साम्प्रतं विपरीतार्थं शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ ७६ ॥

यथायं भौतिकः सङ्गस्तथान्तःकरणं नृणाम् ।

गुणस्तु सकलास्तददृशेष्वेव जन्तुषु ॥ ७७ ॥

चिच्छक्तिरेक एवायं यदा नान्योऽस्ति कश्चन ।

तदा का नृपते ज्ञानान्निवारिप्रभुधृत्यता ॥ ७८ ॥

तन्नया दुःखमासाद्य त्वद्भयोद्भवमुत्तमम् ।

दत्तात्रे यप्रसादेन ज्ञानं प्राप्तं नरेश्वर ! ॥ ७९ ॥

र्नार्जतेन्द्रियवर्गस्तु त्यक्त्वा सङ्गमशेषतः ।

मनो ब्रह्मणि सन्धाय तज्जये परमो जयः ॥ ८० ॥

संसाध्यमन्यत्तत्सिद्धैर्यतः किञ्चिन्न विद्यते ।

इन्द्रियाणि च संयम्य ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ८१ ॥

सोऽहं न तेऽरिर्न ममासि शत्रुः

सुबाहुरेषी न ममापकारी ।

दृष्टं मया सर्वमिदं यथात्मा

अन्विष्यतां भूप ! रिपुस्त्वयान्यः ॥ ८२ ॥

इत्थं स तेनाभिहितो नरेन्द्रो

दृष्टः समुत्थाय ततः सुबाहुः ।

दिश्येति तं भ्रातरमाभिनन्द्य

काशीश्वरं वाक्यमिदं वभाषे ॥ ८३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽरिष्टाध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुबाहुरुवाच ।

यदर्थं नृपशार्दूल ! त्वामहं शरणं गतः ।

तन्मया सकलं प्राप्तं यास्यामि त्वं सुखी भव ॥ १ ॥

काशिराज उवाच ।

किं निमित्तं भवान् प्राप्नो निष्पन्नोऽर्थेषु कस्तव ।

सुबाहो ! तन्ममाचक्ष परं कीतूहलं हि मे ॥ २ ॥

समाक्रान्तमलकेण पितृपैतामहं महत् ।

राज्यं देहीति निर्जित्य त्वयाहमभिषोदितः ॥ ३ ॥

ततो मयां समाकृम्य राजप्रमस्यानुजस्य ते ।

एतत्ते ब्रह्मानीतं तदमुङ्क्षस्व कुलीचितम् ॥ ४ ॥

शुभाहुस्त्वाच ।

कागिराज ! निधीध त्वं यदर्थमयमुद्यमः ।

कृतो मया भवांश्चैव कारितोऽत्यन्तमुद्यमम् ॥ ५ ॥

भ्राता ममायं ग्रामेषु शक्तो भोगेषु तत्त्ववित् ।

विदूढो दीधवन्तो च स्मातरावयजौ मम ॥ ६ ॥

तयोर्मम च यन्मात्रा बाल्ये स्नान्यं यथा सुखे ।

तथावबोधो विन्ध्यस्तः कर्णयोर्वनीपते ! ॥ ७ ॥

तयोर्मम च विज्ञेयाः पदार्था ये मता नृभिः ।

प्रकाशयन्मनसो नीनास्ते मात्रा नास्य पार्थिव ! ॥ ८ ॥

यथैकमर्थे यातानामेकस्मिन्नवसीदति ।

दुःखं भवति साधूनां तथास्माकं भङ्गीपते ! ॥ ९ ॥

गार्हस्थ्यमोहमापन्ने सीदत्यस्मिन्नरेखर ! ।

मम्बन्धिन्यस्य देहस्य विश्रति श्राद्धकल्पनाम् ॥ १० ॥

ततो मया विनिश्चित्य दुःखाद्वैराग्यभावेना ।

भविष्यतीत्यस्य भवानित्युद्योगाय संश्रितः ॥ ११ ॥

तदस्य दुःखाद्वैराग्यं संबोधादवनीपते ! ।

समुद्भूतं कृतं कार्यं भद्रं तेऽस्तु ब्रजामग्रहम् ॥ १२ ॥

उष्ट्रः सदालनागर्भे पौत्रा तस्यास्तथा स्तनम् ।

नान्यनागैस्तैर्यातं वत्सं द्यात्विति पार्थिव ! ॥ १३ ॥

विचार्य तन्मया सर्वं युष्मतसंश्रयपूर्वकम् ।

कृतं तच्चापि निष्पन्नं प्रयास्ये सिद्धये पुनः ॥ १४ ॥

उपैक्ष्यते सीदमानः स्वजनो बान्धवः सुहृत् ।

यैर्नरेन्द्र ! न तान् मन्ये सेन्द्रिया विकला हि ते ॥ १५ ॥

सुहृदि स्वजने बन्धु समर्थे योऽवसीदति ।

धर्मार्थकाममोक्षेभ्यो वाच्यास्ते तत्र न त्वसौ ॥ १६ ॥

एतत् त्वत्सङ्गमाद् भूप ! मया कार्यं महत् कृतम् ।

स्वस्ति तेऽसु गमिष्यामि ज्ञानभाग्यव सत्तम ! ॥ १७ ॥

काशिराज उवाच ।

उपकारस्त्वया साधोरलर्कश्च ह्यतो महान् ।

ममोपकाराय कथं न करोषि स्वमानसम् ॥ १८ ॥

फलदायी सतां सद्भिः रङ्गभो नाफलो यतः ।

तस्माच्चत्संश्रयाद्युक्ता मया य ॥ सनुन्नतिः ॥ १९ ॥

सुहृद्भ्यः

धर्मार्थकाममोक्षाख्यं पुरुषादचतुष्टयम् ।

तत्र धर्मार्थकामास्ते सुखला होयतेऽपरः ॥ २० ॥

तत्ते संक्षेपतो वक्ष्ये तदिहैवमनाः शृणु ।

श्रुत्वा च समग्रगालोच्य यतथाः श्रेयसे नृप ! ॥ २१ ॥

ममेतिप्रत्ययो भूप ! न कार्योऽहमिति त्वया ।

सम्यगालोच्य धर्मो हि धर्माभावे निराश्रयः ॥ २२ ॥

कस्याहमिति सञ्ज्ञेयमित्यालोच्य त्वयात्मना ।

बाह्यान्तर्गतमालोच्यमालोच्यापररात्रिषु ॥ २३ ॥

अव्यक्तादिविघ्नेषान्तमविकारमचेतनम् ।

व्यक्ताव्यक्तं त्वया ज्ञेयं ज्ञाता कथाहमित्युत ॥ २४ ॥

एतस्मिन्नेव विज्ञाते विज्ञातमखिलं त्वया ।

अनात्मन्यात्मविज्ञानमखे स्वमिति मूढता ॥ २५ ॥

सोऽहं सर्वगतो भूप ! लोकसंव्यवहारतः ।

मयेदमुच्यते सर्वं त्वया पृष्टो ब्रजामरहम् ॥ २६ ॥
 एवमुक्त्वा ययौ धीमान् ! सुवाहुः काशिमूमिपम् ।
 काशिराजोऽपि संपूज्य सोऽलर्कं स्वपुरं ययौ ॥ २७ ॥
 अलर्कोऽपि सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य नराधिपम् ।
 वनं जगाम सख्यक्तसर्वसङ्गः स्वसिद्धये ॥ २८ ॥
 ततः कालेन सहता निर्दन्धी निष्परिग्रहः ।
 प्राप्य दोगडिमतुलां परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ २९ ॥
 पश्यन् जगदिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
 पाशैर्गुणयैर्बद्धं बध्यमानञ्च नित्यशः ॥ ३० ॥
 पुत्रादिभ्रातृपुत्रादिस्वपारकप्रादिभावितैः ।
 आकृष्यमाणं करणैर्दुःखार्त्तं भिन्नदर्शनम् ॥ ३१ ॥
 अज्ञानपङ्कगभ्रमणनुष्ठारं महासातः ।
 आत्मानञ्च सनुत्तीर्णं गाथानितामगायत ॥ ३२ ॥
 अही कष्टं यदस्माभिः पूर्वं राजप्रमनुष्ठितम् ।
 इति पश्चात्तया ज्ञातं योगान्नास्ति परं सुखम् ॥ ३३ ॥

जड उवाच ।

तातैनं त्वं समातिष्ठ सुकृत्ये योगमुत्तमम् ।
 प्राप्तसे येन तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचसि ॥ ३४ ॥
 ततोऽहमपि यास्यामि किं यज्ञैः किं जपेन मे ।
 कृतकृत्यस्य कारणं ब्रह्मभावाय कल्पते ॥ ३५ ॥
 ततोऽनुज्ञानवाप्याहं निर्दन्धी निष्परिग्रहः ।
 प्रयतिष्ये तथा मुक्तौ यथा यास्यामि निर्वृतिम् ॥ ३६ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एवमुक्त्वा स पितरं प्राप्यानुज्ञां ततश्च सः ।

ब्रह्मन् ! जगाम मेधावो परित्यक्तपरिग्रहः ॥ ३७ ॥
 सोऽपि तस्य पिता तद्वत् क्रमेण सुमहामतिः ।
 वानप्रस्थं समास्थाय चार्थायममभ्यगात् ॥ ३८ ॥
 तत्रात्मजं समासाद्य हित्वा बन्धं गुणादिकम् ।
 प्राप सिद्धिं परां प्रात्र तत्का लोपात्तसंसृतिः ॥ ३९ ॥
 एतत्ते कथितं ब्रह्मन् ! उतमृष्टा भवता वयम् ।
 सुविस्तरं यथावच्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितामहसंवादे जडोपाख्यानं समाप्तम् ॥४४॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

लैर्मितिनवात्र ।

सख्यगतस्यमाख्यात सर्वद्विदिं जमत्तमाः ! ।
 प्रवृत्तिय निवृत्तिय विविधं कर्म वैदिकम् ॥ १ ॥
 अहो पितृप्रसादेन भवतां ज्ञानमोहगम् ।
 येन तिर्यङ्मप्येतत् प्राप्य स हिस्तिरस्यतः ॥ २ ॥
 धन्या भवन्तः संनिवृत्तौ प्रागवस्थास्थित यतः ।
 भवतां विषयोद्भूतैर्न गोहैश्चाद्येन मनः ॥ ३ ॥
 दिव्या भगवता तेन द्वावीण्डेयेन धीमता ।
 भवन्तो वै समाख्याताः सर्वसन्देहहृत्तमाः ॥ ४ ॥
 संसारेऽस्मान्मनुष्याणां समतामनिसद्वृटे ।

भवद्विधैः समं सङ्गो जायते न तपस्विनाम् ॥ ५ ॥
 यद्यहं सङ्गमासाद्य भवद्विज्ञानदृष्टिभिः ।
 न स्यां कृतार्थस्तद्भूतं न मेऽन्यत्र कृतार्थता ॥ ६ ॥
 प्रवृत्ते च निवृत्ते च भवतां ज्ञानकर्मणि ।
 मतिमस्तमलां मन्ये यथा नान्यस्य कस्यचित् ॥ ७ ॥
 यदि त्वनुग्रहवती मयि बुद्धिर्द्विजोत्तमाः ! ।
 भवतां तत्समाख्यातुमर्हतेदमशेषतः ॥ ८ ॥
 कथमेतत्समुद्भूतं जगत् स्यावरजङ्गमम् ।
 कथञ्च प्रलयं काले पुनर्यास्यति सत्तमाः ! ॥ ९ ॥
 कथञ्च वंशाद्देवर्षिपितृभूतादिसम्भवाः ।
 मन्वन्तराणि च कथं वंशानुचरितञ्च यत् ॥ १० ॥
 यावत्यः सृष्टयश्चैव यावन्तः प्रलयास्तथा ।
 यथा कल्पविभागय या च मन्वन्तरस्थितिः ॥ ११ ॥
 यथा च जितिसंस्थानं यत्प्रमाणञ्च वै भुवः ।
 यथास्थिति समुद्राद्रिनिम्नगाः काननानि च ॥ १२ ॥
 भूर्लोकानि स्वर्लोकानां गणाः पातालसंश्रयः ।
 गतिस्तथा कसोमादिग्रहर्च ज्योतिषामपि ॥ १३ ॥
 श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वमेतदाहृतसंप्लवम् ।
 उपसंहृते च यच्छेषं जगत्स्मिन् भविष्यति ॥ १४ ॥

पत्निष ऊचुः ।

प्रश्नभारोऽयमतुलो यस्त्वया मुनिसत्तम ! ।
 पृष्टंस्तन्ते प्रवक्ष्यामस्तत् शृणुष्वेह जैमिनि ! ॥ १५ ॥
 मार्कण्डेयेन कथितं पुरा कौष्टुभके यथा ।
 द्विजपुत्राय शान्ताय व्रतस्राताय धीमते ॥ १६ ॥

मार्कण्डेयं महात्मानमुपासीनं द्विजोत्तमैः ।
 क्रीष्टुकिः परिपप्रच्छ यदेतत् पृष्टवान् प्रभो ! ॥ १७ ॥
 तस्य चाकथयत् प्रीत्या यन्मुनिर्भृगुनन्दनः ।
 तत्ते प्रकथयिष्यामः शृणु त्वं द्विजसत्तम ! ॥ १८ ॥
 प्रणिपत्य जगन्नाथं पद्मयोनिं पितामहम् ।
 जगद्योनिं स्थितं सृष्टौ स्थितौ विष्णुस्वरूपिणम् ॥
 प्रलये चान्तकर्त्तारं रौद्रं रुद्रस्वरूपिणम् ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्पन्नमात्रस्य पुरा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 पुराणमेतद्वेदाश्च मुखेभ्योऽनुविनिःसृताः ॥ २० ॥
 पुराणसंहिताश्चक्रुर्बहुलाः परमर्षयः ।
 वेदानां प्रविभागश्च कृतस्तैस्तु सहस्रयः ॥ २१ ॥
 धर्मज्ञानञ्च वैराग्यनैश्वर्यञ्च महात्मनः ।
 तस्योपदेशेन विना न हि सिद्धञ्चतुष्टयम् ॥ २२ ॥
 वेदान् सप्तर्षयस्तस्माज्जगद्गुस्तस्य मानसाः ।
 पुराणं जगद्गुह्याद्या मुनयस्तस्य मानसाः ॥ २३ ॥
 भृगोः सकाशाच्चरवन्स्तेनोक्तञ्च द्विजन्मनाम् ।
 ऋषिभिश्चापि दद्यात् प्रोक्तमेतन्महात्मभिः ॥ २४ ॥
 दक्षेण चापि कथितमिदमासीत्तदा मम ।
 तत्तुभ्यं कथयाम्यद्य कलिकल्मषनाशनम् ॥ २५ ॥
 सर्वमेतन्महाभाग ! श्रूयतां मे समाधिना ।
 यथाश्रुतं मया पूर्वं दक्षस्य गदतो मुने ! ॥ २६ ॥
 प्रणिपत्य जगद्योनिमजमव्ययमाश्रयम् ।
 चराचरस्य जगती धातारं परमं पदम् ॥ २७ ॥

ब्रह्माणमादिपुरुषमुत्पत्तिस्थितिसंयमे ।
 यत्कारणमनौरस्यं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २८ ॥
 तस्मै हिरण्यगर्भाय लोकतन्त्राय धीमते ।
 प्रणम्य सम्यग्ब्रह्मि भूतवर्गमनुत्तमम् ॥ २९ ॥
 महदाद्यं विघेषान्तं सवैरूप्यं सलक्षणम् ।
 प्रमाणैः पञ्चभिर्गम्यं स्त्रोतीभिः सद्भिरन्वितम् ॥ ३० ॥
 पुरुषाधिष्ठितं नित्यगानित्यमिव च स्थितम् ।
 तच्छ्रुयतां महाभाग ! परत्वेण समाधिना ॥ ३१ ॥
 प्रधानं कारणं यत्तदव्यक्तस्यं ब्रह्मर्षयः ।
 यदाहुः प्रकृतिं सूक्ष्मां नित्यां सदसदात्मिकाम् ॥ ३२ ॥
 ध्रुवमन्नव्यमजरममेयं नान्यसंश्रयम् ।
 गन्धरूपरसगन्धीनां शब्दस्पर्शविब्रजितम् ॥ ३३ ॥
 अनाद्यन्तं जगद्योनि त्रिसुखप्रभवाम्ययम् ।
 असाम्प्रतमविज्ञेयं ब्रह्मज्ञेयं समर्त्तत ॥ ३४ ॥
 प्रलयस्यानु तेनेदं व्याप्तनामौदशेषतः ।
 गुणसाभ्यास्ततस्तस्मात् क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान्मुने ! ॥ ३५ ॥
 गुणभावात् सृज्यमानात् सर्गकाले ततः पुनः ।
 प्रधानं तच्चसुद्धृतं महान्तं तत् समावृणोत् ॥ ३६ ॥
 यथा बीजं त्वचा तद्वदव्यक्तेनावृती महान् ।
 सात्त्विकी राजसद्यैव तामसश्च त्रिधोदितः ॥ ३७ ॥
 ततस्तस्माद्दहद्वारश्चिद्विधो वै व्यजायत ।
 वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्च सतामसः ॥ ३८ ॥
 महता चावृतः सोऽपि यथाव्यक्तेन वै महान् ।
 भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दस्तन्मात्रकन्ततः ॥ ३९ ॥

ससर्जं शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणम् ।
 आकाशं शब्दमात्रन्तु भूतादिषाहृणोत्ततः ॥ ४० ॥
 स्पर्शतन्मात्रमेवेह जायते नात्र संशयः ।
 बलवान् जायते वायुस्तस्य स्पर्शगुणो मतः ॥ ४१ ॥
 वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्जं ह ।
 ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ४२ ॥
 स्पर्शमात्रस्य वै वायूरूपमात्रं समाहृणोत् ।
 ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्जं ह ॥ ४३ ॥
 सम्भवन्ति ततो ह्यापश्चासन् वै ता रसात्मिकाः ।
 रसमात्रन्तु ताह्यापो रूपमात्रं समाहृणोत् ॥ ४४ ॥
 आपश्चापि विकुर्वत्यो रसमात्रं ससर्जिरे ।
 सङ्घातो जायते तस्मात्तस्य रस्यो गुणो मतः ॥ ४५ ॥
 तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता ।
 अविशेषवाचकत्वाद्विशेषास्ततश्च ते ॥ ४६ ॥
 न शान्ता नापि घोरान्स्ते न मूढाश्चाविशेषतः ।
 भूततन्मात्रसर्गोऽयमहङ्कारात्, तामसात् ॥ ४७ ॥
 वैकारिकादहङ्कारात् सत्त्वोद्विक्तात्, सत्त्विकात् ।
 वैकारिकः स सर्गात् युगपत् सम्प्रवर्त्तते ॥ ४८ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 तैजसानीन्द्रियाण्याः हुर्देवा वैकारिका दश ॥ ४९ ॥
 एकादशं मनस्तत्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ।
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषो जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ॥ ५० ॥
 शब्दादीनामवाप्यर्थं बुद्धियुक्तानि वक्ष्यते ।
 पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाक् पञ्चमी भवेत् ॥ ५१ ॥

गतिर्विसर्गो ह्यनन्दः शिल्पं वाक्यञ्च कर्म तत् ।
 आकाशं शब्दमात्रन्तु स्पर्शमात्रं समाविशत् ॥ ५२ ॥
 द्विगुणो जायते वायुस्तस्य स्पर्शी गुणो मतः ।
 रूपन्तथैवाविशतः शब्दस्पर्शगुणावुभौ ॥ ५३ ॥
 द्विगुणस्तु ततश्चाग्निः स शब्दस्पर्शरूपवान् ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत् ॥ ५४ ॥
 तस्माच्चतुर्गुणा ह्यापो विज्ञेयास्ता रसात्मिकाः ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत् ॥ ५५ ॥
 संहता गन्धमात्रेण आवृण्वंस्ते महीमिमाम् ।
 तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु दृश्यते ॥ ५६ ॥
 शान्ता घोरश्च मूढाश्च विशेषास्ते न ते स्मृताः ।
 परस्परानुप्रवेगाद्धारयन्ति परस्परम् ॥ ५७ ॥
 भूमेरन्तस्त्विमं सर्वं लोकालोकं घनावृतम् ।
 विशेषाद्येन्द्रियग्राह्या नियतत्वाच्च ते स्मृताः ॥ ५८ ॥
 गुणं पूर्वस्य पूर्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरीत्तरम् ।
 नानावीर्याः पृथग्भूताः सप्तैते संहतिं विना ॥ ५९ ॥
 नाशक्तवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागमत्र कृत्स्नयः ।
 समेत्यान्योन्यसंयोगमन्योन्याश्रयिणश्च ते ॥ ६० ॥
 एकसङ्घातचिह्नाश्च संप्राप्यैक्यमशेषतः ।
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अश्रयत्तानुग्रहेण च ॥ ६१ ॥
 महदाद्या विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ।
 जलबुद्बुदवत्तत्र क्रमाद् वै वृद्धिमागतम् ॥ ६२ ॥
 भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे ! वृहत्तदुदकेशयम् ।
 प्राकृतेऽण्डे विवृद्धः सन् चैत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ ६३ ॥

स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्त्ता च भूतानां ब्रह्माग्ने समवर्तत ॥ ६४ ॥
 तेन सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
 मेरुस्तस्यानुसम्भूतो जराशुश्यापि पर्वताः ॥ ६५ ॥
 समुद्रा गर्भसलिलं तस्याण्डस्य महात्मनः ।
 तस्मिन्नण्डे जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ६६ ॥
 वीपायद्रिसमुद्राय सज्योतिर्लीकसंग्रहः ।
 जलानिलानलाकागैस्ततो भूतादिना वहिः ॥ ६७ ॥
 हृतमण्डं दृशशुणैरेकैकत्वेन तैः पुनः ।
 सद्यता तत्प्रमाणेन सहेवाजित वेष्टितः ॥ ६८ ॥
 महांस्त्रैः सहितः सर्वैरव्यक्तेन समावृतः ।
 एभिरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्हृतम् ॥ ६९ ॥
 अन्योन्यमावृतवता अष्टौ प्रकृतयः स्थिताः ।
 एषा मा प्रकृतिर्नित्या तदन्तः पुरुषश्च सः ॥ ७० ॥
 ब्रह्माख्यः कप्रियो वक्ष्ये समाप्तान् दृश्यतां पुनः ।
 यथा मग्नी जले कश्चिदुत्सृजन् जलसम्भवम् ॥ ७१ ॥
 जलञ्च निपति ब्रह्मा स तथा प्रकृतिर्विभुः ।
 अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ७२ ॥
 एतत्समस्तं ज्ञानीगात क्षेत्रक्षेत्रज्ञलक्षणम् ।
 इत्येष प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः ॥
 अत्रुद्दिपूर्वः प्रथमः प्रादुर्भूतस्तडिद्यथा ॥ ७३ ॥

इति श्रीमाकण्डेयपुराणे ब्रह्मोत्पत्तिर्वाह ॥ ४१ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

कौटुकिरुवाच ।

भगवंस्त्वण्डसम्भूतिर्यथावत् कथिता मम ।
ब्रह्माण्डे ब्रह्मणो जन्म तथाचोक्तं महात्मनः ॥ १ ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रुतुं त्वत्तो भृगुकुलोद्भव ! ।
यदा न सृष्टिर्भूतानामस्ति किन्तु न चास्ति वा ॥
काले वै प्रलयस्थान्ने सर्वस्मिन्नुपसंहते ॥ २ ॥

माकण्डेय उवाच ।

यदा तु प्रकृती याति लयं विश्वमिदं जगत् ।
तदीच्यते प्राकृतोऽयं विद्वद्भिः प्रतिसञ्चरः ॥ ३ ॥
स्वात्मन्यवस्थितेऽयक्ते विकारे प्रतिसंहते ।
प्रकृतिः पुरुषञ्चैव सावर्ष्येणावतिष्ठतः ॥ ४ ॥
तदा तमय सत्त्वञ्च समत्वेन व्यवस्थितौ ।
अनुद्रिक्तावनूनी च तत्प्रीतौ च परस्परम् ॥ ५ ॥
तिलेषु वा यथा तैल घृतं पयसि वा स्थितम् ।
तथा तमसि सत्त्वे च रजोऽप्यनुसृतं स्थितम् ॥ ६ ॥
उत्पत्तिर्ब्रह्मणो यावदायुषो द्विपरार्द्धिकम् ।
तावद्दिनं परेशस्य तत्समा संयमे निशा ॥ ७ ॥
अहर्मुखे प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् ।
सर्वहेतुरचिन्त्यात्मा परः कोऽप्यपरक्रियः ॥ ८ ॥
प्रकृतिं पुरुषञ्चैव प्राविश्याश्च जगत्पतिः ।

क्षोभयामास योगिन परेण परमेश्वरः ॥ ९ ॥
 यथा मदी नवस्त्रीणां यथा वा माधवानिलः ।
 अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगमूर्त्तिमान् ॥ १० ॥
 प्रधाने क्षोभ्यमाने तु स देवी ब्रह्मसञ्ज्ञितः ।
 समुत्पन्नोऽण्डकोषस्थो यथा ते कथितं मया ॥ ११ ॥
 स एव क्षोभकः पूर्वं स क्षोभ्यः प्रकृतेः पतिः ।
 स सङ्कोचविकाशाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥ १२ ॥
 उत्पन्नः स जगद्योनिरगुणोऽपि रजोगुणम् ।
 भुञ्जन् प्रवर्तते सर्गे ब्रह्मत्वं समुपाश्रितः ॥ १३ ॥
 ब्रह्मत्वे स प्रजाः सृष्ट्वा ततः सत्त्वातिरेकवान् ।
 विष्णुत्वमेत्य धर्मेण कुरुते परिपालनम् ॥ १४ ॥
 ततस्तमोगुणोद्भक्तो रुद्रत्वे चाखिलं जगत् ।
 उपसंहृत्य वै शैते त्रैलोक्यं त्रिगुणोऽगुणः ॥ १५ ॥
 यथा प्राग्वापकः धेतो पालको लावकस्तथा ।
 यथा स संज्ञामायाति ब्रह्मविष्णुशकारिणीम् ॥ १६ ॥
 ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् रुद्रत्वे संहरत्यपि ।
 विष्णुत्वे चाप्युदासीनस्तिस्त्रोऽवस्थाः स्वयम्भुवः ॥ १७ ॥
 रजोब्रह्मा तमो रुद्रो विष्णुः सत्त्वं जगत्पतिः ।
 एत एव त्रयो देवा एत एव त्रयो गुणाः ॥ १८ ॥
 अन्योन्यमिथुना ह्येत अन्योन्याश्चविणस्तथा ।
 क्षणं वियोगो न हेप्रदां न त्यजन्ति परस्परम् ॥ १९ ॥
 एवं ब्रह्मा जगत्पूर्वी देवदेवश्चतुर्मुखः ।
 रजोगुणं समाश्रित्य स्रष्टृत्वे स व्यवस्थितः ॥ २० ॥
 हिरण्यगर्भो देवादिरनादिरूपचारतः ।

भूपद्मकर्णिकामंथो ब्रह्माग्रे समजायत ॥ २१ ॥

तस्य वर्षशतं त्वेकं परमायुर्महात्मनः ।

ब्राह्मेणैव हि मानेन तस्य संख्यां निबोध मे ॥ २२ ॥

निमेषैर्दशभिः काष्ठा तथा पञ्चभिरुच्यते ।

कलास्त्रिंशद् वै काष्ठा मुहूर्त्तं त्रिंशत्ताः कलाः ॥२३॥

अहोरात्रं मुहूर्त्तानां नृणां त्रिंशत्तु वै स्मृतम् ।

अहोरात्रैश्च त्रिंशद्भिः पक्षी ही मास उच्यते ॥ २४ ॥

तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।

तद्देवानामहोरात्रं दिनं तत्रोत्तरायणम् ॥ २५ ॥

द्विष्वैर्वर्षसहस्रेण कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ।

चतुर्गुणं द्वादशभिस्त्वहिभागं शृणुष्व मे ॥ २६ ॥

चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां कृतमुच्यते ।

गतानि सन्ध्या चत्वारि सन्ध्यांश्च तथाविधः ॥ २७ ॥

त्रेता त्रीणि सहस्राणि दिव्याब्दानां शतत्रयम् ।

तत्सन्ध्या तानममा चैव सन्ध्यांश्च तथाविधः ॥ २८ ॥

द्वादशं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां द्वे शतं तथा ।

तस्य सन्ध्या ममाख्याता द्वे गणाच्चे तदंगकः ॥ २९ ॥

कलिः सहस्रं दिव्यानामब्दानां द्विजगत्तम ! ।

सन्ध्या सन्ध्यांश्चकष्वैव शतकी ससुदाहृती ॥ ३० ॥

एषा द्वादशसहस्री युगाख्या कलिभिः कृता ।

एतत् सहस्रगुणितमर्हा ब्राह्मणमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥

ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन् । मानवः स्युश्चतुर्दश ।

भवन्ति भागशस्तीपां सहस्रं तद्विभज्यते ॥ ३२ ॥

देवाः सप्तर्षयः सिद्धा मनुस्तत्सूत्रयो नृपाः ।

मनुजा सह सृज्यन्ते संक्षियन्ते च पूर्ववत् ॥ ३३ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका हेयकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरं तस्य संख्यां मानुषाब्देर्निबोध मे ॥ ३४ ॥
 त्रिंशत् कोट्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज ! ।
 सप्तषष्टिस्तद्यान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ३५ ॥
 विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयं साधिकं विना ।
 एतन्मन्वन्तरं प्रोक्तं दिव्यैर्वर्षैर्निबोध मे ॥ ३६ ॥
 श्रद्धौ वर्षसहस्राणि द्विज्या संख्यया युतम् ।
 द्विपञ्चाशत्तद्यान्यानि सहस्राख्यधिकानि तु ॥ ३७ ॥
 चतुर्दशगुणो ह्येव कालो ब्राह्मणमहः स्मृतम् ।
 तस्यान्ते प्रलयः प्रोक्तो ब्रह्मन् ! नैमित्तिको बुधैः ॥ ३८ ॥
 भूर्लोकोऽयं भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च विनाग्निः ।
 तथा विनाग्निं प्रायाति सहर्लोकश्च तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 तद्वाग्निर्लोऽपि तापेन जनलोकं प्रयान्ति वै ।
 एकार्णवे च त्रैलोक्ये ब्रह्मा स्पर्षितं वै निधि ॥ ४० ॥
 तत्प्रसागैव सा शक्तिस्तदन्ते सृज्यते पुनः ।
 एवन्तु ब्रह्मणो वर्षमेकं वर्षगतन्तु तत् ॥ ४१ ॥
 शतं हि तस्य वर्षाणां परमिन्व्यभिधीयते ।
 पञ्चाशद्विंशत्या वर्षैः परार्द्धमिति कीर्त्यते ॥ ४२ ॥
 एवमस्य परार्द्धेऽन्तु त्र्यतीतं द्विजसत्तम । ।
 दस्यान्तेऽभुन्महाकल्पः पाद्म इत्यभिविद्युतः ॥ ४३ ॥
 द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्त्तमानस्य वै द्विज ! ।
 दाराह इति कल्पोऽयं प्रथमः परिकल्पितः ॥ ४४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्माण्डे प्रथमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

क्रौष्टु किरवाच ।

यथा ससर्ज वै ब्रह्मा भगवानादिकृत् प्रजाः ।

प्रजापतिः पतिर्देवस्तन्मे विश्वरती वद ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच

कथयाम्येप ते ब्रह्मन् ! ससर्ज भगवान् यथा ।

लोककृच्छाश्रुतः कृत्स्नं जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ २ ॥

पद्मावसाने प्रलये निगसुप्तोत्थितः प्रभुः ।

सत्त्वोद्भक्तस्तदा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैचत ॥ ३ ॥

इमञ्जीवाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ।

ब्रह्मस्वरूपिणं दिवं जगतः प्रभवाम्ययम् ॥ ४ ॥

आपो नारा वै तत्रव इत्यपां नाम शुश्रुम ।

तासु श्रुते स यस्माच्च तेन नारायणः स्रुतः ॥ ५ ॥

विबुधः सलिले तस्मिन् विज्ञायान्तर्गतामहीम् ।

अनुमानात् समुदार कर्तुकामस्तदा क्षितिः ॥ ६ ॥

अकरोत् स तनूरन्वाः कल्पादिषु यथा पुरा ।

सत्यकूर्मादिकास्तद्वदाराहं वपुरास्थितः ॥ ७ ॥

वेद्यज्ञमयं दिव्यं वेद्यज्ञमती विभुः ।

रूपं कृत्वा विवेशाप्सु सर्वगः सर्वसम्भवः ॥ ८ ॥

समुद्धृत्य च पातालान्ममीच सलिले भुवम् ।

जनलोकस्थितैः सिद्धैश्चिन्त्यमानो जगत्पातेः ॥ ९ ॥

तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
 विततत्वात्, देहस्य न मही याति संप्लवम् ॥ १० ॥
 ततः त्रितिं समीकृत्य पृथिव्यां सोऽसृजद्भिरीन् ।
 प्राक् सर्गे दह्यमाने तु तदा संवर्तकाग्निना ॥ ११ ॥
 तनाग्निना विशीर्णास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ।
 शैला एकाः सर्वे मग्ना वायुनापस्व संहताः ॥ १२ ॥
 निपक्ता यत्र यत्रामन्तत्र तत्राचला भवन् ।
 भूविभागन्ततः कृत्वा सप्तद्वीपोपशोभितम् ॥ १३ ॥
 भूराद्यांश्चतुरो लोकान् पूर्ववत् समकल्पयत् ।
 सृष्टिञ्चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ॥ १४ ॥
 अबुद्धिपूर्वकस्तस्मात् प्रादुर्भूतस्तसोमयः ।
 तसो मोहिः महामोहिः तामिलो ह्यन्यजंघितः ॥ १५ ॥
 अविद्या पद्मपूर्वेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ।
 पञ्चधावस्थितः सर्षो ध्यायतांऽप्रतिबोधवान् ॥ १६ ॥
 बहिरन्तथाप्रकाशः संप्रतान्ता नगालकः ।
 मुख्या नगा यत्रधाता मुख्यसर्गस्तस्वयस ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा साधकं सर्गमनन्यदपरं पुनः ।
 तस्याभिध्यायतः सर्गं तिर्यकस्त्रोतो ह्यवर्तत ॥ १८ ॥
 यस्मान्तिर्यक्प्रवृत्तिः सा तिर्यक्स्त्रोतस्ततः स्मृतः ।
 पञ्चादयस्ते विख्याताः क्रमः प्राया ह्यवर्तितः ॥ १९ ॥
 उत्पद्यग्राहिण्यैव तैऽज्ञानं ज्ञानमानिनः ।
 अहंक्रता अहंमाना अष्टाविंगद्विधात्मकाः ॥ २० ॥
 अन्तःप्रकाशास्ते सर्वे आवृतास्तु परस्परम् ।
 तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोऽन्यस्त्रोतोऽभवत् ॥ २१ ॥

ऊर्ध्वस्त्रीतस्तृतीयस्तु सात्त्विकोर्ध्वमवर्तत ।
 ते सुखप्रीतिबहुला वहिरन्तस्वनाहताः ॥ २२ ॥
 प्रकाशा वहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्त्रीतःममुद्भवाः ।
 तुष्टात्मनस्तृतीयस्तु देवसर्गो हि स स्मृतः ॥ २३ ॥
 तस्मिन् सर्गोऽभवत् प्रीतिर्निष्पन्ने ब्रह्मणस्तदा ।
 ततोऽन्यं स तदा दधौ साधकं सर्गमुत्तमम् ॥ २४ ॥
 तथाभिधायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्ततः ।
 प्रादुर्बभौ तदाव्यक्तादर्वाक्स्त्रीतस्तु साधकः ॥ २५ ॥
 यस्मादर्वाग्वप्रवर्तन्त ततोऽर्वाक्स्त्रीतसस्तु ते ।
 ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः ॥ २६ ॥
 तस्मात् ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ।
 प्रकाशा वहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ २७ ॥
 पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गः स चतुर्धा व्यवस्थितः ।
 विपर्ययेण सिद्ध्या च शान्त्या तुष्ट्या तथैव च ॥ २८ ॥
 निर्वृत्तं वर्तमानञ्च तेऽर्थं जानन्ति वै पुनः ।
 भूतादिकानां भूतानां षष्ठः सर्गः स उच्यते ॥ २९ ॥
 ते परिग्रहिणः सर्वे संविभागरतास्तथा ।
 क्षोदनाश्याप्यगीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च ते ॥ ३० ॥
 प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ।
 तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ॥ ३१ ॥
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गश्चैन्द्रियकः स्मृतः ।
 इत्येष प्राक्ततः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ ३२ ॥
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
 तिर्यक्स्त्रीतस्तु यः प्रोक्तस्तथैग्यान्यः स षष्ठमः ॥ ३३ ॥

ततोऽर्द्धस्त्रीतसां षष्ठो देवमर्गस्तु स स्मृतः ।
 ततोऽर्वाक्स्त्रीतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ २४ ॥
 अष्टमीऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः ।
 पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः ॥ २५ ॥
 प्राकृतो वैकृतश्चैव कीमारो नवमः स्मृतः ।
 इत्येतैः समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे प्राकृतवैकृतसर्गः । ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

क्रीष्ट क्तिवाच ।

समामात् कथिता सृष्टिः सम्यग्भवता मम ।
 देवादीनां भवं ब्रह्मन् । विस्तरात्तु ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कुगला कुगलैर्ब्रह्मन् ! भाविता पूर्वकर्मभिः ।
 ख्याता तथा ह्यनिर्मुक्ताः प्रलये ह्युपसंहृताः ॥ २ ॥
 देवाद्याः स्यावरान्ताश्च प्रजा ब्रह्मंश्चतुर्विधाः ।
 ब्रह्मणः कुर्वन् सृष्टिं जज्ञिरं मानमास्तदा ॥ ३ ॥
 ततो देवासुरपतृन् मानुषांश्च चतुष्टयम् ।
 मिसृष्टुरभ्यां स्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥ ४ ॥
 युक्तात्मनस्तमोनावा उद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः ।

सिद्धद्योर्जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः ॥ ५ ॥
 उत्ससर्ज ततस्तान् तमीमात्रात्मिकां तनुम् ।
 सापविद्धा तनुस्त्रे न सद्यो रात्रिरजायत ॥ ६ ॥
 अन्यां तनुमुपादाय सिद्धक्षुः प्रीतिमाप सः ।
 सत्त्वाद्देकास्ततो देवा सुखतस्तस्य जज्ञिरे ॥ ७ ॥
 उत्ससर्ज च भूतेशस्तनुं तामप्यसौ विभुः ।
 सा चापविद्धा द्विवसं सत्त्वप्रायमजायत ॥ ८ ॥
 सत्त्वमात्रात्मिकां च ततोऽन्यां च सृष्टे तनुम् ।
 पितृवन्नन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ॥ ९ ॥
 सृष्ट्वा पितृन्तुमसर्ज तानुं तामपि स प्रभुः ।
 सा चोत्सृष्टाभवत् सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थिता ॥ १० ॥
 रजोमात्रात्मिकासन्ध्या तनुं रेजोऽय स प्रभुः ।
 ततो भगुष्याः सन्ध्या रजोमात्रासमुद्भवाः ॥ ११ ॥
 सृष्ट्वा मनुष्यान् स विशुक्त्ससर्ज तनुं ततः ।
 जप्रीत्स्ना समभवत् सा च नक्तान्तीऽहर्मुखे च या ॥ १२ ॥
 इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
 स्याता रात्रप्रहनी चैव सन्ध्या ज्जीत्स्ना च वै द्विज ! ॥ १३ ॥
 जप्रीत्स्ना सन्ध्या तथैवाह सत्त्वमात्रात्मकं त्रयम् ।
 तमीमात्रात्मिका रात्रिः सा वै तस्मात् त्रियामिका ॥ १४ ॥
 तस्माद्देवा दिवा रात्रात्प्रदुःखं बलान्विताः ।
 जप्रीत्स्नानमे च सन्ध्याः सन्ध्यायां पितरस्तथा ॥ १५ ॥
 भवन्ति बलिनीऽष्टथा विपक्षाणां न संशयः ।
 तद्विपर्ययमासाद्य प्रयान्ति च विपर्ययम् ॥ १६ ॥
 जप्रीत्स्ना रात्रप्रहनी सन्ध्या चत्वार्यप्रतानि वै प्रभोः ।

ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपश्रितानि तु ॥ १७ ॥
 चत्वार्येप्रतान्यथीत्पाद्य तनुमन्यां प्रजापतिः ।
 रजस्तमीमयीं रात्रौ जगृहे क्षुत्तृडन्वितः ॥ १८ ॥
 तदन्धकारे क्षुत्क्षामानसृजद्भगवानजः ।
 विरूपान् श्मश्रुलानत्तुमारश्वास्ते च तां तनुम् ॥ १९ ॥
 रक्षाम इति तेभ्योऽन्ये य ऊचुस्ते तु राक्षसाः ।
 खादाम इति ये चीचुस्ते यज्ञा यज्ञणात् द्विज ! ॥ २० ॥
 तान् दृष्ट्वा ह्यप्रियेणास्य कीर्णाः शीर्यन्त वेधमः ।
 समारोहणहीनाश्च शिरसी ब्रह्मणस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्पणात्तेऽभवन् सर्पा हीनत्वाद्द्वयः स्मृताः ।
 सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रोधात् क्रोधात्मानो विनिर्ममे ॥ २२ ॥
 वर्ष्मन् कापिलेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः ।
 ध्यायतो गां ततस्तस्य गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः ॥ २३ ॥
 जज्ञिरे पिवतो वाचं गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः ।
 अष्टास्त्रेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ॥ २४ ॥
 ततः स्रद्देहतोऽन्यानि वयांसि पगवोऽसृजत् ।
 मुखतोऽजाः ससर्जाथ वक्षसश्चावयोऽसृजत् ॥ २५ ॥
 गावश्चैवांद्राद्ब्रह्मा पार्श्वीश्चाच्च विनिर्ममे ।
 पद्भ्याञ्चाश्वान् समातङ्गान्नागभान् शशकान् सृगान् ॥ २६ ॥
 उष्ट्रानश्वतरांश्चैव नानारूपाश्च जातयः ।
 श्रीषध्यः फलमूलिन्यो रीमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ २७ ॥
 एवं पश्वीषधोः सृष्ट्वा ह्ययजच्चाध्वरे विभुः ।
 तस्मादादी तु कल्पस्य त्रेतायुगमुखे तदा ॥ २८ ॥
 गौरजः पुरुषो मेघो अश्वश्वतरगर्दभाः ।

एतान् ग्रामान् पशूनाहुरारण्यांश्च निबोध मे ॥२८॥
 श्वापदं द्विखुरं हस्ती वानराः पक्षिपञ्चमाः ।
 औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ॥ ३० ॥
 गायत्रीञ्च चृपचञ्चैव त्रिवृत् साम रथन्तरम् ।
 अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्गमे प्रथमान्मुखात् ॥ ३१ ॥
 यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा ।
 वृहत् साज तथोक्तञ्च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥ ३२ ॥
 सामानि जगतौच्छन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा ।
 वैरूपमतिरात्रञ्च निर्भमे पश्चिमान्मुखात् ॥ ३३ ॥
 एकाविंशमश्र्वर्वाणमाप्तोर्यीयामाणमेव च ।
 अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ ३४ ॥
 विद्युतोऽग्निमेघाश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
 वयांसि च ससर्जादी कल्पस्य भगवान् विभुः ॥ ३५ ॥
 उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
 सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं देवासुरपितृन् प्रजाः ॥ ३६ ॥
 ततोऽसृजत् स भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 यत्नान् पिशाचान् गन्धर्व्वांस्तथैवाप्सरसाङ्गणान् ॥३७॥
 नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुसृगोरगान् ।
 अव्ययञ्च व्ययञ्चैव यदिदं स्थाणुजङ्गमम् ॥ ३८ ॥
 तेषां ये यानि कर्जाणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे ।
 तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृजप्रमाणाः पुनः पुनः ॥ ३९ ॥
 हिंसाहिंसे सृद्गुरूरे धर्माधर्माद्वितानृते ।
 तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४० ॥
 इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः ।

नानात्वं विनियोगञ्च धातैव व्यदधात् स्वयम् ॥ ४१ ॥
 नामरूपञ्च भूतानां कल्याणाञ्च प्रपञ्चनम् ।
 वेदशब्देभ्य एवादी देवादीनाञ्चकार सः ॥ ४२ ॥
 ऋषीणां नामधेयानि यावद् देवेषु सृष्टयः ।
 सर्वर्थ्यन्ते प्रसूतानामग्निना च ददाति सः ॥ ४३ ॥
 यथार्त्तावतुलिङ्गानि नानाहोमेषु पथ्यये ।
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा दुगादिषु ॥ ४४ ॥
 एवंविधाः सृष्टयस्तु ब्रह्मणोऽप्यक्तज्ञानिनः ।
 सर्वर्थ्यन्ते प्रबुद्धस्य कल्पे कल्पे भवन्ति वै ॥ ४५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सृष्टिप्रकरणे ॥ ४८ ॥

जनपञ्चाशोऽध्यायः

कौटुम्बि उवाच ।

अर्वाक्षीतस्तु कथितो भवता यस्तु मानुषः ।
 ब्रह्मन् । विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा समसृजद्यथा ॥ १ ॥
 यथा च वर्णानसृजद्यद्गुणांश्च महामतं ! ।
 यच्च येषां स्मृतं कर्म विप्रादानां वदस्व तत् ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ब्रह्मणः सृजतः पूर्वं सत्याभिध्यादिनस्तथा ।
 भिक्षुतानां स हसन्तु मुखात्तोऽथासृजन्मुने । ॥ ३ ॥

जातास्ते ह्युपपद्यन्ते सत्त्वोद्भक्ताः स्वतेजसः ।
सहस्रमन्यद्वन्नस्ती मिथुनानां समर्जं ह ॥ ४ ॥
ते सर्वे रजसोद्भक्ताः शुष्णिणश्चाप्यमर्षिणः ।
ससर्जान्यत् सहस्रन्तु दुःस्थानां मरुतः पुनः ॥ ५ ॥
रजस्तमीभ्यामुद्भक्ता ईहांशीलास्तु ते स्मृताः ।
पद्भ्रां सहस्रमन्यच्च मिथुनानां ससर्जं ह ॥ ६ ॥
उद्भक्तास्तमसा सर्वे निश्चीका ह्यल्पचेतसः ।
ततः संहर्षमाणास्ते इन्दोत्पन्नास्तु प्राणिनः ॥ ७ ॥
अन्योन्यक्लृप्त्वाविष्टा मैथुनायोपचक्रमुः ।
ततः प्रभृति कल्पेऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ ८ ॥
मासि मास्यार्तवं यत् तु न तदासीत्तु योषिताम् ।
तस्मात्तदा न सुपुत्रुः सेवितैरपि मैथुनैः ॥ ९ ॥
आयुषोऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुनान्येव ताः सकृत् ।
ततः प्रभृति कल्पेऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ १० ॥
ध्यानेन मनसा तासां प्रजानां जायते सकृत् ।
शब्दादिर्विषयः शुद्धः प्रत्येकं पञ्चलक्षणम् ॥ ११ ॥
इत्येषा मानुषी सृष्टिर्यां पूर्वं वै प्रजापतेः ।
तस्यान्ववायसम्भूता यैरिदं पूजितं जगत् ॥ १२ ॥
सरित्सरःसमुद्रांश्च सेवन्ते पर्वतानपि ।
तास्तदा ह्यल्पशीतोष्णा युगे तस्मिंश्चरन्ति वै ॥ १३ ॥
तस्मिं स्वाभाविकीं प्राप्ता विषयेषु महामते ! ।
* न तासां प्रतिघातोऽस्ति न द्वेषो नापि मत्सरः ॥ १४ ॥
पर्वतोदधिसेविन्यो ह्यनिकेतास्तु सर्वशः ।
ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ १५ ॥

पिशाचोरगरक्षांसि तथा मत्मरिणो जनाः ।
 पशवः पक्षिणश्चैव नका मत्स्याः सरीसृपाः ॥ १६ ॥
 अवारका ह्यण्डजा वा ते ह्यधर्मप्रसूतयः ।
 न मूलफलपुष्पाणि नार्तवा वत्सराणि च ॥ १७ ॥
 सर्वकालसुखः कालो नात्यर्थं धर्मशीतता ।
 कालेन गच्छता तेषां पित्रा सिद्धिरजायत ॥ १८ ॥
 ततश्च तेषां पूर्वाह्ने मध्याह्ने च वितृप्तता ।
 पुनस्तथेच्छतां तप्तिरनायासेन साभवत् ॥ १९ ॥
 इच्छताञ्च तथायासी मनसः समजायत ।
 अपां सौक्ष्म्यं ततस्तासां सिद्धिर्नान्नावयी न सा ॥ २० ॥
 समजायत चैवान्या सर्वकामप्रदायिनी ।
 असंस्कार्यैः शरीरैश्च प्रजास्ताः स्थिरयीवनाः ॥ २१ ॥
 तासां विना तु संकल्पं जायन्ते मिथुनाः प्रजाः ।
 समं जन्म च रूपञ्च त्रियन्ते चैव ताः समम् ॥ २२ ॥
 अनिच्छाद्विषसंयुक्ता वर्तन्ते तु परस्परम् ।
 तुल्यरूपायुषः सर्वा अधमोत्तमतां विना ॥ २३ ॥
 चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ।
 आयुःप्रमाणं जीवन्ति न च क्लेशादिपत्तयः ॥ २४ ॥
 क्वचित् क्वचित् पुनः साभूत् क्षितिर्भाग्येन सर्वशः ।
 कालेन गच्छता नाशमुपयान्ति यथा प्रजाः ॥ २५ ॥
 तथा ताः क्रमशो नाशं जग्मुः सर्वत्र सिद्धयः ।
 तासु सर्वासु नष्टासु नभसः प्रच्युता नराः ॥ २६ ॥
 प्रायशः कल्पवृक्षास्ते संभूता गृहसंज्ञिताः ।
 सर्वे प्रत्युपभोगाच्च तासां तेभ्यः प्रजायते ॥ २७ ॥

वर्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे तदा ।
ततः कालेन वै रागस्तासामाकस्मिकोऽभवत् ॥ १८ ॥
मासि मास्यार्तवीत्यत्रा गर्भोत्पत्तिः पुनः पुनः ।
रागोत्पत्त्या ततस्तासां वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ २९ ॥
ब्रह्मन्नन्वपरिपान्तु पेतुः शाखा महीरुहाम् ।
वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ॥ ३० ॥
तैश्चैव जायते तेषां गन्धवर्णरसान्वितम् ।
अमादिकं मन्त्रावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ ३१ ॥
तेन वा वर्तयन्ति स्म मुखे त्रेतायुगस्य वै ।
ततः कालान्तरेणैव पुनर्लीभान्वितास्तु ताः ॥ ३२ ॥
वृक्षास्ताः पर्यगृह्णन्त ममल-विष्टचेतसः ।
नेशुस्ते नापचारेण तेषु तासां महीरुहाः ॥ ३३ ॥
ततो वृक्षान्यजायन्त शीतोष्णक्षुब्धखादि वै ।
तास्तद्वन्द्योपघातार्थं चक्रुः पूर्वं पुराणि तु ॥ ३४ ॥
मरुधन्वपु दुर्गेषु पर्वतेषु दरीषु च ।
मंत्रयन्ति च दुर्गाणि वार्चं पार्वतसौदकम् ॥ ३५ ॥
कृत्रिमञ्च तथा दुर्गं मित्वा नित्वात्मनोऽङ्गुलैः ।
मानार्थानि प्रमाणानि तास्तु पूर्वं प्रचक्रिरे ॥ ३६ ॥
परमाणुः परं सूक्ष्मं त्रभरिदुर्गहीरजः ।
बालाशञ्चैव निष्कां च शूकां चाथ यवीदरम् ॥ ३७ ॥
एकादशगुणं तेषां यत्तमध्यं तथाङ्गुलम् ।
पटङ्गुलं पदन्तश्च वितस्त्रिद्विगुणं स्मृतम् ॥ ३८ ॥
द्वे वितस्त्री तथा हस्तौ ब्राह्मप्रतीर्थाद्विष्टनम् ।
चतुर्हस्तं धनुर्दण्डौ नाडिकायुगमेव च ॥ ३९ ॥

धनुषां द्वे सहस्रे तु गव्यूतिस्तच्चतुर्गुणम् ।
 प्रोक्तञ्च योजनं प्राज्ञैः संख्यानार्थमिदं परम् ॥ ४० ॥
 चतुर्णामथ दुर्गाणां स्वसमुत्थानं त्रीणि तु ।
 चतुर्थं कृत्रिमं दुर्गं तच्च कुर्यात् सतस्तु ते ॥ ४१ ॥
 पुरञ्च खेटकञ्चैव तददुर्द्राणीमुखं द्विजः ।
 शाखानगरकञ्चापि तथा कर्वटकं तथी ॥ ४२ ॥
 ग्रामसंघोषविन्यासं तेषु चावसथान् पृथक् ।
 सात्सिधवप्रकारञ्च सर्वतः परिखावृतम् ॥ ४३ ॥
 योजनार्हार्हाविक्रममष्टभागाय तं पुरम् ।
 प्रागुद्रकल्पवनं गस्तं शुद्धवंशवह्निगैमम् ॥ ४४ ॥
 तदर्हेभ तथा खेटं ततपाद्भिन च कर्वटम् ।
 न्यूनं द्रीणीमुखं तस्मादन्तभागिन चोच्यते ॥ ४५ ॥
 प्राकारं परिखाह्वीनं पुरं दर्शयदुच्यते ।
 शाखानगरकञ्चान्यन्तस्त्रिभागस्तु भुक्तिमत् ॥ ४६ ॥
 तथा शूद्रजलप्रायाः स्वसमृद्धिक्रपोवलाः ।
 क्षेत्रोपभोग्यभूमध्ये वसतिर्ग्राममजिता ॥ ४७ ॥
 अन्यस्मान्नगरादेयां काव्येर्मुद्रिश्य मानवैः ।
 क्रियते वसतिः सा वै विज्ञेया वसतिर्नवैः ॥ ४८ ॥
 दुष्टप्रायां विना क्षेत्रैः परभूमिचरो बली ।
 ग्राम एवाक्रिमोसंज्ञो राजवज्रभसंश्रयः ॥ ४९ ॥
 शकटारूढभाण्डैश्च गोपालैर्विपणं विना ।
 गोसमूहस्तथा घोपो यत्नेच्छा भूमिकेतनः ॥ ५० ॥
 त एवं नगरादींस्तु कृत्वा वासार्थनात्मनः ।
 निकेतनानि इन्द्रानां चक्रुरावसथाय वै ॥ ५१ ॥

गृहाकारा यथा पूर्वं तेषामासन्महीरुहाः ।
 तथा संसृत्य तत्सर्वं चक्रुर्वेश्मानि ताः प्रजाः ॥ ५२ ॥
 वृक्षस्यैवङ्गताः शाखास्तथैवञ्चापरा गताः ।
 नताश्चैवोन्नताश्चैव तद्वच्छाखाः प्रचक्रिरे ॥ ५३ ॥
 याः शाखाः कल्पवृक्षाणां पूर्वमामन् द्विजोत्तम ! ।
 ता एव शाखा गेहानां गालात्वं तेन तासु तत् ॥ ५४ ॥
 कृत्वा हन्दांपघातन्ते वात्सीपायमचिन्तयत् ।
 नष्टेषु मधुना साडे कल्पवृक्षेष्वग्रेषुतः ॥ ५५ ॥
 विषादव्याकुलास्ता वै प्रजास्तृणाद्बुधार्दिताः ।
 ततः प्रादुर्बन्धी तासां मिद्विस्त्रितासुखे तदा ॥ ५६ ॥
 वार्त्तास्वमसःप्रिता द्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः ।
 तासां वृष्ट्युदकाग्रीह यानि निम्नगतानि वै ॥ ५७ ॥
 वृष्ट्यावरुडैरभवत् स्त्रीतःखातानि निम्नगाः ।
 ये पुरस्तादृषां स्तीका आपन्नाः पृथिवीतले ॥ ५८ ॥
 ततो भूमिश्च संयोगादीपध्यस्ताम्नादाभवन् ।
 अफालज्जष्टायान्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 ऋतुपुष्पफलाथैव वृक्षाः गुल्माश्च जञ्जिरे ।
 प्रादुर्भावस्तु चैतायामाद्योऽयमीपधस्य तु ॥ ६० ॥
 तेनोपधेन वर्त्तन्ते प्रजास्त्रितापुगे मुने ! ।
 रागलोभी समामाद्य प्रजायाकम्पिकौ तदा ॥ ६१ ॥
 ततस्ताः पर्यगृह्णन्त नदीरेत्राणि पर्वतान् ।
 धृक्षगुल्मीपधीश्चैवमात्मन्यायादथा बलम् ॥ ६२ ॥
 तेन दोषेण ता नेशुरौपध्यो मिषतां द्विजः ।
 अग्रसङ्गुगपत्तास्तदीपधी महामते ! ॥ ६३ ॥

पुनस्तासु प्रणष्टासु विभ्रान्तास्ताः पुनः प्रजाः ।
 ब्रह्माणं शरणं जग्मुः क्षुधात्ताः परमेष्ठिनम् ॥ ६४ ॥
 स चापि तत्त्वतो ज्ञात्वा तदा यस्तां वसुध्वराम् ।
 वत्सं कृत्वा सुमेरुन्तु दुन्दुह भगवान् विभुः ॥ ६५ ॥
 दुग्धेयं गीस्तदा तेन शस्यानि पृथिवीतले ।
 जज्ञिरे तानि बीजानि ग्राम्यारण्याम् ताः पुनः ॥ ६६ ॥
 श्रीपद्मः फलपाकान्ता गणाः सप्तदश त्वाः ।
 श्रीहयश्च यदाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः । ६७ ॥
 प्रियङ्गुवो क्षुद्राराश्च कीरदूपाः मत्तीनका ।
 साप्रा सुहा मन्त्राश्च निष्पावाः कुरुव्यकाः ॥ ६८ ॥
 आलकाश्चनकाश्चैव गणाः सप्तदश भुजाः ।
 इत्येता ओपरीजान्तु ग्राम्याणां जातः पुरा ॥ ६९ ॥
 ओपद्मो जज्ञिवाश्चैव ग्राम्यारण्याशतर्द्धय ।
 श्रीहयश्च यदाश्चैव गोधूमा अणवस्तिला ॥ ७० ॥
 प्रियङ्गुसप्तमा क्षीते अष्टभारः कलत्यकाः ।
 श्यामाकास्त्वष्ट नीवाग यत्ति ता मगविभुजाः ॥ ७१ ॥
 कुरुविन्दा सर्वटकास्तुद्राविणुगधाश्च ये ।
 ग्राम्यारण्याः क्षृता क्षेत्रत ओपद्मश्च चतुर्द्धय ॥ ७२ ॥
 नदा प्रष्टा ओपद्मो न मग्नेहन्ति ताः पुनः ।
 ततः ये तासां हृद्यथै वार्त्तापाप्रहकार ह ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मा स्वयम्भुर्भगवान् यस्तमिद्विच्च कर्मणाम् ।
 ततः प्रभृत्यथोपद्मः कृष्टपचान्तु जज्ञिरे ॥ ७४ ॥
 संमिद्धावान्तु वार्त्तायां ततस्तासां स्वय प्रभुः ।
 मर्यादां स्थापयामास यथान्यायं यथागुणम् ॥ ७५ ॥

वस्तीनामाश्रमाणाञ्च धर्मान् धर्मभृतांवर ! ।
 लोकानां सर्ववस्तीनां सम्यक्धर्मार्थपालिनाम् ॥ ७७ ॥
 प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ।
 स्थानमेन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ ७७ ॥
 वैश्यानां मातृत्वं स्थानं स्रधर्ममनुवर्तताम् ।
 गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुवर्तताम् ॥ ७८ ॥
 अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्ध्वं रेतसाम् ।
 स्मृतं तेषान्तु यत् स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ ७९ ॥
 सप्तर्षीणान्तु यत् स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसाम् ।
 प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासिनां ब्रह्मणः क्षयम् ॥
 योगिनामस्मृतं स्थानमिति वै स्थानकल्पना ॥ ८० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नृसिंहप्रकरणे ॥ ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽभिधायतस्तस्य जज्ञिरे मानसोः प्रजाः ।
 तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥ १ ॥
 क्षेत्रज्ञाः समवर्तन्त गात्रेभ्यस्तस्य धीमतः ।
 ते सर्वे समवर्तन्त ये मया प्रागुदाहृताः ॥ २ ॥
 देवाद्याः स्थावरान्ताश्च त्रैगुण्यविषयाः स्मृताः ।

एवंभूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च ॥ ३ ॥
 यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्द्धन्त धीमतः ।
 अथान्यान्मानसान् पुत्रान् सदृशानात्मनोऽसृजत् ॥ ४ ॥
 भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरमन्तथा ।
 मरीचिं दक्षमत्रिञ्च वाशष्टञ्चैव मानसम् ॥ ५ ॥
 नव ब्रह्मण इत्येते पुराणे निश्चयङ्गताः ।
 ततोऽसृजत् पुनर्ब्रह्मा रुद्रं क्रोधात्मसम्भवम् ॥ ६ ॥
 सङ्कल्पञ्चैव धर्मञ्च पूर्वेषामपि पूर्वजम् ।
 मनन्दनादयो ये च पूर्वं सृष्टाः स्वयंभवा ॥ ७ ॥
 न ते लोकेषु मज्जन्तो निरपेक्षाः समाहिताः ।
 सर्वे तेऽनागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः ॥ ८ ॥
 तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः ।
 ब्रह्मणोऽभृन्महाक्रोधस्ततोत्पन्नाऽर्कसन्निभः ॥ ९ ॥
 अर्द्धनारीनरवपुः पुरुषोऽतिशरीरवान् ।
 विभजात्मानमित्युक्त्वा स तदान्तर्दधे ततः ॥ १० ॥
 स धाक्ता वै पृथक् स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् ।
 विभेद् पुरुषत्वञ्च दग्धा चैकधा तु सः ॥ ११ ॥
 मौम्यामोम्यैस्तथा शान्तेः पंस्वं स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः ।
 विभेद् बहुधा देवः पुरुषैरमितैः मितैः ॥ १२ ॥
 ततो ब्रह्मात्मसम्भृतं पूर्वं स्वाशम्भुवं प्रभुः ।
 आत्मनः सदृशं कृत्वा प्रजापालो मनं हिजः ॥ १३ ॥
 शतरूपाञ्च तां नारीं तपोनिर्धूतकल्पाम् ।
 स्वायम्भुवो मनुर्देवः पत्नीत्वे जगृहे विभुः ॥ १४ ॥
 तस्माच्च पुरुषात् पत्नीं शतरूपा व्यजायत ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ प्रख्यातावात्मकर्मभिः ॥ १५ ॥
 कन्ये द्वे च तथा ऋद्धिं प्रसूतिञ्च ततः पिता ।
 ददौ प्रसूतिं दद्याय तथा ऋद्धिं रुचेः पुरा ॥ १६ ॥
 प्रजापतिः स जग्राह तयोर्वृद्धः सदक्षिणः ।
 पुत्रो जज्ञे महाभाग ! दम्पतीमिघ्नं ततः ॥ १७ ॥
 यज्ञस्य दक्षिणायान्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
 यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवोऽन्तरे ॥ १८ ॥
 तस्य पुत्रान्तु यज्ञस्य दक्षिणायां सभास्वराः ।
 प्रसूत्याञ्च तथा दक्षश्चतस्त्री विंशतिस्तथा ॥ १९ ॥
 सप्तर्षी कन्यास्तासाञ्च सम्यङ्नामानि मे शृणु ।
 यद्वा लक्ष्मीधृतिस्त्रिष्टुः पुष्टिर्मधा क्रिया तथा ॥ २० ॥
 वृद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः वीर्यस्तथोदयी ।
 पद्मार्थं प्रतिजग्राह धर्मी दाद्यायणीः प्रभुः ॥ २१ ॥
 ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ।
 ख्यातिः सत्यथ सन्भूतिः स्रुतिः प्रीतिस्तथा जमा ॥ २२ ॥
 सन्ततिश्चानस्रया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ।
 भृगुर्भ्रुवो मरोचिश्च तथा चेवाङ्गिरा मुनिः ॥ २३ ॥
 पुलस्त्यः पुलहश्चैव कृतुश्च ऋषयस्तथा ।
 वशिष्ठोऽत्रिस्तथा वङ्गिः पितरश्च यथाक्रमम् ॥ २४ ॥
 ख्यात्याद्या जगद्गुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः ! ।
 यद्वा कामं शीघ्रं दर्पं नियमं धृतिरात्मजम् ॥ २५ ॥
 सन्तोषञ्च तथा तुष्टिर्लीभं पुष्टिरजायत ।
 मेधा श्रुतं क्रिया दण्डं नयं विनयमेव च ॥ २६ ॥
 बार्धं वृद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजम् ।

व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरसूयत ॥ २७ ॥
सुखं मिद्विर्यशः कीर्तिरित्येते धर्मदीनयः ।
कामादतिमुदं हर्षं धर्मपौत्रमसूयत ॥ २८ ॥
हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तस्यां जज्ञे तथानृतम ।
कन्या च निऋतिस्तास्यां सुतौ द्वौ नरकं भयम् ॥ २९ ॥
माया च वेदना चैव मिथुनं हयमेतयोः ।
तयोर्जज्ञेऽथ वै माया सृत्युं भूतापहारिणम् ॥ ३० ॥
वेदनात्मसुतश्चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ।
मृत्योर्व्याधिजराशोकदण्डाक्रोधाय जज्ञिरे ॥ ३१ ॥
दुःखोद्भवाः स्मृता ह्येते सर्वे वाधर्मलक्षणाः ।
नैषां भार्यास्ति पत्नी वा सर्वे ते ह्यप्रद्विरितमः ॥ ३२ ॥
निऋतिय तथा चान्या मृत्योर्भार्याभिवन्तु ! ।
अलक्ष्मीनाम तस्याञ्च मृत्योः पुत्राद्यतुर्दग ॥ ३३ ॥
अलक्ष्मीपुत्रका हेयते मृत्योरादेगकारिणः ।
विनाशकालेषु नरान् भजन्त्येते शृणुष्व तान् ॥ ३४ ॥
इन्द्रियेषु दग्धस्वते तथा मनसि च स्थिताः ।
स्त्रे स्त्रे नरं स्त्रियं वापि विषये योजयन्ति हि ॥ ३५ ॥
अथेन्द्रियाणि चाक्षय रानक्रोधादिभिर्नरान् ।
योजयन्ति यथा हानिं यान्त्वप्रसादिभिर्द्विज ! ॥ ३६ ॥
अहङ्कारगतयान्यन्तयान्या बुद्धिसंस्थितः ।
विनागाय नराः स्त्रोणां यतन्ते मोहसयिताः ॥ ३७ ॥
तथैवान्ये गृहे तुंसां दुःसहो नाम विद्युतः ।
क्षुत्क्षामाऽर्धामुखो नग्नश्चारी काकसमस्वनः ॥ ३८ ॥
स सर्वान् खादतुं सृष्टो ब्रह्मणा तपसो निधिः ।

दंष्ट्राकरालमत्यर्थं विवृतास्यं सुभैरवम् ॥ ३८ ॥

तमत्तुकाममाहिदं ब्रह्मा लोकपितामहः ।

सर्वब्रह्ममयः शुद्धः कारणं जगतीऽव्ययः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

नात्तथ्यन्ते जगदिदं जहि कोपं शमं व्रज ।

त्यजैनान्तामसीं वृत्तिमपास्य रजसः कलाम् ॥ ४१ ॥

दुःसह उवाच ।

क्षुत्क्षामोऽस्मि जगन्नाथ ! पिपासुश्चापि दुर्बलः ।

कथं तृप्तिमियान्नाथ ! भवेयं बलवान् कथम् ॥

कथाश्रयो ममाख्याहि वर्तेयं यत्र निर्वृतः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तवाश्रयो गृहं पुंसां जनश्याधार्मिको बन्धम् ।

पुष्टिं नित्यक्रियाद्यान्या भवान् वत्स ! गमिष्यति ॥४३॥

वृथा स्फोटाश्च ते वस्तुमाहारश्च ददामि ते ।

क्षतं कीटावपन्नञ्च तथा श्वभिरवेन्नितम् ॥ ४४ ॥

भग्नभाण्डगतन्तद्वत् सुखवातोपशामितम् ।

छच्छिष्टापक्कमस्त्रिन्नमवलीढमसंस्कृतम् ॥ ४५ ॥

भग्नासनस्थितैर्भुक्तमासन्नागतमेव च ।

विद्भिर्मुखं सन्धयोश्च नृत्यवाद्यस्वरोत्तमम् ॥ ४६ ॥

उदक्योपहतं भुक्तनुदक्या दृष्टमेव च ।

यच्चोपघातवत् क्रिञ्चित् भक्ष्यं पेयमथापि वा ॥ ४७ ॥

एतानि तव पुद्ध्यर्थमन्यथापि ददामि ते ।

अश्रद्धया हुतं दत्तप्रदातैर्यद्वन्नया ॥ ४८ ॥

यत्रास्त्रुपूर्वकं क्षिप्तमनर्थीकृतमेव च ।

त्यक्तुमाविष्कृतं यत् तु दत्तं चेवातिविस्मयात् ॥ ४८ ॥

दुष्टं क्रुद्धार्तदत्तञ्च यत्र तद्भागि तत् फलम् ।

यच्च पौनर्भवः किञ्चित् करीत्यामषिकं क्रमम् ॥ ५० ॥

यच्च पौनर्भवा योषित् तद्यत्र ! तव हृत्तये ।

कन्या शुक्लोपधानाय समुपास्ते धनक्रियाः ॥ ५१ ॥

तथैव यत्र । पुण्यधर्मसञ्छास्त्रक्रियाय चाः ।

यच्चार्यं निर्घृतं किञ्चिदधीतं यत्र सत्यतः ॥ ५२ ॥

तत सर्वं तव काक्षांश्च ददाति तव सिद्धये ।

गुर्विष्यन्निगमे सन्धानित्यकार्यव्यतिक्रमे ॥ ५३ ॥

अतश्चास्त्रक्रियालापदूषितेषु च दुःसह ! ।

तदानिभवतामर्थं भविष्यति रुदा नृषु ॥ ५४ ॥

यङ्क्तिभेदे दृथापाके पाकभेदे तथा क्रिया ।

नित्यञ्च गृहकलहे भविता वसतिभूतव ॥ ५५ ॥

अप्रोष्यमाणे च तथा वडे गीतादनादिके ।

अभन्याभ्युक्तितागणे कारि त्वत्वा भनं नृणाम् ॥ ५६ ॥

नचवग्रहपीडासु त्रिविधात्यातश्चरिणि ।

अगान्तिकपरान् यत्र ! तगानभिभविष्यसि ॥ ५७ ॥

दृशोपवादिनां सत्या दृतस्त्रीषु मद्रा रताः ।

त्वद्भाषणोपकर्तारो वैदालन्नतिकाय ये ॥ ५८ ॥

अप्रद्व्यचारिणाधीननिच्छा चाविदुषा कृता ।

तदाभनं ग्राम्यभुजां तथैवानिर्जितात्मनाम् ॥ ५९ ॥

ब्राह्मणत्रयविगां शूद्राणाञ्च स्वकर्मतः ।

परिच्युतानां या चेष्टा परलोकार्थमिषताम् ॥ ६० ॥

तस्याथ इत् फलं सर्वं तत् तं यत्र ! भविष्यति ।

अन्यच्च ते प्रयच्छामि पुष्ट्यर्थं सन्निबोध तत् ॥ ६१ ॥
 भवतो वैश्वदेवान्ते नःसोच्चारणपूर्वकम् ।
 एतत् तवंति दास्यन्ति भवतो बालमूर्जितम् ॥ ६२ ॥
 यः संस्कृतागौ विविवच्छ्चिरन्तस्तथा वहिः ।
 अलीलुपोऽजितस्त्रोकस्तद्गृहेहमपवर्जय ॥ ६३ ॥
 पूज्यन्ते ह्यथकथ्याभ्यां देवताः पितरस्तथा ।
 यामयोऽतिथयश्चापि तद्गृहेहं यद्य ! वर्जय ॥ ६४ ॥
 यत्र मैत्रो गृहे बालवृद्धयोश्चिन्तरेषु च ।
 तथा स्वजनवर्गेषु गृहे तद्वापि वर्जय ॥ ६५ ॥
 योषितोऽभिरता यत्र न वदिर्गमनोत्सुकाः ।
 लज्जान्विताः सदा गृहे यद्य ! तत् परिवर्जय ॥ ६६ ॥
 वयःसम्बन्धयोग्यानि शयनान्यशनानि च ।
 यत्र गृहे त्वया यद्य ! तद्वर्ज्यं वचनान्मम ॥ ६७ ॥
 यत्र कारुणिका नित्यं साधुक्रमेणवस्थिताः ।
 सामान्योपस्करेर्दुक्तास्त्यजिथा यद्य ! तद्गृहम् ॥ ६८ ॥
 यत्रासनम्यास्तिष्ठत्सु गुरुवृद्धद्विजातिषु ।
 न तिष्ठन्ति गृहे तच्च वर्ज्यं यद्य ! त्वया सदा ॥ ६९ ॥
 तरुगुल्मादिभिर्द्वारं न विद्धं यस्य वैश्वनः ।
 मर्मभेदोऽथवा पुंसस्तच्छ्रेयो भवनं न ते ॥ ७० ॥
 देवतापितृमर्त्यानामतिथोनाञ्च वर्तनम् ।
 यस्यावशिष्टे नान्नेन पुंसस्तस्य गृहे त्वज ॥ ७१ ॥
 क्लृप्तवाक्यान् क्षमाशीलानहिंस्रान्नानुतापिनः ।
 पुरुषानोटयान् यद्य ! त्वजिथायानसूयकान् ॥ ७२ ॥
 भर्तृशुश्रूषणे युक्तामसत्स्त्रोसङ्गवर्जिताम्

कुटुम्बभर्तृ शेषान्नपुष्टाञ्च त्यज योषितम् ॥ ७३ ॥
 यजनाध्ययनाभ्यासदानासक्तमति सदा ।
 याजनाध्यापनादानकृतवृत्तिं द्विजं त्यज ॥ ७४ ॥
 दानाध्ययनयज्ञेषु सदीद्युक्तञ्च दुःसह ! ।
 क्षत्रियं त्यज सच्छुक्लशस्त्राजीवात्तवेतनम् ॥ ७५ ॥
 त्रिभिः पूर्वगुणैर्युक्तं पाशुपाल्यवणिजप्रयोः ।
 कषेश्वावाप्तवृत्तिञ्च त्यज वैश्यमकल्मषम् ॥ ७६ ॥
 दानेजप्राद्विजशुश्रूषातत्परं यच्च ! सन्यज ।
 शूद्रञ्च ब्राह्मणादीनां शुश्रूषावृत्तिपोषकम् ॥ ७७ ॥
 श्रुतिस्मृत्यविरोधेन कृतवृत्तिर्गृहे गृही ।
 यत्र तत्र च तत्पत्नी तस्यैवानुगतात्मिका ॥ ७८ ॥
 यत्र पुत्रो गुरोः पूजां देवानाञ्च तथा पितुः ।
 पत्नी च भर्तुः कुरुते तत्रालक्ष्मीभयं कृतः ॥ ७९ ॥
 यदानुलिप्तं मन्यप्राप्तु गृहमम्बुसमुच्चितम् ।
 कृतपुष्पवलिं यच्च ! न त्वं शक्नोषि वीक्षितुम् ॥ ८० ॥
 भास्करादृष्टशय्यानि नित्याग्निसलिलानि च ।
 सूर्यावलीकदीपानि लक्ष्म्या गेहानि भाजनम् ॥ ८१ ॥
 यत्रोक्षा चन्दनं वीणा आदर्शो मधुसर्पिषो ।
 विषाजप्रताम्रपात्राणि तद्गृहं न तवाश्रयः ॥ ८२ ॥
 यत्र कण्टकिनी वृक्षा यत्र निष्यास्यवक्त्ररी ।
 भार्या पुनर्भूर्वल्मीकस्तद्यच्च ! तव मन्दिरम् ॥ ८३ ॥
 यस्मिन् गृहे नराः पञ्च स्त्रीत्रयं तावतीश्च गाः ।
 अन्धकारेभ्यनाग्निञ्च तद्गृहं वसतिस्तव ॥ ८४ ॥
 एकच्छागं दिवालयं त्रिगवं पञ्चमाहिषम् ।

षडश्वं सप्तमातङ्गं गृहं यक्षाश्च शोषय ॥ ८५ ॥
 कुहालदात्रपिटकं तद्वत् स्थाल्यादिभाजनम् ।
 यत्र तत्रैव क्षिप्तानि तत्र दद्युः प्रतिश्रवम् ॥ ८६ ॥
 मुषलीदूखले स्त्रीणामास्या तद्वदुदुम्बरे ।
 अक्करे मन्त्रणञ्च यच्चैतदुपकृतं तत्र ॥ ८७ ॥
 लङ्घ्यन्ते यत्र धान्यानि पक्वापक्वानि वैश्वनि ।
 तद्वच्छास्त्राणि तत्र त्वं यथेष्टं चर दुःसह ! ॥ ८८ ॥
 स्थालीपिधानि यत्राग्निदेत्तो दूर्वीफलेन वा ।
 गृहे तत्र हि रिष्टानामशेषाणां समाश्रयः ॥ ८९ ॥
 मानुषास्थि गृहे यत्र दिवारात्रं सृतास्थितिः ।
 तत्र यत्र ! तत्रावासस्तयान्येषाञ्च रघसाम् ॥ ९० ॥
 अदत्त्वा भुङ्क्षते ये वै बन्धोः पिण्डं तयोदकम् ।
 सपिण्डान् सोदकांश्चैव तत्काले तान् नरान् भज ॥ ९१ ॥
 यत्र पद्ममन्दापद्मी युवती सोदकाशिनौ ।
 वृषभेरायतो यत्र कल्प्यन्ते तद्गृहं त्यज ॥ ९२ ॥
 अगस्ता देवता यत्र सशस्त्राश्वाहवन् विना ।
 कल्प्यन्ते मनुजैरर्चास्तत् परित्यज मन्दिरम् ॥ ९३ ॥
 पौरजानपदा यत्र प्राक्प्रसिद्धमहोत्सवाः ।
 क्रियन्ते पूर्ववद्गृहे न त्वं तत्र गृहे चर ॥ ९४ ॥
 शूर्पवातघटाश्लोभिः स्नानं वस्ताम्बु विप्रुषैः ।
 नखाग्रसलिलैश्चैव तान् याहि हतलक्षणान् ॥ ९५ ॥
 दिशाचारान् समयान् ज्ञातिधर्मं
 जयं होमं मङ्गलं देवतेष्टम् ।
 सम्यक् शौचं विधिवल्लोकवादान्

पुंसस्त्वया कुर्वतो माऽस्तु सङ्गः ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा दुःसहं ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।

चकार शासनं सोऽपि तथा पङ्कजजन्मनः ॥ ६७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे यक्षानुशासनं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥५०॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

दुःसहस्याभवत्कार्या निर्माष्टिर्नाम नामतः ।

जाता कलेस्तु भार्यायास्तुती चाण्डालदुर्गनात ॥ १ ॥

तयोर्पत्यान्यभवन् जगदप्राप्तीनि घोटय ।

अष्टौ कुमारः कन्याश्च तथाष्टदभिभीषणाः ॥ २ ॥

दग्ताः कृष्टिस्तयोक्तश्च परिवर्तयः परः ।

अङ्गष्टक् शकुनियैव गणः प्रान्तरतिभ्यथा ॥ ३ ॥

गमहा सस्यहा चाव्यः कुमारास्तनयास्तयोः ।

कन्याद्यान्यास्तथैवाष्टौ तासां नामानि मे शृणु ॥

निधोजिका वै प्रथमा तथैवान्या दिशोधिनी ।

स्वयंहारकरी चैव भ्रामणी ऋतुहारिका ॥ ५ ॥

स्मृतिनीचहरि चान्ये तयोः कन्ये उतिभारुण ।

विद्वेषण्यष्टमी नाम कन्या लोकभयावहा ॥ ६ ॥
 एतासां कर्म वक्ष्यामि दीपप्रशमनञ्च यत् ।
 अष्टानाञ्च कुमाराणां अग्रतां द्विजसत्तम ! ॥ ७ ॥
 दन्ताकृष्टिः प्रसूतानां बालानां दशनस्थितः ।
 कर्वाति संहर्षमती चिकीर्षुर्दुःसहागमम ॥ ८ ॥
 तस्यांप्रशमनं कार्यं सुप्तस्य शिवसर्षपैः ।
 भयनस्योपरि त्रितैर्मानुषैर्दशनोपरि ॥ ९ ॥
 रुक्मिणीप्रधीञ्जाजान्तया सच्छास्त्रकीर्तनात् ।
 उद्भ्रुकण्ठकण्ठज्ञास्थि कौमवस्त्रविधारणात् ॥ १० ॥
 तिष्ठत्यन्यकुमारस्य तद्वास्तित्यसद्गद्गुब्बन् ।
 शुभाशुभे नृणां यत्कीर्तनास्त्रिस्तच्च नान्यथा ॥ ११ ॥
 तस्माद्दृष्टं सङ्ख्यं वक्तव्यं परिहृतैः सदा ।
 दृष्टे च्युत तथैवास्ति कीर्तनैवो जनार्दनः ॥ १२ ॥
 चराचरगुणव्रिह्या या यस्य कृत्स्नदेवता ।
 अन्यगर्भे पतन् गर्भान् सदैव परिवर्त्तयन् ॥ १३ ॥
 रतिजाप्राप्तं वाक्यञ्च विमधोरन्यदेव यत् ।
 परिवर्त्तकतर्जाऽयं तस्यापि सितसर्षपैः ॥ १४ ॥
 बन्धोन्नमन्यजयै य रत्नां कुर्वीत तत्त्ववित् ।
 अन्यद्यानितकनृगाभङ्गेषु स्फुरणैर्दितम् ॥ १५ ॥
 शुभाशुभ समावष्टे कुम्भैस्तस्याङ्गताङ्गनम् ।
 काकादिप्रधिसंस्थाऽन्यः खादेन खगतोऽपिवा ॥ १६ ॥
 शुभाशुभञ्च कुम्भैः कुम्भातोऽन्यो व्रवीति वै ।
 तत्रापि दुष्टे व्याप्तेपः प्रारम्भत्याग एव च ॥ १७ ॥
 शुभे द्रुततरं कार्यमिति प्राहुः प्रजापतिः ।

गण्डान्तेषु स्थितश्चान्यो मुहूर्त्तार्द्धं द्विजोत्तम ! ॥१८॥
 सर्वारम्भान् कुमारोऽस्ति शस्तताञ्चानसूयताम् ।
 विप्रोक्त्या देवतास्तुत्या मूलीत्खातन च द्विज ! ॥१९॥
 गोमूत्रसर्षपस्रानैस्तट्टचग्रहपूजनैः ।
 पुनश्च धर्मोपनिषत्कारणैः शस्त्रदर्शनैः ॥ २० ॥
 अत्रज्ञया जन्मनश्च प्रथमं याति गण्डवान् ।
 गर्भस्त्रीणां तथाऽन्यस्तु फलनाशो सुदारुणः ॥ २१ ॥
 तस्य रक्षा सदा कार्या नित्यं शीचनिप्रेवणात् ।
 प्रसिद्धमन्त्रलिखनाच्छस्तमान्यादिधारणात् ॥ २२ ॥
 विशुद्धगीहावसथादनायासाच्च वै द्विज ।।
 तथैव सस्यहा चान्यः सस्यद्विमुपहन्ति यः ॥ २३ ॥
 तस्यापि रक्षां कुर्वीत जास्तीपानदिधारणात् ।
 तथापसव्यगमनाच्चाण्डालस्य प्रवेशनात् ॥ २४ ॥
 वहिर्वनिप्रदानाच्च समाम्बुपरिक्रीर्णनात् ।
 परदारपरद्रव्यहरणादिषु माजवान् ॥ २५ ॥
 नियोजयति चैवान्यान् कन्या मा च नियोजिका ।
 तस्याः पवित्रपठनात् क्रोधकीभादिवर्जनात् ॥ २६ ॥
 नियोजयति मानिषु विरोधाच्च विवर्जनम् ।
 आक्रुष्टोऽग्नेन मन्थेत ताडितो वा नियोजिका ॥ २७ ॥
 नियोजयत्येनमिति न गच्छेत्तद्वनं वृषः ।
 परदारादिंसंसर्गं चित्तमात्मानमेव च ॥ २८ ॥
 नियोजयत्यत्र सा मामिति प्राज्ञो विचिन्तयेत् ।
 विरोधं कुरुते चान्या दम्पत्याः प्रोयमाणयाः ॥ २९ ॥
 बन्धूनां सुहृदां पितॄणां पुत्रैः सार्वाणि तैश्च या ।

विरोधिनी सा तद्रक्षां कुर्वीत बलिकर्मणा ॥ ३० ॥
 तथातिवादसहनाच्छास्त्राचारनिषेवणात् ।
 धान्यं खलादगृहान्नीभ्यः पयः सर्पिस्तथापरा ॥ ३१ ॥
 समृद्धिसृद्धिमदद्रव्यादपहन्ति च कन्यका ।
 सा स्वयंहारिकेत्युक्ता सदान्तर्धानतत्परा ॥ ३२ ॥
 महानसादईसिद्धमन्नागारस्थितं तथा ।
 परिविश्यमानञ्च सदा साईं भुङ्क्ते च भुञ्जता ॥ ३३ ॥
 उच्छेषणं मनुष्याणां हरत्यन्नञ्च दुर्हरा ।
 कर्मान्तागारशालाभ्यः सिद्धिर्दिं हरति दिज ! ॥ ३४ ॥
 गोस्त्रीस्तनेभ्यश्च पयः क्षीरहारी सदैव सा ।
 दध्नी घृतं तिलात्तैलं सुरागारात्तथा सुराम् ॥ ३५ ॥
 रागं कुसुम्भकादीनां कार्पासात् सूत्रमेव च ।
 सा स्वयंहारिका नाम हरत्यविरतं दिज ! ॥ ३६ ॥
 कुर्याच्छिखण्डिनी इन्द्रं रक्षार्थं कृत्रिमां स्त्रियम् ।
 रक्षाश्चैव गृहे लक्ष्म्या वर्ज्या च सोमता तथा ॥ ३७ ॥
 होमाग्निदेवताधूपभस्मना च परिष्क्रिया ।
 कार्या क्षीरादिभाण्डानामेव तद्रक्षणं स्मृतम् ॥ ३८ ॥
 उद्देगं जनयत्यन्या एकस्थाननिवासिनः ।
 पुरुषस्य तु या प्रोक्ता भ्रामणी सा तु कन्यका ॥ ३९ ॥
 तस्याथ रक्षां कुर्वीत विविधैः सितसर्पैः ।
 आसने शयने चोर्ध्वा यत्रास्ते स तु मानवः ॥ ४० ॥
 ब्रिन्तयेच्च नरः पापा मामेषा दुष्टचेतना ।
 भ्रामयत्यसकृज्जप्यं भुवः सूक्तं समाधिना ॥ ४१ ॥
 स्त्रीणां पुष्यं हरत्यन्या प्रवृत्तं सा तु कन्यका ।

अथ प्रवृत्तं सा ज्ञेया दीःसहा ऋतुहारिका ॥ ४२ ॥
 कुर्वीत तौर्यदेवीकधैत्यपर्वतसानुषु ।
 नदीसङ्गमखातेषु स्नपन तत्प्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 मन्त्रवित् कृततत्त्वज्ञः पर्वमूपसि च द्विज ! ।
 चिकित्साज्ञश्च वै तेद्यः संप्रयुक्तैर्वरीषधैः ॥ ४४ ॥
 स्मृतिञ्चापहरत्यन्या स्त्रीणां सा स्मृतिहारिका ।
 विविक्तदेशसेवित्वात्तस्याधीपगमो भवेत् ॥ ४५ ॥
 बीजापहारिणी चान्या स्त्रीपुंसोरतिभीषणा ।
 मध्यान्नभोजनैः सानैस्तस्याधीपगमो भवेत् ॥ ४६ ॥
 अष्टमी द्वेषणी नाम कन्या लोकाभयावहा ।
 या करोति नवादिष्टं नर नारीमयापिवा ॥ ४७ ॥
 मधुक्षीरघृताक्तांस्तु शान्त्यर्थं हीमयेत्तिलान् ।
 कुर्वीत मित्रविन्द्याच्च तथैष्टित्तत्प्रशान्तये ॥ ४८ ॥
 एतेषान्तु कुमाराणां कन्यानां द्विजसत्तम ! ।
 अष्टत्रिंशदपत्यानि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ४९ ॥
 दन्ताकृष्टेरभृत् कन्या विजल्या कलहा तथा ।
 अवज्ञानृतदृष्टांस्तुर्विजल्या तत्प्रशान्तये ॥ ५० ॥
 तामिव चिन्तयेत् प्राज्ञः प्रयतय गृही भवेत् ।
 कलहा कलहं गृहे करोत्यपिरतं नृणाम् ॥ ५१ ॥
 कुटुम्बनागर्हतः सा तत्प्रशान्तिं निशामय ।
 दूर्वाङ्गुगान्मधुघृतक्षीराक्तान् बलिकर्मणि ॥ ५२ ॥
 विन्निप्रज्जङ्घयासैवानलं मित्रञ्च कारयेत् ।
 भूतानां मातृभिः साङ्गे बालकानान्तु शान्तये ॥ ५३ ॥
 विद्यानां तपसाञ्चैव संयमस्य यमस्य च ।

कर्षा वाणिज्यलाभे च शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥५४॥
 पूजिताश्च यदान्यायं तुष्टिं गच्छन्तु सर्वगः ।
 कुषाण्डा यातुधानाश्च ये चान्ये गणसंज्ञिताः ॥ ५५ ॥
 महादेवप्रसादेन गङ्गेखरमतेन च ।
 सर्व एते नृणां नित्यं तुष्टिमाप्नुवन्तु ते ॥ ५६ ॥
 तुष्टाः सर्वं निरस्यन्तु दुष्कृतं दुरनुष्ठितम् ।
 महापातकजं सर्वं यच्चान्यद्विघ्नकारणम् ॥ ५७ ॥
 तेषामेव प्रसादेन विघ्ना नश्यन्तु सर्वगः ।
 उदाहृषु च सर्वेषु वृद्धिकर्मसु वैव हि ॥ ५८ ॥
 पुण्यानुष्ठानवार्धेषु गुरुदेवाचमेषु च ।
 जपयज्ञविधानेषु यात्रासु च चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 शरीरारोग्यभीत्येषु सुखदानवर्धेषु च ।
 वृद्धवान्नातुरश्वेव शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ६० ॥
 सोम्यास्युर्ध्वं तद्राश्याधिः सविता चानित्यानली ।
 तथोक्तेः कार्दाजहोभूत् पुदस्त्राननिकेतनः ॥ ६१ ॥
 स तेषां जननीजंस्थभानसाधून् विवाधते ।
 परिवर्तयन्ती ह्ये तु विरूपविक्रती द्विज । ॥ ६२ ॥
 ती तु वृक्षाग्रपरिखापावाशाधीधिमंश्रयौ ।
 गुर्विस्थ्या परिवर्तन्ती कुरुतः पादपादेषु ॥ ६३ ॥
 क्रीष्टके परिवर्तन्त्या गर्भस्थान्योदरात्ततः ।
 न वृक्षं चैव नैवाहं न प्राकारं महोदधिम् ॥ ६४ ॥
 परिखां वा समाक्रामेद्वना गर्भवारिणी ।
 अङ्गष्टक् तनयं लभे । शुभं ताम नामतः ॥ ६५ ॥
 सोऽपि मज्जागतः तंसां बलमत्यजितात्मनाम् ।

श्येनकाककपोतांश्च गृध्रोलूकैश्च वै सुतान् ॥ ६६ ॥
 अवाप शकुनिः पञ्च जगृहुस्तान् सुरासुराः ।
 श्येनं जग्राह मृत्युश्च काकं कालो गृहीतवान् ॥ ६७ ॥
 उलूकं निऋतिश्चैव जग्राहातिभयावहम् ।
 गृध्रं व्याधिस्तदौशोऽथ कपोतं च स्वयं यमः ॥ ६८ ॥
 एतेषामेव चैवीक्ता भूताः पापोपपादने ।
 तस्माच्छेपनादयो ग्रस्य निलीयेयुः शिरस्यथ ॥ ६९ ॥
 तेनात्मरक्षणायालं शान्तिं कुर्याद्विजोत्तम ! ।
 गृहे प्रसूतिरिषां तद्वन्नीडनिवेशनम् ॥ ७० ॥
 नरस्तं वर्जयेद्देहं कपोताक्रान्तमस्तकम् ।
 श्येनः कपोतो गृध्रश्च काकोलूको गृहे द्विज ! ॥ ७१ ॥
 प्रविष्टः कथयेदन्तं वसतां तत्र वेश्मनि ।
 ईदृक् परिव्यजेद्गृहं शान्तिं कुर्याच्च पण्डितः ॥ ७२ ॥
 स्वप्नेऽपि हि कपोतस्य दर्शनं न प्रशश्यते ।
 घडपत्यानि कथ्यन्ते गण्डप्रान्तरतेस्तथा ॥ ७३ ॥
 स्त्रीणां रजस्यवस्थानं तेषां कालांश्च मे शृणु ।
 चत्वार्यंशानि पूर्वाणि तथैवान्यत् त्रयोदश ॥ ७४ ॥
 एकादश तथैवान्यदपत्यं तस्य वै दिने ।
 अन्यद्दिनाभिगमने यादृदाने तथापरे ॥ ७५ ॥
 पर्वस्वथान्यत् तस्मात्तु वर्ज्यान्येतानि पण्डितैः ।
 गर्भहन्तुः सुतो निर्घ्ना मोहनी चापि कन्यका ॥ ७६ ॥
 प्रविश्य गर्भमच्छेको भुक्ता मोहयतेऽपरा ।
 जायन्ते मोहनात्तस्याः सर्वमण्डूककच्छपाः ॥ ७७ ॥
 सरोस्रपाणि चानर्गानि पुनीषमथवा पुनः ।

पश्यासान् गुर्विष्णीमांसमश्रुवानामसंयताम् ॥ ७८ ॥

वृक्षच्छायाश्रयां रात्रावथवा त्रिचतुष्पथे ।

शमशानकटभूमिष्ठासुत्तरीयविवर्जिताम् ॥ ७९ ॥

रुद्यमानां निगोथेऽथ आविशेत्तामसौ स्त्रियम् ।

शस्यहन्तु तथैवैकः क्षुद्रको नाम नामतः ॥ ८० ॥

शस्यद्विंशसदा हन्ति लब्ध्वा रन्ध्रं शृणुष्व तत् ।

श्रमङ्गल्यदिनारम्भे सुदृष्टो वपते च यः ॥ ८१ ॥

क्षेत्रेष्वमुप्रवेगं वै करोत्यन्तोपसङ्गिषु ।

तस्मात् कर्तुः सुप्रशस्ते दिनेऽभ्यर्च्य निशाकरम् ॥ ८२ ॥

कुर्याद्द्वारभङ्गमिदं ह्यष्टसुष्टः सहायवान् ।

निर्वाजितेति वा कनया दुःसहस्य मयोदिता ॥ ८३ ॥

जातं प्रचोदित्वा मन्त्रं तस्याः कनयाचतुष्टयम् ।

मत्तोत्पत्तप्रमतासु जवा नार्थ्यसु ताः सदा ॥ ८४ ॥

समाविशन्ति नागाश्चोदयन्तीह दारुणम् ।

अधर्मं धर्मरूपेण कामद्राकासरूपिणम् ॥ ८५ ॥

अनर्थञ्चार्थरूपेण मोक्षपायोत्तरूपिणम् ।

दुर्विनीता विना गीतं धर्मवर्धान्तं पृथङ्नरान् ॥ ८६ ॥

भ्राम्यन्ते तास्मिन्शक्तिः पृथुषार्थात् पृथङ्नराः ।

तासां प्रवेशश्च गृहे लब्ध्वा देवेषु उदुस्वरे ॥ ८७ ॥

घाताविधातोश्च वर्णनं च काले न दीयते ।

भुञ्जतां पिवतां अपि गार्हपिर्जलविप्रुषैः ॥ ८८ ॥

नक्षत्रारोषु संक्रान्तिस्थानामास्त्रभिजायते ।

विरोधिन्यास्त्रयः पुनः शान्तिरप्यत्र कदाचन ॥ ८९ ॥

तमःप्रच्छादकप्राज्ञस्तदन्तर्गुणं शृणुष्व मे ।

प्रदीपतैलसंसर्गदूषिते लङ्घिते तथा ॥ ६० ॥
 मुपलीलूखले यत्र पादुके वासने स्त्रियः ।
 सूर्पदात्रादिकं यत्र पदाकृष्य तथा मनम् ॥ ६१ ॥
 यत्पीपलिसञ्चानर्चं विहारः क्रियते गृहे ।
 दूर्वीमुखेन यत्राग्निराहृतोऽन्यत्र नीयते ॥ ६२ ॥
 विरोधिनीसुतास्तत्र विजृम्भन्ते प्रचोदिताः ।
 एको जिह्वागतः पुंसां स्तौणाञ्चालीकमत्यवान् ॥ ६३ ॥
 चोदको नाम स प्रोक्तः पेशुनप्रं कुर्वते गृहे ।
 अवधानकृतश्चानप्रः यवणस्थोऽतिदुर्मतिः ॥ ६४ ॥
 करोति ग्रहणन्ते पां वचसां श्राहकस्तु सः ।
 आक्रम्यान्प्री मनो नृणां तमसाच्छाद्य दुर्मतिः ॥ ६५ ॥
 क्रीधं जनयते यस्तु तमःप्रच्छादकस्तु सः ।
 स्वयं हार्यास्तु चौर्येण जनितन्तनयत्रयम् ॥ ६६ ॥
 सर्वहार्यवहारी च वीर्यहारी तथैव च ।
 अनाचान्तगृहस्थिते मन्दाचारगृहेषु च ॥ ६७ ॥
 अप्रचालितपादेषु प्रविगत्सु महानरम् ।
 खलेषु गोठेषु च वै द्रोहो येषु गृहेषु वै ॥ ६८ ॥
 तेषु सर्वे यथान्नायं विहरन्ति रमन्ति च ।
 आमस्याभूतनयस्त्रैकः काकजङ्घ इति स्मृतः ॥ ६९ ॥
 तेनाविष्टो रतिं सर्वो नैव प्राप्नोति वै पुरं ।
 भुञ्जन् यो गायते मैत्रे गायते हसते च यः ॥ १०० ॥
 सन्ध्यामैथुनान्नैव नरमाविशति द्विज । ।
 कनप्रात्रयं प्रसूता सा या कनया ऋतुहारिणी ॥ १०१ ॥
 एका कुचहरा कनया अनया व्यञ्जनहारिका ।

तृतीया तु समाख्याता कनका जातहारिणी ॥१०२॥
 यस्या न क्रियते सर्वः सम्यक् वैवाहिकी विधिः ।
 कालातीतोऽथवा तस्या हरत्येका कुचद्वयम् ॥ १०३ ॥
 सम्यक् श्राद्धमदत्त्वा च तथानर्च्यं च मातरम् ।
 विवाहितायाः कनकाया हरति व्यञ्जनं तथा ॥ १०४ ॥
 अग्न्यम्बुशूने च तथा विधूपे सूतिकागृहे ।
 अदीपशस्त्रमुषले भूतिसर्पपवर्जिते ॥ १०५ ॥
 शत्रुप्रविश्य सा जातमपहृत्यात्मसम्भवम् ।
 क्षणप्रसविनी बालं तत्रैवोत्सृजते द्विज ! ॥ १०६ ॥
 सा जातहारिणी नाम सुधीरा पिशिताशना ।
 तस्मात् संरक्षणं कार्यं यत्नतः सूतिकागृहे ॥ १०७ ॥
 सूतिञ्चाप्रयतानाञ्च शूनरागारनिषेवणात् ।
 अपहन्ति सुतस्तस्याः प्रचण्डी नाम नामतः ॥ १०८ ॥
 यौत्रेभ्यस्तस्य संभूता लीकाः शतसहस्रशः ।
 चण्डालयोनयद्याष्टौ दण्डपाशातिभीषणाः ॥ १०९ ॥
 क्षुधाविष्टास्ततो लीकास्ताश्च चण्डालयोनयः ।
 अम्यधावन्त चान्योनप्रमत्तुकामाः परस्परम् ॥ ११० ॥
 प्रचण्डी वारयित्वा तु तास्ताश्चण्डालयोनयः ।
 समये स्थापयामास यादृशे तादृशं शृणु ॥ १११ ॥
 अद्य प्रभृति लीकानामावासं यो हि दास्यति ।
 दण्डं तस्याहमतुलं पातयिष्ये न संशयः ॥ ११२ ॥
 चण्डालयोनयोऽवसथे लीका या प्रसविष्यति ।
 तस्याश्च सन्ततिः पूर्वा सा च सद्यो न यिष्यति ॥११३॥
 प्रसूते कनका के द्वे तु स्त्रीषु सोर्वीजहारिणी ।

वातरूपामरूपाञ्च तस्याः प्रहरणन्तु ते ॥ ११४ ॥
 वातरूपा निषेकान्ते सा यस्मै क्षिपते सुतम् ।
 स पुमान् वातशुक्रत्वं प्रयाति वनितापि वा ॥ ११५ ॥
 तथैव गच्छतः सद्यो निर्वीजत्वमरूपया ।
 अस्नाताशी नरो योऽसौ तथा चापि विद्योगिनः ॥ ११६ ॥
 विद्वेपिणी तु या कनया भृकुटीकुटिलानना ।
 तस्या द्वौ तनयो पुंसामपकारप्रकाशकौ ॥ ११७ ॥
 निर्वीजत्वं नरो याति नारी वा शीचवर्जिता ।
 पैशुन्याभिरतं लोलमसज्जलनिषेवणम् ॥ ११८ ॥
 पुरुषद्वेषिणश्चैतौ नरमाक्रम्य तिष्ठतः ।
 मात्रा भ्रात्रा तथा मित्रैरभीष्टैः स्वजनैः परैः ॥ ११९ ॥
 विद्विष्टो नाशमायाति पुरुषो धर्मतोऽर्धतः ।
 एकसु स्वगुणांल्लोके प्रकाशयति पापकृत् ॥ १२० ॥
 द्वितीयसु गुणान् मैत्रीं लोकस्थामपकर्षति ।
 द्रुत्येते द्यौःमहाः सर्वं यत्तणः सन्ततावथ ॥
 पापाचारः समाख्याता यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥ १२१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे द्यौःसहोत्पत्तिस्वमापनं नाम ॥५१॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

माकेण्डेय उवाच ।

इत्येष तामसः सर्गीं ब्रह्मणीऽव्यक्तजन्मनः ।
रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ १ ॥
तनयाश्च तद्यैवाष्टो पत्नयः पुत्राश्च ते तथा ।
कल्यादावात्मनस्तुत्यं सुतं प्रध्यायतः प्रभोः ॥ २ ॥
प्रादुरासीदथाङ्गेऽस्य कुमारो नीललोहितः ।
रुरोद् सुन्वरं सोऽथ द्रवंश्च द्विजसत्तम ! ॥ ३ ॥
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रत्वं प्रत्युवाच ह ।
नाम देहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच जगत्पतिम् ॥ ४ ॥
रुद्रस्त्वं देव ! नाम्नासि मा रोदीर्षीथ्येमावह ।
एवमुक्तस्ततः सोऽथ सप्तकृत्वो रुरोद् ह ॥ ५ ॥
ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः ।
स्थानानि चैषामष्टानां पत्नोः पुत्रांश्च वै द्विज ! ॥ ६ ॥
भवं सर्वं तथेशानं तथा पशुपतिं प्रभुः ।
भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ ७ ॥
चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्ये पाञ्चकार ह ।
सूर्यीं जलं महो वाङ्मूर्वाथुरावाशमेव च ॥ ८ ॥
दौक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः क्रमात् ।
सुवर्चना तथैवीमा विकीर्षी चापरा स्तथा ॥ ९ ॥
स्वाहा दिशस्तथा दौक्षा रोहिणी च यथाक्रमम् ।

सूर्याद्वीनां द्विजश्रेष्ठ ! रुद्राद्यैर्नामभिः सह ॥ १० ॥
 शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
 स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधश्चानुक्रमात् सुतः ॥ ११ ॥
 एवमकारो रुद्रोऽसौ सतीं भार्यामविन्दत ।
 दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती खं कलिवरम् ॥ १२ ॥
 हिमवद्दुहिता साभूष्मेनायां द्विजसत्तम ! ।
 तस्या म्नाता तु मैनाकः सखात्माधरनुत्तमः ॥ १३ ॥
 उपयेमे पुनश्चैनामनन्दां भगवान् ! भवः ।
 द्वौ धाताविधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत ॥ १४ ॥
 श्रियञ्च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य वा ।
 श्रावनिर्नियतिश्चैव मेराः कन्ये महात्मनः ॥ १५ ॥
 धाताविधातोस्ते भार्ये तयोर्जाती सुतावभौ ।
 प्राण्यैव ऋकण्ड,श्च पिता गम न्हाययाः ॥ १६ ॥
 मनस्विन्यामहं तस्यात् पुत्रो वेदगिरा मम ।
 धूम्रवत्यां समभवत् प्राणस्यापि निशोध मे ॥ १७ ॥
 प्राणस्य द्युतिमान् पुत्र उत्पन्नस्यास्य चात्मजः ।
 अजराश्च तयोः पुत्राः पात्राश्च बहवोऽभवन् ॥ १८ ॥
 पत्नी मरोचेः सम्भृतिः पौर्णमासमस्रयत ।
 विरजाः ष्वेतथैव तस्य पुत्रो महात्मनः ॥ १९ ॥
 तयोः पुत्रांस्तु रक्षिष्ये वंशभंकोत्तरेन द्विज ! ।
 स्मृतिद्याङ्गिरसः षट्त्रिंशत्प्रसूता कन्यकास्तथा ॥ २० ॥
 शिनीवालो कृद्ध्यैव राका भानुमती तथा ।
 अन्मया तथैवात्रैर्जन्ते पुत्रानकल्पान् ॥ २१ ॥
 सांमं दुर्वासमच्चैव दत्तापि यच्च यांगिनम् ।

प्रीत्यां पुत्रस्य भार्यायां दत्तोत्तिस्तत्सुतोऽभवत् ॥ २२ ॥
 पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 कर्दमश्चार्ववीरश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयम् ॥ २३ ॥
 क्षमा तु सुषुबे भार्या पुलहस्य प्रजापतेः ।
 क्रतोस्तु सन्नतिभार्या बालिखिव्यानसूयत ॥ २४ ॥
 पट्टिर्यानि सहस्राणि ऋषीणामूर्ध्वरितसाम् ।
 उर्जायान्तु वशिष्ठस्य सप्ताजायन्त वै सुताः ॥ २५ ॥
 रजोगात्रोर्ध्वबाहुश्च सबलश्चानघस्तथा ।
 सुतपाः शुक्र इत्येत सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः ॥ २६ ॥
 योऽमावग्निरभीमानो ब्रह्मणस्तदयोऽग्रजः ।
 तस्मात् खाहा सुतान् लेभे त्रौनुदारौजसो द्विज ! ॥ २७ ॥
 पावकं पवमानञ्च शुचिञ्चापि जज्ञाशिनम् ।
 तेषान्तु मन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २८ ॥
 कथ्यन्ते बहुमथैते पिता पुत्रत्रयञ्च यत् ।
 एवमेकोनपञ्चाशद्दुर्जयाः परिकीर्तिताः ॥ २९ ॥
 पितरो ब्रह्मणा सृष्टा ये व्याख्याता मया तव ।
 अग्निष्वात्ता वह्निपदोऽनग्नयः साग्नयश्च ये ॥ ३० ॥
 तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे मेनां वै धारिणीं तथा ।
 ते उभे ब्रह्मवादिनप्रौ योगिनप्रौ चाप्युभे द्विज ॥ ३१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रुद्रसर्गाभिधानो नाम ॥ ५२ ॥

विपद्वाशोऽध्यायः ।

क्रौष्टकिरुवाच ।

स्वायम्भुवं त्वयाख्यातमेतन्मन्वन्तरञ्च यत् ।

तद्गृहं भगवन् । सम्यक् श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥ १ ॥

मन्वन्तरप्रमाणञ्च देवा देवर्षयस्तथा ।

ये च क्षितीशा भगवन् । देवन्द्रयैव यस्तथा ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तराणां संख्याता साविका ह्येकमर्षतिः ।

मानुषेण प्रमाणेन शृणु मन्वन्तरञ्च मे ॥ ३ ॥

त्रिंशत्कीटप्रसु संख्याताः सहस्राणि च विंशतिः ।

सप्तपष्टिस्तथानानि नियुतानि च संख्यया ॥ ४ ॥

मन्वन्तरप्रमाणञ्च इत्येतत् साधिकं विना ।

अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतम् ॥ ५ ॥

द्विपद्वाशत्तथानानि सहस्राण्यधिकानि च ।

स्वायम्भुवा मनुः पूर्वं मनुः स्वरोचिषस्तथा ॥ ६ ॥

श्रौत्तमस्तामसयैव रैवतयाक्षुपन्तथा ।

पहेतं मनवोऽतीतास्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥ ७ ॥

सावर्णिः पञ्च रोच्याश्च भौत्याश्चागमिनस्वमी ।

एतेषां विस्तरं भूयो मन्वन्तरपरिग्रहं ॥ ८ ॥ •

वक्ष्ये देवानृषीथैव यत्तेन्द्राः पितरश्च ये ।

उत्पत्तिं संग्रहं ब्रह्मन् ! श्रूयतामस्य मन्तर्तः ॥ ९ ॥

यच्च तेषामभूत् क्षेत्रं तत्पुत्राणां महात्मनाम् ।
 मनोःस्वायम्भुवस्यासन् दश पुत्रास्तु तत्समाः ॥ १० ॥
 यैरियं पृथ्वी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता ।
 ससमुद्रा करवती प्रतिवर्षं निवेशिता ॥ ११ ॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वमाद्ये द्वे तायुगे तथा ।
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तैः पौत्रैः स्वायम्भुवस्य च ॥ १२ ॥
 प्रियव्रतात् प्रजावत्यां वीरात् कनया व्यजायत ।
 कन्या सा तु महाभागा कर्द्दमस्य प्रजापतेः ॥ १३ ॥
 कन्ये द्वे दश पुत्रांश्च सम्राट्कृत्वा च ते उभे ।
 तयोर्वै भ्रातरः शूराः प्रजाप्रतिममा दश ॥ १४ ॥
 अग्नीध्री मेधातिथिश्च वपुष्यांश्च तथापरः ।
 ज्योतिष्मान्युतिमान् भयः सवनः सप्त एव ते ॥ १५ ॥
 प्रियव्रतीऽभ्यपिञ्चत्तान् सप्त सप्तसु पार्थिवान् ।
 द्वीपेषु तेन धर्मेण द्वीपांश्चैव निबोध मे ॥ १६ ॥
 जम्बुद्वीपे तथाग्नीध्रं राजानं कृतवान् पिता ।
 प्लक्षद्वीपेश्वरश्चापि तेन मेधातिथिः कृतः ॥ १७ ॥
 शाल्मलेश्च वपुषन्तं ज्योतिष्मन्तं कुशाह्वये ।
 क्रीञ्चद्वीपे द्युतिमन्तं भयं शाकाह्वयेश्वरम् ॥ १८ ॥
 पुष्कराधिपतिश्चापि सवनं कृतवान् सुतम् ।
 महावीतो धातकिश्च पुष्कराधिपतेः सुतो ॥ १९ ॥
 द्विधा कृत्वा तयोर्बर्षं पुष्करः सत्रवेशयत् ।
 भयस्य पुत्राः सप्तासन्नामतस्तान्निबोध मे ॥ २० ॥
 जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मनीवकः ।
 कुशोत्तरोऽथ मेधावी सप्तमस्तु महाद्दुमः ॥ २१ ॥

तन्नामकानि वर्षाणि शाकद्वीपे चकार सः ।
 तथा द्युतिमतः सप्त पुत्रास्तांश्च निबोध मे ॥ २२ ॥
 कुशलो मनुगशोणः प्राकरश्चार्थकारकः ।
 मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तमः परिकीर्तितः ॥ २३ ॥
 तेषां स्वनामधेयानि क्रौञ्चद्वीपे तथाभवन् ।
 ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे पुत्रनामाङ्कितानि वै ॥ २४ ॥
 तत्रापि सप्त वर्षाणि तेषां नामानि मे शृणु ।
 उद्भिदं वैष्णवञ्चैव सुरथं लम्बनं तथा ॥ २५ ॥
 धृतिमत् प्राकरञ्चैव कापिलं चापि सप्तमम् ।
 वपुष्मतः सुताः सप्त शाल्ललेगस्य चाभवन् ॥ २६ ॥
 श्वेतश्च हरितश्चैव जोमूतो रोहितस्तथा ।
 वैद्युतो मानसश्चैव केतुमान् सप्तमस्तथा ॥ २७ ॥
 तथैव शाल्ललेस्तेषां सप्तनामानि सप्त वै ।
 सप्त मेधातियः पुत्राः प्लक्षदीपन्तरस्य वै ॥ २८ ॥
 तेषां नामाङ्कितैर्वर्षैः प्लक्षद्वीपस्य सप्तधा ।
 पूर्वं शाकभवं वर्षं गिगिरन्तु सुखोदयम् ॥ २९ ॥
 आनन्दश्च गिवश्चैव जेमकश्च ध्रुवन्तथा ।
 प्लक्षद्वीपादिभूतेषु शाकद्वीपाल्लिभेषु वै ॥ ३० ॥
 ज्ञेयः पञ्चमु धर्मश्च वर्णाश्रमविभागजः ।
 नित्यः स्वाभाविकश्चैव अहिंसाविवर्जितः ॥ ३१ ॥
 पञ्चस्वनेषु वर्षेषु सर्वसाधारणः स्मृतः ।
 अन्नोन्नाय पिता पूर्वं जम्बुद्वीपं ददौ द्विज ! ॥ ३२ ॥
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि प्रजापतिममा नव ।
 ज्येष्ठो नाभिरिति स्यात्तस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः ॥ ३३ ॥

हृदिवर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थोऽभूदिलावृतः ।

वश्यश्च पञ्चमः पुत्रो हिरण्यः प्रष्ट उच्यते ॥ ३४ ॥

कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्चष्टमः स्मृतः ।

नवमः केतुमालश्च तन्नाम्ना वर्षसंस्थितिः ॥ ३५ ॥

यानि किंपुरुषास्थानि वर्जयित्वा हिमाद्वयम् ।

तेषां स्वभावतः सिद्धिः सुखप्राया ह्ययत्नतः ॥ ३६ ॥

त्रिपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयं न च ।

धमाधर्मौ न तेष्वस्तां नीचमाधमसध्यमाः ॥ ३७ ॥

न वै चतुर्थ्यावस्था नातैवा ऋतवो न च ।

अग्नीध्रश्चनोर्नाभेस्तु ऋषभोऽभूत् सुतो द्विज ! ॥ ३८ ॥

ऋषभाद्भरणी जज्ञे वीरः पुत्रस्तदादरः ।

सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं सदाप्रात्राच्यमास्थितः ॥ ३९ ॥

तपस्तेपे जहाभागः पुलह्याश्चनसंश्रयः ।

हिसाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय पिता ददौ ॥ ४० ॥

तस्मात् तु भारतं वर्षं तस्य नान्ना महात्मनः ।

भरतस्याप्यभूत् पुत्रः सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥ ४१ ॥

तस्मिन् राज्यं समावेश्य भरतोऽपि वनं वयो ।

एतेषां पुत्रपौत्रैस्तु सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ४२ ॥

प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तु मुक्ता खायम्भुवेऽन्तरे ।

एष खानम्भुवः सर्गः कथितस्ते द्विजोत्तम ! ॥ ४३ ॥

पूर्वमन्वन्तरे सस्यक् किमन्यत् कथयामि ते ॥ ४४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मन्वन्तरकथनं नाम ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

क्रीष्टुकिरुवाच ।

कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति द्विज ! ।

क्रियन्ति चैव वर्षाणि तेषां नद्यश्च का मुने ! ॥ १ ॥

महाभूतप्रमाणञ्च लोकालोकन्तयैव च ।

पर्यासं परिमाणञ्च गतिचन्द्रार्कयोरपि ॥ २ ॥

एतत् प्रब्रूहि मे सर्वं विस्तरेण महामुने ! ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शताईकोटिविस्तारा पृथिवी कृतस्त्रयो द्विज ! ।

तस्या हि स्थानमस्त्रिंशं कश्चामि शृणुष्व तत् ॥ ४ ॥

ये ते द्वीपा मथा पीता जम्बुद्वीपादयो द्विज ! ।

पुष्करान्ता महाभाग शृण्वीषां विस्तरं पुनः ॥ ५ ॥

द्वीपात् तु द्विगुणो द्वीपो जम्बुः प्रचीऽथ शाक्यलः ।

कुशः क्रीञ्चस्तथा शाकः पुष्करद्वीप एव च ॥ ६ ॥

लवणेक्षुसुरामर्षिर्दःश्रद्धुग्धजलाग्निभिः ।

द्विगुणैर्द्विगुणैर्वैद्विषा सर्वतः परिवेष्टिताः ॥ ७ ॥

जम्बुद्वीपस्य संस्थानं प्रवक्ष्येऽहं निबोध मे ।

लक्ष्मिकं योजनानां वृत्तौ विस्तारद्वैर्घतः ॥ ८ ॥

हिमवान् हेमकूटश्च ऋषभो नरैरेव च ।

नीलः श्वेतस्तथा शृङ्गा सप्तान्निन् वर्षपर्वताः ॥ ९ ॥

द्वौ लक्षयोजनायामौ मध्ये तत्र महाचलौ ।

तयोर्दक्षिणतो यौ तु यौ तथोत्तरतो गिरी ॥ १० ॥
 दशभिर्दशभिर्न्यूनैः सहस्रैस्तैः परस्परम् ।
 द्विसाहस्रीच्छयाः सर्वे तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ११ ॥
 समुद्रान्तःप्रविष्टाश्च षडस्मिन् वर्षपर्वताः ।
 दक्षिणोत्तरतो जिन्ना मध्ये तुङ्गायता नितिः ॥ १२ ॥
 वेधेन दक्षिणे त्रीणि त्रीणि वर्षाणि चोत्तरे ।
 इनाद्यतं तयोर्मध्ये चन्द्राक्षीकारवत् स्थितम् ॥ १३ ॥
 ततः पूर्वेण भद्राश्वं केतुमालञ्च पश्चिमे ।
 इलावृतस्य मध्ये तु मेरुः कनकपर्वतः ॥ १४ ॥
 चतुरशीतिसाहस्रस्तस्योच्छ्रायो महागिरिः ।
 प्रविष्टः षोडशधस्ताद्विस्तीर्णं षोडशैव तु ॥ १५ ॥
 शरावसंस्थितत्वाच्च द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ।
 शुक्लः पीतोऽसितो रक्तः प्राच्यादिषु यथाक्रमम् ॥ १६ ॥
 विप्रा वैश्वस्तथा शूद्रः क्षत्रियश्च सवर्णतः ।
 तस्योपरि तथैवाष्टौ पूर्वादिषु यथाक्रमम् ॥ १७ ॥
 इन्द्रादिलोकपालानां तन्मध्ये ब्रह्मणः रुमा ।
 योजनानां सहस्राणि चतुर्दश समुच्छ्रिता ॥ १८ ॥
 अयुतोच्छ्रायस्तस्याधस्तथा विष्कम्भपर्वतः ।
 प्राच्यादिषु क्रमेणैव मन्दरो गन्धमादनः ॥ १९ ॥
 विपुलश्च सुपार्श्वश्च केतुपादपयोभिताः ।
 कदम्बी मन्दरे केतुर्जम्बुर्वै गन्धमादने ॥ २० ॥
 विपुले च तथाश्वत्यः सुपार्श्वे च षटो महान् ।
 एकादशशतायामा योजनानामिमे नगाः ॥ २१ ॥

जठरी देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वती ।
आनीलनिषधी प्राप्ती परस्परनिरन्तरौ ॥ २२ ॥
निषधः पारिपात्रश्च मेरीः पार्श्वे तु पश्चिमे ।
यथा पूर्वो तथाचैतानानोलनिषधायतौ ॥ २३ ॥
कैलासो हिमवांश्चैव दक्षिणेन महावली ।
पूर्वपश्चायतावेतावर्षवान्तर्व्यवस्थितौ ॥ २४ ॥
शृङ्गवान् जारुधियैव तथैवोत्तरपर्वतौ ।
यथैव दक्षिणे तद्वदन्तर्वान्तर्व्यवस्थितौ ॥ २५ ॥
मर्यादपर्वता ह्येते कथ्यन्तेऽष्टौ द्विजोत्तम ! ।
हिमवद्देमकूटादिपर्वतानां परस्परम् ॥ २६ ॥
नव योजनसाहरत्रं प्रागुदग्दक्षिणोत्तरम् ।
मेरीरिलाहते तद्वदन्तरे वै चतुर्दिशम् ॥ २७ ॥
फलानि यानि वै जरखा गन्धमादनपर्वत ।
गजदेहप्रमाणानि पतन्ति गिरिमर्दनि ॥ २८ ॥
तेषां स्त्रावात प्रभवति ख्याता जम्बू नदीति वै ।
यत्र जाम्बू नदं नाम कनकं सम्प्रजायते ॥ २९ ॥
सा परिक्रम्य वै मेरुं जम्बू मूलं पुनर्नदी ।
विशति द्विजगार्दूल । पीयमाना जनैश्च तैः ॥ ३० ॥
भद्राक्षेऽम्बुशिरा विष्णुर्भारिते कर्ममंस्थितिः ।
वराहः कंतुमाने च मत्स्यरूपस्तथोत्तरे ॥ ३१ ॥
तेषु नक्षत्रविन्यासाद्विषयाः समवस्थिताः ।
चतुर्विधि द्विजश्रेष्ठ ! ग्रहाभिभवपाठकाः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भयमक्रोधे जम्बू द्वीपवर्णनं नाम ॥५४॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

माकेण्ड्य उवाच ।

शैलेषु मन्दाराद्येषु चतुर्ष्वेव द्विजोत्तम ! ।
 वनानि यानि चत्वारि मरांसि च निबोध मे ॥ १ ॥
 पूर्वं चैत्ररथं नाम दक्षिणे नन्दनं वनम् ।
 वैश्राजं पश्चिमे शैले सावित्रं चोत्तराचले ॥ २ ॥
 अरुणोदं सरः पूर्वं मानसं दक्षिणे तथा ।
 शीतोदं पश्चिमे मेरीर्महाभद्रं तथोत्तरे ॥ ३ ॥
 शीतार्तयक्रमुञ्जश्च कृन्दीरोऽथ सुकङ्कवान् ।
 अण्णशैलोऽथ वृषवान् महानोलो भवाचलः ॥ ४ ॥
 मविन्दुर्मन्दरो वेणुस्नामसो निषधस्तथा ।
 देवशैलयु पर्वण मन्दरस्य महाचलः ॥ ५ ॥
 त्रिकूटशिखराद्रिय कलिङ्गीऽथ पतङ्गकः ।
 रुचकः सानुमांशाद्रिस्ताम्रकोऽथ विशाखवान् ॥ ६ ॥
 श्वेतीदरः समूलश्च वसुधारश्च रत्नवान् ।
 एकशृङ्गी महाशैलो राजशैलः पिपाठकः ॥ ७ ॥
 पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांशाचलोत्तमः ।
 दूष्येते दक्षिणे पार्श्वे मेरीः प्रोक्ता महाचलाः ॥ ८ ॥
 सुरक्षः शिशिरालश्च वैदुर्यः कपिलस्तथा ।
 ईपञ्जरीऽथ महाभद्रः सुरसः कपिलो मधुः ॥ ९ ॥

अञ्जनः कुक्कुटः कृष्णः पाण्डुरश्चाचलोत्तमः ।
 सहस्रशिखरश्चाद्रिः पारिपात्रः समृङ्गवान् ॥ १० ॥
 पश्चिमेन तथा मेरोर्विस्तम्भात् पश्चिमाद्वहिः ।
 एतेऽचलाः समाख्याताः शृणुष्वान्यांस्तथोत्तरान् ॥ ११ ॥
 शङ्खकूटोऽथ वृषभो हंसनाभस्तथाचलः ।
 कपिलेन्द्रस्तथा शैलः सानुमान् नील एव च ॥ १२ ॥
 स्वर्शुश्रुङ्गी शतश्रुङ्गी पुष्यको मेघपर्वतः ।
 विरजाचो वराहाद्रिर्मयूरी जारुधिस्तथा ॥ १३ ॥
 इत्येते कथिता ब्रह्मन् ! मेरोरुत्तरतो नगाः ।
 एतेषां पर्वतानान्तु द्रोण्योऽतीवमनोहराः ॥ १४ ॥
 वनैरमलपानीयैः सरोभिरुपगोभिताः ।
 तासु पुण्यकृतां जन्म मनुष्याणां द्विजोत्तम ! ॥ १५ ॥
 एते भीमा द्विजश्रेष्ठ ! स्वर्गाः स्वर्गगुणाधिकाः ।
 न तासु पुण्यपापानामपूर्वाणामुपार्जनम् ॥ १६ ॥
 पुण्योपभोगा एवोक्ता देवानामपि तास्वपि ।
 शीतान्तादेषु चैतेषु गेलेषु द्विजमत्तम ! ॥ १७ ॥
 विद्याधराणां यक्षाणां किन्नरोरगरत्नसाम् ।
 देवानाञ्च महावासा गन्धर्व्वाणां च शोभनाः ॥ १८ ॥
 महापुण्या मनोज्ञैश्च सदेवोपवनैर्युताः ।
 सरांसि च मनोज्ञानि सर्वर्तुसुखदोऽनिलः ॥ १९ ॥
 न चैतेषु मनुष्याणां वैमनस्थानि कुतचित् ।
 तदेवं पार्थिवं पद्मं चतुश्चक्रं मयोदितम् ॥ २० ॥
 भद्राश्वभारताद्यानि पत्राण्यस्य चतुर्दिशम् ।
 धारतं नाम यद्वर्षं दक्षिणेन मयोदितम् ॥ २१ ॥

तत् कर्म भूमिर्नान्यत्र संप्राप्तिः पुण्यपापयोः ।
 एतत् प्रधानं विज्ञेयं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २२ ॥
 तस्मात् स्वर्गापवर्गौ च मानुष्यनारकावपि ।
 तिर्यक्त्वमथवाप्यन्यत् नरः प्राप्नोति वै हिज ! ॥ २३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भुवनकोषे ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

धराधारं जगद्योनिं यदं नारायणस्य च ।
 ततः पृथ्वा या देवी गङ्गा दिग्गताऽत्रेणौ ॥ १ ॥
 सा प्रविश्य सुधायोनिं सोममाधारमश्रुताम् ।
 ततः सम्बध्यमानार्करजिसङ्गतिपावनौ ॥ २ ॥
 पपात मेरुपृष्ठे च सा चतुर्धा ततो ययौ ।
 मेरुकूटतटान्तेभ्यो निपतन्ती विवर्तिता ॥ ३ ॥
 विकीर्यमाणसलिला निरालम्बा पपात सा ।
 मन्दराद्येषु पादेषु प्रविभक्तोदका समम् ॥ ४ ॥
 चतुर्ष्वपि पपाताम्बुविभिन्नाङ्घ्रिशिलोच्चया ।
 पूर्व्याशीतेऽतिविख्याता ययौ चैत्ररथं वनम् ॥ ५ ॥
 तत् प्लावयित्वा च ययौ वरुणोदं सरोवरम् ।
 शीतान्तश्च गिरिं तस्मात्ततश्चान्यान् गिरीन् क्रमात् ॥ ६ ॥

गत्वा भुवः समासाद्य भद्राशाञ्जलधिं गता ।
 तथैवालकनन्दाख्यं दक्षिणे गन्धमादने ॥ ७ ॥
 मेरुपादवनं गत्वा नन्दनं देवनन्दनम् ।
 मानसञ्च महावेगात् प्लावयित्वा सरोवरम् ॥ ८ ॥
 असाद्य शैलराजानं रम्यं हि शिखरन्तथा ।
 तस्माच्च पर्वतान् सर्वान् दक्षिणोपक्रमोदितान् ॥ ९ ॥
 तान् प्लावयित्वा संप्राप्ता हिमवन्तं महागिरिम् ।
 दधार तत्र तां गम्भुर्न मुमोच वृषध्वजः ॥ १० ॥
 भगीरथेनोपवासैः मुत्या चाराप्रितो विभुः ।
 तत्र मुक्ता च शर्व्येण सप्तधा दक्षिणोदधिम् ॥ ११ ॥
 प्रविवेश त्रिधा प्राच्यां प्लावयन्ती महानदी ।
 भगीरथरथस्यानु स्नीतसैकेन दक्षिणाम् ॥ १२ ॥
 तथैव पश्चिमे पादे विपुले सा महानदी ।
 स्वरक्षुरिति विख्याता वैभ्राजं सा चलं ययौ ॥ १३ ॥
 शीतोदञ्च सरस्वन्नात् प्लावयन्ती महानदी ।
 स्वरक्षुः पर्वतं प्राप्ता ततश्च त्रिगिखं गता ॥ १४ ॥
 तस्मात् क्रमेण चाद्रीणां शिखरेणु निपत्य सा ।
 केतुमालं समासाद्य प्रविष्टा लवणोदधिम् ॥ १५ ॥
 सुपार्श्वन्तु तथैवाद्रिं मेरुपादं हि सा गता ।
 तत्र सोमेति विख्याता सा ययौ सवितुर्वनम् ॥ १६ ॥
 तत्प्लावयन्ती संप्राप्ता महाभद्रं सरोवरम् ।
 ततश्च शङ्कुकूटं सा प्रयाता वै महानदी ॥ १७ ॥
 तस्माच्च वृषभादीन् सा क्रमात् प्राप्य शिलीचयान् ।
 मन्वार्थवननुप्राप्ता प्लावयित्वात्तरान् कुरुन् ॥ १८ ॥

एवमेषा मया गङ्गा कथिता ते द्विजर्षभ ! ।
 जम्बु द्वीपनिवेशाच्च वर्षाणि च यथातथम् ॥ १८ ॥
 वसन्ति तेषु सर्वेषु प्रजाः किंपुरुषादिषु ।
 सुखप्राया निरातङ्गा न्यूनतोल्लस्रवर्जिताः ॥ २० ॥
 नवस्वपि च वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ।
 एकैकस्मिंस्तदा देशे नद्यश्चाद्रिविनिःसृताः ॥ २१ ॥
 यानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ द्विजोत्तम ! ।
 तेषूद्भिदानि तीयानि मेघवाचत्र भारते ॥ २२ ॥
 वार्ची स्वाभाविकी देश्या तीयोत्या मानसी तथा ।
 कर्मजा च नृणां सिद्धिर्वर्षेष्वे तेषु चाष्टसु ॥ २३ ॥
 कामप्रदभ्यो वृक्षेभ्यो वार्ची सिद्धिः स्वभावजा ।
 स्वाभाविकी समाख्याता हस्तिदेश्या च दैशिकी ॥ २४ ॥
 श्रयां सौत्माच्च तीयोत्या ध्यानोपेता च मानसी ।
 उपासनादिकायर्चात्तु धर्मजा साप्युदाहृता ॥ २५ ॥
 न चैतेषु युगास्तथा नाधयो व्याधयो न च ।
 पुण्यापुण्यसंसारम्भो नैव तेषु द्विजोत्तम ! ॥ २६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे गङ्गापतारो नाम ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितन्स्वेतज्जम्बु द्वीपं समासतः ।

यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म नान्यत्र पुण्यदम् ॥ १ ॥

THE KUPPOSWAMI RESEARCH SOCIETY

पापाय वा महाभाग ! वर्जयित्वा तु भारतम् ।
 इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यञ्चान्तञ्च गम्यते ॥ २ ॥
 न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म विधोयते ।
 तस्माद्दिस्तरथो ब्रह्मन् ! ममैतद्भारतं वद ॥ ३ ॥
 ये चास्य भेदा यावन्तो यथावत् स्थितिरेव च ।
 वर्षीज्यं द्विजशार्दूल ! ये चास्मिन् देशपर्वताः ॥ ४ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोध मे ।
 समुद्रान्तरिता ज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रद्वीपः कशेरुमांस्ताम्रवर्णी गभस्तिमान् ।
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वी वारुणस्तथा ॥ ६ ॥
 अयन्तु नवनस्तीपां द्वीपः सागरसंभृतः ।
 योजनानां सहस्रं वै द्वीपीज्यं दक्षिणोत्तरात् ॥ ७ ॥
 पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यथनास्तथा ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थिता द्विज ! ॥ ८ ॥
 इजराध्यायवणिज्याद्यैः कर्मभिः कृतपावनाः ।
 तेषां संख्यवहारश्च एभिः कर्मभिरिष्यते ॥ ९ ॥
 स्वर्गापवर्गप्रःप्तियुगलं पापञ्च वै तदा ।
 महेन्द्री मलयः सञ्चः शक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ १० ॥
 विन्ध्यश्च पारिपातश्च ममैवात्र कुजाचलाः ।
 तेषां सहस्रगयान्ये भूधरा ये समीपगाः ॥ ११ ॥
 विस्तारोच्छ्रयिणी रमया विपुलाद्याश्च मानवः ।
 कोलाहलः सवैभ्राजी मन्दरो दर्दुराचलः ॥ १२ ॥
 वातस्रनी वैद्युतश्च मैनाकः स्वरसस्तथा ।

तुङ्गप्रस्थो नागगिरी रोचनः पाण्डराचलः ॥ १३ ॥
 पुष्पो गिरिर्दुर्जयन्तो रैवतोऽर्बुद एव च ।
 ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतस्मरः ॥ १४ ॥
 श्यीपर्वतश्च कोरश्च शतशोऽन्ये च पर्वताः ।
 तैर्विमिश्रा जनपदा स्नेच्छाश्चार्याश्च भागशः ॥ १५ ॥
 तैः पीयन्ते सरित्श्रेष्ठा यास्ताः समप्रङ्निबोध मे ।
 गङ्गा सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथापरा ॥ १६ ॥
 यमुना च शतद्रुय वितस्तेरावती कुहुः ।
 गोमती धूमपापा च बाहुदा सदृशद्वती ॥ १७ ॥
 त्रिप्रासा देविका रंक्षुर्निश्चौरा गण्डकी तथा ।
 कौशिकी चापगा विप्र ! हिमवत्पादनिःसृताः ॥ १८ ॥
 वेदस्मृतिर्वेदवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च ।
 वेण्वा सानन्दनी चैव सदानीरा महो तथा ॥ १९ ॥
 पारा चर्मखती नूपी विदिद्या वेत्रवत्यपि ।
 शिप्रा ह्यवर्णी च तथा पारिपात्राययाः स्मृताः ॥ २० ॥
 शोणी महानदश्चैव नर्मदा सुरथाऽद्रिजा ।
 मन्दाकिनी दग्धाश्वा च चित्रकूटा तथापरा ॥ २१ ॥
 त्रिवीत्यला सतमसा करमीदा पिशाचिका ।
 तथान्या पिप्पलित्थोणिर्विपाशा वञ्जुला नदी ॥ २२ ॥
 सुमेरुजा शुक्तिमती शकुली त्रिदिवाक्रमुः ।
 स्कन्धपादप्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी ॥ २३ ॥
 शिप्रा पगीष्णी निर्विम्या तापी सनिषधावती ।
 वेण्वा वैतरणी चैव सिनोबाली कमुदती ॥ २४ ॥
 करतोया महागौरी दुर्गा चान्तःशिरा तथा ।

विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्ड्रजलाः शुभाः ॥ २५ ॥
 गोदावरी भीमरथा कृष्णा वेण्या तथापरा ।
 तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेर्ययापगा ॥ २६ ॥
 विन्ध्यपादविनिष्क्रान्ता इत्येताः सरिदुत्तमाः ।
 कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा सत्पलावती ॥ २७ ॥
 मलयद्विमसङ्गता नद्यः गीतजलास्त्रिमाः ।
 पितृमोमर्षिकुल्या च इक्षुका त्रिदिवा च या ॥ २८ ॥
 लाङ्गलिनी वंगङ्गरा महेन्द्रप्रभवाः स्रुताः ।
 ऋषिकुल्या कुमारी च मण्डगा मन्दवाहिनी ॥ २९ ॥
 कृपा पलागिनी चैव शुक्तिप्रत्प्रभवाः स्रुताः ।
 सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गाः समुद्रगाः ॥ ३० ॥
 विश्वस्य मात्रः सर्वाः सर्वपापहरा स्रुताः ।
 अन्याः सहस्रगथीक्ताः क्षुद्रनद्यो दिजोत्तम ! ॥ ३१ ॥
 प्रावृट्कालवहाः सन्ति सदाकालवहाश्च याः ।
 मत्स्याश्वकूटाः कुल्याश्च कुन्तलाः कागिकीगलाः ॥ ३२ ॥
 अश्वीयाकेलिङ्गाश्च मलकाश्च वृकोः सह ।
 मध्यदेश्या जनपदाः प्रायशीर्षी प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥
 मन्दास्य चोत्तरे यास्तु नत गोदावरी नदी ।
 पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३४ ॥
 गोवर्द्धनं परं रम्यं भार्गवस्य मन्नात्मनः ।
 वाह्नीका वाटधानाश्च अभीराः कालतीयकाः ॥ ३५ ॥
 अपरान्ताश्च शूद्राश्च पल्लवाश्चर्षखण्डिकाः ।
 गाम्भारा गवनाश्चैव सिन्धु, भीवीरमद्रकाः ॥ ३६ ॥
 शतद्रुजाः कलिङ्गाश्च पारदा चारभूषिकाः ।

माठरा बहुभद्राश्च कैकेया दग्मालिकाः ॥ ३७ ॥
 क्षत्रियोपनिवेशश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ।
 कास्वाजा दरदाश्चैव ववैरा हर्षवर्द्धनाः ॥ ३८ ॥
 चोनाश्चैव तु खागाश्च बहुशा वाह्यतानराः ।
 आत्रियाश्च भरवाजाः पुष्कलाश्च कुशिरुकाः ॥ ३९ ॥
 लम्पाकाः शूलकाराश्च चुलिका जागुडैः सह ।
 श्रौपथाश्चानिमद्राश्च तिरातानाश्च जातयः ॥ ४० ॥
 तामसा हंसमार्गश्च काश्मीरास्तुङ्गनास्तथा ।
 शूलिकाः कुहकाश्चैव ऊर्षी दर्शस्तथैव च ॥ ४१ ॥
 एतं देगा क्षत्रौच त्तु पाण्ड्यान्देशान्निबोध मे ।
 अधारका मुदकना अर्कागैश्चा वद्विगिराः ॥ ४२ ॥
 यथा प्रवृज्जा रङ्गिया मानवा मानवर्त्तिका ।
 ब्राह्मीत्तराः प्राञ्जया भार्गवा ज्ञेयमल्लकाः ॥ ४३ ॥
 प्राग्ज्योतिषाय मद्राश्च विदेहास्तास्त्रालिप्तकाः ।
 मल्ला मगधगीमल्लाः पाच्यः जनपदाः स्मृताः ॥ ४४ ॥
 अथापरं जनपदा दक्षिणार्थवासिनः ।
 पुण्ड्राश्च केवलाश्चैव च, जङ्गलास्तथैव च ॥ ४५ ॥
 शैलूषा मूषिकाश्चैव कुरुजा नाम वामकाः ।
 महाराष्ट्रा माहिषका कारिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ ४६ ॥
 आभीगाः सह वैशक्या शालक्याः शवराश्च ये ।
 पुलिन्दा विन्ध्यमीलिया वैदर्भा दण्डके, सह ॥ ४७ ॥
 पौरिका मीलिकाश्चैव अश्लका भोगवर्द्धनाः ।
 नैषिकाः कुन्तला अन्धा उज्जेश वनदारकाः ॥ ४८ ॥
 दक्षिणात्यास्त्वमी देशा अपरान्तान् निबोध मे ।

सूर्यारकाः कालिबला दुर्गाखानीकटैः सह ॥ ४९ ॥

पुलिन्दाय सुमीनाय रूपमाः स्थापदैः सह ।

तथा कुरुमिनश्चैव सर्वे चैव कठाक्षराः ॥ ५० ॥

नामिक्यावाश्च ये चान्ये ये चैवोत्तरनर्मदाः ।

भीरुकच्छाः समाहियाः सह सारस्वतैरपि ॥ ५१ ॥

काश्मीराश्च सुराद्राश्च श्रवत्याश्चार्जुदैः सह ।

इत्येते ह्यपरान्ताश्च शृणु विन्ध्यनिवासिनः ॥ ५२ ॥

सरजाश्च कछुषाश्च केवलायोत्कलैः सह ।

उत्तमर्षा दशार्षाश्च भोज्याः किस्किन्धकैः सह ॥ ५३ ॥

तोगलाः कीगलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशस्तथा ।

तुम्बुरास्तुम्बुलाश्चैव पटवो नैषधैः सह ॥ ५४ ॥

अन्नजास्तुष्टिकाराश्च वीरहोत्रा ह्यवन्तयः ।

एते जनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ ५५ ॥

अतो द्वेगान् प्रवक्ष्यामि पर्वताग्रविणय ये ।

नीहारा हंसमार्गाश्च कुरवो गुर्गणाः खसाः ॥ ५६ ॥

कुन्तप्रावरणाश्चैव ऊर्णा दार्वाः सक्रवकाः ।

त्रिगर्ता गालवाश्चैव क्रिरातास्तामसैः सह ॥ ५७ ॥

ऊतत्रे तादिकथात्र चतुर्युगकृतो विधिः ।

एतत्तु भारतं वर्षं चतुःसंस्थानसंस्थितम् ॥ ५८ ॥

दक्षिणापरतो ह्यस्य पूर्वेण च महोदधिः ।

हिमवानुत्तरेणास्य कार्मुकश्च यथा गुणः ॥ ५९ ॥

तदेतद्भारतं वर्षं सर्ववोजं द्विजात्तमम् ।

ब्रह्मत्वममरेयत्वं देवत्वं मरुतस्तथा ॥ ६० ॥

मृगपञ्चसरोथोनिस्तद्वत्सर्वं सरोचपाः ।

स्थावराणाञ्च सर्वेषामितो ब्रह्मन् ! शुभाशुभैः ॥ ६१ ॥

प्रयाति कर्मभूर्ब्रह्मन् ! नान्या लोकेषु विद्यते ।

देवानामपि विप्रर्षे ! सदा एष मनोरथः ॥ ६२ ॥

अपि मानुषमाप्तगामो देवत्वात् प्रच्युताः चितौ ।

मनुष्यः कुरुते तत्तु यन्न शक्यं सुरासुरैः ॥ ६३ ॥

तत्कर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्मस्थ्यापनोत्सुकैः ।

न किञ्चित् क्रियते कर्म सुखलेशोपट्टंहितैः ॥ ६४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नद्यादिवर्णनो नाम ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः

क्रोष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितं सम्यक् भवता भारतं मम ।

सरितः पर्वता देशा ये च तत्र वसन्ति वै ॥ १ ॥

किन्तु कूर्मस्त्वया पूर्वं भारते भगवान् हरिः ।

कथितस्तस्य संस्थानं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥

कथं स संस्थितो देवः कूर्मरूपी जनार्दनः ।

शुभाशुभं मनुष्याणां व्यज्यते च ततः कथम् ॥

यथामुखं यथापादन्तस्य तद्ब्रूह्यशेषतः ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

प्राङ्मुखी भगवान् ! देवः कूर्मरूपी व्यवस्थितः ।
 आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदमिदं द्विज ! ॥ ४ ॥
 नवधा संस्थितान्यस्य नक्षत्राणि समन्ततः ।
 विषयाश्च द्विजश्रेष्ठ ! ये सम्यक् तान्निबोध मे ॥ ५ ॥
 वेदमन्त्रा विमाण्डव्याः शाखनीपास्तथा शकाः ।
 उज्जिहानास्तथा वत्स ! घोषसंख्यास्तथा खगाः ॥ ६ ॥
 मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरमेनाः समाधुराः ।
 धर्मारण्या ज्योतिषिका गौरग्रीवा गुडाश्मकाः ॥ ७ ॥
 वदेहकाः सपाञ्चालाः संकेताः कङ्कमारुताः ।
 कालकीटिसपाषण्डाः पारिपात्रनिवासिनः ॥ ८ ॥
 कापिङ्गलाः कुरुर्वाहस्तथैवोडुम्बरा जनाः ।
 गजाह्वयाश्च कूर्मस्य जलमध्यनिवासिनः ॥ ९ ॥
 कृत्तिका रोहिणी सौम्या एतेषां मध्यवासिनाम् ।
 नक्षत्रत्रितयं विप्र ! शुभाशुभविपाटकम् ॥ १० ॥
 हृष्यजोऽञ्जनथैव जम्बूस्थो मानवाचलः ।
 सर्पकर्णो व्याघ्रमुखः खर्मकः कर्कटाशनः ॥ ११ ॥
 तथा चन्द्रेण्वराथैव खशाय मगधास्तथा ।
 गिरयो मैथिलाः शुभ्रास्तथा वटनटन्तुराः ॥ १२ ॥
 प्राग्ज्योतिषाः सलीहित्याः सामुद्राः पुरुषादकाः ।
 पूर्वोत्कटो भद्रगौरस्तथोदयगिरिर्द्विज ! ॥ १३ ॥
 कशाया मेखलामुष्टास्तान्त्रलिप्तैकपादपाः ।
 वहेमाना कीशलाश्च मुखे कूर्मस्य संस्थिताः ॥ १४ ॥
 रौद्रः पुनर्वसुः पुष्यो नक्षत्रत्रितयं मुखे ।

पादे तु दक्षिणे देशाः क्रीष्टुके वदतः शृणु ॥ १५ ॥
 कलिङ्गवङ्गजठराः कोशला मृषिकास्तथा ।
 चेदयश्चोर्द्ध्वकर्षाश्च मत्स्याद्या विन्ध्यवासिनः ॥ १६ ॥
 विदर्भा नारिकेलाश्च धर्मद्वीपास्तथैलिकाः ।
 व्याघ्रग्रीवा महाग्रीवास्तैपुराः श्मश्रुधारिणः ॥ १७ ॥
 कैस्किन्ध्या हैमकूटाश्च निषधाः कटकस्थलाः ।
 दगर्षाहारिका नग्ना निषादाः काकुलालकाः ॥ १८ ॥
 तथैव पर्णशवराः पादे वै पूर्वदक्षिणे ।
 अश्लेषर्चं तथा पैत्रं फाल्गुण्यः प्रथमास्तथा ॥ १९ ॥
 नक्षत्रत्रितयं पादमाश्रितं पूर्वदक्षिणम् ।
 लङ्का कालाजिनाश्चैव शैलिका निकटास्तथा ॥ २० ॥
 महेन्द्रमलयाद्रौ च दर्दुरे च वसन्ति ये ।
 कर्कोटकवने ये च भृगुकच्छाः सकोङ्कना ॥ २१ ॥
 सर्वाश्चैव तथाभीरा वेण्यास्तीरनिवासिनः ।
 अवन्तयो दासपुरास्तथैवाकणिनो जनाः ॥ २२ ॥
 महाराष्ट्राः सकर्णाटा गोनर्दाश्वित्रकूटकाः ।
 चोलाः कोलगिराश्चैव क्रीञ्चद्वीपजटाधराः ॥ २३ ॥
 कावेरी ऋष्यमूकस्था नासिन्ध्याश्चैव ये जनाः ।
 शङ्खशुक्त्यादिवैदूर्यशैलप्रान्तचराश्च ये ॥ २४ ॥
 तथा वारिचराः कोलाः चर्मपट्टनिवासिनः ।
 गणवाह्याः पराः कृष्णाद्वीपवासनिवासिनः ॥ २५ ॥
 सूर्याद्रौ कुमुदाद्रौ च ते वसन्ति तथा जनाः ।
 श्रीखावनाः सपिथिकास्तथा ये कर्मनायकाः ॥ २६ ॥
 दक्षिणाः कौरुषा ये च ऋषिकास्तापसाश्रमाः ।

ऋषभाः सिंहलाक्षैव तथा काञ्चीनिवासिनः ॥ २७ ॥
 तिलङ्गा कुञ्जरदरीकच्छवासाश्च ये जनाः ।
 ताम्रपर्णी तथा कुच्चिरिति कूर्मस्य दक्षिणः ॥ २८ ॥
 फाल्गुण्यशीत्तरा हस्ता चित्रा चर्त्तत्रयं द्विज ! ।
 कूर्मस्य दक्षिणे कुक्षी बाह्यपादस्तथापरम् ॥ २९ ॥
 काम्बीजाः पङ्कवाश्चैव तथैव वडवामुखाः ।
 तथा च सिन्धुसौवीराः सानर्त्ता वनितामुखाः ॥ ३० ॥
 द्रावणाः सार्गिगाः शूद्राः कर्णप्राधेयवर्वराः ।
 किराताः पारदाः पाण्डुरास्तथा पारशवाः कलाः ॥ ३१ ॥
 धूर्त्तका हैमगिरिकाः सिन्धुकालकवैरताः ।
 सौराष्ट्रा दरदाश्चैव द्राविडाश्च महार्णवाः ॥ ३२ ॥
 एते जनपदाः पाटे स्थिता वै दक्षिणेऽपरे ।
 स्वात्यो विशाखा मैत्रश्च नक्षत्रत्रयमेव च ॥ ३३ ॥
 मणिमेषः चुराद्रिश्च खल्लनोऽस्तागिरिस्तथा ।
 अपरान्तिका हैहयाश्च शान्तिका विप्रशस्तकाः ॥ ३४ ॥
 कोकङ्कणाः पञ्चदका वमना ह्यवरास्तथा ।
 तारक्षुरा ह्यङ्गतकाः शर्कराः शाल्मवेश्मकाः ॥ ३५ ॥
 गुरुम्वराः फलगुणका वेणुमत्याश्च ये जनाः ।
 तथा फल्गुलुका घोरग गुरुहाश्च कलास्तथा ॥ ३६ ॥
 एकेक्षणा वाजिकेया दीर्घग्रीवाः मञ्चलिकाः ।
 अश्वकेगास्तथा पुच्छे जनाः कूर्मस्य संस्थिताः ॥ ३७ ॥
 ऐन्द्रमूलन्तथापाठा नक्षत्रत्रयमेव च ।
 माण्ड्याशण्डखाराश्च अश्वकाश्चनतास्तथा ॥ ३८ ॥
 कुन्धतालडहाश्चैव स्त्रीवाद्या बालिकास्तथा ।

नृसिंहा वेणुमत्याञ्च वलावस्थास्तथापरे ॥ ३९ ॥
 धर्मवद्वास्तथालूका उरुकर्मस्थिता जनाः ।
 वामपादे जनाः पार्श्वे स्थिताः कूर्मस्य भागुरे ॥ ४० ॥
 आपाटाश्रवणे चैव धनिष्ठा यत्र संस्थिता ।
 कैनामो हिमवांयैव धनुषान् वसुमांस्तथा ॥ ४१ ॥
 क्रीञ्चाः कुरुवकाश्चैव क्षुद्रवीणाश्च ये जनाः ।
 रमालयाः सकैकेया भोगप्रस्थाः सयामुनाः ॥ ४२ ॥
 अन्तर्हीपास्त्रिगर्तीय अग्नीजराः सार्दना जनाः ।
 तथैवाश्वमुखाः प्राप्ताद्यिविडाः केगधारिणः ॥ ४३ ॥
 दामेरका वटधानाः श्वधानास्तथैव च ।
 पुष्कलाधमकैरातास्तथा तर्जागिलाश्रयाः ॥ ४४ ॥
 अस्वाना मातावा सदा वेणुकाः सवदन्तिकाः ।
 पिङ्गला मागककहा हृणाः कीहलकास्तथा ॥ ४५ ॥
 माण्डव्या भूतियुवकाः शातका हिमतारकाः ।
 यर्गामत्याः सगाभ्याराः सुरमागरराशयः ॥ ४६ ॥
 योधिया दासमेयाश्च राजन्याः श्यामकास्तथा ।
 चेमधूर्त्तीय कूर्मस्य वामकुजिसुपाश्रिताः ॥ ४७ ॥
 वारुणञ्चात्र नक्षत्रं तत्र प्रौष्ठपदाडयम् ।
 येन किन्नरराजप्रञ्च पशुपालं सकोचकम् ॥ ४८ ॥
 काश्मीरकं तथा राष्ट्रमभिसारजनस्तथा ।
 दवदास्त्वङ्गनाश्चैव कुलटा वनराष्ट्रकाः ॥ ४९ ॥
 स्फैरिष्ठा ब्रह्मपुरकास्तथैव वनवाहकाः ।
 किरातकौशिकानन्दा जनाः पङ्कवलोलनाः ॥ ५० ॥
 दार्वादा मरकाश्चैव कुरटाश्चान्नदारकाः ।

एकपादाः खगा घोषाः स्वर्गभीमानवद्यकाः ॥ ५१ ॥

तथा सववना हिङ्गाक्षीरप्रावरणाश्च ये ।

त्रिनेत्राः पीरवायैव गन्धर्व्वाश्च द्विजोत्तम ! ॥ ५२ ॥

पूर्वीत्तरन्तु कर्मस्य पादमेते समाश्रिताः ।

रेवत्याश्चाग्निदैवत्यं याम्यञ्चक्षेन्निति त्वयम् ॥ ५३ ॥

तत्र पादे समाख्यातं पाकाय मुनिसत्तम ! ।

देशेष्वेतेषु चैतानि नक्षत्राण्यपि वै द्विज ! ॥ ५४ ॥

एतत्पीडा अमो देगाः पीडन्ते ये क्रमादिताः ।

यान्ति चाभ्युदयं विप्र ! ग्रहेः सम्यगवस्थितैः ॥ ५५ ॥

यस्यर्क्षस्य पतिर्यो वै ग्रहस्तद्भावितो भवम् ।

तद्देशस्य मुनिश्रेष्ठ ! तदुत्कर्षं शुभागमः ॥ ५६ ॥

प्रत्येकं देगसामान्यं नक्षत्रग्रहसम्भवम् ।

भयं लोकस्य भवति शोभनं वा द्विजोत्तम ! ॥ ५७ ॥

स्वर्गैर्गोभनेजन्तोः सामान्यमिति भीतिदम् ।

ग्रहैर्भवति पीडोत्थमन्यायासमशोभनम् ॥ ५८ ॥

तथैव शोभनः पाको दुःस्थितेषु तथा ग्रहैः ।

अचोपकाराय नृणां देगक्षेत्रात्मनो वधैः ॥ ५९ ॥

इत्ये गोष्ठेऽथ भूत्वेषु सुहृत्सु तनयेषु वा ।

भार्यायाञ्च ग्रहे दुस्ये भयं पुण्यवतां नृणाम् ॥ ६० ॥

आत्मन्यथान्यपुण्यानां सर्वत्रैवातिपापिनाम् ।

नैकत्रापि क्षपापानां भयमस्ति कदाचन ॥ ६१ ॥

दिग्देशजनसामान्यं नृपयामानप्रसात्सजम ।

नक्षत्रग्रहसामान्यं नरो भुङ्क्ते शुभाशुभम् ॥ ६२ ॥

परम्पराभिरक्षा च ग्रहादीस्थे न जायते ।

एतेभ्य एव विप्रेन्द्र ! शुभहानिस्तथाशुभैः ॥ ६३ ॥
 यदेतत् कूर्मसंस्थानं नक्षत्रेषु मयोदितम् ।
 एतत् तु देयसामानप्रमशुभं शुभमेव च ॥ ६४ ॥
 तस्माद्द्विजाय देगर्चं ग्रहपौडान्तथात्मनः ।
 कुर्वीत शान्तिं मेधावी लोकवादांश्च सत्तम ! ॥ ६५ ॥
 आकागादिवतानाञ्च दैत्यादीनाञ्च दीर्हृदाः ।
 पृथ्व्यां पतन्ति ते लोके लोकवादा इति श्रुताः ॥ ६६ ॥
 तां तथैव दुग्धः कुर्वीत् लोकवादान्न हापयेत् ।
 तेषान्तत्करणाद्गृणां युक्ती दुष्टागमत्रयः ॥ ६७ ॥
 शुभोदयं प्रहानिञ्च पापानां द्विजसत्तम ।
 प्रज्ञाहानिं प्रकुर्व्युस्ते द्रव्यादीनाञ्च कुर्वते ॥ ६८ ॥
 तस्माच्छान्तिपरः प्राज्ञो लोकवादरतस्तथा ।
 लोकवादांश्च शान्तीय ग्रहपौडासु कारयेत् ॥ ६९ ॥
 अद्भोक्तानुपवासांश्च शस्तं चैत्यादिवन्दनम् ।
 जप होमं तथा दानं स्नानं क्रोधादिवर्जनम् ॥ ७० ॥
 अद्भोहः सदेभूर्तपु मैत्रीं लुब्धाञ्च पण्डितः ।
 वर्जयेद्दसतीं वा वसतिवादांस्तथैव च ॥ ७१ ॥
 ग्रहपूजाञ्च कुर्वीत सर्वपौडासु मानवः ।
 एवं श्रायन्त्यशेषाणि घोराणि द्विजसत्तम ! ॥ ७२ ॥
 प्रयतानां मनुष्याणां ग्रहवीर्यान्त्यशेषतः ।
 एष कूर्मी मया ख्याती भारते भगवान् विभुः ॥ ७३ ॥
 नास्त्ययो ह्यचिन्तात्मा यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 तत्र देवाः स्थिताः सर्वं प्रतिनद्यत्प्रश्रयाः ॥ ७४ ॥
 तथा मध्ये हुतवहः पृथ्वी सोमश्च वै द्विज ! ।

मेघादयस्त्रयो मध्ये मुखे ही मिथुनादिकी ॥ ७५ ॥
 प्राग्दक्षिणे तथा पादे कर्किसिंहौ व्यवस्थितौ ।
 सिंहकन्यातुलाश्चैव कुक्षी राशित्रयं स्थितम् ॥ ७६ ॥
 तुलाय वृश्चिकश्रीभौ पादे दक्षिणपश्चिमे ।
 पृष्ठे च वृश्चिकेनैव सह धन्वी व्यवस्थितः ॥ ७७ ॥
 वायव्ये चास्य वै पादे धनुर्गौहादिकं त्रयम् ।
 कुम्भमीनौ तथैवास्य उत्तरां कुक्षमाश्रितौ ॥ ७८ ॥
 मीनमेघौ द्विजश्रेष्ठ ! पादे पूर्वोत्तरे स्थितौ ।
 कूर्मे देगास्तथर्चाणि देगेष्वेतेषु वै द्विज । ॥ ७९ ॥
 रागयथ तथर्क्षेषु ग्रहरागिष्ववस्थिताः ।
 तस्माद्ग्रहक्षयोऽङ्गसु देगपीडं विनिर्दिशेत् ॥ ८० ॥
 तत्र स्नात्वा प्रकुर्वीत दानहोत्रादिकं विधिम् ।
 स एष वैश्वः पादो ब्रह्मा मय्ये ग्रहस्य यः । ८१ ॥

इति श्रीमाकण्डेयपुराणे कूर्मनिबन्धो नाम ॥ ५८ ॥

जनपटितमोऽध्यायः ।

माकण्डेय उवाच

एवन्तु भारतं वर्षं यथावत् कथितं मने । ।
 दत्तं त्रेता द्वापरञ्च तथातिथ्यचतुष्टयम् ॥ १

अत्रैवैतद्युगानान्तु चातुर्वर्ण्योऽत्र वै द्विज ! ।
 चत्वारि त्रीणि द्वे चैव तथैकञ्च शरच्छतम् ॥ २ ॥
 जीवन्मृत नरा ब्रह्मन् ! कृतव्रितादिके क्रमात् ।
 देवकूटस्य पूर्वस्य शैलेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
 पूर्वेण यत् स्थितं वर्षं भद्राश्वं तन्निबोध मे ।
 श्वेतपर्णश्च नीलश्च शैवालश्चाचलोत्तमः ॥ ४ ॥
 कौरञ्जः पर्णशालाग्रः पञ्चैते तु कुलाचलाः ।
 तेषां प्रसूतिरन्ये ये बहवः क्षुद्रपर्वताः ॥ ५ ॥
 तैर्विंशति जनपदा नानारूपाः सहस्रशः ।
 ततः कुमुदसंकाशाः शुद्धसानुसमङ्गलाः ॥ ६ ॥
 इत्येवमादयोऽन्येऽपि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 शीता शङ्खावती भद्रा चक्रावर्त्तादिकास्तथा ॥ ७ ॥
 नद्योऽथ बह्व्यो विस्तीर्णाः शीततीर्थौघवाहिकाः ।
 अत्र वर्षं नराः शङ्खशुद्धिमसमप्रभाः ॥ ८ ॥
 दिव्यसङ्गमिनः पुण्या दशवर्षशतायुषः ।
 मन्दोत्तमौ न तेषु स्तः सर्वे ते समदर्शनाः ॥ ९ ॥
 तितित्तिर्चादिभिरष्टाभिः प्रकृत्या ते गुणैर्युताः ।
 तत्राप्यश्वशिरा देवश्चतुर्बाहुर्जनार्दनः ॥ १० ॥
 गिरोहृदयमेद्राङ्घ्रिहस्तौश्चाचित्रयान्वितः ।
 तस्याप्यथैवं विषया विज्ञेया जगतः प्रभोः ! ॥ ११ ॥
 केतुमालमतो वर्षं निबोध मम पश्चिमम् ।
 विशालः कम्बलः कृष्णो जयन्तो हरिपर्वतः ॥ १२ ॥
 विशोको वर्द्धमानश्च सप्तैते कुलपर्वताः ।
 अन्ये सहस्रशः शैला येषु लोकगणः स्थितः ॥ १३ ॥

मौलयस्ते महाकायाः शाक्रपीतकरम्भकाः ।
 अङ्गुलप्रमुखाश्चापि वसन्ति शतशो जनाः ॥ १४ ॥
 ये पिवन्ति महानद्यो वंक्षुं श्यामां स्वच्छम्बलाम् ।
 अमोघां कामिनीं श्यामां तथैवान्याः सहस्रशः ॥ १५ ॥
 अत्राप्यायुः समं पूर्वैरत्रापि भगवान् हरिः ।
 वराहरूपी पादास्यहृतपृष्ठपार्श्वतस्तथा ॥ १६ ॥
 त्रिनक्षत्रयुते देशे नक्षत्राणि शुभानि च ।
 इत्येतत् केतुमालन्ते कथितं मुनिमत्तम ! ॥ १७ ॥
 अतःपरं कुरून् वक्ष्ये निषाधिह ममोत्तरान् ।
 तत्र हृत्ता मधुफला नित्यपुष्पफलोपगाः ॥ १८ ॥
 वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ।
 सर्वकामप्रदास्ते हि सर्वकामफलप्रदाः ॥ १९ ॥
 भूमिर्मणिमयी वायुः सुगन्धः सर्वदा सुखः ।
 जायन्ते मानवास्तत्र देवलोकपरिच्युताः ॥ २० ॥
 मियुनानि प्रसूयन्ते समकालम्वितानि वै ।
 अन्योन्यमनुरक्तानि चक्रवाकोपमानि च ॥ २१ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि तेषां माह्वानि वै स्थितिः ।
 चन्द्रकान्तश्च शैलेन्द्रः सूर्यकान्तस्तथापरः ॥ २२ ॥
 तस्मिन् कुलाचनो वर्षे तस्मिन् च महानदी ।
 भद्रमांसा प्रयात्युर्व्यां पुण्यामलजलोधिनी ॥ २३ ॥
 सहस्रगस्तथैवान्या नद्यो वर्षेऽपि षोत्तरे ।
 तथान्याः क्षीरवाहिन्यो घृतवाहिन्य एव च ॥ २४ ॥
 दध्नी हृदास्तथा तत्र तथान्ये चानुपर्वताः ।
 अमृतास्वादकल्पानि फलानि विविधानि च ॥ २५ ॥

वनेषु तेषु वर्षेषु शतशोऽथ सहस्रशः ।

तत्रापि भगवान् विष्णुः प्राक्शिरा मत्सररूपवान् ॥२६॥

विभक्तो नवधा विप्र ! नक्षत्राणां त्रयं त्रयम् ।

दिशस्तथापि नवधा विभक्ता मुनिमत्तम ! ॥ २७ ॥

चन्द्रद्वीपः समुद्रे च भद्रद्वीपस्तथापरः ।

तत्रापि पुरुषो विख्यातः समुद्रान्तर्महामुने ! ॥ २८ ॥

इत्येतत् कथितं ब्रह्मन् । कुरुवर्षं मयोत्तरम् ।

शृणु किंपुरुषादीनि वर्षाणि गन्तो मम ॥ २९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे उत्तरकुरुकथनम् ॥ ५९ ॥

घटितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

गत्तु किम्पुरुषं वर्षं तत् प्रवक्ष्याम्यहं द्विज ! ।

यत्रायुर्दशसाहस्रं पुरुषाणां वपुष्मताम् ॥ १ ॥

अनामया ह्यशोकाश्च नरा यत्र तथा स्त्रियः ।

पुत्रः घण्डश्च तत्रोक्तः सुमहान्नन्दनोपमः ॥ २ ॥

तस्य ते वै फलरसं पिवन्तः पुरुषाः सदा ।

स्थिरग्रीवननिष्पन्नाः स्त्रियश्चीत्यलगन्धिकाः ॥ ३ ॥

अतः परं किंपुरुषाहरिवर्षं प्रवक्ष्यते ।

महारजतसङ्गाया जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ४ ॥

देवलोकच्युताः सर्वे देवरूपाश्च सर्वशः ।

हरिवर्षे नराः सर्वे पिवन्तीक्षुरसं शुभम् ॥ ५ ॥
 न जरा बाधते तत्र न जीर्यन्ते च कर्हिचित् ।
 तावन्तमेव ते कालं जीवन्त्यथ निरामयाः ॥ ६ ॥
 मेरुवर्षं मया प्रोक्तं मध्यमं यद्विलाहतम् ।
 न तत्र सूर्यस्तपति न ते जीर्यन्ति मानवाः ॥ ७ ॥
 लभन्ते नात्मलाभञ्च रश्मयश्चन्द्रसूर्ययोः ।
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च मेरोस्तत्र परा द्युतिः ॥ ८ ॥
 पद्मप्रभाः पद्मगन्धा जम्बूफलरसाग्निः ।
 पद्मपत्रायताक्षास्तु जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ९ ॥
 वर्षीणान्तु सहस्राणि तत्राप्यायुस्त्रयोदश ।
 सरावाकारसंस्कारो मेरुमध्ये इनाहते ॥ १० ॥
 मेरुस्तत्र महाशैलस्तदाख्यातमिलाहतम् ।
 रम्यकं वर्षमप्लात्र कथयिष्ये निबोध तम् ॥ ११ ॥
 वृक्षस्तत्रापि चोत्तङ्गो न्यग्रोधी हरितच्छदः ।
 तस्यापि ते फलरसं पिवन्तो वर्त्तयन्ति वै ॥ १२ ॥
 वर्षायुतायुपस्तत्र नरास्तत्रफलभोगिनः ।
 रतिप्रधानविमला जरादीर्गव्यवर्जिताः ॥ १३ ॥
 तस्मादथोत्तरं वर्षं नाम्ना ख्यातं द्विरश्मयम् ।
 द्विरश्वती नदी यत्र प्रभृतकमलोज्ज्वला ॥ १४ ॥
 मन्नाबलाः सतेजस्का जायन्ते तत्र मानवाः ।
 महाकाया महासत्त्वा धनिनः प्रियदर्शनाः ॥ १५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भुवनकोषः समाप्तः ॥ ६० ॥ ०

एकषष्टितमोऽध्यायः ।

कौष्टिकिरुवाच ।

कथितं भवता सम्यक् यत् पृष्टोऽसि महामुने ! ।
भूयमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणानि तथा ग्रहाः ॥ १ ॥
तेषाञ्चैव प्रमाणञ्च नक्षत्राणाञ्च संस्थितिः ।
भूरादयस्तथा लोकाः पातानान्यखिलान्यपि ॥ २ ॥
स्वायम्भुवं तथा ख्यातं मुने ! मन्वन्तरं मम ।
तदन्तराख्यहं श्रोतुमिच्छे मन्वन्तराणि वै ॥
मन्वन्तराधिपान् देवानृषींस्तत्तनयान्नृपान् ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तरं मयाख्यातं तव स्वायम्भुवं च यत् ।
स्वरोचिषाख्यमन्यत् तु शृणु तस्मादनन्तरम् ॥ ४ ॥
कश्चिद्द्विजातिप्रवरः पुरेऽभूद्रुणास्पदे ।
वरुणायास्तटे विप्रो रूपेणात्यश्विनावपि ॥ ५ ॥
मृदुस्वभावः सदुवृत्तो वेदवेदाङ्गपारगः ।
सदातिथिप्रियो रात्राजगतानां समाश्रयः ॥ ६ ॥
तस्व बुद्धिरियं त्वासीदहं पश्ये वसुधराम ।
अतिरम्यवनीयानां नानानगरशोभिताम् ॥ ७ ॥

अथागतोऽतिथिः कश्चित् कदाचित्तस्य वैश्वनि ।
 नानौषधिप्रभावज्ञो मन्त्रविद्याविशारदः ॥ ८ ॥
 अभ्यर्थितस्तु तेनासौ श्रद्धापूतेन चेतसा ।
 तस्याचख्यौ स देशांश्च रम्याणि नगराणि च ॥ ९ ॥
 वनानि नद्यः शैलांश्च पुण्यानप्रायतनानि च ।
 स ततो विस्मयाविष्टः प्राह तं द्विजसत्तमम् ॥ १० ॥
 अनेकदेशदर्शित्वेनातिशयमसमन्वितः ।
 त्वं नातिवृद्धो वयसा नातिवृत्तश्च यौवनात् ।
 कथमल्पेन कालेन पृथिवीमटसि द्विज ! ॥ ११ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

मन्त्रौषधिप्रभावेण विप्राप्रतिहता गतिः ।
 योजनानां सहस्रं हि दिनार्द्धेन व्रजाम्यहम् । १२ ।
 मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स विप्रस्तं भूय प्रत्युवाचेदमादरात् ।
 श्रद्धधानो वचस्तस्य ब्राह्मणस्य विपर्यितः ॥ १३ ॥
 मम प्रमादं भगवन् ! कुरु मन्त्रप्रभावजम् ।
 द्रष्टुमेतां मम महोमतीविच्छा पवतेते ॥ १४ ॥
 प्रादात्म ब्राह्मणयान्त्रे पादलेपमदारधीः ।
 अभिमन्त्रयामास दिगं तेनाख्याताञ्च दत्ततः ॥ १५ ॥
 तेनानुनिप्तपादांश्च स द्विजो द्विजसत्तम ।
 हिमवन्तमगाद्द्रष्टुं नानापुत्रवणान्वितम् ॥ १६ ॥
 सहस्रं योजनानां हि दिनार्द्धेन व्रजामि यत् ।
 आयास्यामीति सच्चिन्त्य तद्दर्शनापरेण हि ॥ १७ ॥
 संप्राप्तो हिमवत्पृष्ठं नातिशयान्तनुर्द्विज ! ।

विचचार ततस्तत्र तुहिनाचलभूतले ॥ १८ ॥
 पादाक्रान्तेन तस्याथ तुहिनेन विलीयता ।
 प्रत्रालितः पादलेपः परमौषधिसम्भवः ॥ १९ ॥
 ततो जडगतिः सोऽथ इतश्चेतश्च पर्य्यटन् ।
 दृग्गतिमनोज्ञानि सानूनि हिमभूभृतः ॥ २० ॥
 सिद्धगन्धर्वजुष्टानि किन्नराभिरतानि च ।
 क्रीडाविहाररम्याणि देवादीनामितस्ततः ॥ २१ ॥
 दिव्यासरागणशतैराकीर्णान्यवलोकयन् ।
 नादृष्यत द्विजश्रेष्ठः प्राङ्भूतपुलको मुने ! ॥ २२ ॥
 क्वचित् प्रस्रवणाद्भ्रष्टजलपातमनोरमम् ।
 प्रनृत्यच्छिखिकेकाभिरन्यतश्च निनादितम् ॥ २३ ॥
 दातृहृकोयष्टिकाद्यैः क्वचिच्चातिमनोहरैः ।
 पुंस्काकिलकलालापैः श्रुतिहारिभिरन्वितम् ॥ २४ ॥
 प्रफुल्लतरुगन्धेन वासितानिलबीजितम् ।
 मुदा युक्तः स दृष्ट्वा हिमवन्तं महागिरिम् ॥ २५ ॥
 दृष्ट्वा चैतं द्विजसुतो हिमवन्तं महाचलम् ।
 खो द्रक्ष्यामीति संचिन्त्य मतिञ्चक्रे गृहं प्रति ॥ २६ ॥
 विभ्रष्टपादलेपोऽथ चिरेण जडितक्रमः ।
 चिन्तयामास किमिदं मयाज्ञानादनुष्ठितम् ॥ २७ ॥
 यदि प्रलेपो नष्टो मे विलीनो हिमवारिणा ।
 शैलोऽतिदुर्गमथायं दूरञ्चाहमिहागतः ॥ २८ ॥
 प्रथास्यामि क्रियाहानिमग्निशुश्रूषणादिकम् ।
 कथमत्र करिष्यामि सङ्कटं महदागतम् ॥ २९ ॥
 इदं रम्यमिदं रम्यमित्यास्मिन् वरपर्वते ।

सक्तदृष्टिरहं तस्मिं न यास्येऽद्भ्यगतैरपि ॥ ३० ॥
 किन्नराणां कलालापाः समन्ताच्छ्रोत्रहारिणः ।
 प्रफुल्लतरुगन्धाश्च घ्राणमत्यन्तमृच्छति ॥ ३१ ॥
 सुखस्पर्शस्तथा वायुः फलानि रसवन्ति च ।
 हरन्ति प्रसभं चेतो मनोज्ञानि सरांसि च ॥ ३२ ॥
 एवं गते तु पश्येयं यदि कञ्चित् तपोनिधिम् ।
 स ममोपदिशेन्मार्गं गमनाय गृहं प्रति ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स एवं चिन्तयन् विप्रो बभ्राम च हिमाचले ।
 भ्रष्टपाद्ग्रीषधिव्रजो वैक्लवं परमं गतः ॥ ३४ ॥
 तं ददर्श भ्रमन्तञ्च मुनिर्येष्टं वरूथिनी ।
 वराप्सरा महाभागा मौलिया रूपशालिनी ॥ ३५ ॥
 तस्मिन् दृष्टे ततः साभृदुद्विजवर्य्यं वरूथिनी ।
 मदनाक्तदृष्टदया मानुरागा हि तत्क्षणात् ॥ ३६ ॥
 चिन्तयामास को न्वेष रमणीयतमाकृतिः ।
 सफलं मे भवेज्जन्म यदि मां नावमन्यते ॥ ३७ ॥
 अहोऽस्य रूपमाधुर्य्यमहोऽस्य ललिता गतिः ।
 अहो गम्भीरता दृष्टेः कृतोऽस्य सदृशो भुवि ॥ ३८ ॥
 दृष्टा देवास्तथा दैव्याः सिद्धगन्धर्वपन्नगाः ।
 कथमेकोऽपि नास्त्यस्य तुल्यरूपो महात्मनः ॥ ३९ ॥
 यथाहमस्मिन्नय्येप मानुरागस्तथा यदि ।
 भवेदत्र मया कार्यस्ततः पुण्यमन्नयः ॥ ४० ॥
 यद्येष मयि सुस्निग्धां दृष्टिमद्य निपातयेत् ।
 कृतपुण्या न मत्तोऽन्या त्रैलोक्ये वनिता ततः ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सच्चिन्त्यन्ती सा दिव्ययोषित् सारातुरा ।
 आत्मानं दर्शयामास कमनीयतराकृतिम् ॥ ४२ ॥
 तान्तु दृष्ट्वा विजसुतश्चारुरूपां बरुधिनीम् ।
 भोपचारं समागम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ४३ ॥
 का त्वं कमलगर्भाभि कस्य किंवानुतिष्ठसि ।
 ब्राह्मणोऽहमिहायाती नगरादरुणास्पदात् ॥ ४४ ॥
 पादलेपोऽत्र मे ध्वस्ती विलीनी हिमवारिणा ।
 यस्यानुभावाद्वाहमागती मदिरेक्षणे ! ॥ ४५ ॥

बरुधिन्युवाच ।

मीलियाहं महाभागा नाम्ना ख्याता बरुधिनी ।
 विचरामि नदेवात रमणोये महाचले ॥ ४६ ॥
 साहं त्वद्दर्शनादिप्र । कामवक्तव्यताङ्गता ।
 प्रशान्धि यन्मया कार्यं त्वद्धीनास्मि साम्प्रतम् ॥ ४७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

येनोपायेन गच्छेयं निजगहं शुचिस्मिते ! ।
 तन्ममाचक्ष्व कल्याणि ! हानिर्नेऽखिलकर्मणाम् ॥ ४८ ॥
 नित्यनैमित्तिकानान्तु महाहानिर्द्विजन्मनः ।
 भवत्यतस्त्वं हे भद्रे ! मामुद्धर हिमालयात् ॥ ४९ ॥
 प्रशस्यते न प्रवासी ब्राह्मणानां कदाचन ।
 अपराडं न मे भीरु ! देशदर्शनकौतुकम् ॥ ५० ॥
 सती गृहे द्विजायस्य निष्पत्तिः सर्वकर्मणाम् ।
 नित्यनैमित्तिकानाञ्च हानिरेवं प्रवासिनः ॥ ५१ ॥
 सा त्वं किं बहुनोक्तेन तथा कुरु यशस्विनि ! ।

यथा नास्तं गते सूर्ये पश्यामि निजमालयम् ॥ ५२ ॥

वरुथिन्युवाच ।

मैवं ब्रूहि महाभाग ! मामभूत्त द्विवसो मम ।

मां परित्यज्य यत्र त्वं निजगेहमुपैष्यसि ॥ ५३ ॥

अहो रमप्रतरः स्वर्गो न यतो द्विजनन्दन ! ।

अतो वयं परित्यज्य तिष्ठामोऽत्र सुरालयम् ॥ ५४ ॥

स त्वं सह मया कान्त ! कान्तेऽत्र तुहिनाचले ।

रममाणो न मर्त्यानां वाश्ववानां स्मरिष्यसि ॥ ५५ ॥

स्रजो वस्त्राण्यलङ्कारान् भोजनभोज्यानुलेपनम् ।

दास्यामप्रत्र तथाहन्ते स्मरेण वशशा हृता ॥ ५६ ॥

वीणावेणुस्वनं गीतं किन्नराणां मनोरमम् ।

अङ्गाह्लादकरो वायुकणान्नगुदकं शुचि ॥ ५७ ॥

मनोभिलषिता शय्या सुगन्धमनुलेपनम् ।

इहासतो महाभाग ! गृहे जित्ते निजेऽधिकम् ॥ ५८ ॥

इहासतो नैव इरा कदाचित्ते भविष्यति ।

त्रिदशानाजयं भूमिर्गोविनोपचयप्रदा ॥ ५९ ॥

इत्युक्त्वा मानुसाः सा महसा करालेक्षणा ।

आनिलिङ्गं प्रसीदति वदन्ती कलमुन्मनाः ॥ ६० ॥

ब्राह्मण उवाच ।

मा मां स्मार्त्तनीजान्यत्र दृष्टे ! यः सदृशस्तव ।

मयान्यथा याचिता त्वमन्यथैवाप्युपैषि माम् ॥ ६१ ॥

सागं प्रातर्हृतं हृष्यं लोकान् यच्छात शाश्वतान् ।

तेर्लाकरनितर्दाखनं मृष्टे ! हृष्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ६२ ॥

वरुथिन्युवाच ।

किं ते नाहं प्रिया विप्र ! रमणीयो न किं गिरिः ।
गन्धर्वान् किन्नरादींश्च त्यक्त्वाभीष्टो हि कस्तव ॥ ६३ ॥
निजमात्रयमप्यस्माद्भवान् यास्यत्यसंशयम् ।
स्वल्पकालं मया साधे' भुङ्क्ष्व भोगान् सुदुर्लभान् ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अभीष्टा गार्हपत्याद्याः सततं मे त्रयोऽग्नयः ।
रम्यं ममाग्निशरणं देवी विस्तरणी प्रिया ॥ ६५ ॥

वरुथिन्युवाच ।

अष्टावाक्मगुणा ये हि तेषामादौ दया द्विज ! ।
तां करोषि कथं न त्वं मयि मद्दर्भपालक ॥ ६६ ॥
त्वद्विमुक्ता न जीर्वासि तथा प्रीतिमती त्वयि ।
नैतद्वदामग्रहं निथ्या प्रसीद कुलनन्दन ! ॥ ६७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यदि प्रीतिमती सत्यं नापचाराद्ब्रवीषि माम् ।
तदुपायं समाचक्ष्व येन यामि स्वमालयम् ॥ ६८ ॥

वरुथिन्युवाच ।

निजमालयमप्यस्माद्भवान् यास्यत्यसंशयम् ।
स्वल्पकालं मया साधे' भुङ्क्ष्व भोगान् सुदुर्लभान् ॥ ६९ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

न भोगार्थाय विप्राणां गम्यते हि वरुथिनी ।
इह क्लेशाय विप्राणां चेष्टा प्रेत्याफलप्रदा ॥ ७० ॥

वरुथिन्युवाच ।

सन्त्राणं स्त्रियमाणाया सम कृत्वा परत्र ते ।

पुण्यस्यैव फलं भावि भोगाश्चान्यत्र जन्मनि ॥ ७१ ॥

एवं च हयमप्यत्र तवोपचयकारणम् ।

प्रत्याख्यानादहं मृत्युं त्वञ्च पापमवाप्ससि ॥ ७२ ॥

ब्राह्मण उवाच

परस्त्रियं नाभिलषेदित्युर्गुरवो मम ।

तेन त्वां नाभिवाञ्छामि कामं विलस्य शुभ्य वा ॥ ७३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा स महाभागः स्मृष्टापः प्रवतः शुचिः ।

प्राहेदं प्रणिपत्याग्निं गार्हपत्यसंपाशुना ॥ ७४ ॥

भगवन् । गार्हपत्याग्ने योनिस्त्वं सर्वकर्मणाम् ।

त्वत्त आहवनीयोऽग्निर्दक्षिणाग्निश्च नान्यतः ॥ ७५ ॥

युष्मदाप्यायनाद्देवा वृष्टिशस्याद्विहितवः ।

भवन्ति शस्यादस्विनं जगद्ववति नान्यतः ॥ ७६ ॥

एवं तत्त्वं भवत्येतदेन सत्येन वै जगत ।

तथाहमद्य त्वं गृहं पश्येयं सति भास्करे ॥ ७७ ॥

यथा वै वैदिकं कर्म स्वकाले नोत्क्रियते मया ।

तेन सत्येन पश्येयं गृहस्थाऽद्य दिवाकरम् ॥ ७८ ॥

यथा च न परद्रव्ये परदारि च मे मतिः ।

कदाचित् साभिनापाभूत्तथैतत् सिद्धिमैतु मे ॥ ७९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ब्राह्मणवाक्यम् ॥६॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवन्तु वदतस्तस्य द्विजपुत्रस्य पावकः ।
गार्हपत्यः शरीरे तु सन्निधानमथाकरोत् ॥ १ ॥
तेन चाधिष्ठितः सोऽथ प्रभामण्डलमध्यगः ।
व्यद्रीपयत तं देशं मूर्त्तिमानिव हव्यवाट् ॥ २ ॥
तस्यास्तु सुतरां तत्र ताट्टग्रूपे द्विजन्मनि ।
अनुरागोऽभवद्विप्रं पश्यन्त्या देवयोषितः ॥ ३ ॥
ततः सोऽधिष्ठितस्तेन हव्यवाहेन तत्क्षणात् ।
यथा पूर्वं तथा गन्तुं प्रवृत्तो द्विजनन्दनः ॥ ४ ॥
जगाम च त्वरायुक्तस्तया दिव्या निरीक्षितः ।
आदृष्टिपातात्तन्वङ्ग्रा निश्वासीत्कम्पिकन्धरम् ॥ ५ ॥
ततः क्षणेनैव तदा निजगेहमवाप्य सः ।
यथा प्रोक्तं द्विजश्रेष्ठश्चकार सकलाः क्रियाः ॥ ६ ॥
अथ सा चारुमर्वाङ्गी तत्रासक्तात्ममानसा ।
निश्वासपरमा निन्ये दिनशेषं तथा निशाम् ॥ ७ ॥
निश्वासन्त्यनवद्याङ्गी हाहेति रुदती मुहुः ।
मन्दभाग्येति चात्मानं निनिन्द मदिरेक्षणा ॥ ८ ॥
न विहारे न चाहारे रमणीये न वा वने ।
न कन्दरेषु रम्येषु सा बबन्ध तदा रतिम् ॥ ९ ॥
चकार रममाणे च चक्रवाकयुगे स्पृहाम् ।

मुक्ता तेन वरारोहा निनिन्द निजयौवनम् ॥ १० ॥

क्वागताहमिमं शैलं दुष्टदैवबलात्कृता ।

क्व च प्राप्तः स मे दृष्टेर्गोचरं तादृगो नरः ॥ ११ ॥

यद्यद्य स महाभागी न मे मङ्गमुपैष्यति ।

तत्कामाग्निरवश्यं मां क्षययिष्यति दुःसहः ॥ १२ ॥

रमणीयमभूद्यत्तत्पुंस्कोकिलनिनादितम् ।

तेन हीनन्तदेवैतद्दृहतीवाद्य मामलम् ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्थं सा मदनाविष्टा जगाम मुनिसत्तमम् ।

वव्रुधे च तदा रागस्तस्यास्तस्मिन् प्रतिक्षणम् ॥ १४ ॥

कलिर्नाम्ना तु गन्धर्वः सानुरागो निराकृतः ।

तया पूर्वमभूत्कोऽथ तदवस्थां ददर्श ताम् ॥ १५ ॥

स चिन्तयामास तदा किं त्वेषा गजगामिनी ।

निश्वासपवनस्नाना गिरावत् वरूथिनी ॥ १६ ॥

मुनिपापघता किंनु केनचित् किं विमानिता ।

वास्यवारिपरिक्लिन्नमियन्धत्ते यतो मुखम् ॥ १७ ॥

ततः स दध्यौ सुचिरं तमर्थं कौतुकात् कलिः ।

ज्ञातवांश्च प्रभावेण समाधेः स यथातथम् ॥ १८ ॥

पुनः स चिन्तयामास तद्विज्ञाय मुनेः कलिः ।

ममोपपादितं साधु भाग्यं रततपुराकृतैः ॥ १९ ॥

मथैषा सानुरागेण बहुगः प्रार्थिता सती ।

निराकृतवती मेयमद्य प्राप्या भविष्यति ॥ २० ॥

मानुषे सानुरागेयं तत्र तद्रूपधारिणि ।

रंस्यते मय्यमन्दिग्धं किं कान्तेन कर्गमि तत् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आत्मप्रभावेण ततस्तस्य रूपं द्विजन्मनः ।
 कृत्वा चचार यत्रास्ते निषणा सा वरूथिनी ॥ २२ ॥
 सा तं दृष्ट्वा वरारोहा किञ्चिदुत्फुल्ललोचना ।
 समेत्य प्राह तन्वङ्गी प्रसीदति पुनः पुनः ॥ २३ ॥
 त्वया त्यक्ता न सन्देहः परित्यज्यामि जीवितम् ।
 तत्राधर्मः कष्टतरः क्रियालोपो भविष्यति । २४ ॥
 मया समेत्य रम्येऽस्मिन् महाकन्दरकन्दरे ।
 मत्परित्यागजं धर्ममवश्यं प्रतिपत्स्यसे ॥ २५ ॥
 आशुपः मावशेषं मे नूनमस्ति महामते ।।
 निवृत्तश्चेन नूनं त्वं हृदयाह्लादकारकः ॥ २६ ॥

कलिर्वाच ।

किं करामि क्रियाहाणिर्भवत्यत्र सतो मम ।
 त्वमप्येवंविधं वाक्यं ब्रवीषि तन्मध्यमे ! ॥ २७ ॥
 तदहः सङ्कटं प्राप्तो यदुब्रवीमि कवीषि तत् ।
 यदि स्यात् सङ्गमा मेऽद्य भवत्या सह नान्यथा ॥२८॥

वरूथिनी उवाच ।

प्रसीद यदुब्रवीषि त्वं तत्करोमि न ते मृषा ।
 ब्रवीम्ये तदनाशङ्कं यत्ते कार्यं मयाधुना ॥ २९ ॥

कलिर्वाच ।

नाथं संभोगसमये द्रष्टव्योऽहं त्वया वने ।
 निमीलिताच्याः संसर्गस्तव सुम्नु ! मया सह ॥ ३० ॥

वरूथिन्युवाच ।

एवं भवतु भद्रन्ते यथेच्छसि तथास्तु तत् ।

अथा सर्वप्रकारं द्विवशे स्थेयन्तवाधुना । ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सह तथा सोऽथ वराम गिरिसानुषु ।

फुल्लकाननदृवेषु मनोज्ञेषु सरःसु च ॥ १ ॥

कन्दरेषु च रम्येषु निम्नगापुलिनेषु च ।

मनोज्ञेषु लथान्येषु देशेषु सुदृिता द्विज ! ॥ २ ॥

बह्विनाश्रिष्ठितस्यामीद्यद्रूपन्तस्य तेजसा ।

अचिन्तयद्भोगकाले निमीलितविलोचना ॥ ३ ॥

ततः कालेन सा गर्भमवाप मुनिमत्तम ।

गन्धर्ववीर्यती रूपं चिन्तमात्र द्विजन्मनः ॥ ४ ॥

तां गर्भधारिणीं सोऽथ सान्त्वयित्वा वरूथिनौम् ।

धिप्ररूपधरो वातस्तया प्रीत्या विमर्जितः ॥ ५ ॥

जज्ञे स बालो द्युतिमान् ज्वलन्निव विभावसुः ।

स्वरोचिभिर्वथा सूर्यो भासयन् सकला दिशः ॥ ६ ॥

स्वरोचिभिर्वती भाति भास्त्रान्वि स बालकः ।

ततः खरोचिरित्येवं नाम्ना ख्याती बभूव सः ॥ ७ ॥
 ववृषे च महाभागो वयसानुदिनन्तथा ।
 गुणौघैश्च यथा बालः कलाभिः शशलाञ्छनः ॥ ८ ॥
 स जग्राह धनुर्वेदं वेदांश्चैव यथाक्रमम् ।
 विद्याश्चैव महाभागस्तदा यौवनगोचरः ॥ ९ ॥
 मन्दराद्री कदाचित् स विचरंश्चारुचेष्टितः ।
 ददर्शैकां तदा कन्यां गिरिप्रस्थे भयातुराम् ॥ १० ॥
 त्रयस्वेति निरीक्ष्यैनं सा तदा वाक्यमब्रवीत् ।
 माभैषीरिति स प्राह भयविप्लुतलोचनाम् ॥ ११ ॥
 किमेतदिति तेनोक्ते वीरवाक्ये महात्मना ।
 ततः सा कथयामास श्लासाक्षेपद्म ताक्षरम् ॥ १२ ॥

कन्योवाच ।

अहमिन्दोवराख्यस्य सुता विद्याधरस्य वै ।
 नाम्ना मनोरमा जाता सुतायां मरुधन्वनः ॥ १३ ॥
 मन्दारविद्याधरजा सखी मम विभावरी ।
 कलावती चाप्यपरा सुता पारस्य वै मुनिः ॥ १४ ॥
 ताभ्यां सह मया यातं कैलासतटमुत्तमम् ।
 तत्र दृष्टो मुनिः कश्चित्तपसातिक्रमाकृतिः ॥ १५ ॥
 क्षुत्क्षामकण्ठो निस्तेजा दूरपाताक्षितारकः ।
 मथावहसितः क्रुद्धः स तदा सां शशाप ह ॥ १६ ॥
 घामुक्षामस्वरः किञ्चित्कल्पिताधरपत्नवः ।
 त्वयावहसितो यस्मादनाय्यं दुष्टतापसि ! ॥ १७ ॥
 तस्मात् त्वामचिरेणैव राक्षसोऽभिभविष्यसि ।

दत्ते शपे मत्सखीभ्यां स तु निर्भर्त्सितो मुनिः ॥१८॥

धिक्ते ब्राह्मण्यमक्षान्या कृतन्ते निखिलन्तपः ।

अमर्षणैर्धर्षितोऽसि तपसा नातिकर्षितः ॥ १९ ॥

क्षान्यास्पदं वै ब्राह्मण्यं क्रोधसंयमनन्तपः ।

एतच्छ्रुत्वा ददौ शपं तयोरप्यमितद्युतिः ॥ २० ॥

एकस्याः कुठमङ्गेषु भाव्यन्वस्यास्तथा क्षयः ।

तयोस्तथैव तज्जातं यथोक्तं तेन तत्क्षणात् ॥ २१ ॥

समाप्येवं महद्रक्षः समुपैति पदानुगम् ।

न शृणोषि महानादं तस्यादूर्गसि गर्जतः ॥ २२ ॥

तृतीयमद्य दिवस यन्मि पृष्ठन्न मुञ्चति ।

अन्तग्रामस्य सर्वस्य हृदयग्राहमद्य ते ॥ २३ ॥

त प्रयच्छामि मां रक्ष रक्षसोऽस्मान्महामते ! ।

प्रादात् स्वायम्भुवस्त्वादी स्वयं नदः पिनाकधृक् ॥२४॥

स्वायम्भुर्वा वाशिष्ठाय निब्रवीथ्याय दत्तवान् ।

तेनापि दत्त मन्त्रातुः पत्रे चित्रायुधाय वै ॥ २५ ॥

प्रादाद्दीर्घार्हकं सोऽपि मत्पित्र श्वशुरः स्वयम् ।

सयापि शिञ्जितं वीर ! सकाशाद्बालया पितुः ॥ २६ ॥

हृदयं सकलास्त्राणामशपारपुनाशनम् ।

तद्रिद्रं गृह्यतां शीघ्रमशेषान्तपरायणम् ॥ २७ ॥

ततो जहि दुरात्मानमेनं ब्रह्मसमागतम् ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तर्धत्युक्ते ततस्तेन वाच्युपस्पृश्य तस्य तत् ।

अस्त्राणां हृदयं प्रादात् सरहस्यनिवर्तनम् ॥ २९ ॥

एतन्निबन्तरं रक्षस्तत्तदा भाषणाकृतिः ।

नर्दमानो महानादमाजगाम त्वरान्वितः ॥ ३० ॥
 मयाभिभूता किं त्वाणमुपैति द्रुतमेहि मे ।
 भवाय किञ्चिरेषेति ब्रुवाणं तं ददर्श सः ॥ ३१ ॥
 स्वरोचिश्चिन्तयामास दृष्ट्वा तं समुपागतम् ।
 गृह्णात्वेष वचः सत्यं तस्यास्त्विति महामुनेः ॥ ३२ ॥
 जग्राह समुपेत्येनां त्वरया सोऽपि राक्षसः ।
 त्वाहि त्वाहीति करुणं विलपन्तीं सुमध्यमाम् ॥ ३३ ॥
 ततः स्वरोचिः संक्रुद्धश्चण्डास्त्वमतिभैरवम् ।
 दृष्ट्वा निवेश्य तद्रक्षां ददर्शानिमिश्रणः ॥ ३४ ॥
 तदाभिभूतः स तदा तामुत्सृज्य निशाचरः ।
 प्रसीद गाम्यतामस्त्वं श्रूयताञ्चेत्यभाषत ॥ ३५ ॥
 मोक्षितोऽहं त्वया शापादतिघोरान्महाद्युते ! ।
 प्रवृत्तादतितीव्रेण ब्रह्ममित्रेण धीमता ॥ ३६ ॥
 उपकारो न मे त्वत्तो महाभागाधिकोऽपरः ।
 येनाहं सुमहाकष्टान्महाशापाद्विमोक्षितः ॥ ३७ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

ब्रह्ममित्रेण मुनिना किन्निमित्तं महात्मना ।
 शप्तस्त्वं कीदृशयैव शापो दत्तोऽभवत् पुरा ॥ ३८ ॥

राक्षस उवाच ।

ब्रह्ममित्रोऽष्टधा छिन्नमायुर्वेदमधीतवान् ।
 त्रयोदशाधिकारञ्च प्रगृह्णाथर्वणो द्विजः ॥ ३९ ॥
 अहञ्चेन्दौवराख्येति ख्यातोऽस्या जनकोऽभवम् ।
 विद्याधरपतेः पुत्री नलनाभस्य खड्गिनः ॥ ४० ॥
 मया च याचितः पूर्वं ब्रह्ममित्रोऽभवन्मुनिः ।

आयुर्वेदमशेषं मे भगवन् ! दातुमर्हसि ॥ ४१ ॥
 यदा तु बहुगो वीर ! प्रश्रयावनतस्य मे ।
 न प्रादाद्याचितो विद्यामायुर्वेदात्मिकां मम ॥ ४२ ॥
 शिष्येभ्यो ददतस्तस्य मयान्तर्धायगेन हि ।
 आयुर्वेदात्मिका विद्या गृहीताभूत्तदानघ ! ॥ ४३ ॥
 गृहीतायान्तु विद्यायां मासैरष्टाभिरन्तरात् ।
 ममातिहर्षाद्भवहासोऽतीव पुनः पुनः ॥ ४४ ॥
 प्रत्यभिज्ञाय मां हासान्मुनिः कोपसमन्वितः ।
 विकम्पिकम्बरः प्राह मामिदं परुषाक्षरम् ॥ ४५ ॥
 राक्षसेनैव यस्मान्मे त्वयाऽदृश्येन दुर्मते ! ।
 हृता विद्यावहासश्च मामवज्ञाय वै कृतः ॥ ४६ ॥
 तस्मात्त्वं राक्षसः पाप ! मच्छापिन निराकृतः ।
 भविष्यसि न सन्देहः सप्तरात्रेण दारुणः ॥ ४७ ॥
 इत्युक्ते प्रणिपाताद्यैरुपचारेः प्रसादितः ।
 स मामाह पुनर्विप्रस्तत्क्षणान्मृदुमानसः ॥ ४८ ॥
 यन्मयोक्तमवश्यन्तद्वाचि गन्धर्व ! नान्यथा ।
 किन्तु त्वं राक्षसो भूत्वा पुनः स्वं प्राप्स्यसे वपुः ॥ ४९ ॥
 नष्टस्मृतिर्यदा क्रुहः स्वमपत्यञ्चिखादिपुः ।
 निशाचरत्वं गन्तामि तदस्मानलतापितः ॥ ५० ॥
 पुनः संज्ञामवाप्य स्वामवाप्स्यसि निजं वपुः ।
 तथैव स्वमधिष्ठानं लोके गन्धर्वसंज्ञिते ॥ ५१ ॥
 सोऽहं त्वया महाभाग ! मोक्षितोऽस्मान्महाभयत् ।
 निशाचरत्वादयद्दीर ! तेन मे प्रार्थनां कुरु ॥ ५२ ॥
 इमान्ते तनयां भार्यां प्रयच्छामि प्रतीच्छ ताम् ।

आयुर्वेदश्च सकलस्वष्टाङ्गो यो मया ततः ॥

सुनेः सकाशात् संप्राप्तस्तं गृह्णीष्व महामते ! ॥५३॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रददौ विद्यां स च दिव्यास्वरोज्ज्वलः ।

स्त्रग्भूषणधरो दिव्यं पुराणं वपुरास्थितः ॥ ५४ ॥

दत्त्वा विद्यां ततः कन्यां स दातुमुपवक्रमे ।

तमाह सा तदा कन्या जनितारं स्वरूपिणम् ॥ ५५ ॥

अनुरागो मयाऽप्यत्र तातातीव महात्मनि ।

दर्शनादेव संजतो विश्वेषीप्रकारिणि ॥ ५६ ॥

किन्त्वेषा मे सखी सा च मत्कृते दुःखपीडिते ।

अतो नाभिलषे भोगान् भोक्तुमिनेन वै सजम् ॥ ५७ ॥

पुरुषेरपि नो मया कर्तुमित्यं नृगंसता ।

स्वभावरुविरैर्माहृक् कथं योषित् करिष्यति ॥ ५८ ॥

माहं यथा ते दुःखार्त्तं मत्कृते कन्यके पितः ! ।

तत्रा स्थास्यामि तद्दुःखे तच्छीकानलतापिता । ५९ ॥

स्वरोचिश्वाच ।

आयुर्वेदप्रसादेन ते करिष्ये पुनर्गवे ।

सखी तव महागोत्रं समुत्सृज्य सुजध्यमे ॥ ६० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः पित्वा स्वयं दत्तां तां कन्यां स विधानतः ।

उपयेमे गितौ तस्मिन् स्वरोचिश्वाश्लोचनाम् ॥ ६१ ॥

दत्तान्तु तां तदा कन्याजभिगाल्य च भाविनीम् ।

जगाम दिव्यशा गत्या गन्धर्वः स्वपुरन्ततः ॥ ६२ ॥

स चापि सहितस्तन्वरा तदुद्यानन्तदा ययौ ।

कन्यकायुगलं यत्र तच्छापात्त्वगदातुरम् ॥ ६३ ॥
 ततस्तयोः स तत्त्वज्ञी रोगघ्नै रीषधै रसैः ।
 चकार नीरुजि देहे स्वरोचिरपराजितः ॥ ६४ ॥
 ततोऽतिशोभने कन्ये विमुक्ते व्याधितः शुभे ।
 स्वकान्त्योज्ज्वोतिर्दिग्भावं चक्राते तन्महीधरम् ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सारोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं विमुक्तगोपा तु कन्ये ता तं मुदात्विता ।
 स्वरोचिषमुवाचिदं शृणुष्व वचनं प्रभो ॥ १ ॥
 मन्दागविद्याधर्मजा नास्मा ख्याता विभासरी ।
 उपकारिन् ! स्वनात्मानं प्रयच्छामि प्रतीच्छ माम् ॥ २ ॥
 विद्याञ्च तुभ्यं दास्यामि सर्वभूतरुतानि ते ।
 यथाभिव्यक्तिर्मयन्ति प्रसादपुरगो भव ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमन्विति तर्नात्ते धर्मज्ञेन स्वरोचिषा ।
 द्वितीया तु तदा कन्या इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 कुमारव्रद्धवार्ध्यामीत् पापी नाम पिता मम ।

ब्रह्मर्षिः सुमहाभागी वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ५ ॥
 तस्य पुंस्कोकिलालापरमणीये मधौ पुरा ।
 आजगामाप्सराभ्यासं प्रख्याता पुञ्जिकास्तना ॥ ६ ॥
 कामवक्तव्यतां नीतः स तदा मुनिपुङ्गवः ।
 तत्संयोगेऽहमुत्पन्ना तस्यामत्र महाचले ॥ ७ ॥
 विहाय मां गता सा च मानास्मिन्निर्जने वने ।
 वातामेकां महीपृष्ठे व्यालश्वापदसंक्ले ॥ ८ ॥
 ततः कलाभिः सोमस्य वहेन्तीभिरवज्रयम् ।
 आप्त्रायमानाहरही वृद्धिं यातास्मि सत्तम ! ॥ ९ ॥
 ततः कनावतीत्येतन्मम नाम महात्मना ।
 गृहीतायाः कृतं पित्रा गन्धर्वेण शुभानना ॥ १० ॥
 न दत्ताहं तदा तेन याचितेन महात्मना ।
 देवारिणाग्निना यत्सस्ततो मे घातितः पिता ॥ ११ ॥
 ततोऽहमतिनिर्वदादात्मव्यापादनोद्यता ।
 निवारिता शम्भुपत्न्या सत्या सत्यप्रतियवा ॥ १२ ॥
 नाशुचः सुसु ! भर्ता ते महाभागी भविष्यति ।
 स्वरोचिर्नाम पुत्रय मनुस्तस्य भविष्यति ॥ १३ ॥
 आज्ञाञ्च निधयः सर्वे करिष्यन्ति तवावृताः ।
 यथाभिलषितं वित्तं प्रदास्यन्ति च ते शुभे ! ॥ १४ ॥
 यस्या वत्से ! प्रभातेण विद्यायास्तां गृहाण मे ।
 पद्मिनी नाम विद्येयं महापद्माभिपूजिता ॥ १५ ॥
 इत्याह मां दक्षसुता सती सत्यपरायणा ।
 स्वरोचिस्त्वं ध्रुवं देवी नान्यथा सा वदिष्यति ॥ १६ ॥
 साहं प्राणप्रदायाद्य तां विद्यां स्वं तथा वपुः ।

प्रयच्छामि प्रतीच्छ त्वं प्रसादसुमुखी मम ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमस्त्विति तामाह स तु कन्यां कलावतीम् ।

विभावर्थाः कलावत्याः त्रिगुणदृष्ट्यानुमोदितः ॥ १८ ॥

जग्राह च ततः पाणो स तथीरमरद्वयुतिः ।

नदत्सु देवतूर्येषु नृचन्तीष्वसरःसु च ॥ १९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्तारोविषये सन्वत्सरे ॥ ६४ ॥

पञ्चपष्ठितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स ताभिः सहितः प्रतामिरजयद्वयुतिः ।

रगाम तन्मिन् प्रैन्द्रे रथफाननगिर्भरि ॥ १ ॥

सर्वोपभोगरत्नानि सन्निदि सपुराणि च ।

निधयः समुप्राजङ्गः पश्चिथा वगवर्तिनः ॥ २ ॥

स्रजो वस्त्राण्यलङ्कारान् सन्धाक्यमनुनेपनम् ।

आमनाव्यतिशुम्भापि काञ्चनानि यथेच्छया ॥ ३ ॥

सौवर्षानि सहाभाग ! करकान् भाजनानि च ।

तथा शय्याश्च विविधा दिव्यैरास्तरणैर्गुताः ॥ ४ ॥

एवं स ताभिः सहितो दिव्यगन्धादिवासिते ।

रराम स्वरुचिर्भाभिर्भासिते वरपर्वते ॥ ५ ॥
 ताद्यापि सह तेनेति लेभिरे मुदमुत्तमाम् ।
 रममाणा यथा स्वर्गे तथा तत्र गिलोच्चये ॥ ६ ॥
 कलहंसी जगादेकां चक्रवाकीं जले सतीम् ।
 तस्य तासाञ्च ललिते सम्वन्धे च स्पृहावती ॥ ७ ॥
 धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योऽयं यौवनगोचरः ।
 दयिताभिः सहैताभिर्भुङ्क्ते भोगानभौषितान् ॥८॥
 सन्ति यौवनिनः श्लाघ्यास्तत्पत्नी नातिशोभनाः ।
 जगत्यामत्यक्ताः पत्नयः पतयथातिशोभनाः ॥ ९ ॥
 अभीष्टाः कस्यचित् कान्ता कान्तः कस्याश्चिदीप्सितः ।
 परस्परानुरागाद्यं दाम्पत्यमतिदुर्लभम् ॥ १० ॥
 धन्योऽयं दयिताभीष्टो ह्येताद्यास्यातिवक्त्रभाः ।
 परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते ॥ ११ ॥
 एतन्निगम्य वचनं कलहंसीसमीरितम् ।
 उवाच चक्रवाकी तां नातिविस्मितमानसा ॥ १२ ॥
 नायं धन्यो यतो लज्जा नान्यस्तीमन्निकर्षतः ।
 अन्यां स्तियमयं भुङ्क्ते न सर्वास्यस्य मानसम् ॥ १३ ॥
 चित्तानुराग एकस्मिन्नधिष्ठाने यतः सखि ! ।
 ततो हि प्रीतिमानेष भार्यासु भविता कथम् ॥ १४ ॥
 एता न दयिताः पत्युर्नेतासां दयितः पतिः ।
 विनोदमात्रमेवैता यथा परिजनोऽपरः ॥ १५ ॥
 एतांसाञ्च यदीष्टोऽयं तत् किं प्राणान्न मुञ्चति ।
 आन्निङ्गत्यपरां कान्तां ध्याती वै कान्तयान्यया ॥१६॥
 विद्याप्रदानमूढेन विक्रीतो ह्येष भूतल्लोकाः ॥१७॥

प्रवर्त्ततो न हि प्रेम समं बह्वेषु तिष्ठति ॥ १७ ॥
 कलहंसि ! पतिर्धन्यो मम धन्याहमेव च ।
 यस्यैकस्याञ्चिरं चित्तं यस्याश्चैकत्र संस्थितम् ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सर्वसत्त्वस्ततोऽसौ स्वरोचिरपराजितः ।
 निगम्य लज्जितो दध्यौ सत्यमेव हि नानृतम् ॥ १९ ॥
 ततो वर्षयते याते रममाणो महागिरौ ।
 रममाणः समन्ताभिर्दृग्गं पुरतो मृगम् ॥ २० ॥
 सुस्निग्धपीनावयवं मृगीयूथविहारिणम् ।
 वासिताभिः स्वरूपाभिर्मृगीभिः परिवारितम् ॥ २१ ॥
 आकृष्टव्राणपुटका जिघ्रन्तीस्तास्ततो मृगीः ।
 उवाच स मृगो रामा लज्जात्यागेन गम्यताम् ॥ २२ ॥
 नाहं स्वरोचिस्तच्छीलो न चैवाहं सुलोचनाः ।
 निर्लज्जा बहवः सन्ति तादृशास्तत्र गच्छतः ॥ २३ ॥
 एकात्वनेकानुगता तथा हासास्पदं जने ।
 अनेकाभिस्तथैवैको भागदृष्ट्या निरीजितः ॥ २४ ॥
 तस्य धर्मक्रियाहानिरहन्यहनि जायते ।
 मत्तोऽन्यभार्यया चान्यकामामक्तः सदैव सः ॥ २५ ॥
 यस्तादृशोऽन्यस्तच्छीलः परलोकपराङ्मुखः ।
 तं कामयत भद्रं वी नाहं तुल्यः स्वरोचिषा ॥ २६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषे मन्वन्तरे ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं निरस्यमानाम्ना हरिणेन मृगाङ्गनाः ।
श्रुत्वा स्वरोचिरात्मानं भेदे स पतितं यया ॥ १ ॥
त्यागे चकार च मनः स ताभां भुनिमत्तम ! ।
चक्रवाकीमृगप्रोक्ता मृगचर्यालुगुप्सितः ॥ २ ॥
मनेत्य ताभिर्भूयश्च वर्डमानमजीभवः ।
आन्निप्तनिर्विकथो रमे र्प्यगतानि षट् ॥ ३ ॥
किन्तु धर्माविरोधेन कुर्वन् धर्माश्रिताः क्रियाः ।
भुङ्क्ते स्वरोचिर्विषयान् सह ताभिरुदारधीः ॥ ४ ॥
ततश्च जज्ञिरे तस्य त्रयः पुत्राः स्वरोचिषः ।
विजयो मेरुनन्दस्य प्रभावस्य महाबलः ॥ ५ ॥
मनोरमा च विजयं प्राप्नुतन्दीवगात्मजा ।
विभावरी मेरुनन्दं प्रभावस्य कलावती ॥ ६ ॥
पद्मिनी नाम या विद्या सर्वभागोपपादिका ।
स तेषां तत्प्रभावेण पिता चक्रे पुरत्रयम् ॥ ७ ॥
प्राच्यान्तु विजयं नाना कामरूपे नगीपरि ।
विजयाय सुतायादौ स ददौ पुरमुत्तमम् ॥ ८ ॥
उदीच्यां मेरुनन्दस्य पुरीं नन्दवतीमिति ।
ख्याताञ्चकार प्रोक्तं इवप्रप्राकारमालिनीम् ॥ ९ ॥
कलावतीसुतस्यापि प्रभावस्य निवेशितम् ।

पुरन्तालमिति ख्यातं दक्षिणापथमाश्रितम् ॥ १० ॥

एवं निवेश्य पुत्रान् स पुरेषु पुरुषर्षभः ।

रेमे ताभिः समं विप्र ! मनोज्ञेष्वतिभूमिषु ॥ ११ ॥

एकदा तु गतोऽरण्ये विहरन् स धनुर्द्धरः ।

चकर्ष धनुरालोक्य वराहमतिदूरगम् ॥ १२ ॥

अदाह काचिद्भ्येत्य तं तदा हरिणाङ्गना ।

सद्यैव शाल्यतां वाणः प्रसीदति पुनः पुनः ॥ १३ ॥

किमनेन हर्तनाद्य भमाशु विगिणपातय ।

त्वया निपातितो वाणो दुःखान्मां मोक्षयिष्यति ॥१४॥

स्वरोचिरुवाच ।

न ते शरीर सरुजस्रमाभिरुपलक्ष्यते ।

किन्तु तत्कारणं येन त्वं प्राणान् हानुमिच्छसि ॥१५॥

सृग्युवाच ।

अन्यास्वामक्तहृदये यस्मि श्वेतः कृतास्पदम् ॥ १६ ॥

मम तेन विना मृत्युरीवधं किमिहापरम् ॥ १६ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

कस्त्वान्नाभिनपिज्ञीरु ' मानुरागामि कुत्र वा ।

यदप्राप्तो निजान् प्राणान् परित्यक्त, व्यवस्यामि ॥२०॥

सृग्युवाच ।

त्वामिषेच्छामि भद्रन्ते त्वया मेऽवहृतं मनः ।

वृणोम्यहमर्तो मृत्युं मयि धाणो निपात्यताम् ॥ १८ ॥

स्वरोचिरुवाच ।

त्वं सृगी चञ्चनापाङ्गी नररूपधरा वयम ।

कथं त्वया समं योगो मदिधस्य भविष्यति ॥ १९ ॥

ऋग्युवाच ।

यदि सापेक्षितचित्तं मयि ते मां परिष्वज ।
यदि वा साधु चित्तन्ते करिष्यामि यथेष्वितम् ॥
एतावताहं भवता भविष्यामप्रतिमानिता ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आलिलिङ्ग ततस्तां स स्वरोचिर्हरिणाङ्गनाम् ।
तेन चालिङ्गिता सद्यः सामूहिव्यवपुर्धरा ॥ २१ ॥
ततः स विस्मयाविष्टः का त्वमित्यभ्यभाषत ।
सा चाम्मै कथयामास प्रमलज्जाजडाक्षरम् ॥ २२ ॥
अहमभ्यर्थिता देवैः काननस्यास्य देवता ।
उत्पादनीयो हि मनुस्त्वया मयि महामते ! ॥ २३ ॥
प्रीतिमत्यां मयि सुतं भूर्लीकपरिपालकम् ।
तमुत्पादय देवानां त्वामहं वचनाद्वदे ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स तस्यान्तनयं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
तेजस्विनमिवात्मानं जनयामास तत्क्षणात् ॥ २५ ॥
जातमात्रस्य तस्याथ देववाद्या निसस्वनुः ।
जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतुष्वाप्सरोगणाः ॥ २६ ॥
सिषिञ्चुः शीकरैर्नागा ऋषयश्च तपोधनाः ।
देवाश्च पुष्पवर्षञ्च मुमुचुश्च समन्ततः ॥ २७ ॥
तस्य तेजः समालोक्य नाम चक्रे पिता स्वयम् ।
द्युत्तिमानिति येनास्य तेजसा भासिता दिशः ॥ २८ ॥
स बालो द्युत्तिमानाम महाबलपराक्रमः ।

स्वरोचिषः सुतो यस्मात्तस्मात् स्वरोचिषोऽभवत् ॥२९॥

स चापि विचरन्मग्रे कदाचिद्गिरिनिर्भरे ।

स्वरोचिर्दृष्ट्ये हंसं निजपत्नीसमन्वितम् ॥ ३० ॥

उवाच स तदा हंसीं साभिलाषां पुनः पुनः ।

उपसंहृत्यतामात्मा चिरन्ते क्रिडितं मया ॥ ३१ ॥

किं सर्वकालं भोगैस्ती आसन्नञ्चरमं वयः ।

परित्यागस्य कालो मे तव चापि जलेचरि ! ॥ ३२ ॥

हंस्युवाच ।

अकालः को हि भोगानां सर्वं भोगात्मकं जगत् ।

यज्ञाः क्रियन्ते भोगार्थं ब्राह्मणैः संयतात्मभिः ॥ ३३ ॥

दृष्टादृष्टांस्तथा भोगान् वाञ्छमाना विवेकिनः ।

दानानि च प्रयच्छन्ति पूर्णधर्माश्च कुर्वते ॥ ३४ ॥

स त्वं नेच्छमि किं भोगान् भोगद्येष्टाफलं नृणाम् ।

विवेकिनां तिरश्चप्राद्य किं पुनः संयतात्मनाम् ॥ ३५ ॥

हंस उवाच ।

भोगेष्वसक्तचित्तानां परमात्मान्विता मतिः ।

भदियति कदा सङ्गमुपेतानाश्च वस्युषु ॥ ३६ ॥

पुत्रमित्तकलत्रेषु सक्ताः सोदन्ति जन्तवः ।

सरःपद्धार्षिणे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३७ ॥

किं न पश्यसि वा भद्रे ! जातसङ्गं स्वरोचिषम् ।

आवात्स्यात्कामसंसक्तं यमनं स्नेहास्य, लर्दमे ॥ ३८ ॥

यौवनेऽतीव भार्यासु साय्यतं पुत्रनमृषु ।

स्वरोचिषो मनो मग्नं उदारं प्राप्यते कुतः ॥ ३९ ॥

नाहं स्वरोचिषस्तुल्यः स्त्रोवाध्यां वा जलेचरि ! ।

विवेकवांश्च भोगानां निवृत्तोऽस्मि च साम्प्रतम् ॥४०॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स्वरोच्चिरेतदाकर्ण्य जातीहेगः स्वगेरितम् ।

आदाय भार्यास्तपसे यथावन्यत्तपोवनम् ॥ ४१ ॥

तत्र तस्मात्तपो घोरं सह ताभिरुदारधीः ।

जगाम लोकानमलान्निवृत्ताखिलकल्मषः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोच्चिषे मन्वन्तरे ॥६६॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वरोच्चिषं नाम्ना द्युतिमन्तं प्रजापतिम् ।

मनुञ्चकार भगवांस्तस्य मन्वन्तरं शृणु ॥ १ ॥

तत्रान्तरे तु ये देवा मुनयस्तत्सुताश्च ये ।

भौपालाः क्रौष्टके ये तान् गदतस्त्वं निशामय ॥ २ ॥

देवाः पारावतास्तत्र तथैव तुषिता द्विज ! ।

स्वरोच्चिषेऽन्तरे चेन्द्रो विपश्चिदिति विश्रुतः ॥ ३ ॥

ऊर्जस्त्वस्त्वथा प्राणो दत्तो लिङ्गं षभस्तथा ।

निश्चरन्त्सर्ववीरांश्च तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥

चैत्रकिंसुरुषाद्याश्च सुतास्तस्य महात्मनः ।

सप्तासन् सुमहावीर्याः पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५ ॥

तस्य मन्वन्तरं यावत्तावत्तद्वंशविस्तरे ।
 भुक्तैयमवनिः सर्वा द्वितीयं वै तदन्तरम् ॥ ६ ॥
 स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वारोचिषस्य च ।
 निशम्य मुच्यते पापैः अद्भानो हि मानवः ॥ ७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिषं समाप्तम् ॥६७॥

अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! कथितं सर्वं विस्तरेण त्वया मम ।
 स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वारोचिषस्य तु ॥ १ ॥
 या तु सा पद्मिनी नाम विद्या भोगोपपादिका ।
 तद्ब्रुसंश्रया ये निधयस्तान् मे विस्तरतो वद ॥ २ ॥
 अष्टौ ये निधयस्तेषां स्वरूपं द्रव्यसंस्थितिः ।
 भवताभिहितं सम्यक् श्रोतुमिच्छामग्रहं गुरो ! ॥३॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पद्मिनी नाम या विद्या लक्ष्मीस्तस्याश्च देवता ।
 तदाधाराय निधयस्तस्मै निगदतः शृणु ॥ ४ ॥
 यत्र पद्ममहापद्मी तथा मकरकच्छपी ।
 मुकुन्दो नन्दकयैव नीलः शङ्खोऽष्टमो निधिः ॥ ५ ॥
 सत्त्वामृद्भौ भवन्त्येते सिद्धिस्तेषां हि जायते ।

एते ह्यष्टौ समाख्याता निधयस्तव क्रीष्टुके ! ॥ ६ ॥
 देवतानां प्रसादेन साधुसंसेवनेन च ।
 एभि रालोकितं वित्तं मानुषस्य सदा मुने ! ॥ ७ ॥
 यादृक् स्वरूपं भवति तन्मे निगदतः शृणु ।
 पद्मी नाम निधिः पूर्वं मयस्य भवति द्विज ! ॥ ८ ॥
 सुतस्य तत्सुतानाञ्च तत्पौत्राणाञ्च नित्यमः ।
 दाञ्जिह्वमारं पुरुषस्तेन चाधिष्ठितो भवेत् ॥ ९ ॥
 सत्त्वाधारी महाभोगो यतोऽसौ सात्त्विको निधिः ।
 सुवर्णरूप्यताम्रादिधातूनाञ्च परिग्रहम् ॥ १० ॥
 करोत्यतितरां सोऽथ तेषाञ्च क्रयविक्रयम् ।
 करोति च तथा यज्ञान् दक्षिणाञ्च प्रयच्छति ॥ ११ ॥
 सभां देवनिर्केतांश्च स कारयति तन्मनाः ।
 सत्त्वाधारी निविद्यान्धो महापद्म इति श्रुतः ॥ १२ ॥
 सत्त्वप्रधानो भवति तेन चाधिष्ठितो नरः ।
 करोति पद्मरागादिगत्तानाञ्च परिग्रहम् ॥ १३ ॥
 भौक्तिकानां प्रज्ञात्तानां तेषां च क्रयविक्रयान् ।
 ददाति योगशीलेभ्यस्तीक्ष्णमावसुधांस्तथा ॥ १४ ॥
 स कारयति तच्छीलः स्वयमेव च जायते ।
 तत्प्रसूतास्तत्रागौलाः पुत्रपौत्रकलेण च ॥ १५ ॥
 पूर्वादिमालः सप्तासौ पुरुषांश्च न मुञ्चति ।
 तामसो मन्त्ररी नाम निधिस्तेनादलीकितः ॥ १६ ॥
 पुरुषोऽथ तमः प्रायः सुशीलोऽपि हि जायते ।
 बाणखड्गद्विधनुषां चर्षणाञ्च परिग्रहम् ॥ १७ ॥
 रसनानाञ्च क्षुरते द्याति मैत्रीञ्च राजभिः ।

ददाति शीर्थवृत्तीनां भूमिर्जा ये च तत्प्रियाः ॥ १८ ॥

ऋषिक्रये च शस्त्राणां नान्यत्र प्रीतिमेति च ।

एकस्यैव भवत्येष न च तस्यानुयानुगः ॥ १९ ॥

द्रव्यार्थं दस्युतो नाशं संग्रामे चापि सत्रजे ।

कच्छपश्च निधिर्योऽसौ नरस्तेनाभिवीक्षितः ॥ २० ॥

तमःप्रधानो भवति यतोऽसौ तामसौ निधिः ।

व्यवहारानशेषांस्तु पुण्यजातैः करोति च ॥ २१ ॥

कर्मस्थानखिलांधैव न विम्वसिति कस्यचित् ।

समस्तानि यथाज्ञानि संहृत्येव कच्छपः ॥ २२ ॥

तथारिष्टस्रविचानि तिठत्यायतमानसः ।

न ददाति न वा भुङ्क्ते तद्विनागभयाकुलः ॥ २३ ॥

निधानभुर्व्वां कुरुते निधिः सोऽप्येकपूरुषः ।

रजोगुणमयथाद्यो लुकुन्दो नाम यो निधिः ॥ २४ ॥

नरोऽवलोकितस्तेन तद्गुणो भवति द्विज ! ।

वीणाविस्तुल्लङ्घानामावाद्यस्य परिग्रहम् ॥ २५ ॥

करोति गायतां वितं दृत्वताञ्च प्रयच्छति ।

वन्दिनामथ सत्तानां विद्यानां लास्यपाठिनाम् ॥ २६ ॥

ददात्वर्द्धांशं भोगान् भुङ्क्ते तैश्च समं द्विज ।

कुलटाञ्चातिशयश्च भवत्येष तद्विधैः ॥ २७ ॥

प्रयाति रुद्रशकच्च दं निर्वाणैर्जते नरम् ।

रजस्तप्तोमयदान्ये पन्दा नाम महानिधिः ॥ २८ ॥

उपैति स्वप्नः सदा न तेषामपलोकितः ।

समस्तधानुवृत्तीनां पुण्येन्यादिकस्य च ॥ २९ ॥

परिग्रहं कुर्यात्स तेषां तदगधिक्रयम् ।

आधारः स्वजनानाञ्च आगताभ्यागतस्य च ॥ ३० ॥

सहते नापमानोक्तिं स्वल्पामपि महामुने ! ।

स्तूयमानस्य महतीं प्रीतिं बध्नाति यच्छति ॥ ३१ ॥

यं यमिच्छति वै कामं सृदुत्वमुपयाति च ।

बह्वी भाव्यां भवत्यस्य सृतिमत्त्वोऽतिशोभनाः ॥३२॥

गतये सप्त च नरान्निधिर्नन्दोऽनुवर्तते ।

प्रवर्द्धमानोऽयं नरमष्टभागेन सत्तम ! ॥ ३३ ॥

दीर्घायुश्च सर्वेषां पुत्रघाणां प्रयच्छति ।

बन्धनानिव भरणं ये च दूरादपागताः ॥ ३४ ॥

तेषां करोति वै नन्दः परलोकं न चादृतः ।

भवत्यस्य तत्र स्नेहः सङ्घामिषु जायते ॥ ३५ ॥

पूर्वमित्तिषु प्रीयित्वं प्रीतिमन्यैः करोति च ।

तथैव सत्वरजसौ यो विभर्ति महानिधिः ॥ ३६ ॥

सलीलमंजस्तत्सङ्घो नरस्यच्छीलवान् भवेत् ।

वस्त्रकार्यासधान्यादिफलपुष्पपरिश्रहम् ॥ ३७ ॥

मुक्ताधिद्रुमशङ्खानां शुक्त्यादीनां तथा मुने ! ।

काष्ठादीनां करीत्येष यथान्यज्जलसम्भवम् ॥ ३८ ॥

क्रयविक्रयमन्येषां नागत्य रमते मनः ।

तडागान् पुष्करिण्योऽथ तथारासान् करोति च ॥३९॥

बन्धञ्च सतितां वृजांश्च्यारोपयते नरः ।

अनुलेपनपुष्पादि भोगं मुक्ताभिजायते ॥ ४० ॥

त्रिषीरूपथापि निधिर्नीलो नामैव जायते ।

रजस्तमोमययान्यः गङ्गसंज्ञो हि यो निधिः ॥ ४१ ॥

तेनापि नीयते विद्व । तद्गुणित्वं निधीश्वरः ।

एकस्यैव भवत्येष नरं नान्यमुपैति च ॥ ४२ ॥
 यस्य शङ्खी निधिस्तस्य स्वरूपं क्रौष्टुके ! शृणु ।
 एक एवात्मना सृष्टमन्नं भुङ्क्ते तथाम्बरम् ॥ ४३ ॥
 कदन्नमुक् परिजनो नच शोभनवस्तधृक् ।
 न ददाति सुहृद्भार्याभ्रातृपुत्रस्रुषादिषु ॥ ४४ ॥
 स्वपोषणपरः शङ्खी नरो भवति सर्वदा ।
 इत्येते निधयः ख्याता नराणामर्थदिवताः ॥ ४५ ॥
 मित्यावलोकनान्मित्राः स्वभावफलदायिनः ।
 यथा ख्यातस्वभावस्तु भवत्येव विलोकनात् ॥
 सर्वेषामधिपत्ये च श्रीरिषा द्विजपद्मिनी ॥ ४६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे निधिनिर्णयो नाम ॥६८॥

जनसप्ततितमोऽध्यायः

क्रौष्टुकिरजात् ।

विस्तरात् कथितं ब्रह्मन् । मम स्माराधिपं त्वया ।
 मन्वन्तरं तथैवाष्टौ ये पृथा निधयो मया ॥ १ ॥
 स्वायम्भवं पूर्वमेव मन्वन्तरमुदाहृतम् ।
 मन्वन्तरं तृतीयं मे कथयौत्तमसंज्ञितम् ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्तानपादपुत्रोऽभूत्तमो नाम नामतः ।

मरुत्यास्तनयः स्थातो महाबलपराक्रमः ॥ ३ ॥
 धर्मात्मा च महात्मा च पराक्रमधनी नृपः ।
 अतीत्य सर्वभूतानि बभौ भानुपराक्रमः ॥ ४ ॥
 समः शत्रौ च मित्रे च पुरे पुत्रे च धर्मवित् ।
 दुष्टे च यमवत्साधौ सोमवच्च महामुने ! ॥ ५ ॥
 बाम्भव्यां बहुलां नाम उपयेमे स धर्मवित् ।
 उत्तानपादतनयः शचीमिन्द्र इवोत्तमः ॥ ६ ॥
 ख्यातामतीव तस्यासीद्द्विजवर्या मनः सदा ।
 स्नेहवच्छशिनी यदद्रोहिण्यां निहितासादम् ॥ ७ ॥
 अन्यप्रयोजनासक्तिमुपैति न हि तन्मनः ।
 स्वप्ने चैव तदालम्बि मनोऽभूत्तस्य भूभृतः ॥ ८ ॥
 स च तस्याः सुचार्वङ्ग्या दर्शनादेव पार्थिवः ।
 ददाति स्पर्शनं गात्रे गात्रस्पर्शं च तन्मयः ॥ ९ ॥
 श्रोत्रोद्देशकरं वाक्यं प्रियमप्यवनीपतेः ।
 तस्यापि भूरि सम्मानं मेने परिभवन्ततः ॥ १० ॥
 अवमेने स्रजं दत्तां शुभान्याभरणानि च ।
 उत्तस्थावङ्गपीडेव पिवतोऽस्य वरासवम् ॥ ११ ॥
 मुञ्चता च नरेन्द्रेण क्षणमात्रं करे धृता ।
 बुभुजे स्त्रल्पकं भक्ष्यं द्विज ! नातिमुदावती ॥ १२ ॥
 एवं तस्यानुकूलस्य नानुकूला महात्मनः ।
 प्रभूततरमत्यर्थं चक्रे रागं महीपतिः ॥ १३ ॥
 अथ न्यानगतो भूपः कदाचित्तां मनस्विनीम् ।
 सुरापूतं पानपात्रं ग्राहयामास सादरः ॥ १४ ॥
 पश्यतां भूमिपालानां वारमुख्यैः समन्वितः ।

प्रगीयमानमधुरैर्गेयगायनतत्परैः ॥ १५ ॥
 सा तु नेच्छति तत्पात्रमादातुं तत्पराङ्मुखी ।
 समक्षमवनीशानां ततः क्रुद्धः स पार्थिवः ॥ १६ ॥
 उवाच हाःस्थमाह्वय निश्वसन्नुरगो यथा ।
 निराकृतस्तया देव्या प्रियया पतिरप्रियः ॥ १७ ॥
 हाःस्थैनां दुष्टहृदयामादाय विजने वने ।
 परित्यजाशु नैतत्ते विचार्यं वचनं मम ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो नृपस्य वचनमविचार्यमवेक्ष्य सः ।
 हाःस्थस्तत्याज तां सुभ्रुमारोप्य स्यन्दने वने ॥ १९ ॥
 सा च तं विपिने त्यागं नीता तेन महीभृता ।
 अदृश्यमाना तं मेने परं कृतमनुग्रहम् ॥ २० ॥
 सोऽपि तवानुरागार्तिदह्यमानात्ममानसः ।
 श्रीत्तानपादिर्भूपाली नान्यां भार्यामविन्दत ॥ २१ ॥
 सम्भार तां सुचावेङ्गीमहर्निगमनिर्वृतः ।
 चकार च निजं राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ २२ ॥
 प्रजाः पालयतस्तस्य पितुः पुत्रानिवीरसान् ।
 आगत्य ब्राह्मणः कथिदिदमाहात्तमानसः ॥ २३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

महाराज ! भृगोर्त्तोऽस्मि श्रृयतां गदती मम ।
 नृणामार्तिपरित्राणमन्यतो न नराधिपात् ॥ २४ ॥
 मम भार्या प्रसुप्तस्य केनाप्यपहृता निशि ।
 गृहद्वारमनुहाट्य तां समानेतुमर्हसि ॥ २५ ॥

राजीवाच ।

न वेत्सि केनापहृता क्व वा नीता तु सा द्विज ! ।
यतामि विग्रहे कस्य कुतो वाप्यानयामि ताम् ॥ २६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

तथैव स्थगिते द्वारि प्रसुप्तस्य महीपते ! ।
हृता हि भार्या किं केनेत्येतद्विज्ञायते भवान् ॥ २७ ॥
त्वं रक्षिता नो नृपते ! षडागादानवेतनः ।
धर्मस्य तेन निश्चिन्ताः स्वपन्ति मनुजा निशि ॥ २८ ॥

राजीवाच ।

न ते दृष्टा मया भार्या यादृग्रूपा च देहतः ।
वयश्चैव समाख्याहि किमीला ब्राह्मणी च ते ॥ २९ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

कठोरनेत्रा सात्युच्चा ऋस्रबाहुः कृशानना ।
विरूपरूपा भूपाल ! न निन्दामि तथैव ताम् ॥ ३० ॥
वाचि भूपतिपरुषा न सौम्या सा च शीलतः ।
इत्याख्याता मया भार्या साकारा दुर्निरीक्षणा ॥ ३१ ॥
मनागतौतं भूपाल ! तस्याय प्रथमं वयः ।
तादृग्रूपा हि मे भार्या सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ ३२ ॥

राजीवाच ।

अलन्ते ब्राह्मण ! तथा भार्यामन्यां ददामि ते ।
सुखाय भार्या कल्याणी दुःखहेतुर्हि तादृशी ॥ ३३ ॥
कल्पे सुरूपता विप्र ! कारणं शीलमुत्तमम् ।
रूपशौलविहीना या त्याज्या सा तेन हेतुना ॥ ३४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

रक्ष्या भार्या महीपाल ! इति न श्रुतिरुत्तमा ।
 भार्यायां रक्षमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ॥ ३५ ॥
 आत्मा हि जायते तस्यां सा रक्ष्याती नरेश्वर ! ।
 प्रजायां रक्षमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥ ३६ ॥
 तस्वामरक्षमाणार्या भविता वर्षसङ्करः ।
 स पातयेन्महीपाल ! पूर्वान् स्वर्गादधः पितॄन् ॥ ३७ ॥
 धर्महानिश्चानुदिनमभार्यस्य भवेन्मम ।
 नित्यक्रियाणां विभ्रंशात् स चापि पतमाय मे ॥ ३८ ॥
 तस्याच्च पृथिवीपाल ! भवित्री मम सन्ततिः ।
 तव षड्भागदात्री सा भवित्री धर्महेतुकी ॥ ३९ ॥
 तदेतत्ते मयाख्याता पत्नी या मे हता प्रभो ! ।
 तां समानय रक्षायां भवानधिष्ठतो यतः ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच

स तस्यैवं वचः श्रुत्वा विस्मय्य च नरेश्वरः ।
 सर्वोपकरणैर्गुक्तमारुह महारथम् ॥ ४१ ॥
 इतश्चेतश्च तेनाभी परिवस्त्राम मेदिनीम् ।
 ददर्श च महारथ्ये तापसाग्रममुत्तमम् ॥ ४२ ॥
 अवतीर्थ्य च तत्राभी प्रविश्य दृष्ट्वा मुनिम् ।
 कौश्यां वृष्ट्यां समासीनं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ४३ ॥
 स दृष्ट्वा मृपतिं प्राप्तं समुत्थाय त्वरान्वितः ।
 संमान्य स्वागतेनैव शिष्यमाहाध्यमानय ॥ ४४ ॥
 तमाह शिष्यः शमकैर्दातव्याऽर्घ्योऽस्य किं मुने ! ।
 तदा प्रापय सद्भित्वा तवाज्ञां हि करोम्यहम् ॥ ४५ ॥

ततोऽवगतवृत्तान्तो भूपतेस्तस्य स द्विजः ।

सम्भाषासनदानेन चक्रे सम्मानमात्मवान् ॥ ४६ ॥

ऋषिरुवाच ।

किं निमित्तमिहायातो भवान् क्विन्ते चिकीर्षितम् ।

उत्तानपादतनयं वेद्मि त्वामुत्तमं नृप ! ॥ ४७ ॥

राजेश्वाच ।

ब्राह्मणस्य गृहाद्गार्ह्यां केनाप्यपहृता मुने ! ।

अविज्ञातस्वरूपेण तामन्वेष्टुमिहागतः ॥ ४८ ॥

पृच्छामि यत्ते तन्मे त्वं प्रणतस्यानुकम्पया ।

अभ्यागतस्याथ गृहं भगवन् ! वक्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥

ऋषिरुवाच ।

पृच्छ मामवनीपाल । यत् प्रष्टव्यमशङ्कितः ।

वक्तव्यञ्चेत्तव मया कथयिष्यामि तत्त्वतः ॥ ५० ॥

राजोवाच ।

गृहागताय यो मन्त्रं प्रथमे दर्शने मुने । ।

त्वया समुद्यतो दातुं कथं सोऽर्षी निवर्तितः ॥ ५१ ॥

ऋषिरुवाच ।

त्वद्दर्शनेन रभसादाज्ञप्तोऽयं मया नृप ! ।

यदा तदाहमेतेन शिष्येण प्रतिबोधितः ॥ ५२ ॥

एष वेत्ति जगत्पत्र मत्प्रसादादनागतम् ।

यथर्हं समतीतञ्च वर्त्तमानञ्च सर्वतः ॥ ५३ ॥

आलोच्याज्ञापयेत्युक्ते ततो ज्ञातं मयापि तत् ।

ततो न दत्तवानर्ष्यं महं तुभ्यं विधानतः ॥ ५४ ॥

सख्यं राजन् ! त्वमर्घ्याहंः कुले स्वायम्भुवस्य च ।
तथापि नार्घ्ययोग्यं त्वां मन्यामी वयमुत्तमम् ॥ ५५ ॥

राजोवाच ।

किं कृतं हि मया ब्रह्मन् ! ज्ञानाद्ज्ञानतोऽपि वा ।
येन त्वतोऽर्घ्यमर्हामि नाहमभ्यागतश्चिरात् ॥ ५६ ॥

ऋषिरुवाच ।

किं विस्मृतन्ते यत्पत्नी त्वया त्यक्ता च कानने ।
परित्यक्तस्तया सार्द्धं त्वया धर्मो नृपाखिलः ॥ ५७ ॥
पक्षेण कर्मणो हान्या प्रयात्यस्वर्गतान्नरः ।
विष्णुत्रैर्वापि की यस्य हानिभ्यो नित्यकर्मणः ॥ ५८ ॥
पत्न्यानुकूलया भाव्यं यथाशीलेऽपि भर्त्सरि ।
दुःशीलापि तथा भार्या पीषणीया नरेश्वर । ॥ ५९ ॥
प्रतिकूला हि सा पत्नी तस्य विप्रस्य या हृता ।
तथापि धर्मकामोऽसौ त्वामुद्यातितरां नृप ! ॥ ६० ॥
चलतः स्थापयस्यन्यान् स्वधर्मपु महीपते ! ।
त्वां स्वधर्माद्विचलितं कोऽपरः स्थापयिष्यति ॥ ६१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विलङ्घ्यः स महीपाल ! इत्युक्तस्तेन धीमता ।
तथैत्युक्त्वा च पप्रच्छ हृतां पत्नीं द्विजन्मनः ॥ ६२ ॥
भगवन् ! केन नीता सा पत्नी विप्रस्य कुत्र वा ।
ऋतीतानागतं वीक्ष्य जगत्यावतथं भवान् ॥ ६३ ॥

ऋषिरुवाच ।

तां जहाराद्रितनयां बलाकी नाम राजसः ।
द्रष्टुमिच्छाद्य तां भूप ! उत्पलावतर्क वने ॥ ६४ ॥

नच्छ संयोजयाशु त्वं भार्यया हि द्विजोत्तमम् ।
मा पापास्यदतां यातु त्वमिवासी दिने दिने ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तानमन्वन्तरे ॥ ६६ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथाकरोह स्वरथं प्रणिपत्य महामुनिम् ।
तेनाख्यातं वनन्तश्च प्रययावुत्पलावतम् ॥ १ ॥
यथाख्यातस्वरूपाञ्च भार्यां भर्ता द्विजस्य ताम् ।
भक्षयन्तीं ददार्शाथ श्रीफलानि नरेश्वरः ॥ २ ॥
पप्रच्छ च कथं भद्रे ! त्वमेतद्वनमागता ।
स्फुटं ब्रवीहि वैशालेरपि भार्या सुशर्मणः ॥ ३ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

सुताहमतिरात्रस्य द्विजस्य वनवासिनः ।
पत्नी विशालपुत्रस्य यस्य नाम त्वयोदितम् ॥ ४ ॥
साहं हृता वलाकेन राक्षसेन दुरात्मना ।
प्रसृतां भवनस्यान्ते स्नात्मातृवियोजिता ॥ ५ ॥
भस्मीभवतु तद्रक्षी येनास्मिप्रवं वियोजिता ।
मात्रा स्नात्भिरन्यैश्च तिष्ठाम्यत्र सुदुःखिता ॥ ६ ॥

अस्मिन् वनेऽतिगहने तेनानीयाहमुज्जिता ।
न वेद्मि कारणं किं तन्नोपभुङ्क्ते न खादति ॥ ७ ॥

राजोवाच ।

अपि तज्ज्ञायते रक्षस्वामुत्सृज्य क्व वै गतम् ।
अहं भर्ता तवैवात्र प्रेषितो द्विजनन्दिनि ! ॥ ८ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

अस्यैव काननस्यान्ते स तिष्ठति निशाचरः ।
प्रविश्य पश्यतु भवान् न बिभेति ततो यदि ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

प्रविवेश ततः सोऽथ तया वर्त्मनि दर्शिते ।
दृष्ट्वा परिवारेण समवेतञ्च राजसम् ॥ १० ॥
दृष्ट्वात्रे ततस्तस्मिन् त्वरमाणः स राजसः ।
दूरार्दव मूर्ध्नि मूर्ध्ना स्पृशन् पादान्तिकं ययौ ॥ ११ ॥

राजस उवाच ।

ममात्रागच्छता गेहं प्रसादस्ते महान् कृतः ।
पृथाधि किं करोम्येष वसामि विषये तत्र ॥ १२ ॥
अर्घ्यञ्चेमं प्रतीच्छ त्वं स्थीयताञ्चेदमासनम् ।
वयं भृत्या भवान् स्वामी दृढमाज्ञापयस्व माम् ॥ १३ ॥

राजोवाच ।

कृतमेव त्वया सर्वं सर्वमिवातिथिक्रियाम् ।
किमर्थं ब्राह्मणवधूस्त्वयानीता निशाचर ! ॥ १४ ॥
नेयं सुररूपा सम्बन्धा भार्यथिञ्चेत् हता त्वया ।
भक्ष्यार्थं चेत्कथं नात्ता त्वयैतत्कथ्यतां मम ॥ १५ ॥

राजस उवाच ।

16706

न वयं मानुषाहारा अन्ये ते नृप ! राजसाः ।
 सुकृतस्य फलं यत्तु तदश्रीमो वयं नृप ! ॥ १६ ॥
 स्वभावञ्च मनुष्याणां योषिताञ्च विमानिताः ।
 ज्ञानिताश्च समश्रीमो न वयं जन्तुखादकाः ॥ १७ ॥
 यद्स्माभिर्नृणां ज्ञान्तिर्भुक्ता क्रुध्यन्ति ते तदा ।
 भुक्ते दुष्टे स्वभावे च गुणवन्तो भवन्ति च ॥ १८ ॥
 सन्ति नः प्रमदा भूप ! रूपिणास्तरसां समाः ।
 राजव्यस्तासु तिष्ठन्सु मानुषीषु रतिः कथम् ॥ १९ ॥
 राजा उवाच ।

वशेषा नोपभोगाय नाहाणाय निशाचरे ।।
 गृहं प्रविश्य विप्रस्य तत्किमिषा ह्यता त्वया ॥ २० ॥

राजस उवाच ।

मन्त्रवित् न द्विजश्रेष्ठो यज्ञे यज्ञे गतस्य मे ।
 रक्षोऽसन्त्यपठनात् करोत्युच्चाटनं नृप ! ॥ २१ ॥
 वयं वृभुञ्जितास्तस्य सन्तोऽवाटनकर्मिणा ।
 क्व यातः सर्वयज्ञेषु स ऋषिस्त्ववति द्विज ! ॥ २२ ॥
 ततोऽस्मात्प्रिदिप्तस्य वैकल्पसुपपादितम् ।
 पत्न्या विना पुमानिजाकर्मयोग्यो न जायते ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

वकथोच्चारणात्तस्य ब्राह्मणस्य महामतेः ।
 ततः स राजातिभृशं विप्रस्यः सनजायत ॥ २४ ॥
 वैकल्यमेव विप्रस्य यदहं कामेव निन्दति ।
 अनर्हमर्घस्य च मां सोऽप्याह मुनिसत्तमः ॥ २५ ॥

वैकल्यं तस्य विप्रस्य राक्षसोऽप्याह मे यथा ।
 अपन्नीकतवा सोऽहं सङ्कष्टं महदास्थितः ॥ २६ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

एवं चिन्तयतस्तस्य पुनरप्याह राक्षसः ।
 प्रणामनस्त्री राजानं बद्धाञ्जलिपुटो मुने ! ॥ २७ ॥
 नरेन्द्राज्ञाप्रदानेन प्रसादः क्रियतां मम ।
 भृत्यस्य प्रणतस्य त्वं युष्मादिप्रयवासिनः ॥ २८ ॥
 राजोवाच ।

स्वभावं वयमग्नीमस्त्वयोक्तं यन्निशाचर ! ।
 तदार्यनी वयं येन कार्येण शृणु तन्मम ॥ २९ ॥
 अस्यास्त्वद्याय द्राक्ष्मण्या दैःशील्यमुपभुज्यताम् ।
 येन त्वयात्तदैःशील्या तद्विनीता भवेदियम् ॥ ३० ॥
 नीयतां यस्य भार्य्यं तस्य वेष्म निशाचर ! ।
 अस्मिन् कृते कृतं सर्वं गृह्णन्ध्यागतस्य मे ॥ ३१ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राक्षसस्तस्याः प्रविश्यान्तः स्वमायया ।
 भक्षयामास दैःशील्यं निजगक्त्या नृपाञ्जया ॥ ३२ ॥
 दैःशील्ये नातिरीद्रेण पत्नी तस्य दिजन्मनः ।
 तेन सा सम्परित्यक्ता तसाह जगतीपतिम् ॥ ३३ ॥
 स्वकर्मफलपाकेन भर्तुस्तस्य नृराज्जनः ।
 विर्योजितात्तं तद्वे तुर्यसामाद्रिशाचरः ॥ ३४ ॥
 नास्य दीपो न वा तस्य मम भर्तुर्महात्मानः ।
 ममैव दीपो नान्यस्य सुकृतं ह्युपभुज्यते ॥ ३५ ॥
 अन्यजन्मनि कस्यापि विप्रयोगः कृती मया ।

सोऽयं मयाप्युपगतः को दोषोऽस्य महात्मनः ॥३६॥

राजस उवाच ॥

प्रापयामि तवादेशादिमां भर्तृगृहं प्रभो ! ।

यदन्यत्करणीयन्ते तदाज्ञापय पार्थिव ! ॥३७॥

अस्मिन् कृते कृतं सर्वं त्वया मे रजनीचर ! ।

आगन्तव्यञ्च ते वीर ! कार्यकाले स्मृतेन मे ॥३८॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्त्वा तु तद्रजस्तासादाय द्विजाङ्गनाम् ।

निन्ये भर्तृगृहं शुद्धां दैःशिलयापगमात्तदा ॥३९॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तानमन्वन्तरे ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

—

मार्कण्डेय उवाच ॥

तां प्रेषयित्वा राजापि सभर्तृगृहसङ्गनाम् ।

चिन्तयामास निःश्वस्य किमत्र सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥

अनर्षशाग्यताकष्टं स मामाह महामनसः ।

वैकल्यं विप्रमुद्दिश्य तथाहायं निशाचरः ॥ २ ॥

सोऽहं कथं करिष्यामि त्यक्त्वा पत्नी मया हि सा ।

अथवा ज्ञानदृष्टिं तं पृच्छामि मुनिसत्तमम् ॥ ३ ॥

सच्चिन्त्येत्यं स भूपानः समारुह्य च तं रथम् ।

यत्रौ यत्र स धर्मात्मा त्रिकान्तो महामुनिः ॥ ४ ॥

अवरुह्य रथात्सोऽथ तं समेत्य प्रणम्य च ।
 यथा वृत्तं समाचख्यौ राक्षसेन समागमम् ॥ ५ ॥
 ब्राह्मण्या दर्शनञ्चैव दाःशीलप्रापगमं तथा ।
 प्रेषणं भर्तृगृहे च कार्य्यभागमने च यत् ॥ ६ ॥

ऋषिनवाच ।

ज्ञातमेतन्नया पूर्वं यत् कृतस्ते नराधिप ! ।
 कार्य्यभागमने चैव मत्समोपे तवाखिलम् ॥ ७ ॥
 पृच्छ मामिह किं कार्य्यं मयेल्युद्दिग्मानसः ।
 त्वयप्रागते महीपाल ! शृणु कार्य्यप्रञ्च वचनया ॥ ८ ॥
 पत्नी धर्मार्थकासानां कारणं प्रबलं नृणाम् ।
 विशेषतश्च धर्मश्च सत्यक्तव्यजता हि ताम् ॥ ९ ॥
 अपत्नीको नरो भूप ! न योग्या निजकर्मणाम् ।
 ब्राह्मण चतुर्यो यदि वेद्यः शूद्रोऽपि वा नृप ! ॥ १० ॥
 त्यजता भवतः पत्नीं न न भवन्मनश्चितम् ।
 अत्यार्च्या हि प्रयासती लोकां आदरी तथा नृणाम् ॥ ११ ॥

राज्ञोवाच ।

भगवन् ! किं कथं मयि विषाको मम कर्मणाम् ।
 नामकृलानुकूलस्य यथाच्युता ततो भया ॥ १२ ॥
 यद्यत्करोति तव आत्मं प्रथमानेन चेतसा ।
 भगवंस्त्वद्विधाकारिर्निरतिमान्वात्मना ॥ १३ ॥
 साम्प्रतं नृवने त्यक्त्वा न विदुः क्व न सा गता ।
 भविता वापि त्रिभिर्जिनैर्व्याघ्रनिगाचरैः ॥ १४ ॥

ऋषिरुवाच ।

न भविता सा भूपाल ! सिद्ध्यान्ननिगाचरैः ।

सा त्वविभ्रुतचारित्रा साम्प्रतन्तु रसातले ॥ १५ ॥

राजीवाच ।

सा नीता केन पातालमास्ते साऽदूषिता कथम् ।
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् ! यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥

ऋषिरुवाच ।

पाताले नागराजोऽस्ति प्रख्यातश्च कपोतकः ।
तेन दृष्टा त्वया त्यक्ता भ्रममाणा महावने ॥ १७ ॥
सा रूपशालिनी तेन सानुरागेण पार्थिव ! ।
वेदितार्थेन पातालं नीता सा युवती तदा ॥ १८ ॥
ततस्तस्य सुता सुभ्रनन्दा नाम महीपते ! ।
भायर्षी मनोरमा चास्य नागराजस्य धीमतः ॥ १९ ॥
तया मातुः सपत्नीयं सा भवित्तीति शोभना ।
दृष्टा स्वर्गहं सा नीता गुप्ता चान्तःपुरे शुभा ॥ २० ॥
यदा तु याचिता नन्दा न ददाति नृपोत्तरम् ।
मूका भविष्यसीत्याह तदा तां तनयां पिता ॥ २१ ॥
एवं शप्ता सुता तेन सा चास्ते तत्र भूपते ! ।
नीता तेनोरगेन्द्रे ण धृता तत्सुतया सती ॥ २२ ॥
मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा परं हर्षमवाप्य तमपृच्छत ।
द्विजवर्ज्यं स्वर्दीर्भाग्यकारणं दृष्टितां प्रति ॥ २३ ॥

राजीवाच ।

भगवन् ! सर्वलोकस्य मयि प्रीतिरनुत्तमा ।
किन् तत्कारणं येन स्वपत्नी नातिवत्सला ! ॥ २४ ॥

मम चासावतीवेष्टा प्राणिभ्योऽपि महामुने ! ।
सा च मां प्रति दुःशीला ब्रूहि वत्कारणं द्विज ! ॥२५॥

ऋषिरुवाच ।

पाणिग्रहणकाले त्वं सूर्यभौमशनैश्वरैः ।
शुक्रवाचस्पतिभ्याञ्च तव भार्यावलीकिता ॥ २६ ॥
तच्चहर्त्तेऽभवच्चन्द्रस्तस्याः सीमसुतस्तथा ।
परस्परविपक्षौ तौ ततः पार्थिव ! ते भृशम् ॥ २७ ॥
तद्गच्छ त्वं स्वधर्मेण परिपालय मेदिनीम् ।
पत्नीसहायः सर्वाश्च कुरु धर्मवतौः क्रियाः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्ते प्रणिपत्यैनमारुह्य स्यन्दनं ततः ।
उत्तमः पृथिवीपाल ! आजगाम निजं पुरम् ॥ २८ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे औत्तम मन्वन्तरे ॥७१॥

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वमगरं प्राप्य तं ददर्श द्विजं नृपः ।
समेतं भार्यया चैव शीलवत्या मुदान्वितम् ॥ १ ॥

राजवर्य ! कृतार्थोऽस्मि यतो धर्मो हि रक्षितः ।

धर्मज्ञेनेह भवता भार्यामानयता मम ॥ २ ॥

राजीवाच ।

कृतार्थस्त्वं द्विजश्रेष्ठ ! निजधर्मानुपालनात् ।

वयं सङ्घटिनो विप्र ! येषां पत्नी न वेश्मनि ॥ ३ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

नरेन्द्र ! सा हि विपिने भक्षिता श्वापदैर्यदि ।

अनन्तया किमन्यस्या न पाणिर्गृह्यते त्वया ॥

क्रोधस्य वगमागम्य धर्मो न रक्षितस्त्वया ॥ ४ ॥

राजीवाच ।

न भक्षिता मे दयिता श्वापदैः सा हि जीवति ।

अविदूषितचारिता कथमेतत्करोन्यहम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यदि जीवति ते भार्या न चैव व्यभिचारिणी ।

तदपत्नोक्तताजन्म किं पापं क्रियते त्वया ॥ ६ ॥

राजीवाच ।

आनीतापि हि सा विप्र ! प्रतिकूला सदैव मे ।

दुःखाय न सुखायालं तस्या मैत्री न वै मयि ॥

तथा त्वं दुरु यत्नं मे यथा सा वशगामिनी ॥ ७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

तव संप्रीतये तस्या वरेष्टिरूपकारिणी ।

क्रियते मित्कामैर्वा मित्तविन्दां करोमि ताम् ॥ ८ ॥

अप्रीतया; प्रीतिकरी सा हि संजननी परम् ।

भार्यापत्योर्मनुष्येन्द्र ! तान्तवेष्टिं करोम्यहम् ॥ ९ ॥
 यत्र तिष्ठति सा सुभ्रुस्तव भार्या सहोपते ! ।
 तस्मात्प्रनीयतां सा ते परां प्रीतिमुपैष्यति ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच

इत्युक्तः स तु सम्भारानशेषानवनीपतिः ।
 आनिनाय चकारेष्टिं स च तां द्विजसत्तमः ॥ ११ ॥
 सप्तकृत्वः स तु तदा चकारेष्टिं पुनः पुनः ।
 तस्य राज्ञी द्विजश्रेष्ठो भार्यासम्पादनाय वै ॥ १२ ॥
 यदारोपितमैवान्ताममन्यत महामुनिः ।
 स्वभर्त्तरि तदा विप्रस्तुमुवाच नराधिपम् ॥ १३ ॥
 आनीय तां नरश्रेष्ठ ! या तवेष्टात्मनोऽनिकम् ।
 भुञ्क्ष्व भोगांस्तया साईं यज यज्ञांस्तथादृतः ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तस्तेन विप्रेण भूषा नो विन्मितस्तदा ।
 सस्मार तं महावीर्यं सत्यसम्भं निगाचरम् ॥ १५ ॥
 श्रुतस्तेन तदा मद्यः समुपेत्य नराधिपम् ।
 किं करोमीति सोऽप्याह प्रणिपत्य महामुने ! ॥ १६ ॥
 ततस्तेन नरेन्द्रेण विस्तरेण निवेदिते ।
 गत्वा पातालमादाय राजपत्नीमुपायधौ ॥ १७ ॥
 आनीता चातिहार्देन सा ददर्श तदा पतिम् ।
 उवाच च प्रसीदति भूयोभूयो मुदान्विता ॥ १८ ॥
 ततः स राजा रभसा परिष्वज्याह मानिनीम् ।
 प्रिये ! प्रसन्न एवाहं भूयोऽप्येवं व्रवीषि किम् ॥ १९ ॥

पद्म उवाच ।

यदि प्रसादप्रवणं नरेन्द्र ! मयि ते मनः ।
तदेतदभियाचे त्वां तत् कुरुष्व ममार्हणम् ॥२०॥

राजोवाच ।

निःशङ्कं ब्रूहि मत्तो यद्भवत्या किञ्चिदीप्सितम् ।
तदलभ्यं न ते भीरु ! तवायत्तोऽस्मि नान्यथा ॥२१॥

पद्म उवाच ।

मदर्थं तेन नागेन सुता शप्ता सखी मम ।
सूका भविष्यसीत्याह सा च सूकत्वमागता ॥ २२ ॥
तस्याः प्रतिक्रियां प्रीत्या मम शक्नोति चेद्भवान् ।
वाग्विभागप्रशान्त्यर्थं ततः किं न कृतं मम ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राजा तं विप्रमाहास्मिन् कीटयौ क्रिया ।
तन्सूकतापनोदाय स च तं प्राह पार्थिवम् ॥ २४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

भूप ! सारस्वतीर्माष्टिं करोमि वचनात्तव ।
पद्मो तवेयमानृण्यं यातु तदाक् प्रवर्तनात् ॥ २५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इष्टिं सारस्वतीं चक्रे तदर्थं स द्विजोत्तमः ।
सारस्वतानि सूक्तानि जज्ञाप च समाहितः ॥ २६ ॥
ततः प्रवृत्तवाक्यान्तां गगंः प्राह रसातले ।
उषकरः सखी भर्ता कृतोऽयमतिदुष्करः ॥ २७ ॥
द्वयं ज्ञानं समासाद्य नन्दा शीघ्रगतिः पुरम् ।

ततो राज्ञीं परिष्वज्य स्वसखीमुरगात्मजा ॥ २८ ॥
 तच्च संस्तूय भूपालं कल्याणोक्त्या पुनः पुनः ।
 उवाच मधुरं नागी कृतासनपरिग्रहा ॥ २९ ॥
 उपकारः कृती वीर ! भवता यो ममाधुना ।
 तेनास्मिन्नाक्षय्यहृदया यद्ब्रवीमि शृणुष्व तत् ॥ ३० ॥
 तव पुत्री महावीर्यी भविष्यति नराधिप ! ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमस्यां भुवि भविष्यति ॥ ३१ ॥
 सर्वार्थसाधकतत्त्वज्ञी धर्मानुष्ठानतत्परः ।
 मन्वन्तरेखरी धीमान् ! भविष्यति स वै मनुः ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दृष्ट्वा वरं तस्मै नागराजमुता ततः ।
 सखीं तां संपरिष्वज्य पातालमगमन्नुज ! ॥ ३३ ॥
 तत्र तस्य तथा सार्धं रमत्त. पृथिवीपतेः ।
 जगाम कान्तः सुमहान् गजाः पालयन्तस्तथा ॥ ३४ ॥
 ततः स तस्यान्तर्गयो जज्ञे राज्ञी महात्मनः ।
 धीर्मान्साभ्यां यथा कान्तश्चन्द्रः संपृषेन्नखतः ॥ ३५ ॥
 तन्निन् जाते मुदं प्रादुः प्रजाः स्वर्वा महात्मनि ।
 देवदुर्गमयो गेहः पुष्पवृष्टिः पपात च ॥ ३६ ॥
 तस्य दृष्ट्वा वपुः कान्तं भविष्यं शीलमेव च ।
 श्रीत्तमथेति मुनयो नाम चक्रुः समागताः ॥ ३७ ॥
 जातोऽयमुत्तम वंशे तत्र काले तथोत्तमे ।
 उत्तमावयदस्ती न श्रीत्तसोऽयं भविष्यति ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्तमस्य सुतः सोऽथ नाम्ना स्यात्सुधीत्तमः ।

मनुरामीत्तत्प्रभावी भागुरं श्रूयतां मम ॥ ३९ ॥
 उत्तमाख्यानमखिलं जन्म चैवोत्तमस्य च ।
 नित्यं शृणोति विद्वेषं स कदाचिन्न गच्छति ॥ ४० ॥
 इष्टैर्दारैस्तथा पुत्रैर्बन्धुभिर्वा कदाचन ।
 विवोगो नास्य भविता शृण्वतः पठतोऽपि वा ॥ ४१ ॥
 तस्य मन्वन्तरं ब्रह्मन् ! वदतो मे निगामय ।
 श्रूयतां तत्र यश्चेद्गी ये च देवास्तथर्षयः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तममन्वन्तरे ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तरे तृतीयेऽस्मिन् औत्तमस्य प्रजापतेः ।
 देवानिन्द्रमृषीन् भूपान् निबोध गदतो मम ॥ १ ॥
 स्वभामानस्तथा देवा यथानामानुकारिणः ।
 सत्याख्यश्च द्वितीयोऽन्यस्त्रिदशानां तथा गणः ॥ २ ॥
 तृतीये तु गणे देवाः शिवाख्या मुनिसत्तम ! ।
 शिवाः स्वरूपतस्तो तु श्रुताः पापप्रणाशनाः ॥ ३ ॥
 प्रतर्दनाख्यश्च गणी देवानां मुनिसत्तम ! ।
 चतुर्थस्तत्र कथित औत्तमस्यान्तरे मनोः ॥ ४ ॥
 वगवार्थिनः पञ्चमेऽपि देवास्तत्र गणे द्विजः ।
 यथाख्यातस्वरूपास्तु सर्व एव महामुने ! ॥ ५ ॥

एते देवगणाः पञ्च स्मृता यज्ञभुजस्तथा ।
 मन्वन्तरे मनुश्रेष्ठे सर्वे द्वादशका गणाः ॥ ६ ॥
 तेषामिन्द्रो महाभागस्त्रैलोक्ये स गुरुर्भवेत् ।
 शतं क्रतूनामाहृत्य सुशान्तिर्नाम नामतः ॥ ७ ॥
 यस्योपसर्गनाशाय नामाक्षरविभूषिता ।
 अद्यापि मानवैर्गाथां गीयते तु महीतले ॥ ८ ॥
 सुशान्तिर्देवराट् कान्तः सुशान्तिं स प्रयच्छति ।
 सहितः शिवसत्याद्यैस्तथैव वशवर्तिनः ॥ ९ ॥
 अजः परशुचिर्दिव्यो महाबलपराक्रमाः ।
 पुत्रास्तस्य मनोरासन् विख्यातास्त्रिदशोपमाः ॥ १० ॥
 तत् सूतिसम्भवैर्भूमिः पालिताभून्नरेखरैः ।
 यावन्मन्वन्तरं तस्य मनोरुत्तमतेजसः ॥ ११ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।
 कृतचेतादिसंज्ञानां यान्युक्तानि युगे मया ॥ १२ ॥
 स्वतेजसा हि तपसो वरिष्ठस्य महात्मनः ।
 तनयाद्यान्तरे तस्मिन् सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ १३ ॥
 तृतीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया ।
 तामसस्य चतुर्थन्तु मनोरन्तरमुच्यते ॥ १४ ॥
 विद्योनिजन्मनो यस्य यद्यसा द्यातितं जगत् ।
 जन्म तस्य मनोर्ब्रह्मन् ! श्रूयतां गदतो मम ॥ १५ ॥
 अतीन्द्रियमशेषाणाममूनाञ्चरितन्तथा ।
 तथा जन्मापि विज्ञेयं प्रभावथ महात्मनाम् ॥ १६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे श्रीतममन्वन्तरं समाप्तम् ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

राजाभूद्भुवि विख्यातः स्वराज्ञो नाम वीर्यवान् ।
अनेकयज्ञकृत् प्राज्ञः संग्रामेष्वपराजितः ॥ १ ॥
तस्यायुः सुमहत् प्राज्ञात् मन्तिणाराधितो रविः ।
पत्नीनाञ्च यतन्तस्य धन्यानामभवत् द्विज ! ॥ २ ॥
तस्य दीर्घायुषः पत्नी नोतिदीर्घायुषो मुने ! ।
कालेन जग्मुर्निधनं भृत्यमन्त्रिजनास्तथा ॥ ३ ॥
स भार्याभिस्तथा युक्तो भृत्यैश्च सह जन्मभिः ।
उद्विग्नचेताः संप्राप वीर्यहानिमहर्निशम् ॥ ४ ॥
तं वीर्यहीनं निभृतैर्भृत्यैस्त्यक्तं सुदुःखितम् ।
अनन्तरो विमर्द्दाग्नौ राज्याच्चरावितवांस्तदा ॥ ५ ॥
राज्याच्चरतं सोऽपि वनं गत्वा निर्विण्णमानसः ।
तपस्तेपे महाभागो वितस्तापुलिने स्थितः ॥ ६ ॥
ग्रीष्मे पञ्चतप्य भूत्वा वर्षास्त्र्यंशकषाशिकः ।
जलशायी च शिशिरे निराहारो यतन्नतः ॥ ७ ॥
ततस्तपस्यतस्तस्य प्रावृष्टकाले महाद्भवः ।
बभूवानुदिनं मेघैर्वर्षद्भिरनुसन्ततम् ॥ ८ ॥
न दिग्विज्ञायते पूर्वा दक्षिणा वा न पश्चिमा ।
तोत्तरा तमसा सर्वमनुलिप्तगिवाभवत् ॥ ९ ॥

ततोऽतिप्लवने भूपः स नद्याः प्रेरितस्तटम् ।
 प्रार्थयन्नपि नावाप क्रियमाणोऽतिवेगिना ॥ १० ॥
 अथ दूरे जलौघेन क्रियमाणो महीपतिः ।
 आससाद् जले रौहो स पुच्छे जगृहे च ताम् ॥ ११ ॥
 तेन प्लवेन स यथाबुद्धमानो महीतले ।
 इतश्चेतश्चान्वकारि आससाद् तटन्ततः ॥ १२ ॥
 विस्तारि पङ्कमत्वर्थं दुरक्षरं स नृपस्तरन् ।
 तदैव क्लृप्तमाणोऽन्वद्रव्यं वनमवाप सः ॥ १३ ॥
 तद्वान्वकारि सा रौहो चकर्म वसुधाधिपम ।
 पुच्छे लग्नं महाभागं क्लृप्तं धननिमन्तती ॥ १४ ॥
 तस्याय स्वर्गसंभूतामवापमुद्रमुत्तमाम् ।
 सोऽन्वकारि स्ननन् भूर्यो यदनाक्षयमनसः ॥ १५ ॥
 विज्ञाय सानुगागं तं पृष्ठस्वार्थं नतत्परम् ।
 नरेन्द्रं तद्वनस्थान्तः सा सृगौ तदुवाच ह ॥ १६ ॥
 किं पृष्ठं विपश्यमता करेण सृगसे जस ।
 अन्यथैवाय कार्यस्य सञ्जाता नृपते गतिः ॥ १७ ॥
 नाभ्याने वा मनी यातं नागस्नाहं तवेन्वर ! ।
 किन्तु त्वत्कृष्णे विप्रमेप लालः करोति मे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्या सृग्याश्च जगतीपतिः ।
 जातकीतृहता रौहोमिदं वचनप्रवोत् ॥ १९ ॥
 का त्वं ब्रूहि सृगौ वाक्च कथं मानुषवहद् ! ।
 कथं ये नीला यो विप्रं त्वत्तङ्गे कुरुते मम ॥ २० ॥

मृग्युवाच ।

अहन्ते दयिता भूप । प्रागाममुत्पलावती ।
भार्या शताग्रमहिषो दुहिता दृढधन्वनः ॥ २१ ॥

राजीवाच ।

किन्तु यावत् कृतं कर्म येनेमां योनिमागता ।
पतिव्रता धर्मपरा सा चेत्थं कथञ्जीदृशी ॥ २२ ॥

मृग्युवाच ।

असं पितृगृहे बाला भस्वीभिः सहिता वनम् ।
रज्जु गता दृष्ट्वा कृत्वां हृद्या समागतम् ॥ २३ ॥
ततः समीपवर्तिन्या मया सा ताडिता मृगी ।
जया भ्रूया गतान्धत् क्रुडः प्राह ततो ऋगः ॥ २४ ॥
मृडे मिलितं मतासि भित्ति दीःशोभमौदयम् ।
आधानकालो येनायं त्वया मे विफलीकृतः ॥ २५ ॥
वाचं श्रुत्वा ततस्तस्य मनुष्येव भावतः ।
भीता तमशुवं कोऽसोत्थितां योनिमुपागतः ॥ २६ ॥
ततः स प्राह पुत्रोऽहमभिनिर्वृतिश्चक्षुषः ।
सुतया नाम मृग्यान्तु साभिजाया मृगीऽभवम् ॥ २७ ॥
इमाञ्चानुगतः प्रेम्णा वाञ्छतधानया वने ।
त्वया विशीजिता दुष्टे तवाञ्छापं ददामि ते ॥ २८ ॥
मया चोक्तं तवान्नानादपराधः कृती सुने ! ।
प्रसादं कुरु शापं मे न भवान् दातुमर्हति ॥ २९ ॥
इत्युक्तः प्राह मां सोऽपि मुनिरित्यं महीपते ! ।
न प्रदद्यामि शापं ते दयामानं ददामि ते ॥ ३० ॥

मया चोक्तं सृगी नाहं सृगरूपधरा वने ।
लक्ष्मसेऽन्यां सृगीन्तावन्मयि भावो निवर्त्यताम् ॥ ३१ ॥
इत्युक्तः कीपरक्ताक्षः स प्राह स्फुरिताधरः ।
नाहं सृगी त्वयेत्युक्तं सृगी मूढे भविष्यसि ॥ ३२ ॥
ततो भृशं प्रव्यधिता प्रणम्य मुनिमब्रुवम् ।
स्वरूपस्थमतिक्रुद्धं प्रसीदति पुनः पुनः ॥ ॥
बालानभिज्ञा वाक्यानां ततः प्रोक्तामिदं मया ।
पितर्यप्रसति नारौभिर्ब्रियते हि पतिः स्वयम् ॥ ३४ ॥
सति ताते कथञ्चाहं वृणोमि मुनिसत्तम ! ।
सापराधाद्यथा पादौ प्रसीदेश ! नमाम्यहम् ॥ ३५ ॥
प्रसीदति प्रसीदति प्रणताया महान्तते ! ।
इत्थं लालप्यमानायाः स प्राह मुनियुङ्गवः ॥ ३६ ॥
न भवत्यन्यथा प्रोक्तं मम वाक्यं कदाचन ।
सृगी भविष्यसि सृता वनेऽस्मिन्नेव जन्मनि ॥ ३७ ॥
सृगले च महाबाहुस्तव गर्भमुपैष्यति ।
लीलो नाम मुनेः पुत्रः सिद्धवीर्यप्रस्य भाविनि ! ॥ ३८ ॥
जातिन्करा भवित्री त्वं तस्मिन् गर्भमुपागते ।
सृतिं प्राप्य तथा वाचं मानुषीमीरयिष्यसि ॥ ३९ ॥
तस्मिन् जाने सृगोत्वात् त्वं विभक्ता पतिनार्चिता ।
लोकानवाप्स्यसि प्राप्या ये न दुष्कृतकर्मभिः ॥ ४० ॥
सोऽपि लीलो महावीर्यप्रः पितृशत्रून् निपात्य वै ।
जित्वा वसुधरां कृत्वा भविष्यति ततो मनुः ॥ ४१ ॥
एवं शापमहं लब्ध्वा सृता तिर्यप्रक्तमागता ।
त्वत्संस्पर्शाच्च गर्भोऽसौ संभूतो जठरे मम ॥ ४२ ॥

अतो ब्रवीमि नास्थाने तव यातं मनो मयि ।

न चाप्यगम्यो गर्भस्थो लोलो विघ्नं करोत्यसौ ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमुक्तस्ततः सोऽपि राजा प्राप्य परां सुदम् ।

पुत्रो ममारीञ्जित्वेति पृथिव्यां भविता मनुः ॥ ४४ ॥

ततस्तं सुषुवे पुत्रं सा ऋगी लक्षणावितम् ।

तस्मिन् जाते च भूतानि सर्वाणि प्रययुर्मुदम् ॥ ४५ ॥

विशेषतश्च राजासौ पुत्रे जाते महाबले ।

सा विमुक्ता ऋगी शापात् प्राप लोकाननुत्तमान् ॥ ४६ ॥

ततस्तस्यर्षयः सर्वे समेत्य मुनिसत्तम ! ।

अवेक्ष्य भाविनी सृष्टिं नाम चक्रुर्महात्मनः ॥ ४७ ॥

तामसीं भजमानायां योनिं मातर्यजायत ।

तमसा चाहते लोके तामसोऽयं भविष्यति ॥ ४८ ॥

ततः स तामसस्तेन पित्रा संवर्द्धितो वने ।

जातबुद्धिरुवाचेदं पितरं मुनिसत्तम ! ॥ ४९ ॥

कस्त्वं तात ! कथं वाहं पुत्रो माता च का मम ।

किमर्थमागतश्च त्वमितत्सत्यं ब्रवीहि मे ॥ ५० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः पिता यथा वृत्तं स्वराज्यचावगादिकम् ।

तस्याचष्टे महाबाहुः पुत्रस्य जगतीपतिः ॥ ५१ ॥

श्रुत्वा तत् सकलं सोऽपि समाराध्य च भास्करम् ।

अवांप दिव्यान्यस्त्राणि स संहाराख्यशेषतः ॥ ५२ ॥

कृतास्त्रस्तानरौन् जित्वा पिबुरानीय चान्तिकम् ।

अनुज्ञातान् मुमोचाथ तेन स्वं धर्ममास्थितः ॥ ५३ ॥

पितापि तस्य स्वान् लोकांस्तपोयज्ञसमार्जितान् ।
 विसृष्टदेहः संप्राप्तो दृष्ट्वा पुत्रमुखं सुखम् ॥ ५४ ॥
 जित्वा समस्तां पृथिवीं तामसाख्यः स पार्थिवः ।
 तामसाख्यो मनुरभूत्तस्य मन्वन्तरं शृणु ॥ ५५ ॥
 ये देवा यत्पतिर्यश्च देवेन्द्री ये तथर्षयः ।
 ये पुत्राश्च मनोस्तस्य पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५६ ॥
 सत्यास्तथान्ये सुधियः सुरूपा हरयस्तथा ।
 एते देवगणास्तत्र सप्तविंशतिका मुने ! ॥ ५७ ॥
 महाबलो महावीर्यः शतयज्ञोपलक्षितः ।
 शिखिरिन्द्रस्तथा तेषां देवानामभवद्भिभुः ॥ ५८ ॥
 ज्योतिर्धामा पृथुः काव्यश्चैत्रोऽग्निर्वलकस्तथा ।
 पीवरश्च तथा ब्रह्मन् ! सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ५९ ॥
 नरः चान्तिः शान्तदान्तजानुजङ्घाद्यस्तथा ।
 पुत्रास्तु तामसस्यासन् राजानः सुमहाबलाः ॥ ६० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे तामसमन्वन्तरे ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

पञ्चमोऽपि मनुर्ब्रह्मन् ! रैवतो नाम विश्रुतः ।
 तस्योत्पत्तिं विस्तरयः शृणुष्व कथयामि ते ॥ १ ॥

ऋषिरासीन्महाभाग ऋतवागिति विश्रुतः ।
 तस्यापुत्रस्य पुत्रीऽभूद्रैवत्यन्ते महात्मनः ॥ २ ॥
 स तस्य विधिवच्चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः ।
 तथोपनयनादींश्च स चाग्रीलोऽभवन्नुने ! ॥ ३ ॥
 यतः प्रभृति जातोऽसौ ततः प्रभृति सोऽप्यृषिः ।
 दीर्घरोगपरामर्षमवाप मुनिपुङ्गवः ॥ ४ ॥
 माता तस्य परामर्तिं कुष्ठरोगादिपीडिता ।
 जगाम स पिता चास्य चिन्तयामास दुःखितः ॥ ५ ॥
 किमेतदिति सोऽप्यस्य पुत्रोऽप्यत्यन्तदुर्मतिः ।
 जग्राह भाय्यामन्यस्य मुनिपुत्रस्य मस्युखीम् ॥ ६ ॥
 ततो विप्रश्चमनमा ऋतवागिदमुक्तवान् ।
 अपुत्रता मजुष्याणां श्रेयसे न कुपुत्रता ॥ ७ ॥
 कुपुत्रो हृदयात्समं सर्वदा कुरुते पितुः ।
 मानुय स्वर्गसंस्थांश्च स्वपितृन् पातयत्यधः ॥ ८ ॥
 सुहृदां गोपकायैः पितृणां च न ह्यभये ।
 पित्रोर्दुःखाय धिग्जग्य तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ ९ ॥
 धन्यास्ते तनया येषां सर्वलोका भिसम्भ्रताः ।
 धरोपकारिणः शालाः सः शुर्कर्मणानुव्रताः ॥ १० ॥
 अनिर्वृतं तथा सन्दे परतोऽपराङ्मुखम् ।
 नरकाय न सदत्यै कुपुत्राजस्रि जन्म नः ॥ ११ ॥
 करोति सुहृदां दैन्यमदितानां तथा गुदम् ।
 अकाले च जरां पित्रोः कुपुत्रः कुरुते ध्रुवम् ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सोऽत्यन्तदुष्टस्य पुत्रस्य चरितैर्मुनिः ।

दृष्टमानमनोवृत्तिर्हृत्तं गर्गमपृच्छत ॥ १३ ॥

ऋतवागुवाच ।

सुव्रतेन पुरा वेदा गृहीता विधिवन्मया ।

समाप्य वेदान् विधिवत् कृतो दारपरिग्रहः ॥ १४ ॥

सदारिण क्रियाः कार्याः श्रौताः स्मार्त्ता वषट्क्रियाः ।

न मे न्यूनाः कृताः काश्चिद्यावदथ महामुने ! ॥ १५ ॥

गर्भाधानविधानेन न काममनुरुन्ध्यता ।

पुत्रार्थं जनितश्चायं पुत्रास्त्रो विभ्यता मुने ! ॥ १६ ॥

सोऽयं किमात्मदोषेण मम दोषेण वा मुने ! ।

अस्मत्त्वदुःखावहो जातो दौःशील्याद्बन्धुशोकदः ॥ १७ ॥

गर्ग उवाच ।

रेवत्यन्ते मुनिश्रेष्ठ ! जातोऽयं तनयस्तव ।

तेन दुःखाय ते दुष्टे काले यस्मादजायत ॥ १८ ॥

न तेऽपचारो नैवास्य मातुर्नायं कुलस्य ते ।

तस्य दौःशीलप्रहेतुस्तु रेवत्यन्तमुपागतम् ॥ १९ ॥

ऋतवागुवाच ।

यस्मान्ममैकपुत्रस्य रेवत्यन्तससुद्भवम् ।

दौःशीलामेतत्सा तस्मात्पततामाशु रेवती ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तेनैवं व्याहृते शपे रेवत्यृत्तं पपाव ह ।

पश्यतः सर्वलोकस्य विस्मयाविष्टचेतसः ॥ २१ ॥

रेवत्यृत्तञ्च पतितं कुमुदाद्रौ समन्ततः ।

भाषयामास सहसा वनकन्दरनिर्भरम् ॥ २२ ॥

कुमुदाद्रिष्य तत्पाताब् स्यातो रेवतकोऽभवत् ।

अतोब रम्यः सर्वस्यां पृथिव्यां पृथिवोधरः ॥ २३ ॥
 तस्यर्चस्य तु या कान्तिर्जाता पङ्कजिनी सरः ।
 ततो जज्ञे तदा कन्या रूपेणातीव शोभना ॥ २४ ॥
 रेवतीकान्तिसम्भूतां तां दृष्ट्वा प्रमुचो मुनिः ।
 तस्या नाम चकारेत्यं रेवती नाम भागुरे ॥ २५ ॥
 पोषयामास चैवैतां स्वाश्रमाभ्याससम्भवाम् ।
 प्रमुचः स महाभागस्तस्मिन्नेव महीतले ॥ २६ ॥
 तान्तु योवर्नगीं दृष्ट्वा कन्यकां रूपशालिनीम् ।
 स मुनियन्तमामाम कोऽस्या भर्ता भवेदिति ॥ २७ ॥
 एवं चिन्तयतस्त्वस्य यद्यौ काली महान् मुने ! ।
 न चाससाद् सट्टगं वरं तस्या महामुनिः ॥ २८ ॥
 ततस्तस्या वरं प्रष्टुमग्निं स प्रमुचो मुनिः ।
 विवेग वङ्गिणा नां वै प्रष्टार प्राह हव्यमुक् ॥ २९ ॥
 महाबली महावीर्यः प्रियवाग्धर्मवत्सलः ।
 दुर्गमो नाम भविता भर्ता ह्यस्या महीपतिः ॥ ३० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अनन्तरञ्च सृगयाप्रसङ्गेनागतो मुने ! ।
 तस्याश्रमपदं धीमान् दुर्गमः स नराधिपः ॥ ३१ ॥
 प्रियव्रतान्वयभवी महाबलपराक्रमः ।
 पुत्री विक्रमशीलस्य कलिन्दीजठरोद्भवः ॥ ३२ ॥
 स प्रविश्याश्रमपदं तां सन्वीं जगतीपतिः ।
 अपश्यजानस्तमृषिं प्रियेत्यामन्त्र्य पृष्ठवान् ॥ ३३ ॥

राजीवाच ।

क्व गतो भगवानस्मादाश्रमान्मुनिपुङ्गवः ।
तं प्रणेतुमिहेच्छामि तत् त्वं प्रब्रूहि शीभने ! ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अग्निशालां गतो विप्रस्तच्छ्रुत्वा तस्य भाषितम् ।
प्रियेत्यामन्त्रणञ्चैव निश्चक्राम त्वरान्वितः ॥ ३५ ॥
स ददर्श महात्मानं राजानं दुर्गमं मुनिः ।
नरेन्द्रचिह्नसहितं प्रश्रयावनतं पुरः ॥ ३६ ॥
तस्मिन् दृष्टे ततः शिष्यमुवाच स तु गौतमम् ।
गौतमानीयतां शीघ्रमर्घोऽस्य जगतीपतेः ॥ ३७ ॥
एकस्तावदयं भूपश्चिरकालादुपागतः ।
जामाता च विशेषेण योग्योऽर्घ्यस्य मतो मम ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स चिन्तयामास राजा जामातृकारणम् ।
विवेद च न तन्मौनी जगद्गर्होऽर्घ्यं तं नृपः ॥ ३९ ॥
तमामनगतं विप्रो गृहीतायै महामुनिः ।
स्वागतं प्राह राजेन्द्रमपि ते कुशलं गृहं ॥ ४० ॥
कोपे बलेऽथ मित्रेषु भृत्यामात्ये नरेश्वर ! ।
तथात्मानि महाबाहा ! यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ४१ ॥
पत्नी च ते कुशलिनो यत एवानुतिष्ठति ।
पृच्छाम्यस्यास्ततो नाहं कुशलिन्योऽपरास्तव ॥ ४२ ॥

राजीवाच ।

त्वत्प्रसादादकुशलं न क्वचिन्मम सुव्रत ! ।
जातकौतूहलश्चास्मि मम भार्यात्र का मुने ! ॥ ४३ ॥

ऋषिरुवाच ।

रैवतो सुमहाभागा त्रेलोक्यस्यापि सुन्दरी ।

तव भार्या वरारोहा तां त्वं राजन्न वेत्सि किम् ॥४४॥

राजोवाच ।

सुभद्रां शान्ततनयां कावेरीतनयां विभी ! ।

सुराङ्गजां सुजाताञ्च कदम्बाञ्च वरूथजाम् ॥ ४५ ॥

विपाठां नन्दिनीञ्चैव वेद्मि भार्यां गृहे द्विज ! ।

तिष्ठन्ति मे न भगवन्नेवतीं का न्वियम् ॥ ४६ ॥

ऋषिरुवाच ।

प्रियेति साम्प्रत येयं त्वयोक्ता वरवर्णिनी ।

किं विस्मृतन्ते भूपाल ! श्लाघ्येयं गृहिणी तव ॥ ४७ ॥

राजोवाच ।

सत्यमुक्तं मया किन्तु भावो दुष्टो न मे मुने ! ।

नात्र कोपं भवान् कर्तुमर्हत्यस्मासु याचितः ॥ ४८ ॥

ऋषिरुवाच ।

तच्च ब्रवीषि भूपाल ! न भावस्तव दूषितः ।

व्याजहार भवानेतदङ्गिना नृप ! चोदितः ॥ ४९ ॥

मया दृष्टो हुतवहः कोऽस्या भर्त्सति पार्थिव ! ।

भविता तेन चाप्युक्तो भवानेवाद्य वै वरः ॥ ५० ॥

तद्गृह्यतां मया दत्ता तुभ्यं कन्या नराधिप ! ।

प्रियेत्यामन्त्रिता चेयं विचारं कुरुषे कथम् ॥ ५१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽमावभवन्मौनो तेनोक्तः पृथिवीपतिः ।

ऋषिस्तथोद्यतः कर्तुं तस्या वैवाहिकं विधिम् ॥५२॥

तमुद्यतं सा पितरं विवाहाय महामुने ! ।

उवाच कन्या यत्किञ्चित् प्रश्रयावनतानना ॥ ५३ ॥

यदि मे प्रीतिमांस्तात ! प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

रेवत्यृक्षे विवाहं मे तत्करोतु प्रसादितः ॥ ५४ ॥

ऋषिरुवाच ।

रेवत्यृक्षं न वै भद्रे ! चन्द्रयोगि व्यवस्थितम् ।

अन्यानि सन्ति ऋक्षाणि सुभ्यु ! वैवाहिकानि ते ॥ ५५ ॥

कन्योवाच ।

तात ! तेन विना कालो विफलः प्रतिभाति मे ।

विवाहो विफले काले मदिधायाः कथं भवेत् ॥ ५६ ॥

ऋषिरुवाच ।

ऋतवागिति विख्यातस्तपस्वी रेवतीं प्रति ।

चकार कोपं क्रुद्धेन तेनर्त्नं विनिपातितम् ॥ ५७ ॥

मया चास्मै प्रतिज्ञाता भार्य्येति मदिरेक्षणा ।

न चेच्छसि विवाहं त्वं सद्भटं नः समागतम् ॥ ५८ ॥

कन्योवाच ।

ऋतवाक् स मुनिस्तात ! किमेवं तप्तवांस्तपः ।

न त्वया मम तातेन ब्रह्मबन्धोः सुतास्मि किम् ॥ ५९ ॥

ऋषिरुवाच ।

ब्रह्मबन्धोः सुता न त्वं बाले ! नैव तपस्विनः ।

सुता त्वं मम यो देवान् कर्त्तुमन्यान् समुत्सहे ॥ ६० ॥

कन्योवाच ।

तपस्वी यदि मे तातस्तत्किमृक्षमिदं दिवि ।

समारोप्य विवाहो मे तदृचे क्रियते न तु ॥ ६१ ॥

ऋषिरुवाच ।

एवं भवतु भद्रन्ते भद्रे ! प्रीतिमती भव ।

आरोपयामीन्दुमार्गे रेवल्यृञ्चं हते तव ॥ ६२ ॥

मार्कण्डेय उवाच

ततस्तपःप्रभावेण रेवल्यृञ्चं महामुनिः ।

यथा पूर्वन्तथा चक्रे सोमयोगि द्विजोत्तम ! ॥ ६३ ॥

विवाहञ्चैव दृष्टितुर्विधिवत् मन्त्रयोगिनम् ।

निष्पाद्य प्रीतिमान् भूयो जामातारमथाब्रवीत् ॥ ६४ ॥

श्रीहाहिकन्ते भूपाल ! कथ्यतां किं ददाम्यहम् ।

दुलेस्थमपि दास्यामि ममाप्रतिहतन्तपः ॥ ६५ ॥

राजोवाच ।

मनीः स्वाद्यधुवस्याहमुत्पन्नः सन्ततो मुने ! ।

मन्वन्तराधिपं पुत्रं त्वत्प्रसादात् वृषोम्यहम् ॥ ६६ ॥

ऋषिरुवाच ।

भविष्यत्येते कामो मन्स्त्वत्तनयो महीम् ।

सकलां भोज्यते भूप । धर्मविव भविष्यति ॥ ६७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तामादाय ततो भूपः स्वमेव नगरं यथौ ।

तस्मादजायत सुतो रेवत्यां रेवतो मनुः ॥ ६८ ॥

समेतः सकलेर्धर्मे मानवैरपराजितः ।

विज्ञाताञ्जितगार्वायो वेदविद्यार्थशास्त्रवित् ॥ ६९ ॥

तस्य मन्वन्तरे देवान् मुनिदेवेन्द्रपार्थिवान् ।

कथ्यमानान्मया ब्रह्मन् ! निबोध सुसमाहितः ॥ ७० ॥

सुमेधसस्तत्र देवास्तथा भूपतयो द्विज ! ।
 बैकुण्ठश्चामिताभश्च चतुर्दश चतुर्दश ॥ ७१ ॥
 तेषां देवगणानान्तु चतुर्णामपि चेश्वर ! ।
 नाम्ना विभुरभूदिन्द्रः शतयज्ञीपलक्षकः ॥ ७२ ॥
 हिरण्यलोमा वेदश्रीरुद्धं बाहुस्तथापरः ।
 वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ॥ ७३ ॥
 वशिष्ठश्च महाभागी वेदवेदान्तपारगः ।
 एते सप्तर्षयश्चासन् रैवतस्यान्तरे मनोः ॥ ७४ ॥
 बलबन्धुर्महावीर्यः सुशृण्वस्तथापरः ।
 सत्यकाद्यास्तथैवासन् रैवतस्य मनोः सुताः ॥ ७५ ॥
 रैवतान्तासु मनवः कथिता ये मया तव ।
 स्वायम्भुवायया ह्येते स्वारोचिषमृतेर्मनुम् ॥ ७६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रैवतमन्वन्तरं समाप्तम् ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येतत्कथितं तुभ्यं पञ्च मन्वन्तरं तव ।
 चाक्षुषस्य मनोः षष्ठं श्रूयतामिदमन्तरम् ॥ १ ॥
 अन्यजन्मानि जातीऽभौ चाक्षुषः परमेष्ठिनः ।

चाक्षुषत्वमतस्तस्य जन्मन्यस्मिन्नपि द्विज ! ॥ २ ॥
जातं माता निजोत्सङ्गे स्थितमुक्त्वाप्य तं पुनः ।
परिष्वजति हार्देन पुनरुक्त्वापयत्यथ ॥ ३ ॥
जातिस्मरः स जातो वै मातुरुत्सङ्गमास्थितः ।
जहान्न तं तदा माता संक्रुद्धा वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥
भीतास्मि किमिदं वत्स ! हासो यद्वदने तव ।
अकालबोधः सञ्जातः कञ्चित्पश्यसि शोभनम् ॥ ५ ॥

पुत्र उवाच ।

मामक्षुमिच्छति पुरी मार्जारी किं न पश्यसि ।
अन्तर्द्धानगता चेयं द्वितीया जातहारिणी ॥ ६ ॥
पुत्रप्रीत्या च भवती महार्हा मामवेक्षती ।
उक्त्वाप्योक्त्वाप्य बहुशः परिष्वजति भां यतः ॥ ७ ॥
उद्भूतपुलका र्हेहसम्भवास्त्राविलेक्षणा ।
ततो ममागतो हासः शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ ८ ॥
स्वार्थं प्रसक्ता मार्जारी प्रसक्तं मामवेक्षते ।
तथान्तर्द्धानगा चैव द्वितीया जातहारिणी ॥ ९ ॥
स्वार्थाय स्निग्धहृदया यथैवैते ममोपरि ।
प्रवृत्ते स्वार्थमास्थाय तथैव प्रतिभासि मे ॥ १० ॥
किन्तु मदुपभोगाय मार्जारी जातहारिणी ।
त्वन्तु क्रमेणोपभोग्यं मत्तः फलमभीप्ससि ॥ ११ ॥
न मां जानासि कोऽप्येष नचैवोपकृतं मया ।
सद्गतं नातिकालीनं पञ्चसप्तदिनात्मकम् ॥ १२ ॥
तथापि स्निग्धसे सास्त्रा परिष्वजसि चाप्यति ।
तार्तति वत्स ! भद्रेति निर्व्यलीकं ब्रवीषि माम् ॥ १३ ॥

मातोवाच ।

न त्वाहमुपकारार्थं वत्स ! प्रीत्या परिष्वजे ।
 न चेदेतद्भवप्स्यीत्यै परित्यक्तास्मग्रहं त्वया ॥ १४ ॥
 स्वार्थो मया परित्यक्तो यस्तत्तो मे भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा सा तमुत्सृज्य विक्रान्ता सूतिकागृहात् ॥ १५ ॥
 जडाङ्गवाह्यकरणं शुद्धान्तःकरणात्मकम् ।
 जहार तं परित्यक्तं सा तदा जातहारिणी ॥ १६ ॥
 सा हृत्वा तं तदा बालं विक्रान्तस्य महीभृतः ।
 प्रसूतं पत्नीशयने न्यस्य तस्यादृष्टे सुतम् ॥ १७ ॥
 त्वमप्यन्यगृहे नीत्वा गृहीत्वा तस्य चात्मजम् ।
 तृतीयं भजयामास सा क्रमाज्जातहारिणी ॥ १८ ॥
 हृत्वा हृत्वा तृतीयन्तु भजयत्यतिनिर्घृणा ।
 करीत्यनुदिनं सा तु परिवर्तन्त्यन्ययोः ॥ १९ ॥
 विक्रान्तोऽपि ततस्तस्य सुतस्यैव महीपतिः ।
 काश्यामाम रुस्कारान्नाजन्त्यस्य भवन्ति ये ॥ २० ॥
 आनन्देति च नामास्य पिता चक्रे विधानतः ।
 मुद्रा परमया युक्तो विक्रान्तः स नराधिपः ॥ २१ ॥
 कृतोपनयनं तन्तु गुरुग्राह कुमारकम् ।
 जनन्याः प्रागुपस्थानं क्रियतः द्वाभिवादनम् ॥ २२ ॥
 स गुरोस्तद्वचः श्रुत्वा विहस्यैवमथानवीत् ।
 वन्द्या मे कतमा.माना जगनी पालनी नु किम् ॥ २३ ॥

गुरुवाच ।

न त्वियं ते महात्मन ! जनयित्री कथात्मजा ।

विक्रान्तस्याग्रमहिषी हैमिनी नाम नामतः ॥ २४ ॥

आनन्द उवाच ।

इयं जनित्री चैत्रस्य विगालग्रामवासिनः ।

विप्राग्रबोधपुत्रस्य योऽस्यां जातोऽन्यतो वयम् ॥२५॥

गुरुवाच ।

कुतस्त्व ' कथयानन्द ! चैत्रः को वा त्वयोच्यते ।

सङ्कटं महदाभाति क्व जातोऽत्र ब्रवीषि किम् ॥ २६ ॥

आनन्द उवाच ।

जातोऽहमवनीन्द्रस्य क्षत्रियस्य गृहे द्विज ! ।

तत्पत्न्यां गिरिभद्रायामाददे जातहारिणी ॥ २७ ॥

तयात्र मुक्ता हैमिन्या गृहीत्वा च सुतञ्च सा ।

बोधस्य द्विजमुख्यस्य गृहे नीतवती पुनः ॥ २८ ॥

भक्षयामास च सुतं तस्य बोधद्विजन्मनः ।

स तत्र द्विजसंस्कारैः संस्कृती हैमिनीसुतः ॥ २९ ॥

वयमत्र महाभाग ! संस्कृता गुरुणा त्वया ।

मवा तव वचः कार्यमुपैमि कतमां गुरो ! ॥ ३० ॥

गुरुवाच ।

अतीव गहनं वत्स ! सङ्कटं महदागतम् ।

न वेद्मि किञ्चिन्माहेन भ्रमन्तीव हि बुद्धयः ॥ ३१ ॥

आनन्द उवाच ।

मोहस्यावसरः कोऽत्र जगत्येवं व्यवस्थिते ।

कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे ! को वा कस्य न वाम्भवः ॥३२॥

आरभ्य जन्मनो नृणां सम्बन्धित्वमुपैति यः ।

अन्ये सम्बन्धिनी विप्र ! मृत्युना सन्निवर्तिताः ॥३३॥
 अत्रापि जातस्य सतः सम्बन्धो योऽस्य बान्धवैः ।
 सोऽप्यस्तमन्ते देहस्य प्रयात्ये घोऽखिलकमः ॥ ३४ ॥
 अतो ब्रवीमि संसारे वसतः को न बान्धवः ।
 को वापि सततं बन्धुः किं वो विभ्राम्यते मतिः ॥३५॥
 पितृद्वयं मया प्राप्तमस्मिन्नेव हि जन्मनि ।
 मातृद्वयञ्च किञ्चित् यदन्यद्देहसम्भवे ॥ ३६ ॥
 सोऽहं तपः करिष्यामि त्वया यो ह्यस्य भूपतेः ।
 विशालग्रामतः पुत्रश्चैव आनीयतामिह ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स विस्मितो राजा सभायैः सह बन्धुभिः ।
 तस्मान्निवर्त्य ममतामनुमिने वनाय तम् ॥ ३८ ॥
 चैत्रमानीय तनयं राज्ययोग्यं चकार सः ।
 संमान्य ब्राह्मणं येन पुत्रबुद्ध्या स पालितः ॥ ३९ ॥
 सोऽप्यानन्दस्तपस्तेपे बाल एव महावने ! ।
 कर्मणां क्षपणार्थाय विमुक्तेः परिर्पान्यनाम् ॥ ४० ॥
 तपस्यन्तं ततस्तच्च प्राह देवः प्रजापतिः ।
 किमर्थं तप्यसे वत्स ! तपस्तीव्रं वदस्व तत् ॥ ४१ ॥

आनन्द उवाच ।

आत्मनः शुद्धिकामोऽहं करोमि भगवंस्तपः ।
 बन्धाय मम कर्माणि यानि तत्क्षपोणन्मुखः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

क्षीणाधिकारो भवति मुक्तियोग्या न कर्मवान् ।
 सत्त्वाधिकारवान् मुक्तिमवाप्स्यति ततो भवान् ॥४३॥

भवता मनुना भाष्यं षष्ठे न ब्रज तत् कुरु ।

अलन्ते तपसा तस्मिन् कृते मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तो ब्रह्मणा सोऽपि तथेत्युक्त्वा महामतिः ।

तत्कर्माभिमुखी यातस्तपसो विरराम च ॥ ४५ ॥

चाक्षुषेत्याह त ब्रह्मा तपसो विनिवर्तयन् ।

पूर्वं नाम्ना बभूवाथ प्रख्यातश्चाक्षुषो मनुः ॥ ४६ ॥

उपयेमे विदर्भा स सुतामुग्रस्य भूभृतः ।

तस्याश्चात्पादयामास पुत्रान् प्रख्यातविक्रमान् ॥ ४७ ॥

तस्य मन्वन्तरेऽस्य येऽन्तरदिग्वा द्विज ! ।

ये चर्षयस्तथैवेन्द्रो ये सुताश्चास्य तान् शृणु । ४८ ॥

आर्या नाम सुरास्तत्र तेषामिकीऽष्टको गणः ।

प्रख्यातकर्मणां विप्र ! यज्ञे हव्यभुजामदम् ॥ ४९ ॥

प्रख्यातबलवीर्याणां प्रभामण्डलदर्दृशाम् ।

द्वितीयश्च प्रसूताख्यो देवानामष्टको गणः ॥ ५० ॥

तथेवाष्टक एवान्यो भव्याख्यो देवतागणः ।

चतुर्थश्च गणस्तत्र यूथगाख्यस्तथाष्टकः ॥ ५१ ॥

लेखसंज्ञास्तथैवान्ये तत्र मन्वन्तरे द्विज ! ।

पञ्चमे च गणं देवास्ततसंज्ञा ह्यमृताग्निः ॥ ५२ ॥

गतं क्रतूनामाहृत्य यस्तेषामधिपोऽभवत् ।

मनोजवस्तथैवेन्द्रः संख्यातो यज्ञभागमुक् ॥ ५३ ॥

सुमिधा विरजाश्चैव हविष्मानुन्नतो मधुः ।

अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्निति चर्षयः ॥ ५४ ॥

उरुपुरुशतदुन्नप्रमुखाः सुमहाबलाः ।

चाक्षुषस्य मनोः पुत्राः पृथिवीपतयोऽभवन् ॥ ५५ ॥

एतत्तु वर्धत षष्ठं मया मन्वन्तरं । हज ! ।

चाक्षुषस्य तथा जन्म चरितञ्च महात्मनः ॥ ५६ ॥

काम्यतं वर्त्तत योऽयं नाम्ना वैवस्वतो मनुः ।

सप्तमीयेऽन्तरे तस्य देवाद्यास्तान् शृणुष्व मे ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे षष्ठमन्वन्तरं समाप्तम् ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मार्कण्डेयस्य रवेर्भार्या तनया विश्वकर्माणाः ।

मंज्जा नाम महाभाग ! तस्यां भानुरजीजनत् ॥ १ ॥

मनुं प्रख्यातयशसयनेकज्ञानपारगम् ।

विषस्वतः सुतो यस्मात्तस्माद्द्वैवस्वतस्तु सः ॥ २ ॥

मंज्जा च रविणा दृष्टा निमीलयति लोचने ।

यतस्ततः सरोषोऽर्कः संज्ञां निष्ठुरमब्रवीत् ॥ ३ ॥

मयि दृष्टे सदा यस्मात् कुरुषे नेत्रसंघमम् ।

तस्माज्जनिष्यसे मूढे ! प्रजासंघमनं यमम् ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा चपलां दृष्टिं देवो चक्रे भयाकुला ।

विलोलितदृगं दृष्ट्वा पुनराक्ष च तां रुदिः ॥ ५ ॥

सस्मादि लोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टे त्वयाधुना ।
तस्माद्विलोलां तनयां नदीं त्वं प्रसविष्यसि ॥ ६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्यान्तु संजज्ञे भर्तृशापेन तेन वै ।
यमश्च यधुना चेतां प्रख्याता सुमहानदी ॥ ७ ॥
सापि संज्ञा रवेस्तेजः सेहे दुःखेन भाविनी ।
असहन्ती च सा तेजश्चिन्तयामास वै तदा ॥ ८ ॥
किङ्करोमि क्व गच्छामि क्व गतायाश्च निर्वृतिः ।
भवेन्नाम कथं भर्ता कोपमर्कश्च नेष्यति ॥ ९ ॥
इति संचिन्त्य बहुधा प्रजापतिसुता तदा ।
बहु मेने महाभागा पितृसंश्रयमेव सा ॥ १० ॥
ततः पितृगृहे गन्तुं कृतबुद्धिर्यशस्विनी ।
छाशामयीमात्ततनुं निर्ममे दयितां रवेः ॥ ११ ॥
ताञ्चोवाच त्वदा वैश्वान्ध्रव भानोर्यथा मया ।
तथा सत्यगपत्येषु वर्तितव्यं यथा रवौ ॥ १२ ॥
पृष्टयापि न वाच्यन्ते तथैतद्गमनं मम ।
सैवास्मि नाम संज्ञेति वाच्यमेतत्सदा वचः ॥ १३ ॥

छायासंज्ञीवाच ।

आकेशग्रहणाद्देवि ! आशापाञ्च वचस्तव ।
करिष्ये कथयिष्यामि वृत्तन्तु शापकर्षणात् ॥ १४ ॥
इत्युक्त्वा सा तदा देवी जगाम शवनं पितुः ।
ददर्श तत्र त्वष्टारं तपसा धूतकल्मषम् ॥ १५ ॥
बहुमानाञ्च तेनापि पूजिता विश्वकर्मणा ।

तस्यौ पितृगृहे सा तु कञ्चित्कालमनिन्दिता ॥ १६ ॥
 ततस्तां प्राह चार्वाङ्गीं पिता नातिचिरोपिताम् ।
 सुत्वा च तनयां प्रेमबहुमानपुरःसरम् ॥ १७ ॥
 त्वान्तु मे पश्यतो वत्से ! दिगानि सुब्रह्मण्यपि ।
 मुहूर्त्तार्द्धसमानि स्युः किन्तु धर्मो विलप्यते ॥ १८ ॥
 बान्धवेषु चिरं वासी नारीणां न यशस्करः ।
 मनोरथो बान्धवानां नार्या भर्तृ गृहे स्थितिः ॥ १९ ॥
 सा त्वं त्रैलोक्यगात्रेण भर्ता सूर्येण सङ्गता ।
 पितृगृहे चिरं कालं वस्तुं नार्हसि पुत्रिके ! ॥ २० ॥
 सा त्वं भर्तृ गृहं नच्छ तुष्टोऽहं पूजितासि मे ।
 पुनरागमनं कार्यं दर्शनाय शुभे । मम ॥ २१ ॥

• मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा पित्रा तथेत्युक्त्वा च सा मुने ।।
 संजयित्वा पितरं जगामाश्रोत्तगान् कुरुन् ॥ २२ ॥
 सूर्यतापमनिच्छन्ती तेजमस्तस्य विभ्यतो । ।
 तपश्चचा- ततापि वडवारूपधारिणी ॥ २३ ॥
 संश्लेषमिति मन्वानो द्वितीयायामहस्वतिः ।
 जनयामाम तनयी कन्याश्रैकां मनोरमाम् ॥ २४ ॥
 क्षयासंज्ञा त्वदल्पेषु यथा क्लेषति वत्सला ।
 तथा न संज्ञा कन्यायां पुत्रयोश्चान्दवर्त्तत ॥ २५ ॥
 नलिनाशुपभोगेषु विशेषमनुवत्सरम् ।
 मनुस्तत्त्वान्तवानस्या दमन्तस्या न चचने ॥ २६ ॥
 ताडनाय च वै कोपात्पादस्तेन समुद्यतः ।
 तस्याः पुनः क्षान्तिमता न तु देहे निपातितः ॥

ततः शशाप तं कीपाच्छायासंज्ञा यमं द्विज ! ।

किञ्चित् प्रस्फुरमाणोऽष्टौ विचलत्याण्णिल्लवा ॥ २८ ॥

पितुः पत्नीममर्थ्यादं यन्मां तर्जयसे पदा ।

भुवि तस्मादयं पादस्तवाद्यैव पतिष्यति ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याकर्ण्य यमः शप्यं मात्रा दत्तं भयातुरः ।

अभ्येत्य पितरं प्राह प्रणिपातपुरःसरम् ॥ ३० ॥

यम उवाच ।

तांतेतन्महदाश्चर्यं न दृष्टमिति केनचित् ।

माता वात्सल्यमुत्सृज्य शप्यं पुत्रे प्रयच्छति ॥ ३१ ॥

यथा मनुर्ममाचष्टे नियं माता तथा मम ।

विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा भवेत् ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा भगवांस्तिमिरापहः ।

छायासंज्ञां समाह्वय पप्रच्छ क्व गतेति सा ॥ ३३ ॥

सा चाह तनया त्वष्टुरहं संज्ञा विभावसी ! ।

पत्नी तव त्वयापत्यान्येतानि जनितानि मे ॥ ३४ ॥

इत्यं विवस्वतः सा तु बहुशः पृच्छती यदा ।

नाचचचे ततः क्रुद्धो भास्वांस्तां शप्तमुद्यतः ॥ ३५ ॥

ततः सा कथयामास यथा वृत्तं विवस्वतः ।

विदितार्थंश्च भगवान् जगाम त्वष्टुरालयम् ॥ ३६ ॥

ततः स पूजयामास तदा त्रैलोक्यपूजितम् ।

भास्वन्तं परया भक्त्या निजगीहमुपागतम् ॥ ३७ ॥

संज्ञां पृष्टस्तदा तस्मै कथयामास विश्वकृत् ।

आगतैवेह मे वेश्म भवतः प्रेषितेति वै ॥ ३८ ॥
 दिवाकरः समाधिस्थो वडवारूपधारिणीम् ।
 तपश्चरन्तीं दृष्ट्वा उत्तरेषु कुरुष्वथ ॥ ३९ ॥
 सौम्यमूर्तिं शुभाकारो मम भर्ता भवेदिति ।
 अभिसन्धिञ्च तपसो बुबुधेऽस्या दिवाकरः ॥ ४० ॥
 शातनं तेजसो मेऽद्य क्रियतामिति भास्करः ।
 तच्चाह विश्वकर्माणं संज्ञायाः पितरं द्विज ! ॥ ४१ ॥
 संवत्सरस्त्रमेस्तस्य विश्वकर्मा रवेस्ततः ।
 तेजसः शातनञ्चक्रे स्तूयमानश्च दैवतैः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वैवस्वतमन्वन्तरे ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तं तुष्टुवर्देवास्तथा देवर्षयो रविम् ।
 वाग्भिरीड्यमशेषस्य त्रैलोक्यस्य समागताः ॥ १ ॥

देवा ऊचुः ।

नमस्ते ऋक्स्वरूपाय सामरूपाय ते नमः ।
 यजुःस्वरूपरूपाय साम्नाभ्यामवते नमः ॥ २ ॥
 प्रानैकधामभूताय निर्धूततमसे नमः ।

शुद्धज्योतिःस्वरूपाय विशुद्धायामलात्मने ॥ ३ ॥
 वरिष्ठाय वरेण्याय परस्मै परमात्मने ।
 नमोऽखिलजगद्ग्राप्तिस्वरूपायात्ममूर्त्तये ॥ ४ ॥
 इदं स्तोत्रवरं रम्यं श्रोतव्यं श्रद्धया नरैः ।
 शिष्यो भूत्वा समाविष्टो दत्त्वा देवं गुरोरपि ॥ ५ ॥
 न शून्यभूतैः श्रोतव्यमेतत्तु सफलं भवेत् ।
 सर्वकारणभूताय निष्ठायै ज्ञानचेतसाम् ॥ ६ ॥
 नमः सूर्यस्वरूपाय प्रकाशात्मस्वरूपिणे ।
 भास्कराय नमस्तुभ्यं तथा दिनकृते नमः ॥ ७ ॥
 सर्वरीहितवे चैव मन्व्याज्योत्सृजाकृते नमः ।
 त्वं सर्वमेतद्भगवान् जगदुदुम्भ्रसता त्वया ॥ ८ ॥
 भ्रमत्याविद्धगखिलं ब्रह्माण्डं सचराचरम् ।
 त्वदंशुभिरिदं सृष्टं सर्वं सञ्जायते शुचि ॥ ९ ॥
 क्रियते त्वत्कारैः स्वर्गाज्जलादीनां पदितता ।
 होमदानादिको धर्मो नीपकाराय जायते ॥ १० ॥
 तावद्यावन्न संयोगि जगद्वैतत् त्वदंशुभिः ।
 ऋचस्ते सकला ह्येता यजू पीतानि चान्यतः ॥ ११ ॥
 सकलानि च सामानि निपतन्ति त्वदङ्गतः ।
 ऋङ्गयस्त्वं जगन्नाथ ! त्वमेव च यजुर्मयः ॥ १२ ॥
 यतः साममयथैव ततो नाथ ! त्वर्षेभ्यः ।
 त्वमेव ब्रह्मणो रूपं परज्ञापरमेव च ॥ १३ ॥
 मूर्त्तामूर्त्तस्तथा सूक्ष्मः सूक्ष्मरूपश्चैव स्थितः ।
 निमेषकाष्ठादिमयः कालरूपः चयात्मकः ॥
 प्रसीद् स्नेच्छया रूपं स्वतेजःशमनं कुरु ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं संस्तूयमानस्तु देवैर्देवर्षिभिस्तथा ।
 मुनी च स्वं तदा तेजस्तेजसां राशिरव्ययः ॥ १५ ॥
 यत्तस्य ऋद्धयं तेजो भविता तेन मेदिनी ।
 यजुर्मयेनापि दिवं स्वर्गः सामजयं रवेः ॥ १६ ॥
 शतितस्तेजसी भागा ये त्वष्टा दश पञ्च च ।
 त्वष्ट्रैव तेन सर्वस्य कृतं शूलं महात्मना ॥ १७ ॥
 चक्रं विष्णोर्वसूनाञ्च भङ्करस्य सुदारुणा ।
 पावकस्य तथा शक्तिः शितिका धनदस्य च ॥ १८ ॥
 अन्येषाञ्च सुरारीणामस्त्राण्युग्राणि यानि वै ।
 यच्चविद्याधराणाञ्च तानि चक्रे स विश्वकृत् ॥ १९ ॥
 ततश्च षोडशं भागं त्रिभक्तिं भगवान् विशुः ।
 तत्तेजः पञ्चदशधा शतितं विश्वकर्माणा ॥ २० ॥
 ततोऽखरूपपृष्ठभानुरुत्तरानगजत्कुरून् ।
 दृष्ट्ये तत्र संज्ञाञ्च वडवारूपधारिणीम् ॥ २१ ॥
 सा च दृष्ट्वा तभायान्तं परपुंसो विग्रह्यया ।
 जगाम संमुखं तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ २२ ॥
 ततश्च नासिकाद्योगं तथोक्तञ्च समेवयोः ।
 नामत्यदस्ती तनयावग्नीवक्त्रविजिगीता ॥ २३ ॥
 रेतमांस्ते च रेवन्तः खड्गी चर्म्ये तनुदधृक् ।
 अस्त्राहृद्गः असुद्रृता वाणतूणसमन्वितः ॥ २४ ॥
 ततः स्वरूपभतुक्तं दर्शयामास भानुमान् ।
 तस्यैषा च रुमासोकः स्वरूपं रुमाददे ॥ २५ ॥
 स्वरूपाधारिणी वीजापानिनाय विजादयन् ।

संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ॥ २६ ॥
ततः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूद्वैवस्वतो मनुः ।
द्वितीयश्च यमः शापाद्धर्मदृष्टिरभूत् सुतः ॥ २७ ॥
तृतीयो मां समादाय पादतोऽस्य महीतले ।
पतिष्यतीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयम् ॥ २८ ॥
धर्मदृष्टिर्यतश्चासी समो मित्रे तथाऽहिते ।
ततो नियोगं तं याम्ये चकार तिमिरापहः ॥ २९ ॥
यमुजा च नदी जत्रे कलिन्दान्तरवाहिनी ।
अश्विनो देवभिषजौ कृतौ पित्रा महात्मना ॥ ३० ॥
गुह्यकाधिपतित्वे च रेवन्तोऽपि नियोजितः ।
च्छायासंज्ञासुतानाञ्च नियोगः श्रूयतां मम ॥ ३१ ॥
पूर्वजस्य मनोमुख्यच्छायासंज्ञासुतोऽग्रजः ।
ततः सावर्षिको संज्ञामवाप तनयो रवेः ॥ ३२ ॥
भविष्यति मनुः साऽपि बलिरिन्द्रो यदा तदा ।
शनैश्चरो ग्रहाणाञ्च मध्ये पित्रा नियोजितः ॥ ३३ ॥
तयोस्तृतीया या कन्या तपती नाम सा कुरुम् ।
नृपात् संवर्णात्पुत्रमवाप मनुजेश्वरम् ॥ ३४ ॥
तस्य वैवस्वतस्याह मनोः सप्तममन्तरम् ।
कथयामि सुतान् भूपातृषीन् देवान् सुराधिपम् ॥ ३५ ॥

इति श्रीभार्गवशुद्धेयपुराणे वावर्षिकेः सप्तमरे वैवस्वतोत्पत्तिर्नाम ॥ ७८ ॥

जनाशीतितसोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
भृगवोऽङ्गिरसश्चाष्टौ यत्र देवगणाः स्मृताः ॥ १ ॥
आदित्या वसवो रुद्रा विज्ञेयाः कल्पपालजाः ।
साध्याश्च वसवो विश्वे धर्मपुत्रगणास्त्वयः ॥ २ ॥
भृगोस्तु भृगवो देवाः पुत्रा ह्यङ्गिरसः स्मृताः ।
एष सर्गश्च सारोचो विज्ञेयः साम्प्रताधिपः ॥ ३ ॥
ऊर्जस्वी नाम चैवेन्द्री महात्मा यज्ञभागभुक् ।
अतीता नागता ये च वर्तन्ते साम्प्रतञ्च ये ॥ ४ ॥
सर्वे ते त्रिदशेन्द्रास्तु विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ।
सहस्राक्षाः कृत्स्निनिः सर्वे एव पुरन्दराः ॥ ५ ॥
मघवन्तो हृषाः सर्वे शुक्लभी गजगात्रिनः ।
ते शतक्रतवः सर्वे स्मृताधिभवतेजसः ॥ ६ ॥
धर्माद्यैः कारणैः शुद्धैराधिपत्यगुणान्विताः ।
भूतभव्यभवद्वायाः शूलं चैतत् त्वयं दिज ! ॥ ७ ॥
भूर्लोकोऽयं स्मृता भूमिरन्तराक्षं दिवः स्मृतम् ।
दिव्याख्यञ्च तथा स्वर्गस्त्रैलोक्यमिति गद्यते ॥ ८ ॥
अत्रियैव वशिष्ठश्च काश्यपश्च महानृषिः ।
गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥ ९ ॥

तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।

जमदग्निस्तु सप्तैते मुनयोऽत्र तथान्तरे ॥ १० ॥

ईक्ष्वाकुर्नाभगश्चैव धृष्टशर्मातिरेव च ।

नरिष्यन्तश्च विख्यातो नाभगो दिष्ट एव च ॥ ११ ॥

कुरूषश्च प्रुषधुश्च वसुमान् लोकविश्रुतः ।

मनोवैवस्वतस्यैते नव पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥

वैवस्वतमिदं ब्रह्मन् ! कथितन्ते मयान्तरम् ।

अस्मिन् श्रुते नरः सद्यः पठिते चैव सत्तम ! ॥

मुच्यते पातकैः सर्वैः पुण्यञ्च महद्श्रुते ॥ १३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्षिके मन्वन्तरे वैवस्वतकीर्तनम् ॥७६॥

अशीतितमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

स्वायम्भुवाद्याः कथिताः सप्तैते मनवो मया ।

तदन्तरेषु ये देवा राजानो मुनयस्तथा ॥ १ ॥

अस्मिन् कल्पे सप्त येऽन्ये भविष्यन्ति महामुने ! ।

• मनवस्तान् समाचक्ष्व ये च देवादयश्च ये ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कथितस्तव सार्वर्षिच्छायासंज्ञासुतस्य यः ।

पूर्वजस्य मनोस्तुल्यः स मनुर्भविताष्टमः ॥ ३ ॥
 रामो व्यासो गालवश्च दीप्तिमान् कृप एव च ।
 ऋषप्रशृङ्गस्तथा द्रोणिस्तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥
 सुतपाश्चामिताभाश्च मुख्याश्चैव त्रिधा सुराः ।
 विंशकः कथिताश्चैषां त्रयाणां त्रिगुणो गणः ॥ ५ ॥
 तपस्तपश्च शक्रश्च द्युतिर्ज्योतिः प्रभाकरः ।
 प्रभासो दयितो घर्मस्तेजोरश्मिश्च वक्रतुः ॥ ६ ॥
 इत्यादिकस्तु सुतपा देवानां विंशको गणः ।
 प्रभुर्विभुर्विभासाद्यस्तथान्यो विंशको गणः ॥ ७ ॥
 सुराणाममितानान्तु तृतीयमपि मे शृणु ।
 दमो दान्तो ऋतः सोमो विन्ताद्याश्चैव विंशतिः ॥ ८ ॥
 मुख्या ह्येते समाख्याता देवा मन्वन्तराधिपाः ।
 मारीचस्यैव ते पुत्राः काश्यपस्य प्रजापतेः ॥ ९ ॥
 भविष्याश्च भविष्यन्ति सावर्षस्यान्तरे मनोः ।
 तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु बलिर्वैरोचनिर्मुने ! ॥ १० ॥
 पाताल आस्ते योऽद्यापि दैत्यः समयबन्धनः ।
 विरजाश्चार्वावीरश्च निर्मोहः सत्यवाक् कृतिः ॥
 विश्वाद्याश्चैव तनयाः सावर्षस्य मनोर्नृपाः ॥ ११ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्षके ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

देवीमाहात्म्यप्रारम्भः ।

ओं नमश्छिडकायै ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सावर्षिः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः ।
निशान्वय तदुत्पत्तिं विस्तगाहृदतो नम ॥ १ ॥
महामायावभावेन यथा सन्वन्तराधिपः ।
स बभूव महाभागः सावर्णिस्तनयो रवेः ॥ २ ॥
स्वारोचिषेऽन्तरे पूर्वं चैत्रवंशसमुद्भवः ।
सुरयो नाम राजाऽसूनुं समस्ते चित्तिमण्डले ॥ ३ ॥
तस्य पालयतः सम्यक् प्रजा पुत्रानिवौरसान् ।
वभूवुः शतवो भूपाः कीलादिध्वंसिनस्तथा ॥ ४ ॥
तस्य तैरभवद्युत्तमतिप्रदं दृष्टिनः ।
न्यूनैरपि स तैर्युधि कीलादिध्वंसिभिर्जितः ॥ ५ ॥
ततः सपुत्रमायातो निजने ताधिपोऽभवत् ।
आक्रान्तः स महाभाग वैश्वदेवा प्रबलारिभिः ॥ ६ ॥
आमात्यैर्बलिभिर्दुष्टैर्दुर्बलस्य दुरात्मभिः ।
कोप्री बलश्चापहृतं तत्रापि स्वपुरे ततः ॥ ७ ॥
ततो मृगवाच्याजेन हतस्त्राम्यः स भूपतिः ।
एकाकी हयमारुह्य जगान गहनं वनम् ॥ ८ ॥

स तत्राश्रममद्राचीद्विजवर्यस्य मेधसः ।
 श्रान्तस्नापदाकीर्णं मुनिशिष्योपशोभितम् ॥ ९ ॥
 शस्थौ कञ्चित्कालञ्च मुनिना तेन सत्कृतः ।
 हृतश्चेतश्च विचरंस्तस्मिन्मुनिवराश्रमे ॥ १० ॥
 सोऽचिन्तयत्तदा तत्र ममत्वाकृष्टचेतनः ।
 मत्पूर्वः पालितं पूर्वं मया हीनं पुरं हि तत् ॥
 मद्दुष्ट्यैस्तेरसदुवृत्तैर्धर्मतः पाल्यते न वा ॥ ११ ॥
 न जाने स प्रधानो मे शूरहस्ती सदामदः ।
 मम वैरिवशं यातः कान् भोगानुपलस्यते ॥ १२ ॥
 ये समानुगता नियमं प्रसाद्धनभोजनैः ।
 अनुवृत्तिं ध्रुवं तेष्व कुर्वन्त्यन्यमहीश्रुताम् ॥ १३ ॥
 असम्यग्प्रयगौलैस्त्रैः कुर्वद्भिः सततं व्ययम् ।
 सञ्चितः सोऽतिदुःखेन जयं क्षोपो गमिष्यति ॥ १४ ॥
 एतन्नान्यत्र सततं चिन्तयामास पार्थिवः ।
 तत्र विप्राश्रमाभ्यासे वैश्यमेकं दृष्ट्वा सः ॥ १५ ॥
 स पृष्टुस्तेन कस्त्वं शो हेतुयागमनेऽत्र कः ।
 मग्नोऽक इव कस्मात्त्वं दुर्जना इव लक्ष्यसे ॥ १६ ॥
 इत्याकर्ण्य वचस्तस्य भूपतेः प्रणयोदितम् ।
 प्रत्युवाच स तं वैश्यः प्रशयावनतो नृपम् ॥ १७ ॥
 समाधिर्नाम वैश्याऽहमुत्पन्नो धनिनां कुले ।
 पुत्रदारैर्निरस्तस्य धनलोभादसाधुभिः ॥ १८ ॥
 विहीनश्च धनैर्दारैः पुत्रैरादाय मे धनम् ।
 वनमभ्यारगतो दुःखी गिरस्तथासवन्धुभिः ॥ १९ ॥
 सोऽहं न वेद्मि पुत्राणां कुशलाकुशलाम्बिकाम् ।

प्रवृत्तिं स्वजनानाञ्च दाराणाञ्चात्र संस्थितः ॥ २० ॥

किन्नु तेषां गृहे देममत्तेमं किन्नु साम्प्रतम् ।

कथन्ति किन्नु सद्वृत्ता दुर्वृत्ताः किन्नु मे सुताः ॥ २१ ॥

राजीवाच ।

यैर्निरस्ती भवाङ्गवैः पुत्रदारादिभिर्धनैः ।

तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्नाति मानसम् ॥ २२ ॥

वैश्य उवाच ।

एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः ।

किं करोमि न बध्नाति मम निष्ठुरतां मनः ॥ २३ ॥

येः सन्त्यज्य पितृस्नेहं धनलक्ष्मैर्निराकृतः ।

पतिस्वजनहार्देषु हार्ति तेष्वेव मे मनः ॥ २४ ॥

किमेतन्नाभिजानामि जाजन्नपि महामते ! ।

यत्प्रेमप्रदणञ्चित्तं विगुणेष्वपि बन्धुषु ॥ २५ ॥

तेषां कृतं मे निःश्वासा दौर्मनस्यञ्च जायते ।

करोमि किं यद्म मनस्वीष्वप्रीतिषु निष्ठुरम् ॥ २६ ॥

सार्कण्डेय उवाच ।

ततस्ती मन्त्रितो धिप्र ! त मुनिं समुपस्थितौ ।

समाधिर्नाम वैश्योऽपी स च पार्श्ववसत्तरः ॥ २७ ॥

कृत्या तु तौ यद्यःप्यात्रं तद्यार्हस्तेन संवदम् ।

उपविष्टौ कथाः काश्चिच्चक्रतुर्वैश्यपार्थिवौ ॥ २८ ॥

राजीवाच ।

भगवत्स्वामहं प्रष्टुमिच्छाम्येकं वदस्व तत् ।

दुःस्वप्न यस्मै मग्नम् स्वचित्तायत्ततां विना ॥ २९ ॥

ममत्वं मम राज्यस्य राज्याङ्गेष्वखिलेष्वपि ।
 जानतोऽपि यथाज्ञस्य किमेतन्मुनिसत्तम ! ॥ ३० ॥
 अथञ्च निष्कतः पुत्रैर्दारैर्भृत्यैस्तयोऽङ्गितः ।
 स्वजनेन च संत्यक्तस्त्रिषु हाहीं तथाप्यति ॥ ३१ ॥
 एवमेष तथाहञ्च द्वावप्यत्यन्तदुःखितौ ।
 इष्टदोषेऽपि विषये नमत्वाकृष्टमानसौ ॥ ३२ ॥
 तत् केनैतन्महाभाग ! यत्सोहो ज्ञानिनोरपि ।
 ममास्य च भवत्येषा विविकान्यस्य नूढता ॥ ३३ ॥

ऋषिरुवाच ।

ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे ।
 विषयञ्च महाभाग ! याति चैवं पृथक् पृथक् ॥ ३४ ॥
 द्विदान्याः प्राणिनः केचिद्रात्रावन्थास्तथापरैः ।
 केचिद्दिवा तथा रात्रौ प्राणिनस्तुल्यदृष्टयः ॥ ३५ ॥
 ज्ञानिनो मनुजाः सत्यां किन्तु ते न हि केवलम् ।
 यतो हि ज्ञानिनः सर्वं पशुपक्षिमृगादयः ॥ ३६ ॥
 ज्ञानञ्च तदनुश्रवणं सत्तेषां मृगच्छिणाम् ।
 मनुश्रवणञ्च यतेषां तु यमन्यत्रशोभयोः ॥ ३७ ॥
 ज्ञानेऽपि मतिं पश्यैतान् पतगाञ्छावचक्षुषु ।
 कण्ठोच्चाट्वाङ्गोच्चात् पीड्यमानानपि क्षुधा ॥ ३८ ॥
 मानुषा मनुजव्याघ्र ! माभिलाषाः सुतान् प्रति ।
 लोभात् प्रत्युपकाराय नन्वेते किं न पश्यसि ॥ ३९ ॥
 तथापि ममतावत्तं मोहमर्त्तं निपातिताः ।
 महाभागप्रभाबोध संसारस्थितिकारिणः ॥ ४० ॥
 तन्नात्र विषयः कार्यो योगनिद्रा जगत्पतेः ।

महामाया हरेश्चैतत्तया संभोह्यते जगत् ॥ ४१ ॥
 ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा ।
 बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥ ४२ ॥
 तया विसृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरम् ।
 सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये ॥ ४३ ॥
 सा विद्या परमा मुक्तिर्हेतुभूता सनातनी ।
 संसारबन्धहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी ॥ ४४ ॥

राजीवाच ।

भगवन् ! का हि सा देवी महामायेति यां भवान् ।
 ब्रवीति कथमुत्पन्ना सा कर्मास्याश्च किं द्विज ! ॥४५॥
 यत्स्वभावा च सा देवी यत्स्वरूपा यदुद्भवा ।
 तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ! ॥४६॥

ऋषिरुवाच ।

नित्यैव सा जगन्मूर्तिस्तया सर्वमिदं ततम् ।
 तथापि तत्समुत्पत्तिर्बहुधा श्रूयतां मम ॥ ४७ ॥
 देवानां कार्यमिहप्रथमाविर्भवति सा यदा ।
 उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते ॥ ४८ ॥
 योगनिद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवीकृते ।
 आस्तीर्य शेषमभजत् कल्पान्ते भगवान् प्रभुः ॥ ४९ ॥
 तदा हावसुसौ घोरी विख्यातो मधुकैटभौ ।
 विष्णुर्कर्णमलोद्भूतो हन्तुं ब्रह्माणमुद्यतौ ॥ ५० ॥
 सानाभिकमले तिष्ठोः स्थितो ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 दृष्ट्वा तावसुरी चोग्री प्रसुप्तञ्च जनार्दनम् ॥ ५१ ॥
 तृष्ट्वा च योगनिद्रान्तामेकाग्रहृदयस्थितः ।

बिबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्रकृतालयाम् ॥ ५२ ॥
 विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीम् ।
 निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलान्तेजसः प्रभुः ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

त्वं स्नाहा त्वं स्वधा त्वं हि वषट्कारः खरात्मिका ।
 सुधा त्वमचरे नित्ये त्रिधामात्रात्मिका स्थिता ॥ ५४ ॥
 अर्द्धमात्रा स्थिता नित्या यानुच्चार्याविशिषतः ।
 त्वमेव सा त्वं मावित्री त्वं देवी जननी परा ॥ ५५ ॥
 त्वयैव धार्यते सर्वं त्वयैतत् सृज्यते जगत् ।
 त्वयैतत्पालयते देवि । त्वमत्यन्ते च सर्वदा ॥ ५६ ॥
 विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ।
 तथा संहतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५७ ॥
 महाविद्या महामाया महार्निधा महासृतिः ।
 महामोहा च भवती महादेवी महासुरी ॥ ५८ ॥
 प्रकृतिस्त्वच्च सर्वस्य गुणत्रयाविभाविनी ।
 कालरार्त्विर्महारात्रिमीहरात्रिय दारुणा ॥ ५९ ॥
 त्वं श्रीस्वमीश्वरी त्वं क्लीस्व वृद्धिर्बोधलक्षणा ।
 लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः चान्तिरेव च ॥ ६० ॥
 खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ।
 शङ्खिनी चापिनी बाणभुसुण्डीपरिघायुधा ॥ ६१ ॥
 सौम्या सौम्यतराग्रिपसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ।
 परापराणां परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥ ६२ ॥
 ब्रह्म किञ्चित् क्वचिदसु सद्मदाखिलात्मिके ।
 तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे तदा ॥ ६३ ॥

यथा ब्रह्मा जगत्स्रष्टा जगत्पातात्ति यो जगत् ।
 सोऽपि निद्रावशं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥६४॥
 विष्णुः शरीरग्रहणमहभीशान एव च ।
 कारितास्ते वतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् ॥६५॥
 सा त्वमित्यं प्रभावैः स्वैरुदारैर्दिवि ! संसृता ।
 मोहयैती दुराधर्षीवसुरी मधुकैटभी ॥ ६६ ॥
 प्रधीधञ्च जगत्त्वामो नोयतामच्युतो लघु ।
 बोधय प्रियतामस्य हन्तुमेती महाद्गुरौ ॥ ६७ ॥

ऋषिर्वाच ।

एवं सुता तदा देवी तादसी तत्र विधमा ।
 विष्णीः प्रधीधनाप्रीय निहन्तुं मधुकैटभी ॥ ६८ ॥
 नेत्राग्रनासिकाबाहुहृद्देश्यस्तथैरसः ।
 निर्गम्य दग्ने तस्थौ ब्रह्मर्षोऽव्यक्तजगजः ॥ ६९ ॥
 उत्तस्थौ च जगन्नाथस्त्वया मुक्ती जनादेनः ।
 एकाशीवे हि शयनासतः स दृष्टो च ती ॥ ७० ॥
 मधुकैटभी दुःखत्मानावतिवोर्द्विपराक्रुशी ।
 क्रोधरक्ते वणावत्तुं ब्रह्माण जन्तितायमी ॥ ७१ ॥
 समुत्थाय ततस्ताभ्यां युयुधे भगवान् हरिः ।
 पञ्च वर्षसहस्राणि बाहुप्रहरणो विभुः ॥ ७२ ॥
 तावत्प्रतिबलोन्मत्तौ महानायाविनीहितौ ।
 उक्तवन्तौ वरोऽस्मत्तो त्रियतामिति केशवम् ॥ ७३ ॥

भगवानुवाच ।

भवेतामद्य मे तुष्टी मम बध्वावुभावपि ।
 किमन्येन परेणात्र एतावद्भि हृतं मम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ।

वञ्चिताभ्यामिति तदा सर्वमापोमयं जगत् ।
विलोक्य ताभ्यां गदितो भगवान् कमलैक्षणः ॥
आवां जहि न यत्रोर्वी सलिलेन परिप्लुता ॥ ७५ ॥

ऋषिरुवाच ।

तथेत्युक्त्वा भगवता शङ्खचक्रगदाभृता ।
कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने जघने शिरसौ तयोः ॥ ७६ ॥
एवमेषा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता स्वयम् ।
प्रभावमस्या देव्यास्तु भूयः शृणु वदामि ते ॥ ७७ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

मधुकैटभबधः ॥ ८१ ॥

दशशैतितमोऽध्यायः

ऋषिरुवाच ।

देवासुरमभूद्युत्रं पूर्णमब्दयतं पुरा ।
महिषेऽसुराणामधिपे दिवानाञ्च पुरन्दरे ॥ १ ॥
तत्रासुरेर्महावीर्यैर्देवसैन्यं पराजितम् ।
जित्वा च सकलान्देवानिन्द्रोऽभून्महिषासुरः ॥ २ ॥
ततः पराजिता देवा पद्मयोनिं प्रजापतिम् ।

पुरस्कृत्य गतास्तत्र यत्रिशगरुडध्वजी ॥ ३ ॥
 यथा वृत्तन्वयोस्तद्वन्महिषासुरवेष्टितम् ।
 त्रिदशाः कथयामासुर्देवाभिभवविस्तरम् ॥ ४ ॥
 सूर्य्येन्द्रान्यनिलेन्दूनां यमस्य वरुणस्य च ।
 अन्येषाञ्चाधिकारान् स स्वयमेवावितिष्ठति ॥ ५ ॥
 स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ।
 विचरन्ति यथा मर्त्या मक्षिणेण द्वात्मना ॥ ६ ॥
 एतदः कथितं सर्वमजगरिविचेष्टितम् ।
 शरणञ्च प्रपन्नाः स्त्री बधस्तस्य विचिन्त्यताम् ॥ ७ ॥
 इत्यं निशम्य देवानां वचांसि मधुसूदनः ।
 चकार कोपं शम्भुश्च भृकुटिकुटिलाननौ ॥ ८ ॥
 ततोऽतिकोपपूर्णस्य चक्रिणो वरुणाक्षतः ।
 नियक्राम मक्षतेजो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ ९ ॥
 अन्येषाञ्चैव देवानां गक्रादीनां शरीरतः ।
 निर्गतं सुमहत्तेजस्तच्चैक्यं समगच्छतः ॥ १० ॥
 अतीव तेजसः कूटं ज्वलन्तमिव पर्वतम् ।
 ददृशुस्ते सुरास्तत्र ज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥ ११ ॥
 अतुलन्तत्र तत्तेजः सर्वदेवशरीरजम् ।
 एकस्थं तदभून्नारी व्याप्तलोकद्वयं त्विषा ॥ १२ ॥
 यदभूच्छाभवन्तेजस्तेनाजायत तन्मुखम् ।
 याम्येन चाभवन् केशा बाहवो विष्णुतेजसा ॥ १३ ॥
 सौम्येन स्नानगौरुग्मं मध्यञ्चेन्द्रेण चाभवत् ।
 वारुणेन च जङ्घोरु नितम्बस्तेजसा भुवः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदङ्गुलीऽर्कतेजसा ।

वसूनाञ्च कराङ्गुल्यः कौवैरेण च नासिका ॥ १५ ॥
 तस्यास्तु दन्ताः संभूताः प्राजापत्येन तेजसा ।
 नयनत्रितयं जज्ञे तथा पावकतेजसा ॥ १६ ॥
 भ्रुवौ च सम्यदोस्तेजः श्रवणावनिलस्य च ।
 अन्येषाञ्चैव देवानां मन्मवस्तेजसां शिवा ॥ १७ ॥
 ततः समस्तदेवानां तेजोराशिससृद्भवाम् ।
 तां विक्रीक्य लुप्तं प्रापुरनरा महिषादिताः ॥ १८ ॥
 शूलं शूतादिनिष्कृत्य ददौ तस्यै पिनाकधृक् ।
 अक्रञ्च दत्तवान् कश्यपः रामुत्पाद्य स्वचक्रतः ॥ १९ ॥
 शङ्खञ्च वरुणः शक्तिं ददौ तस्यै हुताशनः ।
 मारुतो दत्तवांश्चापं बाणपूर्णां तद्युधो ॥ २० ॥
 वज्रमिन्द्रः मनुत्पाद्य कृत्स्निशाम्भराधियः ।
 ददौ तस्यै सहस्रात्रो घण्टानेरावताडजात् ॥ २१ ॥
 कालदण्डायसो दण्डं पाशञ्चाभ्य, पतिर्ददौ ।
 प्रजापतिश्चात्रमालान्ददौ ब्रह्मा कमण्डलुम् ॥ २२ ॥
 समस्तरोमकूपिषु निजरश्मोन्दिवाकरः ।
 कालश्च दत्तवान् खड्गं तस्याद्यमे च निर्भलम् ॥ २३ ॥
 क्षीरोदयामलं हारमत्ररे च तथास्त्रर ।
 चूडामण्डितया दिव्यं कुण्डलैः कटकानि च ॥ २४ ॥
 अर्द्धचन्द्रं तथा शुभ्रं केतुवान सयवाहपु ।
 मृगुरो विमली तद्वदुयैवेयक मनुत्तमम् ॥ २५ ॥
 अङ्गुरोयकाद्वानि समस्तालङ्कृतोपु च ।
 विश्वकर्मा ददौ तस्यै परशुजातिनिर्मलम् ॥ २६ ॥
 अस्त्राण्यनकरूपाणि तथाभिव्यञ्च दंशनम् ।

अस्नानपङ्कजां मातां शिरस्युरसि चापराम् ॥ २७ ॥
 अद्दल्लजलधियास्यै पङ्कजञ्जातिशोभनम् ।
 हिमवान् वाहनं सिंहं रत्नानि विविधानि च ॥ २८ ॥
 ददावशून्यं सुरया पानपात्रं धनाधिपः ।
 शेषश्च सर्वनागेशो महामणिविभूषितम् ॥ २९ ॥
 नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमाम् ।
 अन्यैरपि सुरैर्देवी भूपणैरायुधैस्तथा ॥ ३० ॥
 सम्मानिता ननार्दाच्चैः सादृहासं मुहुर्मुहुः ।
 तस्या नादेन घोरिण कृत्स्नमापूरितं नभः ॥ ३१ ॥
 अमायतातिमहता प्रतिशब्दा महानभूत् ।
 चुक्षुभुः सकला लोकाः समुद्राय चक्रम्पिरे ॥ ३२ ॥
 चचाल वसुधा चेलुः सकलाय महीधराः ।
 जयेति देवाश्च मुदा तामूचुः सिंहवाहिनोम् ॥ ३३ ॥
 तुष्टुवुर्मुनयश्चैनां भक्तिनस्त्राण्यसूर्तयः ।
 दृष्ट्वा समस्तं संक्षुब्धं त्रैलोक्यनमरारयः ॥ ३४ ॥
 सन्नडाखिलसैन्यास्ते समुत्तस्थुः कदायुधाः ।
 आः किमेतदिति क्रोधादाभाथ महिषासुरः ॥ ३५ ॥
 अभ्यधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्वृतः ।
 स दृश्यं ततो देवीं व्याप्तलोकत्रयं त्विषा ॥ ३६ ॥
 पादाक्रान्त्यानतभुवं क्रुरोटीक्लिखिताम्बराम् ।
 क्षोभिताशेषपातालां धनुर्जानिःस्वनेन ताम् ॥ ३७ ॥
 दिग्गो भुजसहस्रेण समन्तादप्राप्य संस्थिताम् ।
 ततः प्रवृत्ते युष्मं तथा देव्या सुरहिषाम् ॥ ३८ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैरादीपितदिगन्तरम् ।

महिषासुरसेनानीश्वित्तुराख्यो महासुरः ॥ ३९ ॥
 युयुधे चामरशान्यैश्चतुरङ्गबलान्वितः ।
 रथानामयुतैः षड्भिरुदघाख्यो महासुरः ॥ ४० ॥
 अयुध्यतायुतानाञ्च सहस्रेण महाहनुः ।
 पञ्चाशद्विंश नियुतैरभिलोभा महासुरः ॥ ४१ ॥
 अयुतानां शतैः षड्भिर्वास्क्ली युयुधे रणे ।
 गजवाजि सहस्रोघैरनेकैः परिवारितः ॥ ४२ ॥
 वृतो रथानां कोट्या च युद्धे तस्मिन्नयुध्यत ।
 विडालाख्योऽयुतानाञ्च पञ्चाशद्विरथायुतैः ॥ ४३ ॥
 युयुधे संयुगे तत्र रथानां परिवारितः ।
 अन्ये च तत्रायुतशो रथनागहयैर्वृताः ॥ ४४ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या सह तत्र महासुराः ।
 कोटिकोटिसहस्रेण रथानां दन्तिनान्तथा ॥ ४५ ॥
 हयानाञ्च वृतो युद्धे तत्राभून्महिषासुरः ।
 तोमरैर्भिन्दिपालैश्च शक्तिभिर्मुषलैस्तथा ॥ ४६ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या खड्गैः परशुपट्टिगैः ।
 केचिच्च चिच्छिपुः शक्तीः केचित्पागांस्तथापरैः ॥ ४७ ॥
 देवीं खड्गप्रहारैस्तु ते तां हन्तुं प्रचक्रमुः ।
 सापि देवी ततस्तानि गम्वाण्यस्त्राणि चण्डिका ॥ ४८ ॥
 स्त्रीलयेव प्रचिच्छेद निजगम्वास्त्रवर्षिणी ।
 अनायस्तानना देवो स्तयमाना सुरर्षिभिः ॥ ४९ ॥
 सुमोचासुरदेहेषु गम्वाण्यस्त्राणि चेश्वरी ।
 सोऽपि क्रुद्धो धुतगटो देव्या वाहनकेगरी ॥ ५० ॥
 चचारासुरसेन्येषु वनेष्विव हुतागनः ।

निश्वासान्मुमुचे यांश्च युध्यमाना रणेऽम्बिका ॥ ५१ ॥

त एव सद्यः संभूता गणाः शतसहस्रशः ।

युयुधुस्तीं परशुभिर्भिन्दिपालासिपट्टिमैः ॥ ५२ ॥

नाशयन्तोऽसुरगणान्देवीशक्त्युपहंहिताः ।

श्रवादयन्त पट्टान् गणाः शङ्खांशुधापरे ॥ ५३ ॥

मृदङ्गांश्च तथैवान्ये तस्मिन् युद्धमहोत्सवे ।

ततो देवी त्रिशूलेन गदया शक्तिवृष्टिभिः ॥ ५४ ॥

खड्गादिभिश्च शतशो निजघान महासुरान् ।

पातयामास चैवान्यान् धण्डास्त्रनिर्मोहितान् ॥ ५५ ॥

असुरान् भुवि पाशेन बद्धा चान्यानकषत ।

केचिद्विधाकृतास्तौक्ष्ण्यैः खड्गपानैस्तथापरे ॥ ५६ ॥

त्रिषोडशिता निपातेन गदया भुवि शेरत ।

वेमुश्च केचिद्भुविरं सुषलेन भृशं हताः ॥ ५७ ॥

केचिन्निपातता भूमौ भिन्नाः शूलेन वञ्चसि ।

निरन्तराः शरीरेण कृताः केचिद्रथालिरे ॥ ५८ ॥

सेनानुकारिणः प्राणान्मुमुक्षुस्त्रिदशार्दनाः ।

केषाञ्चिद्वाहवश्छिन्नाश्छिन्नश्रीवास्तथापरे ॥ ५९ ॥

गिरांसि पेतुरन्येषान्ये मध्ये विदारिताः ।

विच्छिन्नजङ्घास्वपरे पेतुः चरां महासुराः ॥ ६० ॥

एकवाह्वक्षिचरणाः केचिद्देव्या द्विधाकृताः ।

छिन्नेऽपि चान्ये गिरांसि पतिताः पुनरुत्थिताः ॥ ६१ ॥

कवन्ध्या युयुधर्देव्यः गृहीतपरमायुधाः ।

नट्टुषापरे नद युधे रथैलयाश्रिताः ॥ ६२ ॥

कवन्धाश्छिन्नगिरिनः रूद्रशक्त्युष्टिपाशयः ।

तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तो ऽऽमन्ये महासुराः ॥ ६३ ॥

पातितै रथनागाश्वैरर्च्यैश्च वसुधरा ।

अगम्या साऽभवत्तत्र जलाभूत्स महारणः ॥ ६४ ॥

शोणितौघा महानद्यः सद्यस्तत्र विसुसुवुः ।

मध्ये चासुरसैन्यस्य वारणासुरवाजिनाम् ॥ ६५ ॥

क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणान्तथाश्विका ।

निन्ये क्षयं यथा वङ्गिस्तृणद्राक्षमहाक्षयम् ॥ ६६ ॥

स च सिंही महानादभृतसृजन् धृतक्षेशरः ।

शरीरेभ्योऽमरागीणामसूनिव विचिन्वति ॥ ६७ ॥

देव्या गणैश्च तैस्तत्र कृतं युद्धं तथाऽसुरैः ।

यथैषान्नुत्पुद्गैवाः पुष्पवृष्टिगुचो द्विवि ॥ ६८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके सन्वल्पे देवीसाहाय्ये

महिषासुरसैन्यवधः ॥ ८२ ॥

चरशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिर्वाच ।

निद्वन्द्वमानं तत् सैनामवलोक्य महासुरः ।

सेनानोयिद्धुरः क्रापाद्यद्वौ यौडुमथाश्विकाम् ॥ १ ॥

स देवीं शरवर्षेण ववर्ष समरेऽसुरः ।
 यथा मेरुगिरिः शृङ्गं तोयवर्षेण तोयदः ॥ २ ॥
 तस्य छित्त्वा ततो देवी लीलयैव शरोत्करान् ।
 जघान तुरगान् बाणैर्यन्तारञ्चैव वाजिनाम् ॥ ३ ॥
 चिच्छेद च धनुः सद्यो ध्वजञ्चातिसमुच्छ्रितम् ।
 विव्याध चैव गात्रेषु छिन्नधन्वानमाशुगैः ॥ ४ ॥
 स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
 अभ्यधावत तां देवीं खड्गचर्मधरोऽसुरः ॥ ५ ॥
 सिंहमाहत्य खड्गेन तीक्ष्णधारेण मूर्धनि ।
 आजघान भुजे सव्ये देवीमप्यतिवेगवान् ॥ ६ ॥
 तस्याः खड्गो भुजं प्राप्य पफाल नृपनन्दन ! ।
 ततो जग्राह शूलं स क्रोधादरुणलोचनः ॥ ७ ॥
 चिक्षेप च ततस्तत्तु भद्रकात्यां महासुरः ।
 जाञ्चत्यमानत्तेजोभीरविविम्बमिवाब्जरात् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा तदापतच्छूलं देवी शूचममुञ्चत ।
 तच्छूलं शतधा तेन नीतं स च महासुरः ॥ ९ ॥
 हते तस्मिन्नाहावीर्यं महिषस्य चमूपतौ ।
 आजगाम गजारूढश्चासरस्त्रिदशार्दनः ॥ १० ॥
 सोऽपि शक्तिं मुमोक्षाद्य देव्यास्तामम्बिका द्रुतम् ।
 हङ्काराभिहतं भूमौ पातयामास निष्प्रभाम् ॥ ११ ॥
 भग्नां शक्तिं निपतितं दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः ।
 चिक्षेप चामरः शूलं बाणैस्तदपि साञ्छिनत् ॥ १२ ॥
 ततः सिंहः समुत्पत्य गजकुम्भान्तरस्थितः ।

बाहुयुद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारिणा ॥ १३ ॥
 युध्यमानौ ततस्तौ तु तस्मान्नागान्महीं गतौ ।
 युयुधातेऽतिसंरब्धौ प्रहारैरतिदारुणैः ॥ १४ ॥
 ततो वेगात् खमुत्पत्य निपत्य च मृगारिणा ।
 करप्रहारेण शिरस्यामरस्य पृथक् कृतम् ॥ १५ ॥
 उदग्रश्च रणे देव्या शिलावृक्षादिभिर्हतः ।
 दन्तमृष्टितलैश्चैव करालश्च निपातितः ॥ १६ ॥
 देवी क्रुद्धा गदापातैश्चूर्णयामास षोडशतम् ।
 वास्कल भिन्दिपालेन बाणैस्ताम्रं तथान्वकम् ॥ १७ ॥
 उग्रास्यमुग्रवीर्य्यश्च तथैव च महाहनुम् ।
 त्रिनेत्रा च त्रिशूलेन जघान परमेश्वरी ॥ १८ ॥
 विडालस्यासिना कायात् पातयामास वै शिरः ।
 दुर्जर दुर्मुखञ्चोभौ शरैर्नित्ये यमक्षयम् ॥ १९ ॥
 एवं संक्षीयमाणे तु स्वसैन्ये महिषासुरः ।
 माहिषेण स्वरूपेण त्रामयामास तान गणान् ॥ २० ॥
 कांश्चित्तुण्डप्रहारेण क्षुरक्षैस्तथापरान् ।
 लाङ्गूलताडितांश्चान्यान् शृङ्गाभ्याञ्च विदारितान् ॥ २१ ॥
 वेगेन कांश्चिदपरान्नाद्दिन भ्रमणेन च ।
 निश्वासपवनेनान्यान् पातयामास भूतले ॥ २२ ॥
 निपात्य प्रमथानीकमभ्यधावत सोऽसुरः ॥ १ ॥
 मिहं हन्तुं महादेव्याः कोपञ्चक्रे ततोऽम्बिका ॥ २३ ॥
 सोऽपि कोपान्महावीर्य्यैः क्षुरक्षुण्णमहीतलः ।
 शृङ्गाभ्यां पर्वतानुञ्चांश्चिच्छेप च ननाद् च ॥ २४ ॥
 विमम्रमणविक्षुप्ता मही तस्य व्यगीर्यत ।

लाङ्गूलेनाहतश्चाश्विः प्लावयामास सर्वतः ॥ २५ ॥
 ध्रुतशृङ्गविभिन्नाश्च खण्डखण्डं ययुर्घनाः ।
 श्वासानिलास्ताः शतशो निपेतुर्नभसोऽचलाः ॥ २६ ॥
 इति क्रोधसमाधातमापतन्तं महासुरम् ।
 दृष्ट्वा सा चण्डिका कांपं तद्वधाय तदाकरोत् ॥ २७ ॥
 सा क्षिप्त्वा तस्य वै पाशं तं बबन्ध महासुरम् ।
 तत्प्राज माहिषं रूपं सोऽपि बद्धो महामृधे ॥ २८ ॥
 ततः सिंहोऽभवत्सद्यो यावत्तस्याम्बिका शिरः ।
 क्षिनत्ति तावत् पुरुषः खड्गपाणिरदृश्यत ॥ २९ ॥
 तत एवाशु पुरुषं देवो चिच्छेद शायकैः ।
 तं खड्गचर्मणा माड्ढं ततः सोऽभून्महागजः ॥ ३० ॥
 करेण च महामिहं तच्चर्षं जगर्ज च ।
 कर्षतस्तु करन्देवो खड्गेन निरक्तन्तत ॥ ३१ ॥
 ततो महासुरो भूयो माहिषं वपुरास्थितः ।
 तथैव चीभयामास त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३२ ॥
 ततः क्रुद्धा जगन्माता चण्डिका पानमुत्तमम् ।
 पपौ पुनः पुनथैव जहासारुणलोचना ॥ ३३ ॥
 ननर्द चासुरः सोऽपि बलवीर्यमदीदृतः ।
 विषाणाम्याञ्च चिक्षेप चण्डिकां प्रति भूधरान् ॥ ३४ ॥
 मा च तान् प्रहितांस्तेन चूणयन्ती शरोत्करैः ।
 उवाच तं मदीदृतमुखरागाकुलाक्षरम् ॥ ३५ ॥

•
देव्युवाच ।

गर्ज गर्ज जगं मूढ ! मधु यावत् पिवाम्यहम् ।
 मया त्वयि हतं त्रैव गर्जिष्यन्त्याशु देवताः ॥ ३६ ॥

एवमुक्त्वा समुत्पत्य सारूढा तं महासुरम् ।
 पादेनाक्रम्य कण्ठे च शूलिनैः नमताडयत् ॥ ३७ ॥
 ततः सोऽपि पदाक्रान्तस्तथा निजमुखात्ततः ।
 अर्धनिष्क्रान्त एवाति देव्या वीर्येण संवृतः ॥ ३८ ॥
 अर्धनिष्क्रान्त एवासी युध्यमानो महासुरः ।
 तथा महासिना देव्या शिरश्छत्वा निपातितः ॥ ३९ ॥
 तत्रो हाहाकृतं सर्वं दैत्यसैन्यं ननाश तत् ।
 प्रहर्षञ्च परं जग्मुः सकला देवतागणाः ॥ ४० ॥
 वृष्टवुस्तां सुरा देवीं सह दिव्यैर्महर्षिभिः ।
 जगुर्गन्धर्वघतयो गनृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

महिषासुरवधः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः

ऋषिरुवाच ।

शक्रादयः सुरगणा निहतेऽतिवीर्ये
 तस्मिन् दुरात्मनि सुरारिवले च देव्या ।
 तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्रगिरोऽधरांसा
 वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः ॥ १ ॥

दद्याद्दया ततमिदं जगदात्मशक्त्या
 निःशेषदेवगणशक्तिसमूहचूर्त्या ।
 तामम्बिकामखिलदेवमहर्षिपूज्यां
 भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥ २ ॥
 यस्याः प्रभवन्तुलं भगवाननन्तो
 ब्रह्मा हरश्च न हि वक्तुमलं वलञ्च ।
 सा चण्डिकाखिलजगत्परिपालनाय
 नाशाय चाशुभभवस्य क्षतिं करोतु ॥ ३ ॥
 या श्रीः स्वयं सुकृतिनां भवनेणलक्ष्मीः
 पापालनां कृतधियां हृदयेषु बुद्धिः ।
 अद्या सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा
 तां त्वां नताः स्म परिपालय देवि ! विश्वम् ॥ ४ ॥
 किं वर्णयाम तव रूपमचिन्त्यमेतत्
 किञ्चातिवोर्ध्वमसुरक्षयकारि भूरि ।
 किञ्चाह्वेषु चरितानि तवाति यानि
 सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ५ ॥
 हेतुः समस्तजगतां त्रिगुणापि दीपै-
 र्ना ज्ञायसे हरिहरार्द्रिभरष्यपारा ।
 सर्वाश्रयाखिलमिदं जगदंभूत-
 मव्याकृता हि परमा प्रकृतिरुत्तमाद्या ॥ ६ ॥
 यस्याः समस्तसुरता समुदीरणेन
 त्वाप्तं प्रयाति सकलेषु मस्तेषु देवि ! ।
 स्वाहासि वै पितृगणस्य च त्वत्तिहेतु-
 रुच्चार्यसे त्वमत एव जनैः स्वधा च ॥ ७ ॥

या मुक्तिहेतुरविचिन्त्यमहाव्रता च
 अम्यस्यसे सुनियतेन्द्रियतत्त्वसारेः ।
 मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषै-
 र्विद्यासि सा भगवती परमा हि देवि ! ॥ ८ ॥
 शब्दात्मिका सुविमलग्यैजुषां निधान-
 मुज्ञोतरस्यपदपाठवताञ्च साम्नाम् ।
 देवी त्रयी भगवती भवभावनाय
 वार्त्ता च सर्वजगतां परमार्त्तिं हन्ती ॥ ९ ॥
 मेधासि देवि ! विदिताखिलशास्त्रसारा
 दुर्गामि दुर्गभवसागरनौरसङ्गा ।
 श्रीः कैटभारिहृदयैककृताधिवासा
 गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ १० ॥
 ईषत्कहासममलं परिपूर्णचन्द्र-
 विम्बानुकारि कनकोत्तमकान्ति कान्तम् ।
 अत्यद्भुतं प्रहृतमातरुषा तथापि
 वक्तुं विलोक्य सहसा मर्हिषासुरेण ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तु देवि ! कुपितं भृकुटीकराल-
 मुद्यच्छशाङ्गमदृशच्छवि बन्ध सद्यः ।
 प्राणान्ममोच भद्रिषस्तदतीव चित्रं
 कैर्जीव्यते हि दुपितान्तकदर्शनेन ॥ १२ ॥
 देवि ! प्रसीद परमा भवती मवाय
 सद्यो विनाशयमि कोपवती कुलानि ।
 विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेत-
 व्रीतं बन्धं सुविपुन महिषासुरस्य ॥ १३ ॥

ते सम्मता जनपदेषु धनानि तेषां
 तेषां यथांसि न च सीदति धर्मवर्गः ।
 धन्यास्त एव निभृतात्मजभृत्यदारा
 येषां सदाभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १४ ॥
 धर्म्याणि देवि ! सकलानि सदैव कर्मा-
 ण्यत्यादृतः प्रतिदिनं सुकृती करोति ।
 स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादात्
 लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि ! तेन ॥ १५ ॥
 दुर्गं स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः
 स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभान्ददासि ।
 दारिद्र्यदुःखभयहारिणि ! का त्वदन्या
 सर्वोपकारकरणाय सदाद्र्चिता ॥ १६ ॥
 एभिर्हृतेर्जगदुपैति सुखं तथैते
 कुर्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापम् ।
 संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयान्तु
 मत्वेति नूनमहितान् विनिहंसि देवि ! ॥ १७ ॥
 दृष्टैव किन्न भवती प्रकरोति भस्म
 सर्वासुरानरिषु यत् प्रहिणोषि शस्त्रम् ।
 लोकान् प्रयान्तु रिपवोऽपि हि शस्त्रपूता
 इत्यं मतिर्भवति तेष्वपि तेऽतिसाध्वी ॥ १८ ॥
 खड्गप्रभानिकरविष्फुरणैस्तथोग्रैः
 शूलाग्रकान्तिनिवहेन दृशोऽसुराणाम् ।
 यन्नागता विलयमंशुमदिन्दुखण्ड-
 योग्याननं तव विलीक्यतां तद्वितत् ॥ १९ ॥

दुर्धत्तवृत्तशमनं तव देवि ! शौखं
 रूपं तथैतदविचिन्त्यमतुल्यमन्यैः ।
 वीर्यञ्च हन्तृ हृतदेवपराक्रमाणां
 वैरिष्वपि प्रकटितेव दया त्वयेत्यम् ॥ २० ॥
 केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य
 रूपञ्च शत्रुभयकार्यतिहारि कुत ।
 चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा
 त्वय्येव देवि ! वरदे भवनत्रयेऽपि ॥ २१ ॥
 त्रैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाग्नेन
 तातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि हत्वा ।
 नीता दिवं रिपुगणा भयमध्यपास्त-
 मस्माकमुन्मदरुरारिभवद्रमस्ते ॥ २२ ॥

शूलेन पाहि नो देवि ! पाहि ख इगेन चाम्बिके ! ।
 घण्टास्त्रनेन नः पाहि चापज्जानिस्त्रनेन च ॥ २३ ॥
 प्राच्यां रक्ष प्रतीच्याञ्च खण्डिके । रक्ष दक्षिणे ।
 भ्रामणेनात्मशूलसा उत्तरस्यान्तर्धिश्चरि ! ॥ २४ ॥
 सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ।
 यानि चात्वर्यधीराणि ते रक्षासांस्तथा भुवम् ॥ २५ ॥
 खड्गशूलगदादोनि यानि चाग्निं तेऽम्बिके ! ।
 करपल्लवसङ्घानि तेरस्मान्नुच्च सर्वतः ॥ २६ ॥

ऋषिरुवाच ।

एवं स्तुता सुरेर्दिव्यैः कुसुमैर्नन्दनोद्भवैः ।
 अर्चिता जगतां धात्री तद्या गन्धाद्युत्पन्नैः ॥ २७ ॥
 त्वया मस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैश्च धूयिता ।

प्राह प्रसादसुमुखी समस्तान् प्रणतान् सुरान् ॥२८॥

देव्युवाच ।

त्रिघतां त्रिदशाः सर्वे यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितम् ।

ददाम्यहमिति प्रीत्या स्त्रवैरेभिः सुपूजिता ॥ २९ ॥

देवा ऊचुः ।

भगवत्या कृतं सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ।

यदयं निहतः शत्रुरस्माकं महिषासुरः ॥ ३० ॥

यदि वापि वरी देयस्त्वयास्माकं महेश्वरि ! ।

संस्तृता संस्तृता त्वन्नो हिंसेयाः परमापदः ॥ ३१ ॥

यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वा स्तोषत्वमलानने ! ।

तस्य वित्तद्विविधवैधनदारादिसम्पदाम् ॥

दृश्येऽस्मत्प्रसन्ना त्वं भवेथाः सर्वदात्मिके ! ॥३२॥

ऋषिरुवाच ।

इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थे तथात्मनः ।

तथेत्युक्त्वा भद्रकाली बभूवान्तर्हिता नृप ! ॥ ३३ ॥

इत्येतत्कथितं भूप ! संभूता सा यथा पुरा ।

देवी देवशरैरेभ्यो जगत्त्रयहितैषिणी ॥ ३४ ॥

पुनश्च गौरीदेहा सा समुद्भूता यथाभवत् ।

वधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ३५ ॥

रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ।

तच्छृणुष्व मयाख्यातं यथावत्कथयामि ते ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

पुरा शुभनिशुम्भाभ्यामसुराभ्यां शचीपतेः ।
त्रैलोक्यं यज्ञभागाद्य हृता मदबलाश्रयात् ॥ १ ॥
तावेव सूर्य्यतां तद्वदधिकारं तद्यैन्दवम् ।
कौविरमथ याम्यञ्च चक्राते वरुणस्य च ॥ २ ॥
तावेव पवनर्षिञ्च चक्रतुर्वह्निर्कर्म च ।
ततो देवा विनिर्धूता अष्टराज्याः पराजिताः ॥ ३ ॥
हृताधिकारास्त्रिदशास्ताभ्यां सर्वे निराकृताः ।
महासुराभ्यां तां देवीं संस्मरन्त्यपराजिताम् ॥ ४ ॥
त्वयास्नाकं वरो दत्तो यथापत्सु स्मृताखिलाः ।
भवतां नाशयिष्यामि तत्क्षणात् परमापदः ॥ ५ ॥
इति कृत्वा मति देवा हिमवन्तं नगेश्वरम् ।
जग्मुस्तत्र ततो देवीं विष्णुमायां प्रतुष्टुवुः ॥ ६ ॥

देवा जजुः ।

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ।
नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्मृताम् ॥ ७ ॥
रौद्रायै नमो नित्यायै गौर्यै धात्र्यै नमो नमः ।
ज्योत्स्नायै चेन्द्ररूपिण्यै सुखायै सततं नमः ॥ ८ ॥
कल्याण्यै प्रणता वृद्धैः सिद्धैः कुर्मो नमो नमः ।

नैर्ऋत्यै भूर्भृतां लक्ष्मैश्च शर्वाण्यै ते नमो नमः ॥ ९ ॥

दुर्गायै दुर्गभारायै सारायै सर्वकारिण्यै ।

ख्यायै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः ॥ १० ॥

अतिसोम्यातिरोद्रायै नतास्तस्यै नमो नमः ।

नमो जगतप्रविष्टायै दिव्यै कृत्यै नमो नमः ॥ ११ ॥

या देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति शब्दिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १२ ॥

या देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १३ ॥

या देवी सर्वभूतेषु बद्धिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १४ ॥

या देवी सर्वभूतेषु निद्रारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १५ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्षुधारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १६ ॥

या देवी सर्वभूतेषु ह्याशारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १७ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १८ ॥

या देवी सर्वभूतेषु तृष्णारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १९ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २० ॥

या देवी सर्वभूतेषु जातिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २२ ॥

या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २२ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २३ ॥

या देवी सर्वभूतेषु महारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २४ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्राण्टिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २५ ॥

या देवी सर्वभूतेषु तल्लीरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २६ ॥

या देवी सर्वभूतेषु वृत्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २७ ॥

या देवी सर्वभूतेषु स्मृतिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २८ ॥

या देवी सर्वभूतेषु दयारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २९ ॥

या देवी सर्वभूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३० ॥

या देवी सर्वभूतेषु मातरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३१ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३२ ॥

इन्द्रियाणामभिष्टाधी भूतानाञ्चाखिलेषु या ।

भूतेषु सततं तस्यै व्याप्तिदेव्यै नमो नमः ॥ ३३ ॥

चितिरूपेण या कृत्स्नमेतद्व्याप्य स्थिता जगत् ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३४ ॥

स्तुता सुरैः पूर्वमभीष्टसंश्रयात्

तथा सुरेन्द्रेण दिनेषु सेविता ।

करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी

शुभानि भद्राण्यभिहन्तु चापदः ॥ ३५ ॥

या साम्प्रतं चोद्धतदैत्यतापितै-

रस्नाभिरीशा च सुरैर्नमस्यते ।

या च स्तुता तद्बचणमेव हन्ति नः

सर्वापदा भक्तिविनम्रमूर्त्तिभिः ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ।

एवं स्तुवादियुक्तानां देवानां तत्र पार्वती ।

स्नातुमध्याययौ तीर्थे जाह्नव्या नृपनन्दन ! ॥ ३७ ॥

साऽब्रवीत्तान् सुरान् सुभ्रुर्भवद्भिः स्तूयतेऽत्र का ।

शरीरकोषतस्याः समुद्भूताव्रवीच्छ्रवा ॥ ३८ ॥

स्तीव्रं ममैतत् क्रियते शुभदैत्यनिराकृतैः ।

द्वैः समेतैः समरे निशुन्नेन पराजितैः ॥ ३९ ॥

शरीरकोषाद्यत्तस्याः पार्वत्या निःस्तुताम्बिका ।

कौषिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते ॥ ४० ॥

तस्यां विनिर्गतायान्तु कृष्णभूत्सापि पार्वती ।

कालिंकेति समाख्याता हिमाचलकृताश्रया ॥ ४१ ॥

ततोऽम्बिकां परं रूपं बिम्बाणां सुन्ननोद्धरम् ।

ददर्श चण्डो मुखश्च भृत्यौ शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ४२ ॥

ताभ्यां शुभय चाख्याता अतीव सुमनीहरा ।
 काप्यास्ते स्त्री महाराज ! भासयन्ती हिमाचलम् ॥ ४३ ॥
 नैव तादृक् क्वचिद्रूपं दृष्टं केनाचदुत्तमम् ।
 ज्ञायतां काप्यभौ देवौ गृह्यताञ्चासुरेश्वर ! ॥ ४४ ॥
 स्त्रीरत्नमतिचार्वङ्गी द्योतयन्ती दिशस्त्रिधा ।
 सा तु तिष्ठति दैत्येन्द्र ! तां भवान् द्रष्टुमर्हति ॥ ४५ ॥
 यानि रत्नाणि मणयो गजाश्वादीनि वै प्रभो ! ।
 त्रैलोक्ये तु समस्तानि साम्प्रतं भान्ति ते गृहे । ४६ ॥
 ऐरावतः समानीतो गजरत्नं पुरन्दरात् ।
 पारिजाततक्ष्यायं तथैवोच्चैःश्रवा ह्ययः ॥ ४७ ॥
 विमानं हंससंयुक्तमतिच्छति तेऽङ्गने ।
 रत्नभूतमिहानीतं यदास्तीद्विधसोऽङ्गुतम् ॥ ४८ ॥
 निधिराः महापद्मः समानीता धनेश्वरात् ।
 किङ्कलिनीं दक्षी चाम्बिर्मालामस्मानपद्मजाम् ॥ ४९ ॥
 हृदन्ते वारुणं गृहे काञ्चनस्यापि तिष्ठति ।
 तथायं स्यन्दनवरो यः पुरासीत् पजापतेः ॥ ५० ॥
 ऋत्विक्त्वास्तिदा नास गतिरीश ! त्वया हृता ।
 पागः सलिलराजस्य श्वातुस्तुव परिग्रहे ॥ ५१ ॥
 निशुशल्याधिजाताश्च समस्ता रत्नजातयः ।
 दक्षिण्यपि दक्षी तुभ्यमग्निशीदि च वाससी ॥ ५२ ॥
 एवं दैत्येन्द्र ! रत्नानि समस्तान्याहृतानि ते ।
 स्त्रीरत्नमिषा कलप्राणो त्वया कस्मान्न गृह्यते ॥ ५३ ॥

ऋषिरुपाच ।

निश्चयेति वच. शुभः स तदा चण्डमुण्डयोः ।

प्रेषयामास सुग्रीवं दूतं देव्या महासुरम् ॥ ५४ ॥
 इति चेति च वक्तव्या सा गत्वा वचनान्मम ।
 यथा चार्थेति मंप्रीत्या तथा कार्यं त्वया लघु । ५५ ॥
 स तत्र गत्वा यत्रास्ते शैलौद्देशेऽतिशीभने ।
 सा देवी तां ततः प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥ ५६ ॥

दूत उवाच ।

देवि ! दैत्ये श्वरः शुक्लस्रैलोक्ये परमेश्वरः ।
 दूतोऽहं प्रेषितस्तेन त्वत्सकायनिहागतः ॥ ५७ ॥
 अव्याहतान्नः सर्वासु यः सदा देवयोनिषु ।
 निर्जिताखिलदैत्यारिः स यदाह शृणुष्व तत् ॥ ५८ ॥
 मम त्रैलोक्यमखिलं मम देवा वयानुगाः ।
 यज्ञभागानहं सर्वानुपाश्रामि पृथक् पृथक् ॥ ५९ ॥
 त्रैलोक्ये वररत्नानि मम वक्ष्याम्येषतः ।
 तथैव गजरत्नानि हृत्वा देवेन्द्रवाहनम् ॥ ६० ॥
 क्षीरोदमथनोद्भूतमश्वरत्नं ममामरैः ।
 उच्चैश्च वससंज्ञं तत् प्रणिपत्य समर्पितम् ॥ ६१ ॥
 यानि चान्यानि देवेषु गन्धर्वेषूरुगेषु च ।
 रत्नभूतानि भूतानि तानि मय्येव शोभने ! ॥ ६२ ॥
 स्त्रोरत्नभूतां त्वां देवि ! लोके मन्यामहे वयम् ।
 सा त्वमस्मानुपागच्छ यती रत्नभुजो वयम् ॥ ६३ ॥
 मां वा ममानुजं वापि निशुम्भसुरविक्रमम् ।
 भजं त्वं चञ्चलापाङ्गि ! रत्नभूतासि वै यतः ॥ ६४ ॥
 परमैश्वर्यमतुलं प्राप्तप्रसे मत्परिग्रहात् ।
 एतद्ब्रुवन्ना समा लोच्य मत्परिग्रहतां व्रज ॥ ६५ ॥

ऋषिरुवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवी गभीरान्तःक्षिता जगौ ।
दुर्गा भगवती भद्रा ययेदं धार्यप्रते जगत् ॥ ६६ ॥

देव्युवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया नात्र मिथ्या किञ्चित्त्वयोदितम् ।
त्रैलोक्याधिपतिः शुम्भो निशुम्भश्चापि तादृशः ॥ ६७ ॥
किं त्वत्र यत् प्रतिज्ञातं मिथ्या तत् क्रियते कथम् ।
श्रूयतामल्पबुद्धित्वात् प्रतिज्ञा या कृता पुरा ॥ ६८ ॥
यो मां जयति संग्रामे यो मे दर्पं व्यपोहति ।
यो मे प्रतिबलो लोके स मे भर्ता भविष्यति ॥ ६९ ॥
तदागच्छतु शुम्भोऽत्र निशुम्भो वा महासुरः ।
मां जित्वा किञ्चिरेणात्र पाणिं गृह्णातु मे लघु ॥ ७० ॥

दूत उवाच ।

अवलिप्तासि मैवं त्वं देवि ! ब्रूहि ममाग्रतः ।
त्रैलोक्ये कः पुमांस्त्रिष्टेदग्रे शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ७१ ॥
अन्येषामपि दैत्यानां सर्वे देवा न वै युधि ।
तिष्ठन्ति संमुखे देवि ! किं पुनः स्त्री त्वमेकिका ॥ ७२ ॥
इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्थुर्येषां न संयुगे ।
शुम्भादीनां कथन्तेषां स्त्री प्रदास्यसि संमुखम् ॥ ७३ ॥
सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता पार्श्वं शुम्भनिशुम्भयोः ।
केशकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि ॥ ७४ ॥

देव्युवाच ।

एवमेतद्वबली शुम्भो निशुम्भश्चातिवीर्यप्रवान् ।

किं करोमि प्रतिज्ञा मे यदनालीचिता पुरा ॥ ७५ ॥

स त्वं गच्छ मयोक्तन्ते यदेतत् सर्वमाहृतः ।

तदाचक्ष्णामुरेन्द्राय स च युक्तं करोतु यत् ॥ ७६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

देव्या दूतसंवादः ॥ ८५ ॥

षडशीततमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

इत्याकर्ण्य वचो देव्याः स दूतोऽमर्षभूरितः ।

तमादष्ट सञ्जानन्त्य दैत्यराजाय विस्तरात् ॥ १ ॥

तस्य दूतस्य तद्वाञ्छमाकर्ण्यामुरराट् ततः ।

सक्रोधः प्राह दैत्यानामधिपं धूम्रलोचनम् ॥ २ ॥

हे धूम्रलोचनाशु त्वं स्वसैन्यपरिवारितः ।

तामानय बलाद्दुष्टां केशाकर्षणविह्वलाम् ॥ ३ ॥

तत्परिधाणदः कश्चिद्यदि वोक्तिष्ठतेऽपरः ।

स हन्तव्योऽमरो वापि यच्चो गन्धर्व एव वा ॥ ४ ॥

ऋषिरुवाच ।

तेनाज्ञप्तस्ततः शीघ्रं स दैत्यो धूम्रलोचनः ।

वृतः षड्या सहस्राणामसुराणां द्रुतं ययौ ॥ ५ ॥

स दृष्ट्वा तां ततो देवीं तुहिनाचलसंस्थिताम् ।
जगादीच्चैः प्रयाहीति मूलं शुभनिशुभयोः ॥ ६ ॥
न चेत् प्रीत्याद्य भवती मद्गर्तारमुपैष्यति ।
ततो बलान्नयाम्येष केशाकर्षणविह्वलाम् ॥ ७ ॥

देव्युवाच ।

दैत्येश्वरेण प्रहितो बलवान् बलसंवृतः ।
बलान्नयसि मानेवं ततः किन्ति करोमग्रहम् ॥ ८ ॥

ऋषिरुवाच ।

इत्युक्तः सोऽभ्यधावत्तामसुरो धूम्रलोचनः ।
हृङ्कारेणैव तं भस्म सा चकाराखिका ततः ॥ ९ ॥
अथ क्रुद्धं महासैन्यमसुराणान्तथाखिकाम् ।
ववर्ष शायकैस्तीक्ष्णैस्तथा शक्तिपरशुधैः ॥ १० ॥
ततो धृतसटः कोपात् कृत्वा नादं सुभैरवम् ।
पपातासुरसेनायां सिंही देव्याः स्ववाहनः ॥ ११ ॥
काञ्चित्करग्रहारेष दैत्यानास्येन चापरान् ।
आक्रान्त्या चाधरिणान्यान् जघान सुमहासुरान् ॥ १२ ॥
केशाञ्चिद्पाटयाभास नखैः कीळानि केशरी ।
तथा तल्लप्रहाणेण गिरांसि कृतवान् पृथक् ॥ १३ ॥
विच्छिन्नबाहुगिरसः कृतास्तेन तथापरे ।
पपौ च रुधिरं कीळादन्वेषां धृतकेशरः ॥ १४ ॥
क्षणेन तद्बलं सर्वं क्षयं नीतं महात्मना ।
तेन केशरिणा देव्या वाहनेनातिकीपिना ॥ १५ ॥
श्रुत्वा तमसुरं देशा निहतं धूम्रलोचनम् ।
बलञ्च क्षयितं कृतस्त्वं देवीकेसरिणा ततः ॥ १६ ॥

शुक्रोप दैत्याधिपतिः शुभः प्रस्फुरिताधरः ।
 आन्नापयामास च तौ चण्डमुखी महासुरौ ॥ १७ ॥
 हे चण्ड ! हे मुख ! बलैर्बहुलैः परिवारितौ ।
 तत्र गच्छतं गत्वा च सा समानीयतां लघु ॥ १८ ॥
 केशिष्वाकृष्य बद्धा वा यदि वः संशयो युधि ।
 तदाशेषायुधैः सर्वैरसुरैर्विनिहन्यताम् ॥ १९ ॥
 तस्यां हतायां दुष्टायां सिंहे च विनिपातिते ।
 शीघ्रमागमयतां बद्धा गृहीत्वा तामथाखिकाम् ॥२०॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 शुभनिशुभसेनानीधुञ्जलोचनवधः ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

आन्नमासु ततो दैत्याश्चण्डमुख्युरोगमाः ।
 चतुरङ्गबन्धोपिता ययुरभ्युद्यतायुधाः ॥ १ ॥
 ददृशुस्ते ततो देवीमीषदासां व्यवस्थिताम् ।
 सिंहस्योपरि शैलेन्द्रशृङ्गे महति काञ्चने ॥ २ ॥
 ते दृष्ट्वा तां समादातुमुद्यमञ्चक्रु रद्यतः ।
 आकृष्टचापासिधरास्तथान्ये तत्तन्मौपगाः ॥ ३ ॥

ततः कीपञ्चकारोच्चैरम्बिका तानरीन् प्रति ।
 कीपेन चास्या वदनं मसीवर्णसभूतदा ॥ ४ ॥
 भृकुटीकुटिलात्तस्या ललाटफलकाद्द्रुतम् ।
 काली करालवदना विनिष्क्रान्तासिपाशिनी ॥ ५ ॥
 विचित्रखट्वाङ्गधरा नरमालाविभूषणा ।
 द्वीपिचर्मपरीधाना शुष्कमांसातिभैरवा ॥ ६ ॥
 अतिविस्तारवदना जिह्वालक्षनभीषणा ।
 निमग्ना रक्तनयना नादापूरितदिङ्मुखा ॥ ७ ॥
 सा वेगीनाभिपतिता घातयन्ती महासुरान् ।
 सैन्ये तत्र सुरारीणामभक्षयत तद्वलम् ॥ ८ ॥
 पार्श्विग्राहाङ्गुग्रग्राह्योधघण्टासम्भितान् ।
 समादायैकहस्तेन मुखे चिह्नेषु वारणान् ॥ ९ ॥
 तथैव योधं तुरगै रथं सारथिना सह ।
 निक्षिप्य बन्धुं दृशनेष्वर्वयत्यतिभैरवम् ॥ १० ॥
 एकं जग्राह केशेषु ग्रीवायामथ चापरम् ।
 पादेनाक्रम्य चैवान्यसुरसान्यमपीशयत् ॥ ११ ॥
 तैर्मुक्तानि च शस्त्राणि सहास्त्राणि तथः सुरैः ।
 मुखेन जग्राह रूपा दृशनेर्मथितान्यपि ॥ १२ ॥
 बलिनां तद्वलं सर्वमसुराणां महात्मनाम् ।
 ममर्दाभक्षयच्चान्यानन्यांश्चातड्वयत्तथा ॥ १३ ॥
 अस्तिना विद्धताः केचित् केचित् खट्वाङ्गताडिताः ।
 जम्बुर्विनाशमसुरा दन्ताग्राभिहतास्तथा ॥ १४ ॥
 क्षणेन तद्वलं सर्वमसुराणां निपातितम् ।
 दृष्ट्वा चख्डीऽभिदुद्राव तां कालीमतिभीषणाम् ॥ १५ ॥

शरवर्षमहाभीमैर्भीमाक्षीं तां महासुरः ।
 ष्ठादशामास चक्रैश्च मुण्डः क्षिप्तैः सहस्रशः ॥ १६ ॥
 तानि चक्राण्यनेकानि विद्यमानानि तन्मुखम् ।
 बभुर्यथाकविम्बानि सुबह्वनि घनोदरम् ॥ १७ ॥
 ततो जहासातिरूषा भीमं भैरवनादिनी ।
 काली करालवक्त्रान्तर्दुर्दृग्दृग्दशनोज्ज्वला ॥ १८ ॥
 उत्थाय च महासिंहं देवी चण्डमधावत ।
 गृहीत्वा चास्य केशेषु शिरस्ते नासिनाच्छिनत् ॥ १९ ॥
 अथ मुण्डोऽप्यधावत्तां दृष्ट्वा चण्डं निपातितम् ।
 तमप्यपातयद्भूमौ सा खड्गाभिहतं रुषा ॥ २० ॥
 हतशेषं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चण्डं निपातितम् ।
 मुण्डञ्च सुमहावीर्यं दिशो भेजे भयातुरम् ॥ २१ ॥
 शिरश्चण्डस्य काली च गृहीत्वा मुष्णमेव च ।
 प्राह प्रचण्डादृहासमिश्रमभ्येत्य चण्डिकाम् ॥ २२ ॥
 मया तवात्रोपहृतो चण्डमुण्डो महापशू ।
 युद्धयन्नि स्वयं शुभ्रं निशुभ्रञ्च हनिष्यसि ॥ २३ ॥

ऋषिरुवाच ।

तावानौतो ततो दृष्ट्वा चण्डमुण्डौ महासुरौ ।
 उवाच कालीं कल्याणी ललितं चण्डिका बधः ॥ २४ ॥
 यस्माच्चण्डञ्च मुण्डञ्च गृहीत्वा त्वमुपागता ।
 चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवि ! भविष्यसि ॥ २५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

चण्डे च निहते दैत्ये मुण्डे च विनिपातिते ।
बहुलेषु च सैन्येषु क्षयितेष्वसुरेश्वरः ॥ १ ॥
ततः कोपपराधीनचेताः शुभ्रः प्रतापवान् ।
उद्योगं सर्वसैन्यानान्दैत्यानामादिदेश ह ॥ २ ॥
अद्य सर्वबलैर्दैत्याः षडशीतिरुदायुधाः ।
कम्बूनाञ्चतुरशीतिर्निर्यान्तु स्वबलैर्ब्रताः ॥ ३ ॥
कोटिवीर्याणि पञ्चागदसुराणां कुलानि वै ।
शतं कुलानि धीम्राणां निर्गच्छन्तु ममाज्ञया ॥ ४ ॥
कालका दौर्हता मौर्याः कालकेयास्तथासुराः ।
युद्धाय सज्जा निर्यान्तु आज्ञया त्वरिता मम ॥ ५ ॥
इत्याज्ञाप्यासुरपतिः शुभ्रो भैरवगासनः ।
निर्जगाम महासैन्यसहस्रैर्बहुभिर्द्वितः ॥ ६ ॥
आयातं चण्डिका दृष्ट्वा तत्सैन्यमतिभीषणम् ।
ज्यास्वनैः पूरयामास धरणीगगनान्तरम् ॥ ७ ॥
ततः सिंही महानादमतीव कृतवानृप ! ।
घण्टास्वनेन तान्नादानम्बिका चोपवृहयत् ॥ ८ ॥
धनुर्ज्यासिहघण्टानां शब्दाप्ररितदिङ्मुखा ।
निनादैर्भीषणेः काली जिग्ये विस्तारितानना ॥ ९ ॥

तन्निनादमुपश्रुत्य दैत्यसैन्यैश्चतुर्दिगम् ।
 देवीसिंहस्तथा काली सरीषैः परिवारिता ॥ १० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे भूप ! विनाशाय सुरद्विषाम् ।
 भवायामरसिंहानामतिवीर्यबलान्विताः ॥ ११ ॥
 ब्रह्मेयगुह्यशिष्णूनां तथैन्द्रस्य च शक्तयः ।
 शरीरेभ्यो विनिष्कृत्य तद्रूपैश्चण्डिकां ययुः ॥ १२ ॥
 यस्य देवस्य यद्रूपं यथा भूपणवाहनम् ।
 तत्तदेव हि तच्छक्तिरसुरान् योद्मुमाययौ ॥ १३ ॥
 हंसयुक्ते विमानाग्रे साक्षसूत्रकमण्डलुः ।
 आघाता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणो साभिधायते ॥ १४ ॥
 माहेश्वरी वृषारूढा त्रिशूलवरधारिणी ।
 महाहिबलया प्राप्ता चन्द्ररिखाविभूषणा ॥ १५ ॥
 कौभारी शक्तिहस्ता च नन्दूरवरवाहना ।
 योदुमभ्याययौ देव्यान्खिला गुह्यरूपिणी ॥ १६ ॥
 तथैव दैत्याः शक्तिर्ब्रह्मणोऽपि संस्थिता ।
 शक्तचक्रगदाशार्ङ्गखड्गहस्ताभ्युपायगौ ॥ १७ ॥
 यज्ञवाराहमतुलं रूपं या विन्दती हरिः ।
 शक्तिः माप्यतयौ तत्र वाचाहीं विन्दती तनुम् ॥ १८ ॥
 नारसिंही नृसिंहस्य विभ्रती सदृशं वपुः ।
 प्राप्ता तत्र सटाग्निपतिस्तनच्छत्रसंहतिः ॥ १९ ॥
 वज्रहस्ता तथैवैन्द्री गजराजोपरि स्थिता ।
 प्राप्ता जहस्तनयना यथा गजस्तथैव सा ॥ २० ॥
 ततः परिवृतस्ताभिरीशानो देवशक्तिभिः ।
 हन्यन्तामसुराः शीघ्रं नम प्रीत्याह चण्डिकाम् ॥ २१ ॥

सतो देवीशरीरात्तु विनिष्क्रान्तातिभीषणा ।
 षष्टिकाशक्तिरत्युग्रा शिवाशतनिनादिनी ॥ २२ ॥
 सा चाह धूम्रजटिलमीशानमपराजिता ।
 दूतत्वं गच्छ भगवन् ! पार्श्वं शुभ्रनिशुभ्रयोः ॥ २३ ॥
 ब्रूहि शुभ्रं निशुभ्रञ्च दानवावतिगर्वितौ ।
 ये चान्ये दहन्वास्तत्र युहाय समुपस्थिताः ॥ २४ ॥
 त्वै लोकात्मिन्द्रो लभतां देवाः सन्तु हविर्भुजः ।
 यूयं प्रयात पातालं यदि जीवितुमिच्छथ ॥ २५ ॥
 बलावलेपादश्च चेद्भवन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।
 तदागच्छत त्वयन्तु मच्छिवाः पिशितेन वः ॥ २६ ॥
 यतो नियुक्ती दैत्येन तथा देव्या शिवः स्वयम् ।
 शिवद्रुतीति लोकेऽस्मिंस्ततः सा ख्यातिमागता ॥ २७ ॥
 तेषुपि श्रुत्वा वचो देव्याः सर्वाख्यातं महासुराः ।
 अमर्षापूरिता जम्बुर्यतः कात्यायनी स्त्रिता ॥ २८ ॥
 ततः प्रथममेवाग्रे शरभक्त्यृष्टिदृष्टिभिः ।
 ववर्षरुहतामर्षास्तां देवीजमरारयः ॥ २९ ॥
 सा च तान् प्रहितान् बाशान् शूलचक्रपरश्वधान् ।
 विच्छेद लीनयाक्मातधनसुक्तेर्महेषुभिः ॥ ३० ॥
 तस्याग्रतस्तथा काञ्ची शूलपातविदारितान् ।
 खट्वाङ्गपोषितांशारीन् कुर्वती व्यचरत्तदा ॥ ३१ ॥
 कमण्डलुजहाजेपहतवीर्यान् हतीजसः ।
 ब्रह्माणी चाकरोच्छ्रून् येन येन स्म धावति ॥ ३२ ॥
 म्महेश्वरी त्रिशूलेन तथा चक्रेण वैष्णवी ।
 दैत्वान् जघान कीमारी तथा शक्त्यातिकोपना ॥ ३३ ॥

ऐन्द्रीकूलिशपातेन शतशो दैत्यदानवाः ।
 पेतुर्विदारिताः पृथ्व्यां रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥ ३४ ॥
 तुण्डप्रहारविध्वस्ता दंष्ट्राग्रक्षतवक्षसः ।
 वराहमूर्त्या न्यपतंश्चक्रेण च विदारिताः ॥ ३५ ॥
 नखैर्विदारितांश्चान्यान् भक्षयन्ती महासुरान् ।
 नारसिंही चचाराजौ नादापूर्णदिगम्बरा ॥ ३६ ॥
 चण्डादृहासैरसुराः शिवदूत्यभिदूषिताः ।
 पेतुः पृथिव्यां पतितास्तांश्चखादाथ सा तदा ॥ ३७ ॥
 इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयन्तं महासुरान् ।
 दृष्ट्वाभ्युपायैर्विविधैर्नेशुर्देवारिसैनिकाः ॥ ३८ ॥
 पलायनपरान् दृष्ट्वा दैत्यान्मातृगणार्दितान् ।
 योद्धुमभ्याययौ क्रुद्धौ रक्तबीजो महासुरः ॥ ३९ ॥
 रक्तविन्दुर्यदा भूमौ पतत्यस्य शरीरतः ।
 समुत्पतति मेदिन्यास्तत्प्रमाणस्तदासुरः ॥ ४० ॥
 युयुधे स गदापाणिरिन्द्रशक्त्या महासुरः ।
 ततश्चैन्द्री स्रवर्ज्ज्ण रक्तबीजमताडयत् ॥ ४१ ॥
 कुलिशेनाहतस्याशु तस्य सुस्राव शोणितम् ।
 समुत्तस्थुस्ततो योधास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ ४२ ॥
 यावन्तः पतितास्तस्य शरीराद्रक्तविन्दवः ।
 तावन्तः पुरुषा जातास्तद्दीर्घबलविक्रमाः ॥ ४३ ॥
 ते चापि युयुधुस्तत्र पुरुषा रक्तसम्भवाः ।
 समं मातृभिरत्युग्रशस्त्रपातातिभीषणम् ॥ ४४ ॥
 पुनश्च वक्षपातेन क्षतमस्य शिरो यदा ।

ववाह रक्तं पुरुषास्ततो जाताः सहस्रगः ॥ ४५ ॥
 वैष्णवी समरे चैनं चक्रिणाभिजघान ह ।
 गदया ताडयामास ऐन्द्री तमसुरेश्वरम् ॥ ४६ ॥
 वैष्णवी चक्रभिन्नस्य रुधिरस्त्रावसन्भवैः ।
 सहस्रशो जगद्भ्रष्टं तवमाणैर्महासुरैः ॥ ४७ ॥
 शक्त्या जघान कौमारी वाराही च तथासिना ।
 माहेश्वरी त्रिशूलेन रक्तबीजं महासुरम् ॥ ४८ ॥
 स चापि गदया दैत्यः सर्वा एवाहनत् पृथक् ।
 मातृः कोपसमाविष्टो रक्तबीजोमहासुरः ॥ ४९ ॥
 तस्याहतस्य बहुधा शक्तिशूलादिभिर्भुवि ।
 षपात योधै रक्तौघस्तीनासञ्छतशोऽसुराः ॥ ५० ॥
 तैश्चासुरासृक्सन्भूतैरसुरैः सवालं जगत् ।
 व्याप्तमासीत्ततो देवा भयमाजग्मु रक्तमम् ॥ ५१ ॥
 तान् विषस्नान् सुरान् दृष्ट्वा चण्डिका प्राह सत्वरा ।
 उवाच कालीं चासुण्डे ! विस्तरं वदनं कुरु ॥ ५२ ॥
 मच्छस्त्रपातसन्भूतान् रक्तविन्दून्महासुरान् ।
 रक्तविन्दोः प्रतीच्छ त्वं वक्त्रिणानेन वेगिता ॥ ५३ ॥
 भक्षयन्ती चर रणे तदुत्पन्नान् महासुरान् ।
 एवमेष क्षयं दैत्यः क्षीणरक्तो गमिष्यति ॥ ५४ ॥
 भक्ष्यमाणास्त्वया चोग्रा न चोत्पत्यन्ति चापरे ।
 इत्युक्त्वा तां ततो देवी शूलेनाभिजघान तम् ॥ ५५ ॥
 मुखेन काली जगृहे रक्तबीजस्य शोणितम् ।
 ततोऽसावाजघानाथ गदया तत्र चण्डिकाम् ॥ ५६ ॥
 न चास्या वेदनाञ्चक्रे गदापातोऽल्पिकामपि ।

तस्याहतस्य देहात्तु बहु सुस्त्राव शोणितम् ॥ ५७ ॥
 यतस्ततस्तद्वक्त्रेण चामुखां संप्रतीच्छति ।
 सुखे समुद्रता येऽस्यां रक्तपातान्महासुराः ॥ ५८ ॥
 तांश्चखादाय चामुखा पपौ तस्य च शोणितम् ।
 देवी शूलेन वज्रेण बाणैरसिभिर्ऋष्टिभिः ॥ ५९ ॥
 जघान रक्तवीजं तं चामुखापीतशोणितम् ।
 स पपात महीपृष्ठे शस्त्रसङ्घसमाहतः ॥ ६० ॥
 नीरक्तय महीपाल ! रक्तवीजो महासुरः ।
 ततस्ते हर्षमतुलमवापुस्त्रिदशा नृप ! ॥
 तेषां माहृगणो जातो ननर्त्तासृङ्मदोद्धतः ॥ ६१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये रक्त-
 वीजवधः ॥ ८८ ॥

जननवतितमोऽध्यायः ।

राजीवाच ।

विचित्रमिदमाख्यातं भगवन् ! भवता मम ।
 देव्याश्चित्तमाहात्म्यं रक्तवीजवधाश्रितम् ॥ १ ॥
 भूयश्चेच्छाम्यहं शीतुं रक्तवीजे निपातिते ।
 चकार शुभो ! यत्कर्म निशुभशक्तिकीपनः ॥ २ ॥

ऋषिरुवाच ।

चकार कोपमतुलं रक्तवोजे निपातिते ।
 शुभासुरो निशुम्भश्च हतेष्वन्येषु चाहवे ॥ ३ ॥
 हन्यमानं महासैन्यं विलोक्यामर्षमुदहन् ।
 अभ्यधावन्निशुम्भोऽथ मुख्याऽसुरसेनया ॥ ४ ॥
 तस्याग्रतस्तथा पृष्ठे पार्श्वयोश्च महासुराः ।
 सन्दष्टौष्ठपुटाः क्रुद्धा हन्तुं देवीमुपाययुः ॥ ५ ॥
 आजगाम महावीर्यः शुम्भोऽपि स्वबलैर्हृतः ।
 निहन्तुं चण्डिकां कोपात् कृत्वा युद्धन्तु मातृभिः ॥ ६ ॥
 ततो युद्धमतीवासीद्देव्याः शुम्भनिशुम्भयोः ।
 शरवर्षमतीवोग्रं भेषयोरिव वर्षतोः ॥ ७ ॥
 चिच्छेदास्ताञ्चरांस्ताभ्यां चण्डिकाशु शरोत्करैः ।
 ताडयामास चाङ्गेषु शस्त्रीघैरसुरेश्वरी ॥ ८ ॥
 निशुम्भो निशितं खड्गं चर्म चादाय सुप्रभम् ।
 अताडयन्मूर्ध्नि सिंहं देव्या वाहनमुत्तमम् ॥ ९ ॥
 ताडिते वाहने देवी क्षुरप्रेणासिमुत्तमम् ।
 निशुम्भस्याशु चिच्छेद चर्म चाप्यष्टचन्द्रकम् ॥ १० ॥
 छिन्ने चर्मणि खड्गे च शक्तिं चिक्षेप सोऽसुरः ।
 तामप्यस्य द्विधा चक्रे चक्रेणाभिमुखागताम् ॥ ११ ॥
 कोपाधातो निशुम्भोऽथ शूलं जग्राह दानवः ।
 आयातं मुष्टिपातेन देवी तच्चाप्यचूर्णयत् ॥ १२ ॥
 आविध्वाथ गदां सोऽपि चिक्षेप चण्डिकां प्रति ।
 सापि देव्या त्रिशूलेन भिन्ना भस्मत्वमागता ॥ १३ ॥
 ततः परशुहस्तं तमायान्तं दैत्यपुङ्गवम् ।

आहत्य देवी बाणौघैरपातयत भूतले ॥ १४ ॥
 तस्मिन्निपतिते भूमौ निशुम्भे भीमविक्रमे ।
 भ्रातर्यतीवसंक्रुद्धः प्रययौ हन्तुमस्त्रिकाम् ॥ १५ ॥
 स रथस्थस्तथात्वेष्टं ह्रीतपरमायुधैः ।
 भुजैरष्टाभिरतुलैर्व्याप्याशेषं वभौ नभः ॥ १६ ॥
 तमायान्तं समालोक्य देवी शङ्खमवादयत् ।
 ज्याशब्दञ्चापि धनुपञ्चकारातीव दुःसहम् ॥ १७ ॥
 पूरयामास ककुभो निजघण्टास्त्रनेन च ।
 समस्तदैत्यसैन्यानां तेजोबधविधायिना ॥ १८ ॥
 ततः सिंहो महानादैस्त्याजितेभमहामदैः ।
 पूरयामास गगनं गान्तथोपदिशो दश ॥ १९ ॥
 ततः कालौ समुत्पत्य गगनं क्षामताडयत् ।
 कराभ्यां तन्निनादेन प्राक्स्त्रनास्ते तिरोहिताः ॥ २० ॥
 अट्टाट्टहासमशिवं शिवदूती चकार ह ।
 तैः शब्दैरसुरास्त्रेषु शुम्भः कोपं परं ययौ ॥ २१ ॥
 दुरात्मं स्तिष्ठ तिष्ठेति व्याजहारास्त्रिका यदा ।
 तदा जयेत्यभिहितं देवैराकाशसंस्थितैः ॥ २२ ॥
 शुम्भेनागत्य या शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषणा ।
 आघान्ती वङ्गिकूटाभा सा निरस्ता महीत्कया ॥ २३ ॥
 सिंहनादेन शुम्भस्य व्याप्तं लोकत्रयान्तरम् ।
 निर्घातनिस्त्रनो घीरो जितवाजवनीपते ! ॥ २४ ॥
 शुम्भर्मुक्ताञ्छरान्देवी शुम्भस्तत्प्रहिताञ्छरान् ।
 विच्छेद स्वशरैरुग्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५ ॥
 ततः सा चण्डिका क्रुद्धा शूलेनाभिजघान तम् ।

स तदाभिहतो भूमौ मूर्च्छितो निपपात ह ॥ २६ ॥
 ततो निशुम्भः संप्राप्य चेतनात्मात्तकार्मुकः ।
 आजघान शरैर्देवीं कालीं केशरिणं तथा ॥ २७ ॥
 पुनश्च कृत्वा बाहूनामयुतं दनुजेश्वरः ।
 चक्रायुधेन दितिजश्छादयामास चण्डिकाम् ॥ २८ ॥
 ततो भगवती क्रुद्धा दुर्गा दुर्गात्तिनाशिनी ।
 चिच्छेद तानि चक्राणि स्वशरैः शायकांश्च तान् ॥ २९ ॥
 ततो निशुम्भो वेगेन गदामादाय चण्डिकाम् ।
 अभ्यधावत वै हन्तुं दैत्यसेनासमावृतः ॥ ३० ॥
 तस्यापतत एवाशु गदाश्चिच्छेद चण्डिका ।
 खड्गेन शितधारिण स च शूलं समाददे ॥ ३१ ॥
 शूलहस्तं समायान्तं निशुम्भममरादंजम् ।
 हृदि विव्याध शूलेन वेगाविडेन चण्डिका ॥ ३२ ॥
 भिन्नस्य तस्य शूलेन हृदयान्निःसृतोऽपरः ।
 महाबलो महावीर्यस्त्रिष्ठेति पुरुषो वदन् ॥ ३३ ॥
 तस्य निष्क्रामतो देवी प्रहस्य स्ननवत्तदा ।
 शिरश्चिच्छेद खड्गेन ततोऽसावपतद्भुवि ॥ ३४ ॥
 ततः सिंहश्खादोश्रदं द्राक्षुष्मशिरोधरान् ।
 असुरांस्तांस्तथा काली शिवदूती तथापरान् ॥ ३५ ॥
 कौमारैः शक्तिनिर्भिन्नाः केचिन्नेशुर्महासुराः ।
 ब्रह्माणीमन्वपूतेन तोयेनान्ये निराकृताः ॥ ३६ ॥
 माहेश्वरोत्रिगूलेन भिन्नाः बेलुस्तथापरे ।
 वाराहैतुण्डघ्रातेन केचिन्नूर्णीकृता भुवि ॥ ३७ ॥
 खण्डखण्डश्च चक्रेण वैष्णव्या दानवाः कृताः ।

वज्रेण चैन्द्रीहस्ताग्रविमुक्तेन तथापरे ॥ ३८ ॥

केचिद्विनेशुरसुराः केचिन्नष्टा महाहवात् ।

भक्षिताश्चापरे कालीशिवदूतीमृगाधिपैः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

निशुम्भवधः ॥ ८६ ॥

नवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिर्वाच ।

निशुम्भं निहतं दृष्ट्वा स्नातरं प्राणमन्वितम् ।

हन्यमानं बलञ्चैव शुम्भः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ॥ १ ॥

बलाबलेपदुष्टे त्वं सा दुर्ग ! गर्वमावह ।

अन्यासां बलमाश्रित्य युद्धमे याति मानिनी ॥ २ ॥

देव्यवाच ।

शकैवाहं जगन्वच द्वितीया का ममापरा ।

पश्यैता दुष्ट ! मय्येव विशन्त्यो महिभूतयः ॥ ३ ॥

ततः समस्तास्ता देव्यो ब्रह्माखीप्रमुखा लयम् ।

तस्या देव्याः स्तनौ जग्मुरेकैवासीत्तदास्त्रिका ॥ ४ ॥

देव्युवाच ।

अहं विभूत्या बहुभिरिह रूपैर्यदा स्थिता ।

तत्संहृतं मयैकैव तिष्ठाम्याजौ स्थिरो भव ॥ ५ ॥

ऋषिर्वाच ।

ततः प्रवृत्ते युद्धं देव्याः शुम्भस्य चोभयोः ।
 पश्यतां सर्वदेवानामसुराणाञ्च दारुणम् ॥ ६ ॥
 शरवर्षैः शितैः शस्त्रैस्तथास्त्रैश्चैव दारुणैः ।
 तयोयुद्धमभूद्भूयः सर्वलोकमयङ्करम् ॥ ७ ॥
 दिव्यान्यस्त्राणि शतशो मुमुचे यान्यथाश्विका ।
 बभञ्ज तानि दैत्येन्द्रस्तत्प्रतीघातकर्तृभिः ॥ ८ ॥
 मुक्तानि तेन चास्त्राणि दिव्यानि परमेश्वरी ।
 बभञ्ज लीलयैवोग्रहङ्गारोच्चारणादिभिः ॥ ९ ॥
 ततः शरशतैर्देवीमाच्छादयत सोऽसुरः ।
 सापि तत्कुपिता देवी धनुश्चिच्छेद चेषुभिः ॥ १० ॥
 छिन्ने धनुषि दैत्येन्द्रस्तथा शक्तिमथाददे ।
 चिच्छेद देवी चक्रेण तामप्यस्य करस्थिताम् ॥ ११ ॥
 ततः खड्गमुपादाय शतवन्द्यं भानुमत् ।
 अभ्यधावत्तदा देवी दैत्यानामधिपेश्वरः ॥ १२ ॥
 तस्यापतत एवाशु खड्गश्चिच्छेद चण्डिका ।
 धनुर्मुक्तैः शितैर्बाणैश्चर्म चाकंकरामलम् ॥ १३ ॥
 हताश्वः स सदा दैत्यश्छिन्नधन्वा विसारथिः ।
 जग्राह मुद्गरं घोरमश्विकानिधनीद्यतः ॥ १४ ॥
 चिच्छेदापततस्तस्य मुद्गरं निर्गतेः शरैः ।
 तथापि सोऽभ्यधावत्तां मुष्टिसुद्यम्य वेगवान् ॥ १५ ॥
 स मुष्टिं पातयामास हृदये दैत्यपुङ्गवः ।
 देव्यास्तच्चापि सा देवी तलीनोरस्यताडयत् ॥ १६ ॥
 तल्लप्रहाराभिहतो निपपात महीतले ।

स दैत्यराजः सहसा पुनरेव तथोत्थितः ॥ १७ ॥
 उत्पत्य च प्रगृह्योच्चैर्देवीं गगनमास्थितः ।
 तत्रापि सा निराधारा युयुधे तेन चण्डिका ॥ १८ ॥
 नियुद्धं खे तदा दैत्यश्चण्डिका च परस्परम् ।
 चक्रतुः प्रथमं सिद्धमुनिविस्मयकारकम् ॥ १९ ॥
 ततो नियुद्धं सुचिरं कृत्वा तेनाम्बिका सह ।
 उत्पात्य भ्रामयामास चिक्षेप धरणीतले ॥ २० ॥
 स क्षिप्तो धरणीं प्राप्य मुष्टिसुद्यम्य वेगितः ।
 अभ्यधावत दुष्टात्मा चण्डिकानिधनेच्छया ॥ २१ ॥
 तमायान्तं ततो देवो सर्वदैत्यजनेश्वरम् ।
 जगत्यां पातयामास भिक्ष्वा शूलेन वक्षसि ॥ २२ ॥
 स गतासुः पपातोर्व्यां देवीशूलाग्रविजितः ।
 चालयन् सकलां पृथ्वीं साब्धिद्वीपां सपर्वताम् ॥ २३ ॥
 ततः प्रसन्नमखिलं हते तस्मिन् दुरात्मनि ।
 जगत् स्वास्थ्यमतीवाप निर्मलञ्चाभवन्नभः ॥ २४ ॥
 उत्पातमेघाः सोक्ता ये प्रागासंस्ती शमं ययुः ।
 सरितो मार्गवाहिन्यस्तथासंस्तत्र पातिते ॥ २५ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ।
 बभ्रुवर्निहते तस्मिन् गन्धर्व्यां जलितं जगुः ॥ २६ ॥
 श्रवादयंस्त्रुधैवान्ये ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
 वभुः पुण्यास्तथा वाताः सुप्रभोऽभूद्दृवाकरः ॥
 जज्वलुश्चाग्नयः शान्ताः शान्तदिग्जनितस्वनाः ॥ २७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वभौमके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

एकनवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

देव्या हते तत्र महासुरेन्द्रे
सेन्द्राः सुरा वङ्गिपुरोगमास्ताम् ।
कात्यायनीं तुष्टुवुरिष्टलम्भा-
द्विकाशिवक्तास्तु विकाशिताशाः ॥ १ ॥
देवि ! प्रपन्नार्तिहरे ! प्रसीद
प्रसीद मातर्जगतोऽखिलस्य ।
प्रसीद विश्वेश्वरि ! पाहि विश्वं
त्वमीश्वरी देवि ! चराचरस्य ॥ २ ॥
आधारभूता जगतस्त्वमेका
महीस्वरूपेण यतः स्थितासि ।
अपां स्वरूपस्थितया त्वयैत-
दाप्याय्यते क्लृप्तमलङ्कप्रवीर्यै ! ॥ ३ ॥
त्वं वैष्णवी शक्तिरनन्तवीर्या
विश्वस्य बीजं परमासि माया ।
सम्प्रीहितं देवि ! समस्तमेतत्
त्वं वै प्रपन्ना भूवि मुक्तिहेतुः ॥ ४ ॥
विद्याः समस्तास्तव देवि ! भेदाः
स्त्रियः समस्ताः सकला जगत्सु ।
त्वयैकया पूरितमम्बयैतत्
का ते स्तुतिः स्वव्यपरा परोक्तिः ॥ ५ ॥

सर्वभूता यदा देवी स्वर्गमुक्तिप्रदायिनी ।
 त्वं स्तुता स्तुतये का वा भवन्तु परमोक्तयः ॥ ६ ॥
 सर्वस्य बद्धिरूपेण जनस्य हृदि संस्थिते ।
 स्वर्गापवर्गदे ! देवि ! नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥
 कलाकाष्ठादिरूपेण परिणामप्रदायिनी ।
 विद्मस्योपरतौ शक्ते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥
 सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
 ग्ररख्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥
 सृष्टिस्थितिबिनाशानां शक्तिभूते सनातनि ।
 गुणाश्रये गुणमये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
 हंसयुक्तविमानस्ये त्रह्याणीरूपधारिणि ।
 कौशाम्बःक्षरिके देवि ! नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥
 त्रिशूलचन्द्राहिधरे महावृषभवाहिनि ।
 माहेश्वरोस्त्ररूपेण नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥
 मयूरकुक्कुटवर्ते महाशक्तिधरेऽनघे ।
 कोमारीरूपसंस्थाने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥
 शङ्खचक्रगदाशङ्खैः शृङ्खितपरमायुधे ।
 प्रसौद वैष्णवीरूपे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥
 शृङ्खितोद्यमहाचक्रे दंष्ट्रीद्वृतवसुधरे ।
 वराहरूपिणि शिवे ! नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥
 नृसिंहरूपेणोग्रेण हन्तुं दैत्यान् कृतोद्यमे ।
 त्रैलोक्यत्राणसहिते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 किरीटिनि महावज्रे सहस्रजयनोज्ज्वले ।
 वृत्रप्राणहरे चैन्दि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥

शिवदूतीस्वरूपेण हतदैत्यमहाबले ।
 घोररूपे महारावे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥
 दंष्ट्राकरालवदने शिरोमालाविभूषणे ।
 चामुण्डे मुण्डमथने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
 लङ्घि लज्जे महाविद्ये श्रद्धे पुष्टि स्वधे ध्रुवे ।
 महारात्रि महाविद्ये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥
 मेधे सरस्वति वरे भूति वाम्भवि तामसि ।
 नियते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्वस्वरूपे सर्वेश सर्वशक्तिसमन्विते ।
 भग्नेभ्यस्ताहि नो देवि ! दुर्गे देवि ! नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥
 एतत्ते वदनं सौम्यं लीचनत्रयभूषितम् ।
 पातु नः सर्वभूतेभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥
 ज्वालाकरालमत्युग्रमशेषासुरसूदनम् ।
 त्रिशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥
 हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य्य या जगत् ।
 सा घण्टा पातु नो देवि ! पापेभ्यो नः सुतानिव ॥ २५ ॥
 असुरासृग्वसापङ्कचर्चितास्त्रे करोज्ज्वलः ।
 शुभाय खड्गी भवतु चण्डिके ! त्वां नता वयम् ॥ २६ ॥
 रोगानशेषानपहंसि तुष्टा
 बृष्टा तु कामान् सक्रलानभौष्टान् ।
 त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां
 त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ २७ ॥
 एतत् कृतं यत् कदनं त्वयाद्य
 धर्मद्विषां देवि ! महासुराणाम् ।

रूपैरनेकैर्वहुधात्मभूतिं

कृत्वाभिके ! तत् प्रकरोति कान्या ॥ २८ ॥

विद्यासु शास्त्रेषु यिवेकदीपे-

ष्वाद्येषु वाक्येषु च का त्वदग्या ।

ममत्वगतेऽतिमहात्म्यकारे

विभ्रामयत्येतदतीव विश्वम् ॥ २९ ॥

रक्षांसि वचोयविषास्य नागा

यत्नारयो दस्युबलानि यत्र ।

दावानसो यत्र तथाश्चि मध्ये

तत्र स्थिता त्वं परिपासि विश्वम् ॥ ३० ॥

विश्वेश्वरि ! त्वं परिपासि विश्वं

विश्वाम्बिका धारयसीति विश्वम् ।

विश्वेश्वर्या भवती भवन्ति

विश्वान्श्रया ये त्वयि भक्तनम्राः ॥ ३१ ॥

देवि ! प्रसीद परिपालय नोऽरिभीते-

नित्यं यथा सुखधादधुनैव सद्यः ।

पापानि सर्वजगताञ्च शमं नयाशु

उत्पातपाकजगिताञ्च महोपसर्गान् ॥ ३२ ॥

प्रणतानां प्रसीद त्वं देवि ! विश्वादिहारिणा ।

त्रैलोक्यवासिनाजीये लोकानां वरदा भव ॥ ३३ ॥

देवपुत्राच ।

वरदाहं सुरगणा वरं यं मनसेच्छथ ।

तं वृणुष्वं प्रयच्छामि जगतासुपकारकम् ॥ ३४ ॥

देवा जचुः ।

सर्वाबाधाप्रशमनं त्रैलोक्यस्याखिलेश्वरि ! ।

एवमेव त्वथा कार्यमसहैरिविनाशनम् ॥ ३५ ॥

दिव्यवाच ।

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते अष्टाविंशतिमे युगे ।

शुभो निशुभश्चैवान्यावत्पत्येते महासुरौ ॥ ३६ ॥

नन्दगोपगृहे जाता यशोदागर्भसम्भवा ।

ततस्ती नाशयिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ॥ ३७ ॥

पुनरप्यत्रिरीद्रेण रूपेण पृथिवीतले ।

अवतीर्य हनिष्यामि वैप्रचित्तांस्तु दानवान् ॥ ३८ ॥

भक्षयन्त्याश्च तानुग्रान् वैप्रचित्तान् महासुरान् ।

रक्ता दन्ता भविष्यन्ति दाडिमोकुसुमोपमाः ॥ ३९ ॥

ततो मां देवताः स्वर्गं मर्त्यलोके च ज्ञानवाः ।

स्तुवन्ती व्याहरिष्यन्ति सततं रक्तदन्तिकाम् ॥ ४० ॥

भूयश्च शतवार्षिक्यामनावृष्ट्यामनश्नसि ।

मुनिभिः संस्तुता भूमौ सम्भविष्याम्ययानिजा ॥ ४१ ॥

ततः शतेन नेत्राणा निरीक्षिष्यामि यद्भुनीन् ।

कौर्त्तयिष्यन्ति मनुजाः शताक्षौभिति भान्ततः ॥ ४२ ॥

ततोऽहमखिलं लोकजातदेहससृङ्गवैः ।

भरिष्यामि सुराः प्राकैरावृष्टे प्राणधारकैः ॥ ४३ ॥

शाकम्भरीति विख्यातिं तदा यास्याम्यहं भुवि ।

तत्रैव च वधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरम् ॥ ४४ ॥

पुनश्चाहं यदा भीमं रूपं कृत्वा हिमाचले ।

रत्नसि क्षययिष्यामि मुनीनां त्राणकारणात् ॥ ४५ ॥

तदा मां मुनयः सर्वे स्तोथन्व्यानम्रमूर्त्तयः ।
 भीमा देवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति ॥ ४६ ॥
 यदारुणात्तस्त्रैलोक्ये महाबाधां करिष्यति ।
 तदाहं भ्रामरं रूपं कृत्वासंख्येयषट्पदम् ॥ ४७ ॥
 त्रैलोक्यस्य हितार्थाय बधिष्यामि महासुरम् ।
 भ्रामरीति च मां लोकास्तदा स्तोथन्ति सर्वतः ॥ ४८ ॥
 इत्थं यदा यदा बाधा दानवोत्या भविष्यति ।
 तदा तदावतीर्याहं करिष्याम्यरिसंक्षयम् ॥ ४९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 देव्याः स्तुतिः ॥ ९१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

देव्युवाच ।

एभि स्तवैश्च मां नित्यं स्तोथते यः समाहितः ।
 तस्याहं सकलां बाधां शमयिष्याम्यसंशयम् ॥ १ ॥
 मधुकैटभनाशञ्च महिपासुरघातनम् ।
 कीर्त्तयिष्यन्ति ये तद्वद्वधं शुभनिशुभयोः ॥ २ ॥
 अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां नवमरात्रैकचेतसः ।
 श्रोष्यन्ति चैव ये भक्त्या मम माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३ ॥
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चिद्दुष्कृतोत्या न चापदः ।

भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनम् ॥ ४ ॥
 शत्रुतो न भयं तस्य दस्युतो वा न राजतः ।
 न शस्त्रानलतीयोवात् कदाचित् सम्भविष्यति ॥ ५ ॥
 तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं पठितव्यं समाहितैः ।
 श्रोतव्यञ्च सदा भक्त्या परं स्वस्वयनं हि तत् ॥ ६ ॥
 उपसर्गान्शेषांस्तु महामारीसमुद्भवान् ।
 तथा त्रिविधसुत्यातं माहात्म्यं श्रमयेन्मम ॥ ७ ॥
 यत्रैतत्पठते सन्त्यङ्ग्नित्यभायतने मम ।
 सदा न तद्विमोक्ष्यामि सान्निध्यं तत्र मे स्थितम् ॥ ८ ॥
 बलिप्रदाने पूजायामग्निकार्यं महीक्षवे ।
 सर्वं ममैतच्चरितमुच्चार्यं श्राव्यमेव च ॥ ९ ॥
 जानताऽजानता वापि बलिपूजां तथा कृताम् ।
 प्रतीच्छिष्याम्यहं प्रीत्या बलिहीमं तथा कृतम् ॥ १० ॥
 शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी ।
 तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः ॥ ११ ॥
 सर्वाबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसुतान्वितः ।
 मनुष्यो मत्प्रसादेन भविष्यति न संशयः ॥ १२ ॥
 श्रुत्वा ममैतन्माहात्म्यं तथाचोत्पत्तयः शुभाः ।
 पराक्रमञ्च युद्धेषु जायते निर्भयः पुमान् ॥ १३ ॥
 रिपवः संचयं यान्ति कल्याणञ्चीपपद्यते ।
 नन्दते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम शृण्वताम् ॥ १४ ॥
 शान्तिकर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृण्वान्मम ॥ १५ ॥
 उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः ।

दुःखप्रपञ्चं नृदिष्टं सुखप्रमुपजायते ॥ १६ ॥

बालग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकम् ।

सङ्घातभेदे च नृणां मैत्रीकरणमुत्तमम् ॥ २७ ॥

दुर्वृत्तानामशेषाणां बलहानिकरं परम् ।

रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव नायनम् ॥ १८ ॥

सर्वं ममैतन्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकम् ।

पशुपुष्पार्थ्यं प्रैश्च गन्धदीपैस्तद्योत्तमैः ॥ १९ ॥

विप्राणां भोजनैर्हीमैः प्रोक्षणीयैरहर्निशम् ।

अन्यैश्च विविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण वा ॥ २० ॥

श्रौतिर्मे क्रियते सास्त्रिन् सकृत्सुचरिते श्रुते ।

श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति ॥ २१ ॥

रक्षाङ्करोति भूतभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम ।

युद्धेषु चरितं यन्मे दुष्टदैत्यनिवर्हणम् ॥ २२ ॥

अस्मिन् श्रुते वैरिक्तं भयं पुंसां न जायते ।

युष्माभिः स्तुतयो वाच्यं गायं ब्रह्मर्षिभिः कृताः ॥ २३ ॥

ब्रह्मणा च कृतास्तासु प्रयच्छन्ति शुभां मतिम् ।

अरुण्ये प्रान्तरे वापि दावाग्निपरिवारितः ॥ २४ ॥

दस्युभिर्वाहृतः शून्ये गृहीतो वापि शत्रुभिः ।

सिंहव्याघ्रानुगतो वा बने वा वनहस्तिभिः ॥ २५ ॥

राज्ञा क्रुद्धेन वाज्ञाप्तो बर्ध्या बन्धगतोऽपि वा ।

आघूर्णितो वा वातेन स्थितः पीते महार्णवे ॥ २६ ॥

पतन्तु वापि शस्त्रेषु संग्रामे भृशदारुणे ।

सर्वाबाधासु घोरसु वेदनाभ्यर्दितीऽपि वा ॥ २७ ॥

स्मरन्ममैतच्चरितं नरो मुचेत्सङ्घात

मम प्रभावात् सिंहाद्या दस्यवो वैरिणस्तथा ।
दूरादेव पलायन्ते स्मरतश्चरितं मम ॥ २८ ॥

ऋषिरुवाच ।

इत्युक्त्वा सा भगवती चण्डिका चण्डविक्रमा ।
पश्यतामेव देवानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ २९ ॥
तेऽपि देवा निरातङ्गाः स्वाधिकारान् यथा पुरा ।
यज्ञभागभुजः सर्वे चक्रुर्विनिहतारयः ॥ ३० ॥
दैत्याश्च देव्या निहते शुम्भे देवरिपौ युधि ।
जगद्विध्वंसिनि तस्मिन्महोप्रेऽतुलविक्रमे ॥ ३१ ॥
निशुम्भे च महावीर्ये शेषाः पातालमाययुः ।
एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः ॥ ३२ ॥
सम्भूय दुरते भूष ! जगतः परिपालनम् ।
तयैतन्मोह्यते विश्वं सैव विश्वं प्रसूयते ॥ ३३ ॥
सा याचितः च विज्ञानं तुष्टा ऋद्रिं प्रयच्छति ।
व्याप्तं तपैतत् सकलं ब्रह्माण्डं मनुजेश्वर ! ॥ ३४ ॥
महाकाल्या महाकाले महाभारीस्वरूपया ।
सैव काले महाभारी सैव लुटिर्भवत्यजा ॥ ३५ ॥
स्थितिं करोति भूतानां सैव काले सनातनी ।
भवकाले वृणां सैव लक्ष्मीर्द्विप्रदा गृहे ॥ ३६ ॥
सैवाभाति तथाऽलक्ष्मीर्विनाभार्योपजायते ।
स्तुता संपूजिता पुष्पैर्भूषणैश्च मन्त्रादिभिस्तथा ॥
ददाति वित्तं पुत्रांश्च मतिं धर्मं तथा शुभाम् ॥ ३७ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे शार्वर्यके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
शुम्भनिशुम्भवधः समाप्तः ॥६२॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

ऋषिरुवाच ।

एतत्ते कथितं भूप ! देवीमाहात्म्यमुत्तमम् ।
एवंप्रभावा सा देवी ययेद् धार्यते जगत् ॥ १ ॥
विद्या तथैव क्रियते भगवद्विष्णुसायया ।
तथा त्वमेष वैश्यश्च तथैवान्ये विवेकिनः ॥ २ ॥
मोहन्ते महिताश्चैव मोहमेषप्रन्ति चापरे ।
तामुपैहि महाराज ! शरणं परमेश्वरीम् ॥
आराधिता सैव नृणां भोगस्वर्गापवर्गदा ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सुरथः स नराधिपः ।
प्रणिपत्य महाभागं तस्मिन् शंमितव्रतम् ॥ ४ ॥
निर्विम्बोऽतिममत्वेन राज्यापहरणेन च ।
जगाम सद्यस्तपसे स च वैश्यो महामुने ! ॥ ५ ॥
सन्दर्शनार्थमस्वाद्या नदीपुलिनसंस्थितः ।
स च वैश्यस्तपस्तीपे देवीसूक्तं परं जपन् ॥ ६ ॥
तौ तस्मिन् पुलिने देव्याः कृत्वा मूर्त्तिं महीमयीम्
अर्हणाञ्चक्रतुस्तस्याः पुष्पधूपान्नितर्पणैः ॥ ७ ॥
निराहारी यताहारी तन्मनस्वी समाहितौ ।
ददतु स्त्री वद्विञ्चैव निजगात्रासृगुक्षितम् ॥ ८ ॥

एवं समाराधयतोस्त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः ।

परितुष्टा जगद्वाती प्रत्यक्षं प्राह चण्डिका ॥ ८ ॥

देव्युवाच ।

यत् प्रार्थ्यते त्वया भूप ! त्वया च कुलनन्दन ! ।

मत्तस्तद्याप्यतां सर्वं परितुष्टा ददामि तत् ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो वव्रे नृपो राज्यमविभ्रंस्यन्यजन्मनि ।

अत्र चैव निजं राज्यं हतशत्रुबलं बलात् ॥ ११ ॥

सोऽपि वैश्यस्ततो ज्ञानं वव्रे निर्विण्णमानसः ।

ममेत्यहमिति प्राज्ञः सङ्गविच्युतिकारकम् ॥ १२ ॥

देव्युवाच ।

स्वल्पैरहोनिर्तृपते ! स्वराज्यं प्राप्तवते भवान् ।

हत्वा रिपूनखलितं तव तत्र भविष्यति ॥ १३ ॥

सृतश्च भूयः संप्राप्य जन्म देवादिवस्वतः ।

सावर्षिकी नाम मनुर्भवान् मुवि भविष्यति ॥ १४ ॥

वैश्यवर्य ! त्वया यद्य वरोऽज्ञातोऽभिवाञ्छितः ।

तं प्रयच्छामि संसिद्धैर तव ज्ञानं भविष्यति ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दत्त्वा तयोद्देवी यथाभिलषितं वरम् ।

बभूवान्तर्हिता सद्यो भक्त्या ताभ्यामभिष्टुता ॥ १६ ॥

एवं देव्या धरं लब्ध्वा सुरथः क्षत्रियर्षभः ।

सूर्याज्जन्म समासाद्य सावर्षिर्भविता मनुः ॥ १७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्यं

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सावर्षिकमिदं सम्यक् प्रोक्तं मन्वन्तरं तव ।
तथैव देवीमाहात्म्यं महिपासुरघातनम् ॥ १ ॥
उत्पत्तयश्च या देव्या मातृणाञ्च महाहवे ।
तथैव सन्मवो देव्याश्चानुष्ण्डाया यथा भवः ॥ २ ॥
शिवदूत्याश्च माहात्म्यं बध्नः शुभनिशुभयोः ।
रक्तबीजबधश्चैव सर्वमेतत्तद्योदितम् ॥ ३ ॥
श्रूयतां सुनिशार्दूल ! सार्वर्षिकमथापरम् ।
दक्षपुत्रश्च सावर्षी भावी यो नवमी मनुः ॥ ४ ॥
कथयामि मनोस्तस्य ये देवा मुनयो नृपाः ।
पारामरीचिभर्गाश्च सुधर्माणस्तथा सुराः ॥ ५ ॥
एते त्रिधा भविष्यन्ति सर्वे द्वादशका गणाः ।
तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु सहस्राक्षो महाबलः ॥ ६ ॥
साम्प्रतं कार्तिकेयो यो वल्लिपुत्रः षडाननः ।
अद्भुतो नाम शक्रोऽसौ भावी तस्यान्तरे मनोः ॥ ७ ॥
मेधातिथिर्व्वसुः सत्यो ज्योतिष्मान् द्युतिमांस्तथा ।
सप्तर्षयोऽन्यः सबलस्तथान्यो हव्यवाहनः ॥ ८ ॥
धृष्टकेतुर्व्वर्हकेतुः पञ्चहस्तो निरामयः ।
पृथुश्रवास्तथार्चिष्मान् भूद्युरिन्द्रो बृहद्भयः ॥ ९ ॥
एते नृपसुतास्तस्य दक्षपुत्रस्य वै नृपाः ।

मनोस्तु दशमस्यान्यच्छृणु मन्वन्तरं द्विज ! ॥ १० ॥
 मन्वन्तरे च दशमे ब्रह्मपुत्रस्य धीमतः ।
 सुखासोना निरुडाश्च त्रिःप्रकाराः सुराः स्मृताः ॥ ११ ॥
 शतसंख्या हि ते देवा भविष्या भाविनी मनोः ।
 यत् प्राणिनां शतं भावि तद्देवानां तदा शतम् ॥ १२ ॥
 शान्तिरिन्द्रस्तथा भावो सर्वैरिन्द्रगुणैर्युतः ।
 सप्तर्षीं स्नान् निबोध त्वं ये भविष्यन्ति वै तदा ॥ १३ ॥
 आपोमूर्तिर्हविषांश्च सुकृतो सत्य एव च ।
 नाभागोऽप्रतिमश्चैव वाग्निष्ठश्चैव सप्तमः ॥ १४ ॥
 सुक्षेत्रयोत्तमौजाश्च भूमिसेनश्च वीर्यवान् ।
 शतानीकोऽथ वृषभो ह्यनमित्रो जयद्रथः ॥ १५ ॥
 भूरिद्युम्नः सुपर्वा च तस्यैते तनया मनोः ।
 भविष्या धर्मपुत्रस्य सावर्णस्यान्तरं शृणु ॥ १६ ॥
 विहङ्गमाः कामगाश्च निर्माणरतयस्तथा ।
 त्रिःप्रकारा भविष्यन्ति एकैकस्त्रिंशतो गणाः ॥ १७ ॥
 मासर्तुर्दिवसा ये तु निर्माणपतयस्तु ते ।
 विहङ्गमा रात्रयोऽथ मीहर्ताः कामगा गणाः ॥ १८ ॥
 इन्द्रो वृषाख्यो भविता तेषां प्रख्यातविक्रमः ।
 हविषांश्च वरिष्ठश्च ऋष्टिरन्यस्तथाऋणिः ॥ १९ ॥
 निश्चरश्चानघश्चैव विष्टिश्चान्यो महामुनिः ।
 सप्तर्षयोऽन्तरे तस्मिन्नग्निदेवश्च सप्तमः ॥ २० ॥
 सर्वत्रगः सुशर्मा च देवानीकः पुरुद्वहः ।
 हेमधन्वा दृढायुश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २१ ॥
 द्वादशे रुद्रपुत्रस्य प्राप्ते मन्वन्तरे मनोः ।

सावर्णाख्यस्य ये देवा मुनयश्च शृणुष्व तान् ॥ २२ ॥
 सुधर्माणः सुमनसो हरिता रोहितास्तथा ।
 सुवर्णाश्च सुरास्तत्र पञ्चैते द्यका गणाः ॥ २३ ॥
 तेषामिन्द्रस्तु विज्ञेय ऋतधामा महाबलः ।
 सर्वैरिन्द्रगुर्युक्तः सप्तर्षीनपि मे शृणु ॥ २४ ॥
 द्युतिस्तपस्वी सुतपास्तपोमूर्त्तिस्तपोनिधिः ।
 तपोरतिस्तथैवान्यः सप्तमस्तु तपोधृतिः ॥ २५ ॥
 देवानुपदेवश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
 मित्रवान् मित्रविन्दश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २६ ॥
 त्रयोदशस्य पथ्याये रौच्याख्यस्य मनीः सुतान् ।
 सप्तर्षींश्च नृपांश्चैव गदतो मे निशामय ॥ २७ ॥
 सुधर्माणः सुरास्तत्र सुकर्माणस्तथापरे ।
 सुशर्माणः सुरा ह्येते समस्ता मुनिसत्तम ! ॥ २८ ॥
 महाबलो महावीर्यस्तेषामिन्द्रा शिवस्यतिः ।
 भविष्यानथ सप्तर्षीन् गदतो मे निशामय ॥ २९ ॥
 धृतिमानग्रथश्चैव तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ।
 निर्मोहः सुतपाश्चान्यो निष्प्रकम्पश्च रुतमः ॥ ३० ॥
 चित्रसेनो विचित्रश्च नर्यातन्निर्भयो दृढः ।
 सुनेत्रः क्षत्रवृद्धिश्च पुत्रतश्चैव तत्सुताः ॥ ३१ ॥

इति श्रीनारदखण्डेयपुराणे रौच्यमन्वन्तरे ॥ ६४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच

रुचिः प्रजापतिः पूर्वं निर्ममो निरहङ्गतः ।
अत्रस्तो मितभाषी च चचार पृथिवीभिमाम् ॥ १
अनग्निमनिकेतन्तस्मिकाहारमनाश्रमम् ।
विमुक्तसङ्गं तं दृष्ट्वा प्रोत्तुस्तल्पितरो मुनिम् ॥ २ ॥

पितर ऊचुः ।

वत्स ! कस्मात्त्वया पुण्यो न कृतो द्वारसंग्रहः ।
स्वर्गापवर्गहेतुत्वादुबन्धस्तेनानिशं पिना ॥ ३ ॥
गृही समस्तदेवानां पितृणाञ्च तथार्हणाम् ।
ऋषीणामतिथीनाञ्च कुर्वन् लोकःनुपाश्रित ॥ ४ ॥
स्वाहोच्चारणता देवान् स्वधाचारणतः पितॄन् ।
विभजत्यन्नदानेन भूयाद्यानतिश्रीवपि ॥ ५ ॥
स त्वं देवाङ्गणादुबन्धं बन्धसम्प्राट्पादपि ।
अवाप्नोषि मनुष्येभ्यो भूतभ्यश्च दिने दिने ॥ ६ ॥
अनुत्पाद्य सुतान् देवानसन्तर्प्य पितॄंस्तथा ।
अहृत्वा च कथं मीढ्यात् सुगतिं गन्तुमिच्छसि ॥ ७ ॥
क्लेशमेकैककं पुत्र ! मन्वामोऽत्र भवेत्तव ।
मृतस्य नरकं तद्वत् क्लेशमेवाप्यजन्मनि ॥ ८ ॥

रुचिरुवाच ।

परिश्रमोऽतिदुःखाय पापायाधोगतिस्तथा ।

भवत्यती मया पूर्वं न कृतो दारसंग्रहः ॥ ९ ॥
 आत्मनः संग्रहो योऽयं क्रियते सुनियन्त्रणात् ।
 स मुक्तिहेतुर्न भवत्यसावपि परिग्रहात् ॥ १० ॥
 प्रक्षाल्यतेऽनुदिवसं यदात्मा निष्परिग्रहैः ।
 ममत्वपङ्कदिग्धोऽपि चित्ताम्भोभिर्व्वरं हि तत् ॥ ११ ॥
 अनेकभवसंभूतकर्मपङ्काङ्कितो बुधैः ।
 आत्मा सदासनातीयैः प्रक्षाल्यो नियतेन्द्रियैः ॥ १२ ॥

पितर ऊचुः ।

प्रक्षालनं कर्तुमात्मनो नियतेन्द्रियैः ।
 किन्तु मोक्षाय मार्गोऽयं यत्र त्वं पुत्र ! वर्तसे ॥ १३ ॥
 परन्तु दानैरशुभं नुद्यतेऽनभिसन्धितैः ।
 क्लैस्तृणोपभोगैश्च पूर्वकर्मशुभाशुभैः ॥ १४ ॥
 एवं न बन्धो भवति कुर्वतः करुणात्मकम् ।
 न च बन्धाय तत्कर्म भवत्यनभिसन्धितम् ॥ १५ ॥
 पूर्वकर्म कृतं भोगैः क्षीयतेऽहर्निशं तथा ।
 सुखदुःखात्मकैर्व्वत्स ! पुण्यापुण्यात्मकं नृणाम् ॥ १६ ॥
 एवं प्रक्षाल्यते प्राज्ञैरात्मा बन्धैश्च रक्ष्यते ।
 न त्वेवमविवेकेन पापपङ्केन गृह्यते ॥ १७ ॥

रुचिरुवाच ।

अविद्या पठप्रते वेदे कर्ममार्गः पितामहाः ।
 तत्कथं कर्मणो मार्गं भवन्तो योजयन्ति माम् ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ।

अविद्या सत्यमेवैकर्म नैतन्मृषा वचः ।

किन्तु विद्यापरिप्राप्तौ हेतुः कर्म न संशयः ॥ १९ ॥

विहिताकरणात् पुंभिरसद्भिः क्रियते तु यः ।

संयमो मुक्तये सोऽन्ते प्रत्युताऽधीरतिप्रदः ॥ २० ॥

प्रचालयामीति भवान् वत्सात्मानन्तु मन्यते ।

विहिताकरणोद्भूतैः पापैस्त्वन्तु विदह्यसे ॥ २१ ॥

अविद्याप्युपकाराय विषवज्जायते नृणाम् ।

अनुष्ठिताभ्युपायेन बन्धायान्यापि नो हि सा ॥२२॥

तस्माद्वत्स ! कुरुष्व त्वं विधिवद्दारसंग्रहम् ।

मा जन्म विफलं तेऽस्तु असम्प्राप्य तु लौकिकम् ॥२३॥

रुचिरुवाच ।

हृद्धोऽहं सायप्रतं की मे पितरः सम्प्रदास्यति ।

भार्यान्तथा दरिद्रस्य दुष्करो दारसंग्रहः ॥ २४ ॥

पितर ऊचुः ।

अस्माकं पतनं वत्स ! भवतश्चाप्यधीरगतिः ।

नूनं भावि भवित्वा च नाभिनन्दसि नो वचः ।

मार्कण्डेय उवाच

इत्युक्त्वा पितरस्तस्य पश्यतो मुनिसत्तम ! ।

बभूवुः सहसाऽदृश्या दीपा वाताहता इव ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रुच्युपाख्याने ॥ ६५ ॥

षष्ठवर्तितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तेन पितृवाक्येन भृशमुद्विग्नमानसः ।
कन्याभिलाषो विप्रर्षिः परिवभ्राम मेदिनीम् ॥ १ ॥
कन्यामलभमानोऽसौ पितृवाक्याग्निदीपितः ।
चिन्तामवाप महतीमतीवोद्विग्नमानसः ॥ २ ॥
किं करोमि क्व गच्छामि कथं मे द्वारसंग्रहः ।
क्षिप्रं भवेत् मत्पितृणां स चाभ्युदयकारकः ॥ ३ ॥
इति चिन्तयतस्तस्य मतिर्जाता महात्मनः ।
तपसाराधयाम्येनं ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥ ४ ॥
ततो वर्षशतं दिव्यं तपस्तेपे स वेधसः ।
आराधनाय स तदा परं नियममास्थितः ॥ ५ ॥
ततः स्वं दर्शयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उवाच तं प्रसन्नोऽस्नीत्युच्यतामभिवाञ्छितम् ॥ ६ ॥
ततोऽसौ प्रणिपत्याह ब्रह्माणं जगतो गतिम् ।
पितृणां वचनात् तेन यत्कर्तुमभिवाञ्छितम् ॥
ब्रह्मा चाह रुचिं विप्रं श्रुत्वा तस्याभिवाञ्छितम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रजापतिस्त्वं भविता स्रष्टव्या भवता प्रजाः ।
सृष्ट्वा प्रजाः सुतान् विप्र ! समुत्पाद्य क्रियास्तथा ॥ ८ ॥
कृत्वा ह्युत्पाधिकारस्त्वं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ।

स त्वं तथोक्तं पितृभिः कुरु दारपरिग्रहम् ॥ ९ ॥

कामञ्चेममभिधाय क्रियतां पितृपूजनम् ।

त एव तुष्टाः पितरः प्रदास्यन्ति तवेप्सितान् ॥

पत्नीं सुतांश्च सन्तुष्टाः किन्न ददुः पितामहाः ॥१०॥

मार्कण्डेय उवाच

इत्यृषिर्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणोऽयत्तजन्मनः ।

नद्या विविक्षे पुलिने चकार पितृतर्पणम् ॥ ११ ॥

तुष्टाव च पितॄन् विप्र ! स्तवैरेभिस्तथादृतः ।

एकाग्रः प्रयतो भूत्वा भक्तिनम्रात्मकन्धरः ॥ १२ ॥

रुचिरुवाच ।

नमस्येऽहं पितॄन् आद्वे ये वसन्त्यधिदेवताः ।

देवैरपि हि तर्प्यन्ते ये च आद्वे स्वधीत्तरैः ॥ १३ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे ये तर्प्यन्ते महर्षिभिः ।

आद्वैर्मनोमयैर्भक्त्या भुक्तिमुक्तिमभीप्सुभिः ॥ १४ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे सिद्धाः सन्तर्पयन्ति यान् ।

आद्वेषु दिव्यैः सकलैरुपहारैरनुत्तमैः ॥ १५ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् भक्त्या येऽर्चन्ते गुह्यकैरपि ।

तन्मवत्वेन वाञ्छद्भिर्ऋद्धिमात्यन्तिकीं पराम् ॥ १६ ॥

नमस्येऽहं पितॄन्मर्त्यैरर्चन्ते भुवि ये सदा ।

आद्वेषु अद्वयाभीष्टलोकप्राप्तिप्रदायिनः ॥ १७ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैरर्चन्ते भुवि ये सदा ।

वाञ्छिताभीष्टलाभाय प्राजापत्यप्रदायिनः ॥ १८ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् ये वै तर्पयन्तेऽरण्यवासिभिः ।

वन्यैः आद्वैर्यताहारैस्तपोनिर्धूतकिल्बिषैः ॥ १९ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैर्नैष्ठिकव्रतचारिभिः ।
 ये संयतान्मभिर्नित्यं सन्तर्पन्ते समाधिभिः ॥ २० ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्हैः राजन्यास्तर्पयन्ति यान् ।
 कव्यैरशेषैर्विधिवल्लोकत्रयफलप्रदान् ॥ २१ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् वैश्यैरर्चन्ते भुवि ये सदा ।
 स्वकर्माभिरतैर्नित्यं पुष्पधूपान्नवारिभिः ॥ २२ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्हैर्ये शूद्रैरपि भक्तितः ।
 सन्तर्पन्ते जगत्पत्र नाम्ना ख्याताः सुकालिनः ॥ २३ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्हैः पाताले ये महासुरैः ।
 सन्तर्पन्ते स्वधाहारास्यक्तदम्भमदैः सदा ॥ २४ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्हैरर्चन्ते ये रसातले ।
 भोगैरशेषैर्विधिवन्नागैः कामानभीप्सुभिः ॥ २५ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् आर्हैः सर्पैः सन्तर्पितान् सदा ।
 तत्रैव विधिवन्सन्त्रभोगसम्पत्समन्वितैः ॥ २६ ॥

पितॄन्नमस्ये निवसन्ति साक्षात्
 ये देवलोके च तथान्तरीक्षे ।
 महीतले ये च सुरादिपूजया-
 स्ते मे प्रतीच्छन्तु मयोपनीतम् ॥ २७ ॥
 पितॄन्नमस्ये परमात्मभूता
 ये वै विमाने निवसन्ति मूर्त्ताः ।
 यजन्ति यानस्त्रमलैर्मनोभि-
 र्योगीश्वराः क्लेशविमुक्तिहेतून् ॥ २८ ॥
 पितॄन्नमस्ये दिवि ये च मूर्त्ताः
 स्वधाभुजः काम्यफलाभिसन्धौ ।

प्रदानशक्ताः सकलेष्वितानां
 विमुक्तिदा येऽनभिसंहितेषु ॥ २९ ॥
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरः समस्ता
 द्रच्छावतां ये प्रदिशन्ति कामान् ।
 सुरत्वमिन्द्रत्वमतोऽधिकं वा
 सुतान् पशून् स्वानि बलं गृहाणि ॥ ३० ॥
 सोमस्य ये रश्मिषु येऽर्कविम्बे
 शक्ते विमाने च सदा वसन्ति ।
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्नतोयै-
 र्गन्धादिना पुष्टिमितो व्रजन्तु ॥ ३१ ॥
 येषां हृतेऽग्नी हविषा च तृप्ति-
 र्यं भुञ्जते विप्रशरीरसंस्थाः ।
 ये पिच्छदानेन सुदं प्रयान्ति
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्नतोयैः ॥ ३२ ॥
 ये खड्गि मास्त्रिण सुरैरभीष्टैः
 कृष्णैश्चिलैर्दिव्यमनोहरैश्च ।
 कालेन शक्तेन महर्षिवर्यैः
 संप्रीणितस्ते सुदमत्र यान्तु ॥ ३३ ॥
 काथान्यग्नेवाणि च यान्यभीष्टा-
 न्यतीः तेषाममरार्चितानाम् ।
 तेषां तु सान्निध्यमिहासु पुष्प-
 मना त्रभीक्ष्येषु भया कृतेषु ॥ ३४ ॥
 दिने दिने ये प्रतिगृह्णतेऽर्चां
 मासान्तपूजया भुवि येऽष्टकासु ।

धे वत्सरान्तेऽभ्युदये च पूजराः
 प्रशन्तु ते मे पितरोऽस्य त्वमिम् ॥ ३५ ॥
 पूजरा द्विजानां कुमुदेन्दुभासो
 ये चक्षियाणाञ्च नवाकंदर्णाः ।
 तथा विशां ये कनकावदाता
 नीलीनिभाः शूद्रजनस्य ये च ॥ ३६ ॥
 तेऽस्मिन् समस्ता मम पुष्पगन्ध-
 धूपान्नतोयादिनिवेदनेन ।
 तथाग्निहोमेन च यान्तु त्वमिं
 सदा पितृभ्यः प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३७ ॥
 ये देवपूर्वार्ण्यतित्वमिहेतो-
 रश्रन्ति कव्यानि शुभाहुतानि ।
 त्वमाश्च ये भूतिसृजो भवन्ति
 त्वप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३८ ॥
 रक्षांसि भूतान्यसुरांस्तथोग्रान्-
 निर्नाशयन्तस्त्वशिवं प्रजानाम् ।
 आद्याः सुराणाममरेशपूजरा-
 स्तृप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३९ ॥

अग्निष्वात्ता वहिषद् आजप्रपाः सोपमास्तथा ।
 व्रजन्तु त्वमिं आद्वेऽस्मिन् पितरस्तर्पिता मया ॥ ४० ॥
 अग्निष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीं रचन्तु मे दिशम् ।
 तथा वहिषद्ः पान्तु याभ्यां ये पितरः स्मृताः ॥ ४१ ॥
 प्रतीचीनाञ्जपास्तद्दुदीचोमपि सोमपाः ।
 रघोभूत्प्रिभग्नेभ्यस्तद्देवान्तरदीषतः ॥ ४२ ॥

सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ।
 विश्वो विश्वमुगाराध्यो धर्मोऽध्वन्यः शुभाननः ॥४३॥
 भूतिदो भूतिस्तद्भूतिः पितृणां ये गणा नव ।
 कल्याणः कल्याता कर्ता कल्यः कल्पतराश्रयः ॥४४॥
 कल्पतराहेतुरनघः षडिमे ते गणाः स्मृताः ।
 वरो वरेण्यो वरदः पुष्टिदस्तुष्टिदस्तथा ॥ ४५ ॥
 विश्वपाता तथा धाता सप्तैवैते तथा गणाः ।
 महान्महात्मा महितो महिमावान्महाबलः ॥ ४६ ॥
 गणाः पञ्च तथैवैते पितृणां पापनाशनाः ।
 सुखदो धनदश्चान्यो धर्मदोऽन्यश्च भूतितः ॥ ४७ ॥
 पितृणां कथ्यते चैतत्तथा गणचतुष्टयम् ।
 एकत्रिंशत्पितृगणा यैर्व्याप्तमखिलां जगत् ॥
 ते मेऽनुत्पन्नास्वप्नन्तु यच्छन्तु च सदा हितम् ॥ ४८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रुच्युपाख्याने ॥ ६६ ॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

माकण्डेय उवाच ।

एवन्तु स्ववतस्तस्य तेजसो रागिरुच्छ्रितः ।
 प्रादुर्बभूव स्रहसा गगनव्याप्तिकारकः ॥ १ ॥
 तत् दृष्ट्वा सुमहत्तेजः समासाद्य स्थितं जगत् ।
 जगन्नुभ्रामवनिं गत्वा रुचिः स्वीतमिदं जमी ॥ २ ॥

रुचिरुवाच ।

अर्चितामाममूर्त्तानां पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां दिव्यचक्षुषाम् ॥ ३ ॥
 इन्द्रादीनाञ्च नेतारो दक्षमारीचयोस्तथा ।
 सप्तर्षीणां तथान्येषां तान्नमस्यामि कामदान् ॥ ४ ॥
 मन्वादीनां मुनीन्द्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 तान्नमस्याम्यहं सर्वान् पितॄनप्सूदधावपि ॥ ५ ॥
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च वायुग्न्योर्नभसस्तथा ।
 द्यावापृथिव्योश्च तथा वमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥
 देवर्षीणां जनितृंश्च सर्व्वलोकनमस्कृतान् ।
 अक्षय्यस्य सदा दातॄन् नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥७॥
 प्रजापतेः कश्यपाय सोमाय वरुणाय च ।
 योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ ८ ॥
 नमो गणेश्यः सप्तभ्यस्तथा लोकेषु सप्तसु ।
 स्वयम्भुवे नमस्यामि ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥ ९ ॥
 सोमाधारान् पितृगणान् योगमूर्त्तिधरांस्तथा ।
 नमस्यामि तथा सोमं पितरं जगतामहम् ॥ १० ॥
 अग्निरूपांस्तथैवान्यान्नमस्यामि पितॄनहम् ।
 अग्नीषोममयं विश्वं यत एतदग्निमतः ॥ ११ ॥
 ये तु तेजसि ये चैते सोमसूर्याग्निमूर्त्तयः ।
 जगत्स्वरूपिणश्चैव तथा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ १२ ॥
 तेभ्योऽखिलेभ्यो योगिभ्यः पितृभ्यो यतमानसः ।
 नमो नमो नमस्ते मे प्रसीदन्तु स्वधाभुजः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सुतास्तस्तेव तेजसा मुनिसत्तम ! ।
 निञ्चक्रमुक्ते पितरो भासयन्तो दिशो दृश ॥ १४ ॥
 निवेदितञ्च यत्तेन पुष्पगन्धानुलेपनम् ।
 तद्भूषितानथ स तान् ददृशे पुरतः स्थितान् ॥ १५ ॥
 ग्रणिपत्य पुनर्भक्त्या पुनरेव कृताञ्जलिः ।
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यामित्याह पृथगादृतः ॥ १६ ॥
 ततः प्रसन्नाः पितरस्तमूचुर्मुनिसत्तमम् ।
 वरं वृणीष्विति स तानुवाचानतकन्धरः ॥ १७ ॥

रुचिरुवाच ।

साम्प्रतं सर्गकर्तृत्वमादिष्टं ब्रह्मणा मम ।
 सोऽहं पत्नीमभीप्सामि धन्यां दिव्यां प्रजावतीम् ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ।

अत्रैव सद्यः पत्नी ते भवत्वतिमनोरमा ।
 तस्याञ्च पुत्रो भविता भवतो मनुरुत्तमः ॥ १९ ॥
 मन्वन्तराधिपौ धीमांस्त्वन्नान्नैवोपलक्षितः ।
 रुचे रौच्य इति स्यातिं यो यास्यति जगत्त्रये ॥ २० ॥
 तस्यापि बहवः पुत्रा महाबलपराक्रमाः ।
 भविष्यन्ति महात्मानः पृथिवीपरिपालकाः ॥ २१ ॥
 त्वञ्च प्रजापतिर्भूत्वा प्रजाः सृष्ट्वाः चतुर्विधाः ।
 क्षीणाधिकारो धर्मज्ञ ! ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥
 स्तोत्रेणानेन च नरो योऽस्मांस्तीर्थति भक्तितः ।
 तस्मै तुष्टा वयं भोगानात्मज्ञानं तथोत्तमम् ॥ २३ ॥

शरीरारोग्यमर्थञ्च पुत्रपौत्रादिकन्तथा ।

वाञ्छन्तिः सततं स्तव्याः स्तोत्रेणानेन वै शतः ॥ २४ ॥

आङ्गे च य इमं भक्त्या अस्मत्प्रीतिकरं स्तवम् ।

पठिष्यति दिवायाणां भुञ्जतां पुरतः स्थितः ॥ २५ ॥

स्तोत्रश्रवणसंप्रीत्या सन्निधाने परे कृते ।

अस्माकमक्षयं आङ्गं तद्भविष्यत्वसंशयम् ॥ २६ ॥

यद्यप्यश्रीत्रियं आङ्गं यद्यप्युपहतं भवेत् ।

अन्यायोपात्तवित्तेन यदि वा कृतमन्यथा ॥ २७ ॥

अथाङ्गाङ्गैरुपहतैरुपहारैस्तथा कृतम् ।

अकालेऽप्यथवाऽदेशे विधिहीनमथापि वा ॥ २८ ॥

अश्रद्धया वा पुरुषैर्दम्भमाश्रित्य वा कृतम् ।

अस्माकं त्वमये आङ्गं तथाप्येतदुदीरणात् ॥ २९ ॥

यत्रैतत्पठ्यते आङ्गे स्तोत्रमस्मत्सुखावहम् ।

अस्माकं जायते त्वमिस्तत्र हादशवार्षिकी ॥ ३० ॥

हेमन्ते हादशाब्दानि त्वमिमत् प्रयच्छति ।

शिशिरे द्विगुणाब्दांश्च त्वमिं स्तोत्रमिदं शुभम् ॥ ३१ ॥

वसन्ते षोडशसमास्तृप्तये आङ्गकर्मणि ।

श्रीषे च षोडशैवैतत्पठितं त्वमिकारकम् ॥ ३२ ॥

बिकलेऽपि कृते आङ्गे स्तोत्रेणानेन साधिते ।

वर्षासु त्वमिरस्माकमक्षया जायते रुचे ! ॥ ३३ ॥

शरत्कालेऽपि पठितं आङ्गकाले प्रयच्छति ।

अस्माकमेतत्पुरुषैस्तृप्तिं पञ्चदशाब्दिकीम् ॥ ३४ ॥

यस्मिन् गृहे च लिखितमेतत्तिष्ठति निव्यदा ।

सन्निधानं कृते आङ्गे तत्रास्माकं भविष्यति ॥ ३५ ॥

तस्मादेतत्त्वया श्राद्धे विप्राणां मुञ्चतां पुरः ।

श्रावणीयं महाभाग ! अस्माकं पुष्टिहेतुकम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रौच्ये मन्वन्तरे पितृवरप्रदानम् ॥ ६७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्मान्नदीमध्यात्समुत्तस्थौ मनोरमा ।

प्रक्षोचा नाम तन्वङ्गी तत्तन्मोपि वराप्रसाः ॥ १ ॥

सा चोवाच महात्मानं क्वचिं सुमधुराक्षरम् ।

प्रश्रयावनता सुभ्रूः प्रक्षोचा वै वराप्रसराः ॥ २ ॥

अतीव रूपिणी कन्या भक्त्युता तपतां वर ! ।

जाता वरुणपुत्रेण पुष्करेण महात्मना ॥ ३ ॥

तां गृहाण मया दत्तां भार्ग्यार्थे वरवर्णिनीम् ।

मनुर्महागतिस्तस्यां समुत्पत्स्यति ते ह्युतः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति तेन साऽप्युक्ता तस्मात्तोयादपुञ्जतीम् ।

उज्जहार ततः कन्यां मालिनीं नाम नामतः ॥ ५ ॥

नद्याश्च पुलिने तस्मिन् स रुचिर्मुनिसत्तमः ।

जग्राह पाणिं विधिवत् समानाथ्य महामुनीन् ॥ ६ ॥

तस्यां तस्य सुतो जज्ञे महावीर्यी महामतिः ।

रौच्योऽभवत् पितुर्नाम्ना ख्यातोऽत्र वसुधातले ॥ ७ ॥

तस्य मन्वन्तरे देवास्तथा सप्तर्षयश्च ये ।
 तनयाश्च नृपाश्चैव ते सम्यक् कथितास्तव ॥ ८ ॥
 धर्मवृद्धिस्तथारोग्यं धनधान्यसुतोद्भवः ।
 नृणां भवत्यसन्दिग्धमस्मिन्नन्वन्तरे श्रुते ॥ ९ ॥
 पितृस्त्वं तथा श्रुत्वा पितृणाञ्च तथा गणान् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति तत्प्रसादान्महानुने ! ॥ १० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मातृनीपरिणयो नाम रौच्यमन्वन्तरं
 समाप्तम् ॥ ९८ ॥

नवनवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः परन्तु भौत्यस्य असुत्पत्तिं निशामय ।
 देवानृषींस्तथा पुत्रांस्तथैव वसुधाधिपान् ॥ १ ॥
 बभूवाङ्गिरसः शिष्यो भूतिर्नाम्नातिकोपनः ।
 चण्डशापप्रदोऽल्पेऽर्थे सुनिरागस्यसौम्यवाक् ॥ २ ॥
 तस्याश्रमे मातरिख्या न ववायतिनिष्ठरम् ।
 नातितापं रविश्चक्रे पल्लवो नातिकर्दसम् ॥ ३ ॥
 नातिशीतञ्च शीतांशुः परिपूर्णाऽपि रश्मिभिः ।
 चकार भौत्या वै तस्य कोपनस्यातितेजसः ॥ ४ ॥
 ऋतवश्च क्रमं त्यक्त्वा वृषेष्वाश्रमजन्मसु ।

तस्य पुष्पफलञ्चक्रुराज्ञया सार्वकालिकम् ॥ ५ ॥
 ऊहुरापश्च कन्देन तस्याश्रमसमीपगाः ।
 कमण्डलुगताश्चैव तस्य भीता महात्मनः ॥ ६ ॥
 नातिक्लेशसहो विप्र ! सोऽभवत्कीपनो भृशम् ।
 अपुत्रश्च महाभागः स तपस्यकरोत्पुनः ॥ ७ ॥
 पुत्रकामो यथाहारः शीतवातानलाहतः ।
 तपस्यामि विचिन्थ्येति तपस्यैव मनो दधे ॥ ८ ॥
 तस्येन्दुर्नातिशीताय नातितापाय भास्करः ।
 अभवन्नातरिशा च ववौ नाति महासुने ! ॥ ९ ॥
 आपोद्यमानो हृद्वैश्च स भूतिर्मुनिसत्तमः ।
 अनवाप्याभिलाषन्तं तपसः सन्न्यवर्त्तत ॥ १० ॥
 तस्य भ्राता सुवर्चाऽभूद्यज्ञे तेनाभिमन्त्रितः ।
 धियासुः शान्तिनामानं शिष्यमाह महामतिम् ॥ ११ ॥
 प्रशान्तमक्षप्रतिसं विनीतं गुरुकर्मणि ।
 सदीद्युक्तं समाचारगुहायं मुनिसत्तमम् ॥ १२ ॥

भूतिरुवाच ।

अहं वक्षं यमिषप्रामि स्नातुः शान्ते सुवर्चसः ।
 तेनाहृतस्त्वया चेह यत्कर्त्तव्यं शृणुष्व तत् ॥ १३ ॥
 प्रति जागरणं वक्षेस्त्वया कार्यं समाश्रमे ।
 तथा तथा प्रयत्नेन यथाग्निर्न शमं व्रजेत् ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याज्ञाय लघेत्युक्तो गुरुः शिष्येण शान्तिनः ।
 जगाम यज्ञं तं स्नातुराहतः स ववीयसा ॥ १५ ॥
 स च शान्तिर्वनाद्यावत्समित्पुष्पफलादिकम् ।

ऋषानयति भृत्यर्थं गुरोस्तस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 अन्यच्च कुरुते कर्म गुरुभक्तिवशानुगः ।
 प्रशान्तस्तावदनलो योऽसौ भूतिपरिग्रहः ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा सोऽनलं शान्तं शान्तिरत्यन्तदुःखितः ।
 भीतश्च भूतेर्बहुधा चिन्तामाप महामतिः ॥ १८ ॥
 किं करोमि कथं वात्र भवितागमनं गुरोः ।
 मयाद्य प्रतिपत्तय्यं किं कृते सुकृतं भवेत् ॥ १९ ॥
 प्रशान्ताग्निमिमं धिष्यं यदि पश्यति मे गुरुः ।
 ततो मां विषमे ह्यद्य व्यसने सन्नियोष्यति ॥ २० ॥
 यद्यन्यमग्निमत्राहमग्निस्थाने करोमि तत् ।
 सर्वं प्रत्यक्षदृग्भस्म सोऽवश्यं मां करिष्यति ॥ २१ ॥
 सोऽहं पापी गुरोस्तस्य निमित्तं कोपशापयोः ।
 तद्यात्मानं न शोचामि यथा पापं कृतं गुरोः ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वा प्रशान्तमनलं नूनं शप्स्यति मां गुरुः ।
 अथवा पावकः क्रुद्धस्तथावीर्यो हि स द्विजः ॥ २३ ॥
 यस्य प्रभावाद्धिभ्यन्ती देवास्तिष्ठन्ति शासने ।
 कृतागसं स मां युक्त्या कया नाधर्षयिष्यति ॥ २४ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

बहुवैवं विचिन्त्यासौ भीतस्तस्य सदा गुरोः ।
 ययौ मतिमतां श्रेष्ठः शरणं जातवेदसम् ॥ २५ ॥
 स चकार तदा स्तोत्रं सप्तार्चैर्यतमानसः ।
 स चैकचित्तो मेदिन्यां न्यस्तजानुः कृताञ्जलिः ॥ २६ ॥
 शान्तिरुवाच ।

श्रीं नमः सर्वभूतानां साधनाय महात्मने ।

एकद्विपञ्चधिष्ठाय राजसूये षडात्मने ॥ २७ ॥
 नमः समस्तदेवानां वृत्तिदाय सुवर्चसे ।
 शुक्ररूपाय जगतामशेषाणां स्थितिप्रदः ॥ २८ ॥
 त्वं मुखं सर्वदेवानां त्वयात्तुं भगवान् हविः ।
 प्रीणयत्यखिलान्देवान् त्वत्प्राणाः सर्वदेवताः ॥ २९ ॥
 हुतं हविस्त्वय्यमलमेघत्वमुपगच्छति ।
 ततश्च जलरूपेण परिणाममुपैति यत् ॥ ३० ॥
 तेनाखिलीषधीजन्म भवत्यनिलसारथे ।
 ओषधीभिरशेषाभिः सुखं जीवन्ति जन्तवः ॥ ३१ ॥
 वितन्वते नरा यज्ञान् त्वत्सृष्टास्त्रोषधीषु च ।
 यज्ञैर्देवास्तथा दैत्यास्तद्वद्रक्षांसि पावक ! ॥ ३२ ॥
 आप्याय्यन्ते च ते यज्ञास्त्वदाधारा हुताशन ! ।
 अतः सर्वस्य योनिस्त्वं वक्त्रे ! सर्वमग्रस्तथा ॥ ३३ ॥
 देवता दानवा यक्षा दैत्या गन्धर्व्वराक्षसाः ।
 मानुषाः पशवो वृक्षा मृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ३४ ॥
 आप्याय्यन्ते त्वया सर्वे संवर्ध्यन्ते च पावक ! ।
 त्वत्त एवोद्भवं यान्ति त्वय्यन्ते च तथा लयम् ॥ ३५ ॥
 अपः सृजसि देव ! त्वं त्वमर्त्सि पुनरेव ताः ।
 पच्यमानास्त्वया ताश्च प्राणिनां पुष्टिकारणम् ॥ ३६ ॥
 देवेषु तेजोरूपेण कान्त्या सिद्धेष्ववस्थितः ।
 विषरूपेण नागेषु वायुरूपः पतत्रिषु ॥ ३७ ॥
 मनुजेषु भवान् क्रोधो मोहः पक्षिमृगादिषु ।
 अवष्टम्भोऽसि तरुषु काठिन्यं त्वं महीं प्रति ॥ ३८ ॥
 जले द्रवः त्वं भगवान् जवरूपी तथाऽनिले ।

व्यापित्वेन तयैवाग्ने ! नभस्यात्मा व्यवस्थितः ॥ ३८ ॥

त्वमग्ने ! सर्वभूतानामन्तश्चरसि पालयन् ।

त्वामेकवाहुः कवयस्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ॥ ४० ॥

त्वामटवा कल्पयित्वा यज्ञमाद्यमकल्पयन् ।

त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः ॥ ४१ ॥

त्वानृते हि जगत्सर्वं सद्यो नश्येदुताशन ! ।

तुभ्यं कृत्वा द्विजः पूजां स्वकर्मविहितां गतिम् ॥ ४२ ॥

प्रयाति ह्य्यकव्याद्यैः स्वधास्वाहाभ्युदीरणात् ।

परिणामात्मावीर्या हि प्राणिनाममरार्चित ! ॥ ४३ ॥

दहन्ति सर्वभूतानि ततो निष्क्रम्य हेतयः ।

जातवेदस्त्वैवेयं विश्वासृष्टिर्महाद्युते ! ॥ ४४ ॥

तवैव वैदिकं कर्म सर्वभूतात्मकं जगत् ।

नमस्तेऽनलं पिष्ट्वाद्य ! नमस्तेऽस्तु हुताशन ! ॥ ४५ ॥

पावकाद्य नमस्तेऽस्तु नमस्ते ह्य्यवाहन ।

त्वमेव मुक्तपीतानां पाचनाद्विष्णुपावकः ॥ ४६ ॥

शस्यानां पाककर्त्ता त्वं पोष्टा त्वं जगतस्तया ।

त्वमेव भेषस्त्रं वायुरूचं वीजं शस्यहेतुकम् ॥ ४७ ॥

पोषाय सर्वभूतानां भूतभव्यभवी ह्यसि ।

त्वं ज्योतिः सर्वभूतेषु त्वमादित्यो विभावसुः ॥ ४८ ॥

त्वमहस्वं तथा रालिरुभे सन्त्ये तथा भवान् ।

हिरण्यरितास्त्वं वङ्गे ! हिरण्योद्भवकारणम् ॥ ४९ ॥

हिरण्यगर्भश्च भवान् हिरण्यसदृशप्रभः ।

त्वं सुहृत्तं चणश्च त्वं त्वं त्रुष्टिस्त्वं तथा लवः ॥ ५० ॥

कलाकाष्ठानिभेषादिरूपेणासि ज गत्प्रभो ! ।

त्वमेतद्रखिलं कालः परिणामात्मको भवान् ॥ ५१ ॥
 या जिह्वा भवतः काली कालनिष्ठाकरी प्रभो ! ।
 भयान्नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५२ ॥
 कराली वाम या जिह्वा महाप्रलयकारणम् ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५३ ॥
 मनोजवा च या जिह्वा लपिमा गुणलक्षणा ।
 तया न पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५४ ॥
 करोति कामं भूतेभ्यो या ते जिह्वा सुलोहिता ।
 तया न पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५५ ॥
 सधूम्रवर्णा या जिह्वा प्राणिनां रोगदायिका ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५६ ॥
 स्फुलिङ्गिनी च या जिह्वा दतः सकलपुङ्गवा ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५७ ॥
 या ते विख्या सदा जिह्वा प्राणिनां गर्भदायिनी ।
 तया नः पाहि पापेभ्य ऐहिकाच्च महाभयात् ॥ ५८ ॥
 पिङ्गाच्च लोहितशीव कृष्णवर्णं वृतासन ।
 त्राहि मां सर्वदोषेभ्यः संसारादुद्धरे ह माम् ॥ ५९ ॥
 प्रसीद दह्ने ! सप्तार्चिः कृशानो हव्यवाहन ! ।
 अग्निपावकशुक्लादिनासाष्टनिर्द्धारितः ॥ ६० ॥
 अग्ने ऽग्रे सर्वभूतानां सनुद्धृत विभावसां ! ।
 प्रसीद हव्यवाहाख्य अग्निष्टुत मया प्रय ॥ ६१ ॥
 त्वमक्षयो वज्रिरेवित्यरूपः
 ससृष्टिमाम् दुष्प्रहसं विदित्वा ।
 त्वमव्ययं भीममशेषलायं

समूर्तको हन्त्यथवातिवीर्यः ॥ ६२ ॥

त्वगुत्तमं सत्त्वमशेषसत्त्व-

हृत्पुण्डरीकस्वमनन्तमीद्यम् ।

त्वया ततं विश्वमिदं चराचरं

हुताशनैको बहुधा त्वमत्र ॥ ६३ ॥

त्वसञ्जयः सगिरिवना वसुन्धरा

नभः ससीमार्कमहर्दिवाखिलम् ।

महोदधैर्जठरगतश्च वाडयो

भवान् विभूत्या परया करि स्थितः ॥ ६४ ॥

हुताशनस्त्वमिति सदासिपूज्यथै

महाक्रती नियमपरैर्ऋषिभिः ।

अभिष्टुतः पिवसि च सोऽसमध्वरे

वपट्कतान्यपि च हवींषि भूतये ॥ ६५ ॥

त्वं विप्रैः सततमिहेहृदं फलार्थं

वेदाङ्गिष्वथ सकलेषु शीयसे त्वम् ।

त्वद्देतोर्वीजनपरायणा द्विजेन्द्रा

वेदाङ्गाव्यधिगतयन्ति सर्वकाले ॥ ६६ ॥

त्वं ब्रह्मा यजनपरस्त्वथैव विशु-

भूतैः सुरपतिरथैसा जलैः ।

सूर्येन्दू सकाशसुरासुराश्च हन्तैः

सन्तोषप्राभिन्नतफलान्यथाप्नुवन्ति ॥ ६७ ॥

अर्चिभिः परममहोपप्राप्तं

संसृष्टं तव शुचि जायते सत्त्वम् ।

ज्ञानानां परममतीव भङ्गदा सत्

सन्ध्यायां मुनिभिरतीव सेव्यसे तत् ॥ ६८ ॥

प्रसीद वङ्गे ! शुचिनामधेय

प्रसीद वायो विमलातिदोषे !

प्रसीद मे पावक ! वैद्युताद्य-

प्रसीद हव्याग्न ! पाहि मां त्वम् ॥ ६९ ॥

यत्ते वङ्गे ! गिवं रूपं ये च ते सप्तहेतवः !

तैः पाहि नः सुता देव ! पिता पुत्रमिवात्मजम् ॥७०॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अग्निस्तोत्रं नाम ॥ ६९ ॥

शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सुतस्ततस्तेन भगवान् हव्यवाहनः ।

ज्वालामालावृतस्तत्र तस्यासौदग्रतो मुने ! ॥ १ ॥

देवो विभावसुः प्रीतस्त्रात्रिणानेन वै द्विज ! ।

तं शान्तिमाह प्रणतं मेघगम्भीरवागथ ॥ २ ॥

अग्निरुवाच ।

परितुष्टोऽस्मि ते विप्र ! भक्त्या या ते स्तुतिः कृता ।

वरं ददामि भवते प्रार्थ्यतां यत्तवेप्सितम् ॥ ३ ॥

शान्तिरुवाच ।

भगवन् ! कृतकृत्योऽस्मि यत्त्वां पश्यामि रूपिणम् ।

तथांषि भक्तिनम्रस्य भवता श्रूयतां मम ॥ ४ ॥
 भ्रातृयज्ञं गतो देव ! ममाचार्यी निजाश्रमात् ।
 आगतश्चाश्रमं विध्यं त्वत्सनाथं स पश्यतु ॥ ५ ॥
 ममापराधात् सन्त्यक्तं विध्यं यत्ते विभावसी ! ।
 तत्त्वयाधिष्ठितं सोऽद्य पूर्ववत् पश्यतां द्विजः ॥ ६ ॥
 तथान्यदपि मे देव ! प्रसादं कुर्वषे यदि ।
 पुत्रो विशिष्टो भवतु तदपुत्रस्य मे गुरोः ॥ ७ ॥
 यथा च मैत्रीं तनये स कारप्रति मे गुरुः ।
 तथा समस्तसत्त्वेषु भवत्वस्य मनो मृदु ॥ ८ ॥
 पश्यतां स्तोत्रप्रते येन प्रीतिं यातोऽसि मेऽव्यय ! ।
 स्तोत्रेण तस्य वरदो भवेद्या मत्प्रसादितः ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य तमाह द्विजसत्तमम् ।
 स्तोत्रेणाराधितो भूयो गुरुभक्त्या च पावकः ॥ १० ॥

अग्निर्वाच ।

गुरोरर्थे यती ब्रह्मन् ! याचितं ते वरद्वयम् ।
 नात्मार्यं तेन मे प्रीतिस्त्वयप्रतीव महामुने ! ॥ ११ ॥
 भविष्यत्येतदखिलं गुरोर्यत् प्रार्थितं त्वया ।
 मैत्री समस्तभूतेषु पुत्रस्यास्य भविष्यति ॥ १२ ॥
 मन्वन्तश्छधिपः पुत्रो भौत्यो नाम भविष्यति ।
 महाबली महावीर्यी महाप्राज्ञो गुरुस्तव ॥ १३ ॥
 अनेन यद्य स्तोत्रेण स्तोष्यते मां समाहितः ।
 तस्याभिलषितं सर्वं पुण्यज्ञास्य भविष्यति ॥ १४ ॥
 यज्ञेषु पर्वकालेषु तीर्थे ज्याहोमकर्मसु ।

धर्माय पठतामेतन्मम पुष्टिकरं परम् ॥ १५ ॥
 अहोरात्रकृतं पापं श्रुतमेतत् सकृत् द्विज ! ।
 नागयिष्यत्यसन्दिग्धं मम तुष्टिकरं परम् ॥ १६ ॥
 अहोमकालदोषादीन्नयोग्यैरपि तत्कृतैः ।
 ये दोषास्तानिदं सद्यः शमयिष्यति संश्रुतम् ॥ १७ ॥
 पौर्णमास्याममावस्यां पर्वस्वन्येषु प्रस्तवः ।
 ममैष संश्रुतो मत्तैर्भविता पापनाशनः ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा भगवानग्निः पश्यतस्तस्य वै मुने ! ।
 बभूवादर्शनः सद्यो दीपस्थो निर्वृती तथा ॥ १९ ॥
 स च शान्तिर्गते वङ्गौ परितुष्टेन चेतसा ।
 हर्षरोमाञ्चिततनुः प्रविवेशाश्रमं गुरोः ॥ २० ॥
 जाज्वल्यमानं तत्रासी गुरुधिष्ये हुताशनम् ।
 ददर्श पूर्ववत् प्राप ततः स परमां मुदम् ॥ २१ ॥
 एतन्निन्नन्तरे सोऽपि गुरुस्तस्य महात्मनः ।
 भ्रातुर्यवौयसो यज्ञादाजगाम स्वमाश्रमम् ॥ २२ ॥
 तस्याग्रतश्च शिष्योऽसौ चक्रे पादाभिवन्दनम् ।
 गृहीतासनपूजश्च तमाह स तदा गुरुः ॥ २३ ॥
 वत्सातिहादं त्वयि मे तथान्येषु च जन्तुषु ।
 न वेद्मि किमिदं त्वञ्चेद्वत्सैतत् कथयाशु मे ॥ २४ ॥
 ततः स शान्तिस्तत्सर्वमाचार्याय महामुने ! ।
 अग्निनाशादिकं विप्रः समाचष्टे यथातथम् ॥ २५ ॥
 तच्छ्रुत्वा स परिष्वज्य श्रेहाद्रंनयनो गुरुः ।
 शिष्याय प्रददौ वेदान् साङ्गोपाङ्गान् महामुने ! ॥ २६ ॥

भौत्यो नाम मनुस्तस्य पुत्रो भूतेरजायत ।
 तस्य मन्वन्तरे देवानृषीन् भूपांश्च मे शृणु ॥ २७ ॥
 भविष्यस्य भविष्यांस्तु गदतो मम विस्तरात् ।
 देवेन्द्रो यस्य भविता तस्य विख्यातकर्मणः ॥ २८ ॥
 चाक्षुषाश्च कनिष्ठाश्च पवित्रा स्त्राजिरास्तथा ।
 धाराह्वलाश्च इत्येते पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ २९ ॥
 शुचिरिन्द्ररुदा तेषां त्रिदशानां भविष्यति ।
 महाबलो महावीर्यः सर्वैरिन्द्रगुरुर्युतः ॥ ३० ॥
 अग्नीध्रश्चाग्निवाहुश्च शुचिर्भुक्तोऽथ माधवः ।
 शुक्रोऽजितश्च सप्तैते तदा सप्तर्षयः स्मृताः ॥ ३१ ॥
 गुरुर्गभीरो ब्रह्मश्च भरतोऽनुग्रहस्तथा ।
 स्त्रीमानी च प्रतीरश्च विष्णुः संक्रन्दनस्तथा ॥ ३२ ॥
 तेजस्वी सुवल्क्ष्येव भौत्यस्यैते मनोः सुताः ।
 चतुर्दश जयैतत्ते मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ ३३ ॥
 श्रुत्वा मन्वन्तराणोत्थं क्रमेण मुनिमत्तम ! ।
 पुण्यमाप्नोति मनुजस्तथा ज्ञीणाञ्च सन्ततिम् ॥ ३४ ॥
 श्रुत्वा मन्वन्तरं पूर्वं धर्ममाप्नोति मानवः ।
 स्वागोत्रघ्नस्य श्रवणात् सर्वकामानवाप्नुते ॥ ३५ ॥
 श्रौतमेधमाप्नोति ज्ञानञ्चाप्नोति तामसे ।
 रैवते च श्रुते बुद्धिं सुरूपां विन्दते स्तियम् ॥ ३६ ॥
 आरोग्यञ्चाक्षुषे पुंसां श्रुते वैवस्वते बलम् ।
 गुणघत्पुत्रभौदन्तु सूर्यसावर्णिके श्रुते ॥ ३७ ॥
 माहात्म्यं ब्रह्मासावर्णे धर्मसावर्णिके शुभम् ।
 मतिमाप्नोति मनुजो रुद्रसावर्णिके जयम् ॥ ३८ ॥

ज्ञातिश्रेष्ठो गुणैर्युक्तो दक्षसावर्णिके श्रुते ।
 निशातयत्परिवलं रौच्यं श्रुत्वा नरोत्तम ! ॥ ३९ ॥
 देवप्रसादमाप्नोति भौत्ये मन्वन्तरे श्रुते ।
 तथाग्निहोत्रं पुत्रांश्च गुणयुक्तानवाप्नुते ॥ ४० ॥
 सर्वाण्यनुक्रमाद्यश्च शृणोति मुनिसत्तम ! ।
 मन्वन्तराणि तस्यापि श्रूयतां फलमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 तत्र देवानृषीभिन्द्रान्मनूस्तत्तनयानृषान् ।
 वंशांश्च श्रुत्वा सर्वेभ्यः पापेभ्यो विप्रमुच्यते ॥ ४२ ॥
 देवर्षीन्द्रनृपाद्यान्धे ये तन्मन्वन्तराधिपाः ।
 ते प्रीयन्ते तथा प्रीताः प्रयच्छन्ति शुभां मतिम् ॥ ४३ ॥
 ततः शुभां मतिं प्राप्य कृत्वा कर्म तथा शुभम् ।
 शुभां गतिमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ॥ ४४ ॥
 सर्वे स्युर्ऋतवः क्षेम्याः सर्वे सौम्यास्तथा ग्रहाः ।
 भवन्त्यसंग्रयं श्रुत्वा क्रमान्मन्वन्तरस्थितिम् ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे चतुर्दश मन्वन्तराणि समाप्तानि ॥ १०० ॥

एकाधिकशततमोऽध्यायः ।

कौटुम्बिरुवाच ।

भगवन् ! कथिता सख्यक्त्वया मन्वन्तरस्थितिः ।
 क्रमाद्विस्तरतस्वत्तो मया चैवावधारिता ॥ १ ॥

ब्रह्मायमखिलं वंशं भूभुजां द्विजसत्तम ! ।

श्रोतुं ममेच्छतः सम्यक् भगवन् ! प्रव्रवीहि मे ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच

शृणु वत्स ! नृपाणां त्वमशेषाणां समुद्भवम् ।

चरितञ्च जगन्मूलमादौ कृत्वा प्रजापतिम् ॥ ३ ॥

अयं हि वंशो भूपालैरनेकक्रतुकर्तृभिः ।

संग्रामजिद्धिर्धर्मज्ञैः शतसंख्यैरलंकृतः ॥ ४ ॥

श्रुत्वा चैषां नरेन्द्राणां चरितानि मद्यात्मनाम् ।

उत्पत्तयश्च पुरुषः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५ ॥

मनुर्यत्र तथेत्याक् रणवन्द्यो भगौरथः ।

अन्धे च शतगो भूपाः सम्यक् पालितभूमयः ॥ ६ ॥

धर्मज्ञा यज्विनः शूराः सम्यक् परसवेदिनः ।

श्रुते तस्मिन् पुमाद् वंशे पापीवादिप्रमुच्यते ॥ ७ ॥

तदयं श्रूयतां वंशो यतो वंशः सदृस्त्रयः ।

भिव्यन्ते मनुजेन्द्राणामदरोहा यथा वटात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा प्रजापतिः पूर्वं सिष्टंशुर्वि विधाः प्रजाः ।

अङ्गुष्ठादक्षिणाद्दक्षिणं जदुद्विजसत्तम ! ॥ ९ ॥

वामाङ्गुष्ठाच्च तत्पत्नीं जगत्सूतिकृती विभुः ।

ससर्ज भगवान् ब्रह्मा जगतां कारणं परम् ॥ १० ॥

अदितिस्तस्य दक्षस्य कन्याजायत शोभना ।

तस्याञ्च कश्यपो देवं मार्कण्डं सगजोजनत् ॥ ११ ॥

ब्रह्मा स्वरूपं जगत्कामशेषाणां वरप्रदम् ।

आदिमध्यान्तभूतञ्च सर्गस्थित्यन्तकर्मसु ॥ १२ ॥

यतोऽखिलमिदं दक्षिणशेषञ्च स्थितं द्विज ! ।

यत्स्वरूपं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ॥ १३ ॥
 यः सर्वभूतः सर्वात्मा परमात्मा सनातनः ॥
 अदित्यामभवद्भास्वान् पूर्वमारावितस्तथा ॥ १४ ॥

कौटुकिरुवाच ।

भगवन् ! श्रोतुमिच्छामि यत्स्वरूपं विवस्वतः ।
 यत्कारणञ्चादिदेवः सोऽभवत् कश्यपात्मजः ॥ १५ ॥
 यथा चाराधितो दिव्या सोऽदित्या कश्यपेन च ।
 आराधितेन चोक्तं वत्तेन देवेन भास्वता ॥ १६ ॥
 प्रभावञ्चावतीर्णस्य यथावन्मुनिसत्तम ! ।

भवता कथितं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विस्मया परमा विद्या ज्योतिर्भा शश्वती स्मृता ।
 कैवल्यं ज्ञानसाविर्भूः प्राकाम्यं संविदेव च ॥ १८ ॥
 बोधश्चावगतिश्चैव स्मृतिर्विज्ञानमेव च ।

इत्येतानीह रूपानि तस्य रूढस्य भास्वतः ॥ १९ ॥

श्रूयताञ्च महाभाग ! विस्तरानुदती मम ।

यत् पृथानभि रवेराविर्भावो यथाभवत् ॥ २० ॥

निष्प्रसेऽस्तिन्निरालोके सर्वतस्तमसाहते ।

वृहद्दण्डमभूदेकमवरं कारणं परम् ॥ २१ ॥

तद्विभेद् तदन्तःस्थो भगवान् प्रपितामहः ।

पद्मपोनिः स्वयं ब्रह्मा यः स्वष्टा जगतां प्रभुः ॥ २२ ॥

तन्मुखादोमिति महानभूच्छब्दो महासुने ! ।

ततो भूस्तु भुवस्तस्मात् ततश्च स्वरनन्तरम् ॥ २३ ॥

एता व्याहृतयस्त्रिस्तः स्वरूपं तद्विवस्वतः ।

श्रीमित्यस्मात् स्वरूपात्, सूक्ष्मरूपं रतेः परम् ॥ २४ ॥

ततो महरितिस्थूलं जनं स्थूलतरं ततः ।

ततस्तपस्ततः सत्यमिति मूर्त्ताणि सप्तधा ॥ २५ ॥

स्थितानि तस्य रूपाणि भवन्ति न भवन्ति च ।

स्वभावभावयोर्भावं यतो गच्छन्ति संशयम् ॥ २६ ॥

आद्यन्तं यत्परं सूक्ष्ममरूपं परमं स्थितम् ।

श्रीमित्युक्तं मया विप्र ! तत्परं ब्रह्म तद्वपुः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुकीर्तनं नाम ॥ १०१ ॥

द्व्यधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मादण्डादिभिन्नात्, ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।

ऋचो बभूवुः प्रथमं प्रथमाददान्मुने ! ॥ १ ॥

जवापुष्पानिभाः सदस्तेजोरूपास्तसहताः ।

पृथक् पृथग्विभिन्नाश्च रजोरूपवद्वास्ततः ॥ २ ॥

यजूंषि दक्षिणादक्तादनिरुद्धानि काञ्चनम् ।

यादृश्वर्णान्तथावर्णान्यसंहतिधराणि च ॥ ३ ॥

पशुमं यदिभोर्वक्त्रं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।

आविभूतानि सामानि ततश्छन्दांसि तान्यथ ॥ ४ ॥

अथर्वाणमशेषञ्च भृङ्गाञ्जनचयप्रभम् ।

द्यावद्वीरस्वरूपन्तदाभिचारिकशान्तिकम् ॥ ५ ॥

उत्तरात् प्रकटीभूतं वदनात्तस्य वेधसः ।
 सुखसत्त्वतमःप्रायं सौमप्रासौमप्रस्वरूपवत् ॥ ६ ॥
 ऋचो रजोगुणाः सत्त्वं यजुषाञ्च गुणा मुने ! ।
 तमोगुणानि सामानि तमःसत्त्वमथर्वसु ॥ ७ ॥
 एतानि ज्वलमानानि तेजसाऽप्रतिमेन वै ।
 पृथक् पृथगवस्थानं भाञ्जि पूर्वमिवाभवन् ॥ ८ ॥
 ततस्तदाद्यं यत् तेज ओमित्युक्त्वाभिश्चन्द्रप्रते ।
 तस्य स्वभावाद्यत्तेजस्तत् समावृत्य संस्थितम् ॥ ९ ॥
 यथा यजुर्मयस्तेजस्तद्वत् साम्नां महामुने ! ।
 एकत्वमुपयातानि परे तेजसि संश्रये ॥ १० ॥
 शान्तिकं पौष्टिकञ्चैव तथा चैवाभिचारिकम् ।
 ऋगादिषु लयं ब्रह्मन् ! त्रितयं त्रिष्वथागमत् ॥ ११ ॥
 ततो विश्वमिदं सद्यस्तमोनाशात् सुनिर्मलम् ।
 विभावनोयं विप्रर्षे ! तिर्यग्ूर्द्धमधस्तथा ॥ १२ ॥
 ततस्तन्मण्डलीभूतं छान्दसं तेज उत्तमम् ।
 परेण तेजसा ब्रह्मत्रिकत्वमुपयाति तत् ॥ १३ ॥
 आदित्यसंज्ञामगमदादावैव यतोऽभवत् ।
 विश्वस्यास्य महाभाग ! कारणञ्चाव्ययात्मकम् ॥ १४ ॥
 प्रातर्मध्यन्दिने चैव तथा चैवापराह्निके ।
 तयो तपति सा काले ऋग्यजुःसामसंज्ञिता ॥ १५ ॥
 ऋचस्तपन्ति पूर्वाह्णे मध्याह्णे च यजूंषि वै ॥
 सामानि चापराह्णे वै तपन्ति मुनिसत्तम ! ॥ १६ ॥
 शान्तिकं ऋतु पूर्वाह्णे यजुःश्वन्तरपौष्टिकम् ।
 विन्यस्तं साम्नि सायाह्णे आभिचारिकमन्ततः ॥ १७ ॥

मध्यन्दिनेऽपराह्णे च समे चैवाभिचारिकम् ।
 अपराह्णे पितृणान्तु साम्ना कार्याणि तानि वै ॥ १८ ॥
 विस्मृष्टौ ऋद्धयो ब्रह्मा स्थितो विष्णुर्यजुर्मयः ।
 रुद्रः साममयोऽन्ते च तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥ १९ ॥
 तदेवं भगवान् भास्वान् वेदात्मा वेदसंस्थितः ।
 वेदविद्याककथैव परः पुरुष उच्यते ॥ २० ॥
 स्वर्गस्थित्यन्तहेतुश्च रजःसत्त्वादिकान् बुणान् ।
 आश्रित्य ब्रह्मविष्णुादिसंज्ञान्भ्येति शाश्वतः ॥ २१ ॥
 देवैः इ देवैः स तु वेदमूर्त्ति-
 रमूर्त्तिराद्योऽखिलमर्त्यमूर्त्तिः ।
 विम्वाम्रयं ज्योतिरवेद्यधम्ना
 वेदान्तगम्यः परमः परिभ्रमः ॥ २२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयमाहात्म्ये ॥ १०२ ॥

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य मन्ताप्यमाने तु तेजसीर्द्वयधस्तथा ।
 सिसृक्षुश्चिन्तयामास ऋद्धयोनिः पितामहः ॥ १ ॥
 सृष्टिः कृतापि मे नाशं प्रयास्यत्वभित्तजसः ।
 भास्वतः सृष्टिसंहारस्थितिहेतोर्महात्मनः ॥ २ ॥

अप्राणाः प्राणिनः सर्वे आपः शुष्यन्ति तेजसा ।
 न चाभसा विना सृष्टिर्विश्वस्यास्य भविष्यति ॥ ३ ॥
 इति सच्चिन्म्य भगवान् स्तोत्रं भगवतो रवेः ।
 चकार तन्मयो भूत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नमस्ये यन्मयं सर्वमेतत्सर्वमयश्च यः ।
 विश्वमूर्तिः परं जज्ञीतिर्यत्तद्ग्रायन्ति योगिनः ॥ ५ ॥

य ऋक्षयो दी यजुषान्निधानं
 साम्नाञ्च यो योनिरचिन्म्यशक्तिः ।
 त्रयोमयो स्थूलतयाईमाता
 परस्वरूपी गुणपारयोग्यः ॥ ६ ॥
 तं सर्वहेतुं परसीद्वेद्य-
 मादी परजोतिरवङ्गिरूपम् ।
 स्थूलञ्च देवात्मतया नमस्ये
 भास्वन्तमाद्यं परमं परेभ्यः ॥ ७ ॥
 सृष्टिङ्करोमि यदहं तव शक्तिराया
 तत्प्रेरितो जलमहीपवनाग्निरूपाम् ।
 तद्देवताद्विषयां प्रणवाद्यशेषां
 नात्मेच्छया स्थितिलयावपि तद्देव ॥ ८ ॥
 वङ्गिस्त्वमेव जलशीषणतः पृथिव्याः
 सृष्टिङ्करोमि जगताञ्च तथाद्यपाकम् ।
 व्यापौ त्वमेव भगवन् ! गगनस्वरूपं
 त्वं पञ्चधा जगद्दिदं परिपासि विश्वम् ॥ ९ ॥
 यज्ञैर्दजन्ति परमात्मविदो भवन्तं

विष्णुस्वरूपमखिलेष्टिमयं विवस्वन् !

ध्यायन्ति चापि यतयो नियतात्मचित्ताः

सर्वेश्वरं परममात्मविमुक्तिकामाः ॥ १० ॥

नमस्ते देवरूपाय यज्ञरूपाय ते नमः ।

परब्रह्मस्वरूपाय चित्त्वमानाय योगिभिः ॥ ११ ॥

उपसंहर तेजोयत् तेजसः सहतिस्तव ।

सृष्टेर्विधाताय विभो ! सृष्टौ चाहं समुद्यतः ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं संसृती भास्वान् ब्रह्मणा सर्गकर्त्रिणा ।

उपसंहृतवांस्तेजः परं स्वल्पमधारयत् ॥ १३ ॥

चकार च ततः सृष्टिं जगतः पद्मसम्भवः ।

तथा तेषु महाभागः पूर्वकल्पान्तरेषु वै ॥ १४ ॥

देवासुरादीन् जत्तग्रांश्च पश्वादीन् हृत्तवीरुधः ।

ससर्ज पूर्ववद्ब्रह्मा नरकांश्च महामुने ! ॥ १५ ॥

इति श्रीम.मार्कण्डेयपुराणे आदित्यस्तनो नाम ॥ १०३ ॥

चतुरधिकशततमोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच ।

सृष्ट्वा जगदिदं ब्रह्मा प्रविभागमथाकरोत् ।

वर्णाश्रमसमुद्राद्विद्वीपानां पूर्ववद्यश्रम ॥ १ ॥

देवदैत्योरगादीनां रूपस्थानानि पूर्ववत् ।
 देवेभ्य एव भगवानकरोत् कमलोद्भवः ॥ २ ॥
 ब्रह्मणस्तनयो योऽभून्नरोचिरिति विश्रुतः ।
 कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् काश्यपो नाम नामतः ॥ ३ ॥
 दक्षस्य तनया ब्रह्मन् ! तस्य भार्यास्त्रयीदश ।
 बहवस्तत्सुताश्चासन् देवदैत्योरगादयः ॥ ४ ॥
 अदितिर्जनयानास देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ।
 दैत्यान् दितिर्दनुश्चीगान् दानवानुत्सुकमान् ॥ ५ ॥
 गरुडारणी च विनता यक्षरक्षांसि वै खसा ।
 कद्रुः सुषाव नागांश्च गन्धर्वांश्च सुषुवे मुनिः ॥ ६ ॥
 क्रोधाया जज्ञिरे कुलत्रा रिश्यायाद्याप्सरोगणाः ।
 ऐरावतादीन्मातङ्गानिरा च सुषुवे द्विज ! ॥ ७ ॥
 ताम्रा च सुषुवे श्वेतीप्रमुखाः कल्पिका द्विज ! ।
 यासां प्रसूताः खगमाः श्वेनभासशुक्रादयः ॥ ८ ॥
 इलायाः पादपा जातः प्रधाद्यास्यतसां गणाः ।
 अदित्यां या समुत्पन्ना कश्यपश्चेति सस्ततिः ॥ ९ ॥
 तस्याश्च पुत्रद्वौहृत्त्रैः पौत्रद्वौहित्रिकादिभिः ।
 व्याप्तमेतज्जगत् स्यूधा तेषां ताम्राश्च वै मुनि ! ॥ १० ॥
 तेषां कश्यपपुत्राणां प्रधाना देवतागणाः ।
 सात्त्विका राजसास्त्रिते ताम्राश्च मुनि ! गणाः ॥ ११ ॥
 देवान् यज्ञभुजयन्ती तथा त्रिभुवनेश्वरान् ।
 ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठः परमिठी प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 तानबाधन्त सहिताः सपत्ना दैत्यहानवाः ।
 राक्षसाश्च तथा युद्धं तेषामासीत् सुदारुणम् ॥ १३ ॥

द्विभ्यं वर्षसहस्रन्तु पराजीयन्त देवताः ।
जयिनश्चाभवन् विप्र ! बलिनी दैत्यदानवाः ॥ १४ ॥
ततो निराकृतान् पुत्रान् दैतयैर्दानवैस्तथा ।
हृतत्रिभुवनान् दृष्ट्वा अदितिर्मुनिसत्तम ! ॥ १५ ॥
आच्छिन्नयज्ञभार्गाश्च शुचा संपीडिता भृशम् ।
आराधनाय सवितुः परं यत्नं प्रचक्रमे । १६ ।
एकाग्रानियताहारा परं नियममास्थिता ।
तुष्टाव तेजसां राशिं गगनस्थं दिवाकरम् । १७ ।

अदितिर्वाच ।

नमस्तुभ्यं परां सूक्ष्मां सौवर्णीं विभ्रते तनुम् ।
धाम धामवतामीश ! धाम्नामाधार शाश्वत ! ॥ १८ ॥
जगतामुपकाराय तथापस्तप गोपते ।
आददानस्य यद्रूपं तीव्रं तस्मै नमामग्रहम् ॥ १९ ॥
ग्रहीतुमष्टमासेन कालेनेन्दुमयं रसम् ।
विभ्रतस्तव यद्रूपमतितीव्रं नतास्मि तत् ॥ २० ॥
तमेव मुञ्चतः सर्वं रसं वै वर्षणाय यत् ।
रूपमाप्रायकं भास्वंस्तस्मै मेघाय ते नमः ॥ २१ ॥
वार्युर्त्सर्गविनिष्पन्नमशेषञ्चौषधीगणम् ।
पाकाय तव यद्रूपं भास्करं तं नमामग्रहम् ॥ २२ ॥
यच्च रूपं तवातीव हिमोत्सर्गादिशीतलम् ।
तत्कालशस्यपोषाय तरणे तस्य ते नमः ॥ २३ ॥
नातितीव्रं च यद्रूपं नातिशीतञ्च यत्तव ।
वसस्तर्त्तौ रवे सौम्यं तस्मै देव ! नमो नमः ॥ २४ ॥
आप्रायनमशेषाणां देवानाञ्च तथा परम्

पितृणाञ्च नमस्तस्मै शस्यानां पाकहेतवे ॥ २५ ॥
 यद्रूपं जीवनायैकं वीरुधाममृतात्मकम् ।
 पीयते देवपितृभिस्तस्मै सोमात्मने नमः ॥ २६ ॥
 आभ्रां यदर्करूपाभ्रां रूपं विश्वमयन्तव ।
 समेतमग्नीषोमाभ्रां नमस्तस्मै गणात्मने ॥ २७ ॥
 यद्रूपं ऋग्गुण्युःसाम्नामैक्येन तपते तव ।
 विश्वमेतत् त्रयीसंज्ञं नमस्तस्मै विभावसो ! ॥ २८ ॥
 यत्तु तस्मात् परं रूपं ओमित्युक्ताभिश्चिदितम् ।
 अस्थूलानन्तममलं नमस्तस्मै सदात्मने ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सा नियता देवी चक्रे स्तोत्रमहर्निशम् ।
 निराहारा विवस्वन्तमारिराधयिषुर्मुने ! ॥ ३० ॥
 ततः कालेन महता भगवांस्तपनोऽम्बरे ।
 प्रत्यक्षतामगादस्या दात्रायस्या द्विजोत्तम ! ॥ ३१ ॥
 सा ददर्श महाकूटं तेजसाऽम्बरमंश्रितम् ।
 भूमौ च संस्थितं भास्वत् ज्वालामालातिदुर्दृश्यम् ॥ ३२ ॥
 तं दृष्ट्वा सा तदा देवी साध्वसं परमङ्गता ।
 जगाद मे प्रसौदेति न त्वां पश्यामि गोपते ! ॥ ३३ ॥
 यथा दृष्टवती पूर्वमम्बरस्थं सुदुर्दृश्यम् ।
 निराहारा विवस्वन्तं तपन्तं तदनन्तरम् ॥ ३४ ॥
 सङ्घातं तेजसां तद्वादिह पश्यामि भूतले ।
 प्रसादं कुरु पश्येयं यद्रूपन्ति दिवाकर ! ॥
 भक्तानुकम्पक विभो ! भक्ताहं पाहि मे सुतान् ॥ ३५ ॥
 त्वं धाता विसृजसि विश्वमेतत्

त्वय्यन्ते लयमखिलं प्रयाति तत्त्वं
 त्वत्तोऽन्या न हि गतिरस्ति सर्वलोके ॥ ३६ ॥
 त्वं ब्रह्मा हरिरजसंज्ञितस्वमिन्द्रो
 वित्तेयः पितृपतिरम्बुपतिः समीरः ।
 सोमोऽग्निर्गगनमहो धरोऽग्निः
 किं स्तव्यं तव सकलात्मरूप धाम्नः ॥ ३७ ॥
 यज्ञेश त्वागनुदिनमात्मकर्मसक्ताः
 सुवन्तो विपिधपदैर्हिजा यजान्ति ।
 ध्यायन्तो विनियतवैतसो भवन्तं
 योगस्थाः परमपदं प्रयान्ति योगमूर्त्या ॥ ३८ ॥
 तपसि पचसि विज्वं पाप्मि भस्मीकरोषि
 प्रकटयसि समूखैर्द्वाद्दयस्यस्व गर्भैः ।
 सृजसि पुनरपि त्वं भावनास्त्रच्युतासु
 प्रणमितसरमत्यः पापकृद्भिस्त्वगमयः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे टिवाकरस्तुतिर्नाम ॥ १०४ ॥

प्रञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वतेजसस्तस्मादादिर्भूतो विभावसुः ।
 अट्टशत तदाद्रित्यस्तप्तताम्रो प्रमः प्रभुः ॥ १ ॥

अथ तां प्रणतां देवीं तस्य सन्दर्शनाद्भुने ! ।
 प्राह भास्वान् वृणुष्वेष्टं वरं मत्तो यमिच्छसि ॥ २ ॥
 प्रणता गिरसा सा च जानुपीडितमेदिनी ।
 प्रत्युवाच विवस्वन्तं वरदं समुपस्थितम् ॥ ३ ॥
 देव ! प्रसीद पुत्राणां कृतं त्रिभुवनं मम ।
 यज्ञभागाद्य दैत्यैश्च दानवैश्च बलाधिकैः ॥ ४ ॥
 तन्निमित्तप्रसादं त्वं कुरुष्व मम गोपते ! ।
 अग्नेन तेषां स्नाहृत्वं गत्वा नाशय तद्रिपून् ॥ ५ ॥
 यथा मे तनया भूयो यज्ञभागभुजः प्रभो ! ।
 भवेयुरधिपायैव त्रैलोक्यस्य दिवाकर ! ॥ ६ ॥
 तथानुकम्पा पुत्राणां सुप्रसन्नो रवे ! मम ।
 कुरु प्रपन्नार्त्तिहर स्थितिकर्त्ता त्वमुच्यते ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तामाह भगवान् भास्करो वारितस्करः ।
 प्रणतामदितिं विप्र ! प्रसादं सुमुखो विभुः ॥ ८ ॥
 सहस्राग्नेन ते गर्भं समूयाह्नमशेषतः ।
 त्वत्पुत्रशत्रून्हिते नाशयाम्प्रायुर्निर्वृताः ॥ ९ ॥
 इत्युक्त्वा भगवान् भास्वान् लङ्घानमुपागमत् ।
 निवृत्ता सापि तपसः संप्राप्ताखिलवाञ्छिता ॥ १० ॥
 ततो रश्मिसहस्रान्तु सौदुम्नाख्यो रवेः करः ।
 विप्रावतारं संचक्रे देवमातुरधीदरे ॥ ११ ॥
 कच्छचान्द्रायणादीनि सा च चक्रे समाहिता ।
 शुचिनो धारयामास दिव्यं गर्भमिति द्विज ! ॥ १२ ॥
 ततस्तां कश्यपः प्राह किञ्चित्कोपप्लुताक्षरम् ।

किम्मारयसि गर्भाण्डमिति नित्योपवासिनी ॥ १३ ॥

सा च तं प्राह गर्भाण्डमेतत् पश्यसि कोपन ! ।

न मारितं विपक्षाणां मृत्यवे तद्भविष्यति ॥ १४ ॥

मार्त्तण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा तं तदा गर्भे सुत्ससर्ज सुरावनिः ।

जाज्वल्यमानन्तेजोभिः पत्युर्वचनकोपिता ॥ १५ ॥

तं दृष्ट्वा कश्यपो गर्भमुद्यद्वास्करवर्द्धसम् ।

तुष्टाव प्रणतो भूत्वा ऋग्भिराद्याभिरादरात् ॥ १६ ॥

संस्तूयमानः स तदा गर्भाण्डात् प्रकटोऽभवत् ।

पद्मपत्रसवर्णाभस्तिजसा व्याप्तदिङ्मुखः ॥ १७ ॥

अथान्तरीक्षादाभास्य कश्यपं मुनिमत्तमम् ।

सतोदमेघगम्भीरवागुवाचाशरीरिणी ॥ १८ ॥

मारितं ते यतः प्रोक्तमेतद्दण्डं त्वया मुने !

तस्मान्मुने ! सुतस्तेऽयं मार्त्तण्डाख्यो भविष्यति ॥ १९ ॥

सूर्याधिकारञ्च विभुर्जगत्प्रेष करिष्यति ।

हनिष्यत्यसुरांश्चायं यद्भग्नभागहरानरीन् ॥ २० ॥

देवा निशस्येति वचो गगनात्समुपागमन् ।

प्रहर्षमतुलं याता दानवाश्च हृतीजसः ॥ २१ ॥

ततो युहाय दैतेयानाजुहाव शतक्रतुः ।

सह देवैर्मुदा युक्त्वा दानवाश्च समभ्ययुः ॥ २२ ॥

तेषां युद्धमभूद्दीप्तं देवानामसुरैः सह ।

शस्त्रांश्च दीप्तिसंदीप्तं समस्तभुवनान्तरम् ॥ २३ ॥

तस्मिन् युद्धे भगवता मार्त्तण्डेन निरीक्षिताः ।

तेजसा दह्यमानास्ते भस्मीभूता महासुराः ॥ २४ ॥

ततः प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे दिवोकसः ।
 तुष्टुवुस्तेजसां योनिं मार्तण्डमदितिन्तथा ॥ २५ ॥
 स्वाधिकारांस्तथा प्राप्ता यज्ञभागांश्च पूर्ववत् ।
 भगवानपि मार्तण्डः स्वाधिकारमथाकरोत् ॥ २६ ॥
 कदम्बपुष्पवद्भास्वानधश्चोर्ध्वं च रश्मिभिः ।
 हृत्ताग्निपिण्डसदृशो दध्ने नातिस्फुरद्वपुः ॥ २७ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्तण्डोत्पत्तिर्नाम ॥ १०५ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ तस्मै ददौ कन्यां संज्ञां नाम विवस्वते ।
 प्रसाद्य प्रणतो भूत्वा विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥ १ ॥
 वैवस्वतस्तु सन्भूतो मनुस्तस्यां विवस्वतः ।
 पूर्वमेव तथा ख्यातं तत्स्वरूपं विशिषतः ॥ २ ॥
 त्रीण्यपत्यान्धसौ तस्यां जनयामास गोपतिः ।
 द्वौ पुत्रौ सुमहाभागी कन्याञ्च यमुनां सुने ! ॥ ३ ॥
 मनुर्वैवस्वतो ज्येष्ठः यादृदेवः प्रजापतिः ।
 ततो यमो यमी चैव यमलौ संबभूवतुः ॥ ४ ॥
 यत्ते जोऽभ्यधिकन्तस्य मार्तण्डस्य विवस्वतः ।
 तेनातितापयामास त्रीन् लोकान् सचराचरान् ॥ ५ ॥

शोलाकारन्तु तं दृष्ट्वा संज्ञा रूपं विवस्वतः ।

असहन्ती महत्तेजः स्वच्छायां प्रेक्ष्य साऽब्रवीत् ॥ ६ ॥

संज्ञीवाच ।

अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः ।

निर्विकारं त्वयाप्यत्र स्थियं मच्छाशनाच्छुभे ॥ ७ ॥

इमौ च बालकौ मह्यं कन्या च वरवर्णिनी ।

सम्भाव्यौ नैव चाख्येयमिदम्भगवते त्वया ॥ ८ ॥

छायीवाच ।

आकेशग्रहणाद्देवि ! आशापान्नैव कर्हिचित् ।

आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गम्यतां यत्र वाञ्छितम् ॥९॥

इत्युक्त्वा छायया संज्ञा जगाम पितृमन्दिरम् ।

तत्रावसत् पितुर्गृहे कञ्चित्कालं शुभेक्षणा ॥ १० ॥

भर्तुः समीपं याहीति पितृोक्त्वा सा पुनः पुनः ।

अमच्छद्दवा भूत्वा कुरुन् विप्रोत्तरांस्ततः ॥ ११ ॥

तत्र तपे तपः साध्वी निराहारा महामुने ! ।

पितुः समीपं यातायाः संज्ञाया वाक्यतत्परा ॥ १२ ॥

तद्रूपधारिणी छायया भास्करं समुपस्थिता ।

तस्याच्च भगवान् सूर्यः संज्ञायामिति चिन्तयन् ॥१३॥

तथैव जनयामास द्वौ सुतौ कन्यकां तथा ।

पूर्वजस्य मनोमुत्तरः सावर्णिस्तेन सोऽभवत् ॥ १४ ॥

यस्तयोः प्रथमं जातः पुत्रयोर्द्विजसत्तम ! ।

द्वितीयो योऽभवच्चान्यः स ग्रहीऽभूच्छनैश्वरः ॥ १५ ॥

कन्याभूत्तपती या तां वव्रे संवरणो नृपः ।

संज्ञा तु पार्थिवी तेषामात्मजानां यथाऽकरोत् ॥ १६ ॥

स्नेहान्न पूर्वजातानां तथा कृतवती सती ।
 मनुस्तत्क्षान्तवांस्तस्या यमश्चास्या न चक्षमे ॥ १७ ॥
 बहुशो याच्यमानस्तु पितुः पत्न्या सुदुःखितः ।
 स वै कोपाच्च बालग्राच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥ १८ ॥
 पदा सन्तर्जयामास ह्यायासंज्ञां यमो मुने ! ।
 ततः शशाप च यमं संज्ञा सामर्षिणी भृशम् ॥ १९ ॥

ह्यायीवाच ।

पदा तर्जयसे यस्मात् पितृभार्यां गरीयसीम् ।
 तस्मात्तवैव चरणः पतिष्यति न संशयः ॥ २० ॥
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ।
 मनुना सह धर्मात्मा सर्वं पित्रे न्यवेदयत् ॥ २१ ॥

यम उवाच ।

स्नेहेन तुल्यमस्मासु माता देव ! न वर्तते ।
 विसृज्य न्यायसोऽप्यस्मान् कनीयांसौ बुभूषति ॥ २२ ॥
 तस्यां मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
 बालग्राहा यदि वा मोहात्तद्भवान् चन्तुमर्हति ॥ २३ ॥
 शप्तोऽहं तात ! कोपेन जनन्या तनयो यतः ।
 ततो नमस्ये जननीं इमां घै तपतां वर ! ॥ २४ ॥
 विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा पितः ! ।
 पादस्ते पततां पुत्र ! कथमेतत् प्रवक्ष्यति ॥ २५ ॥
 तव प्रसादाच्चरणो न पतेद्भगवान् यथा ।
 मातृशापादयं मेऽद्य तथा चिन्तय गोपते ! ॥ २६ ॥

रविरुवाच ।

असंशयमिदं पुत्र ! भविष्यत्यत्र कारणम् ।

येन त्वामाविशत् क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥२७॥
 सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते ।
 न तु मात्राभिश्चानां क्वचिच्छापनिवर्तनम् ॥ २८ ॥
 न शक्यमेतन्निध्या तु कर्तुं मानुर्वचस्तव ।
 किञ्चित्तव विधास्यामि पुत्रसेवादानुग्रहम् ॥ २९ ॥
 क्षमयो मांसमादाय प्रयास्यन्ति महीतलम् ।
 कृतं तस्या ववः मत्वं त्वञ्च त्रातो भविष्यसि ॥३०॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आदित्यस्त्वब्रवीच्छायां किमग्रं तनयेषु वै ।
 तुल्येष्वप्यधिकः स्नेह एकत्र क्रियते त्वया ॥ ३१ ॥
 ननं नैषां त्वं जननी संज्ञा कापि त्वमागता ।
 विगुणेष्वप्यपत्येषु कथं माता शपेत् सुतम् ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सा तत् परिहरन्ती च नाचचक्षे विवस्वतः ।
 स चात्मानं समाधाय मुक्तस्तत्त्वमपश्यत ॥ ३३ ॥
 तं शप्तुमुद्यतं दृष्ट्वा क्वायासंज्ञा दिवस्सतिम् ।
 भयेन कम्पती ब्रह्मन् ! यथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ ३४ ॥
 विवस्वांसु ततः क्रुहः श्रुत्वा शशुरमभ्यगात् ।
 स चापि तं यथाऽन्याथमर्चयित्वा दिवाकरम् ॥
 निर्दग्धुकामं रोपेण सान्त्वयासास सुव्रतः ॥ ३५ ॥

विश्वकर्मावाच ।

तवाप्तितेजसा व्याप्तमिदं रूपं रुद्रुःसहम् ।
 असहन्ती ततः संज्ञा वने चरति वै तपः ॥ ३६ ॥
 द्रक्ष्यते तां भवानद्य स्वभार्यां शुभचारिणीम् ।

रूपार्थं भवतोऽरख्ये चरन्तीं सुमहत्तमः ॥ ३७ ॥
 स्मृतं मे ब्रह्मणी वाक्यं यदि ते देव ! रोचते ।
 रूपं निवर्तयाम्येतत् तव कान्तं दिवस्यते ! ॥३८॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यतो हि भास्वतो रूपं प्रागासीत् परिमण्डलम् ।
 ततस्तयेति तं प्राह त्वष्टारं भगवान् रविः ॥ ३९ ॥
 विश्वकर्मा त्वनुज्ञातः शाकहीपे विवस्वतः ।
 भ्रमिमारीप्य तत्तेजःशातनाथोपचक्रमे ॥ ४० ॥
 म्रमताऽशेषजगतां नाभिभूतेन भास्वता ।
 समुद्राद्रिवनीपेता सारुराह मही नभः ॥ ४१ ॥
 गगनञ्चाखिलं ब्रह्मन् ! सचन्द्रग्रहतारकम् ।
 अधो गतं महाभाग ! बभूवाक्षिप्तमाकुलम् ॥ ४२ ॥
 विक्षिप्तसलिलाः सर्वे बभूवुश्च तथाक्षिपः ।
 व्यभिद्यन्त महाशैलाः शीर्णसानुनिबन्धनाः ॥ ४३ ॥
 ध्रुवाधाराख्यश्रेष्ठांश्च धिञ्चानि मुनिसत्तम ! ।
 चुटप्रद्वलिनिबन्धानि अधो जग्मुः सहस्रशः ॥ ४४ ॥
 वेगभ्रमणसंजातवः युधिष्ठाः समन्ततः ।
 व्यशीर्यन्त मधामेधा क्षीररावविचारिणः ॥ ४५ ॥
 भास्वदभ्रमणविभ्रान्तं भूयप्राकाशरसातलम् ।
 जगदाकुलमत्यर्थं तदासोन्मुनिसत्तम ! ॥ ४६ ॥
 त्रैलोक्ये सकले विप्र ! म्रमयाणि सुरर्षयः ।
 देवाश्च ब्रह्मणा शर्वं भास्वन्तमभितुष्टुवुः ॥ ४७ ॥
 आदिदेवीऽपि देवानां ज्ञातमेतत् स्वरूपतः ।
 स्वर्गस्थित्यन्तकालेषु त्रिधा भेदेन तिष्ठसि ॥ ४८ ॥

स्वस्ति तेऽस्तु जगन्नाथ ! घर्मवर्षाद्विमाकर ! ।
 जुषस्व शान्तिं लोकानां देवदेव ! दिवाकर ! ॥ ४६ ॥
 इन्द्रश्चागत्य तं देवं लिख्यमानं यथाऽस्तुवत् ।
 जय देव ! जगदपिन् ! जयाशेष जगत्पते ! ॥५०॥
 ऋषयश्च ततः सप्त वशिष्ठात्रिपुरीगमाः ।
 तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः स्वस्तिस्वस्तीतिवादिनः ॥ ५१ ॥
 वेदीक्ताभिरथाग्रभिर्बालिखित्याश्च तुष्टुवुः ।
 भास्वन्तं ऋग्भिराथाभि लिख्यमानं मुदा युताः ॥५२॥
 त्वं नाथ ! मोक्षिणां मोक्षो ध्येयस्त्वं ध्यानानां परः ।
 त्वं गतिः सर्वभूतानां कर्मकारण्डेऽपि वर्तताम् ॥५३॥
 शं प्रजाभ्योऽस्तु देवेश ! शन्नोऽस्तु जगतात्पते ! ।
 शन्नोऽस्तु द्विपदे नित्यं शन्नश्चास्तु चतुष्पदे ॥ ५४ ॥
 ततो विद्याधरगणा यत्नराक्षसपन्नगाः ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे गिरीभिः प्रणता रविम् ॥ ५५ ॥
 जचुरेवंविधा वा वी मनःश्रीलसुखावहाः ।
 सद्भ्यं भवतु ते देजी भूतानां भूतभावन ! ॥ ५६ ॥
 ततो हाहाहुहुश्चैव जारदस्तुम्बुरुक्षया ।
 उपगावितुमारक्षा गान्धर्वकुण्डला रविम् ॥ ५७ ॥
 षट्जमद्वयनगन्धारतानत्रयविगारदाः ।
 मूर्च्छिका केश्य तातैश्च सप्तयोगैः सुखपदम् ॥ ५८ ॥
 विश्वाची च घृणार्त्ता व उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
 मेनका सङ्गजन्ता च रश्माद्याप्सरसां वराः ॥ ५९ ॥
 नन्दहृजगतान्त्रये लिख्यन्नाद्दे विभावसी ।
 हासभावविगादाद्यान् कुर्वन्तोऽभिनयान् बहून् ॥६०॥

प्रावाद्यन्त ततस्तत्र वेणुवीणादिर्दुर्दराः ।
 पणवाः पुष्कराश्चैव नृदङ्गाः पटहानकाः ॥ ६१ ॥
 देवदुन्दुभयः शङ्खाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 गायद्भिश्चैव गन्धर्वैर्नृत्यद्भिश्चापारोगयैः ॥ ६२ ॥
 शूर्यवादित्रघोषैश्च सर्वैः कोलाहलीकृतम् ।
 ततः कृताञ्जलिपुटा भक्तिनस्त्रात्ममूर्त्तयः ॥ ६३ ॥
 लिख्यमानं सहस्रांशुं प्रणोमुः सर्वदेवताः ।
 ततः कोलाहले तस्मिन् सर्वदेवसमागमे ॥
 तेजसः शतनक्षत्रे विश्वकर्मा शनैः शनैः ॥ ६४ ॥
 इति हिमजलघर्मकालहेतो-
 र्हरकमलासनविष्णुसंस्तुतस्य ।
 तनुपरिलिखनन्निशम्य भानो-
 र्त्रजात् दिवाकरलोकमायुषोऽन्ते ॥ ६५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानुतनुलिखने ॥ १०६ ॥

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

लिख्यमाने ततो भानौ विश्वकर्मा प्रजापतिः
 उद्भूतपुरुकस्तोत्रप्रिदञ्चक्रे विवस्वतः ॥ १ ॥
 विवस्वते प्रणतहितानुकम्पिने
 महात्मने समस्तवसतसप्तये ।

सुतेजसे कमलकुलावबोधिने
 नमस्तमः पटलपटावपाटिने ॥ २
 पावनातिशयपुण्यकर्मणे
 नैककामविषयप्रदायिने ।
 भास्वरानलमयूखशायिने
 सर्वलोकहितकारिणे नमः ॥ ३ ॥
 अजाय लोकत्रयकारणाय
 भूतात्मने गोपतये वृषाय ।
 नमो महाकारुणिकोत्तमाय
 सूर्याय चक्षुःप्रभवालयाय ॥ ४ ॥
 विवस्वते ज्ञानभूतान्तरात्मने
 जगत्प्रतिष्ठाय जगद्धितैषिणे ।
 स्वयम्भुवे लोकसमस्तचक्षुषे
 सुरोत्तमाभामिततेजसे नमः ॥ ५ ॥
 क्षणमुद्रयाचलमौलिमालिने
 सुरगणमहितहितो जगतः ।
 त्वमुरुमयूखसहस्रवपु-
 र्जगति विभासि तमांसि नुदन् ॥ ६ ॥
 भव तिमिरासवपानमदात्
 भवति विलोहितविग्रहात् ।
 मिहिर विभासि यतः सुतरां
 त्रिभुवनभावनभानिकरैः ॥ ७ ॥
 रघमधिरुह्य समावयवं
 चारु विकम्पितमुरुचिरम् ।

सततमखिलहृद्यैर्भगवन् !
 चरसि जगद्धिताय विततम् ॥ ८ ॥
 अमृतसुधांशुरसेन समं
 विबुध ! पितृ नपि तर्पयसे ।
 अरिगणसूदन ! तेन तव
 प्रणिपत्य लिखामि जगद्धिताय ॥ ९ ॥
 शुकसमवर्णं हृद्यप्रथितं
 तव पदपांशुपवित्रतलम् ।
 मतजनवत्सल ! मां प्रणतं
 त्रिभुवनपावन ! पाहि रवे ! ॥ १० ॥
 इति सकलजगत्प्रसूतिभूतं
 त्रिभुवनपावनधामभूतम् ।
 रविमखिलजगत्प्रदीपभूतं
 देवं प्रणतोऽस्मि विश्वकर्माणम् ॥ ११ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सूर्यस्तवनं नाम ॥ १०७ ॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सूर्यस्तमं कुर्वन् विश्वकर्मा दिवस्पतेः ।
 तेजसः षोडशं भागं मण्डलस्थमधारयत् ॥ १ ॥
 ज्ञातितैस्तेजसो भागैर्देशभिः पञ्चभिस्तथा ।

अतीव कान्तिमञ्चारु भानोरासौत्तदा वपुः ॥ २ ॥
 श्रातितच्चास्य यत्तेजस्तेन चक्रं विनिर्मितम् ।
 बिष्णोः शूलञ्च शर्वस्य शिविका धनदस्य च ॥ ३ ॥
 दण्डः प्रेतपतः शक्तिर्देवसेनापतिस्तथा
 अन्येषाञ्चैव देवानामायुधानि स विश्वकृत् ॥ ४ ॥
 चकार तेजसा भानोर्भासुराखरिशान्तये ।
 इति श्रातिततेजाः स शुशुभे नातितेजसा ॥ ५ ॥
 वपुर्दधार मार्त्तण्डः सर्वावयवशोभनम् ।
 स ददर्श समाधिस्थः स्वां भार्यां वडवाकृतिम् ॥ ६ ॥
 अधृष्यां सर्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
 उत्तरांश्च कुरुन् गत्वा भूत्वाऽऽखी भानुरागमत् ॥ ७ ॥
 स च दृष्ट्वा तग्रायान्तं परपुंसो पिशङ्कया ।
 जगाम संमुखे तस्य पृष्ठरक्षणतत्परा ॥ ८ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तयोस्तत्र समेतयोः ।
 वडवायाश्च तत्तेजो नासिकाभ्यां विवस्वतः ॥ ९ ॥
 देवो तत्र समुत्पन्नादश्विनी भिषजां वरी ।
 नासत्यदस्त्रौ तनयावश्लवक्लाद्विनिर्गतौ ॥ १० ॥
 मार्त्तण्डस्य सुतावितावश्वरूपधरस्य हि ।
 रैतसोऽन्ते च रेवन्तः खड्गो धन्वी तनुवधृक् ॥ ११ ॥
 अश्वारूढः समुद्भूतो बाणतूणसमन्वितः ।
 ततः स्वरूपममलं दर्शयामास भानुमान् ॥ १२ ॥
 तस्य श्रान्तं समालोक्य सा रूपं मुदमाददे ।
 स्वरूपधारिणीञ्चैमां स निनाय निजालम्बम् ॥ १३ ॥
 संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ।

मृतः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूवैवस्वतो मनुः ॥ १४ ॥
 द्वितीयश्च यमः शापात् धर्मदृष्टिरनुग्रहात् ।
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः ॥ १५ ॥
 धर्मोऽभिरोचते यस्मात् धर्मराजस्ततः स्मृतः ।
 क्लमयो मांसनादाय पादतस्त्रे महौतलम् ॥ १६ ॥
 पतिष्यन्तीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयम् ।
 धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समी मित्त्रे तथाऽहिते ॥ १७ ॥
 ततो नियोगे तं याम्ये चकार तिमिरापहः ।
 तस्मै ददौ पिता विप्र ! भगवान् लोकापालताम् ॥ १८ ॥
 पितृणामाधिपत्यञ्च परितुष्टो दिवाकरः ।
 यमुनाञ्च नदीञ्चक्रे कलिन्दान्तरवाहिनीम् ॥ १९ ॥
 अश्विनौ देवभिषजौ कृतौ पित्रा महात्मना ।
 गुह्यकाधिपतिव्त्रे च रेवन्तो विनियोजितः ।
 एवमप्याह च ततो भगवांस्तीक्ष्णभावितः ।
 त्वमप्यशेषस्तीक्ष्णस्य पूज्यो वत्स ! भविष्यसि ॥ २१ ॥
 अरण्यादिमहादाववैरिदस्युभयेषु च ।
 त्वां स्मरिष्यन्ति ये मर्त्या मोक्ष्यन्ते ते महापदः ॥ २२ ॥
 क्षेमं बुद्धिं सुखं राज्यमारोग्यं कोत्तिं सुव्रतिम् ।
 नराणां परितुष्टस्त्वं पूजितः संप्रदास्यसि ॥ २३ ॥
 छायासंज्ञासुतश्चापि सावर्ण्यः सुमहायशाः ।
 भाव्यः सोऽनागते काले मनुः सावर्ण्यकोऽष्टमः ॥ २४ ॥
 मेरुपृष्ठे तपो घोरमद्यापि चरते प्रभुः ।
 भ्राता शनैश्चरस्तस्य ग्रहोऽभूच्छासनाद्रवेः ॥ २५ ॥
 यवीयसी तु या कन्याऽऽदित्यस्याभूद्द्विजोत्तम ! ।

अभवत् सा सरित्श्रेष्ठा यमुना लोकपावनी ॥ २६ ॥
 यस्तु ज्येष्ठो महाभागः सर्गो यस्येह साम्प्रतम् ।
 विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनोर्विवस्वतस्य ह ॥ २७ ॥
 इदं यो जन्म देवानां शृणुवाद्वा पठेत वा ।
 विवस्वतस्तनूजानां रवेर्माहात्म्यमेव च ॥ २८ ॥
 आपदं प्राप्य मुचेत प्राप्नुयाच्च महायशः ।
 अहोरात्रकृतं पापमेतच्छमयते श्रुतम् ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य मार्तण्डस्य महात्मनः ॥ २९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रवेर्माहात्म्यं नाम ॥ १०८ ॥

नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

क्रीष्टुक्तिरुवाच ।

भगवन् ! कथितः सम्यक् भानोः सत्ततिसम्भवः ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य स्वरूपञ्चातिविस्तरात् ॥ १ ॥
 भूयोऽपि भास्वतः समप्रङ्माहात्म्यं मुनिसत्तम ! ।
 श्रोतुमिच्छामग्रहं तन्नो प्रसन्नो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथयामि ते ।
 विवस्वतो यच्चकार पूर्वमारोधितो जनैः ॥ ३ ॥
 दमस्य पुत्रो विख्यातो राजाऽभूद्राज्यवर्द्धनः ।
 स समप्रक्पालः पृथिवी पृथिवीपतिः ॥ ४ ॥

धर्मतः पाल्यमानन्तु तेन राष्ट्रं महात्मना ।
 ववृधेऽनुदिनं विप्र ! जनेन च धनेन च ॥ ५ ॥
 हृष्टपुष्टमतीवाशीतस्मिन् राजन्यशेषतः ।
 राजकं सकलञ्चोर्व्यां पौरजानपदो जनः ॥ ६ ॥
 नोपसर्गो न च व्याधिर्न च व्यालोद्भवं भयम् ।
 न चावृष्टिभयन्तत्र दमपुत्रे महौपती ॥ ७ ॥
 स हेजे च महायज्ञैर्ददौ दानानि चार्थिनाम् ।
 सुधर्मस्याविरोधेन बुभुजे विषयानपि ॥ ८ ॥
 तस्यैवं कुर्वतो राज्यं समग्रक् पालयतः प्रजाः ।
 सप्तवर्षसहस्राणि जग्मु रेकमहो यथा ॥ ९ ॥
 विदूरथस्य तनया दाचिणात्यस्य भूभृतः ।
 तस्य पत्नी बभूवाथ मानिनी नाम सातिनी ॥ १० ॥
 कदाचित्तस्य सा सुभ्रूः शिरसोऽभ्यञ्जनादृते ।
 पश्यतो राजलोकस्य सुमोचायूणि मानिनी ॥ ११ ॥
 तदश्रुविन्द्वो गात्रे यदा तस्य महौपतेः ।
 तदा वीच्याश्रुषदनां तामपृच्छत मानिनीम् ॥ १२ ॥
 निःशब्दमश्रुस्तीक्ष्णेण रुदन्तीर्त्वा विलोक्य वै ।
 किमेतादिति पप्रच्छ मानिनीं राज्यवधेनः ॥ १३ ॥
 पृष्टा सा तु ततस्तेन भर्त्वा प्राह मनस्विनी ।
 न किञ्चिदिति तां भूपः पप्रच्छ स महौपतेः ॥ १४ ॥
 बहुशः पृच्छतस्तस्य भूभृतः सा सुप्रव्यमा ।
 दर्शयामास पणितं केशभारान्तरोद्भवम् ॥ १५ ॥
 एतत्पश्येति भूपाल ! किमिदं मन्त्युकारणम् ।
 मङ्गातिमन्दमाग्राया जहासाथ नृपस्ततः ॥ १६ ॥

स विहस्याह तां पत्नीं शृण्वतां सर्वभूभृताम् ।
 पौराणाञ्च महौपाला ये तत्रासन् समागताः ॥ १७ ॥
 शोकेनालं विशालाक्षि ! रोदितव्यं न ते शुभे ! ।
 जम्बुर्दिपरिणामाद्या विकाराः सर्वजन्तुषु ॥ १८ ॥
 अधीताः सकला वेदा द्रष्टा यज्ञाः सहस्रशः ।
 दत्तं द्विजानां पुत्राश्च समुत्पन्ना वरानने ! ॥ १९ ॥
 भुक्ता भोगास्त्वया सार्द्धं ये मर्त्यैरतिदुर्लभाः ।
 समाक् च पालिता पृथ्वी साधु युद्धेष्वनुष्ठितम् ॥ २० ॥
 म्ब्रिः सहैष्टैर्हर्मितं विहृतं च वनान्तरे ।
 किमन्यन्न कृतं भद्रे ! पलितेभ्यो विभेषि यत् ॥ २१ ॥
 भवन्तु केशाः पलिता वलयः सन्तु मे शुभे ! ।
 श्रैधिल्यमेतु मे कायः कृतकृत्योऽस्मि मानिनि ! ॥ २२ ॥
 मूर्ध्नि यद्दर्शितं भद्रे ! भवत्या पलितं मम ।
 चिकित्वामेष तस्याहं करोमि वनसंश्रयात् ॥ २३ ॥
 बालेऽत्र बालक्रिया पूर्वं तद्वत् कौमारके च या ।
 शौवने चापि या घोस्या वार्द्धके वनसंश्रया ॥ २४ ॥
 एवं मत्पूर्वकैर्भद्रे ! कृतन्वत्पूर्वकैश्च यत् ।
 अतो न तेऽश्रुपातस्य किञ्चित् पश्यामि कारणम् ॥ २५ ॥
 अलन्ते मन्युना भद्रे ! नन्वभ्युदयकारि मे ।
 दर्शनं पलितस्यास्य मारोद्दीर्घनिष्प्रवोजनम् ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच

ततः प्रणम्य तं भूपाः पौराण्यैव समीपगाः ।
 माम्ना प्रोचुर्महौपालाः महर्षे राज्यवर्द्धनम् ॥ २७ ॥
 न रोदितव्यमनया तव पत्न्या नराधिप ! ।

रोदितव्यमिहास्माभिरथवा सर्वजन्तुभिः ॥ २८ ॥
 त्वं ब्रवीषि यथा नाथ ! वनवासाश्रितं वचः ।
 पतन्ति तेन नः प्राणा लालितानां त्वया नृप ! ॥२९॥
 सर्वे यास्यामहे भूप ! यदि याति भवान् वनम् ।
 ततोऽशेषक्रियाहानिः सर्वपृथ्वीनिवासिनाम् ॥ ३० ॥
 भविष्यति न सन्देहस्त्वयि नाथ ! वनाश्रये ।
 सा च धर्मीपघाताय यदि तत् प्रविमुच्यताम् ॥३१॥
 सप्तवर्षसहस्राणि त्वयेयं पालिता मही ।
 तत्समुत्थं महापुण्यमालोक्य नराधिप ! ॥ ३२ ॥
 वने वसन्महाराज ! त्वं करिष्यसि यत्तपः ।
 तन्महीपालनस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥३३॥

राजोवाच ।

सप्तवर्षसहस्राणि मयेयं पालिता मही ।
 इदानीं वनवासस्य मम कालोऽयमागतः ॥ ३४ ॥
 ममापत्यानि जातानि दृष्ट्वा मेऽपत्यसन्ततीः ।
 स्वल्पैरेव महाहोभिरन्तकी न सहिष्यति ॥ ३५ ॥
 यदेतत्पलितं मूर्ध्नि तद्विजानीत नागराः ।
 द्रुतभूतमनार्यस्य सृत्योरत्युग्रकर्मणः ॥ ३६ ॥
 सीऽहं राज्ये सुतं कृत्वा भोगांस्त्यक्त्वा वनाश्रयः ।
 तपस्तपसि समायान्ति न यावद्यमसैनिकाः ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो यियासुः स वनं देवज्ञानवनीपतिः ।
 पुत्रराजप्राभिषेकाय दिनलग्नान्यपृच्छत ॥ ३८ ॥
 श्रुत्वा च ते तु नृपतेर्वचो व्याकुलचेतसः ।

दिनं लग्नञ्च होराञ्च न विदुः शास्त्रदृष्टयः ॥ ३८ ॥

ज्जुश्च तं महीपालं दैवज्ञा वास्यगद्गदम् ।

ज्ञानानि नः प्रणष्टानि शुत्वैतत् ते वचो नृप ! ॥४०॥

ततोऽन्यनगरिभ्यश्च भृत्यराट्रेभ्य एव च ।

ततरत्स्त्वाव नगगात् प्राचुर्येणाभ्युपागमन् ॥ ४१ ॥

समुत्पत्य महीपालं तं गियासुं मुने ! वनम् ।

प्रकम्पिषिरसो भूत्वा प्रोचुर्ताद्वयसत्तमाः ॥ ४२ ॥

प्रसीद पाहि नो राजन् ! पालिताः स्म यथा पुरा ।

सीदिष्यत्यस्त्रिणी लोकस्त्वयि भूप ! वनाश्रये ॥ ४३ ॥

स क्रुद्धश्च तथा राजन् ! यथा नो सीदते जगत् ।

यावज्जीवामहे धीर ! स्वल्पकालमिमे वयम् ॥

नेच्छामश्च भवच्छून्यं द्रष्टुं सिंहासनं विभो ! ॥४४॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं तैस्तथान्यैश्च द्विजैः धीरपुरःसरैः ।

भूपैर्भृत्यैरसाद्यैश्च प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ॥ ४५ ॥

वनवासदिनिर्बन्धं नोपगंहरते यदा ।

क्षमिष्यत्यन्तकोः जेनि ददाति च तथोत्तरम् ॥ ४६ ॥

ततोऽमात्याश्च भृत्याश्च पीरवृद्धास्तथा द्विजाः ।

समेत्य मन्त्रनामान्तुः विमलत्र क्रियतामिति ॥ ४७ ॥

तेषां मन्त्रयतां विप्र ! मिश्रयोऽयमजायत ।

अनुरागवतान्तत्र महीपालोऽतिधार्मिके ॥ ४८ ॥

सम्यग्ध्यानपरा भूत्वा प्रार्थयामः समाहिताः ।

तपसाराध्य भास्वन्तमायुरस्य महीपतेः ॥ ४९ ॥

तत्रैकानिश्चदाः कार्यं केचिद्देहे च भास्करम् ।

सभ्रगर्घोपचाराद्यैरुपहारैरपूजयन् ॥ ५० ॥
 अपरे मौनिनी भूत्वा ऋग्जापिन तथाऽपरे ।
 यजुषामथ साम्नाञ्च तोषयाञ्चक्रिरे रविम् ॥ ५१ ॥
 अपरे च निराहारा नदीपुलिनप्रायिनः ।
 तपसा चक्रुरायस्ता भास्कराराधनं द्विजाः ॥ ५२ ॥
 अग्निहोत्रपरायान्ये रविसूक्तान्दहनिश्चम् ।
 जेपुस्तत्रापरे तद्व्यर्भास्करे न्यस्तदृष्टयः ॥ ५३ ॥
 इत्येवमतिनिर्वृत्तं भास्कराराधनं प्रति ।
 बहुप्रकारं चक्रुस्ते तं तं विधिमुपायिताः ॥ ५४ ॥
 तथा तु यततां तेषां भास्कराराधनं प्रति ।
 सुहामा नाम गन्धर्व उपनमिप्रदमन्नवीत् ॥ ५५ ॥
 यद्याराधनमिष्टं वो भास्करस्य द्विजातयः ।
 तद्देतत् क्लियतां येन भानुः प्रीतिलुपैत्यति ॥ ५६ ॥
 तस्माद्गुरुविशालास्थं वनं सिद्धनिषेवितम् ।
 कामरूपे महाशैले गभ्रप्रतान्तत्र वै लघु ॥ ५७ ॥
 तस्मिन्नाराधनं भानोः क्लियतां सुसमाहितैः ।
 सिद्धक्षेत्रं हितं तत्र सर्वकामानवाप्स्यथ ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति ते तद्वचः श्रुत्वा गत्वा तत् काननं द्विजाः ।
 दृष्टशुभास्त्रतस्तत्र पुण्यमायन्नं शुभम् ॥ ५९ ॥
 तत्र ते नियताहारा वर्णा विप्रादयो द्विज ! ॥
 धूपपुष्पोपहाराव्यां पूजाञ्चक्रुरतन्त्रिताः ॥ ६० ॥
 पुष्पानुलेपमाद्वैश्च धूपगन्धादिकैस्तथा ।
 जपहीमावशीपादैः पूजनन्ते समाहिताः ॥

कुर्वन्तस्तुष्टुवुर्ब्रह्मन् ! विवस्वन्तं द्विजातयः ॥ ६१ ॥

ब्राह्मणा जज्ञः

देवदानवयक्षाणां ग्रहाणां जप्रोतिषामपि ।

तेजसाभ्यधिकं देवं ब्रजाम शरणं रविम् ॥ ६२ ॥

द्विवि स्थितञ्च देवेशं द्योतयन्तं समन्ततः ।

वसुधामन्तरीजञ्च व्याप्तुवन्तं मरीचिभिः ॥ ६३ ॥

आद्रियं भास्करं भानुं सवितार दिवाकरम् ।

पूषाणभार्यमाणं च स्वर्भानुं दौप्तदौघितिम् ॥ ६४ ॥

चतुर्युगान्कालाग्निं दुष्प्रेक्ष्यं प्रलयान्तगम् ।

योगीश्वरमनन्तं च रक्तं पीतं सितासितम् ॥ ६५ ॥

ऋषीणामग्निहोतेषु यज्ञदेवेष्ववस्थितम् ।

अक्षरं परमं गुह्यं सोल्लहारमनुत्तमम् ॥ ६६ ॥

कन्दोभिरश्वरूपैश्च रक्तद्युक्तैर्विहङ्गमम् ।

उदयास्तमने युक्तं सदा मेरीः प्रदक्षिणे ॥ ६७ ॥

अनृतञ्च ऋतञ्चैव पुण्यतीर्थं पृथग्विधम् ।

विश्वस्थितिमचिन्तञ्च प्रपन्नाः स्य प्रभाकारम् ॥ ६८ ॥

यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः ।

वायुराकाशमापद्य पृथिवीविरिसागराः ॥ ६९ ॥

ग्रहनक्षत्रचन्द्राद्या बानशत्यं द्रुजीषधम् ।

व्यक्ताव्यक्तेषु भूर्तषु हर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ ७० ॥

ब्राह्मी नाहेश्वरी चैव वैष्णवी चैव ते तनुः ।

त्रिधा यस्य स्वरूपन्तु भानीर्मास्वान् प्रसीदतु ॥ ७१ ॥

यस्य सर्वमजसोऽमङ्गभूतं जयत्प्रभोः ।

स नः प्रसीदतः भास्वान् जगतां यस्य जीवन्म ॥ ७२ ॥

यस्यैकभास्वरं रूपं प्रभामण्डलदुर्दृशम् ।
 द्वितीयमैन्दवं सौम्यं स नो भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७३ ॥
 ताभ्याञ्च यस्य रूपाभ्यामिदं विश्वं विनिर्मितम् ।
 अग्नीषोममयं भास्वान् स नो देवः प्रसीदतु ॥ ७४ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

इयं सुत्या तदा भक्त्या सम्यक् पूजयतान्तथा ।
 ततोप भगवान् भान्ताग्निभिर्मासैर्द्विजोत्तम ! ॥ ७५ ॥
 ततः स मण्डलादुद्यन्निजविश्वसमप्रभः ।
 अवतीर्य ददौ तेष्यो दुष्टेशो दर्शनं रविः ॥ ७६ ॥
 ततस्ते स्रष्टरूपं तं सवितारमजं जना ।
 पुलकोत्कम्पितो विप्रा भक्तिनम्राः प्रसन्निरै ॥ ७७ ॥
 नमो नमस्तेऽस्तु सहस्ररश्मि !
 सर्वस्य हेतुस्त्वमग्नेप्रकेतुः ।
 पातात्त्वमोद्योऽखिलयज्ञधाम
 ध्येयस्तथा योगविदां प्रसीद ॥ ७८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानुस्रवः ॥ १०६ ॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवान् भानुराहाखिलं जनम् ।
 त्रिघतां यदभिप्रेतं मत्तः प्राप्तुं द्विजादयः ॥ १ ॥ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्ती प्रीणिपत्योचुर्विप्र ! विप्रादयो जनाः ।

ससाध्वसमश्रीतांशुसवलीक्य पुरः स्थितम् ॥ २ ॥

प्रजा ऊचुः ।

ततस्तं प्रणिपत्योचुर्दरदं जगदीश्वरम् ।

भगवन् ! यदि नो भक्त्वा प्रगन्नस्तिमिरापह ! ॥

दशवर्षसहस्राणि ततो नो जीवतां नृपः ।

निरामयो जितारातिः सुकीषः स्थिरयौवनः ॥

दशवर्षसहस्राणि जीवतां राज्यवर्द्धनः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्त्वा जनान् भास्वान् दुर्दृशीऽभून्महामुने ! ।

तेऽपि लब्धवरा हृष्टाः समाजभुर्जनेश्वरम् ॥ ५ ॥

यथा वृत्तञ्च ते तस्मै नरेन्द्राय न्यवेदयन् ।

वरं लब्ध्वा सहस्रांगीः सकाशादखिलं द्विज ! ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा जह्वे तस्य सा पत्नी मानिनो द्विज ! ।

स च राजा चिरं दध्यौ नाह किञ्चिच्च तं जनम् ॥ ७ ॥

ततः सा मानिनो भूपं हर्षांपूरितमानसा ।

दिष्ट्वाऽऽयुषा महीपाल ! वर्द्धस्तेत्याह तं पतिम् ॥ ८ ॥

तथा तथा मुदा भर्ता मानिन्याथ सभाजितः ।

नाह किञ्चन्महीपालश्चित्ताजडमना द्विज ! ॥ ९ ॥

सा पुनः प्राह भर्तारं चिन्तयानमधोमुखम् ।

कस्मान्न हर्षमभ्ये वि परमाभ्युदये नृप ! ॥ १० ॥

दशवर्षसहस्राणि निरुजः स्थिरयौवनः ।

भावो त्वमद्य प्रभृति किं तथापि न हृष्यसे ॥ ११ ॥ ।

किन्तु तत्कारणं ब्रूहि यच्चिन्ताकृष्टमानसः ।

परमाभ्युदयेऽपि त्वं संप्राप्ते पृथिवीपते ! ॥ १२ ॥

राजोवाच ।

कथमभ्युदयो भद्रे ! किं सभाजयसे च माम् ।

प्राप्तौ दुःखसहस्राणां किं सभाजनविष्यते ॥ १३ ॥

दशवर्षसहस्राणि जीविष्याम्यहमेककः ।

न त्वं तव विपत्तौ मे किन्न दुःखं भविष्यति ॥ १४ ॥

पुत्रान् पौत्रान् प्रपौत्रांश्च तथान्यानिष्टवान्भवान् ।

पश्यती मे मृतान् दुःखं किमल्पं हि भविष्यति ॥ १५ ॥

भृत्येषु चातिभक्तेषु मित्रवर्गे तथा मृते ।

भद्रे ! दुःखमपारं मे भविष्यति तु सन्ततम् ॥ १६ ॥

यैर्मदर्थं तपस्तप्तं कृशैर्मनिसन्ततैः ।

ते मरिष्यन्त्यहं भोगी जीविष्यामीति धिक्करम् ॥ १७ ॥

सेयमापहरारीहे ! प्राप्ता नाभ्युदयो मम ।

कथं वा मन्यसे न त्वं यत्सभाजयसेऽद्य माम् ॥ १८ ॥

मानिन्युवाच ।

महाराज ! यथात्य त्वं तथैषन्नात्र संशयः ।

मया पौरैश्च दीप्तोऽयं प्रीत्या नालोकितस्त्वव ॥ १९ ॥

एवं गतेऽत्र किं कार्यं नरनाथ ! विचिन्त्यताम् ।

नान्यथा भावि यत् प्राह प्रसन्नो भगवान्नुविः ॥ २० ॥

राजोवाच ।

उपकारः कृतः पौरैः प्रीत्या भृत्यैश्च यो मम ।

कथं भोच्याम्यहं भोगान् गत्वा तेभामनिष्कृतिम् ॥ २१ ॥

सोऽहमद्य प्रभृत्याद्भिः गत्वा निथतमानसः ।

तपस्तप्तेर निराहारी भानोराराधनीद्यतः ॥ २२ ॥

दशवर्षसहस्राणि यथाहं स्थिरशौवनः ।

तस्य प्रसादाद्देवस्य जीविशामि निरामयः ॥ २३ ॥

तथा यदि प्रजाः सर्वाः भृत्यास्त्रय सुताश्च मे ।

पुत्राः पौत्राः प्रपौत्राश्च सुहृदश्च वरानने ! ॥ २४ ॥

जीवन्त्ये तं प्रसादं न करोति भगवान्नुविः ।

ततोऽहं भविता राजीर भक्ष्ये भोगांस्तथा मुदा ॥ २५ ॥

नचेदेवं करोत्यर्कस्तदद्री तद् गानिनि ! ।

तपस्तप्तेर निराहारी यावज्जीवितसंचयः ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा तेन तथेत्वाह नराधिपम् ।

जगाम तेन च नमं साऽपि तं धरणीधरम् ॥ २७ ॥

स तदागतनं गत्वा भार्यया सह पार्थिवः ।

भानोराराधनशक्तीं श्रुत्वापानिरतो द्विज ! ॥ २८ ॥

निराहारकृशः सा च यथासौ पृथिवीपतिः ।

तेपे तपस्तथैवांगं शीतवातातपचमा ॥ २९ ॥

तस्य पूजयतो भानुं तप्यतश्च तपो सहत् ।

साग्रे संवत्सरे याते ततः प्रीतीं टिष्ठाकरः ॥ ३० ॥

समस्तभृत्यपौरादिपत्नीणां च कर्तुं द्विज ! ।

ददौ यथाभिलषितं वरं द्विजवरोत्तम ! ॥ ३१ ॥

लब्ध्वा वरं स नृपतिः सलभेप्रत्वात्मनः पुरम् ।

चकार मुदितो राजप्रं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ३२ ॥

द्वेजे यज्ञान् स च बहून् ददौ दानान्यहर्निशम् ।

मानिन्या सहितो भोगान् बुभुजे च स धर्मवित् ॥ ३३ ॥

दयवर्षसहस्राणि पुत्रपौत्रादिभिः सह ।
 भृत्यैः पौत्रैः समुदितः सोऽभवत् स्थिरयौवनः ॥२४॥
 तस्येति चरितं दृष्ट्वा प्रकृतिर्नाम भार्गवः ।
 विस्मयाकृष्टहृदयो गाथासितामगायत ॥ ३५ ॥
 भानुभक्ते रक्षो शक्तिर्यद्वाजा राजप्रवर्द्धनः ।
 आयुधो वर्द्धने जातः स्वजनस्य तथात्मनः ॥ ३६ ॥
 इति ते कथितं विप्र ! यत्पृष्टोऽहं त्वया विभो ! ।
 आदिदेवस्य मातात्मप्रभादित्यस्य विदस्वतः ॥ ३७ ॥
 विप्रैस्तदखिलं श्रुत्वा भानीर्माहात्मप्रसुत्तमम् ।
 पठञ्च मुच्यते पापैः सगरावकृतं नरैः ॥ ३८ ॥
 अशोभी धनवन्नाज्यः कृत्ते महति धीमताम् ।
 जायते च महाप्राज्ञो यश्चेत् हारयेद्बुधः ॥ ३९ ॥
 मन्दाश्च येऽवाभिडता आस्रतो मुनिसत्तम ! ।
 जापः प्रत्ये कक्षिणीषां त्रिसन्ध्यं पातकापहः ॥ ४० ॥
 समस्तमेतन्माहात्म्यं यत्र श्रावयतने रवेः ।
 षठप्रते तत्र भगवान् सान्निध्यं न विमुञ्चति ॥ ४१ ॥
 तस्मादेतत् त्वया ब्रह्मण ! भानीर्माहात्मप्रसुत्तमम् ।
 धार्यं मनसि ज्ञाप्यञ्च जह्वन्पुण्यमभीष्मता ॥ ४२ ॥
 सुवर्णशृङ्गीमतिशोभनाङ्गीं
 पयसि लीं गां प्रददाति यो हि ।
 शृणोति चैतत् अग्रहमात्मवान्नरः
 समं तयोः पुण्यफलं द्विजाग्रम् ॥ ४३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानीर्माहात्म्यं समाप्तम् ॥ ११० ॥

एकादशाधिक शततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच

एवंप्रभावो भगवाननादिनिधनो रविः ।

यस्य त्वं कौष्टुके ! भक्त्या माहात्म्यं मयि पृच्छसि ॥ १ ॥

परमात्मा स योगीनां युञ्जतां चेतसां लयम् ।

त्रैलोक्यः सांख्ययोगानां यज्ञेशो यज्विनामपि ॥ २ ॥

सूर्याधिकारं वहतो विष्णोरीशस्य वेधसः ।

मनुस्तस्याभवत् पुत्रश्छिन्नसर्वार्थसंशयः ॥ ३ ॥

मन्वन्तराधिपो विप्र यस्य सप्तममन्तरम् ।

इच्छाकुर्नाभगो रिष्टो महाबलपराक्रमाः ॥ ४ ॥

नरिष्यन्तोऽथ नाभागः पूषध्नो धृष्ट एव च ।

एते पुत्रा मनोस्तस्य पृथग्राजस्य पालकः ॥ ५ ॥

विख्यातकीर्त्तयः सर्वे सर्वे शास्त्रास्त्रपारगाः ।

विशिष्टतरमन्विच्छन् मनुः पुत्रं तथा पुनः ॥ ६ ॥

मित्रावरुणयोरिष्टिं चकार कृतिनां वरः ।

यत्र चापहृते हीतुरपचारान्महामुने ! ॥ ७ ॥

इला नाम समुत्पन्ना मनीः कन्या सुमध्यमा ।

तां दृष्ट्वा कन्यकान्तत्र समुत्पन्नां ततो मनुः ॥ ८ ॥

तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यञ्चेदमुवाच ह ।

भवत्प्रसादात्तत्रयो विशिष्टो मे भवेदिति ॥ ९ ॥

कृते मखे समुत्पन्ना तनया मम धीमतः ।

यदि प्रसन्नौ वरदौ तदियन्तनया मम ॥ १० ॥
 प्रसादाद्भवतीः पुत्री भवत्वतिगुणान्वितः ।
 तथेति चाभ्यामुक्ते तु देवाभ्यां सैव कन्यका ॥ ११ ॥
 इला समभवत् सद्यः सुद्युम्न इति विश्रुतः ।
 पुनश्च श्वरकोपेन मृगव्यामटता वने ॥ १२ ॥
 स्त्रीत्वमासादितन्तेन मनुपुत्रेण धीमता ।
 पुरुरवसनामानं चक्रवर्तिनमूर्जितम् ॥ १३ ॥
 जनयामास तनयं यत्र सीमसुतो बुधः ।
 जाते सुते पुनः कृत्वा सोऽश्वमेधं महाक्रतुम् ॥ १४ ॥
 पुरुषत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नः पार्थिवोऽभवत् ।
 सुद्युम्नस्य त्रयः पुत्रा उत्कली विनयो गयः ॥ १५ ॥
 पुरुषत्वे महावीर्या यज्विनः पृथुलौजसः ।
 पुरुषत्वे तु ये जातास्तस्य राज्ञस्त्रयः सुताः ॥ १६ ॥
 बुभुजुस्ते महीमितां धर्मं नियतचेतसः ।
 स्त्रीभूतस्य तु यो जातस्तस्य राज्ञः पुरुरवाः ॥ १७ ॥
 न स लेभे महीभागं यतो बुधसुतो हि सः ।
 ततो वशिष्ठवचनात् प्रतिष्ठानं पुरीत्तमम् ॥
 तस्मै दत्तं स राजाभूत्तत्रातीवमनोहरि ॥ १८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुक्रमो नाम ॥ १११ ॥

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

पूषध्राख्यो मनोः पुत्रो मृगव्यामगमहनम् ।
तत्र चंक्रममाणोऽसौ विपिने निर्जने वने ॥ १ ॥
नाससाद मृगं कञ्चिद्भानुदीधितितापितः ।
क्षुत्तृप्तापपरोताङ्ग इतश्चेतश्च चंक्रमन् ॥ २ ॥
स ददर्श तदा तत्र होमधेनुं मनोहराम् ।
न तावता न मन्यद्ब्रह्मणस्याग्निहोत्रिणः ॥ ३ ॥
स मन्यमानो गवयमिपुणा तामताडयत् ।
पपात सापि तद्बाणविभिन्नहृदया भुवि ॥ ४ ॥
ततोऽग्निहोत्रिणः पुत्रो ब्रह्मचारी तपोरतिः ।
शप्तवान् स पितुर्दृष्ट्वा होमधेनुं निपातिताम् ॥ ५ ॥
गोपालः प्रेषितः पुत्रो वाम्ब्रथो नाम नामतः ।
कोपामर्षपराधीनचित्तवृत्तिस्ततो मुने ! ॥ ६ ॥
चुकोप विगलत्स्त्रेदजललोलाविलेक्षणः ।
तं क्रुद्धं प्रेक्ष्य स नृपः पूषध्रो मुनिदारकम् ॥ ७ ॥
प्रसीदेति जगो कस्मात् शूद्रवत् कुरुषे रुषम् ।
न क्षत्रियं न वा वैश्यमेवं क्रोधमुपैति वै ॥
यथा त्वं शूद्रवज्जातो विशिष्टे ब्रह्मणः कुले ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच

इति निर्भत्सितस्तेन स राज्ञा मौलिनः सुतः
शशाप तं दुरात्मानं शूद्र एव भविष्यति ॥ ९ ॥

प्रयास्यति क्षयं ब्रह्म यत् तेऽधीतं गुरोर्मुखात् ।
 हीमधेनुर्मम गुरोर्यदियं हिंसिता त्वया ॥ १० ॥
 एवं शप्तो नृपः क्रुद्धस्तच्छापपरिपीडितः ।
 प्रतिगापपरो विप्र ! तांयं जग्राह पाणिना ॥ ११ ॥
 सोऽपि राज्ञो विनाशाय कोपञ्चक्रे द्विजोत्तमः ।
 तमभ्येत्य त्वरायुक्तो वारयामास वै पिता ॥ १२ ॥
 वत्सालमलमत्यर्थं कोपेनायातिवैरिणा ।
 ऐहिकामुमिकहितः शम एव द्विजन्मनाम् ॥ १३ ॥
 कोपस्तपो नाशयति क्रुद्धो भ्रस्यत्यथायुषः ।
 क्रुद्धस्य गलते ज्ञानं क्रुद्धस्यार्थाच्च हीयते ॥ १४ ॥
 न धर्मः क्रोधशीलस्य नार्थञ्चाप्नोति रोषणः ।
 नालं सुखाय कामाप्तिः कोपेनाविष्टचेतसाम् ॥ १५ ॥
 यदि राज्ञा हता धेनुरियं विज्ञानिना सता ।
 युक्तमत्र दयां कर्तुमात्मनो हितबोधिना ॥ १६ ॥
 अथवाऽजानता धेनुरियं व्यापादिता मम ।
 तत्कथं शापयोग्योऽयं दुष्टं नास्य मनो यतः ॥ १७ ॥
 आत्मनो हितमन्विच्छन् बाधते योऽपरं नरः ।
 कर्तव्या मूढविज्ञाने दया तत्र दयालुभिः ॥ १८ ॥
 अज्ञानतः कृते दण्डं पातयन्ति बुधा यदि ।
 बुधेभ्यस्तमहं मन्ये वरमज्ञानिनो नराः ॥ १९ ॥
 नाद्य शापस्त्वया देवः पार्थिवस्यास्य पुत्रक ! ।
 स्वकर्मणैव पतिता गौरिषा दुःखमृत्युना ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पृषधोऽपि मुनेः पुत्रं प्रणम्यान्मन्त्रकन्धरः

प्रसीदति जगादोच्चैरज्ञानादुघातितेति च ॥ २१ ॥

मया गवयबुद्ध्या गौरबध्या घातिता मुने ! ।

अज्ञानाद्धोमधेनुस्ते प्रसीद त्वञ्च नो मुने ! ॥ २२ ॥

ऋषिपुत्र उवाच ।

आजन्मनो महीपाल ! न मया व्याहृतं सृष्टा ।

क्रोधश्चाद्य महाभाग ! नान्यथा मे कदाचन ! ॥ २३ ॥

तन्नाहमेनं शक्नोमि शापं कर्तुं नृपान्यथा ।

यस्ते समुद्यतः शापो द्वितीयः स निवर्तितः ॥ २४ ॥

द्वत्युक्तवन्तं त बालमादाय स पिता ततः ।

जगाम स्वाश्रमं सोऽपि पूषध्नः शूद्रतामगात् ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पूषध्नोपाख्याने ॥ ११२ ॥

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

कारुषाः क्षत्रियाः शूराः करुषस्याभन् सुताः ।

ते तु सप्तगता वीरास्तेभ्यश्चान्ये सहस्रयः ॥ १ ॥

दिष्टपुत्रस्तु नाभागः स्थितः प्रथमयौवने ।

ददर्श वैश्यतनयामतीव सुमतीहराम् ॥ २ ॥

तस्यां स दृष्टमात्रायां मदनाब्जिप्तमानसः ।

बभूव भूपतनयो निःश्वासाच्चेपतत्परः ॥ ३ ॥

तस्याः स गत्वा जनकं वव्रे तां वैश्यकन्यकाम् ।
 ततोऽनङ्गपराधीनमनोवृत्तिं नृपात्मजम् ॥ ४ ॥
 तच्चाह स पिता तस्या राजपुत्रं कृताञ्जलिः ।
 विभ्यक्तस्य पितृर्विप्र ! प्रश्रयावनतं वचः ॥ ५ ॥
 भवन्तो भूभुजो भृत्या वयं वः करदायकाः ।
 कथं सम्बन्धमसमैरस्माभिरभिवाञ्छसि ॥ ६ ॥

राजपुत्र उवाच ।

साम्प्रं मानुषदेहस्य काममोहादिभिः कृतम् ।
 तथापि काले तैरेव योजयते मानुषं वपुः ॥ ७ ॥
 तथैव चोपकाराय जायन्ते तस्य तान्यपि ।
 अन्यानि चान्ये जीवन्ति भिन्नजातिमतां सताम् ॥ ८ ॥
 तथान्यानप्ययोग्यानि योग्यतां यान्ति कालतः ।
 योग्यान्ययोग्यतां यान्ति कालवश्या हि योग्यता ॥ ९ ॥
 आप्याय्यते यच्छरीरमाहारादिभिरीप्सितैः ।
 कालं ज्ञात्वा तथा भुक्तं तदेव परिशिष्यते ॥ १० ॥
 इत्थं भ्रमैषाभिमता तनया द्योयतां त्वया ।
 अन्यथा मच्छरीरस्य विपतिरूपलक्ष्यते ॥ ११ ॥

वैश्य उवाच ।

परतन्त्रा वयं त्वच्च परतन्त्रो महीभुजः ।
 पित्रा तेनाभ्यनुज्ञातस्त्वं गृहाण ददामग्रहम् ॥ १२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

प्रष्टव्याः सर्वकार्येषु गुरवो गुरुवार्ताभिः ।
 नत्वोदृशेष्वकार्येषु गुरुणां वाक्यगोचरः ॥ १३ ॥
 क्व मन्त्रथकथान्तापो गुरुणां श्रवणं कथम् ।

विरुद्धमेतदन्यत्र प्रष्टव्या गुरवो नृभिः ॥ १४ ॥

वैश्य उवाच ।

एवमेतत् स्मरालापस्तुवायं पृच्छतो गुरुम् ।

अहं पृच्छामि नालापो मम कामकथाश्रयः ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तः सोऽभवन्मौनो राजपुत्रः स चापि तत् ।

तत्पित्रे सर्वमाचष्ट राजपुत्रस्य यन्मतम् ॥ १६ ॥

ततस्तस्य पिता विप्रानृचीकादीन् द्विजोत्तमान् ।

प्रवेश्य राजपुत्रञ्च यथाख्यातं न्यवेदयत् ॥ १७ ॥

निवेद्य च ततः प्राह मुनीनिव व्यवस्थितः ।

यत्कर्तव्यं तदादिष्टमर्हन्ति द्विजसत्तमाः ॥ १८ ॥

ऋषय ऊचुः ।

राजपुत्रानुरागस्य यद्यस्यां वैश्यसन्तती ।

तदस्तु धर्म एवैष किञ्चु न्यायक्रमेण सः ॥ १९ ॥

मूर्धाभिषिक्ततनयापणिग्राहोऽभवत् पुरा ।

भवत्वन्तरञ्चैयं तव भार्या भविष्यति ॥ २० ॥

एवं न द्रोषो भवति तथेमासुपभुञ्जतः ।

अन्यथाऽभ्येति ते जातिरुत्कृष्टावालिकां हरन ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तस्तदपास्यैव वचस्तेषां महात्मनाम् ।

विनिष्कुर्याद् गृहीत्वा तामुद्यतासिरथाव्रवीत् ॥ २२ ॥

राक्षसेन विवाहेन मया वैश्यसुता हता ।

यस्य सामर्थ्यमत्रास्ति स एतां मां चर्यात्विति ॥ २३ ॥

ततः स वैश्यस्तां दृष्ट्वा गृहीतां तनयां द्रुतम् ।

त्राहोति पितरन्तस्य प्रयथौ शरणं द्विज ! ॥ २४ ॥
 ततस्तस्य पिता क्रुद्ध आदिदेश बलं महत् ।
 हन्यतां हन्यतां दुष्टो नाभागी धर्मदूषकः ॥ २५ ॥
 ततस्तद्युधे सैन्यं तेन भूभृत्सुतेन वै ।
 कृतास्त्रेण तदास्त्रेण तत् प्राचुर्येण पातितम् ॥ २६ ॥
 स श्रुत्वा निहतं सैन्यं राजपुत्रेण भूपतिः ।
 स्वयमेव यथौ योद्धुं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ २७ ॥
 ततो युद्धमभूत्तस्य भूभुजः स्वसुतेन यत् ।
 राजपुत्रेण शस्त्रास्त्रैस्तत्रातिशयितः पिता ॥ २८ ॥
 ततोऽन्तरोच्चादागत्य परिव्राट् सहसा मुनिः ।
 प्रत्युवाच महीपालं विरमस्त्रेति संयुगात् ॥ २९ ॥
 त्वत्पुत्रस्य रुहाभाग ! विधर्मोऽयं महात्मनः ।
 तवापि वैश्येन गृहं न युद्धं धर्मवद्गृहम् ! ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणो ब्राह्मणोऽपूर्वं कुर्वन्दारपरिग्रहम् ।
 ब्राह्मण्यात् सर्ववर्णेषु न हानिसुपगच्छति ॥ ३१ ॥
 तथैव क्षत्रियसुतां क्षत्रियः पूर्वमुद्वहन् ।
 इतरे च ततो राजं प्रवृत्ते न स्वधर्मतः ॥ ३२ ॥
 पूर्वं वैश्यस्तथा वैश्यां यस्यान् शूद्रकुलोद्भवाम् ।
 न क्षीयते वैश्यकुलादयं न्यायः क्रमोद्वितः ॥ ३३ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः सवर्णापाणिसंग्रहम् ।
 अकृत्वाऽन्यतराश्रयो पति नृप ! संग्रहात् ॥ ३४ ॥
 यस्या यस्या हि क्षीयन्तः कुरुते पाणिसंग्रहम् ।
 अकृत्वा वर्णसंयोगं नीर्जाप तद्वस्तुभागभवेत् ॥ ३५ ॥
 सोऽयं वैश्यत्वमाप्नुवन्तः पुत्रः स मन्दधीः ।

नास्याधिकारो युद्धाय क्षत्रियेण त्वया सह ॥ ३६ ॥

वयमेतन्न जानोमः कारणं नृपनन्दन ! ।

यथा भविष्यतीदञ्च निवर्त्त रणकर्मतः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नाभागचरिते ॥ १११ ॥

चतुर्दशधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

निवृत्तोऽसौ ततो भूयः सग्रामात् स्वसुतेन वै ।

उपयेमे च तां वैश्यतनयां सोऽपि तत्सुतः ॥ १ ॥

ततः स वैश्यतां प्राप्तः ससृत्पत्न्याह पार्थिवम् ।

भूपाल ! यन्मया कार्यं तत् समादिश्यतां मम ॥ २ ॥

राजीवाथ ।

धर्माधिकरणे युक्ता बाध्रव्याद्यास्तपस्विनः ।

यदस्य कर्म धर्माय तद्वदन्तु तथा चर ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्ते मुनयस्तस्य पाशुपाल्यं तथा कृषिम् ।

वाणिज्यञ्च परं धर्ममाचचक्रुः सभासदः ॥ ४ ॥

तथा च चक्रे स सुतस्तस्य राज्ञो यथादितम् ।

तैर्धर्मवादिभिर्धर्मं च्युतस्य निजधर्मतः ॥ ५ ॥

तस्य पुत्रस्ततो जाती नाम्ना ख्यातो भनन्दनः ।

स मात्रा प्रहितोऽगच्छन्नीपालो भव पुत्रक ! ॥ ६ ॥

मात्रा तथा नियुक्तोऽथ प्रणिपत्य स्वमातरम् ।
 राजर्षिमगमन्नोपं हिमवत्पर्वताग्रम् ॥ ७ ॥
 तं समेत्य स जग्राह तस्य पादौ यथाविधि ।
 प्रणिपत्याह चैवेनं राजर्षिं स भनन्दनः ॥ ८ ॥
 आदिष्टो भगवन्मात्रा गोपालस्त्वं भवेति वै ।
 मया च पालनीया क्ष्मा तस्याः स्वीकरणं कथम् ॥ ९ ॥
 मया हि गौः पालनीया सा यदा स्वीकृता भवेत् ।
 आक्रान्ता बलवद्भिः सा दायादैः पृथिवी मम ॥ १० ॥
 तां यथा प्राप्नुयां पृथ्वीं त्वत्प्रसादादहं विभो ! ।
 तथादिशं करिष्यामि तवाज्ञां प्रणतोऽस्मि ते ॥ ११ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स नीपो रजार्षिस्तस्मै निरवशेषतः ।
 भनन्दाय ददौ ब्रह्मन्नस्त्रग्रामं महात्मने ॥ १२ ॥
 प्राप्तास्त्रविद्यः स ययौ पितृव्यतनयान् द्विज ! ।
 वसुरातादिकान् पुत्रानादिष्टः स महात्मना ॥ १३ ॥
 अयाचत स राजर्षिं पितृपैतामहोचितम् ।
 ते चोचुर्वैश्यपुत्रस्त्वं कथं भोज्यसि मेदिनीम् ॥ १४ ॥
 ततस्तैर्युद्धमभवद्भनन्दस्यात्मवंशजैः ।
 वसुरातादिभिः क्रुद्धैः कृत्वास्त्रस्यास्त्रवर्षिभिः ॥ १५ ॥
 स जित्वा तानशेषांस्तु शस्त्रविद्यतसैनिकान् ।
 जहार पृथिवीं तेषां धर्मयुद्धेन धर्मवित् ॥ १६ ॥
 स निर्जितारिः सकलां पृथ्वीं राज्रमं तथा पितुः ।
 निवेदयामास ततस्तत्पिता जगृहे न च ॥
 --- -- = जं पत्रं धार्याशाः परतस्तदा ॥ १७ ॥

नाभाग उवाच ।

भनन्द राजप्रमेतत्ते क्रियतां पूर्वजैः कृतम् । १८ ॥

राजीवाच ।

अहं न कृतवान्राज्रं नासामर्थ्ययुतः पुरा ।

वैश्यतान्तु पुरस्कृत्य तथैवाज्ञाकरः पितुः ॥ १९ ॥

कृत्वाऽप्रीतिं पितुरहं वैश्यकन्यापरिग्रहात् ।

न पुण्यलोकभायाजा यावदाहृतसंप्लवः ॥ २० ॥

उल्लङ्घराज्ञां पुनस्तस्य पालयामि महीं यदि ।

नास्ति मोक्षस्ततो नूनं मम कल्पशतैरपि ॥ २१ ॥

न चापि युक्तं त्वद्बाहुनिर्जितं मम मानिनः ।

राज्रं भीक्तमनीहस्य दुर्बलस्येह कस्याचित् ॥ २२ ॥

राज्रं कुरु स्वयं यावदायादेभ्यो विमुञ्च वा ।

ममाज्ञापालनं शस्तं पितुर्न क्षितिपालनम् ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहस्य तद्भार्या सुप्रभा नाम भाविनी ।

प्रत्युवाच पतिं भूप । गृह्यतां राज्रमूर्जितम् ॥ २४ ॥

न त्वं वैश्यो न चैवाहं जाता वैश्यकुले नृप । ।

क्षत्रियस्त्वं तथैवाहं क्षत्रियाणां कुलोद्भवा ॥ २५ ॥

पूर्वमामीन्महीपालः सुदेव इति विश्रुतः ।

तस्याभूच्च सखा राज्ञो धूम्राश्वस्य सुतो नलः ॥ २६ ॥

स तेन सख्या सहितो जगामाम्बवनं वनम् ।

पत्नीभिः स समं रन्तुं माधवे मासि पार्थिव ! ॥ २७ ॥

ततः पानान्यनेकानि भक्ष्याणि बुभुजे तथा ।

भार्याभिः सहितस्ताभिस्तेन सख्या समन्वितः ॥ २८ ॥

ततः पुष्करिणीतीरे ददर्शातिमनोरमाम् ।
 पत्नीं चवनपुत्रस्य प्रमतेः पार्थिवात्मजाम् ॥ २९ ॥
 सखा तस्य नली मत्तो जगृहे ताञ्च दुर्मतिः ।
 पश्यतस्तस्य राज्ञश्च त्रात त्रातेतिवादिनीम् ॥ ३० ॥
 आक्रन्दितं निशम्यैव स तस्याः प्रमतिः पतिः ।
 आजगाम त्वरायुक्तः किमेतदिति वै वदन् ॥ ३१ ॥
 ततो ददर्श राजानं सुदेवं तत्र संस्थितम् ।
 गृहीताञ्च तथा पत्नीं नलेन सुदुरात्मना ॥ ३२ ॥
 ततः सुदेवं प्रमतिः प्राहायं ग्रामप्रतामिति ।
 त्वच्च शास्ता भवान् राजा दुष्टस्यायं तलो नृप ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्यार्त्तस्य वचः श्रुत्वा सुदेवो नलगौरवात् ।
 प्राह वैश्योऽस्मि गच्छान्यं क्षत्रियं त्राणकारणात् ॥ ३४ ॥
 ततः स प्रमतिः क्रुद्धस्तेजसा निर्दहन्निव ।
 प्रत्युवाचाथ राजानं वैश्योऽक्षीत्यभिभाषिणम् ॥ ३५ ॥

प्रमतिरुवाच ।

एवमस्तु भवान् वैश्य क्षत्रियः क्षतरक्षणात् ।
 क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रं नार्त्तशब्दो भवेदिति ॥
 स त्वं न क्षत्रियो भावी वैश्य एव कुलाधमः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नामागचरिते ॥ ११४ ॥

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

माकण्डेय उवाच ।

तस्मै दत्त्वा ततः शापं नलं क्रुद्धोऽब्रवीद्विज ! ।
प्रमतिर्भार्गवः कोपात् चैलोप्यं निर्दहन्निव ॥ १ ॥
मदीन्मत्तो यदा भार्या भवानत्र समाग्रसे ।
बलाद्गृह्णासि भस्म त्वं तस्माद्ग्रजतु मा चिरम् ॥ २ ॥
तेनोदाहृतमात्रे च वाक्ये तस्मिन् तदा नलः ।
देहजेनाग्निना सद्यो भस्मपुञ्जस्तदाऽभवत् ॥ ३ ॥
दृष्ट्वा प्रभावं तत्तस्य सुदेवो विमदस्ततः ।
ग्रन्थामनस्रः प्राहेदं क्षमप्रतां क्षमप्रतामिति ॥ ४ ॥
यदुक्तवांस्त्वं भगवन् ! सुरापादमदाकूलम् ।
तत् क्षमप्रतां प्रसीद त्वं श्रापीऽयं विनिवर्त्यताम् ॥ ५ ॥
एवं प्रसादितस्त्वैव प्रमतिः प्राह भार्गवः ।
गतकोपो नले दग्धे भावहीनिन चेतसा ॥ ६ ॥
नान्यथा भावि तद्वाक्यं ब्रह्मया समुदीरितम् ।
तथापि ते क्वरिष्यामि प्रसन्नोऽनुग्रहं परम् ॥ ७ ॥
भविता वैश्रज्जातीयो भवान्नास्त्यत्र संशयः ।
भविता क्षत्रियो वैश्यस्तस्मिन्नेवाशु जन्मनि ॥ ८ ॥
अहीष्यति बलात् कन्यां यदा ते क्षमसम्भवः ।
तदा त्वं क्षत्रिये वैश्या ! स्वगृहीतो भविष्यति ॥ ९ ॥

एवं स वैश्वी भूपाल ! सुद्वीोऽम्पत्पिताऽभवत् ।
 अहञ्च या महाभाग ! त्वत्सर्वं श्रूयतां त्वया ॥ १० ॥
 सुरथो नाम राजर्षिः प्रागासीन्नन्धमादने ।
 तपस्वी नियताहारख्यक्तसङ्गी वनाश्रयः ॥ ११ ॥
 ततः श्रेणमुखस्त्रष्टां दृष्ट्वैकां शारिकां भुवि ।
 कृपाऽभूज्जनिता मूर्च्छा तथा तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
 ततो मूर्च्छावसागेऽहं तस्थीत्पद्मा शरीरतः ।
 स मां दृष्ट्वा च जग्राह क्षिप्रमात्नेन देतसा ॥ १३ ॥
 यस्मात् कृपाभिभूतस्य नम्र जातेशमात्मजा ।
 तस्मात् कृपावती नाम्ना भविष्यत्याह स प्रभो ! ॥ १४ ॥
 ततोऽहमाश्रमे तस्य वर्धमाना दिवानिशम् ।
 सखीभिः सह तुल्यप्रामिर्विचरामि वनानि च ॥ १५ ॥
 ततो मुनेरगस्त्यस्य भ्रातागस्त्य इति श्रुतः ।
 स चिन्वन् कानने वन्यं सखीभिः कीर्षतोऽग्रपत् ॥ १६ ॥
 नापराधं कृतवती तवाहं द्विजसत्तम ! ।
 अन्यासामपराधिनं क्षमयिष्ये प्रसन्नानसि ॥ १७ ॥

ऋषिरुवाच ।

दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति ।
 सुराबिन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटौ यथा ॥ १८ ॥
 प्रशिपत्य न दुष्टास्मि यत्त्ववाहं प्रसादितः ।
 तस्मादनुग्रहं बाले ! शृणुयात् ते करोम्यहम् ॥ १९ ॥
 वैश्वीनी यदा जाता त्वं पुत्रं बोधविष्णुसि ।
 राज्याय जातिस्मरतां तदा त्वं समवाप्स्यसि ॥ २० ॥
 ततो भयः क्षत्रजातिं प्राप्ता त्वं पतिना सह ।

दिव्यामवाप्ससे भोगान् गच्छ भीतिरपैतु ते ॥ २२ ॥

एवं शशास्त्रि राजेन्द्र ! तेन पूर्वं महर्षिणा ।

पिता च मे पूर्वमेवं शप्तः प्रमत्तिनाऽभवत् ॥ २४ ॥

एवं वैश्यो न राजंस्त्वं न च वैश्यः पिता मम ।

न त्वं हि मय्यदुष्टायामदुष्टो दुष्यसे कथम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्या वचः श्रुत्वा पुत्रस्य स च पार्थिवः ।

पुनः प्रोवाच धर्मज्ञस्तां पत्नीं तनयत्तया ॥ १ ॥

यन्मया पितुरादिशात् त्यक्तं राजत्रं न तत् पुनः ।

ग्रहीष्यामि वयोक्तेन किमात्माऽऽकल्पते त्वया ॥ २ ॥

अहं ते सम्प्रदास्यामि करं वैशत्रते स्थितः ।

भुङ्क्ष्व राजप्रमशेषं त्वमिच्छया वा परित्यज ॥ ३ ॥

इत्युक्तः स तदा पित्रा राजपुत्रो भनन्दनः ।

चकार राजत्रं धर्मेण तद्वहारपरिग्रहम् ॥ ४ ॥

अव्याहृतं तस्य चक्रं पृथिव्यामभवदुद्विज ! ।

न चाधर्मो मनो भूपास्तस्य सर्वेऽभवन् बभूवुः ॥ ५ ॥

तेनेष्टो विधिवद्यज्ञः सम्यक् शास्त्रि वसुन्धराम् ।

स एवैकोऽभवद्गर्ता पृथिव्यां व्याप्तशासनः ॥ ६ ॥
 अजायत सुतस्तस्य वत्सप्रीर्नाम नामतः ।
 पितातिशयितो येन गुणौघेन महात्मना ॥ ७ ॥
 तस्यापि भार्या सौनन्दा विदूरथकुताऽभवत् ।
 पतिव्रता महाभागा सा प्राप्ता तेन वीर्यतः ॥
 हत्वा पुरन्दररिपुं कुजुम्भं दितिजैश्वरम् ॥ ८ ॥

क्रीटुकिरुवाच ।

भगवंस्तेन संप्राप्ता कुजुम्भनिधनात् कथम् ।
 एतदाख्यानमाख्याहि प्रसन्ने नान्तरात्मना ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विदूरथो नाम नृपः ख्यातकीर्तिरभूद्भुवि ।
 तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः सुमतिस्तथा ॥ १० ॥
 एकदा तु वनं यातो मृगयां स विदूरथः ।
 ददर्श गर्तं सुमहदभूमेर्मुखमिवोद्गतम् ॥ ११ ॥
 तं दृष्ट्वा चिन्तयामास किमेतदिति भैरवम् ।
 पातालविवरं मन्ये नैतदभूमेश्चिरन्तनम् ॥ १२ ॥
 चिन्तयन्निति तत्रासौ ददर्श विजने वने ।
 ब्राह्मणं सुव्रतं नाम तपस्विनमुषागतम् ॥ १३ ॥
 स तं पप्रच्छ च नृपः किमेतदिति विञ्चितः ।
 अतिगम्भीरमवनेर्दर्शितान्तर्गतोदरम् ॥ १४ ॥

ऋषिरुवाच ।

किन्न वेत्सि महीपाल ! वागर्थस्त्वं हि मे मतः ।
 ज्ञेयं सर्वं नरिन्द्रेण वर्तते यन्महीतले ॥ १५ ॥
 दानवः सुमहावीर्यो वसत्युग्रो रसातले ।

स जृम्भयति यत्पृथ्वीं कुजृम्भः प्रोचते ततः ॥ १६ ॥

क्रियते तेन यत्किञ्चिद्भूतं भूतं सहीतले ।

त्रिदिवे वा नरपते ! तं कथं वेत्ति नो भवान् ॥१७॥

सुनन्दं नाम सुषलं त्वष्टा यत्निर्मितं पुरा ।

तज्जहार स दुष्टात्मा तेन हन्ति रणे रिपून् ॥ १८ ॥

पातालान्तर्गतस्तेन भिनत्ति वसुधामिमःम् ।

ततोऽसुराणां सर्वेषां द्वाराणि कुरुतेऽसुरः ॥ १९ ॥

तेन निन्नात्र वसुधा सुनन्दमुषलायुधा ।

भीक्ष्यते वसुधामेतां तरुजित्वा कथं भवान् ॥ २० ॥

यज्ञान् विध्वंसयत्युग्रो देवानामुपरोधकः ।

आप्याययति दैतयान् स बली सुषलायुधः ॥ २१ ॥

वद्यदिं घातयत्येनं पातालान्तरभीचरम् ।

ततः समस्तवसुधापतिस्त्वं परमेश्वरः ॥ २२ ॥

सुषलन्तस्य बलिभः सौनन्दं प्रोचते जनेः ।

तथा बलायलञ्चैव तं यदस्ति विचक्षणतः ॥ २३ ॥

तत्तु निर्दोष्यतां वाति संसृष्टं योपिता वृष ! ।

तस्मिन्दिने द्वितीयेऽङ्किं वीर्यवत्तद्दीयते ॥ २४ ॥

न स वेत्ति दुराचारः प्रथमं सुषलस्य तत् ।

योपिक्रामसंस्पर्शं दीपं वीर्यविशालतनम् ॥ २५ ॥

एवं तस्य बलं भूप ! हानयस्य दुरात्मनः ।

सुषलस्य च ते प्रीह्यं यदुक्तं तत् समाचर ॥ २६ ॥

आसन्नमेतद्भवतः पुरस्य पृथिवीपते ! ।

कृतस्तेन महीरथ्रं निश्चिन्तः किं भवान्यथा ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा तु गते तस्मिन् पुरं गत्वा महोपतिः ।

मन्त्रयामास मन्त्रज्ञैः पुरमध्ये तु मन्त्रिभिः ॥ २८ ॥

यथाश्रुतमशेषन्त कथयामास मन्त्रिणाम् ।

सुफलस्य प्रभावञ्च वीर्यशतनसेवच ॥ २९ ॥

तं मन्त्रं क्रियमाणन्तु मन्त्रिभिस्तेन भूयता ।

तत्पार्श्ववर्तिनी कन्या शुभापाथ सुदावती ॥ ३० ॥

ततः कृतिपयाहे तु तां कन्यां वयसान्विताम् ।

जहारोपवनादरैत्यः कुजृषः स सखीह्वयाम् ॥ ३१ ॥

तत् श्रुत्वा स महिपालः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।

पुत्रादवाच त्वरितं गच्छतं जनकीविदौ ॥ ३२ ॥

निर्विन्धादास्तटे गर्भस्तेन बला रसातलम् ।

स ह्यच्यतां बाधपहर्ता सुदावयाः सुदुर्मतिः ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ तत्सुतौ प्राप्य तं गर्भं तत्पदानुगौ ।

युयुधाते कुजृषेण स्वसैन्येनातिकीपितौ ॥ ३४ ॥

ततः परिध्वान्निशमन्तिमूलपरमैः ।

बाणैश्चाञ्जितं युद्धं तेषामासीत् रदारुणम् ॥ ३५ ॥

ततो मायाबलवता तेन द्वैयेन आशुभी ।

राजपुत्री रणे बद्धी नि तामिदमैजिकी ॥ ३६ ॥

तत् श्रुत्वा स महिपालः प्रापितं सर्वतैनिकान् ।

बधुपुत्रः पराजार्त्तिसृष्टेर्लुप्तिसत्त्व ! ॥ ३७ ॥

वह्नां निहन्त्य दैव्यं बाणैः तान् जे सुताम् ।

तस्याहं संप्रदास्यामि तालिकायत्तत्रोचनम् ॥ ३८ ॥

इत्येवं धीवयाञ्जके स नागः स्रपुरि तदा ।

निराशः पुत्रतनयादरुणं दारु वै मुने ! ॥ ३९ ॥

ततः शुश्राव वत्सप्रीर्भनन्दनसुतो हि तत् ।

आघोष्यमाणं बलवान् कृतास्तः शौर्यसंयुतः ॥ ४० ॥

स चागम्यानिवायैनं प्राह पार्थिवसत्तमम् ।

विनयावनतो भूत्वा पितुर्गिहममुत्तमम् ॥ ४१ ॥

आज्ञापयाशु लाजेव तनयौ नोत्तयानि ते ।

तवैव तेजसा हत्वा तं तिलां तनयाच्च ते ॥ ४२ ॥

सार्क्येय उवाच ।

स तं मुदा परिव्रज्य प्रियसंश्लुग्यात्मजम् ।

गमप्रदानिति संदुष्यै वत्सेत्याह स पार्थिवः ॥ ४३ ॥

स्थाने स्थास्यति मे बली यथैवं ह्युपते विधिम् ।

वत्सैतत्क्रियतामाह यद्युदाहि यनस्तत्र ॥ ४४ ॥

सार्क्येय उवाच ।

ततः सख्यतः संप्रवृत्तौ वापि क्लिबवान् ।

जगाम शीरः पातालं तत्र यत्तत्र सख्यतः ॥ ४५ ॥

ततो ज्वाह्वानसद्युषं वा चतौ पार्थिवः भजः ।

थैन पातालतश्चिह्नसासोच्चं पृथितं त्वमम् ॥ ४६ ॥

ततो ज्वाह्वानसाक्ष्योऽप्युच्यते दानवेन्द्रः ।

आजगामार्क्येयकोपेन ससैन्यं विचारितः ॥ ४७ ॥

ततो युद्धनभूतय तत्र पार्थिवेन्द्रः ।

ससैन्यस्य ससैन्येन दक्षिणे दक्षिणपिपा ॥ ४८ ॥

हिनानि तोषि र यथा दीपिते ह्येन दानवः ।

ततः कीटयरीकण्डा द्वा प्रथमं दानवः ॥ ४९ ॥

गन्धैर्नाल्यैः ससैन्यैः ससैन्यैः ससैन्यैः इति ।

अन्तःपुरे कथाश्रवणं । अन्तःपुरे कथाश्रवणं ॥ ५० ॥

ततो विज्ञातमुषलप्रभावा सा मुदावती ।
 पस्पर्शमुषलश्रेष्ठमतिनम्शिरोऽधरा ॥ ५१ ॥
 पुनर्यावत् स गृह्णानि मुषलं तं महासुरः ।
 तावत् सा वन्दनय्याजात् पसाशर्निकमः शुभा ॥ ५२ ॥
 ततः स गत्वा ब्रुवुधे सुगलेनासुरेश्वरः ।
 ध्यर्था मुषलपातास्ते संजग्म, रतेषु शत्रुषु ॥ ५३ ॥
 परमास्ते तु विदीर्यीं सौनन्दे मुषले मुने ! ।
 अस्त्रैः शस्त्रैश्च दैत्यैः सोऽबुध्यत रणेऽरिणा ॥ ५४ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्न सन्नस्तस्य राजपुत्रस्य सोऽसुरः ।
 मुषलेन बलन्तस्य तच्च बुद्ध्या निराकृतम् ॥ ५५ ॥

ततः पराजित्य स भूपसूनु-
 रस्ताणि मस्त्राणि च दानवस्य ।
 चकार सदी विरथं ततश्च
 सचर्मखड्गः पुनरग्रधावत् ॥ ५६ ॥
 तमापतन्तं रभसाऽभ्युदीर्णं
 विश्वट्कोपं त्रिदशेन्द्रगत्सुम् ।
 शस्त्रेण वःहेर्भुवि राजपुत्रो
 जयान कालानलसप्रभेन ॥ ५७ ॥
 स पावकास्तेषु हृदि क्षतो नृशं
 द्रव्याज देहं त्रिदशारिरात्मनः ।
 बभूव सदाश्च म्होरमाणां
 रसातलान्केषु महाजघोक्षवः ॥ ५८ ॥

ततोऽपतत् पुष्पप्रष्टिर्दहोशलसुतीपरि ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो देववाशानि सखदुः ॥ ५९ ॥

स चापि राजपुत्रस्तं हत्वा ती नृपतेः सुतौ ।
 मोचयामास तन्वङ्गीं ताञ्च कन्यां मुदावतीम् ॥ ६० ॥
 तच्चापि मुषलं तस्मिन् कुजृग्मे विनिपातिते ।
 जग्राह नागाधिपतिरनन्तः शेषसंज्ञितः ॥ ६१ ॥
 तस्माश्च परितुष्टोऽसौ शेषः सर्वोरगीश्वरः ।
 मुदावत्या मुदा ध्यातमनोवृत्तिस्तपोधनः ॥ ६२ ॥
 सुनन्दमुषलस्पर्शं यच्चकार पुनः पुनः ।
 योषित् करतलस्पर्शप्रभावद्वातिशोभना ॥ ६३ ॥
 मुदावत्यास्ततो नाम नागराजस्तदाकरोत् ।
 सुनन्दाभिति सानन्दं सौनन्दगुणजं द्विज ! ॥ ६४ ॥
 स चापि राजपुत्रस्तां भाट्ठभ्यां सहितां पितुः ।
 समीपमानिनायाशु प्रणिपत्याह चैव तम् ॥ ६५ ॥
 श्रानीतौ तनयौ तात ! तथैवेयं मुदावती ।
 तवाज्ञया मयान्यद्यत् कर्त्तव्यं तत् समादिश ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहर्षसंपूर्णहृदयः स गह्वीपतिः ।
 साधु साध्वित्यथाहोच्चैर्वत्स वत्सेति शोभनम् ॥ ६७ ॥
 सभाजितोऽस्मि त्रिदशैर्वत्साहं कारणैस्त्रिभिः ।
 त्वं जामाता च यत्प्राप्तो यच्चारिर्विनिपातितः ॥ ६८ ॥
 आगतान्यत्तान्यत्र यच्चापत्यानि मे पुनः ।
 तद्गृह्णाण्यद्य शस्त्रेऽङ्घ्रि पाणिमस्या मयोदितम् ॥ ६९ ॥
 त्वं राजपुत्र ! चार्वङ्ग्याः कन्याया दुहितुर्मम ।
 मुदावत्या मुदा युक्तः सत्यवाक्यं कुरुष्व माम् ॥ ७० ॥

राजपुत्र उवाच ।

तातस्याज्ञा मया कार्या यद्ब्रवीषि करोमि तन् ।
त्वमेव तात ! जानीषि नैवात्राविक्रता वयम् ॥ ७१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तयोः स राजेन्द्रश्चक्रे वैवाहिकं क्रमम् ।
मुदाबल्याश्च दुहितुर्भनन्दनमुदस्य वै ॥ ७२ ॥
ततः स ह तया रेमे वत्सप्रीर्नवयौवनः ।
रमणीयेषु देशेषु प्रासादगिखरेशु च ॥ ७३ ॥
कालेन गच्छता वृद्धः पिता तस्य भनन्दनः ।
धनं जगाम वत्सप्रीः स बभूव महौपतिः ॥ ७४ ॥
इयाञ्च यज्ञान् सततं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
पुत्रवत् पाल्यमानास्तु प्रजास्तेन महात्मना ॥ ७५ ॥
ववृधुर्विषये तस्य न चाभूद्धर्मसङ्करः ।
न दस्युव्यालतुर्वृत्तभयमासीच्च कस्यचित् ॥
नीपसर्गभयञ्चैव तस्मिन् शासति भूपती ॥ ७६ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भनन्दवत्सप्रीचरितं नाम ॥ ११७ ॥

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तस्यां सुनन्दायां पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
प्रांशुः प्रचीरः शूरश्च सुचक्रो विक्रमः क्रमः ॥ १

बली बलाकश्चण्डश्च प्रचण्डश्च सुविक्रमः ।
 स्वरूपश्च महाभागाः सर्वे संग्रामजित्तमाः ॥ २ ॥
 तेषां जेयिष्ठो महावीर्यः प्रांशुरासौन्नराधिपः ।
 इतरे भृत्यवत्तस्य बभूवुर्वशवर्तिनः ॥ ३ ॥
 तस्य यज्ञे द्विजत्यक्ते रनेकैर्द्रव्यराशिनिः ।
 न्यूनवर्णविष्टश्रेय सत्यनामा वसुन्धरा ॥ ४ ॥
 सम्यक्पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवीरसान् ।
 योऽभून्नशयः कीषि तेन निष्पादितान्मुये ॥ ५ ॥
 क्रतवः शतनाहजास्तेषां संख्या न विद्यते ।
 अयुताशेन कौटोदिर्न च पद्मादिभिर्मुने ! ॥ ६ ॥
 प्रजातिरस्तस्य पुत्रोऽभूद्यस्य यज्ञे शतक्रतुः ।
 अत्राप्यहमिमतुलां यत्रभागैः सुरैः सह ॥ ७ ॥
 दानवानां सुवीर्याणां जवान नदतीर्नव ।
 बलञ्च बलिनां श्रेष्ठो जम्भजातुरसतमम् ॥ ८ ॥
 अन्याश्च सुसहावीर्यानाजघानामरद्विधः ।
 प्रजातिस्तनयाः पञ्च खनित्रप्रसुखा गुणे ! ॥ ९ ॥
 तेषां खनित्रो राजाभूत् प्रख्यातो विजयिक्रमैः ।
 स शान्तः सत्यवाक् शूरः सर्वप्रापिहिते रतः ॥ १० ॥
 स्वधर्माभिर्दत्तो नित्यं वृद्धसेवी बहुश्रुतः ।
 वास्ती विनयमन्यत्रः कृतास्त्रोऽप्यविकल्पनः ॥ ११ ॥
 सर्वलोकप्रियो नित्यमुवाचैतदहर्निशम् ।
 नन्दन्तु सर्वभूतानि ह्यिच्छन्तु विजनेष्वपि ॥ १२ ॥
 स्वस्त्वस्तु सर्वभूतेषु निरातङ्गानि सन्तु च ।
 मा व्याधिरस्तु भूतानामाधयो न भवन्तु च ॥ १३ ॥

मैत्रीमण्डपभूतानि पुथन्तु सकले जने ।
 शिवमस्तु द्विजातीनां प्रीतिरस्तु परस्परम् ॥ १४ ॥
 सन्निहिः सर्ववर्णानां सिद्धिरस्तु च कर्मणाम् ।
 ते लोकाः सर्वभूतेषु शिवा वोऽस्तु सदा मतिः १५ ॥
 यथात्मनि तथा पुत्रे हितमिच्छथ सर्वदा ।
 तथा समस्तभूतेषु वर्त्तध्वं हितबुद्धयः ॥ १६ ॥
 एतद्दो हितमत्यन्तं को वा कस्यापराध्यते ।
 यत् करोत्यहितं किञ्चित् कस्यचिन्मूढमानसः ॥१७॥
 तं समभ्येति तन्नूनं कर्त्तव्यमि फलं यतः ।
 इति मत्वा समस्तेषु भी लोकाः कृतबुद्धयः ॥ १८ ॥
 सन्तु मा लौकिकं पापं लोकाः प्राप्स्यथ वै बुधाः ।
 यो मेऽद्य स्निह्यते तस्य शिवमस्तु सदा भुवि ॥ १९ ॥
 यथ मां द्वेष्टि लोकेऽस्मिन् सोऽपि भद्राणि पश्यतु ।
 एवंस्वरूपः पुत्रांभूत् खनितस्तस्य भूपतेः ॥ २० ॥
 समस्तगुणसम्पन्नः श्रीमानब्जदलेक्षणः ।
 तेन ते भ्रातरः प्रीत्या पृथग्राज्येषु योजिताः ॥ २१ ॥
 स्वयञ्च पृथिवीमेतां बुभुजे सागराम्बराम् ।
 प्राञ्चां तेन कृतः शौरिर्दक्षिणायां मुदावसुः ॥ २२ ॥
 दिशि प्रतीच्यां सुदय उत्तरस्यां महारथः ।
 तेषां तस्य च भूपस्य पृथग्गोत्राः पुरोहिताः ॥ २३ ॥
 बभूवुर्मुनयश्चैव सन्निवंशक्रामागताः ।
 शौरिरत्रिकुलोद्भूतः सुहोत्रो नाम वै द्विजाः ॥ २४ ॥
 उदावसोः कुशावर्ती गौतमान्बजोऽभवत् ।
 काश्यपः प्रमतिर्नाम मुनयस्य पुरोहितः ॥ २५ ॥

महारथस्य वाशिष्ठः पुरोधोऽभून्महोभृतः ।
बभुजुस्ते स्वराजगानि चत्वारोऽपि नराधिपाः ॥२६॥
खनित्रश्चाधिपस्तो षामशेषवसुधाधिपः ।
तेषु भ्रातृष्वशेषेषु खनित्रः स महोपतिः ॥ २७ ॥
प्रजासु च समस्तासु पुत्रेष्विव सदा हितः ।
एकदा मन्त्रिणा शौरिः स प्रोक्तो विश्ववेदिना ॥ २८ ॥
विविक्ते पृथिवीपाल ! किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति नः ।
यस्यैर्यं पृथिवी कृत्स्ना यस्य भूपा वशानुगाः ॥२९॥
स राजा तस्य पुत्रश्च तत्पौत्राश्चान्वयस्ततः ।
इतरे भ्रातरस्तस्य प्राक्कल्पविषयाधिपाः ॥ ३० ॥
तत्पुत्रश्चाल्पकस्तस्मात् तत्पौत्राश्चान्पकल्पिकाः ।
कालेन ह्यसमासाद्य पुरुषात् पुरुषान्तरम् ॥ ३१ ॥
कृष्योपजीविनो भूप ! भवन्तीति तदन्वयाः ।
नीद्वारं कुरुते भ्राता भ्रातृस्नेहबलार्पणः ॥ ३२ ॥
स्नेहकः पृथिवीपाल ! परयोभ्रातृपुत्रयोः ।
तत्पुत्रयोः परतरा मतिर्भवति पार्थिव ! ॥ ३३ ॥
तत्पुत्रः केन कार्य्येण प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
अथवा येन तेनैव सन्तोषं कुरुते नृपः ॥ ३४ ॥
क्रियते तत् किमर्थन्तु भूपैर्मन्त्रपरिग्रहः ।
भुजगते सकलं राजग्नं मया ते मन्त्रिणा सता ॥३५॥
तत् किं सुखाधारयसे सन्तोषं कुरुते यदि ।
कार्य्यनिष्पादकं राजग्नं करणं कर्त्तुरिष्यते ॥ ३६ ॥
राजग्नलब्धुश्च ते कार्य्यं त्वं कर्त्ता करणं वयम् ।
सोऽस्माभिः करणैराजग्नं पितृपैतामहं कुरु ॥

फलप्रदा भविष्यामः परलोके न ते वयम् ॥ ३७ ॥

राजोवाच ।

ज्येष्ठो राजा महीपाल ! वयन्तस्यानुजा यतः ।

ततः स भुङ्क्ते पृथिवीं वयञ्चाल्पवसुधराम् ॥ ३८ ॥

वयन्तु स्नातरः पञ्च पृथ्वी चैका महामते ।।

अतोऽस्याः पृथगैश्वर्यं कथं कृत्स्नं भविष्यति ॥ ३९ ॥

विश्ववेद्युवाच ।

एवमेतद्भवांस्तत्र यद्येका वसुधा नृप ! ।

तां त्वमेवाभिपद्यस्व ज्येष्ठः शास्तु महीं भवान् ॥ ४० ॥

सर्वाधिपत्यः सर्वेभ्यो भव त्वमखिलेश्वरः ।

यतन्ते च यथाऽहन्ते तेषामाहितमन्त्रिणः ॥ ४१ ॥

राजोवाच ।

ज्येष्ठो राजा यथा प्रीत्या भजतेऽस्मान् सुतानिव ।

कथं तस्य करिष्यामि ममत्वं जगतीगतम् ॥ ४२ ॥

विश्ववेद्युवाच ।

राज्यस्थितः पूजयेथा ज्येष्ठो भूपार्हणैर्नवैः ।

कनिष्ठज्येष्ठता केयं राजत्रं प्रार्थयतां नृणाम् ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति च प्रतिज्ञाते भूभुजा तेन सत्तम ! ।

विश्ववेदी ततो मन्वी तद्भातृननयद्वशम् ॥ ४४ ॥

तेषां पुरोहितांश्चैवं आत्मनः शान्तिकादिषु ।

नियोजयामास ततः खनित्रस्याभिचारके ॥ ४५ ॥

विभेद तस्य निभृतान् सामदानादिभिस्तथा ।

चक्रे च परमीद्योगं निजदण्डप्रवाधने ॥ ४६ ॥

आभिचारिकमत्युग्रमहन्यहनि कुर्वताम् ।
 पुरोधसां चतुर्णाञ्च जज्ञे कृत्या चतुष्टयम् ॥ ४७ ॥
 विकरालं महावक्त्रमतिभीषणदर्शनम् ।
 समुद्यतमहाशूलं प्रभूतमतिदारुणम् ॥ ४८ ॥
 ततस्तदागतन्तत्र खनित्रो यत्र पार्थिवः ।
 स्मिरस्तच्चाप्यदुष्टस्य तस्य पुण्यचयेन तत् ॥ ४९ ॥
 कृत्या चतुष्टयन्तेषु निपपात दुरात्मसु ।
 पुरोहितेषु भूपानां तथा वै विश्ववेदिनि ॥ ५० ॥
 ततो निहन्त्या निर्दग्धाः कृत्यया ते पुरोहिताः ।
 विश्ववेदी तथा मन्त्री स शीरेर्दुष्टमन्त्रदः ॥ ५१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनित्रचरित्रे ॥ ११८ ॥

ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः समस्तलोकस्य विस्मयः सोऽभवन्महान् ।
 यदेककालं नेशुस्ते पृथक् पुरनिवासिनः ॥ १ ॥
 ततः श्रुत्वाव निधनं यातान् भ्रातृपुरोहितान् ।
 मन्त्रिणञ्च तथा स्नातुर्दग्धं तं विश्ववेदिनम् ॥ २ ॥
 क्रमेतदिति सोऽतीव विस्मितो मुनिसत्तम ! ।
 खनित्रोऽभून्महाराजो नाजानात् तच्च कारणम् ॥ ३ ॥

ततो वशिष्ठं पप्रच्छ स राजा गृहमागतम् ।
 यत्कारणं विनेशुस्ते भ्रातृमन्त्रिपुरोहिताः ॥ ४ ॥
 तेन पृष्टस्तदा प्राह यथा वृत्तं महामुनिः ।
 यच्छौरिमन्त्रिणा प्रोक्तं यच्च शौरिरुवाच तम् ॥ ५ ॥
 यथा चानुष्ठितन्तेन भ्रातृणां भेदकारि वै ।
 मन्त्रिणा तेन दुष्टेन यच्चक्रुश्च पुरोहिताः ॥ ६ ॥
 यान्निमित्तं विनेशुस्ते अपापस्यापकारिणः ।
 पुरोहितास्तस्य राज्ञः शत्रावपि दयापराः ॥ ७ ॥
 स तच्छ्रुत्वा ततो राजा हा हतोऽस्मीति वै वदन् ।
 निनिन्दात्मानमत्यर्थं वशिष्ठस्याग्रतो द्विज ! ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

धिङ्मामपुण्यसंस्थानमल्पभायमशीभनम् ।
 दैवदोषकृतं पापं सर्वलोकविगर्हितम् ॥ ९ ॥
 तन्निमित्तं विनेष्टं यत्तद्ब्राह्मणचतुष्टयम् ।
 मत्तः कोऽन्यः पापतरो भविष्यति पुमान् भुवि ॥ १० ॥
 नाभविष्यं यदि पुमानहमत्र महोतले ।
 ततस्ते न विनश्येयुर्मम भ्रातृपुरोहिताः ॥ ११ ॥
 धिग्राज्यं धिक् च मे जन्म भूभुजां महतां कुले ।
 कारणत्वं गतो योऽहं विनाशस्य जिह्वनाम् ॥ १२ ॥
 कुर्वन्तः स्वामिनां तेऽर्थं भ्रातृणां मम याजकाः ।
 नाशं ययुर्न दुष्टास्ते दुष्टोऽहं नाशकारणे ॥ १३ ॥
 किं करोमि क्व गच्छामि नान्यो मत्तो हि पापकृत् ।
 पृथिव्यामस्ति हेतुत्वं द्विजनाशस्य यो गतः ॥ १४ ॥
 इत्यमुद्विग्नहृदयः खनितः पृथिवीपतिः ।

वनं विद्यासुः पुत्रस्य कृतवानभिषेचनम् ॥ १५ ॥
 अभिषिच्य सुतं राजेः क्षुपसंज्ञं महीपतिः ।
 भार्याभिस्त्रिभुभिः सार्द्धं तपसे स वनं ययौ ॥ १६ ॥
 तत्र गत्वा तपस्तेपे वाणप्रस्थविधानवित् ।
 शतानि त्रौणि वर्षाणां सार्धानि नृपसत्तमः ॥ १७ ॥
 तपसा क्षीणदेहसु राजवर्यो द्विजोत्तम ।।
 निगृह्य सर्वश्रोतांसि तत्याजासून् वनेचरः ॥ १८ ॥
 ततः पुण्यान् ययौ लोकान् सर्वकामदुहोऽक्षयान् ।
 अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरवाप्या ये नराधिपैः ॥ १९ ॥
 भार्याश्च तस्य तास्त्रिभुः समन्तेनैव तत्पुत्रः ।
 प्राणान् वापुः समालोक्य तेनैव सुमहात्मना ॥ २० ॥
 एतत् खनित्रचरितं श्रुतं कल्पघनाशनम् ।
 पठताञ्च महाभाग ! क्षुपस्थातो निशामय ॥ २१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनित्रचरितं समाप्तम् ॥ ११९ ॥

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच ।

क्षुपः खनित्रपुत्रसु प्राप्य राज्ञं यथा पिता ।
 तथैव पालयामास प्रजा धर्मेण रक्षयन् ॥ १ ॥
 स दानशीलो यथा च यज्ञानामवनीपतिः ।

समः शत्रौ च मित्रे च व्यवहारादिवर्त्मनि ॥ २ ॥
 एकदा स महीपालो निजस्थानगतो मुने ! ।
 सूतैरुक्तो यथा पूर्वं क्षुपो राजा तथाऽभवत् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मणस्तनयः पूर्वं क्षुपोऽभूत् पृथिवीपतिः ।
 यादृक् चरितमस्यासीत्तादृक् तस्यैव चेष्टितम् ॥ ४ ॥

राजीवाच ।

श्रीतुमिच्छामि चरितं क्षुपस्य सुमहात्मनः ।
 यदि तादृङ्मया शक्यं चेष्टितुं तत्करोम्यहम् ॥ ५ ॥

सूता ऊचुः ।

स चकाराकरान् भूप ! राजा गोब्राह्मणान् पुरा ।
 षष्ठांशेन कृता चोत्थीमष्टिस्त्रिं महात्मना ॥ ६ ॥

राजीवाच ।

तेषां महात्मनां राज्ञां कोऽद्भुदास्यति मद्भिधः ।
 तस्याप्युत्कृष्टचेष्टानां चेष्टासूद्यमवान् भवेत् ॥ ७ ॥
 तत् श्रूयतां प्रतिज्ञा या साम्प्रतं श्रियते मया ।
 क्षुपस्यानुकरिष्यामि महाराजस्य चेष्टितम् ॥ ८ ॥
 वींस्तीन् यज्ञान् करिष्यामि शस्यापाते गतान्ते !
 पृथिव्याञ्चतुरर्णायां प्रतिज्ञेयां कृता मया ॥ ९ ॥
 यच्च गोव्राह्मणाः पूर्वमददन् भूभृते करम् ।
 तन्नेव प्रतिदास्यामि ब्राह्मणानां तथा गवाम् ॥ १० ॥
 इति प्रतिज्ञाय वचः क्षुपस्तत्कृतवांस्तथा ।
 शस्यापाते स यज्ञांस्त्रीनयजद्यजतां वरः ॥ ११ ॥
 गोब्राह्मणः पुरा रज्जामददद्यच्च वै करम् ।
 तावत्संख्यमदाद्वितमन्यन्तीब्राह्मणाय सः ॥ १२ ॥

तस्य पुत्रोऽभवद्वीरः प्रमथायामनिन्दितः ।
 यस्य प्रतापशौर्याभ्यां कृता वश्या महीभृतः ॥ १३ ॥
 तस्यापि नन्दिनी नाम वैदर्भी दयिताऽभवत् ।
 विविशं तनयं तस्यां जनयामास स प्रभुः ॥ १४ ॥
 विविशे शासति महीं महीपाले महीजसि ।
 महीतलमभूद्व्याप्तं निरन्तरतया नरैः ॥ १५ ॥
 वर्षे काले पर्जन्यो मही शस्यवती तथा ।
 सुफलानि च शस्यानि रसवन्ति फलानि च ॥ १६ ॥
 रसाः पुष्टिकराश्चासन् पुष्टिर्नोन्मादकारिणौ ।
 न वित्तनिचया नृणां प्रभूता मदहेतवः ॥ १७ ॥
 तत्प्रतापेन रिपवो भयमापुर्महामुने ! ।
 स्वास्थ्यं जनः सुहृद्दुर्गो मुदमिच्छन्ति पौरिकाः ॥ १८ ॥
 इष्ट्वा स यज्ञान् सुबहून् सम्यक् सम्प्राप्य मेदिनीम् ।
 संग्रामे निधनं प्राप्य शत्रुलीकमितो गतः ॥ १९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे विविशचरितं समाप्तम् ॥ १२० ॥

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

• मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य पुत्रः खनीनेत्रो महाबलपराक्रमः ।
 यस्य यज्ञेष्वगायन्त गन्धर्वा विस्रयान्विताः ॥ १ ॥

खनौनेत्रसमो नान्यो भुवि यज्वा भविष्यति ।
 तेन यज्ञायुते पूर्णं दत्ता पृथ्वी ससागरा ॥ २ ॥
 दत्त्वा च सकलां पृथ्वीं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
 तपसा द्रव्यमासाद्य मोचयेत् साधितेन यः ॥ ३ ॥
 यतश्च प्राप्य वित्तर्द्धिमतुलां दाढसत्तमात् ।
 जग्दुर्ब्राह्मणा विप्र ! नान्य राज्ञः प्रतिग्रहम् ॥ ४ ॥
 सप्तषष्टिसहस्राणि सप्तषष्टिशतानि च ।
 सप्तषष्टिञ्च यो यज्ञानयजद्भूरिदक्षिणान् ॥ ५ ॥
 अपुत्रः स महीपालो मृगयामुपचक्रमे ।
 पुत्रार्थं पितृयज्ञाय मांसकामो महामुने ! ॥ ६ ॥
 अश्वारूढो विना सैन्यमेक एव महावने ।
 बद्धगोधाङ्गुलित्राणो बाणखड्गधनुर्धरः ॥ ७ ॥
 तं वाहयन्तं तुरगमन्यतो गहनाइनात् ।
 त्रिनिष्क्रम्य मृगः प्राह मां हत्वाभिमतं कुरु ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

अन्ये मृगाः पलायन्ते महाभीत्या विलोक्य माम् ।
 कथमात्मप्रदानं त्वं मृत्यवे कर्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥

मृग उवाच ।

अपुत्रोऽहं महाराज ! वृथा जन्मप्रयोजनम् ।
 विचारयन्न पश्यामि प्राणानामिह धारणम् ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथाभ्येत्य मृगः प्राह तमन्यो वसुधाधिपम् ।
 मृगस्य तस्य प्रत्यक्षमलमेतेन पार्श्विव ! ॥ ११ ॥
 घातयस्विति मां मासैर्मम कर्म समाचर ।

यथा कृतार्थता ते स्यान्मम चाप्युपकारि तत् ॥ १२ ॥
 पुत्रार्थं त्वं महाराज ! स्वपितृन् यष्टुमिच्छसि ।
 अपुत्रस्यास्य मांसेन लसप्रसे वाञ्छित कथम् ॥ १३ ॥
 यादृक् कर्म विनिष्पाद्यं तादृक् द्रव्यमुपाहरेत् ।
 दुर्गन्धैर्न सुगन्धानां गन्धज्ञानविनिर्णयः ॥ १४ ॥

राजीवाच ।

वैराग्यकारणं प्रोक्तमनेनापुत्रता मम ।
 कथ्यतां प्राणसंत्यागे यत्ते वैराग्यकारणम् ॥ १५ ॥

मृग एवाच ।

बहवो मे सुता भूप ! बह्वो दुहितरस्तथा ।
 यच्चिन्तादुःखदावाग्निज्वालामध्ये वसाम्यहम् ॥ १६ ॥
 सर्वसाध्या नरेन्द्रेयं मृगजातिः सुकातरा ।
 तेष्वपत्येषु मे चाति ममत्वं तेन दुःखितः ॥ १७ ॥
 मनुष्यसिंहशार्दूलवृकादिभ्यो विभेम्यहम् ।
 न हीनात् सर्वसत्त्वेभ्यः श्वशृगालादपि प्रभो ! ॥ १८ ॥
 सोऽहं निमित्तं बन्धूनामिमां शून्यां वसुन्धराम् ।
 नृसिंहादिभयात् सर्वामिच्छामि सुभृशं सकृत् ॥ १९ ॥
 तृणान्यन्येऽपि खादन्ति गोऽजावितुरगादिकाः ।
 तांस्तेषां पोषणायामिच्छामि निधनं गतान् ॥ २० ॥
 निष्क्रान्तेषु ततस्तेषु ममापत्येषु वै पृथक् ।
 भवन्ति चिन्ताः शतशो ममत्वावृतचेतसः ॥ २१ ॥
 किं क्लृप्तपाशं किं वज्रं वागुरां किं सुतो मम ।
 प्राप्तश्चरन् वने किं वा नृसिंहादिवशं गतः ॥ २२ ॥
 प्राप्तोऽयमेकः संप्राप्तास्तेऽवस्थां कीदृशीं मम ।

साम्प्रतं विचरन्तो वै ये गताः सुमहावनम् ॥ २३ ॥
 दृष्ट्वा प्राप्तसमाभ्यासमहन्तानात्मजानृप ! ।
 ईषदुच्छसितः क्षेममिच्छामि रजनीं पुनः ॥ २४ ॥
 प्रभाते दिवसं क्षेममस्तगीऽर्कं निशामपि ।
 वाञ्छाम्यहं कदा क्षेमं सर्वकालं भविष्यति ॥ २५ ॥
 एतत्ते कथितं भूप ! ममोद्विगस्य कारणम् ।
 अतः प्रसादं कुरु मे बाणोऽयं पात्यतां मयि ॥ २६ ॥
 इति दुःखशताविष्टः प्राणानपि त्यजामि यत् ।
 तत्कारणं निबोध त्वं ब्रुवती मम पार्थिव ! ॥ २७ ॥
 अमूर्त्या नाम ते लोका यान् गच्छन्त्यात्मघातकाः ।
 यज्ञोपयुक्ताः पशवः सम्प्रयान्त्युच्छ्रिताः प्रभो ! ॥ २८ ॥
 अग्निः पशुरभूत् पूर्वं पशुराग्नीज्जलाधिपः ।
 भास्मानथोच्छ्रिताः प्राप्ते यज्ञे निष्ठामुपागतः ॥ २९ ॥
 तन्ममैतां कृपां कृत्वा नय मामुच्छ्रितिं नृप ! ।
 आत्मनश्चेप्सितं कामं पुत्रलाभादवाप्स्यसि ॥ ३० ॥

पूर्वमृग उवाच

राजेन्द्र ! नैष हन्तव्यो धन्योऽयं सुकृती मृगः ।
 बहवस्तनया यस्य हन्तव्योऽहमसन्ततिः ॥ ३१ ॥

उत्तरमृग उवाच ।

एकदेहभवं यस्य दुःखं धन्यः स वै भवान् ।
 बहूनि यस्य देहानि तस्य दुःखान्यनेकधा ॥ ३२ ॥
 एको यदाहमासन्तु प्राक् तदा देहजं मम ।
 दुःखमासीन्ममत्वे तु भार्यायास्तदभूद् द्विधा ॥ ३३ ॥
 यदा जातान्यपत्यानि तदा यावन्ति तानि वै ।

तावच्छरीरभूमिनि मम दुःखान्यथाभवन् ॥ ३४ ॥
 न कृतार्थो भवान् यस्य नातिदुःखाय सम्भवः ।
 इह दुःखाय मत् सूतिः परत्र च विरोधिनी ॥ ३५ ॥
 यतो रक्षणपोषार्थमपत्यानां करोमि तत् ।
 चिन्तयामि च संभूतिस्तेन मे नरके ध्रुवा ॥ ३६ ॥

राजीवाच ।

न वेद्मि किं सन्ततिमान् धन्योऽपुत्रोऽत्र किं मृग ! ।
 पुत्रार्थश्चायमारम्भो मम दीलायते मनः ॥ ३७ ॥
 दुःखाय सन्ततिः सत्यमैहिकामुष्णिकाय तत् ।
 तथाप्यतनयान् यान्ति ऋणानीति श्रुतं मया ॥ ३८ ॥
 सोऽहं यातिष्ये पुत्रार्थमृते प्राणिबधं मृग ! ।
 तपसैव प्रचण्डेन यथा पूर्वं महीपतिः ॥ ३९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे खनीनेत्रचरितं नाम ॥ १०१ ॥

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स नृपतिर्गत्वा गोमतीं पापनाशिनीम् ।
 तत्र तुष्टाव नियतो भूत्वा देवं पुरन्दरम् ॥ १ ॥
 तप्यमानस्तपश्चोद्यं यतवाक्कायमानसः ।
 तुष्टाव प्रयतः शक्रमपत्यार्थं महीपतिः ॥ २ ॥

तस्य स्तोत्रेण तपसा भक्त्या चापि सुरेश्वरः ।
 ततोऽपि भगवानिन्द्रः प्राह चैनं महामुने ॥ २ ॥
 अनेन तपसा भक्त्या स्तोत्रेणोच्चारितेन च ।
 परितुष्टोऽस्मि ते भूप ! त्रियतां भवता वरः ॥ ४ ॥

राजोवाच ।

अपुत्रस्य सुतो मेऽस्तु सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 सदा चाभ्याहृतैश्वर्यीं धर्मकृद्भवित् कृती ॥ ५ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति चोक्तः शक्रेण राजा प्राप्तमनोरथः ।
 प्रजाः पालयितुं भूप ! आजगाम निजं पुरम् ॥ ६ ॥
 तत्रास्य कुर्वतो यज्ञं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 अजायत सुतो विप्र । तदा शक्रप्रसादतः ॥ ७ ॥
 तस्य नाम पिता चक्रे बलाश्व इति भूपतिः ।
 अस्त्रग्राममशेषञ्च ग्राहयामास तं सुतम् ॥ ८ ॥
 पितर्युप्रपरते विप्र ! सोऽधिराजिप्र स्थिता नृपः ।
 स बलाश्वो वशं निन्द्य भुवि सर्वमहीक्षितः ॥ ९ ॥
 करञ्च दापयामास सारग्रहणपूर्वकम् ।
 स सर्वभूमिपान् राजा पालयामास च प्रजाः ॥ १० ॥
 अथाखिलनरेन्द्रास्ते दायादास्तस्य दुर्मदाः ।
 न चाभ्युत्थाय सततं ते चास्मै प्रददुः करान् ॥ ११ ॥
 व्यथिताः स्वेषु राष्ट्रेषु न सन्तोषपरास्ततः ।
 भुवं तस्य नरेन्द्रस्य जगद्भुक्ते नराधिपाः ॥ १२ ॥
 स गृहीत्वा स्वकं राज्रं पृथिवींश्च बलान्मुने ! ।
 तस्यौ खनगरे भूपैर्वरोधी बहुभिः कृतः ॥ १३ ॥

समेत्य सुमहावीर्याः ससाधनधनास्ततः ।
 करुधुस्तं महीपालं पुरे तत्र नरेश्वराः ॥ १४ ॥
 पुररोधेन तेनाथ कुपितः स महीपतिः ।
 स्वल्पकीषोऽल्पदण्डश्च वैक्लव्यं परमं गतः ॥ १५ ॥
 अपश्यमानः शरणां सबलो द्विजसत्तम ! ।
 करौ मुखाग्रतः कृत्वा निशश्वासारतमानसः ॥ १६ ॥
 ततोऽस्य हस्तविरवान्मुखानिलसमाहताः ।
 निजग्मुः शतशो योधा रथनागतुरङ्गमाः ॥ १७ ॥
 ततः क्षणेन तत् सर्वं नगरं तस्य भूपतेः ।
 व्याप्तमासीदृबलीधेन सारेणातिबलान्मुने ! ॥ १८ ॥
 अथ सोऽतिबलीनेन महता तेन संवृतः ।
 निर्गम्य नगरात्तस्मात्तान् विजिगीर नराधिपः ॥ १९ ॥
 जित्वा च वशमानीय चकार करदान् पुनः ।
 यथा पूर्वं महाभाग ! महाभागो नरेश्वरः ॥ २० ॥
 धृतयोः करयोर्जज्ञे यतस्तस्यारिदाहृदम् ।
 बलं करन्धमस्तस्मात् स बलाश्वोऽभिधीयते ॥ २१ ॥
 स धर्मात्मा महात्मा च स मैत्रः सर्वजन्तुषु ।
 करन्धमोऽभवद्भूषस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २२ ॥
 सम्प्राप्तस्य परामार्त्तिं ददावरिविनाशनम् ।
 बलन्धर्मण चाक्षिप्तमभ्युपेत्य स्वयं नृपः ॥ २३ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे करन्धमचरितं समाप्तम् ॥ १२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच ।

वीर्यचन्द्रसुता सुम्भवीरा नाम शुभ्रता ।
स्वयं वरे सा जगृहे महाराजं करन्धमम् ॥ १ ॥
तस्यां पुत्रं स राजेन्द्रो जनयामास वीर्यवान् ।
अवीक्षितमिति ख्यातिमुपेतं जगतीतले ॥ २ ॥
जाते तस्मिन् सुते राजा स दैवज्ञापृच्छत ।
कञ्चित् प्रशस्तनक्षत्रे शस्तलग्ने सुतो मम ॥ ३ ॥
कञ्चिच्चाख्योक्तं जन्म मम पुत्रस्य शोभनैः ।
ग्रहैः कञ्चिन्न दृष्टानां ग्रहाणां दृकपथं गतम् ॥ ४ ॥
इत्युक्त्वास्ते न दैवज्ञास्तमूचुर्नृपतिं ततः ।
शस्ते मूहूर्त्ते नक्षत्रे लग्ने चैव सुतस्तव ॥ ५ ॥
समुत्पन्नो महावीर्यो महाभागो महाबलः ।
भविष्यति महाराज ! महाराजस्तवात्मजः ॥ ६ ॥
अवैजतेमं देवानां गुरुः शुक्रश्च सप्तमः ।
सोमश्चतुर्थस्तनयं तवैनं समवैक्षत ॥ ७ ॥
उपान्तसंस्थितश्चैव सोमपुत्रोऽप्यरक्षत ।
नावैक्षतेमं सविता न भीमो न शनैश्चरः ॥ ८ ॥
तव पुत्रं महाराज ! धन्योऽयं तनयस्तव ।
सर्वकल्याणसम्पत्तिं समवेतो भविष्यति ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दैवज्ञवचनं निश्चय्य वसुधाधिपः ।

हर्षपूर्णमनाः प्राह निजस्थानगतस्तदा ॥ १० ॥

अवैक्षतेमं देवानां गुरुः सोमसुतो बुधः ।

नावैक्षतेनमादित्यो नार्कसूनुर्न भूमिजः ॥ ११ ॥

अवैक्षतेति यत् प्रोक्तं भवद्भिर्बहुशो वचः ।

अवोक्षितेति तेनास्य ख्यातं नाम भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अवोक्षितः सुतस्तस्य वेदवेदाङ्गपारगः ।

अस्त्रग्राममशेषं स कण्वपुत्रादथाग्रहोत् ॥ २३ ॥

स रूपेणाति भिषजौ देवानां पार्थिवात्मजः ।

ब्रह्मा वाचस्पतिं कान्त्या शशाङ्कं तेजसा रविम् ॥ १४ ॥

धैर्य्येणाश्विं तथोदीच्य सहिष्णुत्वेन वीर्य्यवान् ।

शौर्य्येण न समस्तस्य कश्चिदासौन्महात्मनः ॥ १५ ॥

स्वयं वरे तं जगृहे हेमधर्मात्मजा वरा ।

सुदेवतमया गौरो सुभद्रा बलिनः सुता ॥ १६ ॥

लीलावती वीरसुता वीरभद्रसुतानिभा ।

भौमात्मजा मान्यवती दम्भपुत्री कुमुदती ॥ १७ ॥

याश्चैवन्नाभिनन्दन्ति स्वयं वरकृतक्षणाः ।

ताश्चापि स बलादीरो जग्राह नृपतेः सुतः ॥ १८ ॥

निरङ्कृत्य नृपान् सर्वांस्तासां पितृकुलानि च ।

स्वकं हि वाय्यमाश्रित्य बलवान् स बलाद्धतः ॥ १९ ॥

एकदा तु विशालस्य वैदिशाधिपतेः सुताम् ।

वैशालिनीं स सुदतीं स्वयं वरकृतक्षणाम् ॥ २० ॥

परिभूयाखिलान् भूपान् स्वेच्छया न वृतस्तया ।
 बलाज्जग्राह विप्रर्षे यथान्या बलगर्वितः ॥ २१ ॥
 ततस्ते भूभृतः सर्वे बहुगस्तेन मानिना ।
 निराकृताः सुनिर्विषा प्रोचुरन्योन्यमाकुलाः ॥ २२ ॥
 क्षमतां ललनामेतामेकभाद्वलशालिनाम् ।
 बह्वनामेकवर्णानां जन्म धिग्वा महीभृताम् ॥ २३ ॥
 क्षत्रियो यः क्षतत्राणं बध्यमानस्य दुर्मदैः ।
 करोति तस्य तन्नाम वृथेवान्ये हि बिभ्रति ॥ २४ ॥
 आत्मनोऽपि क्षतत्राणं दुष्टादस्मादकुर्वताम् ।
 भवतां क्षत्रियकुले जातानां कौटुम्भी मतिः ॥ २५ ॥
 उच्चार्यते स्तुतिर्या च सूतमागधवन्दिभिः ।
 सा सत्या मा वृथा वीरा भवत्वरिविनाशनात् ॥ २६ ॥
 चरतां सा वृथैवैष भूपधारैर्दिगन्तरेः ।
 पौरुषाश्रयिणः सर्वे विशिष्टकुलसम्भवाः ॥ २७ ॥
 विभेति को न मरणात् को युद्धेन विनाऽमरः ।
 विचिन्त्यै तन्न हातव्यं पौरुषं शस्त्रवृत्तिभिः ॥ २८ ॥
 एतन्निशम्य ते भूपा विस्पष्टामर्षपूरिताः ।
 जचुः परस्परं सर्वे समुत्तस्थुष्व सासधाः ॥ २९ ॥
 केचिद्रथानारुरुहुः केचिन्नागांस्तथा हयान् ।
 अन्येऽमर्षपराधीनास्तमुपेताः पदातयः ॥ ३० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ऽवीक्षितचरिते ॥ १२१ ॥

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

माकण्डेय उवाच ।

इति संग्रामसज्जास्ते भूपा भूप्रसुतास्तथा ।
निराकृताः सुबहुगस्तत्कालञ्चाप्यवोक्षिताः ॥ १ ॥
ततो वभूव संग्रामस्तस्य तैः सह दारुणः ।
एकस्य बहुभिर्भूपैर्भूपपुत्रवरैर्मुने ! ॥ २ ॥
तेऽसिशक्तिगदाबाणपाणयस्तं सुदुर्मदाः ।
अभिघ्नन्तो युयुधिरे तैः समस्तैरसावपि ॥ ३ ॥
स तान् शरशतैरथैर्बिभेद नृपनन्दनः ।
कृतास्त्रो बलवान् बाणैस्ते च तं विभिदुः शितैः ॥ ४ ॥
कस्यचिच्चिच्छेद बाहुमन्यस्य च शिरोधरम् ।
हृदि विव्याध चैवान्यमन्यं वक्षस्यताडयत् ॥ ५ ॥
करचिच्छेद करिणस्तुरगस्य तथा शिरः ।
तथान्येषान्तथैवाश्वान्शयस्यान्यस्य सारथिम् ॥ ६ ॥
बाणानापततश्चक्रे द्विधा बाणैस्तथा द्विषाम् ।
चिच्छेदान्यस्य खड्गञ्च धनुरन्यस्य लाघवात् ॥ ७ ॥
तनुत्वेऽपहृते तेन न नाशान्यो नृपात्मजः ।
अवोक्षिताहतश्चान्यः पदातिः प्रजहौ रणम् ॥ ८ ॥
द्रव्याकुलीकृते तस्मिन् समग्रे राजमण्डले ।
तस्युः सप्तगता वीरा मरणे कृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥
अभिजात्य वयः शीर्थ्यलज्जाभारसमन्विताः ।

निर्जिते सकले सैन्ये पलायनपरायणे ॥ १० ॥
 तैः समेत्य महीपालैः स तु पुत्रो महीभृतः ।
 युयुधे धर्मयुद्धेन तेन तेनातिक्रोपितः ॥ ११ ॥
 विच्छिन्नयन्त्रकवचान् स तानपि महाबलः ।
 कर्तुं व्यवस्थितस्ते च ततः क्रुद्धा महामुने ! ॥ १२ ॥
 धर्ममुत्सृज्य युयुधुर्युध्यमानेन धर्मतः ।
 नरेन्द्रपुत्राः प्रखेदजलक्लिन्नाननाः समम् ॥ १३ ॥
 विव्याघ्र कश्चिद्वाणौधैः कश्चिच्चिच्छेद कार्मुकम् ।
 ध्वजमस्यापरो बाणैश्छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ १४ ॥
 जघ्नुरन्ये तथैवाश्वान् बभञ्जुश्चापरे रथम् ।
 गदापातेनाथ वान्ये बाणैः पृष्ठमताडयन् ॥ १५ ॥
 क्तिन्ने धनुषि सक्रोधः स तदा नृपतेः सुतः ।
 जग्राहासिं तथा चर्म तदप्यन्योन्वपातयत् ॥ १६ ॥
 च्छिन्नासिचर्मा जग्राह स गदां गदिनां वरः ।
 तामप्यन्यः क्षुरप्रेण चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ १७ ॥
 अन्ये शरसहस्रेण शतेनान्ये नराधिपाः ।
 विभिदुः कोष्ठकीकृत्य धर्मयुद्धपराङ्मुखाः ॥ १८ ॥
 स विह्वलः पपातोर्व्यामिको बहुभिरर्दितः ।
 राजपुत्रा महाभागा बबन्सुस्ते च तं ततः ॥ १९ ॥
 तमधर्मेण ते सर्वे गृहीत्वा नृपतेः सुतम् ।
 विशालेन समं राज्ञा वैदिशं विविशुः पुरम् ॥ २० ॥
 हृष्टाः प्रसुदिता बद्धन्तमादाय नृपात्मजम् ।
 स्वयंवरा च सा कन्या न्यस्ता तेन ततः पुरः ॥ २१ ॥
 पुनः पुनश्च पितृक्ता तथापि च पुरोधसा ।

आलम्बप्रतामिति वरो यस्ते राजसु रोचते ॥ २२ ॥

यदा सा मानिनो कञ्चिन्न जग्राह वरं मुने ! ।

तदा पप्रच्छ दैवज्ञं विवाहार्थं नरेश्वरः ॥ २३ ॥

विशिष्टतरमेतस्या विवाहाय दिनं वद ।

अद्यैतदीदृक् सञ्जातं युद्धं विघ्नोपपादकम् ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति पृष्टो नरेन्द्रेण स दैवज्ञो विमृश्य तत् ।

दुर्मनाः प्राह विज्ञातपरमार्थो महीपतिम् ॥ २५ ॥

भविष्यन्त्यपरानीह दिनानि पृथिवीपते ! ।

प्रशस्तलग्नयुक्तानि शोभनान्यचिरेण च ॥ २६ ॥

करिष्यति विवाहार्थं तेषु प्राप्तेषु मानद ।

अलमेतेन यत्रायं महाविघ्न उपस्थितः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः शुश्राव तं बद्धं तनयं स करन्धमः ।

तस्य पत्नी तथा वीरा अन्ये चापि महीभृतः ॥ १ ॥

तमधर्मेण तनयं बद्धं श्रुत्वा महीपतिः ।

समन्तैः पृथिवीपालैश्चिरन्दध्वी महामुने ! ॥ २ ॥

केचिद्रुचुर्महीपाला बध्याः सर्वे महीभृतः ।

यैरेकः संयुगे बह्वः समस्तैस्तै रधर्मतः ॥ ३ ॥
 युज्यतां वाहिनी शीघ्रमूचुरन्यैः किमास्यते ।
 विशाली बध्यतां दुष्टस्तत्र येऽन्ये समागताः ॥ ४ ॥
 अन्ये तद्योचुर्धर्मोऽत्र त्यक्तः पूर्वं महीक्षितैः ।
 अन्यायेन बलाद्येन गृहीता तमवाच्छती ॥ ५ ॥
 स्वयं वरेष्वशेषेषु तेन राजसुतास्तदा ।
 खलीकृतास्ततः सर्वे समेत्य स वशीकृतः ॥ ६ ॥
 तेषामेतद्वचः श्रुत्वा वीरा वीरप्रजावती ।
 वीरगोत्रसमुद्भूता वीरपत्नी प्रहर्षिता ॥ ७ ॥
 उवाच भर्तुः प्रत्यक्षमन्येषाञ्च महीक्षिताम् ।
 भद्रं कृतं भद्रभुजा मम पुत्रेण पार्थिवाः ॥ ८ ॥
 गृहीता बहलात् कन्या जित्वा सर्वमहीक्षितः ।
 तदर्थं युध्यमानोऽय युद्ध एको न धर्मतः ॥ ९ ॥
 तदप्यस्मत् सुतस्याजौ मन्ये नापचयप्रदम् ।
 एतदेव हि पौरुषं यद्धर्मवशान्नरः ॥ १० ॥
 नीतिं न गणयत्येवं जिघांसुरिव केशरी ।
 स्वयं वराय विन्यस्ता मम पुत्रेण कन्यका ॥ ११ ॥
 बह्वी गृहीता भूपानां पश्यतामतिमानिनाम् ।
 का क्षत्रियकुले जन्म क याञ्चा हीनसेविता ॥ १२ ॥
 बलादेव समादत्ते क्षत्रियो बलिनां पुरः ।
 लोहशृङ्खलबद्धा वा न वशं यान्ति कातराः ।
 प्रसह्य काष्णिको यान्ति राजानो धर्मशालिनः ।
 तदलन्दीर्मनस्ये न श्लाघ्यमेवास्य बन्धनम् ॥ १४ ॥
 युष्माकमप्यायुधानामङ्गमूर्धसु पातनम् ।

हृत्त्वैव पृथिवीशानां पृथ्वी पुत्रादिकं वसु ॥ १५ ॥
 भार्या चार्द्धनिमित्तानि ततो यातानि गौरवम् ।
 तत् त्वर्यतां रणयाशु स्यन्दनानप्रधिरोहत ॥ १६ ॥
 सज्जीकुरुत नागाश्वर्माचरेण ससारथिम् ।
 मनप्रध्वं किं महीपालैर्वहुभिः सह विग्रहम् ॥ १७ ॥
 प्रभूता एव तोषाः शून्स्यात्परणे क्रियाः ।
 कस्य नाल्लेषु सामर्थ्यं नरेन्द्रादिषु जायते ॥ १८ ॥
 येभ्यो न विद्यते भीतिर्हन्तुं पुत्राहितान्मुने ! ।
 व्याप्तलोकान् समस्तान् यो ह्यभिभूय यतो नरः ॥
 व्यरोचतेति शूरः स तमांसीव दिवाकरः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्यमुर्द्धार्धतो राजाऽनया पत्न्या करन्धमः ।
 चकार सबलोद्योगं हन्तुं पुत्राहितान्मुने ! ॥ २० ॥
 ततस्तस्य समं भूपैर्विशालेन च सङ्गरः ।
 बभूव बहूपुत्रस्य तैरश्वैर्महामुने ! ॥ २१ ॥
 दिनत्रयमभूद्युद्धं तेन राज्ञा समं तदा ।
 करन्धमेन भूपानां विशालस्यानुकुर्वताम् ॥ २२ ॥
 यदा पराजयप्रायं तं सर्वं भूपमण्डलम् ।
 तदा विशालोऽर्घ्यकरः करन्धममुपास्थितः ।
 करन्धमोऽपि संप्रौत्या तेन राज्ञाभिपूजितः ।
 विर्युक्ते तनये तत्र निशां तां सुखमावसत् ॥ २४ ॥
 ताञ्च कन्यामुपदाय विशाले समुपस्थिते ।
 श्रवीक्षित् प्राह विप्रर्षे ! विवाहार्थं पितुः पुरः ॥ २५ ॥
 नाहमेतां ग्रहीष्यामि न चानयां घोषितं नृप ! ।

परैर्यस्या निरीक्षन्त्याः संग्रामेऽहं पराजितः ॥ २६ ॥

अनारम्भैः संप्रयच्छेमामियञ्चानत्रं वृणोतु तम् ।

अखण्डतद्यशो वीर्यी यः परैर्नापमानितः ॥ २७ ॥

परैः पराजितोऽहं यत् कातरैर्यं यथाऽबला ।

किमत्र भानुषत्वं मे न तस्या मम चान्तरम् ॥ २८ ॥

स्वतन्त्रता अनुष्णाणां परतन्त्रा सदाऽबला ।

नरीऽपि परतन्त्री यस्तस्य कौटुम्भनुषप्रता ॥ २९ ॥

सोऽहमस्या मुखं भूयो दृष्टं दर्शयिता कथम् ।

योऽहमस्याः पुरा भूमौ परैर्भूपैः खिलीकृतः ॥ ३० ॥

इत्युक्ते तेन तनयामुवाच जगतीपतिः ।

श्रुतं ते वचनं वत्से ! वदतोऽस्य महात्मनः ॥ ३१ ॥

वरयानत्रं पतिं तत्र मनस्ते रमते शुभे ।

धयं वासं प्रयच्छामो यस्मिंस्तस्मिंस्तवाट्टताः ॥

एतयोर्द्वैकमातिष्ठ मार्गयो रुचिरानने ! ॥ ३२ ॥

कनयोवाच ।

पराजितोऽयं बहुभिर्न सम्यक् सम्यगाचरन् ।

संग्रामे तद्यशो वीर्यं हानिकारिणि पार्थिव ! ॥ ३३ ॥

एको बहूनां युद्धाय गतानामिव केशरी ।

यत्संस्थिनः परं शौर्यं तेनास्य प्रकटीकृतम् ॥ ३४ ॥

न केवलमयं तस्थौ युद्धे तेऽप्यखिला जिताः ।

बहुशोऽनेन यत्नेन विक्रमोऽपि प्रकाशितः ॥ ३५ ॥

शौर्यविक्रमसंयुक्तमिमं सर्वमहोचितः ।

धर्मयुद्धमधर्मण जितवन्तोऽत्र का त्रपा ॥ ३६ ॥

न चापि रूपमात्रेऽहं क्षोभमस्य गता पितः ।

शौर्यविक्रमधैर्याणि हरन्त्यस्य मनो मम ॥ ३७ ॥

तत्किमुक्तेन बहुना याच्यतां मत्कृते नृपः ।

त्वया महानुभावोऽयं नान्यो मे भविता पतिः ! ॥३८॥

विशाल उवाच ।

राजपुत्र ! सुता प्राह ममैतच्छोभनं वचः ।

एवञ्चैव त्वया तुल्यः कुमारो न महीतले ॥ ३९ ॥

अविसंवादि ते शौर्यमतीव च पराक्रमः ।

पावयास्मत् कुलं वीर ! दुहितुर्मै परिग्रहात् ॥ ४० ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाहमेतां यहीष्यामि न चान्यां योषितं नृप ।

आत्मन्येव हि मे बद्धिः स्त्रीमयी मनुजेश्वर ! ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करन्धमः प्राह पुत्रेयं गृह्यतां त्वया ।

विशालतनया सुभ्रूस्त्वयि हार्दवती दृढम् ॥ ४२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाज्ञाभङ्गः कदाचित्ते कृतपूर्व्वा मया प्रभो ।

तथाऽऽज्ञापय मां तात ! यथाज्ञां करवाणि ते ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अत्यन्तनिश्चितमतौ तस्मिन् राजसुते सताम् ।

तामुवाच विशालोऽपि व्याकुलीकृतमानसः ॥ ४४ ॥

निवर्त्यतां मनः पुत्रि ! एतस्माच्च प्रयोजनात् ।

अन्यं वरय भर्तारं सत्यनेके नृपात्मजाः ॥ ४५ ॥

कन्योवाच ।

वरं हृषीम्बहं तात ! मामेष यदि नेच्छति ।

तपसोऽन्यो न मे भर्ता जज्ञान्यस्मिन् भविष्यति ॥४६॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करन्धमो राजा विशालेन समं मुदा ।

स्थित्वा दिनत्रयं तत्र निजमभ्याययौ पुरम् ॥ ४७ ॥

अवीक्षितोऽपि तेनैव पित्राऽन्यैश्च नराधिपैः ।

निदर्शनैः पुराहृतैः सान्त्वितोऽभ्यागमत् पुरम् ॥४८॥

सापि कन्या वनं गत्वा निमृष्टा निजबान्धवैः ।

तपस्तीपे निराहारा वैराग्यं परमास्थिता ॥ ४९ ॥

निराहारा यदा सा तु मासत्रयमवस्थिता ।

संप्राप परमामार्त्तिं कृशा धमनिसन्तता ॥ ५० ॥

मन्दोक्ताहातितन्वङ्गी मुमूर्षुरपि बालिका ।

देहत्यागाय सा चक्रे तदा बुद्धिं नृपात्मजा ॥ ५१ ॥

आत्मत्यागाय तां ज्ञात्वा कृतबुद्धिं सुरास्ततः ।

समेत्य प्रेषयामासुर्देवदूतन्तदन्तिकम् ॥ ५२ ॥

ममुपेत्य स तां प्राह दूतोऽहं पार्थिवात्मजे ! ।

प्रेषितस्त्रिदशैस्तुभ्यं यत्कार्यन्तन्निशामय ॥ ५३ ॥

न भवत्या परित्याज्यं शरीरमतिदुर्लभम् ।

त्वं भविष्यसि कल्याणि ! जननी चक्रवर्तिनः ॥ ५४ ॥

पुत्रेण च महाभागे ! भीक्तव्या निहतारिणा ।

अव्याहताच्चेन चिरं सप्तद्वीपवती मही ॥ ५५ ॥

हन्तव्यस्तेन तरुजिह्वेषानां पुरतो रिपुः ।

अयःशङ्कुस्तथा क्रूरो धर्मं स्थाप्यास्ततः प्रजाः ॥५६॥

परिपालनीयमखिलं चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मतः ।

उन्मत्ता दृष्टवो ज्ञेय्या ये चान्ये दष्टचेष्टिताः ॥५७॥

यष्टव्यं विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।

वाजिमेधादिभिर्भद्रे ! षट्सहस्रैश्च संख्यया ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तं दृष्ट्वा साऽन्तरीक्षस्थं दिव्यस्त्रगनुलेपनम् ।

देवदूतमुवाचेदं राजपुत्री ततो मृदुः ॥ ५९ ॥

सत्यं त्वमागतः स्वर्गाद्देवदूतो न संशयः ।

किन्तु भर्ता विना पुत्रः स कथं मे भविष्यति ॥ ६० ॥

अवीक्षितमृते भर्ता मम नान्योऽत्र जन्मनि ।

भवितेति प्रतिज्ञातं मयैतत्सन्निधौ पितुः ॥ ६१ ॥

स च नेच्छति मां प्रीती मत्पित्रा जनकेन च ।

करभ्रमेनाथ सम्यक् याचितश्च मया तथा ॥ ६२ ॥

देवदूत उवाच ।

किमनेन महाभागे ! बहुनोक्तेन ते सुतः ।

समुत्पत्स्यति मा त्वात्मीस्त्वमात्मानमधर्मतः ॥ ६३ ॥

अत्रैव कानने तिष्ठ तनुं क्षीणाञ्च पोषय ।

तपःप्रभावादेतत्ते सर्वं साधु भविष्यति ॥ ६४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदूतोऽसौ यथागतमगच्छत ।

चकारानुदिनं सुभ्रूः साप्यात्मतनुपोषणम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२५ ॥

षड् विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

मार्कण्डेय उवाच

अथ साऽवीक्षितो माता वीरा वीरप्रजावती ।
पुण्येऽहनि समाह्वय प्राह पुत्रमवीक्षितम् ॥ १ ॥
पुत्राहमभ्यनुज्ञाता तव पित्रा महात्मना ।
उपवासं करिष्यामि दुष्करोऽयं किमिच्छकः ॥ २ ॥
स चायत्तस्तव पितुस्त्वया साध्यो मयापि च ।
प्रतिज्ञाते त्वया पुत्र ! ततस्तत्र यताम्यहम् ॥ ३ ॥
द्रव्यस्यार्द्धं महाकोषात् तव दास्यामप्रहं पितुः ।
धनन्ते पितुरायत्तमनुज्ञाताऽस्मि तेन च ॥ ४ ॥
क्लेशसाध्यो मदायत्तः स हि श्रेयो भविष्यति ।
साध्यो भवेद्वा यदि ते कश्चिद्दलपराक्रमे ॥ ५ ॥
स तेऽसाध्यो ह्यन्यथा वा दुःखसाध्यो भविष्यति ।
तत्त्वं प्रतिज्ञां कुरुषे यदि पुत्रात्र चैव ते ॥
तदेतद्दहमावाप्स्ये कथ्यतां यन्मतं तव ॥ ६ ॥

अवीक्षित उवाच ।

विद्यं मे पितुरायत्तं मत् स्वामित्वं न तत्र वै ।
यन्मच्छरीरनिष्पाद्यं तत्करिष्ये त्वयोदितम् ॥ ७ ॥
किमिच्छकं व्रतं मातर्निश्चिन्ता भव निर्व्यथा ।
राज्ञा पित्राऽभ्यनुज्ञातं यदि वित्ते श्वरेण मे ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा राजमहिषी तद् व्रतं समुपोषिता ।
 यथोक्तां साऽकरोत् पूजां राजराजस्य संयता ॥ ९ ॥
 निधीनामप्यशेषाणां निधिपालगणस्य च ।
 लक्ष्मप्राश्न परया भक्त्या यतवाकायमानसा ॥ १० ॥
 विविक्ते तु गृहस्थोऽयमथ राजा करन्धमः ।
 आसीन उक्तः सचिवैर्नीतिशास्त्रविशारदैः ॥ ११ ॥

सचिवा जजुः ।

राजन् ! वयः परिणतन्तवैतच्छासतो महीम् ।
 एकस्ती तनयोऽवीक्षित्यक्तदारपरिग्रहः ॥ १२ ॥
 अपुत्रः स च ते निष्ठां यदा भूप ! गमिष्यति ।
 तदारिपक्षं पृथिवी निश्चितं तव यास्यति ॥ १३ ॥
 वंशक्षयस्ते भविता पितृपिण्डोद्दकक्षयः ।
 एतन्नहते ऽरिभयं क्रियाहान्या भविष्यति ॥ १४ ॥
 तस्मात् कुरु तथा भूप ! यथा ते तनयः पुनः ।
 करोति सततं बुद्धिं पितृणामुपकारिणाम् ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे शब्दं श्रुत्वाव जगतीपतिः ।
 पुरोहितस्य वीराया गदतो ह्यर्थिनं प्रति ॥ १६ ॥
 कः किमिच्छति दुःसाध्यं कस्य किं साध्यतामिति ।
 करन्धमस्य महिषी किमिच्छकमुपोषिता ॥ १७ ॥
 राजपुत्रोऽप्यवीक्षित्तु श्रुत्वा पौरोहितं वचः ।
 प्रत्युवाचार्यिनः सर्वान् राजद्वारमुपागतान् ॥ १८ ॥
 मया साध्यं शरीरेण यस्य किञ्चिद् ब्रवीतु सः ।

मम माता महाभागा किमिच्छकमुपोषिता ॥ १९ ॥

शृण्वन्तु मेऽर्थिनः सर्वे प्रतिज्ञातं मया तदा ।

किमिच्छथ ददानेऽपि क्रियमाणे किमिच्छके ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा निश्चिन्तयित्वा पुत्रमुखाच्चुप्रतम् ।

समुत्पत्याब्रवीत् पुत्रमहमर्थी प्रयच्छ मे ॥ २१ ॥

अवीचिदुवाच ।

दातव्यं यन्मया तात ! भवते तद्ब्रवीहि माम् ।

कर्तव्यं दुष्करं वा ते साध्यं दुःसाध्यमेव वा ॥ २२ ॥

राजोवाच ।

यदि सत्यप्रतिज्ञस्त्वं ददासि च किमिच्छकम् ।

पौत्रस्य दर्शय मुखं ममोत्सङ्गतस्य तत् ॥ २३ ॥

अवीचिदुवाच ।

अहन्तवैकस्तनयो ब्रह्मचर्यञ्च मे नृप ! ।

न मे पुत्रोऽस्ति पौत्रस्य दर्शयामि कथं मुखम् ॥ २४ ॥

राजोवाच ।

पापाय ब्रह्मचर्यन्ते यदिदं धार्यते त्वया ।

तस्मात् त्वं मोचयात्मानं मम पौत्रञ्च दर्शय ॥ २५ ॥

अवीचिदुवाच ।

विषमं स्यान्नृपराज ! यदन्यत्तत् समादिश ।

वैराग्येण मया त्यक्तः स्त्रीसंभोगस्तथास्तु सः ॥ २६ ॥

राजोवाच ।

बहुभिर्युध्यमानानां दृष्टो वै वैरिणां जयः ।

तत्रापि यदि वैराग्यमुपैषि तदपण्डितः ॥ २७ ॥

किं वा नो बहुनोक्तेन ब्रह्मचर्यं परित्यज ।

मातुस्त्वमिच्छया वक्तुं पौत्रस्य मम दर्शय ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा स बहुभिस्तेन प्रोक्तः पुत्रेण प्रार्थिवः ।

नान्यत् प्रार्थयते किञ्चित् तदा पुत्रोऽब्रवीत् पुनः ॥२९॥

दत्त्वा किमिच्छकं तुभ्यं प्राप्तोऽहं तात ! सङ्कटम् ।

तत्करिष्यामि निर्लज्जी भूयो दारपरिश्रमम् ॥ ३० ॥

स्त्रियः समक्षं विजितः पतितो धरणीतले ।

स्त्रीपतिर्भविता भूयस्तातैतदतिदुष्करम् ॥ ३१ ॥

तथापि किङ्करोम्येष सत्यपाशवशङ्कतः ।

करिष्यामि यथाऽऽत्य त्वं भुज्यतां निजशासनम् ॥३२॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽधीक्षितचरिते ॥ ३२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

कदाचिद्राजपुत्रोऽसौ मृगव्यमचरदने ।

मृगान्विध्यन्वराहांश्च शार्दूलादींश्च दंष्ट्रिणः ॥ १ ॥

शुश्राव सहसा शब्दं त्राहि त्राहीति योषितः ।

विक्रीशत्याः सुबहुशो भयगद्गदमुच्चकैः ॥ २ ॥

मा भैर्मा भैरिति वदन् राजपुत्रः स वेगितः ॥

चोदयामास तुरगं यतः शब्दः समागतः ॥ ३ ॥
 ततश्च सापि चुक्रोश कन्यका विजने वने ।
 गृहीता दनुपुत्रेण दृढकेशेन मानिनी ॥ ४ ॥
 करन्धमसुतस्याहं भार्या चाहमवीक्षितः ।
 हरत्यनार्यां विपने पृथिवीशस्य धीमतः ॥ ५ ॥
 यस्य सर्वं महीपालास्तथा गन्धर्वमुच्चकाः ।
 न समर्थाः पुरः स्थातुं तस्य भार्या हृतास्त्रप्रहम् ॥ ६ ॥
 यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्यैव पराक्रमः ।
 करन्धमसुतस्यैषा तस्य भार्या हृतास्त्रप्रहम् ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याकर्ण्य महीपालतनयः स शरासनी ।
 चिन्तयामास किमिदं मम भार्यात्र कानने ॥ ८ ॥
 मायेयं रक्षसां नूनं दुष्टानां काननौकसाम् ।
 अथ वा गत एवाहं सर्वं वैक्ष्यामि कारणम् ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

त्वरितः स ततो गत्वा ददर्शातिमनोरमाम् ।
 कानने कन्यकामिकां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥ १० ॥
 गृहीतां दनुपुत्रेण दृढकेशेन दण्डिना ।
 त्राहि त्राहीति करुणं विक्रीशन्तीं पुनः पुनः ॥ ११ ॥
 मा भैरिति स तामाह हतोऽसीति च तं वदन् ।
 शासतीमां महीं दुष्टः को भूपेऽत्र करन्धमे ! ॥ १२ ॥
 यस्य प्रतापावनता भुवि सर्वं महीक्षितः ।
 ततस्तमागतं दृष्ट्वा गृहीतवरकार्मुकम् ॥ १३ ॥
 मां त्राहीत्याह तन्वङ्गो हृतास्त्रप्रहिति चासक्तः ।

राज्ञः करम्यमस्याहं स्तुषा भार्याप्यवीक्षितः ॥

हृतास्त्रेप्रतेन दुष्टेन सनाथाऽनाथवदने ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो विमसृषे वाक्यमवीक्षित् स तथोदितम् ।

कथमेषा हि मे भार्या स्तुषा तातस्य वा कथम् ॥ १५ ॥

अथ वा मोचयाम्येतां तन्वीं वेत्स्यामि तत् पुनः ।

क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रमार्त्तानां चाणकारणात् ॥ १६ ॥

ततः कुड्रोऽब्रवीद्वीरो दानवं तं सुदुर्मतिम् ।

जीवन् गच्छ विमुच्येनामन्यथा न भविष्यसि ॥ १६ ॥

ततः स तां विहायोच्चैर्दण्डमुत्त्रिष्य दानवः ।

तमप्यधावत्सोऽप्येनं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७ ॥

स वार्यमाणो बाणौघैर्दानवोऽतिमदान्वितः ।

राजपुत्राय चिक्षेप दण्डं शङ्कुशतावृतम् ॥ १८ ॥

तमापतन्तं चिच्छेद शरैर्भूपसुतस्ततः ।

सोऽप्यासन्नं गृहीत्वोच्चैर्द्रुममाजौ व्यवस्थितः ॥ १९ ॥

सृजतः शरवर्षाणि त चिक्षेप ततो द्रुमम् ।

स च तन्तिलशय्यक्रे भक्तैः कार्मुकमोचितैः ॥ २० ॥

ततश्चिक्षेप च शिलां राजपुत्राय दानवः ।

सापि मोघा पपातोर्व्यामुज्झिता तेन लाघवात् ॥ २१ ॥

राजपुत्राय कुपितो यद्यश्चिक्षेप दानवः ।

तत्रश्चिच्छेद बाणौघैर्भूभृतसूनुः स लीलया ॥ २२ ॥

ततो विच्छिन्नदण्डोऽसौ विच्छिन्नसकलायुधः ।

सुष्टिमुद्यम्य सक्रोधो राजपुत्रमधावत ॥ २३ ॥

तस्यापतत एवमौ करम्यमस्याहं स्तुषा भार्याप्यवीक्षितः ॥

क्त्वा वेतसपत्रेण पातयामास वै भुवि ॥ २४ ॥
 तस्मिन् विनिहते देवैर्दानवे दुष्टचेष्टिते ।
 करन्धमसुतः सर्वैः साधु साध्विति भाषितः ॥ २५ ॥
 वरं वृणोष्वेति तदा देवैरुक्तो नृपात्मजः ।
 वने पुत्रं महावीर्यं पितुः प्रियचकीर्षया ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

भविष्यति हि ते पुत्रश्चक्रवर्ती महाबलः ।
 अस्यामेव हि कन्यायां मोक्षितायां त्वयानघ ! ॥२७॥

राजपुत्र उवाच ।

पित्राहं सत्यपाशेन बद्ध इच्छामग्रहं सुतम् ।
 राजभिर्निर्जितेनाजौ त्यक्तो मे द्वारसंग्रहः ॥ २८ ॥
 सा च मे यावता त्यक्ता विशालनृपतेः सुता ।
 तथा च मत्कृते त्यक्तो मामृते नरसङ्गमः ॥ २९ ॥
 तत् कथं तामपास्याद्य विशालतनयामहम् ।
 नृशंसानां करिष्यामि अन्यनारीपरिग्रहम् ॥ ३० ॥

देवा ऊचुः ।

इयमेव हि ते भार्या श्लाघ्यते वा त्वया सदा ।
 विशालस्य सुता सुम्भूस्त्वत्कृते याऽऽश्रिता तपः ॥३१॥
 तस्यामुत्पत्स्यते वीरः सप्तद्वीपप्रमाधकः ।
 यथा यज्ञसहस्राणां चक्रवर्ती सुतस्तव ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युच्चार्य ययुर्देवाः करन्धमनुनं द्विज ! ।
 सोऽप्याह तां तदा पत्नीं कथ्यां भीरु ! किं त्विदम् ॥३३॥
 सा चास्मै कथयामास त्यक्ताः भवता यदा ।

त्यक्तबन्धुजनाऽरण्यं निर्वेदात् समुपागता ॥ ३४ ॥

तत्राहं तपसा वीर ! क्षीणप्रायं कलेवरम् ।

त्यक्तुकामा समभ्येत्य देवदूतेन वारिता ॥ ३५ ॥

भविष्यति च पुत्रस्ते चक्रवर्ती महाबलः

प्रीणयिष्यति यो देवानसुरांश्च हनिष्यति ॥ ३६ ॥

इति देवाज्ञया तेन देवदूतेन वारिता ।

न संत्यक्तवती देहं त्वत्सङ्गममनोरथा ॥ ३७ ॥

परश्वश्व महाभाग ! स्नातुं गङ्गाङ्गदङ्गता ।

श्रवतीर्णा विकृष्टास्मि वृद्धनागेन केनचित् ॥ ३८ ॥

ततो रसातलं नीता तेन तत्र च मे पुरम् ।

नागाः सहस्रशस्तस्युर्नागपत्नयः कुमारकाः ॥ ३९ ॥

तुष्टुवुर्मां समभ्येत्य मामन्येऽपूजयंस्तथा ।

यथाचिरे सविनयं नागा मामङ्गनास्तथा ॥ ४० ॥

प्रसादं कुरु सर्वेषां त्वमस्माकं सुतस्त्वया ।

अपराधमुपेतानां संनिवार्यो बधोन्मुखः ॥ ४१ ॥

अपराधं करिष्यन्ति त्वत्पुत्रस्यानिलाशनाः ।

तन्निमित्तं निवार्योऽसौ प्रसादः क्रियतामिति ॥ ४२ ॥

तथेति च मया प्रोक्ते दिव्यैः पातालभूषणैः ।

भूषिताहं तथा पुष्पैर्गन्धवासोभिरुत्तमैः ॥ ४३ ॥

समानोता तथालोकमिमन्ते नानिलाशिना ।

पुरः यथा कान्तिमती पूर्ववद्रूपशालिनी ॥ ४४ ॥

इति रूपवतीं दृष्ट्वा सर्वालङ्कारभूषिताम् ।

जग्राह दृढकेशोऽयं हर्तुकामः सुदुर्मतिः ॥ ४५ ॥

युष्मदाहुवलेनाहं राजपुत्र ! विमोक्षिता ।

तत् प्रसीद महाबाहो ! मां प्रतीच्छ त्वया समः ॥

भूलोके राजपुत्रोऽन्यो नास्ति सत्यं ब्रवीमग्रहम् ।

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥ १२७ ॥

अष्टविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तस्या वचः श्रुत्वा स्मृत्वा पितृवचः शुभम् ।

किमिच्छकप्रतिज्ञाते यदुक्तं तेन भूभृता ॥ १ ॥

प्रत्युवाच स तां कन्यामवीक्षन्नृपतेः सुतः ।

सानुरागमनाः कन्यां त्यक्तभोगाञ्च तत्कृते ॥ २ ॥

यदाहं त्यक्तवांस्तन्वीं त्वामरातिपराजितः ।

विजित्य शत्रून् संप्राप्तो त्वं मयात्र करोमि किम् ॥ ३ ॥

कन्योवाच ।

मम पाणिं गृहाण त्वं रमणौघेऽत्र कानने ।

सकामायाः सकामेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ ४ ॥

राजपुत्र उवाच ।

एवं भवतु भद्रन्ते विधिरेवात्र कारणम् ।

अन्यथा कथमन्यत्र त्वमहञ्च समागतः ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो गन्धर्वस्तुनयो मुने ! ।

वशाप्सरोभिः सहितो गन्धर्वपरैर्द्वृतः ॥ ६ ॥

गन्धर्व उवाच ।

राजपुत्र ! सुतयन्त्रे भामिनी नाम मानिनी ।

अभिशापाद्गस्यस्य विशालतनयाऽभवत् ॥ ७ ॥

बालभावेन योऽगस्यः कोपितः क्रीडमानया ।

तत्तस्तेन तदा शप्ता मानुषी त्वं भविष्यसि ॥ ८ ॥

प्रहादितः स चाम्नाभिर्बालेयमविवेकिनी ।

तथापराधाद्विप्रर्षे ! प्रसादः क्रियतामिति ॥ ९ ॥

प्रश्लाद्यमानः सोऽन्नाभिरिदमाह महामुनिः ।

वास्तेति मत्वा शापोऽस्यो दत्तोऽस्या नान्यथैव तत् ॥ १० ॥

इति शापाद्गस्यस्य विशालभवने शुभा ।

जातेयं मत्सुता सुभ्रूभामिनी नाम नामतः ॥ ११ ॥

तत्स्याहं कृते प्राप्ता गृहाणैमां नृपात्मजाम् ।

महात्मजां सुतस्तेऽत्र चक्रवर्ती भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेत्युक्तेति तस्याश्च स पाणिं पार्थिवात्मजः ।

जग्राह विध्रिवह्नीमं चक्रे तत्र च तुम्बुरुः ॥ १३ ॥

प्रजागुर्देवगन्धर्वा नन्दतुश्चाप्सरोगणाः ।

पुष्टशणि ससृजुर्मेघा देववाद्यानि सस्वनुः ॥ १४ ॥

विवाहे राजपुत्रस्य तथा तत्र समेषुषः ।

संभस्तवसुधात्राणकट्टकारणभूतया ॥ १५ ॥

ततो गन्धर्वलोकन्ती सह तेन महात्मना ।

निःशेषेण ययुः सा च स च राजसुतो मुने ! ॥ १६ ॥

भामिन्या सुमुदे साईमवीक्षित्वा पनन्दनः ।

स्था च तेन समं तत्र भोगसम्पत्समन्विता ॥१७॥
 कदाचिदतिरम्येऽसौ नगरोपवने तथा ।
 विक्रीडति समं तन्वया कदाचिदुपपर्वते ॥ १८ ॥
 कदाचित् पुलिने नद्या हंससारसशोभिते ।
 कदाचिद्भवन्स्यान्ते प्रासादे चातिशोभने ॥ १९ ॥
 विहारदेशेष्वनेषु रमणीयेष्वहर्निशम् ।
 स रेमे सहितस्तन्वया सा च तेन महात्मना ॥ २० ॥
 भक्ष्यानुलेपनं वस्त्रं स्रक्पानादिकमुत्तमम् ।
 उपजङ्गुस्तयोस्तत्र मुनिगन्धर्वकिन्नराः ॥ २१ ॥
 तथा च रमतस्तस्य भामिन्या सह दुर्लभे ।
 गन्धर्वलोके वीरस्य पत्रं सा सुषुवे शुभा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् जाते महावीर्ये गन्धर्वाणां महोत्सवः ।
 बभूव मनुजव्याघ्रे तेन कार्यमवेक्षताम् ॥ २३ ॥
 जगुः केचित्तथैवानरे मृदङ्गपटहानकान् ।
 श्रवादयन्त चैवानरे वेणुवीणादिकांस्तथा ॥ २४ ॥
 ननृतुश्च तथा तत्र बह्वीऽप्सरसां गणाः ।
 पुष्पवृष्टिसुची मेघा जगर्जुर्मुद्गुनिस्वनाः ॥ २५ ॥
 तथा कीलाहले तस्मिन् वर्त्तमानेऽथ तुम्बुरुः ।
 तुनयेन स्मृतयातोजातकर्माकरोन्मुनिः ॥ २६ ॥
 देवाः समाययुः सर्वे तथा देवर्षयोऽमलाः ।
 पातालात्पन्नगिन्द्राश्च शेषवासुकितक्षकाः ॥ २७ ॥
 तथा देवासुराणाञ्च ये प्रधाना द्विजोत्तम ! ।
 यक्षाणां गुह्यकानाञ्च वायवश्च तथाऽखिलाः ॥ २८ ॥
 तदाऽऽगतैरशेषैर्षिदेवदानवपन्नगः ।

मुनिभिश्चाकुलमभूत् गन्धर्वाणां महापुरम् ॥ २९ ॥
 ततः स तुम्बुरुः कृत्वा जातकर्मादिकां क्रियाम् ।
 चक्रे स्वस्थयनन्तस्य बालस्य स्तुतिपूर्वकम् ॥ ३० ॥
 चक्रवर्त्ती महावीर्यी महाबाहुर्महाबलः ।
 महान्तं कालमीशित्वमशेषायाः जितेः कुरु ॥ ३१ ॥
 इमे शक्रादयः सर्वे लोकापालास्तथर्षयः ।
 स्वस्ति कुर्वन्तु ते वीर ! वीर्यञ्चारिविनाशनम् ॥ ३२ ॥
 मरुत्तव शिवायास्तु वाति पूर्वी न यो रजः ।
 मरुत्ते विमलोऽक्षीणोऽवैषम्यायास्तु दक्षिणः ॥ ३३ ॥
 पश्चिमस्ते मरुद्द्वीर्यमुत्तमन्ते प्रयच्छतु ।
 बलं यच्छतु चीत्कृष्टं मरुत्ते च तथोत्तरः ॥ ३४ ॥
 इति स्वस्थयनस्यान्ते वागुवाचाशरीरिणी ।
 मरुत्तवेति बहुशो यदिदं गुरुरब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 मरुत्त इति तेनायं भुवि स्याती भविष्यति ।
 भुवि चास्य महीपाला यास्यन्त्याज्ञावशा यतः ॥ ३६ ॥
 एष सर्वक्षितीशानां वीरः स्यास्यति मूर्धनि ।
 चक्रवर्त्ती महावीर्यप्रः सप्तद्वीपवर्ती महीम् ॥ ३७ ॥
 आक्रम्य पृथिवीपालानयं भोक्ष्यत्ववारितः ।
 प्रधानः पृथिवीशानां भविष्यत्येष यज्विनाम् ॥
 अधिक्व' शौर्यप्रवीर्येण भविष्यत्यस्य राजसु ॥ ३८ ॥

माकण्डेय उवाच ।

इत्याकर्ण्य वचः सर्वे केनाप्युक्तं दिवोकसाम् ।
 बुतुषुर्विप्रगन्धर्वाश्चास्य माता तथा पिता ॥ ३९ ॥

इति श्रीमाकण्डेयपुराणेऽवीक्षितपरिते ॥ १२८ ॥

ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राजपुत्रस्तमादाय दयितं सुतम् ।

पद्मपञ्चानुगतो विप्रगन्धर्वैराययौ पुरम् ॥ १ ॥

स पितुर्भवनं प्राप्य ववन्दे पितुरादरात् ।

चरणौ सा च तन्वङ्गो क्लीमतो नृपते. सुता ॥ २ ॥

तथाह राजपुत्रोऽसौ गृहीत्वा बालकं सुतम् ।

धर्मासनगतं भूपं राज्ञां मध्ये करन्धमम् ॥ ३ ॥

मुखं पौत्रस्य पश्यैतदुत्सङ्गस्थस्य यन्मया ।

किमिच्छके प्रतिज्ञातं तुभ्यं मातुः कृते पुरा ॥ ४ ॥

इत्युक्त्वा पितुरुत्सङ्गे तं कृत्वा तनयं ततः ।

यथाहत्तमशेषं स कथयामास तस्य तत् ॥ ५ ॥

स परिष्रज्य तं पौत्रमानन्दास्त्राविलेत्रणः ।

सभाग्योऽस्मीत्यथात्मानं प्रयशंस पुनः पुनः ॥ ६ ॥

ततः सोऽर्घ्यादिना समग्रक् गन्धर्वान् समुपागतान् ।

सम्मानयामास मुदा विस्मृतान्यप्रयोजनः ॥ ७ ॥

ततः पुरे महानासोदानन्दः पौरविश्रमसु ।

अस्माकं सन्ततिर्जाता नाथस्येति महामुने ! ॥ ८ ॥

दृष्टपुष्टे पुरे तस्मिन् गीतवाद्यैर्वराङ्गनि ! ।

त्रिलासिन्योऽतिचार्वङ्गी ननृतुर्लास्यमुत्तमम् ॥ ९ ॥

गज्जा च द्विजमस्थेभ्यो रत्नानि च वसूनि च ।

गावा वस्त्राख्यलङ्कारानददृष्टमानसः ॥ १० ॥
 ततः स बालो ववृधे शुक्लपक्षे यथा शशी ।
 पितृणां प्रीतिजनको जनस्येष्टश्च सोऽभवत् ॥ ११ ॥
 आचार्याणां सकाशात् स प्राग्वेदान् जगृहे मुने ! ।
 ततः शस्त्राख्यशेषाणि धनुर्वेदं ततः परम् ॥ १२ ॥
 कृतोद्योगो यदा सोऽभूत् खड्गकार्मुककर्मणि ।
 अन्येषु च तथा वीरः शस्त्रेषु विजितश्रमः ॥ १३ ॥
 ततोऽस्त्राणि स जग्राह भार्गवाद्भृगुसम्भवात् ।
 विनयावनतो विप्र ! गुरोः प्रीतिपरायणः ॥ १४ ॥
 गृहीतास्त्रः कृतो वेदे धनुर्वेदस्य पारगः ।
 निष्णातः सर्वविद्यासु न बभूव ततः परः ॥ १५ ॥
 विशालोऽपि सुतावार्त्तासुपलभ्याखिलामिमाम् ।
 हर्षनिर्भरार्चतोऽभूद्दौहित्रस्य च योग्यताम् ॥ १६ ॥
 अथ राजा सुतसुतं दृष्ट्वा प्राप्तमनोरथः ।
 यज्ञाननेकान् निष्पाद्य दत्त्वा दानानि चार्थिनाम् ।
 कृताशेषक्रियो युक्तः सर्वार्थैर्धर्मतो महीम् ।
 परिपाल्यारिविजयी बलबुद्धिसमन्वितः ॥ १८ ॥
 स धियासुर्वनं पुत्रमवीक्षितमभाषत ।
 पुत्र ! वृद्धोऽस्मि गच्छामि वनं राज्यं गृहाण मे ॥ १९ ॥
 कृतकृत्योऽस्मि नास्यन्यत् किञ्चित् त्वदभिषेचनात् ।
 सुनिष्पन्नमतो राज्यं त्वं गृहाण मयार्पितम् ॥ २० ॥
 इत्युक्तः पितरं प्राह सोऽवीक्षिन्नृपनन्दनः ।
 प्रश्रयावनतो भूत्वा धियासुस्तपसे वनम् ॥ २१ ॥
 नाहं तात ! करिष्यामि पृथिव्याः परिपालनम् ।

नापैति क्लीर्म मनसो राज्येऽन्यं त्वं नियोजय ॥ २२ ॥
 तार्तेन मोक्षितो बहो न स्ववीर्यादहं यतः ।
 ततः कियत्पौरुषं मे पुरुषैः पाल्यते मही ॥ २३ ॥
 योऽहं न पालनायात्तन्नात्तनीऽपि वसुन्धराम् ।
 स कथं पालयिष्यामि राज्यमन्यत्र विक्षिप ॥ २४ ॥
 मन्त्री सधर्मः पुरुषो यश्चान्येनावद्ब्रुह्यते ।
 आत्माऽमोहाय भवता बन्धनाद्येन मोक्षितः ॥
 सोऽहं कथं भविष्यामि स्त्रीसधर्मा महीपतिः ॥ २५ ॥

पितोवाच ।

न भिन्न एव पुत्रस्य पिता पुत्रस्तथा पितुः ।
 नान्येन मोक्षितो वीर ! यस्त्वं पित्रा विमोक्षितः ॥ २६ ॥

पुत्र उवाच ।

हृदयं नान्यथा नेतुं मया शक्यं नरेश्वर ! ।
 हृदये क्लीर्ममातीव यस्त्वहं मोक्षितस्त्वया ॥ २७ ॥
 पित्रोपात्तां श्रियं भुङ्क्ते पित्रा कृच्छात् समुद्धृतः ।
 विज्ञायते च यः पित्रा मानवः सोऽस्तु नो कुले ॥ २८ ॥
 स्वयमर्जितवित्तानां ख्यातिं स्वयमुपेयुषाम् ।
 स्वयं निस्तीर्णकृच्छ्राणां या गतिः साऽस्तु मे गतिः ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याह बहुयः पित्रा यदाप्युक्तोऽप्यसौ मुने ! ।
 तदा तस्य सुतं राज्ञे मरुत्तमकरोन्नृपः ॥ ३० ॥
 स पित्रा समनुज्ञातं राज्ञं प्राप्य पितामहात् ।
 चकार सम्यक् सुहृदामानन्दमुपपादयन् ॥ ३१ ॥
 राजा करन्धमश्वापि वीरामादाय तान्तथा ।

वनं जगाम तपसे यतवाक्कायमानसः ॥ ३२ ॥
 तत्र वर्षसहस्रं स तपस्तप्ता सुदुश्चरम् ।
 विहाय देहं नृपतिः शक्रस्याप सलोकताम् ॥ ३३ ॥
 सास्य पत्नी तदा वीरा वर्षाणामपरं शतम् ।
 तपश्चचार विप्रर्षे ! जटिला मलपङ्क्तिनी ॥ ३४ ॥
 सालोक्यमिच्छती भर्तुः स्वर्गतस्य महात्मनः ।
 फलमूलकताहारा भार्गवाश्रमसश्रया ॥
 द्विजातिपत्नीमध्यस्था द्विजशुश्रूषणारता ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरिते ॥ १२६ ॥

त्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कौष्टुकिरुवाच ।

भगवन् ! विस्तरात् सर्वं ममैतत्कथितं त्वया ।
 करन्धमस्य चरितमवीक्षिच्चरितञ्च यत् ॥ १ ॥
 आवीक्षितस्य नृपतेर्मरुत्तस्य महात्मनः ।
 श्रोतुमिच्छामि चरितं श्रूयते सोऽतिचेष्टितः ॥ २ ॥
 चक्रवर्ती महाभागः शूरः कान्तो महामतिः ।
 धर्मविद्वर्मकृच्चैव सम्यक् पालयिता भुवः ॥ ३ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 स पित्रा समनुज्ञातं राज्रं प्राप्य पितामहात् ।
 श्रमंतः पालयामास पिता पुत्रानिवीरसान् ४ ॥

इयाज सुबहून् यज्ञान् यथावत् स्वाप्तदक्षिणान् ।
 ऋत्विक्पुरोहितादेशरम्यचित्तो महीपतिः ॥ ५ ॥
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीत् द्वीपेषु सप्तसु ।
 गतिश्चाप्यनवच्छिन्ना स्वपातालजलादिषु ॥ ६ ॥
 ततः प्राप्य धनं विप्र ! यथावत्स्वक्रियापरः ।
 अयजत् स महायज्ञैर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७ ॥
 इतरे च यथा वर्णाः स्वे स्वे कर्मण्यतन्द्रिताः ।
 तदुपात्तधनायक्रुरिष्ठापूर्त्तादिकाः क्रियाः ॥ ८ ॥
 पाल्यमाना मही तेन मरुत्तेन महात्मना ।
 पसाहं त्रिदशावासवासिभिर्द्विजसत्तम ! ॥ ९ ॥
 तेनातिशायिताः सर्वे केवलं न मचीक्षितः ।
 यज्विना देवराजोऽपि शतयज्ञाभिसन्धिभिः ॥ १० ॥
 ऋत्विक् तस्य तु संवर्त्तो बभूवाङ्गिरसः सुतः ।
 भ्राता बृहस्पतेर्विप्र ! महात्मा तपसां निधिः ॥ ११ ॥
 सौवर्षी सुहृत्तान् नाम पर्वतः सुरसेवितः ।
 पातितं तेन तच्छृङ्गं हृतं तस्य महीपतेः ॥ १२ ॥
 तेन यस्याखिलं यज्ञे भूमिभागादिकं द्विज ! ।
 प्रासादाश्च कृताः शुभ्रास्तपसा सर्वकाञ्चनाः ॥ १३ ॥
 गाथाश्चाप्यत्र गायन्ति मरुत्तचरिताश्रयाः ।
 सातत्येनर्षयः सर्वे कुर्वन्तोऽध्ययनं यथा ॥ १४ ॥
 मरुत्तेन समो नाभूद्यजमानो महीतले ।
 सदः समस्तं यद्यज्ञे प्रासादाश्चैव काञ्चनाः ॥ १५ ॥
 अमाद्यदिन्द्रः सीमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।
 विप्राणां परिवेष्टारः शक्राद्यास्त्रिदशोत्तमाः ॥ १६ ॥

यथा यज्ञे मरुत्तस्य तथा कस्य महीपतेः ।
 सुवर्णमखिलं त्यक्तं रत्नपूर्णगृहे द्विजैः ॥ १७ ॥
 प्रासादादि समस्तञ्च सौवर्णान्तस्य यत् कृतौ ।
 त्रयो वर्णा ह्यलभ्यन्त तस्मात् केचित्तथा ददुः ॥ १८ ॥
 तस्यैवं कुर्वतो राजरं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 तपस्वी कश्चिदभ्येत्य तमाह मुनिसत्तम ! ॥ १९ ॥
 पितुर्माता तवाहेदं दृष्ट्वा तापसमण्डलम् ।
 विषाभिभूतमुरगैर्मन्दोन्मत्तैर्नरेश्वर ! ॥ २० ॥
 पितामहस्ते स्वर्गातः सम्यक् सम्प्राप्य मेदिनीम् ।
 तपश्चरणशक्ताऽहमिह चोर्वाश्रमे स्थिता ॥ २१ ॥
 साऽहं पश्यामि वैकल्यं तव राजरं प्रशासतः ।
 पितामहस्य तेनाभूद्यत्पूर्वेषाञ्च ते नृप ! ॥ २२ ॥
 नूनं प्रमत्तो भोगेषु सक्तो वाऽविजितेन्द्रियः ।
 चारान्धता यतस्तेषां दुष्टादुष्टं न वेत्सि यत् ॥ २३ ॥
 पातालादभ्युपेतैस्तु भुजगैर्दंशशालिभिः ।
 दष्टा मुनिसुताः सप्त दूषिताश्च जलाशयाः ॥ २४ ॥
 खेदमूत्रपूरीषेण दूषितञ्च हुतं हविः ।
 अपराधं समुद्दिश्य दत्तो नागबलिश्चिरात् ॥ २५ ॥
 एते समर्था मुनयो भस्मीकर्तुं भुजङ्गमान् ।
 किन्त्वेषां नाधिकारोऽत्र त्वमेवात्राधिकारवान् ॥ २६ ॥
 तावत् सुखं भूपतिजैर्भोगजं प्राप्यते नृप ! ।
 अभिषेकजलं यावन्न मूर्ध्नि विनिपात्यते ॥ २७ ॥
 कानि मित्राणि कः शत्रुर्मम शत्रोर्बलं क्रियत् ।
 कोऽहं के मन्त्रिणः पक्षे के वा भूपतयो मम ॥ २८ ॥

विरक्तो वा परैर्भिन्नः परेषामपि कोट्टयः ।
 कः समग्रत्र नगरे विषये वा जनो मम ॥ २९ ॥
 धर्मकर्माश्रयी मूढः कः समग्रपि वर्तते ।
 को दण्ड्यः परिपाल्यः कः के वोपेह्या नरा मया ॥ ३० ॥
 सङ्गभेदतया दम्यदेयकालमवेक्षता ।
 चारांश्च चारयेदन्यैरज्ञातान् भूपतिश्चरैः ॥ ३१ ॥
 सचिवादिषु सर्वेषु चरान्दद्यान्महौपतिः ।
 इत्यादौ भूपतिर्नित्यं कर्मण्यासक्तमानसः ॥ ३२ ॥
 नयेद्दिनं तथा रात्रिं न तु भोगपरायणः ।
 राज्ञां शरीरग्रहणं न भोगाय महौपति ! ॥ ३३ ॥
 क्लेशाय महते पृथ्वीस्वधर्मपरिपालने ।
 समग्रक् पालयतः पृथ्वीं स्वधर्मञ्च महौपतिः ॥ ३४ ॥
 इह क्लेशो महान् स्वर्गं परमं सुखमक्षयम् ।
 तदेतद्वदुध्य त्वं हित्वा भोगान्नरेश्वर ! ॥ ३५ ॥
 पालनाय चितेः क्लेशमङ्गीकर्तुमिहार्हति ।
 इति वृत्तसृषीणां यद्व्रसनं त्वयि शासति ॥ ३६ ॥
 भुजङ्गहेतुकं भूप ! चारान्धो नापि वेत्सि तत् ।
 बहुनात्र किमुक्तेन दुष्टे दण्डो निपाल्यताम् ॥ ३७ ॥
 शिष्टान् पालय राजस्व' धर्मप्रदभागमाप्स्यसि ।
 अरक्षन् पापमखिलं दुष्टैरविनशात् कृतम् ॥ ३८ ॥
 समवाप्स्यस्यसन्दिग्धं यदिच्छसि कुरुष्व तत् ।
 एतन्मयोक्तं सकलं यत्तवाह पितामहो ॥
 कुरुष्वैवं स्थिते यत्ते रोचते वसुधाधिप ! ॥ ३९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरिते ॥ १३० ॥

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तापसवाक्यं स श्रुत्वा लज्जापरो नृपः ।
धिष्ण्मां चारान्धमित्युक्त्वा निखस्य जगृहे धनुः ॥ १ ॥
ततः स त्वरितं गत्वा तमौर्वस्याश्रमं प्रति ।
बवन्दे शिरसा वीरां मातरं पितुरात्मनः ॥ २ ॥
तापसांश्च यथान्यायं तैसाशीर्भिरभिष्टुतः ।
दृष्ट्वा च तापसान् सप्त नागैर्दृष्टान् सुतान् भुवि ॥ ३ ॥
निनिन्दात्मानमसक्तत् पुरस्तीर्षां महीपतिः ।
उवाच चैतदद्याहं महीर्थमवमन्यताम् ॥ ४ ॥
यत्करोमि भुजङ्गानां दुष्टानां ब्राह्मणहिषाम् ।
तत्पश्यतु जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्त्वा जगृहे कीपादस्त्रं संवर्तकं नृपः ।
नाथायाशेषनागानां पातालीर्वीविचारिणाम् ॥ ६ ॥
ततो जज्वाल सहसा नागलोकः समन्ततः ।
महांस्तु तेजसा विप्र ! दह्यमानो निवारितः ॥ ७ ॥
हा हा ! तातेति हा ! मातर्हा हा ! वत्सेति संभ्रमे ।
तस्मिन्नस्त्रकृते वाचः पन्नगानामथाभवन् ॥ ८ ॥
केचित् ज्वलद्भिः पुच्छाग्रैः फणेरन्यभुजङ्गमाः ।

गृहीतपुत्रदाराश्च त्यक्ताभरणवाससः ॥ ९ ॥
 पातालमुत्सृज्य ययुः शरणं भामिनीं तदा ।
 मरुत्तमातरं पूर्वं यथा दत्तं तदाऽभयम् ॥ १० ॥
 तामुपेत्यौरगाः सर्वे सप्रणामं भयातुराः ।
 सगद्गदमिदं प्रोचुः स्मर्यतां नः पुरोदितम् ॥ ११ ॥
 प्रणम्याभ्यर्चितं पूर्वं यदस्माभी रसातले ।
 तस्य कालोऽयमाघातस्त्राहि वीरप्रजायिनि ॥ १२ ॥
 पुत्रो निवार्यतां राज्ञि ! प्राणैः सायोज्यमस्तु नः ।
 दह्यते सकलो लोको नागानामस्त्रवङ्किना ॥ १३ ॥
 एवं संदह्यमानानामस्त्राकं तनयेन ते ।
 त्वामृते शरणं नान्यत् कृपां कुरु यशस्विनि ! ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तीष्णं संसृत्वाद्दौ च भाषितम् ।
 भर्तारमाह सा साध्वी ससंभ्रममिदं वचः ॥ १५ ॥
 पूर्वमेव तवाख्यातं पाताले यद्भुजङ्गमैः ।
 प्रोक्तमभ्यर्थनापूर्वं ममासीत्तनयं प्रति ॥ १६ ॥
 त इमेऽभ्यागता भीता दह्यन्ते तस्य तेजसा ।
 मामेते शरणं पूर्वं दत्तमेम्यो मयाऽभयम् ॥ १७ ॥
 ये मां शरणमापन्नास्ते त्वां शरणमागताः ।
 अपृथग्धर्मचरणा याताहं शरणं तव ॥ १८ ॥
 तन्निवारय पुत्रं त्वं मरुत्तं वचनान्व ।
 मया चाभ्यर्थितोऽवश्यं शममभ्युपयास्यति ॥ १९ ॥

राजीवाच ।

महापराधे नियतं मरुत्तः क्रोधमागतः ।

दुर्निर्वर्त्यमहं मन्ये तस्य क्रोधं सुतस्य ते ॥ २० ॥

नागा ऊचुः ।

शरणागतास्तव वयं प्रसादः क्रियतां नृप ।

क्षतस्यार्तपरित्राणे निमित्तं शस्त्रधारणम् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नागानां तद्वचः श्रुत्वा भूतानां शरणैषिणाम् ।

तथा चाभ्यर्चितः पत्न्या प्राहावौक्षिन्महायशः ॥ २२ ॥

गत्वा ब्रवीमि तं भद्रे ! तनयं त्वरया तव ।

परित्राणाय नागानां न त्याज्याः शरणागताः ॥ २३ ॥

नोपसंहरते शस्त्रं यदि मद्वचनान्नृपः ।

तदस्त्रैर्वारयिष्यामि तस्यास्त्रं तनयस्य ते ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो गृहीत्वा स धनुरवीक्षित् क्षत्रियोत्तमः ।

भार्यया सहितः प्रायात्त्वरावान् भार्गवाश्रमम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरिते ॥ १३१ ॥

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तु तस्याः सुतं दृष्ट्वा गृहीतवरकार्मुकम् ।

धनुःशस्त्रञ्च तस्मिन् ज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥ १

उद्गिरन्तं महावह्निं दीपिताखिलभूतलम् ।
 पातालान्तर्गतं प्राप्तमसह्यं घोरभीषणम् ॥ २ ॥
 स तं दृष्ट्वा महीपालं भृकुटीकुटिलाननम् ।
 भा क्रुधस्त्वं मरुत्तास्त्रमुपसंक्रियतामिति ॥ ३ ॥
 प्रहासकृत्वरात्मवर्णक्रममुदारधीः ।
 स निश्चय्य गुरोर्वाक्यं दृष्ट्वा तच्च पुनः पुनः ॥ ४ ॥
 गृहीतकार्मुकः पित्रोः प्रणिपत्य सगौरवम् ।
 प्रत्युवाचापराद्धा मे सुभृशं पन्नगाः पितः ॥ ५ ॥
 शासतीमां मयि महीं परिभूय बलं मम ।
 सप्तश्रममुपागम्य दष्टा मुनिकुमारकाः ॥ ६ ॥
 ऋषीणामाश्रमस्थानाममीषामवनीपते ! ।
 मयि शासति दुर्वृत्तैर्दूषितानि हवोषि च ॥ ७ ॥
 जलाशयास्तथाप्येतैः सर्व एव हि दूषिताः ।
 तदेतत्कारणं किञ्चिन्न वक्तव्यं त्वया पितः ॥
 न निवारयितव्योऽहं ब्रह्मघ्नान् प्रति पन्नगान् ॥ ८ ॥

अवीचिदुवाच ।

यद्येभिर्निहता विप्रा यास्यन्ति नरकं मृताः ।
 ममैतत् क्रियतां वाक्यं विरमास्त्रप्रयोगतः ॥ ९ ॥

मरुत्त उवाच ।

नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिनाम् ।
 अहमेव क्षमिष्यामि नरकं यदि पापिनाम् ॥
 न निश्चये यताम्येषां मां निवारय मा पितः ॥ १० ॥

अवीचिदुवाच ।

— ३९ —

उपसंङ्गियतामस्त्रमलं कीपेन ते नृप ! ॥ ११ ॥

मरुत्त उवाच ।

नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिना ।

स्वधर्ममुल्लङ्घ्य कथं करिष्यामि वचस्तव ॥ १२ ॥

दृग्दृष्टे निपातयन् दृण्डं भूपः शिष्टांश्च पालयन् ।

पुण्यलोकानवाप्नोति नरकांश्चाप्युपेक्षकः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच

एवं स बहुयः पित्रा वार्य्यमाणो यदा सुतः ।

नोपसंहरते सोऽस्त्रं ततोऽसौ पुनरब्रवीत् ॥ १४ ॥

हिंससे पन्नगान् भीतान् ममैतान् शरणं गतान् ।

वार्य्यमाणोऽपि तस्मात्ते करिष्यामि प्रतिक्रियाम् ॥ १५ ॥

मयाप्यस्त्राख्यवाप्तानि न त्वमेकोऽस्त्रविद् भुवि ।

ममाग्रतः सुदुर्वृत्त ! पौरुषञ्च कियत्तव ॥ १६ ॥

ततः कार्मुकमारोप्य कीपताम्रविलोचनः ।

अवीक्षिरस्त्रं जग्राह कालस्य मुनिपुङ्गवः ॥ १७ ॥

पतो ज्वालापरीवारमरिसंघघ्नमुत्तमम् ।

कालास्त्रन्तु महावीर्य्यं योजयामास कार्मुके ॥ १८ ॥

ततश्चुचोभ जगती संवर्त्तास्त्रप्रतापिता ।

साब्धिशैलाऽखिला विप्र ! कालस्यास्त्रे समुद्यते ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कालास्त्रमुद्यतं पित्रा मरुत्तः सोऽपि वीक्ष्य तत् ।

प्राचीञ्चैरस्त्रमेतन्मे दुष्टशास्त्रिसमुद्यतम् ॥ २० ॥

न त्वदुबधाय कालास्त्रं मयि मुञ्चति किं भवान् ।

सद्धर्मचारिणि सुते सदैवाज्ञाकरे तव ॥ २१ ॥
 मया कार्यं महाभाग ! प्रजानां परिपालनम् ।
 त्वयैवं क्रियते कस्मान्मदुवधायास्त्रमुद्यतम् ॥ २२ ॥

अवीक्षिदुवाच ।

शरणागतसंतापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
 तस्य व्याघातकर्त्ता त्वं न मे जीवन् विमोक्षसे ॥ २३ ॥
 मां वा हत्वास्त्रयीयेण जहि दुष्टानिहोरगान् ।
 त्वां वा हत्वाऽहमस्त्रेण रक्षिष्यामि महोरगान् ॥ २४ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणार्थिनमागतम् ।
 यो नार्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् ॥ २५ ॥
 क्षत्रियोऽहन्मि मे भीताः शरणं सामुपागताः ।
 अपकर्त्ता त्वमेवेषां कथं बध्यो न मे भवान् ॥ २६ ॥

मरुत्त उवाच ।

मित्तं वा बान्धवो वाऽपि पिता वा यदि वा गुरुः ।
 प्रजापालनविघ्नाय यो हन्तव्यः स भूमृता ॥ २७ ॥
 सोऽहन्ते प्रहरिष्यामि न क्रोडव्यं त्वया पितः ।
 स्वधर्मः परिपाल्यो मे न मे क्रोधस्तवोपरि ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ निश्चिती दृष्ट्वा परस्परबधं प्रति ।
 समुत्पत्यान्तरे तस्थुर्मुनयो भार्गवादयः ॥ २९ ॥
 ऊचुश्चैनन्न मोक्षव्यं त्वयास्त्रं पितरं प्रति ।
 त्वया च नायं हन्तव्यः पुत्रः प्रख्यातचेष्टितः ॥ ३० ॥

मरुत्त उवाच ।

मया दुष्टा निहन्तव्याः सन्तो रक्ष्या महीक्षिता ।

इमे च दुष्टा भुजगाः कोऽपराधोऽत्र मे द्विजाः ॥३१॥

अवीक्षिदुवाच ।

शरणागतसन्त्राणं मया कार्यमयञ्च मे ।

अपराध्यः सुतो विप्रा ! यो हन्ति शरणागतान् ॥३२॥

ऋषय ऊचुः ।

इमे वदन्ति भुजगास्त्रासलीलविलोचनाः ।

संजीवयामस्तान् विप्रान् ये दृष्टा दुष्टपन्नगैः ॥ ३३ ॥

तदलं विग्रहेणोभौ राजवर्यौ प्रसीदताम् ।

उभावपि विनिमूर्ढप्रतिज्ञौ धर्मकोविदौ ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच

सा तु वीरा समभ्येत्य पुत्रमेतदभाषत ।

महाक्यादिषु ते पुत्री हन्तुं नागान् कतोद्यमः ॥३५॥

तन्निष्पन्नं यदा विप्रास्ते जीवन्ति तथा मृताः ।

संजीवन्तश्च मुच्यन्ते यद् युष्मच्छरणं गताः ॥ ३६ ॥

भाविन्युवाच ।

अहमभ्यर्थिता पूर्वमेभिः पातालसंश्रयैः ।

तन्निमित्तमयं भर्ता मयात्र विनियोजितः ॥ ३७ ॥

तदेतदार्यनिर्वृत्तसुभयोरपि शोभनम् ।

मम भर्तुश्च पुत्रस्य त्वत् पौत्रस्यात्मजस्य च ॥३८॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तद्वः संजीवयामासुस्तान् विप्रांस्ते भुजङ्गमाः

दिव्यैरोषधिजातैश्च विषसंहरणेन च ॥ ३९ ॥

पित्नीर्ननाम चरणौ स ततो जगतीपतिः ।

भरुत्तञ्च स तं प्रीत्या परिष्वज्ये दमब्रवीत् ॥४०॥

मानहा भव शत्रूणां चिरं पालय मेदिनीम् ।
 पुत्रपौत्रैश्च मोदस्व मा च ते सन्तु विद्विषः ॥ ४१ ॥
 ततो द्विजैरनुज्ञातो वीरया च नरेश्वरी ।
 समारूढी रथं सा च भामिनी स्वपुरङ्गता ॥ ४२ ॥
 वीराऽपि कृत्वा सुमहत्तपो धर्मभृतां वरा ।
 भर्तुः सलोकतां प्राप्ता महाभागा पतिव्रता ॥ ४३ ॥
 मरुतोऽपि चकारोर्ध्वा धर्मतः परिपालनम् ।
 विनिर्जितारिषड्वर्गी भोगांश्च बुभुजे नृपः ॥ ४४ ॥
 तस्य पत्नी महाभागा विदर्भतनया तथा ।
 प्रभावती सुवीरस्य सौवीरो चाभवत् सुता ॥ ४५ ॥
 सुकेशी केतुवीर्यस्य मागधस्यात्मजाऽभवत् ।
 सुता च सिन्धुवीर्यस्य मद्रराजस्य केकयी ॥ ४६ ॥
 केकयस्य च सौरिन्ध्री सिन्धुभर्तुर्वपुष्पती ।
 चेदिराजसुता चाभूद्भार्या तस्य सुशोभना ॥ ४७ ॥
 तासां पुत्रास्तस्य चासन् भूभृतोऽष्टादश द्विज ! ।
 तेषां प्रधानो ज्येष्ठश्च नरिष्यन्तः सुतोऽभवत् ॥ ४८ ॥
 एवंवीर्यी मरुतोऽभून्महाराजो महाबलः ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीद् ह्रीपिसु सप्तसु ॥ ४९ ॥
 यस्य तुल्योऽपरो राजा न भूतो न भविष्यति ।
 सत्त्वविक्रमयुक्तस्य राजर्षेरमितौजसः ॥ ५० ॥
 तस्यैतच्चरितं श्रुत्वा मरुत्तस्य महात्मनः ।
 जन्म चाग्रं द्विजश्रेष्ठ ! मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ५१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरितं समाप्तम् ॥ १३२ ॥

वयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

क्रीष्टु किरुवाच ।

मरुत्तचरितं कृत्स्नं भगवन् कथितं त्वया ।
तत्सन्ततिमशेषेण श्रोतुमिच्छा प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
तत् सन्ततौ द्वितीया ये राजगार्हा वीर्यशालिनः ।
तानहं श्रोतुमिच्छामि त्वया ख्यातान्महासुने ! ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नरिष्यन्त इति ख्यातो मरुत्तस्याभवत् सुतः ।
अष्टादशानां पुराणां स जग्रेष्ठः श्रेष्ठ एव च ॥ ३ ॥
वर्षाणाञ्च सहस्राणि सप्ततिं दश पञ्च च ।
ब्रुमुजे पृथिवीं कृत्स्नां मरुत्तः क्षत्रियर्षभः ॥ ४ ॥
कृत्वा राज्रं स्वधर्मेण इष्टा यज्ञाननुत्तमान् ।
नरिष्यन्तं सुतं जग्रेष्ठमभिषिच्य ययौ वनम् ॥ ५ ॥
एकाग्रचित्तः स नृपस्त्वया तत्र तपो महत् ।
आरुरोह दिवं विप्र ! यशसाऽऽहृत्य रोदसौ ॥ ६ ॥
नरिष्यन्तः सुतः सोऽस्य चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
पितुर्हृत्तं समालोक्य तथान्येषाञ्च भूभृताम् ॥ ७ ॥
अत्र वंशे महात्मानो राजानो मम पूर्वजाः ।
यज्विनो धर्मतः पृथ्वीं पालयामासुरुर्जिताः ॥ ८ ॥
दातारश्चापि वित्तानां संग्रामेष्वनिवर्त्तनः ।

तेषां कश्चरितं शक्तस्वनुयातुं महात्मनाम् ॥ ९ ॥
 किन्तु तेन कृतं कर्म धर्मप्रमाहवनादिभिः ।
 तदहं कर्तुमिच्छामि तच्च नास्ति करोमि किम् ॥१०॥
 धर्मतः पाल्यते पृथ्वी को गुणोऽत्र महीपतेः ।
 असमप्रक् पालनात् पापी नरेन्द्रो नरकं व्रजेत् ॥ ११ ॥
 सति वित्ते महायज्ञाः कर्त्तव्या एव भूभृता ।
 दातव्यञ्चात्र किञ्चित् सौदतामीश्वरो गतिः ॥ १२ ॥
 आभिजात्यं तथा लज्जा कोपश्चारिजनाश्रयः ।
 कारयन्ति स्वधर्माश्च संग्रामादपलायनम् ॥ १३ ॥
 एतत् सर्वं यथा सम्यङ्मत्पूर्वैः पुरुषैः कृतम् ।
 पित्रा च मे मरुत्तेन तथा तत्केन शक्यते ॥ १४ ॥
 तदहं किं करिष्यामि यत्र तैः पूर्वजैः कृतम् ।
 ये यज्विनो वरा दान्ताः संग्रामाच्चानिवर्त्तिनः ॥१५॥
 महत्संग्रामसंसर्गा विसंवादितपौरुषाः ।
 कर्मणाहं यतिष्यामि कस्यैत्यानभिश्चिद्धितम् ॥ १६ ॥
 अथ वा तैः स्वयं यज्ञाः कृताः पूर्वजनेश्वरैः ।
 अविश्रमद्विर्नान्यैस्तु कारितास्तत्करोमग्रहम् ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति सञ्चिन्त्य यज्ञं स चकारैकं नरेश्वरः ।
 यादृशं न चकारान्यो वित्तोत्सर्गीपशोभितम् ॥ १८ ॥
 द्विजानां जीवनायालं दत्त्वा तु सुमहाधनम् ।
 ततः शतगुणं तेषां यज्ञेऽन्नमददन्नृपः ॥ १९ ॥
 गावो वस्त्राण्यलङ्कारं धान्यागारादिकं तथा ।
 तथा प्रत्येकममदत्तेषां पृथ्वीनिवासिनाम् ॥ २० ॥

ततस्तेन यदा यज्ञः प्रारब्धो भूमुजा पुनः ।
 प्रारब्धे स मखे यष्टुं ततो नालभत द्विजान् ॥ २१ ॥
 यान् यान् हृणोति स नृपो विप्रानार्त्तिं जत्रकर्मणि ।
 ते ते तमूचुर्यज्ञाय वयमन्यत्र दीक्षिताः ॥ २२ ॥
 अन्यं वरय यद्वित्तं त्वयास्माकं विवर्जितम् ।
 तस्यान्तो नास्ति यज्ञेषु दद्यास्तु नृपते ! धनम् ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

न चाप ऋत्विजो विप्रांस्तदाशेषक्षितीश्वरः ।
 वह्निर्वेद्यां तदा दानं स दातुमुपचक्रमे ॥ २४ ॥
 तथापि जगृहुर्नैव धनसंपूर्णमन्दिराः ।
 द्विजाय दातुं भूयोऽसौ निर्विष्य इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥
 अहोऽतिशोभनं पृथ्व्यां यद्विप्रो नाधनः क्वचित् ।
 अशोभनञ्च यत्कीषो विफलोऽयमयज्विनः ॥ २६ ॥
 नार्त्तिं जत्रं कुरुते काश्चिद्यजमानोऽखिलो जनः ।
 द्विजानां न च नो दानं ददतां संप्रतीच्छते ॥ २७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः कांश्चिद्द्विजान् भक्त्या प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 स्त्रयज्ञे ऋत्विजश्चक्रे ते प्रचक्रुर्महामखम् ॥ २८ ॥
 अत्यद्भुतमिदञ्चासीद्यदा तस्य महीपतेः ।
 स यज्ञोऽभूत्तदा पृथ्व्यां यजमानोऽखिलो जनः ॥ २९ ॥
 द्विजन्मनामभून्नासीत् सदस्यस्तत्र कथन ।
 यजमाना द्विजा केचित् केचित् तेषान्तु याजकाः ॥ ३० ॥
 नरिष्यन्तो नरपतिरियाज स यदा तदा ।

तत्पदातुर्नैर्वागं कुर्युः पृथ्व्यामशेषतः ॥ ३१ ॥

प्राच्यां कोटप्रसु यज्ञानामासन्नष्टादशाधिकाः ।
 प्रतीच्यां सप्त वै कोट्या दक्षिणायां चतुर्दश ॥ ३२ ॥
 उत्तरस्याञ्च पञ्चाशदेककालं तदाऽभवन् ।
 मुने ! ब्राह्मण ! यज्ञानां नरिष्यन्तो यदाऽयजत् ॥ ३३ ॥
 एवं स राजा धर्मात्मा नरिष्यन्तोऽभवत् पुरा ।
 मरुत्ततनयो विप्र ! विख्यातबलपीरुषः ॥ ३४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नरिष्यन्तचरितम् ॥ १३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

नरिष्यन्तस्य तनयो दुष्टारिदमनो दमः ।
 शक्रस्यैव बलं तस्य दयाशीलं मुनेरिव ॥ १ ॥
 वाञ्छव्यामिन्द्रसेनायां स जज्ञे तस्य भूभृतः ।
 नव वर्षाणि जठरे स्थित्वा मातुर्महायशाः ॥ २ ॥
 यद्ग्राहयामास दमं मातरं जठरे स्थितः ।
 दमशीलस्य भविता यतश्चायं नृपात्मजः ॥ ३ ॥
 ततस्त्रिकालविज्ञानः स हि तस्य पुरोहितः ।
 दम इत्यकरोन्नाम नरिष्यन्तसुतस्य तु ॥ ४ ॥
 स दमो राजपुत्रस्तु धनुर्वेदमशेषतः ।
 जगृहे नरराजस्य सकाशाद्दुष्टघपवणः ॥ ५ ॥

दुन्दुभेर्देव्यवर्यस्य तपोवननिवासिनः ।
 सकाशाज्जगृहे कृत्स्नमस्त्रग्रामञ्च तत्त्वतः ॥ ६ ॥
 शक्तेः सकाशाद्देदांश्च वेदाङ्गान्यखिलानि च ।
 तथाष्णिषेणाद्राजर्षेर्जगृहे योगमात्मवान् ॥ ७ ॥
 तं स्वरूपमहात्मानं गृहीतास्त्रं महाबलम् ।
 स्वयंवरे कृता पित्रा जगृहे सुमना पतिम् ॥ ८ ॥
 सुता दशार्णाधिपतेर्बलिनश्चारुकर्मणः ।
 पश्यतां सर्वभूतानां ये तदर्थमुपागताः ॥ ९ ॥
 तस्याञ्च सानुरागोऽभून्मद्राजस्य वै सुतः ।
 सुमनार्या महानादौ महाबलपराक्रमः ॥ १० ॥
 तथा विदर्भाधिपतेः पुत्रः संक्रन्दनस्य च ।
 वपुष्मान् राजपुत्रश्च महाधनुरुदारधीः ॥ ११ ॥
 तेऽथ तथा वृतं दृष्ट्वा दुष्टारिदमनं दमम् ।
 मन्त्रयामासुरन्धोऽन्यं तत्रानङ्गविमोहिताः ॥ १२ ॥
 एतामस्य बलात् कन्यां गृहीत्वा रूपशालिनीम् ।
 गृहं प्रयामस्तस्येयमस्माकं यं ग्रहीष्यति ॥ १३ ॥
 भर्तृबुद्ध्या वरारोहा स्वयंवरविधानतः ।
 तस्येच्छया नो भवित्री भार्या धर्मोपपादिता ॥ १४ ॥
 अथ नेच्छति सा कञ्चिदस्माकं मद्विरेक्षणा ।
 ततस्तस्य भवित्री सा यो दमं घातयिष्यति ॥ १५ ॥
 • मार्कण्डेय उवाच ।
 इति ते निश्चयं कृत्वा त्रयः पार्थिवनन्दनाः ।
 जगृहुस्तां सुचार्वङ्गीं दमपार्श्वानुवर्तिनीम् ॥ १६ ॥
 ततः केचिन्नृपास्तेषां ये तत्पत्न्या विचुक्रुशुः ।

चक्रुः शुश्रापरे भूपाः केचिन्मध्यस्थतां गताः ॥ १७ ॥

ततो दमस्तान् भूपालानवलोक्य समन्ततः ।

अनाकुलमना वाक्यमिदमाह महामुने ! ॥ १८ ॥

दम उवाच ।

भो भूपा धर्मकृत्येषु यद्वदन्ति स्वयंवरम् ।

अधर्मी वाऽथ वा धर्मी यदेभिर्गृह्यते बलात् ॥ १९ ॥

यद्यधर्मी न मे कार्यमन्यभार्या भविष्यति ।

धर्मी वा तदलं प्राणैर्यै रक्ष्यन्तेऽरिलङ्घने ॥ २० ॥

ततो दशार्णाधिपतिश्चारुधर्मा नराधिपः ।

निःशब्दं कारयित्वा तत् सदः प्राह महामुने ! ॥ २१ ॥

दमेन यदिदं प्रोक्तं धर्माधर्माश्रितं नृपाः ।

तद्वदध्वं यथा धर्मी ममास्य च न लुप्यते ॥ २२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः केचिन्महीपालास्तमूर्चुर्वमुधाधिपम् ।

परस्परानुरागेण गान्धर्वीं विहितो विधिः ॥ २३ ॥

क्षत्रियाणां परमयं न विट्शूद्रद्विजन्मनाम् ।

दममाश्रित्य निष्पन्नः स चास्या दुहितुस्तव ॥ २४ ॥

इति धर्माद्दमस्यैषा दुहिता तव पार्थिव ! ।

योऽन्यथा वर्त्तते मोहात् कामात्मा सम्प्रवर्त्तते ॥ २५ ॥

तथाऽपरे तदा प्रोचुर्महात्मानो हि भूभृताम् ।

पक्षे ये भूभृतो विप्र ! दशार्णाधिपतेर्वचः ॥ २६ ॥

मोहात् किमाहुर्धर्मीऽयं गान्धर्वः क्षत्रजन्मनः ।

न त्वेष शास्ता नान्यो हि राक्षसः शस्त्रजीविनाम् ॥ २७ ॥

तस्यैवाप्तौ राक्षसेन विवाहेनावनीश्वराः ॥ २८ ॥

प्रधानतर एषोऽत्र विवाहद्वितये मतः ।

क्षत्रियाणामतो धर्मो महानन्दादिभिः कृतः ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ प्रोचुः पुनर्भूपा ये पूर्वमुदिता नृपाः ।

परस्परानुरागेण जातिधर्माश्रितं वचः ॥ ३० ॥

सत्यं शस्तौ राक्षसोऽपि क्षत्रियाणां परो विधिः ।

किन्त्वसौ जनकस्वाम्ये कुमार्यानुमतो वरः ॥ ३१ ॥

हत्वा तु पितृसम्बन्धं बलेन ह्ययते हि या ।

स राक्षसो विधिः प्रोक्तो नान्यभर्तृकरे स्थिता ॥ ३२ ॥

पश्यतां सर्वभूपानामनया यद्वृत्तो दमः ।

गान्धर्वस्येह निष्पत्तौ विवाहो राक्षसोऽत्र कः ॥ ३३ ॥

विवाहितायाः कन्यायाः कन्यात्वं नैव विद्यते ।

कन्यायाश्च विवाहेन सम्बन्धः पृथिवीश्वराः ॥ ३४ ॥

त इमे ये बलादेनां दमादादातुमुद्यताः ।

बलिनस्ते यदि ततः कुर्वन्तु न तु साधु तत् ॥ ३५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तत् श्रुत्वाऽसौ दमः कोपकषायीक्षतलोचनः ।

आरोपयामास धनुर्वचनञ्चेदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥

ममापि भार्या बलिभिः पश्यती ह्ययते यदि ।

तत्कुलेन भुजाभ्यां वा को गुणः क्लीवजन्मनः ॥ ३७ ॥

धिङ्ममास्त्राणि धिक् शौर्यं धिक् शरान् धिक् शरासनम् ।

धिग्वर्यं मे कुले जन्म मरुत्तस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥

यदि भार्यामिमे मूढाः समादाय बलान्विताः ।

प्रयान्ति जीवतो धिक् तां मम व्यर्थधनुष्मताम् ॥ ३९ ॥
 इत्युक्त्वा तान्महीपालान् महानन्दमुखान् बली ।
 अथात्रवीत्तदा सर्वान् महारिदमनो दमः ॥ ४० ॥
 एषातिशोभना बाला चार्वङ्गी मदिरेक्षणा ।
 किन्तस्य जन्मना भार्या न यस्येयं कुलीङ्गवा ॥ ४१ ॥
 इति सञ्चिन्त्य भूपालास्तथा यतत संयुगे ।
 यथा निर्जित्य मामेतां पत्नीं कुरुत मानिनः ॥ ४२ ॥
 इत्याभाष्य ततस्तत्र शरवर्षममुञ्चत ।
 छादयन् पृथिवीपालांस्तमसेव महीरुहान् ॥ ४३ ॥
 तेषुपि वीरा महीपालाः शरशक्त्यष्टिमुद्गरान् ।
 मुमुचुस्तत्प्रयुक्तांश्च दमश्चिच्छेद लीलया ॥ ४४ ॥
 तेषुपि तत्प्रहितान् बाणान् तेषाञ्चासौ शरोत्करान् ।
 चिच्छेद पृथिवीशानां गरिष्यन्तात्मजो मुनि ! ॥ ४५ ॥
 वर्त्तमाने तदा युद्धे दमस्य क्षितिपात्मजैः ।
 प्रविवेश महानन्दः खड्गपाणिर्यतो दमः ॥ ४६ ॥
 तमायान्तं दमो दृष्ट्वा खड्गपाणिं महाशुभे ।
 मुमोच शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरन्दरः ॥ ४७ ॥
 तदस्ताणि ततस्तानि शरजालानि तत्क्षणात् ।
 महानन्दः प्रचिच्छेद खड्गे नान्यानवञ्चयत् ॥ ४८ ॥
 ततो रोषात् समारुह्य तन्दमस्य तदा रथम् ।
 महानन्दो महावीर्यो दमेन युयुधे सह ॥ ४९ ॥
 बहुधा युध्यमानस्य महानन्दस्य लाघवात् ।
 दमो मुमोच हृदये शरं कालानलप्रभम् ॥ ५० ॥
 न चन्द्रमात्मनोतल्लघ्य विभिन्नेन ततो हृदि ।

दमं प्रति विचित्रेप महानन्दोऽसिमुज्ज्वलम् ॥ ५१ ॥

पतन्तश्चैनमुल्काभं शक्त्या विचित्रेप तं दमः ।

गिरो वेतसपत्रेण महानन्दस्य चाच्छिनत् ॥ ५२ ॥

तस्मिन् हते महानन्दे प्राचुर्येण पराङ्मुखाः ।

बभूवुः पार्थिवास्तस्थी वपुष्मान् कुण्डिणाधिपः ॥ ५३ ॥

दमेन युयुधे चासी बलगर्वमदान्वितः ।

दाक्षिणात्यमहीपालतनयो रणगोचरः ॥ ५४ ॥

युध्यमानस्य तस्योग्रं करवालं स वै लघु ।

चिच्छेद सारथेश्चैव शिरः संख्ये तथा ध्वजम् ॥ ५५ ॥

छिन्नखड्गो गदां सोऽथ जग्राह बहुकण्टकाम् ।

तामप्यस्य स चिच्छेद करस्थामिव सत्वरः ॥ ५६ ॥

यावदन्यत् समादत्ते स वपुष्मान् घरायुधम् ।

तावच्छरेण तं विद्ध्वा दमो भूमावपातयत् ॥ ५७ ॥

स पातितस्ततो भूमौ विह्वलाङ्गः सवेपथुः ।

विनिर्हत्तमतिर्युद्धाहभूव क्षितिपात्मजः ॥ ५८ ॥

तमालोक्य तथाभूतमयुद्धमतिमात्मवान् ।

उत्सृजग्रादाय सुमनां सुमनाः प्रययौ दमः ॥ ५९ ॥

ततो दशार्णाधिपतिः प्रीतिमानकरोत्तयोः ।

दमस्य सुमनायाश्च विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ ६० ॥

कृतदारो दमस्तत्र दशार्णाधिपतेः पुरे ।

स्थित्वाऽल्पकालं प्रययौ सभायर्षो निजमन्दिरम् ॥ ६१ ॥

दशार्णाधिपतेश्चासी दत्त्वा नागांस्तुरङ्गमान् ।

रथगोऽश्वखरोद्गांश्च दासीदासांस्तथा बहून् ॥ ६२ ॥

वस्त्रालङ्कारचापादि वरोपस्करमत्ननः ।

अन्यैस्तैश्च तथा भाण्डैः परिपूर्णं व्यसर्जयत् ॥६३॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

स तां लब्ध्वा तथा पत्नीं सुमनां सुमहामुने ! ।

प्रथमत्र स पितुः पादौ मातुश्च क्षितिपात्मजः ॥ १ ॥

सा च तौ श्वशुरौ सुसूर्ननाम सुमना तदा ।

ताभ्यां तौ च तदा विप्र ! आशीर्भिरभिनन्दितौ ॥ २ ॥

महोत्सवय सञ्चञ्जे नरिषप्रन्तस्य वै पुरे ।

हृतदारे च संप्राप्ते दशार्णाधिपतेः पुरात् ॥ ३ ॥

सम्बन्धिनं दशार्णेशं जितांश्च पृथिवीश्वरान् ।

श्रुत्वा पुत्रेण सुसुदे नरिषप्रन्तो महीपतिः ॥ ४ ॥

सोऽपि रेमे सुमनसा महाराजसुतो दमः ।

वरोद्यानवनोद्देशप्रासादगिरिसानुषु ॥ ५ ॥

अथ कालेन महता रममाणा दमेन सा ।

अवाप गर्भं सुमना दशार्णाधिपतेः सुता ॥ ६ ॥

सोऽपि राजा नरिषप्रन्तो भुक्तभोगी महीपतिः ।

वयःपरिणतिं प्राप्य दमं राजेऽभिषिच्य च ॥ ७ ॥

वनं जगामेन्द्रसेना पत्नी चास्य तपस्विनी ।

जगामागच्छविधानेन स तत्र समतिष्ठत ॥ ८ ॥

दाक्षिणात्यः सुदुर्वृत्तः संक्रन्दनसुतो वने ।
वपुष्मान् स सृगान् हन्तुं यथावल्पपदानुगः ॥ ९ ॥
स तं दृष्ट्वा नरिष्यन्तं तापसं मलपङ्क्तिनम् ।
इन्द्रसेनाञ्च तत्पत्नीं तपसातिसुदुर्बलाम् ॥ १० ॥
पप्रच्छ कस्त्वं भो विप्रः क्षत्रियो वा वनेचरः ।
बाणप्रस्थमनुप्राप्तो वैश्यो वा मम कथ्यताम् ॥ ११ ॥
ततो मौनव्रती भूपो न हि तस्योत्तरं ददौ ।
इन्द्रसेना च तत् सर्वमाचष्टास्त्रै यथातथम् ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ज्नात्वा तच्च नरिष्यन्तं वपुष्मान् पितरं रिपोः ।
प्राप्तोऽस्मीति वदन् कोपात् जटासु परिगृह्य च ॥ १३ ॥
हा ! इति चेन्द्रसेनायां रुदन्त्यां वास्यगद्गदम् ।
चकर्ष कोपात् खड्गञ्च वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ १४ ॥
निर्जितः समरे येन येन मे सुमना हृता ।
दमस्य तस्य पितरं हरिषेऽवतु तन्दमः ॥ १५ ॥
येनाखिलमहीपालपुत्राः कन्यार्थमागताः ।
अवधूता हनिषेऽहं पितरं तस्य दुर्मतेः ॥ १६ ॥
योधनेषु स्वरूपेण दमो यस्य दुरात्मनः ।
स दमो वारयत्वेष हन्मि तस्य रिपोर्गुरुम् ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इच्छुक्त्वा स दुराचारो वपुष्मानवनीपतिः !
क्रन्दन्त्यामिन्द्रसेनायां शिरश्चिच्छेद तस्य च ॥ १८ ॥
ततो धिग्भिड् मुनिजना अन्ये च वनवासिनः ।
तमूचुः स च तं दृष्ट्वा जगाम स्वपुरं वनात् ॥ १९ ॥

गते तस्मिन् विनिश्चस्य सेन्द्रसेना वपुष्मति ।
 प्रेषयामास पुत्रस्य समीपं शूद्रतापसम् ॥ २० ॥
 गच्छेथा आशु मे पुत्रं दमं ब्रूहि वचो मम ।
 अभिज्ञो ह्यसि मद्बलवृत्तान्तं प्रोच्यतेऽत्र किम् ॥ २१ ॥
 तथापि वाच्यः पुत्रो मे यद्ब्रवीमप्रतिदुःखिता ।
 लङ्घनामीदृशीं प्राप्तां विलोक्यैतां महीपतेः ॥ २२ ॥
 मङ्गर्त्ताऽधिकृतो राजा चतुर्णां परिपालकः ।
 त्वमाश्रमाणां किं युक्तं तापसान् यद्विरीक्षसि ॥ २३ ॥
 भर्त्ता मम मरिष्यन्तस्तापसस्तपसि स्थितः ।
 विलपन्त्यास्तथा नाथो यथा नास्ति तथा त्वयि ॥ २४ ॥
 आक्षय्य केशेषु बलादपराधं विना ततः ।
 हतो वपुष्मता ख्यातिमिति ते भूपतिर्गतः ॥ २५ ॥
 एवं स्थिते तत् क्रियतां यथा धर्मो न लुप्यते ।
 तथा च नैव वक्तव्यमतोऽस्मत्तापस्त्री ह्यहम् ॥ २६ ॥
 पिता वृद्धस्तपस्वी च नापराधेन दूषितः ।
 निहतो येन यत्तस्य कर्तव्यन्तद्विचिन्त्यताम् ॥ २७ ॥
 सन्ति ते मन्त्रिणो वीराः सर्वशास्त्रार्थवर्दिनः ।
 तैः सहालोच्य यत्कार्यमेवंभूते कुरुष्व तत् ॥ २८ ॥
 नास्माकमधिकारोऽत्र तापसानां नराधिप ! ।
 कुरुष्वैतद्वितीत्यं त्वमेवं भूपतिभाषितम् ॥ २९ ॥
 विदूरथस्य जनको यवनेन यथा हतः ।
 तथायन्तव पुत्रस्य कुलं तेन विनाशितम् ॥ ३० ॥
 जम्भस्यासुरराजस्य पिता दृष्टो भुजङ्गमैः ।

पराशरेण पितरि शक्तौ च रक्षसाऽऽहृतम् ।
 श्रुत्वाऽग्नीं पातितं कृत्स्नं रक्षसामभवत् कुलम् ॥२२॥
 अन्यस्यापि स्ववंशस्य लङ्घना क्रियते हि या ।
 तां नालं क्षत्रियः सोढुं किं पुनः पितृमारणम् ॥२३॥
 नायं पिता ते निहतो नास्मिन् शस्त्रं निपातितम् ।
 त्वामत्र निहतं मन्ये त्वयि शस्त्रं निपातितम् ॥ २४ ॥
 बिभेत्यस्य हि कः शस्त्रं न्यस्तं येन वनीकसाम् ।
 तव भूपस्य विप्रस्य मारिते तु बिभेतु वा ॥ २५ ॥
 तवेयं लङ्घना युक्ता यदस्मिंस्तत्समाचर ।
 वपुष्मति महाराज ! सभृत्यज्ञातिबान्धवे ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति संक्रान्तसन्देशमिन्द्रदासं विसृज्य तेम्
 पतिदेहमुपास्त्रिष्य विवेशाग्निं मनस्विनी ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते ॥ ११९ ॥

षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तापसेन समाख्यातं दमस्तेन पितुर्बधम् ।
 क्रोधेनातीव जज्वाल हविषेवाग्निरुद्धृतः ॥ १ ॥
 स तु क्रोधाग्निना धीरो दह्यमानो महासुने ! ।
 करङ्करेण निष्पिष्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २ ॥
 अनाथ इव मे तातो मयि पुत्रे तु जवीति ।

घातितः सुनृशंसेन परिभूय कुलं मम ॥ ३ ॥
 न्यायवादी जने तस्याप्ये ष क्लैव्यात् क्षमामग्रहम् ।
 दुर्वृत्तशान्तौ शिष्टानां पालनेऽधिकृता वयम् ॥ ४ ॥
 पिता तस्यापि निहतो दृष्ट्वा जीवन्ति शत्रवः ।
 तत्किमेतेन बहुना हा तातेति च किं पुनः ॥ ५ ॥
 विलापेनात्र यत् कृत्यं तदेषोऽव करोमग्रहम् ।
 यदाहं तस्य रक्तेन देहोत्थेन वपुष्मतः ।
 न करोमि गुरोस्तृप्तिं तत् प्रवेक्ष्ये हुताशनम् ॥ ६ ॥

तच्छीणितेनोदककर्म तस्य
 तातस्य संख्ये विनिपातितस्य ।
 मांसेन समग्रगृहिजभोजनञ्च
 न चेत् प्रवेक्ष्यामि हुताशनन्तत् ॥ ७ ॥
 साहाय्यमस्यासुरदेवयज्ञ-
 गन्धर्व्वविद्याधरसिद्धसंज्ञाः ।
 कुर्वन्ति चेतानपि चास्त्रपूगै-
 र्भस्त्रीकरोमिष रूषा समेतः ॥ ८ ॥
 निःशूरमाधार्मिकमग्रशस्तं
 तं दाक्षिणात्यं समरे निहत्य ।
 भोक्ष्ये ततोऽहं पृथिवीञ्च कृत्स्नां
 वद्धिं प्रवेक्ष्याम्यनिहत्य तं वा ॥ ९ ॥
 सुदुर्मतिं तापसवृद्धमीनिनं
 वनस्थितं शान्तवचोविविग्मम् ।
 हन्ताहमद्याखिलबन्धुमित-

एषोऽहमादाय धनुः सखद्भो
 रथो तथैवारिबलं समेत्य ।
 करोमि वै यत् कदनं समस्ताः
 पश्यन्तु मे देवगणाः समेताः ॥ ११ ॥
 यो यः सहायो भविताद्य तस्य
 मया समेतस्य रणाय भूयः ।
 तथैव निःशेषकुलक्षयाय
 समुद्यतोऽहं निजबाहुसैन्यः ॥ १२ ॥
 यदि कुलिशकरोऽस्मिन् संयुगे देवराजः
 पितृपतिरथ चीग्रं दण्डमुद्यम्र कोपात् ।
 धनपतिवरुणार्का रक्षितुन्तं यतन्ते
 निशितशरवरौघैर्घातयिष्ये तथापि ॥ १३ ॥
 नियतमतिरदोषः काननाखण्डलीको
 निपतितफलभक्षः सर्वभूतेषु मैत्रः ।
 प्रभवति मयि पुत्रे हिंसितो येन तातः
 पिशितरुधिरतृष्णास्तस्य सन्वद्य गृध्राः ॥ १४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते ॥ ११६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

दमेन राज्ञा इत्युक्ते पितुः शत्रुः पलायितः ।
 मत्पिता तापसोऽन्यच्च तप्यतां निर्भयं महत् ॥

पलायनपरान् दृष्ट्वा किञ्चिन्नोक्तं दमेन तान् ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एतत् सर्वमुपाख्यानं धर्मप्रं स्वर्गापवर्गदम् ।

यः शृणोति पठेद्वापि सिद्धं तस्य समीहितम् ॥२॥

आधिव्याधिजदुःखेन कदाचिन्नाभियुज्यते ।

ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३ ॥

सन्तः सुजनमित्राणि भवन्ति हितबुद्धयः ।

नारयः संभविष्यन्ति दस्यवो वा कदाचन ॥ ४ ॥

सदर्थो मिष्टभोगी च दुर्भिक्षैर्नावसीदति ।

हरदारपरद्रव्यपरहिंसादिकिल्बिषैः ॥ ५ ॥

मुच्यतेऽनेकदुःखेभ्यो नित्यञ्चैवोरगोत्तमं ! ।

ऋद्धिर्द्विः श्रुतिः शान्तिः श्रीः पुष्टिस्तुष्टिरेव च ॥

नित्यं तस्य भवेद्दिप्र ! यः शृणोति क्रथामिमाम् ॥६॥

मार्कण्डेयपुराणमेतदखिलं शृण्वन्नशोच्यः पुमान्

यो वा समग्रगुदोरयेत् रसमयं शोचो न सोऽपि द्विज ! ।

योगज्ञानविशुद्धसिद्धिसहितः स्वर्गादिलोकेऽप्यसौ

गक्राद्यैश्च सुरादिभिः परिवृतः स्वर्गे सदा पूज्यते ॥७॥

पुराणमेतच्छ्रुत्वा च ज्ञानविज्ञानसंयुतम् ।

विमानवरमारुह्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणं समाप्तम् ॥ १३७ ॥

